

श्रीबप्पभट्टिसूरिवर्यविरचिता
पूर्वमुनेवर्यप्रणीतटीकाऽता
चत्विंशतिका ।

श्रीबप्पभट्टिसूरिवरकृतश्रीशारदास्तोत्र-श्रीराजशेखरसूरीशविरचित-
श्रीबप्पभट्टिसूरिवर्यचरितरूपपरिशिष्टद्वयसमलङ्कृता

कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुषा एम्. ए.
इत्युपाधिविभूषितेन हीरालालेन
गुर्जरभाषानुवाद-विवरणपरिष्कृता संशोधिता च ।

प्रकाशयित्री—

शाह वेणीचन्द्र सूरचन्द्रद्वारा श्रीआगमोदयसमितिः ।

मुद्रितं—

मोहमय्यां निर्णयसागर-द्रणालये रा० रा० रामचन्द्र येसू शेडगेद्वारा ।

प्रथमसंस्करणे प्रतयः १२५० ।

विक्रमसंवत् १९८२]

वार्संवत् २४५२

[इ. स. १९२६

पण्यं रूप्यकपट्टकम् ।

Printed by Ramohandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar
Press, 26-28 Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Shah Venichand Surchand for S'ri Agamodaya Samiti
at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodhar
Fund, 114/116, Javeri Bazar, Bombay.

All rights are reserved by Prof H. R. Kapadia and the
Secretary of S'ri Agamodaya Samiti.

શ્રીબખ્ષલદ્વિસૂરિવર્યવિરચિત

ચતુર્વિંશતિકા

(સટીક)

તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે

શ્રીબખ્ષલદ્વિસૂરિકૃત શારદા-સ્તોત્ર અને શ્રીરાજશેખરસૂરિકૃત શ્રીબખ્ષલદ્વિસૂરિચરિત્ર.

સંશોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,

ન્યાયકુસુમાંજલિ, શૃંગારવૈરાગ્યતરંગિણી વિગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધિકર્તા

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ,

સેક્રેટરી, શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ, મુંબાઈ.

પ્રથમ આવૃત્તિ—પ્રત ૧૨૫૦.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨.

વીર સંવત્ ૨૪૫૨.

ઈ. સ. ૧૯૨૬.

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦.

શાહુ વેણીચંદ સૂરચંદે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે
નં. ૧૧૪/૧૧૬ જવેરી બજાર, મુંબાઈની શેઠ દેવચંદ
લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની
ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સર્વ હ્રદય શ્રીઆગમોદયસમિતિના સેક્રેટરી અને
પ્રો૦ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાને આધીન છે.

વિષયાંક.	વિષય.	પૃષ્ઠાંક
૧	શ્રીવિજયમેઘસૂરિજનો અભિપ્રાય	૬
૨	આમુખ	૭-૧૦
૩	પ્રતિકૃતિસૂચી... ..	૧૧
૪	પ્રસ્તાવના	૧-૩
૫	ઉપોદ્ઘાત—અપ્પભટ્ટિસૂરિજનું જીવન-વૃત્તાન્ત, કાવ્ય-મીમાંસા	૪-૫૬
૬	વિષય-સૂચી	૫૭-૫૯
૭	મૂળ ગ્રન્થ	૧-૨૨
૮	મૂળ કાવ્યનાં અન્વય, શબ્દાર્થ, ભાષાન્તર તથા સ્પષ્ટીકરણ	૧-૧૬૪
૯	શબ્દ-કોષ	૧૬૫-૧૭૮
૧૦	પદ્યોનો અકારાદિ વર્ણ-ક્રમ	૧૭૯-૧૮૦
૧૧	શારદા-સ્તોત્ર તેમજ તેનો અનુવાદ	૧૮૧-૧૮૧
૧૨	શ્રીરાજશેખરસૂરિપ્રણીત શ્રીઅપ્પભટ્ટિચરિત (સંસ્કૃતમાં)	૧૮૭-૨૧૨
૧૩	પાઠાન્તરો	૨૧૩-૨૧૮
૧૪	સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી	૨૧૮-૨૧૯
૧૫	સમાસ-વિગ્રહ	૨૨૦-૨૩૯
૧૬	શુદ્ધિ-પત્ર	૨૪૦-૨૪૨

શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરના પદ્ધત્તર શ્રીવિજયમેધસૂત્રિનો

અભિપ્રાય.

શોભન-સ્તુતિની માફક આ સ્તુતિમાં પણ છેક ભાષાંતર અને વિવેચન સુધીનાં સ્તુતિનાં પ્રત્યેક અંગો બહુ સારી રીતે ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. આ પુસ્તક પણ જનતાને તેવુંજ ઉપકારક થઇ પડે એ સંભવિત છે.

આવા અણુમૂલા પ્રાચીન સાહિત્યના વિકાશ માટે આ સંસ્થાના ઉમંગી કાર્યવાહક ઝવેરી જીવણભાઈએ પ્રાચીન લંકારોમાંથી સ્તુતિઓની મૂળ ટીકા તેમજ અવચૂરિની પ્રતો એકઠી કરી જે પ્રયત્ન ઉઠાવ્યો છે તે પ્રશંસાપાત્ર છે તેમજ સ્તુતિનો અન્વય, શબ્દ-કાષ, ગુજરાતી ભાષાંતર અને વિવેચન વિગેરે તૈયાર કરવામાં તથા તેમનાં પ્રત્યેક અંગોને સુધટિત રીતે ગોઠવવામાં સાહિત્ય-રસિક શા. હીરાલાલ રસિકદાસનો પ્રયત્ન પણ પ્રશંસનીય છે.

શ્રીપુર
વિ. સં. ૧૯૮૨,
જ્યેષ્ઠ શુક્લ ૬.

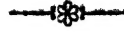
લિ૦ મેધવિજય.

શ્રીવીરપરમાત્મને નમઃ

આમુખ

શ્રીમહાવીર પ્રભુએ પ્રરૂપેલા જૈન સિદ્ધાંતોને લોકના કલ્યાણાર્થે પ્રખર પ્રતિભાશાલી ગણુ-ધર મહારાજાએ આગમરૂપે ગુંથ્યા હતા અને તેને પૂર્વાચાર્યોએ બાળજીવોના બોધને માટે સંસ્કૃત ભાષામાં ટીકા, ટિપ્પણ અને અવચૂરિ આદિથી વિભૂષિત કર્યા હતા.

આવા જૈન સાહિત્યને (૧) દ્રવ્યાનુયોગ, (૨) ચરણકરણાનુયોગ, (૩) ગણિતાનુયોગ અને (૪) કથાનુયોગ એમ ચાર વિભાગમાં વિભક્ત કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ આ પ્રૌઢ વિષયોના મહાન્ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવાનો સમય દરેક જીવને ઓછો રહેતો હોવાથી અ-લ્પાંશે પણ તેનો બોધ સામાન્ય જીવને થાય તેવા હેતુથી સ્તોત્રો, સ્તવનો અને સ્તુતિઓ જૂદા જૂદા વિષયો યુક્ત મુનિવર્યોએ રચ્યાં છે.

આવા હેતુપૂર્વક શ્રીમદ્ બ્રહ્મબદ્ધિ સૂરિરાજે આ ચતુર્વિંશતિકા સ્તુતિરૂપે રચી છે, જે પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિસહિત જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મહેસાણા તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. પરંતુ તેને આ રૂપે બહાર મૂકવાની પહેલી તક અમને મળી છે, તેથી અમોને આનંદ થાય છે. આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણાના સેક્રેટરી શેઠ બેણીચંદ સૂરચંદે પોતાના તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવા રજા આપી હતી તેથી તેઓનો અત્રે ઉપકાર માનીએ છિયે. વળી જૈનાનન્દપુસ્તકાલય, સુરતના કાર્યવાહકો તરફથી મળેલી પ્રતિઓ બદલ તેમનો તથા અમદાવાદના ડહેલાના ઉપાશ્રયના ભંડારના કાર્યવાહકો તરફથી મળેલી પ્રતિ બદલ તેમનો પણ આભાર માનીએ છિયે. સંશોધનાદિ કાર્યમાં મદદ કરવા માટે આગમોદ્ધારક શ્રીમદ્ આનંદસાગરસૂરિના તથા પંચાસ શ્રીક્ષાન્તિવિજયના તથા મુનિરાજ શ્રીમાણિક્યસાગરના અમો અલ્પન્ત ખણી છિયે.

અમે સોળ વિદ્યા-દેવીઓ તેમજ ચોવીસ શાસન-દેવીઓ તથા બ્રહ્મશાન્તિ યક્ષ વિગેરેની પ્રતિકૃતિઓ ભગવાન્ શ્રીપાદલિપ્તસૂરીશ્વરપ્રણીત શ્રીનિર્વાણ-કલિકાના આધારે આલેખા-વવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે. એમાંથી જેટલી પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રન્થમાં આપવાનું બની શક્યું છે તેટલાનું એક સૂચી-પત્ર ૧૧મ પૃષ્ઠ ઉપર આપ્યું છે.

જે પ્રતિકૃતિઓ અત્ર આપવામાં આવી છે તે જૈનશાસનાનુરાગી દેવ-દેવીઓની હોવાથી જૈનો તેઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવે એ સ્વાભાવિક છે અને જૈનો આવી પ્રતિકૃતિની આશાતના

ન થવા દે એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ અન્યમતાવલંબીઓને પણ અમારી એ વિજ્ઞાપિ છે કે તેઓ પણ આ પ્રતિકૃતિઓ તરફ યોગ્ય સદ્ભાવ ધારણ કરશે, જેથી લવિષ્યમાં આવી પ્રતિકૃતિઓ વગેરે પ્રસિદ્ધ કરતી વેલાએ અમારે સંકાય રાખવો પડે નહિ.

આ સર્વ પ્રતિકૃતિઓને લગતો સર્વ પ્રકારનો હ્રસ્ત અમોએ આધીન રાખેલો છે તેથી વાંચક-વર્ગનું આ તરફ દ્રીથી ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

આ અમૂલ્ય ગ્રંથનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ સ્વર્ગસ્થ શ્રીમદ્વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને તેમના સ્વ૦ પ્રશિષ્ય મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયનેશ્વર તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી અનેલા સ્વર્ગસ્થ રા. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ધાતમાં કર્તાના જીવન વગેરેના સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે તત્સંબંધે અત્રે લખવું અમે ઉચિત ધારતા નથી.

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અલાર સુધીમાં મોટા ભાગે મૂલ ગ્રંથો બહાર પડતા હતા. પરંતુ સં૦ ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદનુસાર અમે વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરનો ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો, જેનો ૨ જો ભાગ પણ અમે થોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છીએ.

વિશેષાવશ્યકનું ભાષાન્તર માત્ર ભાષાન્તર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રંથ જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઇ પડે તેટલા માટે અન્વય, શબ્દાર્થ અને સમાસ-વિગ્રહ તેમજ જિનસિક્ષાંતોથી અપરિચિત વર્ગને તે સમજવામાં સરલતા થાય તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રંથના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો લવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથીજ ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આવા ગ્રંથો સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલૂમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવાની રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય પણ કાંઈ સૂચના કરવાની યોગ્ય લાગે તે જો પાઠકવર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો લવિષ્યના ગ્રંથોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં આ ચતુર્વિંશતિકાની સહદેવકૃત ટીકાની પ્રતિ જમની પાસે હોય અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવેથી તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલા આગમોદિ ગ્રંથોને સુપરરોયલ સાધકમાં ૧૨ પૈજ પોથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, જ્યારે વિચારસાર-પ્રકરણને ડેમી ૮ પૈજ પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાંતરને સુપરરોયલ સાધકમાં ૮ પૈજ પુસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી ગ્રંથો કાઉન ૧૬ પૈજ પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. આ ગ્રંથને કાઉન ૮ પૈજ સાધકમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે ૪૮ રતલી ક્રોક્લી લાયન લેજર (Croxley Lion Ledger) જાતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જ આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે તેનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ના મહા શુદ્ધ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમાં ઘણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯મા તીર્થંકર શ્રીમદ્ધિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રીઆનંદસાગર (આગમોદયક શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વર)ની સૂચનાથી સ્વર્ગસ્થ પંન્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંન્યાસ શ્રીમેઘવિજય (આચાર્ય શ્રીવિજયમેઘસૂરિ) અને બીજા પ્રસિદ્ધ જૈન સાધુઓ અને ગૃહસ્થોની હાજરીમાં આની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સફળોદય મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોઈતી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્ય-સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જિલ્લામાં) કપડવંજ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (ભાજવામાં) રતલામ આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ યોજવામાં આવ્યો હતો. આનો લાભ ઘણાં સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો. બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે, જેની વિગત અંતમાં (જહેરાતમાં) રજુ કરવામાં આવી છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ધણા સભાસદો છે, તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સભાસદો નીચે મુજબ છે.

૧. શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ	મેસાણા
૨. „ મણીલાલ સુરજમલ જવેરી	પાલણપુર
૩. „ હીરાલાલ ખડેરદાસ	રાધનપુર
૪. „ ભૌગીલાલ હાલાભાઈ	પાટણ
૫. „ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૬. „ યુનીલાલ છગનલાલ શ્રૌફ	સુરત
૭. „ કમળશીભાઈ ગુલાબચંદ	રાધનપુર
૮. „ જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુંબાઈ

કાર્યાલય—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઑફીસ જ્યાં આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી ને જરૂર પ્રમાણે બીજે સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હમણાં આ સંસ્થાની મુખ્ય ઑફીસ મુંબાઈ જવેરી ખબર નં. ૧૧૪/૧૧૬ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની ગ્રંથોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે.

અક્ષયતૃતીયા
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨. }

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી.
માનદ સેક્રેટરી.

૧ શ્રીયુત હીરાલાલ ખડેરદાસના થયેલા અચાનક અવસાનની નોંધ લેતાં અમોને અત્યંત દિલગીરી થાય છે. અમે એઓશ્રીના આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્થે એવું ઇચ્છીએ છીએ.

પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર

અંક	પ્રતિકૃતિ
૧	શ્રુત-દેવતા
૨	રોહિણી (વિદ્યા-દેવી)
૩	પ્રસન્નિ ”
૪	વજ્રશુંખલા ”
૫	વજ્રાંકુશી ”
૬	અપ્રતિચક્ષ્ણ ”
૭	કાલી ”
૮	માનવી ”
૯	પુરુષદત્તા ”
૧૦	મહાકાલી ”
૧૧	ગૌરી ”
૧૨	આધારી ”
૧૩	માનસી ”
૧૪	મહામાનસી ”
૧૫	વૈરોચા ”
૧૬	અચ્ચુષ્ણ ”
૧૭	અમ્બા (સાસ્ત્રન-દેવી)

સમર્પણ.

શાન્તમૂર્તિ વયોવૃદ્ધ દક્ષિણવિહારી મુનિરાજ શ્રી ૧૦૮

શ્રીઅમરવિજયજી,

ભરૂચ.

પ્રાચીન ગ્રંથોના સંશોધનાદિ કાર્યમાં આપ તરફથી જે અમૂલ્ય સહાયતા

મળતી રહી છે તેના યતિક્રિયિત્ સ્મરણ-ચિહ્ન તરીકે આ

ગ્રંથ-રત્ન આપની અનુજ્ઞા વિના આપના કરકમળમાં

સમર્પી અંશતઃ કૃતાર્થ થવા અભિલાષા

રાખીએ છિયે.

જ્ઞાનપંચમી, રવિવાર,
વિ. સં. ૧૯૮૪.
ચુંબક,
તા. ૩૦-૧૦-૨૭. }

જીવાણચંદ સાકરચંદ જવેરી

તથા

શ્રીઆગમોદય સમિતિના અન્ય માનદ મંત્રીઓ.

दक्षिणविहारी श्रीअमरविजयजी.

जन्म वि. सं. १९१९ कागण शुद्ध पुनम, डभोट.

दीक्षा वि. सं. १९३८ वैशाख शुद्ध वीज, लुधियाना (पंजाब).

समर्पणम् ।

सुगुह्यज्ञानमधेयाः शान्तमूर्त्तयः वयोवृद्धा दक्षिणविहारिणः श्री १०८—

श्रीअमरविजयप्रतिपद्गवाः !

प्राचीनग्रन्थसंशोधन-मुद्रणादिपुण्यकर्मणीह कृष्णार्णवपरसपेशलया

भवदीयदृशाऽनवरतं प्रापिताः स्मः साहाय्यताममूल्याम्, तदीय-

यत्किञ्चित्स्मृतिचिह्नरूपं ग्रन्थरत्नमिदं भवदीयाऽऽदेश-

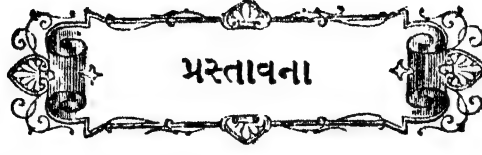
मन्तरेणाऽपि समर्प्य भवत्करकिशलयेऽंशतः

कृतार्थीभावमभिलषामो वयम् ।

सौभाग्यपञ्चन्याम्
१९८४ तमे विक्रमाब्दे.
मोहमयीनगर्याम्.

साकरचन्द्रात् जजीवनचन्द्रादयः

श्रीआगमोदयसमातेकार्गवाहकाः

શ્રીમાન્ અપ્પભક્તિસૂરિકૃત આ ચતુર્વિંશતિકાના ભાષાન્તરાદિકનો પ્રારંભ ઇ. સ. ૧૬૨૩ ના ઉનાળાની રજા દરમિયાન કરવામાં આવ્યો હતો, જોકે એ કાર્ય એ રજા પૂરી થયા બાદ પણ ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિદસન પાઠશાળામાં ગણિત શીખવવાને લગતું માફક કાર્ય કરવા ઉપરાંત જે સમય મને મળતો હતો, તેનો ઉપયોગ ઘણે ભાગે આવા કાર્ય પરત્વે કરવામાં આવતો હતો.

આ ગ્રંથમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની જેમ પદચ્છેદાત્મક અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને શબ્દ-કોષ આપવામાં આવ્યા છે, તેથી તે વિદ્યાર્થી-વર્ગને અભ્યાસ કરવામાં અત્યુક્ત થઈ પડશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. વિશેષમાં આ કાવ્યની ટીકા પણ આ સાથે આપવામાં આવી છે, તેથી વિશેષ સુગમતા થવા સંભવ છે. આ ઉપરાંત જ્યાં જે વિષય સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ કરવું ઉચિત લાગ્યું તેમ ત્યાં કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ કેટલાક વિષયોનું વિવેચન સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં કરેલું હોવાથી પુનઃકૃતિ થાય તેટલા માટે તે અત્ર આપવામાં આવ્યું નથી.

પ્રસંગાનુસાર શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર, ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીમાન્ યશોવિજયે રચેલ આદિજિનસ્તવન અને ઉપાધ્યાય શ્રીવિનય-વિજયે રચેલ ઋષભજિનસ્તવન, પૂર્વમુનિવર્યકૃત 'અન્નિકા-દેવી-કલ્પ તેમજ શ્રીમદ્અપ્પભક્તિસૂરિકૃત 'સરસ્વતીસ્તોત્ર ભાષાન્તર સહિત આપવામાં આવ્યાં છે. આ ઉપરાંત આ કવીશ્વરનું ગદ્યમાં રચાયેલું ચરિત્ર (શ્રીઅપ્પભક્તિસૂરિચરિત) પણ આપવામાં આવ્યું છે, એ અત્ર વિશેષતા છે.

૧ આની સંસ્કૃત છાયા આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય સાગરાનંદસૂરિજીએ તૈયાર કરી આપી હતી.

૨ મેં આ સ્તોત્રની પ્રત મેળવવા બહુ પ્રયાસ કર્યો હતો. એની એક પ્રત રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટી (જૉન્સે બ્રાન્ચ)ના પુસ્તકાલયમાં છે એવી ખબર મળતાં મેં ત્યાં તપાસ કરી, પરંતુ તે પ્રત ત્યાં છે એમ હોય હોવા છતાં મળી નહિ. અહીંયા તપાસ કરી તે પૂર્વે પ્રત માટે એક વાર જૈનાનંદ-પુસ્તકાલય (મુરત)ના કાર્યવાહક ઉપર શ્રીયુત જીવજીવંદ સાકરચંદ ઝવેરી દ્વારા પત્ર લખાવી પૂછાવ્યું હતું, પરંતુ પ્રત જડતી નથી એવો ત્યાંથી પ્રત્યુત્તર મળ્યો. આથી કરીને મેં ઉપર્યુક્ત સોસાયટીમાં ફરીથી તપાસ કરાવી અને સાથે સાથે એ સંબંધમાં આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીસાગરાનંદસૂરિને પૂછાવ્યું. તેમની સૂચનાનુસાર મેં જૈનાનંદપુસ્તકાલયના કાર્યવાહકને પત્ર લખ્યો એટલે તે પ્રત વિના વિલંબે મારા ઉપર તેમણે મોકલી આપી. આ પ્રત મળ્યા બાદ આ સ્તોત્ર વાંચતાં મને યાદ આવ્યું કે આ સ્તોત્ર તો મેં જૈનસ્તોત્ર-સંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં વાંચ્યું છે. ત્યાં એ સ્તોત્રનું અનુભૂતસિદ્ધસારસ્વતસ્તવ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે, પરંતુ ત્યાં તેના કર્તાના નામનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો નથી એ વિચારણીય છે.

આ ચતુર્વિંશતિકા ઉપર કોઈએ અત્ર આપેલી કર્તાના નામ વિનાની ટીકા ઉપરાંત અન્ય કોઈ વૃત્તિ કે અવચૂરિ લખી છે કે નહિ એના ઉત્તર તરીકે નિવેદન કરવાનું કે આ કાવ્યને લગતી એક અવચૂરિનો પૂર્વાર્ધ મને અમદાવાદના હેલાના લંડારમાંથી વર્ષા ઋતુ બેઠી તેવામાં મળી આવ્યો હતો. પરંતુ ચોમાસા દરમ્યાન ઉત્તરાર્ધ નહિ મળી શકવાથી હું અહિં આ આના કર્તાના નામનો ઉલ્લેખ કરી શકતો નથી.

આ કાવ્યને લગતી બીજી કોઈ અવચૂરિ હોય તો તે મારા જોવામાં આવી નથી. પરંતુ આ કાવ્ય ઉપર સહદેવે ૭૩૫ શ્લોક જટલા પ્રમાણની એક વૃત્તિ રચી છે એમ જૈન-ગ્રન્થાવલી (પૃં ૨૮૪) ઉપરથી જોઈ શકાય છે. મેં આ પ્રત મેળવવા ધણું સ્થલે તપાસ કરાવી, પરંતુ તેમાં મને સફળતા મળી નથી.

આ ગ્રન્થના સંશોધનાર્થે શ્રીજૈનશ્રેયસ્કર મંડળ (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા સ્તુતિ-સંગ્રહનો તેમજ જૈનાનન્દપુસ્તકાલય તરફથી મળેલી હસ્ત-લિખિત 'પ્રતનો, સરસ્વતી-સ્તોત્રને સાડ જૈનાનન્દપુસ્તકાલયમાંથી મળેલી 'પ્રતનો, અનુયોગાચાર્ય (પંં) શ્રીક્ષાન્તિવિજયે કોઈ પ્રત ઉપરથી કરેલા 'ઉતારાનો અને 'જૈનસ્તોત્રસંગ્રહનો અને શ્રીઅખલદ્વિસૂરિચરિતને માટે અમદાવાદના હેલાના લંડારમાંથી મળેલી 'પ્રતનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે મેં આ પુસ્તકની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરીને મુનિરાજ માણિક્યસાગરજી ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રી આ સાધન તપાસી ગયા હતા. આ કાર્ય માટે તેમનો તેમજ પહેલી વારનું મુક્ત તપાસવામાં મને સહાય કરવા બદલ આનન્દસાગરસૂરિજીનો હું અત્ર ઉપકાર માનું છું. વળી બીજી વારનું મુક્ત જોઈ આપવાની ઉદારતા પન્યાસ શ્રીક્ષાન્તિવિજયે દર્શાવી હતી, તદ્દંશે હું તેમનો પણ ઋણી છું. વિશેષમાં, જોકે સમસ્ત મુક્ત હું બતે જોતો હતો છતાં છેવટનું મુક્ત જોઈ જવાના કાર્યમાં મારા લઘુ બન્ધુ પ્રોં મણીલાલ તરફથી પણ મને મદદ મળતી

૧ અત્ર એ ઉમેરવું આવશ્યક છે કે લગભગ આ પુસ્તક પૂરું થવા આવ્યું હતું તેવામાં આ પ્રત મને મળી હતી, તેથી શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં તેમજ પાઠાન્તરો આપવામાં મેં એનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ ચાર પત્રવાળી પંચપાટી પ્રત છે અને તે સંં ૧૫૨૧ માં લખાયેલી છે, એમ તેની નીચે મુજબની—

“ સંવત્ ૧૫૨૧ વર્ષે પ્રથમ વૈશાખ શુદ્ધ ૧૦ શનૌ બ્રીમળહલ્લુપરપત્તનવાસસ્થમં ધનાલિખિતમ્ ”

—પંક્તિ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૨-૪ આ ત્રણને સાડ અનુક્રમે ક, જ અને ગ સંજ્ઞા રાખી છે.

૫ આ પ્રત જોઈએ તેવી શુદ્ધ નહિ હોવાથી તેની બીજી પ્રત લીંબડીના લંડારમાંથી મેળવવા મેં પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ હજી સુધી તે મને મળી નથી. વિશેષમાં આ પ્રતમાં કેટલેક સ્થલે અક્ષરો પણ છેકાઈ ગયેલા હતા એટલે જો સાગરાનન્દસૂરિજીએ પ્રેસ-કૉપીનું સંશોધન કરવામાં મને સહાય ન કરી હોત તો આ કાર્ય કરવું મુશ્કેલ થઈ પડત.

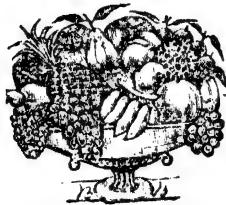
હતી. આ ઉપરાંત મારે એ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે શ્રીમાન્ વિજયમેધસૂરિએ આ ગ્રન્થનું શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં મને સહાય કરી છે તે બદલ હું તેમનો પણ આભારી છું.

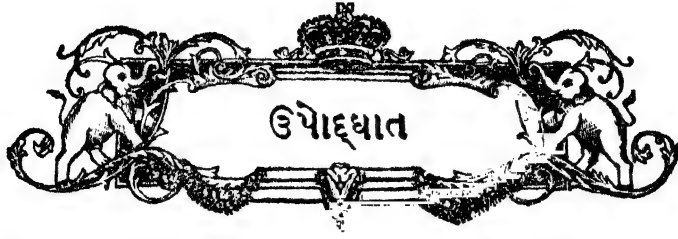
આ પ્રમાણે આ ગ્રન્થમાં જેમ અને તેમ અશુદ્ધિ ઓછી રહે તે સાથે તેમજ સંસ્કૃતના અલ્પ અભ્યાસીને તેમજ પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે આનો ઉપયોગ કરનારને પણ અનુકૂળતા કરી આપવા માટે મેં બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. આ કાર્યમાં હું ઠેકલે અંશે ક્ષીણૂત થયો છું તે સૂચન કરવાનું કાર્ય માફ નથી. એથી કરીને મારા કાર્યમાં દૃષ્ટિ-દોષ કે મતિ-દોષને લઈને જે અપૂર્ણતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય, તેથી આ કવિરાજની કૃતિની કીર્તિ ઓછી ન આંકવી એટલી પાઠક-વર્ગને અંતમાં વિજ્ઞપ્તિ કરતો હું વિરમું છું.

ભુલેશ્વર, મુંબઈ,
વીર સંવત ૨૪૫૧.
આષાઢ કૃષ્ણ એકાદશી.

}

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

ચતુર્વિંશતિકાને લગતી થોડીક માહિતી પ્રસ્તાવનામાંથી મળી શકતી હોવાથી આ ઉપોદ્ધાતના પ્રારંભમાં પ્રથમ શેનો ઉલ્લેખ કરવો વાસ્તવિક ગણાય એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સરસ્વતીના વરદાનથી વિભૂષિત, વાદીરૂપ કુંજરને પરાસ્ત કરવામાં કેસરીના સમાન તેમજ ખાસ કરીને આમ નૃપતિને પ્રતિબોધ પમાડનારા તથા મંગલ-મૂર્તિ એવા આ કાવ્યના કર્તા શ્રીભપ્પભટ્ટિસૂરિનું જીવન-વૃત્તાન્ત રજુ કરવામાં આવે છે. આ સૂરિવરના ચરિત્ર ઉપર શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિકૃત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંનો શ્રીભપ્પભટ્ટિ-પ્રબન્ધ, આ ગ્રન્થના અન્તમાં આપેલું શ્રીભપ્પભટ્ટિસૂરિચરિત, શ્રીવિજયલક્ષ્મીસૂરિકૃત ઉપદેશ-પ્રાસાદનો પ્રથમ વિભાગ તેમજ શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત એવો ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૫૫-૬૦) એ ગ્રન્થો એછા વત્તો પ્રકાશ પાડે છે.

શ્રીભપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત—

શ્રીભપ્પભટ્ટિના પિતાશ્રીનું નામ ભપ્પ હતું, જ્યારે તેમની માતૃશ્રીનું નામ ભટ્ટિ હતું. તેઓ જાતના ક્ષત્રિય હતા અને પંચાલ દેશમાં આવેલા 'દુમ્બાઉધી' નગરમાં વસતા હતા. તેમનો જન્મ વિ. સં. ૮૦૦ માં થયો હતો. શ્રીભપ્પભટ્ટિસૂરિ ૭ વર્ષની ઉમરના થયા, હારે એક એવો પ્રસંગ બન્યો કે તેઓ તેમના પિતાશ્રીના શત્રુઓને મારવા જવાને તૈયાર થયા; તે વખતે આ સૂરિજી કે જન્મનું જન્મ-નામ સૂરપાલ હતું તેમને તેમના પિતાશ્રીએ વાતસલ્યભાવને લઇને રોક્યા. મારા પિતાશ્રી પોતે પણ શત્રુનો સંહાર કરવા તૈયાર થતા નથી અને ઉલટા મને રોકે છે એમ વિચારી રીસાઇને ડાઇને પણ કહ્યા કહાવ્યા વિના સૂરપાલ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને મોઢેરક ગામમાં જૈનાલયમાં આવ્યા. ત્યાં શ્રીવીર-સ્વામીને વાંદવાને પધારેલા શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની સાથે તેમનો સમાગમ થયો. આ સૂરીશ્વરે તેમને પૂછ્યું કે તું કાણ છે અને અહિં કેમ આવ્યો છે ? આના પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે સસ હડીકત કહી સંભળાવી. તેમનો વૃત્તાન્ત સાંભળીને સૂરિજીને વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા 'સ્વમાનુસાર આ કોઇ દિવ્ય મૂર્તિ છે અને તદ્દનુસાર તેમણે તેને પોતાની પાસે રહેવા સૂચવ્યું. આ વાત સૂરપાલે સ્વીકારી અને તેમણે સૂરિજી પાસે અભ્યાસ કરવો પણ શરૂ

૧ પ્રભાવક-ચરિત્ર (પૃ. ૧૨૯)માં આને બદલે 'દુવાતિધી' ગામનો ઉલ્લેખ છે, જ્યારે ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૫૫)માં 'દુમ્બાઉધી'નો ઉલ્લેખ છે.

૨ સૂરિજીએ રાત્રે યોગ-નિદ્રામાં એક સ્વપ્ન જોયું હતું. તેમાં તેમણે સિંહના બાળકને ચૈત્વના શિખર ઉપર કાળ મારીને આરૂઢ થતો જોયો હતો.

કર્મો. તેઓ પ્રતિદિન એક હજાર શ્લોક કંઠે કરવા લાગ્યા. આવી તેમની તીવ્ર શુદ્ધિ જોઈને સૂરિજી બહુ પ્રસન્ન થયા.

કંઠલાક સમય વીસા બાદ તેમની સાથે સૂરિજી વિહાર કરતા કરતા દ્રમ્યાઉધી નગરે પધાર્યા અને સૂરપાલના માતા-પિતા પાસે આ તેમના પુત્રની માંગણી કરી. આ તેમને એકનો એક પુત્ર હોવાથી પ્રથમ તો તેમણે ના પાડી; પરંતુ સૂરિજીએ તેમને સમજાવ્યા કે આ પુત્ર દ્વારા જૈનશાસનનો ધણો પ્રભાવ વધશે અને તેમ થતાં તમારી કીર્તિ પણ અમર થશે. આ સાંભળીને તેઓએ હા પાડી, પરંતુ એટલી સૂચના કરી કે અમારા પુત્રને દીક્ષા આપો. સારે તેનું નામ અપ્પ-ભટ્ટિ રાખશો. સૂરિજી વિહાર કરતાં પાછા મોઢેરક ગામમાં આવ્યા અને ત્યાં તેમણે સૂરપાલને વિ. સં. ૮૦૭ માં વૈશાખ શુક્લ તૃતીયાને દિને દીક્ષા આપી. તેમને લોકો ભદ્રકીર્તિના નામથી ઝાળખવા લાગ્યા, પરંતુ તેમનું અપ્પભટ્ટિ નામ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું.^૧ સંઘની પ્રાર્થનાથી સૂરિજી ચતુર્માસ ત્યાં રહ્યા.

અપ્પભટ્ટિની યોગ્યતા જોઈને એક દિવસે સૂરિજીએ તેમને સરસ્વતી દેવીનો મંત્ર આપ્યો. તેમણે આનો યથાવિધિ જાપ જાપ્યો, તેથી રાત્રિએ ગંગા નદીમાં નિર્વસા સ્નાન કરતી દેવી તેમની સમીપ આવીને જાણી રહી. એને જોઈને તેમણે મુખ ફેરવી નાંખ્યું. એટલે સરસ્વતીએ કહ્યું કે તો મુખ કેમ ફેરવી નાંખ્યું? તારા જાપથી આકર્ષાઈને હું તને વરદાન આપવા આવી છું, વાસ્તે તું વર માંગ. એના પ્રત્યુત્તરમાં અપ્પભટ્ટિજીએ કહ્યું કે હે માતા! તારું વિસદૃશ રૂપ હોવાથી તારી સામે હું કેવી રીતે જોઈ, તું વસ્ત્ર-રહિત છે તે તરફ નજર કર. સરસ્વતીએ પોતાને નિર્વસા જોઈને કહ્યું કે તારા મંત્ર-જાપથી મને આકર્ષણ થતાં હું બીજી બધી વાત ભૂલી જઈ એકદમ તારી સમીપ આવી છું; તું વરદાન માંગવામાં પણ નિઃસ્પૃહ છે એ જાણી વધારે તુષ્ટ થઈ છું. વાસ્તે તારી ઇચ્છા થાય સારે તું મને બોલાવજે, હું આવીશ એમ કહી તે ચાલી ગઈ.

‘ગૌડવધ’ નામના પ્રાકૃત કાવ્યના કર્તા કવિ વાક-પતિના સમકાલીન શ્રીઅપ્પભટ્ટિ-સૂરિજીના જીવનને ‘કાન્યકુબ્જ’ના અધિપતિ આમ રાજના અને તેમના સમસામાધિક ‘પાલ’ વંશીય ગૌડપતિ પ્રસિદ્ધ ધર્મ રાજના જીવન સાથે વિશેષ સંબંધ હોવાથી હવે તે દિશામાં પ્રયાણ કરવામાં આવે છે.

એક વખત મુનિરાજ શ્રીઅપ્પભટ્ટિ ગામ બહાર ગયા હતા તેવામાં વરસાદ પડ્યો એટલે તેઓ દેવકુલ (દહેરા)માં ગયા; થોડીક વારમાં ગોપગિરિના પૃથ્વીપતિ યશોવર્માનો

૧ ઉપદેશ-રજાકરમાં પણ આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

૨ સરખાવો—

“લાક્ષ્મણિકૈકાદક્ષકાદ્, મ-નીર્તિરિતિ શ્રુતમ્ ।

તત્તિત્તોઃ પ્રતિપદ્ધેન, પૂર્વાભ્યા તુ પ્રસિદ્ધમ્ ॥”

—અપ્પભટ્ટિ-પ્રબંધ, શ્લોક ૨૬—૩૦.

પુત્ર સુયશાનો નન્દન આમ પોતાના પિતાશ્રીએ કહેલાં શીખામણનાં કડવાં વચનોથી ડાપાયમાન થઈ રીસાઈને લાં આવી ચડ્યો. લાં તેને અપ્પભટ્ટિએ બોલાવ્યો. અને પછી તે આ મુનિજીની પાસે પ્રશસ્તિક કાવ્યો વાંચવા લાગ્યો. આમ કુમાર કાવ્ય-રસિક હોવાથી તેને મુનિજીની સાથે મિત્રતા થઈ. સાર પછી તે બંને જણા સિદ્ધસેન-સૂરિજીની પાસે ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. એટલે આમ કુમારને સૂરિજીએ તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો. તેમાં તેને પોતાનું નામ કહેવાનો પ્રસંગ આવતાં તે ઉત્તમ પુરૂષ હોવાને લીધે તેણે મુખથી પોતાના નામનો ઉચ્ચાર ન કરતાં ખડી વડે પોતાનું નામ લખી જણાવ્યું. આથી શ્રીસિદ્ધસેન સૂરિ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને તેને પણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યા અને ૭૨ કલાઓ પણ શીખવી.

આવી રીતે સમય વ્યતીત થતો હતો તેવામાં એક દિવસ એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ કુમાર પોતાના સહી અપ્પભટ્ટિને કહેવા લાગ્યો કે મને જ્યારે રાજ્ય મળશે સારે તે હું તમને આપીશ. કેટલોક કાળ વીસ્યા બાદ તેના પિતાશ્રી માંદા પડ્યા એટલે રાજ્યાભિષેકને માટે આમ કુમારને બોલાવી લાવવા તેણે પ્રધાનોને મોકલ્યા. પ્રધાનોએ તેને તેના પિતાની હકીકત કહી સંભળાવી એટલે તદ્દનુસાર સૂરિજીની રજા લઈને આમ પોતાના પિતા પાસે આવી પહોંચ્યો. લાં તેનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. થોડા દિવસ પછી તેના પિતાનો સ્વર્ગ-વાસ થયો તેની આમે ઉત્તર-ક્રિયા કરી. પોતાને રાજ્ય મળ્યું હોવાથી તેણે પોતાના મિત્ર અપ્પભટ્ટિને તે રાજ્ય-ગ્રહણ કરવા માટે તેડાવ્યા અને તેમના આગમન પછી તેમને સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થવા વિજ્ઞાપિત કરી. આના ઉત્તર તરીકે તેમણે કહ્યું કે મને હજી સૂરિ-પદ મળ્યું નથી એટલે મારો સિંહાસન ઉપર બેસવાનો અધિકાર નથી. આ વાત સાંભળીને તે નૃપતિએ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની પાસે મોઢેરક ગામમાં અપ્પભટ્ટિને પ્રધાનો સહિત મોકલ્યા અને તેમને સૂરિ-પદ આપી પાછા મોકલવા વિનંતિ કરી. તે વિનંતિનો સ્વીકાર થવાથી અપ્પભટ્ટિ સૂરિ-પદથી અલંકૃત થયા. આ બનાવ 'વિં સં ૮૧૧ માં વૈશાખ માસમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં અષ્ટમીને દિને બન્યો, એટલે કે ધણી નાની ઉમરમાં અપ્પભટ્ટિ આચાર્ય થયા. આ સમયે તેમના ગુરૂએ તેમને શીખામણ આપી કે તારો ધણો રાજસત્કાર થનાર છે અને બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં યૌવન તેમજ રાજ-પૂજા એ બે અનર્થકારી છે, વાસ્તે તારે ખૂબ સંભાળીને વર્તવું. આ સાંભળીને શ્રીમાન્ અપ્પભટ્ટિએ એવો નિયમ લીધો કે જીવન પર્યંત હું ભક્ત લોકના ભક્ત (આહાર) નો અને સર્વ વિકૃતિનો આજથી

૧ પ્રબન્ધ-કોષમાં અપ્પભટ્ટિને સૂરિ-પદ વિં સં ૮૫૧માં અપાયાનો ઉલ્લેખ છે. જુઓ શત્રુંજય-તીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધ (૫૦ ૪૨).

૨ (૧) દૂધ, (૨) દહીં, (૩) ઘી, (૪) તેલ, (૫) ગોળ, અને (૬) કડાવિગય (તાવડામાં તળાઈને ઉપર આવે તેવા પકવાન) એ ઉપર્યુક્ત છ વિકૃતિ (વિગ્રહ) છે. માંસ મદિરા, માખણ અને મધ એ ચાર મહાવિકૃતિઓ છે અને તેનો લાભ તો શ્રાવક પણ કરેજ.

લાગ કરું છું.^૧ સાર પછી ગુરૂની આજ્ઞાનુસાર વિહાર કરી તેઓ આમ રાજ પાસે આવી પહોંચ્યા. રાજએ તેમનો ધણો સત્કાર કર્યો અને તેમને સિંહાસન ઉપર બેસાડી પ્રાર્થના કરી કે આ માંડ રાજ્ય આપ સ્વીકારો. સારે સૂરિજીએ કહ્યું કે દેહને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ એવા સાધુને રાજ્યથી શું? આ સાંભળીને આમ રાજ આશ્ચર્યાક્રિત થયો. પછીથી તેણે સૂરિજીના ઉપદેશાનુસાર ૧૦૧ હાથ ઊંચો જૈન પ્રાસાદ કરાવ્યો અને તેમાં અઢાર ભાર સુવર્ણની મહા-વીર પ્રભુની મૂર્તિ પધરાવી. આની પ્રતિષ્ઠા અપ્પભટ્ટિજીને હાથે થઈ. આ મંદિરનો મૂલ મણ્ડપ ૨૩ હાથ ઊંચો બનાવવામાં આવ્યો અને તે તૈયાર કરવામાં સવા લાખ સૈન્યા (સુવર્ણ ટંક)નો ખર્ચ થયો.

રાજના હાથી ઉપર આડે થઈ છત્ર અને ચામરથી અલંકૃત બની રાજ-સભામાં આવતા એવા અપ્પભટ્ટિસૂરિજીને રાજ-સિંહાસન ઉપર બેસતા જોઈને ઠટલાક બ્રાહ્મણો નારાજ થતા હતા. એક દિવસ તેમણે રાજને વિનંતિ કરી કે આ શૂદ્ર શ્વેતામ્બર આ સિંહાસનને લાયક નથી. વાસ્તે આ સિંહાસનથી નીચું એક બીજું સિંહાસન બનાવો કે જેના ઉપર એ બેસે. રાજએ બીજો દિવસે એ પ્રમાણે કર્યું. આ જોઈને સૂરિજીએ અભિમાન કરવો યુક્ત નથી, એમ તેને નિમ્ન-લિખિત પદ દ્વારા સમજણ પાડી.

“મર્દય માનમતઙ્ગજદર્પ, વિનયશરીરવિનાશનસર્પમ્ ।

ક્ષીણો દર્પાદ્ દશવદનોડપિ, यस્ય ન તુલ્યો ભુવને કોડપિ ॥ ૧ ॥”

—ભાત્રાસમક.

અર્થાત્ વિનયરૂપ દેહનો વિનાશ કરવામાં સર્પરૂપ એવા અભિમાનરૂપી હાથીના મદનું તું મર્દન કર. વિશ્વમાં જેની સમાન કોઈ હતો નહિ એવો દશમુખ (રાવણ) પણ અભિમાન (કરવા)થી નાશ પામી ગયો.

આ સાંભળીને તે લજ્જા પામી ગયો અને તેમની ક્ષમા યાચી.

એ વાત તો આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ કે આમ રાજને શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિની સાથે ઘણો ગાઢ સ્નેહ બંધાયો હતો. આથી કરીને તેઓ બંને વચ્ચે ઘણી ઘણી જાતની વાતચિત થતી હતી. એકદા એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ રાજએ પોતાની પત્નીને જ્ઞાન મુખવાળી જોઈ, તેથી તેણે તે વિષે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા પૂછી:—

૧ સરખાવો—

“મક્તં મક્તસ્ય લોકસ્ય, વિકૃતીશ્ચાશ્વિલા અપિ ।

ભાજન્મ નૈવ મોહ્યેડહ—મમું નિયમમગ્રહીત્ ॥”

—અપ્પભટ્ટિ-પ્રબંધ, શ્લોક ૧૧૩.

૨ સરખાવો શ્રીઅપ્પભટ્ટિ-પ્રબંધનો નિમ્ન-લિખિત ૧૪૨મો શ્લોક:—

“પ્વમમ્યર્હિતો રાજા, ગચ્છન્ સચ્છન્નામર: ।

રાજકુજરમારુદો, મુલ્યસિંહાસનાસન: ॥ ”

“અર્જુનિ સા પરિતપ્પઙ્ગ, કમલઃ હો અક્ષણો પમાણં ।”

અર્થાત્ તે કમલમુખી અઘાપિ પોતાના પ્રમાદને લીધે પરિતાપ પામે છે. આ સાંભળીને સિદ્ધસારસ્વત અપ્પભટ્ટિજીએ કહ્યું કે—

“પુન્નવિબુદ્ધેણ તણ, જા સે પચ્છાદયં અંગં ॥ ૧ ॥”

એટલે કે હે રાજન્ ! આજ તું પ્રાતઃકાલે તારી પત્નીની પહેલાં જાગ્યો તે સમયે તેનું કાઠ અંગ ઊઘાડું હતું તે તે ઢાંચું, તેથી તે હજી સુધી મ્હાન મુખવાળી છે. આ સાંભળીને રાજ આશ્ચર્ય તેમજ લજ્જા પામ્યો.

વળી ફરીથી એક દિન પોતાની પત્નીને મન્દ મન્દ ચાલતી જોઇને રાજાએ સૂરિજીને કહ્યું કે—

“બાલા ચંકમ્મંતી, પપ્પ પપ્પ કીસ કુણ્ણ મુહમંગં ? ।”

અર્થાત્ હે મહાશય ! તે સ્ત્રી ચાલતી વખતે પગલે પગલે મુખ મરોડે છે તેનું શું કારણ છે વારૂ ? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે—

“નૂણં રમણપણ્ણે, મેહલિયા છિવ્વિ નહપંતી ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ હે નૃપ ! તેના રમણ-પ્રદેશને વિષે નખ-ક્ષત થયેલું છે અને તેની સાથે તેની કટિમેખલા (કંઠારો) ધસાય છે, તેથી તે ચાલતી વખતે મોં મરોડે છે. આ વાત સાંભળતાં રાજાને કાપ ચડ્યો અને સૂરિજી તરફ અર્ચિ થઇ. આ વાત સૂરિજી સમજી ગયા અને તેઓ ઉપાશ્રયે ચાલ્યા ગયા. પછી બહારના દ્વાર ઉપર નીચે મુજબનો એક શ્લોક લખી સંધની રાત્રી લીધા વિના તેઓ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

“યામઃ સ્વસ્તિ તવાસ્તુ રોહણગિરે ! મત્તઃ સ્થિતિપ્રચ્યુતા

વર્તિષ્યન્તે ઇમે કથં કથમિતિ સ્વમેડપિ મૈવં કૃથાઃ ।

શ્રીમંસ્તે મણયો વયં યદિ ભવહ્લબ્ધપ્રતિષ્ઠાસ્તદા

કે શ્વૈરપરાયણાઃ ક્ષિતિમુજો મૌલૌ કરિષ્યન્તિ નઃ ॥ ૧ ॥”—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ (હે આમ રાજન્ !) અમે જઇએ છીએ, તારૂં કલ્યાણ થાઓ. મણિઓ રોહણગિરિને કહે છે કે—હે રોહણ પર્વત ! તારૂં કલ્યાણ થાઓ. મારાથી છૂટા પડેલા આ મણિઓનું શું થશે એમ તું સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ કરીશ નહિ, કેમકે હે શ્રીમાન્ ! જો તારા વડે અમે પ્રતિષ્ઠા પામેલા છીએ, તો પછી અલંકારને વિષે રક્ત એવા કેટલાયે નરેશ્વરો અમને મુકુટ ઉપર ધારણ કરશે.

૧ અઘાપિ સા પરિતપ્પયે, કમલમુખી આત્મનઃ પ્રમાદેન ।

૨ પૂર્વે વિબુદ્ધેન સ્વયા, યત્ તસ્યાઃ પ્રચ્છાદિતમક્કમ્ ।

૩ બાલા ચક્કામ્યન્તી, પપ્પે પપ્પે કુતઃ કુસ્તે મુક્કમક્કમ્ ? ।

૪ નૂનં રમણપ્રદેશે મેહલિકા સ્પૃશતિ નલ્લક્ષ્મીઃ ।

આ પ્રમાણેની અન્યોક્તિ દ્વારા અપ્પભટ્ટિજીએ આમ નૃપતિને ઉદેશીને કહ્યું કે પણ્ડિત-પ્રિય પૃથ્વીપતિ પણ્ડિતને આવકાર આપશે અર્થાત્ અહિંઆથી અમે અન્યત્ર જઈશું, તોપણ અન્ય નૃપતિ પણ અમારું સન્માન કરશે.

શ્રીઅપ્પભટ્ટિ વિહાર કરતા કરતા ગૌડ દેશમાં લક્ષણાવતી નગરીમાં ધર્મ રાજ રાજ્ય કરતો હતો, ત્યાં જઈ ચડ્યા. આ રાજની સભામાં વાકૂપતિ નામે ગુણજ્ઞ કવિરાજ હતો. તેણે સૂરિજીના આગમનની વાત રાજને કહી સંભળાવી. તેથી અતિશય નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરીને ધામધૂમ કરવા પૂર્વક તે રાજ તેમને પોતાના નગરમાં લઈ ગયો. તે સમયે સૂરિજીએ કહ્યું કે—

“રુચિરચરણારક્તાઃ સક્તાઃ સદૈવ હિ સદ્ગતૌ

પરમકવયઃ કામ્યાઃ સૌમ્યા વયં ધવલચ્છદાઃ ।

ગુણપરિચયોદ્ધર્ષાઃ સમ્યગ્ ગુણાતિશયસ્પૃશઃ

ક્ષિતિપ ! ભવતોઽભ્યર્ણ તૂર્ણં સુમાનસસંમિતાઃ ॥ ૧ ॥”—હરિણી

અર્થાત્ મનોહર ચરિત્રમાં અલનંત લીન, (મુક્તિરૂપી) સદ્ગતિ (મેળવવાના વિચારમાં) સર્વદા આસક્ત, ઉત્તમ કાવ્ય રચનાર, ઇચ્છવા લાયક, સૌમ્ય, શ્વેત વસ્ત્રવાળા [અથવા શુક્લપક્ષી], ગુણોનો પરિચય (કરવા)માં અતિશય આનન્દવાળા, સદ્ગુણોની તીવ્રતાનો સ્પર્શ કરનારા અને સારા મનવાળા એવા અમે હે રાજન્! તમારી પાસે જલદી આવ્યા છીએ.^૧

સૂરિજીએ અત્ર એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી આમ રાજ પોતે યોગાવવા આવે નહિ, ત્યાં સુધી મારે અહિંથી વિહાર કરવો નહિ. એ કહેવું આવશ્યક છે કે આમ નૃપતિ અને ધર્મ નરેશ્વર વચ્ચે દુશ્મનાવટ હતી.

આ તરફ સૂરિજી જ્યારે સવારના આમ રાજ પાસે આવ્યા નહિ, ત્યારે આ રાજએ સર્વત્ર તપાસ કરાવી; પરંતુ તેમનો પત્તો મળ્યો નહિ. આથી રાજને અત્યંત ખેદ થયો. એવામાં ‘યામઃ’ ઇંદ્રાદિ કાવ્ય તેના જોવામાં આવ્યું. રાજએ અક્ષર ઓળખ્યા અને સૂરિજી મને મુકીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા છે એમ તે સમજ્યો.

એક દિવસ આ આમ રાજ વનમાં ક્રીડા કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક શ્યામ સર્પને જોયો. તે સર્પનું મુખ રાજએ પકડી લીધું અને પછી તે સર્પને અંગરખાની ખાંચમાં ગોપવીને તે સભામાં આવ્યો અને તેણે પણ્ડિતોને નીચે મુજબની સમસ્યા પૂછી:—

“શસ્ત્રં શાસ્ત્રં કૃષિર્વિદ્યા-ઽન્યદ્ વા યો યેન જીવતિ ।”

૧. આ કાવ્યમાં અપ્પભટ્ટિજીએ પોતાની સ્થિતિને હંસની સાથે સરખાવી છે. એવી પરિસ્થિતિમાં ‘ચરણુ’ શબ્દથી પગ, ‘ચારક્ત’ શબ્દથી થોડું રાતું, ‘સદ્ગતિ’થી સુન્દર ચાલ, ‘કવિ’ શબ્દથી જોલનાર, ‘ધવલચ્છદ’થી સફેદ પાંખવાળો અને ‘માનસ’ શબ્દથી માનસ સરોવર એમ અર્થ કરી શકાય છે.

અર્થાત્ શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, ખેતી, વિદ્યા અથવા બીજું કંઈ કે જેના વડે જે જીવે છે (એ બધાને શું કરવું ?).

સલામાનો કોઈ પણ પહિડત આ સમસ્યાને રાજના અભિપ્રાય પ્રમાણે પૂર્ણ કરી શક્યો નહિ, તેથી આ સમસ્યા પૂર્ણ કરનારને રાજ એક લાખ સુવર્ણ ટંક આપશે એવો તે રાજ્યે પટલ વગડાવ્યો. આનો લાભ એક જુગારી લેવા તૈયાર થયો. તે ધર્મ રાજના નગરમાં વસતા શ્રીઅખ્યભટ્ટિ પાસે ગયો એટલે તે સૂરિજી કે જેના ઉપર સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન હતી તેમણે આ સમસ્યા નીચે મુજબ પૂર્ણ કરી આપી.

“સુગૃહીતં ચ કર્તવ્યં, કૃષ્ણસર્પમુખં યથા ॥”

અર્થાત્ જેમ (રાજ્યે) શ્યામ સર્પનું મુખ ગ્રહણ કર્યું છે તેમ તેનું દૃઢતાથી ગ્રહણ કરવું જોઈએ. વિશેષમાં સૂરિજીએ તે આમ રાજનું ‘નાગાવલોક’ એવું નામ પાડ્યું.^૧

પેલા જુગારીએ ગોપગિરિ આવીને આમ રાજ સમક્ષ સમસ્યા પૂર્ણ કરી બતાવી.

એક જુગારીએ આ પ્રમાણે યથેષ્ટ રીતે પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી તે જોઈને રાજને ઘણો અચંપો થયો. તેણે એ જુગારીને ધમકી આપતાં કહ્યું કે આ સમસ્યા તું કેવી રીતે પૂરી શક્યો તે સાચે સાચું કહે એટલે તેણે લક્ષણાવતીમાં રહેલા અખ્યભટ્ટિજીએ સમસ્યા પૂરી આપી એ સત્ય વાત કહી દીધી.

આ સાંભળીને રાજને વિચાર આવ્યો કે ગુરૂજી ઘણે દૂર હોવા છતાં તેમને કૃષ્ણ સર્પની ખબર પડી, તો પછી મેં તેમની તરફ જે શંકાની દૃષ્ટિએ જોયું તે ઠીક કર્યું નહિ; કેમકે એમનું બુદ્ધિ-બલ અપૂર્વ છે. આ પ્રમાણે રાજને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો.

અન્યદા રાજ પોતાના મિત્ર શ્રીઅખ્યભટ્ટિના વિરહથી સંતપ્ત થયેલો વિનોદાર્થે નગરની બહાર ગયો. ત્યાં તેણે વડના વૃક્ષ નીચે એક મુસાફરનું મૃતક (મુઠ્ઠું) તેમજ ડાળ ઉપરથી લટકતા કરપત્રમાંથી પડતાં જલનાં બિન્દુઓ તથા તેમજ વળી એક વિશિષ્ટ પથ્થર ઉપર ખડીથી લખેલી નીચે મુજબની અડધી ગાથા જોયાં:—

“તંદ્રયા મહ નિગમણે, પિયાઈ થોરંસુઈ જં રુઝં”

આ સમસ્યા પૂરવાને સાડ તેણે અનેક પહિડતોને કહ્યું, પરંતુ તેમાંનો કોઈ પણ ખરાબર રીતે તે સમસ્યા પૂરી શક્યો નહિ. આથી રાજ્યે તે જુગારીને અખ્યભટ્ટિજી પાસે મોકલ્યો એટલે તેમણે નીચે મુજબ સમસ્યા પૂરી આપી:—

૧ સરખાવો શ્રીઅખ્યભટ્ટિપ્રખ્યન્ધનો નિઝ-લિખિત ૧૮૮૦ શ્લોક:—

“નાગાવલોકે દ્વિત્યાલ્યાં, રાજે તત્ત્વ પ્રમુર્ધવૌ”

તત: પ્રમુલ્યનેનાપિ, નામ્ના વિહ્યાતિમાપ સઃ ॥”

૨ છાયા—

તદા મમ નિર્ગમને, પ્રિયયા સ્થૂરાશ્ચુભિર્યદ્ રુદિતમ્ ॥

“કેરપત્તયવિન્દૂ ઇય, નિવડણેણ તં અજ્ઞ સંભરિયં”

આથી આમ રાજાએ આતુરતાપૂર્વક ગુરુજીને બોલાવવા માટે પોતાના પ્રધાનોને તેમની પાસે મોકલ્યા. સાથે સાથે એમ પણ કહેવડાવ્યું કે—

“છાયા કારણ શિર ધર્યાં, પત્તવિ ભૂમિ પડંત
પત્તહ ઇહુ પડત્તણં, વરતરુ કાંઙ કરંત.”

વળી—

“ન ગદ્ગાં ગાદ્ગેયં સુયુવતિકપોલસ્થલગતં

ન વા શુક્તિં મુક્તામણિરુરસિજાસ્વાદરસિકઃ ।

ન કોટીરાઠ્ઠઃ સ્મરતિ ચ સવિત્રીં મણિચય—

સ્તતો મન્યે વિશ્વં સ્વસુખનિરતં સ્નેહવિરતમ્ ॥ ૧ ॥”—શિખરિણી

અર્થાત્ સુંદર સુંદરીના ગણડ-સ્થલ (ગાલ) ઉપર રહેલું સુવર્ણ (કુણ્ડળ) ગંગાને યાદ કરતું નથી તેમજ સ્તનના સ્વાદનું રસિક એવું મુક્તામણિ શુક્તિ (છીપ)નું સ્મરણ કરતું નથી. વળી મુકુટ ઉપર આરૂઢ થયેલો મણિઓનો સમૂહ પોતાની માતાને સંભારતો નથી. તેથી કરીને હું એમ માનું છું કે જગત્ પોતાના સુખમાં આસક્ત બન્યું છે અને સ્નેહથી વિરક્ત થયું છે.

તથા વળી—

“પાંસુમલિનાદ્વિજઙ્ઘઃ, કાર્પટિકો મ્લાનમૌલિમુખશોભઃ ।

યદ્યપિ ગુણરત્નનિધિ—સ્તથાપિ પથિકઃ પથિ વરાકઃ ॥”—આર્યા

અર્થાત્ જેનાં ચરણો અને જંઘાઓ ધૂળ વડે મલિન બન્યાં છે એવો તેમજ જેનાં મસ્તક અને મુખની શોભા નિસ્તેજ બની છે એવો કાપડી ગુણનો રત્નાકર હોય તો પણ માર્ગમાં તે બિચારો મુસાફર છે.

પ્રધાનોએ પણ કહ્યું કે હે નાથ! આમ રાજા શુદ્ધ સ્નેહપૂર્વક આપને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે આપે સત્વર પધારીને આ દેશને વસન્ત-લીલામાં મગ્ન કરવો જોઈએ. વળી આપના વાક્ય-રસના રસિક એવા અમને અન્ય કવિઓની વાણી રૂચતી નથી, કેમકે અનિથપણને ખાનારા કસ્તૂરીમૃગો ધાસ ખાતા નથી.

આના ઉત્તરમાં સૂરિજીએ તે પ્રધાનોને કહ્યું કે આમ રાજાને મારી તરફથી આ પત્ર આપશો. તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે—

૧ છાયા—

કરપત્રકભિન્દૂનામિતિ, નિપત્તનેવ તદ્વદ્ય સંસ્મૃતમ્ ।

૨ આનું તાત્પર્ય એ છે કે—વૃક્ષે મુસાફરને છાયા મળે તેટલા માટે શિર પર પત્રો ધર્યાં. તે પત્રો ભૂમિ ઉપર ખરી પડે, તો તેમાં તે ઉત્તમ વૃક્ષ શું કરે?

“विंशेण विणावि गया, नरिंदभवणेषु हुंति गारविया ।
 विंशो न होइ वंशो, गएहि बहुएहिवि गएहिं ॥ १ ॥—आर्या
 माणससरह सुहाइं, जइवि न लब्भंति रायहंसेहिं ।
 तहवि न तस्स तेण विणा, तीरुच्छंगा न सोहंति ॥ २ ॥—,
 परिसेसियहंसउलं—पि माणसं माणसं न संदेहो ।
 अन्नत्थवि जत्थ गया, हंसावि बया न भन्नंति ॥ ३ ॥—,
 हंसा जहिं गया तहिं, गया महिमण्डणा हवंति ।
 छेहउ ताह महासर—ह जे हंसेहिं मुच्चन्ति ॥ ४ ॥—,
 मलयउ सचंदणुच्चिय, नइमुहहीरंतचंदणदुमोहो ।
 पब्भट्टंपि हु मलया—उ चंदणं जाइ महयग्घं ॥ ५ ॥—,
 अग्घायंति महयरा—ऽविक्कं कमलायराण मयरंदं ।
 कमलायरोवि दिट्ठो, सुओवि किं महयरविहूणो ? ॥ ६ ॥—,
 इक्केण कुच्छुहेणं, विणावि रयणायरुच्चिय समुहो ।
 कुच्छुहरयणंपि उरे, जस्स ठियं सुच्चिय महग्घो ॥ ७ ॥—,
 खंडं विणावि अखंडमंडलोच्चेव पुण्णिमाचंदो ।
 हरसिरि गयंपि सोहइ, न नेइ विमलं ससिक्खंडं ॥ ८ ॥—,

१ छाया—

विन्ध्येन विनाऽपि गजा नरेन्द्रभुवनेषु भवन्ति गौरविताः ।
 विन्ध्यो न भवति वन्ध्यो गतेषु बहुकेष्वपि गजेषु ॥ १ ॥
 मानससरोवरस्य सुखानि यद्यपि न लभ्यन्ते राजहंसैः ।
 तथापि न तस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २ ॥
 परिशेषितहंसकुलमपि मानसं मानसं न सन्देहः ।
 अन्यत्रापि यत्र (कुत्र) गता हंसा अपि बगा न भण्यन्ते ॥ ३ ॥
 हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।
 छेदस्तेषां महासरसां यानि हंसैर्मुच्यन्ते ॥ ४ ॥
 मलयः सचन्दन एव नदीमुखद्वियमाणचन्दनद्रुमौघः ।
 प्रभ्रष्टमपि च मलयात् चन्दनं याति महार्घ्यम् ॥ ५ ॥
 आग्रायन्ति मधुकरा अप्येकं कमलाकराणां मकरन्दम् ।
 कमलाकरोऽपि दृष्टः श्रुतोऽपि किं मधुकरविहीनः ? ॥ ६ ॥
 एकेन कौस्तुभेन विनापि रत्नाकर एव समुद्रः ।
 कौस्तुभरत्नमपि उरसि यस्य स्थितं स एव महार्घः ॥ ७ ॥
 खण्डं विनाऽपि अखण्डमण्डल एव पूर्णिमाचन्द्रः ।
 हरशिरोगतमपि शोभते न नेति विमलं शशिखण्डम् ॥ ८ ॥

તદ્ મુક્તાણવિ તરુવર!, ફિટ્ટ્ઝ પત્તત્તણં ન પત્તાણં ।
 તુહ પુણ છાયા જઈ હો-ઈ કહવિ તા તેહિ પત્તેહિં ॥ ૯ ॥-,,
 જડ સવ્વત્થ અહચ્ચિય, ઉવરિં સુમણાણિ સવ્વરુક્ખાણં ।
 ચાવેવિ ચડંતિ ગુણા પહુપત્તિય પાવણ કોટિં ॥ ૧૦ ॥-,,
 જે કેવિ પહૂ મહિમ્મણ્ડલમ્મિ તે ઉચ્છુદેહસારિચ્છા ।
 સરસા જડાણ મજ્ઞે, વિરસા પત્તેસુ દીસંતિ ॥ ૧૧ ॥-,,
 સંપદ્ પહુણો પહુણો, પહુત્તણં કિં ચિરંતણપહૂણં? ।
 દોસગુણા ગુણદોસા, ઇહિં કયા ન હુ કયા તેહિં ॥ ૧૨ ॥-,,

અર્થાત્ વિન્ધ્ય(પર્વત) વિના પણ (એટલે તેના ઉપર નહિ રહેલા હોવા છતાં પણ) હાથીઓ રાજાઓના જીવનમાં ગૌરવયુક્ત હોય છે (એટલે તેઓનું સાં પણ સન્માન થાય છે) અને અનેક હાથીઓ જતા રહે છે તો પણ વિન્ધ્ય વન્ધ્ય બની જતો નથી.—૧

જે કે રાજાહંસોને માનસ સરોવરનાં સુખો મળતાં નથી, છતાં પણ તેના વિના તે સરોવરનાં તીરો શોભતાં નથી એમ નથી.—૨

હંસના સમુદાયથી રહિત બનેલું એવું માનસ (સરોવર) તે માનસ છે એમાં કંઈ સંદેહ નથી. વળી ગમે સાં ગયેલા હંસો પણ બગલાઓ કહેવાતા નથી.—૩

હંસો જ્યાં ગયા હોય છે સાં ગયા છતાં પૃથ્વીના ભૂપણુરૂપ બને છે. પરંતુ તેમાં છેદ તો તે મહાસરોવરોનો છે કે જ હંસો વિનાનાં બને છે.—૪

જેનાં ચન્દનનાં ઝાડો નદીના મુખથી દુરાધ ગયેલાં છે તે મલય (ગિરિ) ચન્દનથી યુક્તજ છે. તેમજ વળી મલયથી બ્રહ્મ થયેલું ચન્દન મહામૂલ્યતાને પામે છે.—૫

બ્રમરો પણ કમલાકરો (કમલોની ખાણ) માંના કૃત મકરન્દને સુધે છે, પરંતુ શું કમલાકર મધુકર વિનાનો જોવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યો છે ?—૬

એક કૌસ્તુભ (નામના) રત્ન વિના પણ સમુદ્ર રત્નાકરજ છે અને વળી જેની છાતી ઉપર કૌસ્તુભ રત્ન રહેલું છે તે પણ મહામૂલ્યવાન છે.—૭

ખણ્ડ વિના પણ પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર અખણ્ડિત ખણ્ડગવાળો હોય છે અને મહાદેવના મસ્તક ઉપર રહેલો નિર્ભજ ચન્દ્રનો ખણ્ડ પણ અત્યંત શીભે છે.—૮

ત્વયા મુક્તાનામપિ તરુવર! અશ્વતિ પત્રત્વં ન પત્રાણામ્ ।

તવ પુનઃછાયા યદિ ભવતિ કથમપિ તાવત્ તૈઃ પત્રૈઃ ॥ ૯ ॥

જડા(જડાઃ) સર્વત્રાથ એવ ઉપરિ સુમનાંસિ સર્વવૃક્ષાણામ્ ।

ચાપેડપિ ચડન્તિ ગુણાઃ પ્રમુપ્રતીત્યા પ્રાપ્નુવન્તિ કોટીમ્ ॥ ૧૦ ॥

યે કેડપિ પ્રભવો મહીમ્મણ્ડલે તે હ્ચુદેહસદક્ષ્યઃ ।

સરસા જડાનાં (જડાનાં) મધ્યે વિરસાઃ પત્રેણ (પાત્રેણ) દશ્યન્તે ॥ ૧૧ ॥

સમ્પ્રતિ પ્રભવઃ પ્રભવઃ પ્રમુત્ત્વં કિં ચિરન્તનપ્રમૂણામ્ ? ।

દોષગુણા ગુણદોષા ઇભિઃ કૃતા નૈવ કૃતાસ્તૈઃ ॥ ૧૨ ॥

હે ઉત્તમ વૃક્ષ ! તેં સજી દીધેલાં પત્રોનું પત્રત્વ નષ્ટ થતું નથી. તે ઉપરાંત વળી બે તારી છાયા ડાઘ પણ રીતે થઈ શકે, તો તે પત્રો વડે(જ) તેમ થઈ શકે તેમ છે.—૯

જટા બધે ઠેકાણે સર્વ વૃક્ષોની નીચેજ હોય છે, જ્યારે યુષ્મે તેની ઉપર હોય છે. ધનુષ્ય ઉપર દોરી ચડે છે અને તે પ્રભુની પ્રતીતિથી તેના અગ્ર ભાગને પામે છે.—૧૦

પૃથ્વી—મણ્ડળમાં જે કોઈ સ્વામીઓ શેરડીના સાંઠા (?)ના જવા છે, તેઓ જમ શેરડીઓ જટાઓમાં સરસ અને પત્રોમાં વિરસ દેખાય છે, તેમ જડને વિષે રાગી અને પાત્રોને વિષે નીરાગી દેખાય છે.—૧૧

હાલ સ્વામીઓ છે તે (પણ) સમર્થ છે, તો પછી ધણા કાળના સ્વામીઓની પ્રભુતા(ની વાતજ) શી? દોષોમાં ગુણો અને ગુણોમાં દોષો જમ એમણે સ્વીકાર્યા છે, તેમ પ્રાચીન રાજાઓએ કર્યું નથી.—૧૨

છેવટમાં સૂરિજીએ પ્રધાનો સાથે એમ પણ કહાવ્યું કે—

“अस्माभिर्यदि कार्यं व—स्तदा धर्मस्य भूपते: ।

सभायां छन्नमागत्य, स्वयमापृच्छयतां द्रुतम् ॥ ૧ ॥

जाते प्रतिज्ञानिर्वाहे, यथाऽऽयामस्तवान्तिकम् ।

प्रधानाः प्रहिताः पूज्यै—रिति शिक्षापुरस्सरम् ॥ ૨ ॥”

અર્થાત્ હે રાજન્ ! બે તમારે અમારું કામ હોય, તો સત્વર ધર્મ રાજની સભામાં ગુપ્ત રીતે આવીને અમને આમન્ત્રણ આપવું. તેમ થતાં અમારી પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ થશે એટલે અમે તમારી પાસે આવીશું. આ પ્રમાણેની શિક્ષા આપીને સૂરિજીએ પ્રધાનોને પાછા મોકલ્યા. એટલે પ્રધાનોએ જઈને સર્વ હકીકત આમ રાજને જણાવી અને તેને પત્ર પણ આપ્યો.

આ ઉપરથી સર્વ વૃત્તાન્ત જાણીને આમ રાજ સૂરિજીને મળવાને અધીરો બની ગયો અને કંટલાક સારા મનુષ્યોને સાથે લઈને લક્ષણાવતી તરફ જવા નીકળી પડ્યો. માર્ગમાં ગોદાવરી નદીના તીરે એક ગામ આવ્યું; ત્યાં ખણ્ડ દેવકુલમાં તેણે રાત્રિએ નિવાસ કર્યો. તે રાત્રિએ ત્યાં તેની અધિષ્ઠાયિકા વ્યન્તરી આવી અને તે આ રાજનું રૂપ જોઈ મોહિત બની ગઈ; તેથી ભરતે જમ ગંગા દેવીનો સ્વીકાર કર્યો હતો, તેમ આ રાજાએ તેની પ્રાર્થનાનુસાર તેનો સ્વીકાર કરી તેની સાથે ક્રીડા કરી. સવાર પડતાં તેની રજ લઈને ઊંટ ઉપર બેસીને તે સૂરિજી પાસે આવી પહોંચ્યો અને “હજી પણ તે સાંભરે છે; એક રાત્રિનો શો સ્નેહ” એ અર્થવાળી નીચે મુજબની અડધી ગાથા બોલ્યો.

“अञ्जवि सा सुमरिञ्जि को नेहो एगराईए ।”

આના પ્રત્યુત્તરમાં “ગોદાવરીના તીરે તેં વાસ કર્યો તેથી” એવા અર્થવાળી સૂરિજીએ નીચે મુજબની અડધી ગાથા કહી:—

“ગોલાનહતીરે સુન્નદેણલંમિ જંસિ વાસમિઓ ॥ ૧ ॥”

આ પ્રમાણે વાતચિત થયા બાદ સૂરિજી અને રાજા એકમેકને ભેટી પડ્યા. સાર બાદ આમ રાજાએ ખડી વડે ગોમૂત્રિકા બંધમાં નીચે મુજબનો શ્લોક લખ્યો:—

“અતિ અતિ અન્મઅલં પ્રીદ્યરદ્યજદ્ય ।

મેલામેલા મેલમેલં ફસફસફસ ॥”

આ સૂરિજી સમજી ગયા એટલે તે નૃપતિએ તેમની નીચે મુજબ રતુતિ કરવા માંડી.

“અદ્ય મે સફલા પ્રીતિ-રદ્ય મે સફલા રતિઃ ।

અદ્ય મે સફલં જન્મ, અદ્ય મે સફલં ફલમ્ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ આજે મારી પ્રીતિ તેમજ રતિ સફળ થઈ છે. મારો જન્મ પણ કૃતાર્થ થયો છે અને આજે મારું (આગમનનું) ફળ પણ સફળ થયું છે.

આ પ્રમાણે રાત્રિ વિનોદ-ગોાષ્ઠીમાં પસાર થઈ ગઈ. પ્રભાતે રાજાની સલાહ લરાઈ હતી ત્યાં સૂરિજી પણ ગયા. પછીથી આમ રાજા પણ પોતાના માણસો સાથે સ્થગીધરના વેશમાં હાથમાં બીજોરૂં લઈને દાખલ થયો. આ પ્રમાણે આમ રાજાને સલામાં દાખલ થતાં જોઈને સૂરિજીએ દ્વિઅર્થી ભાષામાં ધર્મ રાજાને કહ્યું કે —“एते आमनृपनराः” અર્થાત્ આ આમ રાજાના મનુષ્યો અમને બોલાવવા આવ્યા છે. પછીથી જ્યારે આમ રાજા સમીપ આવી પહોંચ્યો એટલે ગુરૂશ્રીએ તેને કહ્યું કે—“आगच्छाम” અર્થાત્ અમે આવીએ? (આનો ગૂઢ અર્થ એ હતો કે હે આમ ! આવ.)

સ્થગીધરના વેશમાં આમ રાજા ગુરૂ સમીપ બેઠો એટલે દૂતે તેમના હસ્તમાં વિજ્ઞપ્તિ-પત્ર મુક્યો, તે ગુરૂએ ધર્મ રાજાને બતાવ્યો. પછી ધર્મ નરેશ્વરે દૂતને પૂછ્યું કે તમારા આમ રાજાનું રૂપ કેવું છે? સારે તે દૂતે જવાબ આપ્યો કે તેઓ આ સ્થગીધરના જેવા છે. અથવા આજ આમ સમજો. સૂરિજીએ સ્થગીધરના સામું જોઈને તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ તમારા હાથમાં શું છે? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “બીજોરા” (અર્થાત્ હું બીજો રાજા છું). સાર બાદ દૂતે પોતાના હાથમાં રાખેલાં તુચ્છરનાં પાંદડાં બહાર કાઢ્યાં. તે જોઈને રાજાએ સૂરિજીને પૂછ્યું કે આ શું છે? તેના પ્રત્યુત્તરમાં ગુરૂજીએ સ્થગીધર તરફ આંગળી કરીને કહ્યું કે ‘તુચ્છરિપત્ર’ (આનો ગૂઢ અર્થ એ હતો કે આ તારો શત્રુ પ્રાપ્ત થયો છે).

આ પ્રમાણેની દ્વિઅર્થી વાતચિત થઈ, પરંતુ સરળ હૃદયવાળા ધર્મ રાજાને તેની કંઈ ખબર પડી નહિ. અંતમાં આમ રાજા સલા છોડી ચાલતો થયો. તેણે સ્વદેશ જતાં

પહેલાં ધર્મ રાજની વેશ્યાને પોતાના નામવાળું એક કંકણ આપ્યું અને રાત્રે તે ત્યાં રહ્યો. પ્રાતઃકાલે રાજદ્વારના દ્વારપાળને ખીજું કંકણ આપી તે પોતાને દેશ જવા નીકળી પડ્યો.

બપોર થતાં સૂરિજીએ ધર્મ રાજને કહ્યું કે અમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ છે, વાસ્તે અમે હવે વિહાર કરી આમ રાજ પાસે જઈશું. ત્યારે ધર્મ રાજએ કહ્યું કે આમ સ્વયં આપને આમન્ત્રણ આપવા આવ્યો નથી, તો પછી આપની પ્રતિજ્ઞા કેવી રીતે પૂર્ણ થઈ ગણાય? આના જવાબમાં ગુરૂજીએ ધર્મ રાજને સર્વ શુદ્ધ વાક્યોનો દ્વિતીય અર્થ કહી સંભળાવ્યો. વળી એટલામાં વેશ્યાએ તેમજ દ્વારપાળે પણ આમ નરેશ્વરનાં નામવાળાં બે કંકણો રજુ કર્યાં. આથી ધર્મ રાજને ખાતરી થઈ કે આમ સ્વયં આવ્યો હતો. પછી ધર્મ રાજએ સૂરિજીને કહ્યું કે હું વાફ-છળથી છેતરાયો છું. ત્યાર પછી સૂરિજીએ તેની રજા લઈને વિહાર કર્યો અને આમ રાજને તેઓ રસ્તામાં મળ્યા.

માર્ગમાં આમ રાજએ એક પુલિન્દ (ભીલ)ને પશુની માફક તળાવમાં મોઢું ધાલીને જળ પીતો જોયો એટલે તેણે સૂરિજીને નીચે મુજબના પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા તેનું કારણ પૂછ્યું—

“પસુ જિમ પુલિન્દડ પીઅઈ જલ પંથિડ કવણિહિ કારણિજ”

આ સાંભળીને સૂરિજીએ તત્કાળ તેના પ્રત્યુત્તરમાં નીચે મુજબનો ઉત્તરાર્દ્ધ કહ્યો:—

“કર બેવિ કરંવિય કજ્જલિણમુદ્દહિઅંસુનિવારણિજ”

અર્થાત્ કાજળથી મિશ્રિત અશ્રુના નિવારણથી (એટલે કે એવાં આંસુ લૂછવાથી) બંને હાથ કાળા થયા છે.

આ વાતની ખાતરી કરવા માટે રાજએ તે પુલિન્દને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યો અને પોતાનું વૃત્તાન્ત રજુ કરવા કહ્યું. એટલે શરમથી નીચું મુખ રાખીને તે પુલિન્દે કહ્યું કે હે નાથ ! મુસાફરીમાં તમારી પુત્ર-વધૂને શાંત કરતો છતો તેનાં કાજળયુક્ત અશ્રુઓ વડે ભીંજ-યેલા મારા હાથ કાળા બન્યા હતા.

આ વૃત્તાન્ત જાણીને રાજ ખુશી થયો અને સૂરિજી સાથે ગોપગિરિ પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાર બાદ તેણે મહોત્સવપૂર્વક સૂરિજીનો ગામમાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

વિનોદ-વાર્તામાં દિવસો પસાર થતા હતા તેવામાં વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા અને અનશન કરવાની અભિલાષા રાખતા એવા પોતાના ગુરૂ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિનો પત્ર લઈને બે ગીતાર્થ સાધુ અપ્પભટ્ટિજીની પાસે આવ્યા. આ પત્રમાં એમ લખ્યું હતું કે—

મેં તને ભણાવ્યો છે તેમજ સૂરિપદ પણ આપ્યું છે, તો હે અપ્પભટ્ટિ ! તું હવે એવો પ્રયત્ન કર કે જેથી કરીને હું અનશન અંગીકાર કરી સ્વર્ગે જઈ.

પ્રભાવક—ચરિત્રમાં તો આ સંબંધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

“સારીરં સયલં બલં વિગલિતં દિટ્ઠીવિ કટ્ટેણ મે

દટ્ટવ્વેસુ પયટ્ટઈ પરિગયપ્પાયં તહા આજ્યમ્ ।

પાણા પાહુણયત્તગન્તુમહુણા વટ્ટંતિ વચ્છા ! તુમં

મં દટ્ટું જઈ અત્થિ તા લહુ લહુ ઇચ્છા હિ(ગ)મિસ્સં સયમ્ ॥”—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ મારું સમસ્ત શારીરિક બળ ક્ષીણ થઈ ગયું છે, મારાં નેત્રો પણ એવા લાયક પદાર્થોને વિષે કંટે કરીને પ્રવર્તે છે, આયુષ્ય ગતપ્રાય બન્યું છે, પ્રાણ હમણા પ્રાધૂર્ણિકતા (પરેણાપણા)ને પ્રાપ્ત કરવાની તૈયારીમાં છે. વાસ્તે હે વત્સ ! જે તને મારા દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય, તો તું સત્વર આવજે.

આ પ્રમાણેનો પત્ર વાંચીને અખ્યભટ્ટિજી પોતાના ગુરૂ પાસે જવાને તૈયાર થઈ ગયા અને વિહાર કરતા કરતા મોઢેરક ગામમાં પોતાના ગુરૂ સમીપ આવી પહોંચ્યા. ગુરૂને વન્દન કરી તેઓ સ્વસ્થાનકે બેઠા એટલે ગુરૂએ પોતાનું મૃત્યુ સમીપ આવ્યું છે એમ કહ્યું અને તેથી કરીને અન્તિમ આરાધના, ચતુઃશરણું શરણુ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સુકૃતની અનુ-મોદના, તીર્થોની વન્દના ઇત્યાદિ વિધિ વડે તેમનું શ્રેય થાય તેમ કરવા કહ્યું. આ બધું અખ્યભટ્ટિજીએ કર્યું. કાલાન્તરે તેમના ગુરૂ સુખેથી સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

શોક શાંત થતાં ગોવિન્દસૂરિ તેમજ નન્નસૂરિને ગમ્મનો ભાર સોંપીને તેઓ પાછા આમ રાજ પાસે આવ્યા અને પૂર્વની જેમ હાં તે બેની વચ્ચે વિનોદ-ગોષ્ઠી ચાલવા લાગી.

એક દિવસ સૂરિજી રાજ-સભામાં લાંબા વખત સુધી પુસ્તકમાં દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા હતા. આ સમયે ઇન્દ્રની અસરાઓને પણ લજ્જાસ્પદ કરનારી નર્તકી (નાચનારી) નાચ કરી રહી હતી. સૂરિજીની આંખે ગ્રાંથ વળી હતી. તે દૂર કરવાને સાડ તેમણે આ નાચ-નારીની પોપટના પીંછાના જેવી નીલવર્ણી કાંચળી તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી. આ બોધને આમ રાજએ મનમાં વિચાર કર્યો કે—

“સિદ્ધંતતત્તપારં-ગયાણ જોગીણ જોગજુત્તાણં ।

જઈ તાણંપિ મયચ્છી, મળંમિ તા સચ્ચિય પમાણં ॥”—આર્યા

૧ છાયા—

શારીરં સકલં બલં વિગલિતં દટ્ઠ્યપિ કટ્ટેણ મે

દટ્ટવ્વેસુ પ્રવર્તેતે પરિગતપ્રાયં તથાઽઽયુષ્યમ્ ।

પ્રાણા પ્રાધૂર્ણિકત્વં, ગન્તુમહુણા વર્તન્તે વત્સ ! તવ

માં દટ્ટું યચ્ચસ્તિ તત્તો લહુ લહિવચ્છા ગમિષ્યસિ સ્વયમ્ ॥

૨ છાયા—

સિદ્ધાન્તતત્ત્વપારગતાનાં યોગિનાં યોગયુક્તાનામ્ ।

યદિ તેષામપિ સ્થગાક્ષી મનસિ તતઃ સૈવ પ્રમાણમ્ ॥

અર્થાત્ જો સિદ્ધાન્તનાં તત્ત્વનો પાર પામેલા તેમજ યોગયુક્ત એવા યોગીઓના મનમાં પણ મૃગાક્ષી વસે છે, તો પછી તે મૃગાક્ષીજ પ્રમાણ છે.

તે રાત્રે આમ રાજાએ સૂરિજની પરીક્ષા કરવા માટે આ નર્તકીને પુરૂષના વેશમાં તેમની પાસે મોકલી. તેણે આવીને સૂરિજને કર-સ્પર્શ કર્યો. સૂરિજ સમજી ગયા કે આ તો કોઈ યુવતિ છે અને પોતાને માથે આમ રાજાની મૂર્ખતાને લીધે આ ઉપસર્ગ આવી પડ્યો છે. તરતજ તેઓ તેની સામે થવાને સજ્જ થઈ ગયા અને તેમણે તે નર્તકીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હે વરાહિ ! તું કોણ છે અને ક્યાંથી આવી છે ? અમારા જેવા બ્રહ્મચારી પાસે તારું શું વળવાનું છે ? શું પવન વડે મેરૂ ચલાયમાન થયો છે કે ?

આ સાંભળીને તે નર્તકીએ કહ્યું કે હું આપને એવો ઉપદેશ આપવા આવી છું કે—

“રાષ્ટ્રે સારં વસુધા, વસુધાયામપિ પુરં પુરે સૌધઃ ।

સૌધે તલ્પં તલ્પે, વરાજ્જનાડનજ્ઞસર્વસ્વમ્ ॥”—આર્યા

અર્થાત્ રાજ્યમાં પૃથ્વી એ સાર છે અને પૃથ્વીમાં શહેર સાર છે; એવી રીતે શહેરમાં મહેલ અને મહેલમાં શય્યા અને શય્યામાં કંદર્પના ધનરૂપ સુન્દર સુન્દરી સાર છે.

વાસ્તે આમ રાજાએ ભક્તિપૂર્વક આપની સેવા કરવા માટે મોકલેલી એવી મને આપ સ્વીકારો. સૂરિજએ એ વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ એટલે તેણે હાવ-ભાવ, કટાક્ષપૂર્વક અવલોકન, ભુજાક્ષેપ ઇત્યાદિ સર્વ ઉપાયો યોજી બેઠાં અને સ્ત્રી-હસ્યાદિક ભય પણ ખતાવ્યો પરંતુ પત્થર પીગળે તો સૂરિજ પીગળે. આખરે આ નર્તકી થાકી અને સવાર પડતાં તે રાજા પાસે ગઈ અને ત્યાં તેણે તેને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. સૂરિજનું અપૂર્વ બ્રહ્મચર્ય જાણીને રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેનું ધ્યાન ધરતો કહેવા લાગ્યો કે—

“ન્યુજ્ઞને યામિ વાક્યાય, દુઃખ્યાં યામ્યવતારણે ।

વલિર્વિઘ્નીયે સૌહાર્દ-હૃદાય હૃદયાય તે ॥”—અનુષ્ટુપ

અર્થાત્ હું તમારાં વાક્યો ઉપર વારી જાઉં છું, તમારી દૃષ્ટિનાં આવારણાં લઉં છું. સૌહાર્દથી મનોહર એવા તમારા હૃદયને હું એમ બલિ આપું.

સવારના જ્યારે અપ્પભટિજ રાજ-સભામાં આવ્યા, ત્યારે રાજા શરમનો માર્યો એક અક્ષર પણ બોલી શક્યો નહિ. ત્યારે સૂરિજએ તેને કહ્યું કે શરમાવાની કંઈ જરૂર નથી, કેમકે મહર્ષિઓના દૂષણ અને ભૂષણની તપાસ કરવી એ રાજાઓનું કાર્ય છે. રાજાએ કહ્યું કે હે ગુરૂ ! એ વાત સંભારશો નહિ. એમ કહીને તેણે પોતાનું મસ્તક તેમના ચરણમાં નમાવ્યું.

આપ બ્રહ્મરૂપ છો. તેમના આગળ હાથ જિંચા કરીને હું માન અને આશ્ચર્યપૂર્વક કહું છું કે—

“ધન્યાસ્ત એવ ધવલાયતલોચનાનાં
તારુણ્યદર્પધનપીનપયોધરાણામ્ ।

ક્ષામોદરોપરિલસત્રિવલીલતાનાં

દૃષ્ટ્વાઽઽકૃતિં વિકૃતિમેતિ મનો ન ચેષામ્ ॥” —વસન્તતિલકા

અર્થાત્ સુન્દર તેમજ વિશાળ લોચનવાળી, યૌવનના ગર્વથી પરિપૂર્ણ પુષ્ટ પયોધરવાળી તેમજ ક્ષામ ઉદર ઉપર વળેલી ત્રિવલીની શોભાવાળી એવી સુંદરીઓની આકૃતિ જોઈને જમના મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમને ધન્ય છે.

એક દિવસ રાજા રાજ-માર્ગે થઈને જતો હતો. તેવામાં તેણે એરંડાનાં પાંચ આંગળ જવડાં મોટાં પત્રો વડે ઢાંકેલ સ્તનવાળી હાલિક-પ્રિયા (હજી એડનારાની સ્ત્રી)ને એરંડાનાં પત્ર વીણતી જોઈ. તે વાતને ઉદ્દેશીને તેણે નીચે મુજબનો ગાથાર્થ જોડી કાઢ્યો.

“તંદૃવિ વરનિગ્ગયદલો, ઇરણ્ડો સોહૃદ તરુગણાં ।”

અર્થાત્ ત્યારે પણ ઉત્તમ પત્રથી રહિત બનેલો એરંડો વૃક્ષોના સમૂહમાં શોભે છે.

પછીથી તેણે આ સમસ્યા સૂરિજીને પૂછી એટલે સિદ્ધસારસ્વત એવા તેમણે તરતજ કહ્યું કે—

“ઈત્થ ઘરે હલિયવહ, ઇદ્દહમિત્તથ્થણી વસઈ ॥ ૧ ॥” —આયાં

અર્થાત્ એ ઘરે એટલા પ્રમાણના પયોધરવાળી હાલિક-વધૂ વસે છે.

આ સાંભળીને રાજાને અચંચો થયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે અહો સારસ્વત પ્રભાવ કેવો છે !

અન્યદા રાજાએ પ્રોષિતભર્તૃકાને (અર્થાત્ જણે ધણી પરદેશ ગયો છે એવી કાઠ સ્ત્રીને) વાંકી ડોક રાખીને હાથમાં દીવો લઈને સાંજના વાસ-ભવન તરફ જતી જોઈ. તેણે ત્યાર બાદ આ વાત સૂરિજીને નીચે મુજબ કહી સંભળાવી:—

“દિટ્ઠા વંક ગીવા અ, દીવજ(દીવકરાણ) પહિયજાયાણ ૧”

સૂરિજીએ આ ઉત્તરાર્ધને બંધ બેસતો આવતો (અને ‘પ્રિયના સ્મરણથી ટપકતાં આંસુઓની ધારાના પડવાના ભયવાળી’ એ મતલબનો) નીચે મુજબનો પૂર્વાર્ધ કહ્યો:—

“પિયંસંભરણપલુટ્ટં-અંસુધારાનિવાયમીયાણ ॥ ૧ ॥” —આયાં

૧ છાયા—

તદાપિ વરનિગંતદલ ઇરણ્ડઃ શોભત એવ તરુગણેષુ ।

૨ છાયા—

અત્ર ગૃહે હાલિકવધૂઃ પૃતાવન્માત્રક્ષ્ણા વસતિ ।

૩ છાયા—

દૃષ્ટા વક્ષા ગ્રીવા ચ દીપકરાયાઃ પથિકજાયાયાઃ ।

૪ છાયા—

મિયસરણપલુટ્ટવધુધારાનિવાયમીત્તાયાઃ ।

આ પ્રમાણે રાજ અને સૂરિજના દિવસો વ્યતીત થતા હતા. તેવામાં એક દિવસે ધર્મ રાજાએ મોકલેલો દૂત આમ રાજ પાસે આવ્યો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે હે રાજન્! તારી વિચક્ષણતાથી ધર્મ રાજ સંતુષ્ટ થયો છે. વળી તેણે કહાવ્યું છે કે તમે અમને વાકુ-છળથી છેતર્યા એટલે અમારે ઘેર આવેલા એવા તમારો અમે જોઈએ વત્તો પણ સત્કાર કરી શક્યા નહિ. અત્યારે અમારા રાજ્યમાં બૌદ્ધધર્મી મહાવાદી વર્ધનકુંજર આવ્યો છે. તેની સાથે વાદ કરી શકે એવો ડાઘ વાદી હોય તો તેને અમારે દેશ મોકલો. અમારે અને તમારે ધણા કાળથી દુશ્મનાવટ છે, તો જોનો વાદી જીતે તે રાજ અન્ય રાજના દેશનો પણ સ્વામી બને એવું આપણા બે જણ વચ્ચે પણ હો; કેમકે માનવનો વધ થાય એવા યુદ્ધનો તો ડોણ સ્વીકાર કરે ?

આ સાંભળીને આમ રાજાએ તેને કહ્યું કે જ તું આ કહે છે તે ધર્મરાજ પોતે કહાવ્યું છે કે તું તારા મુખથી આ પ્રમાણે લવે છે. અમારો વિજય થતાં જો ખરેખર તારો રાજ સમ્રાટ રાજ્ય મને આપે તેમ હોય, તો અમે વાદી લઈને આવીએ. દૂતે કહ્યું કે કારણવશાત્ યુધિષ્ઠિરે પણ દ્રોણ-પર્વમાં અસલ ભાષણ કર્યું હતું, પરંતુ મારા સ્વામી તો કારણવશાત્ પણ અસલ બોલતા નથી.

આમ રાજાએ દૂતને રજ આપી અને પોતે પોતાના તરફથી અપ્પભટ્ટિજીને વાદી તરીકે સ્વીકારી તેમની સાથે વાદને માટે અર્ધ માર્ગે ગયા. ધર્મ રાજ પણ વર્ધનકુંજરને સાથે લઈને સામે આવ્યો. ત્યાં વાદ-વિવાદનો પ્રારંભ થતાં વર્ધનકુંજરે ધર્મ રાજને આશીર્વાદ દેતાં કહ્યું કે—

“શર્મણે સૌગતો ધર્મઃ, પદ્ય વાચંયમેન યઃ ।

આદતઃ સાધયન્ વિશ્વં, ક્ષણક્ષણવિનશ્વરમ્ ॥”—અનુષ્ટુપ

અર્થાત્ હે રાજન્ તું જો. જગત્ને પ્રત્યેક ક્ષણે વિનાશશીલ સિદ્ધ કરતા એવા જ ધર્મનો સુનીન્દ્રે સ્વીકાર કર્યો છે તે બૌદ્ધ ધર્મ સુખને માટે થાયો.

ત્યાર બાદ અપ્પભટ્ટિજીએ આમ રાજને આશીર્વાદ દેવા પૂર્વક કહ્યું કે—

“અર્હન્ શર્મોન્નતિં દેયાન્—નિત્યાનન્દપદસ્થિતઃ ।

યદ્વાચા વિજિતા મિથ્યા—વાદા એકાન્તમાનિનઃ ॥”—અનુષ્ટુપ

અર્થાત્ જોની વાણીથી એકાન્તને માનનારા મિથ્યાવાદીઓ જીતાયા છે, તે શાશ્વત આનન્દ-પદમાં રહેલા (અર્થાત્ મોક્ષે ગયેલા) એવા તીર્થંકર સુખની ઉન્નતિ કરો.

આ પ્રમાણે આશીર્વાદનું કાર્ય સમાપ્ત થતાં વાદી અને પ્રતિવાદી વચ્ચે વાદ-વિવાદ શરૂ થયો. છ મહિના સુધી એક સરખો વાદ-વિવાદ ચાલ્યો; પરંતુ એ બેમાંથી ડાઘ ડાઘનો પરાજય કરી શક્યો નહિ. આમ રાજ આથી કંટાળી ગયો અને તેણે સૂરિજને કહ્યું કે

રાજ્ય-કાર્યમાં આથી વિદ્ય થાય છે; વાસ્તે આપે વર્ધનકુંજરને સત્વર જીતવો જોઈએ. સૂરિજીએ તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે કાલે સવારે એને હું જીતીશ.

લાર પછી તે રાત્રે સૂરિજીએ મન્ત-શક્તિ વડે સરસ્વતી દેવીને યોલાવી. હાર, કુણ્ડલ વિગેરે આભૂષણોથી અલંકૃત તેમજ દિવ્ય કુસુમના પરિમલથી સુવાસિત એવી ભગવતી સરસ્વતીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં તેમણે તત્કાલ યૌદ્ધ શ્લોકો રચીને તે વડે તેની 'સ્તુતિ કરી. દેવીએ તેમને કહ્યું કે-હે વત્સ! તું મને શું કરવા યાદ કરી છે? સૂરિજીએ કહ્યું કે આજે વાદ કરતાં છ મહિના પૂરા થઈ ગયા છે, તેથી કરીને હવે તું એમ કર કે જથી કરીને મને વિજય પ્રાપ્ત થાય. આના ઉત્તરમાં સરસ્વતી બોલી કે આ વર્ધનકુંજરે માફ સાત ભવ પર્યંત આરાધન કર્યું છે, તેથી આ ભવમાં મેં તેને અક્ષયવચનગુટિકા આપી છે. તેના પ્રભાવથી એ દુર્જય છે. આ સાંભળીને સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે શું તું જૈન શાસનની વિરોધિની છે કે મને જય અપાવતી નથી? ત્યારે તે બોલી કે હું જયને ઉપાય ખતાવું છું તે સાંભળ. કાલે સવારે વાદ-વિવાદ શરૂ કરવામાં આવે તે પૂર્વે સર્વ સભાસદોને મુખ-શૌચ કરવાનું કહેવું. તદનુસાર તે કાર્ય વર્ધનકુંજર કરવા જતાં તેના મુખમાંથી એ ગુટિકા મારી ધમ્મજાથી નીકળી જશે, એટલે પછી તારો વિજય થશે. પરંતુ મારી એક યાચના છે કે આ મારી સ્તુતિરૂપ યૌદ્ધ શ્લોકોનો તારે કોઈના આગળ પણ પ્રકાશ કરવો નહિ, કેમકે જ તેનું પઠન કરે તેની સમીપ મારે હાજર થવુંજ પડે એવો આનો પ્રભાવ છે અને હું કોની કોની આગળ હાજર થાઉં! એમ કહીને તે દેવી વીજળીના ચમકારાની જેમ અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

લાર બાદ સૂરિજીએ પોતાના એક ઉત્તમ શિષ્યને 'વાકપતિ પાસે મોકલવા વિચાર કર્યો અને તેને સમજણ પાડી કે તારે એની પાસે જઈ એમ કહેવું કે હે રાજન્! તું વિદ્યા-નિધિ છે. વળી લક્ષણાવતીપુરીમાં આપણી વચ્ચે ગાઠ પરિચય થયો હતો તે સમયે તું કહ્યું હતું કે હે ભગવન્! તમે નિઃસ્પૃહી છો, તો હું તમારી શી ભક્તિ કરું? આનો અમે ઉત્તર આપ્યો હતો કે સમય આવતા અમારી ભક્તિ કરવાનો તને અવકાશ આપીશું. તો આજે તેવો સમય આવી લાગ્યો છે.

આ પ્રમાણેની શિક્ષા આપીને સૂરિજીએ પોતાના એક શિષ્યને વાકપતિ પાસે મોકલ્યો. વાકપતિ સાથે ઉપર મુજબની વાતચીત થઈ રહેતાં તેણે તે શિષ્યને કહ્યું કે સૂરિજીનો શો હુકમ છે? તેઓ જેમ કહે તેમ કરવા હું તૈયાર છું. ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે કાલે સવારે ધર્મ

૧ આ સ્તુતિરૂપ કાવ્ય તેજ આ પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટરૂપે આપેલું શારદાસ્તોત્ર હોય એમ સંભવતું નથી, કેમકે તેમાં તો તેર શ્લોકો છે. વળી તેને પ્રકાશમાં ન લાવવા સાફ તો સરસ્વતીએ અખ્ય-ભટ્ટિજીને પ્રાર્થના કરી હતી, એટલે તેની યાચનાનું ઉલ્લંઘન કરી સૂરિજીએ તે સ્તોત્ર કોઈને મુખેથી કહી સંભળાવ્યું હોય કે તેને લખી લીધું હોય એમ માની શકાય તેમ નથી.

૨ અત્ર એ ઉમેરવું આવશ્યક સમજાય છે કે ધર્મ રાજ વાદાર્થે આવ્યા ત્યારે તેઓ પોતાના સેવક 'પરમાર'વંશી વાકપતિરાજને સાથે લાવ્યા હતા.

અને આમ રાજના સલાસદો હાજર થતાં તમારે એમ કહેવું કે મુખ-શૌચ કર્યા વિના સરસ્વતી પ્રસન્ન થતી નથી, વાસ્તે વાદીએ, પ્રતિવાદીએ, સહયોએ તેમજ સલાપતિએ પણ મુખ-શૌચ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે કહ્યા બાદ તેઓ મુખ-શૌચ કરશે એટલે અમારી તમે સંપૂર્ણ ભક્તિ કરી એમ અમે માનીશું. વાકપતિએ આ વાત સ્વીકારી એટલે તે શિષ્યે ઉપાશ્રયે જઇને ગુરૂજીને સર્વ વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યું.

સવાર પડતાં વાદ-સ્થલમાં સલાસદો આવવા લાગ્યા. બન્ને રાજઓ તેમજ વાદી અને પ્રતિવાદી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એટલે વાકપતિએ તેમને મુખ-શૌચ કરવાનું કહ્યું. તદનુસાર મુખ-શૌચ કરતાં વર્ધનકુંજરના મુખમાંથી ગુટિકા નીકળી પડી. તે અપ્પ-ભટ્ટિજીના શિષ્યોએ લઇને સૂરિજીને આપી દીધી. સાર બાદ વાદ-વિવાદ ચાલતાં વર્ધન-કુંજર હારી ગયો અને સૂરિજીનો જય થયો. તેથી બન્ને પક્ષ તરફથી સૂરિજીને વાદિકુંજર-કેસરીનું ખિરદ આપવામાં આવ્યું.

આ તરફ સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો ધર્મ રાજ આમ રાજને સમાંગ રાજ્ય આપવા લાગ્યો. તે આમે ગ્રહણ કર્યું. એટલે સૂરિજીએ આમને કહ્યું કે એ રાજ્ય ધર્મ રાજને પાછું આપો, કેમકે તેમ કરવું તમને શોભાસ્પદ છે. તેમના વચનાનુસાર આમે તેમ કર્યું. સાર પછી સૌ સૌને સ્થાનકે જવા લાગ્યા. સૂરિજી વર્ધનકુંજરને ભેટ્યા અને તેને તેમજ આમ રાજને પણ સાથે લઇને તેઓ ગોપગિરિમાં મહાવીર પ્રભુની પ્રતિમાનું વંદન કરવા ગયા. ત્યાં સૂરિજીએ “જ્ઞાન્તો વેષઃ શમસુખફલી” ઇત્યાદિ કાવ્યવડે તેમની સ્તુતિ કરી. સાર બાદ તેણે વર્ધનકુંજરને પ્રતિબોધ પમાડી જૈન ધર્મી બનાવ્યો.

એક દિવસે વર્ધનકુંજરે અપ્પભટ્ટિજીને રાતના પ્રત્યેક પ્રહરે (ત્રણ ત્રણ કલાકે) એકો ગોત્રે (૪૧૧૯૩), સર્વસ્ય દ્વે (૮૧૧૧), સ્ત્રી પુંવચ્ચ (૧૧૨૬૬) અને વૃદ્ધો યૂના (૧૧૨૬૫) એમ ચાર ચાર અક્ષરવાળી ચાર સમસ્યાઓ પૂછી. તેનો સૂરિજીએ ઝટ જવાબ આપ્યો કે—

“एको गोत्रे स भवति पुमान् यः कुटुम्बं विभर्ति

सर्वस्य द्वे सुगतिकुगती पूर्वजन्मानुबद्धे ।

स्त्री पुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टं

वृद्धो यूना सह पारेचचारः त्यज्यते कामिनीभिः ॥”—મન્દાકાન્તા

અર્થાત્ ગોત્રમાં તે એક પુરૂષ છે કે જે કુટુમ્બનું પૂરું કરે છે. દરેક જીવને પૂર્વ જન્મમાં (આયુષ્ય કર્મ) બાંધ્યા મુજબની સુગતિ અને કુગતિ (સંભવે) છે. જે ગૃહમાં સ્ત્રી પુરૂષની

૧ આ પુસ્તકના પરિશિષ્ટમાં આપેલા શ્રીઅપ્પભટ્ટિચરિત્રમાં તેના કર્તાએ કરેલા ઉલ્લેખ મુજબ આ કાવ્યનું તેમના સમય સુધી સંઘમાં પઠન થતું હતું. અત્યારે આ કાવ્યનું અસ્તિત્વ હોવા વિષે શંકા રહે છે. કેટલેક સ્થલે મેં એ બાબત તપાસ કરાવી, પરંતુ એ કાવ્યની પ્રતિ મેળવવા હું લાગ્યશાળી થયો નથી.

૨-૫ આ ચારે પાણિનીય વ્યાકરણનાં સૂત્રો છે. ૬ ‘મતિકુમતી’ હ્રસ્વપિ પાઠઃ ।

જમ સ્વામી બને છે, તે ગૃહ નાશ પામે છે. યુવતિઓને યુવક સાથે પરિચય થવાથી તેઓ વૃદ્ધને લજ્જા દે છે.

અન્યદા સૂરિજીએ જૈન તેમજ જૈનેતર દર્શનોમાનાં સુભાષિતો દ્વારા રાજાને પ્રતિબોધ પમાડ્યો અને તેની પાસે મદિરા, માંસ, જીગાર, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રીગમન એ સાત વ્યસનોનો નિયમ લેવડાવ્યો. વિશેષમાં તેની પાસે શ્રાવકના અગ્યાર વ્રતો પણ ગ્રહણ કરાવ્યાં. અતિથિસંવિભાગ નામના બારમા વ્રતનો પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થંકરના શાસન-માના નૃપતિઓને નિષેધ હોવાથી આમ રાજા પાસે તે વ્રત ગ્રહણ કરાવ્યું નહિ.

એક દિવસ વર્ધનકુંજરે ધર્મ રાજાને ગદ્ગદ સ્વરે કહ્યું કે શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિએ મને હરાવ્યો તે કંઈ મને સાલતું નથી, કેમકે તેઓ તો સરસ્વતીના અવતારરૂપ છે; પરંતુ મને ખેદ તો એ થાય છે કે તમારા સેવક વાકપતિ દ્વારા તેમણે મારી ગુટિકા હરાવી લીધી.

આ પ્રમાણે કહી તેણે પોક મૂકી. રાજાએ તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે વાકપતિ અમારો જૂનો સેવક છે. વળી તેણે અનેક સ્થલે યુદ્ધમાં જય પ્રાપ્ત કરી પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી છે તેમજ તે પ્રબન્ધ-કર્તા કવિ છે. આથી તેનો પરાભવ કરવો યોગ્ય નથી. એનો આટલો અપરાધ ક્ષમા કરવો. આ સાંભળીને તે બૌદ્ધ મૌન રહ્યો.

સમય જતાં એક દિવસ લક્ષણાવતી નગરીની સમીપમાં રહેતા યશોધર્મ રાજાએ ધર્મ રાજાની લક્ષણાવતી નગરી ઉપર ચડાઈ કરી અને યુદ્ધમાં તેને મારી નાખ્યો. વળી વાકપતિને પણ તેણે કેદ કર્યો. કેદખાનામાં રહીને વાકપતિએ ‘ગૌડવધ’ એ નામનું પ્રાકૃત ભાષામાં એક કાવ્ય રચ્યું અને તે તેણે યશોધર્મને બતાવ્યું. એ જોઈને તે પ્રસન્ન થયો અને તેને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કર્યો, કેમકે એ તો સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે “વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્યતે” (અર્થાત્ વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજાય છે). કેદખાનામાંથી છૂટ્યા બાદ વાકપતિ અપ્પભટ્ટિજીની પાસે ગયો.

સૂરિજી અને વાકપતિ એ બંને વચ્ચે આજે કંઈ નવીન મિત્રતા થઈ હતી નહિ, પરંતુ જુની મિત્રતા આજે વિશેષ ગાઢ બની. વાકપતિએ મહામહાવિજય (?) નામનું એક મહા-કાવ્ય પ્રાકૃત ભાષામાં રચ્યું અને તે આમ રાજાને બતાવ્યું. તેથી ખુશી થઈને રાજાએ તેને એક લાખ સોનેયા આપ્યા.

૧ આ અગ્યાર વ્રતો નીચે મુજબ છે:—

- (૧) સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતવિરમણ, (૨) સ્થૂલ મૃષાવાદવિરમણ, (૩) સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરમણ, (૪) સ્થૂલ મૈથુનવિરમણ, (૫) પરિગ્રહ-પરિમાણ, (૬) દિગ્-વ્રત, (૭) ભોગોપભોગપરિમાણ, (૮) અનર્થદંડવિરમણ, (૯) સામાયિક, (૧૦) દેશાવકાશિક અને (૧૧) પોષધ.

આમાં અતિથિસંવિભાગ વ્રત ઉમરેતાં એ શ્રાવકોનાં બાર વ્રતો બને છે. એનું વર્ણન ઉપાસકદશાંગ નામના ઐગર્મમાં પણ આપ્યું છે.

૨ આ વાત વિચારણીય છે, કેમકે શ્રીહિમચન્દ્રનાથે કુમારપાલ રાજાને બાર વ્રતો ગ્રહણ કરાવ્યા હતા.

એક દિવસ આમ રાજ્યે સભામાં બેઠેલા અપ્પભટ્ટિસૂરિજીને પૂછ્યું કે આપના જેવા વિદ્વાન અને તપસ્વી તો સ્વર્ગમાં પણ મળવા મુશ્કેલ છે, તો પછી આ ભૂમંડળની તો વાતજ શી કરવી? પરંતુ આપની સાથે અદ્વાપાંશે પણ ખરાખરી કરી શકે એવો કોઈ અત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર છે? આનો પ્રત્યુત્તર આપતાં સૂરિજીએ કહ્યું કે પૂર્વે તો અનેક પ્રભાવશાળી વિદ્વાનો થઈ ગયા છે અને તેઓ તો એક પદના સો, હજાર અને લાખ અર્થો પણ કરી શકતા હતા. અત્યારે પણ અનેક પ્રખર પણ્ડિતો છે કે જેની ચરણની રેણુસમાન પણ હું નથી. નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિ એ બે મારા ગુરુભાઈ મારા કરતાં પણ ચડિયાતા છે. આ સાંભળીને રાજ્યે જવાબ આપ્યો કે જોકે મને આપના વચનમાં શ્રદ્ધા છે, છતાં પણ કૌતુકની ખાતર તેની તપાસ કરીશ.

આ પ્રમાણે કહીને રાજ રૂપ બદલીને ગુર્જર દેશમાં તે સૂરિઓ પાસે ગયો. ત્યાં તેણે નન્નસૂરિને વાત્સ્યાયને રચેલા કામ-શાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન કરતા જોયા. આથી તેને ખેદ થયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે હું ભોળી હોવા છતાં આવા રાગ-ભાવો જાણતો નથી, તો પછી આ સાગી તો કેમજ જાણે? વારંતે જરૂરજ આ સૂરિ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા નહિ હોય. માટે આવા અબ્રહ્મચારીને પ્રણામ કરવાથી શું? આમ વિચારી તે રાજ પાછો ગોપ-ગિરિ આવ્યો. આમના આગમનની ખબર પડતાં અહો! આજે ધણે દિવસે દેખાયા એમ કહેતા સૂરિજી તેની પાસે આવ્યા, પરંતુ આમે તેમનો સત્કાર કર્યો નહિ.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વ્યતીત થતાં સૂરિજીએ આમને કહ્યું કે તું પહેલાં જેવો ભક્ત હતો, તેવો અત્યારે નથી તેનું શું કારણ છે? આમે જવાબ આપ્યો કે આપ જેવા પણ જ્યારે કુપાત્રની પ્રશંસા કરો છો, તો પછી કહેવુંજ શું? આપે પ્રશંસા કરેલા એવા નન્નસૂરિ તો કામ-શાસ્ત્ર ઉપર વ્યાખ્યાનો આપે છે અને વળી તેઓ તપશ્ચર્યા પણ કરતા નથી. લોહ-પ્રસ્તર જેવા તેઓ ડૂબશે અને અન્યને ડૂબાવશે.

આ સાંભળીને સૂરિજી મ્હાન વદને ઉપાશ્રયે આવ્યા અને તેમણે નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિની પાસે બે સાધુઓને મોકલ્યા અને કહાવ્યું કે આમ આપને પ્રણામ કર્યા વિના પાછો ફર્યો છે અને આપની નિન્દા કરે છે, તેથી આપે એવું કોઈ કાર્ય કરવું જોઈએ કે જથી તે આપનો કે અન્ય સાધુનો પણ અનાદર કરે નહિ.

આ સાધુઓ પાસેથી આ પ્રમાણેની સર્વ હકીકત જાણીને નન્નસૂરિજી અને ગોવિન્દસૂરિજી એ બંને આમ રાજ પાસે આવવા તૈયાર થયા. ગુટિકા વડે રૂપ-પરાવર્તન કરીને નટનો વેષ ધારણ કરી તેઓ ગોપગિરિ આવ્યા અને તેમણે ‘શ્રીઋષભદ્રવજ્રપ્રબંધ’ નામનો નવીન નાટક રચ્યો. આમ રાજ પાસેથી આ નાટક ભજવી બતાવવાની રજા મળતાં તેઓએ આ નાટક આમ રાજ તેમજ અન્ય રસજ્ઞ સભાસદો સમક્ષ ભજવવાનો પ્રારંભ કર્યો. એમ કરતાં ભરત અને બાહુબલિના યુદ્ધનો પ્રસંગ આવ્યો. આ વખતે તેમણે વ્યૂહ-રચના,

શસ્ત્રનો ચળકાટ, વીર-વર્ણના, ભટ્ટનો કાલાહળ ઇલાદિ અભિનયો પૂર્વક અપૂર્વ રસ જમાવ્યો. આથી તો આમ રાજ તેમજ તેના સુભટા એકદમ તરવાર ખેંચી ‘મારો’ ‘મારો’ કરતા ઊભા થઇ ગયા.

આ સમયે બન્ને આચાર્યોએ પોતાનું અસલ રૂપ પ્રકટ કર્યું અને રાજને કહ્યું કે આ તો નાટક છે, કથા-યુદ્ધ છે. આથી સર્વે શરમિંદા પડી ગયા. સાર પછી તેમણે રાજને ઠપકો આપતાં કહ્યું કે તમારી માન્યતા મુજબ અમે શૃંગારના અનુભવી છીએ, પરંતુ શું સાથે સાથે અમે યુદ્ધના પણ અનુભવી છીએ? અમે તો સાફ કહીએ છીએ કે જેમ શસ્ત્ર દેખીને હરણું કંપે, તેમ અમે ધ્રુજીએ છીએ; વળી અમે તો બાદ્યા-વસ્થાથી વ્રત ગ્રહણ કર્યું છે એટલે અમે તો શસ્ત્રથી વધારે બીએ છીએ. પરંતુ હે રાજન્! સરસ્વતી દેવીની સહાયથી ગમે તે રસનું અમે એવી અપૂર્વ રીતે વર્ણન કરી શકીએ છીએ કે જાણે તે સાક્ષાત્ જીવતો હોય તેમ લાગે.

આ બનાવથી રાજ આભો બની ગયો અને શરમનો માર્યો નીચું મુખ ધાલીને ઊભો રહ્યો. તેણે બંને સૂરિજની ક્ષમા યાચી અને અપ્પભટ્ટિજીને પણ પ્રણામ કર્યો. વિશેષમાં તેણે બંને સૂરિજને કહ્યું કે મારા ગુરૂ અપ્પભટ્ટિજીએ જેવા આપને વિદ્વાન્ અને ચારિત્રવાન્ કહ્યા હતા તેવાજ આપ છો. સાર પછી નમ્મસૂરિજ અને ગોવિન્દસૂરિજ કેટલોક કાળ વીસા બાદ અપ્પભટ્ટિજીની રજા લઇને પાછા મોઢેરક ગામમાં ગયા.

એક વખત એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ રાજની પાસે એક ગાનારાનું ટાળું આવ્યું અને તે ટાળામાંની એક સુંદરી મધુર સ્વરે ગાવા લાગી. આ સુંદરીનું રૂપ જોઇને તેમજ તેનો કિત્તરસમાન સ્વર સાંભળીને રાજ કામાતુર થઇ ગયો અને તે બોલી ઊઠ્યો કે—

“વક્ત્રં પૂર્ણશશી સુધાઽધરલતા દન્તા મણિશ્રેણયઃ

કાન્તિઃ શ્રીર્ગમનં ગજઃ પરિમલસ્તે પારિજાતદ્રુમઃ ।

વાણી કામદુઘા કટાક્ષલહરી સા કાલકૂટચ્છટા

તત્ કિં ચન્દ્રમુખિ ! ત્વદર્શમમરૈરામન્થિ દુર્ગ્ધોદધિઃ ? ॥”-શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ હે ચન્દ્રસમાન વદનવાળી વનિતા ! તારું મુખ પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવું છે, તારી અધર-લતા અમૃતમય છે, તારા દાંત મણિની શ્રેણિઓ જેવા છે, તારી કાન્તિ લક્ષ્મીના જેવી છે, તારી આલ્લ કુંજરને મળતી આવે છે (એટલે કે તું ગજગામિની છે), તારા શ્વાસનો ગંધ પારિજાતકના વૃક્ષ જેવો છે, તારી વાણી કામધેનુ જેવી (ફલદાયિકા) છે અને તારી કટાક્ષ-લહરી તો કાલકૂટ નિષ્પન્ની છટાસમાન છે. તો હે ચન્દ્ર-વદને ! શું તારી બાતર દેવોએ ક્ષીર-મુદ્રાનું મંથન કર્યું હશે ખરું ?

આ ઉપરાંત રાજના મુખમાંથી એ ઉદ્ગારો પણ નીકળી ગયા કે—

“જન્મસ્થાનં ન खलु विमलं वर्णनीयो न वर्णो

दूरे शोभा वपुषि निहिता पङ्कशङ्कां तनोति ।

विश्वप्रार्थ्यः सकलसुरभिद्रव्यगर्वापहारी

नो जानीमः परिमलगुणो कस्तु कस्तूरिकायाः ॥”—શિખરિણી

અર્થાત્ તાં જન્મ-સ્થાન ખરેખર નિર્મળ નથી તેમજ તારો વર્ણ પણ વર્ણન કરવા લાયક નથી. શોભા તો દૂર રહી, પરંતુ (ઉલટી) શરીર ઉપર લગાડેલી તું (કસ્તૂરી) કાઢવની શંકાનો વિસ્તાર કરે છે. જગતને પ્રાર્થના કરવા લાયક તથા સમસ્ત સુગંધી પદાર્થોના ગર્વને દૂર કરનારો એવો કયો સુવાસણી ગુણ કસ્તૂરીમાં છે તે અમે જાણતા નથી.

આ પ્રમાણે રાજના ઉદ્ગાર સાંભળીને સૂરિજી વિચારવા લાગ્યા કે અહો મહા-પુરુષને પણ મતિ-વિપર્યાસ સંભવે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“भस्त्रा काचन भूरिरन्ध्रविगलत्तत्तन्मलक्लेदिनी

सा संस्कारशतैः क्षणार्धमधुरां बाह्यामुपैति द्युतिम् ।

अन्तस्तत्त्वरसोर्मिधौतमतयोऽप्येतां तु कान्ताधियाऽऽ—

श्लिष्यन्ति स्तुવતે નમન્તિ ચ પુરઃ કસ્યાત્ર પૂત્કુર્મહે? ॥”—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ અનેક છિદ્રમાંથી ગળતા વિવિધ મળથી ખરડાયેલી એવી ડોઢક ધમણ સેંકડો સંસ્કાર કરવાથી અર્ધ ક્ષણ સુધી મધુર (દેખાય) એવી બાહ્ય શોભા પામે છે એમ જાણનારા તેમજ આન્તરિક તત્ત્વ-રસના કલ્પોલો વડે જન્મની બુદ્ધિ સ્વચ્છ બની છે એવા જનો પણ કાન્તાની બુદ્ધિથી તેનો આશ્લેષ કરે છે, તેની સ્તુતિ કરે છે અને તેને નમે છે, તો હવે અમારે ઠાની આગળ પોકાર કરવો?

સુંદરીનું ગાયન સમાપ્ત થતાં સભા વિસર્જન કરવામાં આવી. રાજનું ચિત્ત તો તે સુંદરીમાં જ લાગી ગયું હતું, તેથી તે માતંગીની સાથે એકાંતમાં રહેવાને માટે તેણે ત્રણ દિવસમાં ગામ બહાર એક મહેલ બંધાવ્યો. સૂરિજીને આ વાતની ખબર પડતાં તેમને લાગ્યું કે આવું કુર્કમ કરવાથી તો આ આમ નૃપતિ નરકે જશે. મારા સમાગમમાં આવ્યા છતાં પણ આમ થાય તે ઠીક નહિ, વારતે ડાઘ પણ પ્રકારે મારે તે રાજને પ્રતિબોધ પમાડવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા બાદ સૂરિજી રાત્રે તે મહેલ આગળ ગયા અને તેમણે તેના ભારેાઠીઆ ઉપર નીચે મુજબનાં છ પદો લખ્યાં:—

“शैत्यं नाम गुणतद्वै भवति स्वाभाविकी स्वच्छता

किं ब्रूमः शुचितां भ(व)जन्त्यशुचयस्त्वत्सङ्गतोऽन्ये यतः ।

किं चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां

त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ? ॥ ૧ ॥—શાર્દૂલ૦

સદ્વૃત્ત ! સદ્ગુણ ! મહાર્ધ્ય ! મહાર્હ ! કાન્ત !

કાન્તાઘનસ્તનતટોચિત્તચારુમૂર્તે ! ।

આઃ પામરીકઠિનકણ્ઠવિલગ્નભગ્ન !

હા હાર ! હારિતમહો ભવતા ગુણિત્વમ્ ॥ ૨ ॥—વસન્તતિલકા

માયંગીસત્તમણસ-સ્સ મેઙ્ગી તહ ય ભુજ્જમાણસ્સ ।

આમિહ(ઉજ્જ ?)હ તુજ્જ નાયા-વલોક [ય] કો મહ્ધમ્મસ્સ ? ॥ ૩ ॥—આર્યા

ઉપ્પહજાયાઙ્ અસો-હરં ય ફલપુપ્પપત્તરહિયાણં ।

બોરીઙ્ પયં દિંતો, મો મો પામર ! હસિજ્જહસે ॥ ૪ ॥—આર્યા

જીયં જલવિન્દુસમં, સંપત્તીઓ તરંગલોલાઓ ।

સુમિણયસમં ચ પિમ્મં, જં જાણસિ તં કરિજ્જાસિ ॥ ૫ ॥—આર્યા

લજ્જિજ્ઞઙ્ જેણ જણે, મઙ્ગલિજ્ઞઙ્ નિઅકુલક્કમો જેણ ।

કંઠઢિણ્ણવિ જીણ, તં ન કુલીણેહિં કાયવ્વં ॥ ૬ ॥—આર્યા

અર્થાત્—હે જળ ! શીતલતા ખરેખર તારો ગુણજ છે. વળી તારી સ્વચ્છતા સ્વાભાવિક છે. તારી નિર્ભગતાને સાઙ્ અમે વધારે શું કહીએ ? કેમકે તારા સંગથી અન્ય (અપવિત્ર વસ્તુઓ) પણ પવિત્ર અને છે તેમજ વળી તું પ્રાણીઓનું જીવન છે એટલે એથી વધારે તારી શી સ્તુતિ હોય શકે ? આમ છતાં પણ જો તું નીચ માર્ગે જાય, તો પછી તને અટકાવવાને કાણુ સમર્થ છે ?—૧

હે શ્રેષ્ઠ વૃત્તવાળા ! હે ઉત્તમ ગુણવાળા ! હે બહુ મૂલ્યવાળા ! હે અતિશય આદરણીય ! હે મનોહર ! હે પ્રિયાના પુષ્ટ પયોધરના તટને યોગ્ય એવી મનોહર આકૃતિવાળા ! અરે પામરીના કઠોર કણ્ઠ (ગળા)ને વળગવાથી ભક્ત અનેલા એવા હે હાર ! તું તારૂં ગુણી-પણું હારી ગયો.—૨

૧ છાયા—

માતઙ્ગીસક્તમનસો મેદિનીં તથા ચ ભુજ્જમાનસ્ય ।

આમ્મણ્ણયતે (આયુજ્યતે ?) તવ ન્યાયાવલોકઃ કો મહ્ધર્મસ્ય ? ॥

ઉપ્પથજાતાયા અશોભન્ત્યાશ્ચ ફલપુપ્પપત્તરહિતાયાઃ ।

બદર્યાઃ પદં દદાનો મો મો પામર ! હસિણ્ણસે ॥

જીવિતં જલવિન્દુસમં, સમ્પત્તયસ્તરંગલોલાઃ ।

સ્વપ્પસમં ચ પ્રેમ યજ્ઞાનાસિ તથા કુરુ ॥

લજ્યતે યેન જને મલિનીક્રિયતે નિજકુલક્કમો યેન ।

કણ્ઠસ્થિતેઽપિ જીવે તન્ન કુલીનૈઃ કર્તવ્યમ્ ॥

૨ વૃત્તના આચરણ અને ગોળ એમ બે અર્થો થાય છે.

૩ ગુણનો બીજો અર્થ દોરો (દવરક) પણ થાય છે.

પૃથ્વીને ભોગવનારા (હોદ્દ કરીને) માતંગીને વિષે આસક્ત ચિત્તવાળા (બનેલા અને એથી કરીને) બ્રહ્મધર્મવાળા (થયેલા એવા) તારા ન્યાય-દર્શનનું આ કેવું આચરણ છે ?—૩

ઉન્માર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલી, શોભા વિનાની તથા ક્ષણ, કુલ અને પત્રથી રહિત એવી બોરડીના ઉપર પદને અર્પણ કરતો (અર્થાત્ ચરણ મૂકતો) હે પામર ! તું હસાય છે.—૪

જીવિત જળના બિન્દુ જેવું છે, સંપત્તિઓ (જળના) કક્ષોલ જેવી ચપળ છે અને સ્નેહ સ્વભ જેવો છે. વાસ્તે તું જેમ જાણે છે તેમ કર.—૫

જે (કુકર્મ) કરવાથી લોકમાં શરમાવું પડે છે અને વળી જને લીધે પોતાના કુળનો ક્રમ મલિન થાય છે, તે કાર્ય તો કંઠે પ્રાણ આવે તો પણ કુલીનોએ કરવું નહિ.—૬

સવારના પહોરમાં આમ રાજ ગામ બહાર મહેલ જેવા ગયો. ત્યાં તેણે આ પદ્યો બોલ્યાં; તે તેણે વાંચ્યાં અને વિચાર્યાં. વિચાર કરતાં અક્ષર તથા કવિત્વ ઉપરથી માત્રુમ પડ્યું કે ખરેખર અપ્પભક્ષિજીએજ આ લખેલાં હોવાં બેઠાં. અહો તેમની મારા ઉપર કેવી કૃપા છે ! હું કેવું કુકર્મ કરવાને તૈયાર થઈ ગયો છું. અરેરે મારા જીવિતને ધિક્કાર છે. હું ક્યાં બહુ ? શું કંઈ ? ગુરૂજીને શું મુખ બતાવું ? શું તપ આચરું કે તીર્થ સેવું ? કૂવે પડું કે શસ્ત્રથી આપઘાત કરું ? ના, ના, મને ઠીક યાદ આવ્યું. લોક સમક્ષ પાપ પ્રકટ કરી કાષ્ઠલક્ષણ કરું. આ પ્રમાણે ટળવળતા તે રાજાએ પોતાના સેવકોને અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવા આજ્ઞા કરી. આ વાતની પ્રધાનોએ સૂરિજીને ખબર આપી એટલે તેઓ ત્યાં આવ્યા. આમ રાજા જેવો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા બંધ છે કે તેવોજ સૂરિજીએ તેનો હાથ પકડી તેને રોક્યો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે આપઘાત કરવાથી શું ફાયદો છે ? વળી મનથી બાધિતું પાપ તો મનથીજ નાશ પામે છે.

પ્રભાવક—ચરિત્રમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબની હકીકત નજરે પડે છે. સૂરિ-જીએ અગ્નિમાં પડવાને તૈયાર થયેલા રાજાને કહ્યું કે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ છે. આ સંબંધમાં તારી ઇચ્છા હોય, તો તું સ્માર્ત બ્રાહ્મણોને બોલાવીને પૂછી જો.

રાજાએ તાબડતોબ બ્રાહ્મણો બોલાવ્યા અને પોતાના પાપનું શું પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે પૂછ્યું. સારે તેમણે કહ્યું કે—

“આયઃપુત્તલિકાં વહ્નિ-ધ્માતાં તદ્વર્ણરૂપિણીમ્ ।

આશ્લિપ્યન્ મુચ્યતે સદ્યઃ, પાપાન્નાણ્ડાલીસમ્ભવાત્ ॥”—અનુષ્ટુપ

કહેવાની મતલબ એ છે કે લોહાની પુતળીને અગ્નિમાં તપાવીને તેના જેવી લાલચોળ કર્યા બાદ તેને આલિંગન કરે, તો ચાણુડાલીથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાપથી સત્વર મુક્ત થવાય છે.

આ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા રાજા તૈયાર થઈ ગયો એટલે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે હે રાજા ! તું તો સંકલ્પમાત્રથી પાપ કર્યું છે, તે કાંઈ શરીર વડે તેવું નીચ કર્મ કર્યું નથી એટલે

માત્ર પશ્ચાત્તાપ કરવાથી તે પાપ નષ્ટ થઈ જશે;^૧ વાસ્તે નકામો આ દેહનો શા સાર અંત લાવવા તું તૈયાર થઈ ગયો છે? હવે તું દીર્ઘ કાળ પર્યંત જૈન ધર્મ પાળ અને તેમ કરીને તું તારા આત્માનું કલ્યાણ કર. રાજાએ આ વાત અંગીકાર કરી. આ પ્રમાણે શ્રીઅપ્પ-ભટ્ટિએ રાજાને કુકર્મ કરતાં તેમજ આત્મહત્યા કરતાં અટકાવ્યો.

આ પછી કેટલોક કાળ વીસા બાદ વાકપતિરાજ મથુરા ગયો અને ત્યાં તે શ્રીપાત ત્રિ-દંડી થઈ રહ્યો. એ વાત રાજાએ લોક પાસેથી જાણીને સૂરિજીને કહ્યું કે આપે મને પણ શ્રાવક બનાવ્યો, આપની વાણી પણ દિવ્ય છે અને આપની શક્તિ પણ અપરિમિત છે. પરંતુ એ બધું હું સારેજ સાચું માનું કે જ્યારે આપ વાકપતિને જૈન બનાવો. સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે હું અત્યારે એવી પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે જ્યારે હું એને મારો શિષ્ય (શ્વેતાશ્વર) બનાવું, સારેજ મારી વિદ્યા સાચી; વાસ્તે વાકપતિ ક્યાં છે તે મને કહે. રાજાએ કહ્યું કે તે મથુરામાં છે.

પછી આમ રાજાના કેટલાક આમ મનુષ્યોને સાથે લઈને સૂરિજી મથુરા જવા નીકળ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા બાદ તેમણે વરાહમિહિરના મંદિરમાં ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં વાકપતિને જોયો. તેની પાછળ ઊભા રહીને સૂરિજીએ ઊંચે સ્વરે નીચે મુજબનો આશીર્વાદ દેવો શરૂ કર્યો:—

“સન્ધ્યાં યત્ પ્રણિપત્ય લોકપુરતો વદ્ધાઙ્ગલિર્યાચસે

ધત્સે યચ્ચ પરાં વિલજ્જ ! શિરસા તચ્ચાપિ સોઢં મયા ।

શ્રીર્જાતાઽમૃત(મ્બુધિ)મન્થનાદ્ યદિ હરેઃ કસ્માદ્ વિષં ભક્ષિતં?

મા સ્ત્રીલમ્પટ ! માં સ્પૃશેત્યભિહિતો ગૌર્યા હરઃ પાતુ વઃ ॥૧॥—શાદ્દૃલ૦

एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः

પાર્વત્યા વિપુલે નિતમ્બફલકે શૃંગારભારાલસમ્ ।

अन्यद् दूरविकृष्टकामदहनक्रोधानलोद्दीपितं

શામ્ભોર્મિન્નરસં સમાધિસમયે નેત્રત્રયં પાતુ વઃ ॥ ૨ ॥—શાદ્દૃલ૦

रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतेति हुं तां पितु-

વાંચા પશ્ચવટીવને વિચરતસ્તસ્યાહરદ્ રાવણઃ ।

निद्रार्थं जननीकथामिति हरेर्हुंकारिणः शृण्वतः

પૂર્વં સ્મર્તુરવન્તુ કોપકુટિલભ્રૂમજ્જુરા દૃષ્ટયઃ ॥ ૩ ॥—શાદ્દૃલ૦

उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन कृत्वा

ધૃત્વા ચાન્યેન વાસો વિગલિતકવરીભારમંસે વહન્ત્યાઃ ।

सद्यस्तत्कायकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना शौरिणा वः

શય્યામાલિન્ ય નીતં વપુસ્સલસદ્વાહુ લક્ષ્મ્યાઃ પુનાતુ ॥ ૪ ॥”—સબ્ધરા

૧ સરખાવો—

“મનસા માનસં કર્મ, વચસા વાચિકં તથા ।

કાયેન કાયિકં કર્મ, નિસ્તરન્તિ મનીષિણઃ ॥”

૨ હવં કાશ્યં નિશાનારાયણસ્યેત્યુલ્લેહઃ સુભાષિતરત્નભાણ્ડાગારે ।

અર્થાત્—લોકાના દેખતાં તું સંધ્યાને હાથ જોડી નમન કરી તેની તું યાચના કરે છે. વળી હે જોશરમ ! (ગંગા રૂપી) બીજી સ્ત્રીને તું મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે તે પણ મેં સહન કર્યું. પરંતુ જો સમુદ્ર મન્યનથી હરિને લક્ષ્મી મળી, તો તેં ઝર કેમ ખાધું ? માટે હે સ્ત્રીલંપટ ! તું મને સ્પર્શ કરીશ નહિ એમ જોને ગૌરી (પાર્વતી)એ કહ્યું તે હર (મહાદેવ) તમારૂં રક્ષણ કરે.—૧

જનું એક લોચન ધ્યાનમાં (લીન થયેલું હોવાથી) મીચાયેલું છે, બીજું લોચન પાર્વતીના મોટા નિતમ્બ ઉપર શૃંગાર (રસના) ભારથી નમી પડેલું છે અને ત્રીજું લોચન દૂરથી (ધનુષ્ય) ચડાવતા કંદર્પને બાળવાને કોપાગ્નિથી પ્રજ્વલિત બન્યું છે, એવા સમાધિ વખતે શંભુ (મહાદેવ)ના ભિન્ન રસવાળાં ત્રણે લોચનો તમારૂં પરિપાલન કરે.—૨

એક હતો રામ. હું. તેને સીતા (નામની) પત્ની હતી. હું. તેના પિતાના વચનથી તે પંચવટી વનમાં વિચરતો હતો તેવામાં તેની સ્ત્રીને રાવણ હરી ગયો. હું. નિદ્રાર્થે આ પ્રમાણેની જનની-કથાને હુંકારપૂર્વક શ્રવણ કરતા હરિની પૂર્વ સ્મરણ થવાથી કોપથી કુટિલ બનેલ ભમર વડે લંચુર થયેલી દૃષ્ટિએ તમારૂં પાલન કરે.—૩

રતાન્તે એક હાથે શેષ(નાગ)ના ઉપર ભાર મૂકીને (એટલે કે વિષય-સેવન પછી થાકી જવાથી શેષ નાગના ઉપર એક હાથ ટેકવીને) અને બીજા હાથે વસ્ત્ર લઇને ઊઠતી એવી તેમજ છુટી ગયેલા અંબોડાના ભારને ખભા ઉપર વહન કરતી એવી તથા જની કાયાની કાન્તિને જોતાં જનામાં સુરત-સ્નેહ બમણો ઉત્પન્ન થયો છે એવા વિષયુએ જોને આલિંગન કરી ફરી શય્યામાં સુવાડી, તે લક્ષ્મીનું આગસથી કાંધક મન્દ પડી ગયેલા હાથવાળા શરીર તમને પવિત્ર કરે.—૪

આ પ્રમાણે તેઓ ધણું બોલ્યા એટલે વાક્યપતિ ધ્યાન મૂકીને તેમની સંમુખ આવી કહેવા લાગ્યો કે હે અપ્પભટ્ટિ મિત્ર ! તમે મારી સમક્ષ શૃંગાર અને રૌદ્ર રસથી યુક્ત એવો પદ્ય-પાઠ કેમ કરો છે ? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે તમે સાંખ્ય છો; તેમાં વળી કેટલાક સાંખ્યો ઈશ્વરને માનતા નથી, જ્યારે કેટલાક ઈશ્વરને માને છે; પરંતુ તે સર્વેને રૂપ તત્ત્વો સંમત છે. આ બધું ધ્યાનમાં લઇને અમે તમારી આગળ તમારા ઇષ્ટ દેવની સ્તુતિ કરીએ છીએ, કેમકે જોને જવી રૂચિ હોય તેની આગળ સમયજ્ઞે તે પ્રમાણે કહેવું. વાક્યપતિએ કહ્યું કે એ વાત બરાબર છે, પરંતુ હું તો મોક્ષનો અર્થી છું. વિશેષમાં મારૂં મરણ પાસે આવેલું બાણી બ્રહ્મ-ધ્યાનમાં લીન થવા હું અહીં આવ્યો છું.

સૂરિજીએ આ સાંભળીને કહ્યું કે શું રૂદ્ર પ્રમુખ દેવો મુક્તિ-દાતા નથી ? જો તેઓ મુક્તિ-દાતા હોય, તો પછી આ પ્રમાણે તું ધ્યાન-મુક્ત થઇ બિન્ન કેમ થાય છે ? અને જો તેઓ તેવા નથી એમ માનતો હો, તો તેમને મૂકીને મુક્તિને આપનારાની સેવા કેમ કરતો નથી ?

વાક્યપતિએ કહ્યું કે તેઓ મુક્તિ-દાતા નથી, પરંતુ મુક્તિ અર્પણ કરવામાં કયા દેવ સમર્થ છે તેની મને ખબર નથી. અપ્પભટ્ટિશ્ચરિત્રુંએ કહ્યું કે તેવા દેવ તો જિનજ છે, કેમકે દેવનું નીચે મુજબનું લક્ષણ તેમનામાંજ ધટી શકે છે:—

“અર્હન્ સર્વાર્થવેદી યદુકુલતિલકઃ કેશવઃ શક્કરો વા
વિશ્વદ્ ગૌરીં શરીરે દધદનવરતં પદ્મજન્માડક્ષસૂત્રમ્ ।

બુદ્ધો વાડલં કૃપાલુઃ પ્રકટિતભવનો ભાસ્કરઃ પાવકો વા
રાગાદ્યૈર્યો ન દોષૈઃ કલુષિતહૃદયસ્તં નમસ્યામિ દેવમ્ ॥ ૧ ॥—સંધરા

યત્ર તત્ર સમયે યથા તથા

યોડસિ સોડસ્યભિધયા યયા તયા ।

વીતદોષકલુષઃ સ ચેદ્ ભવા—

નેક એવ ભગવન્ ! નમોડસ્તુ તે ॥ ૨ ॥—૨થોદ્ધતા

મદેન માનેન મનોભવેન

ક્રોધેન લોભેન ચ સંમદેન ।

પરાજિતાનાં પ્રસન્નં સુરાણાં

વૃથૈવ સામ્રાજ્યરુજા પરેષામ્ ॥ ૩ ॥—ઉપબતિ

—અયોગવ્યવચ્છેદિકા દ્વાત્રિશિકા, શ્લો. ૨૫

જં દિઢ્ઠી કરુણાતરંગિયપુટા એયસ્સ સોમ્મં મુહં

આચારો પસમાયરો પરિયરો સન્તો પસન્ના તણૂ ।

તં મન્ને જરજમ્મમચ્છુહરણો દેવાહિદેવો જિણો

દેવાણં અવરાણ દીસઙ્ જઓ નેયં સરૂવં જણ ॥ ૪ ॥—શાર્દૂલ

અર્થાત્—જેનું હૃદય રાગાદિક દોષોથી મલિન થયેલું નથી, તે દેવને હું નમસ્કાર કરું છું. પછી ભલે તે દેવ સર્વ પદાર્થને બાણનારા અરિહંત હો કે યદુ વંશને વિષે તિલકસમાન

૧ રાત્પરૈર્નરલગૈ રથોદ્ધતા ।

૨ છાયા—

યદ્ દષ્ટિઃ કરુણાતરંગિયપુટા એતસ્ય સૌમ્યં મુખમ્

આચારઃ પ્રશમાકરઃ પરિકરઃ શાન્તઃ પ્રસન્ના તનુઃ ।

તદ્ મન્યે જરાજમ્મમચ્છુહરણો દેવાધિદેવો જિનો

દેવાનામપરેષાં દૃશ્યતે યતો નૈતત્ સ્વરૂપં જગતિ ॥

૩ સરખાવો—

યદ્ દષ્ટિઃ કરુણાતરંગલહરી ચૈતસ્ય સૌમ્યં મુખં

આચારઃ પ્રશમાકરઃ પરિકરઃ શાન્તઃ પ્રસન્ના તનુઃ ।

તન્મન્યેઽશ્વિલજન્મમચ્છુહરણો દેવાધિદેવો જિનો

દેવેત્વન્યતરેષુ રાજતિ યતો નેદં સ્વરૂપં ક્ષિતૌ ॥

—જૈનધર્મવરસોત્રે

કેશવ (કૃષ્ણ) હો; શરીર ઉપર (ખોળામાં) ગૌરી (પાર્વતી)ને ધારણ કરનારા શંકર હો કે નિરંતર અક્ષ-સૂત્રને ધારણ કરનારા પદ્મજન્મા (બ્રહ્મા) હો; અત્યંત કૃપાળુ એવા બુદ્ધ હો કે જગત્ને પ્રકાશિત કરનારા સૂર્ય કે અગ્નિ હો.—૧

હે પ્રભુ ! જ્યાં, જ સમયે, જવી રીતે, જ નામથી તું હો, ત્યાં, તે સમયે, તેવી રીતે તે નામથી પ્રખ્યાત એવો તું જો દોષરૂપ દૂષણથી રહિત હો, તો તેવા એકલા તને(જ) મારા પ્રણામ હોજો.—૨

મદ્દથી, માનથી, મદનથી, દોષથી, લોભથી અને હર્ષથી એ બધાથી અત્યંત પરાજિત થયેલા એવા અન્ય દેવોની સામ્રાજ્ય-પીડા વ્યર્થજ છે.—૩

જથી કરીને (જિનની) દૃષ્ટિ કંઈપણી કલ્પોલથી યુક્ત પુટ (પુડિયા) જવી છે, મુખ સૌમ્ય છે, આચાર પ્રશમની ખાણ છે, પરિકર શાન્ત છે અને દેહ પ્રસન્ન છે તેથી હું એમ માનું છું કે જરા (ધડપણ), જન્મ અને મરણનો નાશ કરનારા એવા દેવાધિદેવ જિન(જ) છે, કેમકે અન્ય દેવોનું આવું સ્વરૂપ વિશ્વમાં જોવામાં આવતું નથી.—૪

આ પ્રમાણે સૂરિજીએ કહ્યું એટલે વાક્યપતિએ પૂછ્યું કે તે જિન ક્યાં છે ? સૂરિજીએ કહ્યું કે સ્વરૂપથી તો તે મોક્ષમાં છે, પરંતુ મૂર્તિથી તે જિનાલયમાં છે. આ સાંભળીને વાક્ય-પતિએ તે મને બતાવો એમ સૂરિજીને કહ્યું. તેથી સૂરિજી તેને આમ નરેશ્વરે બનાવેલા જિનાલયમાં લઇ ગયા અને ત્યાં પોતેજ પ્રતિષ્ઠા કરેલી શ્રીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિના દર્શન કરાવ્યા. શાન્ત, કાન્ત તથા નિરંજન એવા સ્વરૂપને જોઇને પ્રબુદ્ધ થયેલો વાક્યપતિ બોલી ઊઠ્યો કે આકાર જોતાંજ આ દેવ નિરંજન હોય એમ જણાય છે. સૂરિજીએ વિશેષમાં તેને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ રૂઢી રીતે સમજાવ્યું તેથી તે પ્રસન્ન થયો અને મિથ્યાત્વ-રૂપી વિષને લાલ દધ તે શ્વેતામ્બર જૈનર્ષિ થયો. જિનને વન્દન કરતાં તે બોલ્યો કે—

“મયનાહિસુરહિણં, ઇમિણા કિંકરફલં નડાલે ણં ।

इच्छामि अहं जिणवर !, पणाम किण कलुसियं काजं ? ॥ १ ॥—આર્થા

दोवि गिहत्था धडहड, वच्चइ को किर कस्सवि पत्त भणिज्जइ ? ।

सारंभे सारंभं पुज्जइ, कदम कदमेण किमु सुज्जइ ? ॥ २ ॥”—આર્થા

અર્થાત્ કરતૂરી વડે સુવાસિત એવા આથી લલાટમાં સેવકનું ક્ષણ છે. તેથી હે જિનેશ્વર ! નમસ્કારને મલિન કરવાને હું કેમ ઇચ્છું ?—૧

शृगनाभिसुरभितेन अनेन किङ्करफलं ललाटे ।

इच्छामि अहं जिणवर ! प्रणामं कथं कलुषितं कर्तुम् ? ।

द्रावपि गृहस्थावुत्पथं व्रजतः क्रः क्रिड कस्यापि पात्रं भण्यते ? ।

सारम्भः सारम्भं पूजयति कर्दमः कर्दमेन किं शुच्यते ? ॥

ખત્રે ગૃહસ્થો ઉન્માર્ગે જાય છે, તો કોણ કોનું પાત્ર કહેવાય? આરંભથી યુક્તે (જન) આરંભીને પૂજે છે, (પરંતુ) શું કાદવ કાદવથી શુદ્ધ થાય છે?—૨

કાલાન્તરે વાક્યપતિનું મરણ પાસે આવતાં મથુરાના ચારે વર્ણોની તેમજ આમ નૃપતિના આત્મ જનોની સમક્ષ સૂરિજીએ એને 'અઢાર પાપ—સ્થાનનો ભાગ કરાવ્યો, 'પંચ-પરમૈષ્ટીરૂપ નમસ્કાર—મંત્ર સંભળાવ્યો, જીવોને ખમાવાવ્યા અને ચાર શરણોનું આલંબન લેવડાવ્યું. ત્યાર પછી સુખેથી શરીર તજીને વાક્યપતિ સ્વર્ગે ગયા.

આ સમયે સ્નેહથી વિકલ બનેલા સૂરિજીએ સામન્તો અને પણ્ડિતો સાંભળે તેમ ગદ્ગદ સ્વરે નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

“વૈદ્ધ સગ્ગણ સામંતરાય ! અવરતેઓ ન ફિટ્ઠિહૃદ્ધ !

પદમં ચિય વરિયપુરંદરાય સગ્ગસ્સ લચ્છીણ ॥ ૧ ॥”—આર્યા

પછીથી સૂરિજી આ ગોકુલ—વાસ (મથુરા)માં આવેલા અને નંદ રાજાએ તૈયાર કરાવેલા શ્રીશાન્તિનાથના મંદિરમાં ગયા. ત્યાં શ્રીશાન્તિદેવીની પણ ભૂતિ હતી. તેમણે આ બંનેની “જૈયતિ જગદ્રક્ષાકર” ઇત્યાદિ વચનપૂર્વક સ્તુતિ કરી. પછીથી સામન્તોની સાથે સૂરિજી ગોપગિરિ પાછા આવ્યા અને તેમણે વાક્યપતિના સંબંધમાં બનેલું સર્વ વૃત્તાન્ત રાજાને કહી સંભળાવ્યું. આથી રાજા આનંદ પામ્યો. આ સમયે તેણે સૂરિજીને કહ્યું કે—

“આલોકવન્તઃ સન્ત્યેવ, ભૂયાંસો ભાસ્કરાદયઃ !

કલાવાનેવ તુક્ષ્ણાદ્રા—વર્કકર્મણિ કર્મઠઃ ॥ ૧ ॥”—અનુદ્યુપ

અર્થાત્ સૂર્યાદિક અનેક (અહો) પ્રકાશયુક્ત તો છેજ, પરંતુ ઊંચા ગિરિ ઉપર પથ્થરને પીગળાવવામાં સમર્થ એવો તો ચન્દ્રજ છે.

એક વાર રાજાએ સૂરિજીને કહ્યું કે જૈન તત્ત્વ જાણુવા છતાં મને વચમાં વચમાં તાપસ-ધર્મ ઉપર પ્રીતિ ઉદ્ભવે છે, તેનું શું કારણ હશે? તેમણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે હું આ વાતનો કાલે ઉત્તર આપીશ. તેઓ ઉપાશ્રયે આવ્યા અને રાત્રે સરસ્વતી દેવીને રાજાના પૂર્વ ભવ સંબંધી હકીકત પૂછી લીધી. પછી બીજા દિવસે સવારમાં રાજાને કહી સંભળાવ્યું

૧ (૧) પ્રાણાતિપાત, (૨) મૃષાવાદ, (૩) અદત્તાદાન, (૪) મૈથુન, (૫) પરિગ્રહ, (૬) ક્રોધ, (૭) માન, (૮) માયા, (૯) લોભ, (૧૦) રાગ, (૧૧) દ્વેષ, (૧૨) કલહ, (૧૩) અભ્યાખ્યાન, (૧૪) પૈશુન્ય, (૧૫) રતિ. અરતિ, (૧૬) પરપરિવાદ, (૧૭) માયામૃષાવાદ અને (૧૮) મિથ્યાત્વશબ્દ એ અઢાર પાપ-સ્થાનો છે.

૨ જીઓ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૮૬મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૩ છાયા—

ત્વચિ સ્વર્ગ ગતે સામન્તરાજ ! અવરતેઓ ન સ્ફેટિવ્યતિ !

પ્રથમમેવ વૃત્તપુરન્દરાયાઃ સ્વર્ગસ્ય લક્ષ્મ્યાઃ ॥

૪ “અજ્ઞાપિ વર્તતે તચ્છાન્વિકરં સર્વભયહરણમ્” એમ આ સંબંધમાં પ્રભાવક—ચરિત્રમાં ઉલ્લેખ છે, પરંતુ આ સ્તોત્ર મારા બેવામાં હજી સુધી આવ્યું નથી.

કે તું પૂર્વ ભવમાં તાપસ હતો અને તેં કાલિંજર નામના ગિરિ પાસે આવેલા શાલ વૃક્ષની નીચે એકાંતર ઉપવાસ કરવા વડે દોઢસો વર્ષ પર્યંત તપશ્ચર્યા કરી હતી. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તું રાજ થયો છે. આ વાતની જો તારે પ્રતીતિ કરવી હોય, તો હજી તે વૃક્ષની નીચે તારી જટા લટકે છે તે મંગાવી જો. રાજ્યે જટા મંગાવી. તે આવતાં રાજને પ્રતીતિ થઈ. આથી તે ઉમંગભેર શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક જૈન ધર્મ પાળવા લાગ્યો.

એક વાર મહેલની ઉપર ફરતાં ફરતાં આમ રાજ્યે એક ધરમાં ભિક્ષા માટે મુનિને જતા જોયા. તેમાં એક કામિની હતી. તેણે કામાર્ત થઈ પરબ્રહ્મમાં એક ચિત્ત-વાળા એવા આ મુનિની સાથે કીડા કરવાની ઇચ્છાથી દ્વાર બંધ કર્યાં; પરંતુ મુનિએ તેનો સ્વીકાર કરવા ના પાડી, ત્યારે દ્વાર પકડી રાખીને તેણે તેને લાત મારી. તેમ થતાં કાકતાલીય ન્યાયથી કે અંધવર્તિકા ન્યાયથી તેનું નૂપુર (ઝાંઝર) તે મુનિના ચરણમાં પેસી ગયું. તે જોઈ રાજ્યે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા કહી:—

“કામાતુરયાઽઽઽ વરંગણાદ, અઽભત્થિઓ જુલ્લણગલ્લિયાદ”

અર્થાત્ કામને વશ થયેલી તેમજ યૌવનને લીધે ગર્વિષ્ઠ બનેલી તે સુન્દર સુન્દરીએ તેની પ્રાર્થના કરી.

સૂરિજીએ તે સમસ્યા પૂર્ણ કરતાં કહ્યું કે—

“ને મન્નિયં તેણ જિહ્વદિણં, સનેવરો પલ્લવસ્સ પાઓ ॥ ૧ ॥”—ઉપજાતિ

અર્થાત્ તે જિતેન્દ્રિયે માન્યું નહિ; તે દીક્ષા લીધેલાનો પગ નૂપુરથી યુક્ત થયો છે.

એક વાર કોઈ પ્રોષિત-ભર્તૃકાના ગૃહમાં ભિક્ષા માટે કોઈ ભિક્ષુક દાખલ થયો. પેલી સ્ત્રી ભિક્ષુને પારણું કરાવવા માટે અન્ન લાવી; પરંતુ તે ભિક્ષુની દૃષ્ટિ તે સુન્દરીની નાભિ ઉપર સ્થિર થઈ ગઈ, જ્યારે તે સ્ત્રીની દૃષ્ટિ તે ભિક્ષુકના મુખ-કમલ ઉપર લાગી રહી. એટલામાં કાગડાએ તે અન્ન ખાઈ ગયા. આ બધું દૃશ્ય રાજ્યે મહેલ ઉપરથી જોયું અને તે સંબંધમાં તેણે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા કહી સંભળાવી:—

“ભિક્ષ્વાયરો પિચ્છઈ નાહિમંડલં સાવિ તસ્સ મુહકમલં”

અર્થાત્ ભિક્ષુક તે સ્ત્રીનું નાભિ-મણ્ડલ જુએ છે અને તે (સ્ત્રી) પણ તેનું મુખ-કમલ જુએ છે. સૂરિજીએ કહ્યું કે—

૧ છાયા—

કામાતુરયાઽઽઽ વરાજ્જનવાઽઽઽર્થિતો યૌવનગર્વિતયા ।

૨ છાયા—

ન મતં તેજ જિતેન્દ્રિયેણ, સનૂપુરઃ પ્રવ્રજિતસ્ય પાદઃ ॥

૩ જેનો પતિ પરદેશ ગયો છે એવી સ્ત્રી.

૪ છાયા—

ભિક્ષાચરઃ પચ્ચતિ નાભિમણ્ડલં સાઽપિ તસ્ય મુલકમકમ્ ।

“દુળ્હંપિ કવાલં ચદુયંપિ કાયા વિલુંપંતિ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ ખંનેના કપાળ અને કડછીને કાગડાઓ ખગાડે છે.

આ સાંભળીને આમ રાજ અચંબો પામી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે ખરેખર આ સર્વજ્ઞપુત્રજ છે.

એક દિવસ ચિત્રકળામાં અતિશય પ્રવીણ એવો એક ચિતારો રાજ પાસે આવ્યો. તેણે વિવિધ ચિત્રો આલેખ્યાં, પરંતુ રાજએ તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. આથી તેણે આખરે મહાવીરસ્વામીનાં ચાર ચિત્રો કાઢીને સૂરિજીને ખતાવ્યાં. સૂરિજીએ તેની કળાની પ્રશંસા કરી એટલે રાજએ તેને એક લાખ ટંક આપ્યા. પછીથી તેણે આ ચાર ચિત્રોને મોઢેરકમાં, અણુહિલ્લપુરમાં, ગોપગિરિમાં અને સતારક નામના પુરમાં મોકલી આપ્યાં. ત્યાં તેણે પ્રતિષ્ઠા તથા પ્રભાવના પણ કરાવી અને વળી ખીજાં પણ ઘણાં બિંબ કરાવ્યાં.

કાલાન્તરે આમ રાજને ત્યાં સુલક્ષણી પુત્રનો જન્મ થયો. રાજએ તેનો મહોત્સવ કર્યો અને તેનું દુન્દુક એવું નામ પાડ્યું. આ પણ યુવાન થતાં તેના પિતાની જેમ સર્વ ગુણો પ્રાપ્ત કરી સારી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. એક વખત આમ ભૂપાલે સમુદ્રસેન રાજના રાજગિરિ નામના દુર્ગ (કિલ્લા)ને રૂંધ્યો. અપરિમિત સૈન્ય, કુદાલકાદિક સામગ્રી, ભૈરવાદિ યન્ત્ર-ભેદો વિગેરે ઉપાયો રાજએ અજમાવી જોયા, પરંતુ તે દુર્ગ તે સર કરી શક્યો નહિ. આથી ખેદ પામીને તે રાજએ સૂરિજીને પૂછ્યું કે આ ગગનસ્પર્શી દુર્ગ હું ક્યારે જીતી શકીશ ? સૂરિજીએ કહ્યું કે તારા પુત્ર દુન્દુકનો પુત્ર ભોજ આ દુર્ગને દૃષ્ટિમાત્રથી ચૂર્ણ કરી નાખશે; બાકી તેમાં ખીજાનું કંઈ વળવાનું નથી. આથી આમ રાજ ત્યાં બાર વર્ષ સુધી પડાવ નાખીને રહ્યો. તેવામાં દુન્દુકને ઘેર પુત્ર જન્મ્યો અને તેનું ભોજ એવું નામ પાડવામાં આવ્યું. તેનો જન્મ થતાંજ તેને નાના પલંગમાં સુવાડી દુર્ગ આગળ લાવવામાં આવ્યો. તેની આ દુર્ગ તરફ દૃષ્ટિ પડતાં એના કંકડે કંકડા થઈ ગયા. સમુદ્રસેન રાજ ધર્મ-દ્વારથી બહાર નીકળી ગયો. આમ રાજએ તે દુર્ગ હાથ કર્યો, પરંતુ તેણે પ્રજાને ક્રોધ પણ રીતે પીડા કરી નહિ; કેમકે જૈન રાજર્ષિઓ દયાળુ હોય છે.

રાત્રિ સમયે ત્યાંના અધિષ્ઠાયક વ્યન્તરે આમ રાજને કહ્યું કે હે રાજન્ ! જો તમે અહિંઆ રહેશો, તો હું તમારા લોકોને હણી નાખીશ. આમે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે લોકોને હણવાથી તમને શો લાભ છે ? જો તમારી હણવાની ઇચ્છા હોય, તો તમે મનેજ હણો. આ પ્રમાણેની રાજની નિર્ભયતા જોઈને વ્યન્તર ઘણો ખુશી થયો અને જ ઇચ્છા હોય

તે માગે એમ તેણે રાજને કહ્યું. રાજએ જવાબ આપ્યો કે મારે ઠાઠ વાતની ખોટ નથી, પરંતુ માંડ મૃત્યુ ક્યારે થશે તે તમે કહો. ત્યારે વ્યંતરે કહ્યું કે આજથી છ મહિના પછી મકારથી શરૂ થતા નામવાળા ગામમાં તમારું મૃત્યુ થશે અને તે સમયે તમને જળમાંથી ધુમાડો નીકળતો જણાશે એ જાણજો; માટે હવે તમે પારલૌકિક સાધના કરો. એમ કહીને તે વ્યંતર ચાલ્યો ગયો.

સવાર પડતાં રાજ સૂરિજી પાસે આવ્યો એટલે તેમણે તેને કહ્યું કે વ્યંતરે તને જ વાત કહી છે તે સાચી છે, વાસ્તે તું પરલોક ગમનમાં સહાયભૂત એવું ધર્મરૂપી ભાથુ ગ્રહણ કરવા તૈયાર થા. સૂરિજીને રાત્રિ સંબંધી હકીકત ખબર પડી ગઈ એ જાણીને રાજ આશ્ચર્ય-કિત થયો, પરંતુ સાથે સાથે તેને એ વિચાર પણ આવ્યો કે સૂર્ય તેજસ્વી, ચન્દ્ર આનન્દ-દાયક, ગંગાજળ પવિત્ર અને જૈન જ્ઞાની હોય, એમાં શી નવાઈ ?

એ દિવસ પછી પ્રસંગ મળતાં સૂરિજીએ રાજની પાસે શ્રીનેમિનાથની સ્તુતિરૂપ નીચે મુજબનો આશીર્વાદ કહ્યો—

“ લાવળ્યામૃતસારસારણિસમા સા મોગભૂઃ સ્નેહલા

સા લક્ષ્મીઃ સ નવોદ્ગમસ્તરુણિમા સા દ્વારિકા તજ્જલમ્ ।

તે ગોવિન્દ-શિવા-સમુદ્રવિજયપ્રાયાઃ પ્રિયાઃ પ્રેરકા

યો જીવેષુ કૃપાનિધિર્વ્યધિત નોદ્વાહઃ સ નેમિઃ શ્રિયૈ ॥ ૧ ॥”—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ લાવણ્યરૂપ અમૃતના સારની સારણિ સમાન એવી તે સ્નેહવતી ભોગ-પુત્રી (રાજમતી), તે લક્ષ્મી, તે નવીન ઉદયવાણું યૌવન, તે દ્વારિકા, તે જળ, તે ગોવિન્દ (કૃષ્ણ), શિવા (રાણી) અને સમુદ્રવિજય (રાજ) પ્રમુખ પ્રિય જનો જના પ્રેરક હતા અને જ જીવોને વિષે કંઠણાનિધિ હતા એવા જ નેમિ(નાથ) વિવાહ ન કર્યો, તે (તમને) કહ્યાણુને માટે થાઓ.—

તથા વળી—

“ મન્નૈઃ કુટુમ્બજમ્બાલે, યૈર્મિથ્યાકાર્યજર્જરૈઃ ।

નોજ્જયન્તે નતો નેમિ-સ્તે ચેજીવન્તિ કે મૃતાઃ ? ॥ ૨ ॥”—અનુદુપ્

અર્થાત્ મિથ્યા કાર્યમાં જર્જરિત બનેલા અને કુટુંબરૂપી કાદવમાં મગ્ન થયેલા એવા જ જનો નેમિ(નાથ)ને ઉજ્જયન્ત (રૈવત) ગિરિ ઉપર નમ્યા નહિ, તેમને જો જીવતા ગણવામાં આવે, તો પછી મુએલા ઠાણુ કહેવાય ?

આ પ્રમાણેનો રૈવત ગિરિનો સૂરિએ અપૂર્વ મહિમા કહ્યો. તે સાંભળીને રાજ ભૂમિ ઉપર પગ ઠાકીને કમર કસીને ઊભો થઈ ગયો અને તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે રૈવત ગિરિ ઉપર નેમિનાથના દર્શન કર્યા વિના હું ભોજન કરનાર નથી. લોકોએ તેને ધણું

વાર્યો અને કહ્યું કે આપ નરમ પ્રકૃતિવાળા છે અને આ પર્વત તો ઘણો દૂર છે, વાસ્તે ખોટી ખેંચતાણુ ન કરો. પરંતુ તે રાજ પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં મક્કમ રહ્યો. સૂરિજીને સાથે લઇને સૈન્ય સહિત તે દૈવત ગિરિ જવા નીકળ્યો.

પ્રયાણ કરતો કરતો આમ રાજ સ્તમ્ભન તીર્થે આવી પહોંચ્યો એટલામાં તો ક્ષુધાથી તે એવો પીડિત થઇ ગયો કે તેના પ્રાણ પણ સંશયમાં આવી ગયા; પરંતુ તે પ્રતિજ્ઞાથી ચળ્યો નહિ. લોહા લયખીત બની ગયા અને સૂરિજી પણ ખેદ પામ્યા. તેમણે કૂંભાણડી (અંબિકા) દેવીને મંત્ર-બળથી સાક્ષાત્ બોલાવી અને કહ્યું કે એવું કરો કે આ રાજ ભોજન કરે અને જીવે. તદનુસાર તે દેવી મસ્તક ઉપર એક ખિંબને ધારણ કરી ગગન-માર્ગે થઇને રાજ પાસે આવી અને બોલી કે હે વસ ! હું અંબિકા દેવી છું અને તારા સત્ત્વથી પ્રસન્ન થઇ છું. તે મને ગગનથી આવતી જોઇ છે. મેં દૈવત ગિરિ ઉપરથી આ નેમિનાથનું ખિંબ આણ્યું છે. તેને તું વંદના કરી પારણું કર એટલે તારી પ્રતિજ્ઞા જળવાઇ રહેશે. સૂરિજીએ પણ એ વાતને ટેકા આપ્યો, તેથી રાજએ ત્યાં ભોજન કર્યું અને પછીથી તે ખિંબની ત્યાં સ્થાપના કરાવી. તે ખિંબ સ્તમ્ભન તીર્થમાં ઉજ્જયન્ત નામે જાળખાય છે.

સાર બાદ આનન્દના વાદિત્ર વગડાવતો આમ રાજ વિમળાયળ (શત્રુંજય ગિરિ) ગયો અને વૃષભદ્રવજ (ઋષભદેવ) ના દર્શન કરી પવિત્ર થયો. કાલાન્તરે તે દૈવત ગિરિ પહોંચ્યો તેવામાં તો તે તીર્થને દિગમ્બરોએ ઝંધી લીધું. દિગમ્બરોએ શ્વેતામ્બર સંધને ત્યાં પ્રવેશ કરતાં અટકાવ્યો છે એવી ખબર આમ રાજને મળતાં તે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ ગયો. તેવામાં દિગમ્બર સંપ્રદાયના અગ્યાર નૃપતિઓ પણ ત્યાં ભેગા થઇ ગયા. યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયેલા બન્ને પક્ષોને સૂરિજીએ કહ્યું કે ધર્મ-કાર્યમાં યુદ્ધ કરવું તે ઉચિત નથી. તેમણે દિગમ્બરોને સમજાવ્યા કે સૌરાષ્ટ્રવાસી દિગમ્બર તેમજ શ્વેતામ્બર પક્ષની પાંચ સાત વર્ષની સો સો કન્યાઓ બોલાવી સભા બોલાવવી અને તેમાં જો બધી શ્વેતામ્બર કન્યાઓ

“ઉંજિન્તસેલસિહરે, દિક્ષા નાણં નિસીહિઆ જસ્સ ।

તં ધમ્મચક્કવટ્ઠીં, અરિટ્ટનેમિં નમંસામિ ॥ ૧ ॥”—આર્યા

આ પ્રમાણેની ગાથા બોલે તો આ તીર્થ શ્વેતામ્બરોનું બાણું, નહિ તો તે દિગમ્બરોનું છે એમ માનવું.

સભા મળતાં સમયે શ્વેતામ્બરની કન્યાઓ ઉપલી ગાથા બોલી એટલે અંબિકાએ શ્વેતામ્બર સંધના ઉપર પુષ્પ-વૃષ્ટિ કરી. (આ પ્રમાણે આ તીર્થ શ્વેતામ્બરોનું સિદ્ધ થયું અને વળી તે દિવસથી આ ગાથાનો ચૈલવંદનમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.) રાજએ

ભક્તિપૂર્વક રૈવત ગિર ઉપર ચડી નેમિનાથને પ્રણામ કરી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. સાંથી પોતાને નગરે આવતાં માર્ગમાં તેણે પિંડતારકમાં દામોદર હરિની મૂર્તિને, દ્વારકામાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિને અને સોમેશ્વર પુરમાં સોમનાથની મૂર્તિને પ્રણામ કર્યા.^૧

આ પ્રમાણે યાત્રા કરીને આમ રાજ સૂરિજી સાથે પોતાને નગરે પાછો આવ્યો. તેણે સંઘ-પૂજાદિ મહોત્સવો કર્યા. વિશેષમાં તેણે યોગ્ય સમયે દુન્દુકને રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યો. કેટલોક કાળ વીસા પછી તેની રજ લઈ પ્રજા-વર્ગની ક્ષમા યાચી દેશને અનુભૂતિ કરી તે સૂરિજીને સાથે લઈ હોડીમાં બેસી ગંગાને કાંઠે આવેલા માગધ તીર્થમાં જવા નીકળ્યો. સાં તેણે જળમાંથી ધૂમાડો નીકળતો જોયો. વળી પોતે મકારથી શરૂ થતા મગધ નગર આગળ આવી પહોંચ્યો છે એ વાત તરફ પણ તેનું લક્ષ્ય ખેંચાતાં તેને વ્યન્તરનું વચન યાદ આવ્યું. પોતાનું મરણ સમીપ જાણીને તે ધર્મ-ધ્યાન કરવામાં તત્પર થઈ ગયો. સૂરિજીએ તેને તેમાં પ્રોત્સાહન આપ્યું એટલે આમ રાજ્યે તેમની ક્ષમા યાચી અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. અંતમાં પંચપરમેષ્ઠીનું ધ્યાન ધરતો સમાધિપૂર્વક મરણ પામીને તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો. આ ખનાવ વિ. સં. ૮૯૦માં ભાદ્રપદ (ભાદરવા)ની શુક્લ પંચમીને દિને બન્યો. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત પદ્ય સાક્ષી પૂરે છે:—

“મા મૃત્ સંવત્સરોઽસૌ વસુશતનવતેર્મા ચ ઋક્ષેષુ ચિત્રા
ધિગ્ માસં તં નમસ્યં ક્ષયમપિ સ સ્વલઃ શુક્લપક્ષોઽપિ યાતુ ।

સાક્ષાન્તિર્યા ચ સિંહે વિશતુ હુતભુજં પચ્ચમી યાતુ શુક્રે
ગજ્ઞાતોયાગ્નિમધ્યે ત્રિદિવમુપગતો યત્ર ‘નાગાવલોકઃ’ ॥”-સંઘરા

આમ રાજનું મરણ થવાથી સૂરિજીનાં નેત્રમાં પણ અશ્રુ આવ્યાં, કેમકે લાંબા સમયનો સ્નેહ દુર્ભય છે. સેવકો પણ આકન્દ કરવા લાગ્યા કે હે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવામાં વજ્રકુમાર! રાજ્ય સ્થાપન કરવામાં રામ! ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં નળ! સત્ય વચન ઉચ્ચારવામાં યુધિષ્ઠિર! સુવર્ણનું દાન દેવામાં કર્ણ! શુદ્ધ જૈન તત્ત્વને અંગીકાર કર-

૧ સરખાવો—

“દામોદરહરિં તત્રા-મ્યર્ચ્યાગાત્ પિષ્ઠતારકે ।
તથા માધવદેવે ચ, શક્તોદ્ધારે ચ તં સ્થિતમ્ ॥
દ્વારકાયાં તતઃ શ્રીમાન્, કૃષ્ણમૂર્તિં પ્રણમ્ય ચ ।
તત્ર દાનાભિ દત્ત્વા શ્રી-સોમેશ્વરપુરં યયૌ ॥
તતઃ શ્રીસોમનાથસ્થ, હેમપૂજાપુરસ્સરમ્ ।
તદ્લોકં પ્રીણયામાસ, વાસવો જીવનૈરિવ ॥”

—પ્રભાવકથરિત્રાંતર્ગત શ્રીભગ્વત્કથાપ્રબંધ, શ્લોક ૭૦૬-૭૦૮.

વામાં શ્રેણિક ! આચાર્યોની સેવા કરવામાં સમ્પ્રતિ ! દેશને અનુભવી કરવામાં વિક્રમાદિત્ય !
વીર-વિદ્યાનો ઉપયોગ કરવામાં સાતવાહન ! અમને તજીને તમે ક્યાં ગયા ? એક વાર
અમને દર્શન દો, એકલા મૂકીને ન જાઓ.

આ પ્રમાણે વિલાપ કરતા સેવકોને સૂરિજીએ બોધ આપતાં કહ્યું કે ખરેખર હુષ્ટ દેવે

“આલબ્ધા કામધેનુઃ સરસકિસલયશ્ચાન્દનશ્ચૂર્ણિતો હા

છિન્નો મન્દારશાસ્ત્રી ફલકુસુમમૃતઃ સ્વણિતઃ કલ્પવૃક્ષઃ ।

દગ્ધઃ કર્પૂરસ્વણ્ડો ઘનહતિદલિતા મેઘમાણિન્યમાલા

ભિન્નઃ કુમ્ભઃ સુધાયાઃ કમલકુવલયૈઃ કેલિહોમઃ કૃતોઽયમ્ ॥ ૧ ॥”-સમ્બર

(અર્થાત્) કામધેનુનો હોમ કર્યો, સરસ પલ્લવવાળા ચન્દન વૃક્ષને ચૂર્ણ કર્યું, ફળ
અને પુષ્પોથી પરિપૂર્ણ મન્દાર વૃક્ષને છેદી નાખ્યું, કલ્પવૃક્ષ ખણિડત કર્યું, કર્પૂરના ખણડને
ખાળી નાખ્યો, મેઘરૂપી માણિક્ય-માલાને ઘનના પ્રહાર વડે દળી નાખી, અમૃતના કુમ્ભને
ભાંગી નાખ્યો તેમજ કમળોના સમૂહ વડે કેલિ-હોમ કર્યો.—૧

તથાપિ તમે શોક ન કરો, કેમકે જાઓ—

“પૂર્વાહ્ને પ્રતિબોધ્ય પક્ષ્જવનાન્યુત્સૃજ્ય નૈશં તમઃ

કૃત્વા ચન્દ્રમસં પ્રકાશરહિતં નિસ્તેજસં તેજસા ।

મધ્યાહ્ને સરિતાં જલં પ્રસ્મરૈરાપીય દીપ્તૈઃ કરૈઃ

સાયાહ્ને રવિરસ્તમેતિ વિવશઃ કિં નામ શોચ્યં ભવેત્ ? ॥ ૧ ॥”-શાર્દૂલ

અર્થાત્ સવારે રાત્રિના અંધકારને દૂર કરી, કમલ-વનોને વિકસિત કરી, પ્રકાશ વિનાના
(ખનેલા એવા) ચન્દ્રને (પોતાના) તેજ વડે નિસ્તેજ કરી, મધ્યાહ્ને પ્રસરણુશીલ તેમજ
પ્રકાશિત કરો (કિરણો) વડે નદીઓનાં જળનું પાન કરીને સૂર્ય સાંજના પરવશ થઇ અસ્ત
પામે છે; તો હવે શોક શાનો કરવો ?—૧

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી લોકનો શોક મૂકાવીને તેમની સાથે સૂરિજી ગોપ-ગિરિ
આવ્યા. આમ નૃપતિના નન્દન દુન્દુકને પિતાના શોકથી મુક્તાફળ જેવાં અશ્રુ પાડતો,
હિમથી મ્લેાન થઇ ગયેલા કમળ જેવા મુખને ધારણ કરતો તેમજ ચિંતાથી ચિત્તમાં સંતપ્ત
થતો બેઠને સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે હે રાજન્ ! તું આટલો બધો શોક કેમ કરે છે ?
તારા પિતાશ્રી તો ધર્માદિક ચાર વર્ગને સાધીને કૃતકૃત્ય થઇ ગયા છે. વળી કીર્તિરૂપ દેહ વડે
તો યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ જીવતાજ છે; કેમકે ઉપકારી પુરૂષની પુણ્ય-લક્ષ્મી અને કીર્તિ-લક્ષ્મી
એમ બે પ્રિયાઓ છે. તેમાંની પહેલી તેની સાથે જાય છે, જ્યારે બીજી અહીંજ રહે છે. બી-
જાઓ પણ આમ રાજ જેવાજ થાશે.

આ પ્રમાણે કહીને સૂરિજીએ દુન્દુકને શાંત કર્યો. દુન્દુક ધીમે ધીમે ઉત્તમ શ્રાવક થયો અને ત્રિવર્ગને સાધવા લાગ્યો.

એ પ્રમાણે સમય વ્યતીત થતાં એક દિવસ દુન્દુક ચતુષ્પથમાં (ચૌટામાં) ફરવા નીકળ્યો. ત્યાં તેણે ઉદાર રૂપવાળી, યુવકરૂપી મુગને સપડાવવામાં જળ જવી અને મદન અને માયાની મૂર્તિરૂપ એવી કણિકા નામની ગણિકાને જોઈ. એથી તે મોહિત થઈ ગયો અને તેણે તેને રણવાસમાં બેસાડી. આ ગણિકાએ દુન્દુકને ધીરે ધીરે એવો વશ કરી લીધો કે તે તેને પૂછ્યા વિના પાણી પણ પીતો નહિ. કામણુગારાં વચનોથી તેણે જમ હિમ વૃક્ષને ખાઈ જાય તેમ સમગ્ર રાજ્યને ખાવા માંડ્યું. ગણિકાને આધીન બનેલો રાજા પોતાની પદ્મા રાણીને તેમજ અન્ય કુલશીલસંપન્ન રાણીઓને પણ તૃણવત્ ગણવા લાગ્યો.

એક દિવસે કલાકેલિ નામના જ્યોતિષીએ રાત્રે એકાન્તમાં રાજાને કહ્યું કે તમારો પુત્ર ભોજ મહાભાગ્યશાળી થશે, પરંતુ તે તમને મારીને રાજ્ય ઉપર બેસશે. આ સાંભળીને વજ્રપાતથી હણાયો હોય તેમ તે રાજા મૌન રહ્યો. તેણે તે જ્યોતિષીને રજા આપી.

જ્યોતિષીને વિદાય કરી રાજા કણિકા પાસે ગયો. રાજાને ચિંતાતુર જોઈને તેણે કહ્યું કે હે દેવ ! આજે આપનું વદન-કમલ કેમ કરમાઈ ગયું છે ? રાજાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે શું કંઈ ? દૈવજ દોષ પામ્યો છે. જ્ઞાનીએ કહ્યું કે મારા પુત્રને હાથે માંડ મરણ છે અને એ વાત ખોટી પડે તેમ નથી. કણિકાએ જવાબ આપ્યો કે એમાં શી ચિન્તા કરવી ? પુત્રને મારી નાખો. જે રાજ્ય-હુબ્ધ હોય તે પુત્રને પણ ગણતા નથી. વળી આવો પુત્ર તે પુત્ર નહિ પણ શત્રુ કહેવાય. આથી દુન્દુક પોતાના પુત્રનો ઘાટ ધડવા તૈયાર થઈ ગયો. ભોજની માતા પદ્માની એક દારૂ ત્યાંભલા પછાડી સંતાઈને ઊભી હતી તેના સાંભળવામાં આ વાત આવી. તેણે જઈને પોતાની સ્વામિનીને તે વાત નિવેદન કરી. પુત્રના વધની વાત સાંભળતાં પદ્મા ગભરાઈ ગઈ.

પુત્ર-વધની રાજા યોજના કરતો હતો તેવામાં પાટલીપુરમાં જણે સ્વયંવર-મહુડપ આરંભ્યો હતો અને જે રનેહ-પૂર્ણ, ધર્મિષ્ઠ તેમજ શૂરવીર હોતો એવા પોતાના ભાઈ ઉપર પદ્મા રાણીએ છૂપો પત્ર મોકલ્યો. તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે રાજા ક્રોધે ભરાયો છે અને તેથી તે તમારા ભાણેજનો જન લેવા તૈયાર થઈ ગયો છે, વાસ્તે તમે અહીં આવી એને લઈ જાઓ. જીવની પેઠે તમે એને જળવજો, નહિ તો હું છતે પુત્રે પુત્ર વિનાની બની જઈશ.

આ પ્રમાણેનો પત્ર મળતાં ભોજનો માંમે પોતાના બનેલી દુન્દુકના નગરમાં આવી તેને નમસ્કાર કરી પોતાને ત્યાં સ્વયંવર-મહોત્સવ છે એમ કહી ભોજને લઈ ગયો. પોતાના નગરમાં રાખીને ભણાવી ગણાવીને તેણે તેને શસ્ત્ર-વિદ્યામાં પણ કુશળ બનાવ્યો.

એમ કરતાં ભોજ ભોસાળ (માતૃશાલ)માં રહીને લગભગ પાંચ વર્ષનો થયો. સારે કણ્ટકાએ દુન્દુકને કહ્યું કે તમારો પુત્રરૂપ શત્રુ ભોસાળમાં વૃદ્ધિ પામે છે. નખ-છેદને પરચુ-છેદ ન થવા દો. એને અહીં લાવીને છાનામાનાં ચમરાજને સ્વાધીન કરો. રાજાએ તેની વાત અંગીકાર કરી અને ભોજને તેના મામા પાસેથી બોલાવી લાવવા દૂતો મોકલ્યા. ભોજના મામાએ તે દૂતોને કહ્યું કે હું તમારા રાજાનો મનોભાવ બાંધું છું, માટે મારા ભાણેજને હું મોકલનાર નથી. ક્ષત્રિયનો એ ઉત્તમ ધર્મ છે કે શરણાગતનું રક્ષણ કરવું; વળી આ તો મારો ભાણેજ છે, તો પછી તેમાં શું કહેવું? તેમ છતાં બળ વાપરવાની તમારા રાજાની મરજી હોય, તો તમે તેને કહેજો કે તે સત્વર આવે. હું પણ બનેલીને માંડે બળ બતાવીશ.

આ પ્રમાણેની વાતચિત થયા બાદ દૂતો દુન્દુક પાસે પાછા આવ્યા અને રાજાને સર્વ વાત કહી. આથી તેને બહુ ગુસ્સો ચડ્યો, પરંતુ તે કંઈ કરી શક્યો નહિ. ભોજ પણ પોતાના પિતાના આશયથી વાંકડગાર હોવાથી તે બંને પક્ષોમાં જવા તૈયાર થયો નહિ. આથી દુન્દુકે અપ્પભદ્રિજીને ભોજને બોલાવી લાવવા કહ્યું. સૂરિજીએ અનિચ્છાએ તે વાત કબૂલ કરી અને કેટલાક માણસોને સાથે લઈને તેઓ પાટલીપુર જવા નીકળ્યા. અર્ધ માર્ગે ગયા બાદ સૂરિજીએ જ્ઞાન-દૃષ્ટિપૂર્વક વિચાર કર્યો કે જો હું ભોજને સમજાવીને લાવીશ, તો તેનો પિતા તેને જરૂર મારી નાખશે અને જો તેને નહિ લાવીશ તો એ રાજા મને મારી નાખશે. વાસ્તે આ તો એક તરફ દુસ્તર કિનારો અને એક તરફ વાઘ એવો યોગ આવ્યો. વળી માંડે હવે આયુષ્ય પણ પૂર્ણ થવા આવ્યું છે, ફક્ત બે દિવસ બાકી છે; વાસ્તે મારે અનશન મહણ કરવું એજ કલ્યાણકારી છે.

આ પ્રમાણેનો નિશ્ચય કરી તેમણે પોતાની સાથે રહેલા યતિઓને કહ્યું કે 'નમ્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિ પ્રતિ હિતકારી વચન બોલજો, શ્રાવકોને મિથ્યા કુપ્કૃત (મિચ્છામિ કુકર્કં) કહેજો, પરસ્પર અમત્સરતા રાખજો, શુદ્ધ ક્રિયા પાળજો, બાલ-વૃદ્ધનું પાલન કરજો; અમે તમારા નથી, તમે અમારા નથી, આ સર્વ સંબંધ કૃત્રિમ છે.

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી ત્રિશુવનને પૂજનીય એવા તીર્થંકરનું, અષ્ટકર્મેના બન્ધનથી મુક્ત એવા સિદ્ધનું, ગૌતમ પ્રમુખ મુનિવરનું અને સર્વજ્ઞભાષિત જૈન ધર્મનું મન, વચન અને કાયાથી શરણ અંગીકાર કરી પાંચ મહાવ્રતને અને છઠ્ઠા રાત્રિભોજનના મિયમને અંગે જ વિશંધના થઈ હોય તેનું મિથ્યા કુપ્કૃત હોજો એમ કહીને બેઠા બેઠા અદીનપણે સમાધિ-પૂર્વક તેઓએ કાળ કર્યો.

શ્રીવિક્રમાદિત્ય પછી ૮૦૦ વર્ષે ભાદ્રપદ શુક્લ તૃતીયાને રવિવારે હસ્ત નક્ષત્રમાં જન્મેલા અને છ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લઇ અગ્યાર વર્ષની નાની વયમાં સૂરિ-પદ્ધતી અલંકૃત થયેલા સૂરિજી આ પ્રમાણે ૯૫ વર્ષની ઉંમરે શ્રાવણ શુક્લ અષ્ટમીને દિને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં કાળ કરી ઈશાન દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

આ વાતની સરસ્વતી દેવીએ મોઢેરક ગામમાં જઈને નન્નસૂરિજીને તત્કાળ ખબર આપી. આથી તેમને ઘણો શોક થયો અને તેઓ બોલી બોલ્યા કે—

“શાસ્ત્રજ્ઞાઃ સુવચોઽન્વિતા बहुजनस्याधारतामागताः

सद्वृत्ताः स्वपरोपकारनिरता दाक्षिण्यरत्नाकराः ।

सर्वस्याभिमता गुणैः परिवृता भूमण्डनाः सज्जना

धातः ! किं न ुतास्त्वया गतधिया कल्पान्तदीर्घायुषः ? ॥ ૧ ॥”-શાદ્દેલ૦

અર્થાત્ શાસ્ત્રોના જાણકાર, સુંદર વચનોથી અલંકૃત, ઘણા મનુષ્યોના આધારભૂત, શુદ્ધ ચારિત્રવાળા, સ્વ-પર ઉપર ઉપકાર કરવામાં તત્પર, દાક્ષિણ્યના સમુદ્ર, સર્વને વધીલ, ગુણોથી યુક્ત તથા પૃથ્વીના ભૂષણરૂપ એવા સજ્જનોને હે વિધાતા! તું મૂઢમતિએ કલ્પાન્ત પર્યંત દીર્ઘાયુષ્યવાળા કેમ ન કર્યા ?

સૂરિજીની સાથે આવેલા મનુષ્યોએ જઈને દુન્દુકને સૂરિજીના દેહોત્સર્ગની વાત કહી. આથી તેને બહુ ખેદ થયો. ભોજને પણ પોતાની ખાતર સૂરિજીએ પ્રાણ અર્પણ કર્યા એ વાતની ખબર પડતાં વજાધાત કરતાં પણ વિશેષ આધાત થયો.

આ પ્રમાણે બેકે અત્ર શ્રીઅખ્યભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત પૂર્ણ થાય છે, પરંતુ આણુ હકીકત અધુરી રહેતી હોવાથી તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે.

એક વાર આમ રાજાને એક માળી વિદેશમાં ફરતો ફરતો પાટલીપુરમાં ભોજ રાજા પાસે આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું કે મેં સદ્ગુરુ પાસેથી માતુલિંગી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે. એનાથી અભિમન્ત્રણ કરીને માતુલિંગ (ખીજેરા) કાઢને માર્યા હોય, તો તે મરી જાય. આપ તે વિદ્યા લો. ભોજે તે વિદ્યા લીધી અને તેની ખાતરી કરી બેઠો. માળીને દાનાદિકથી સંતોષી તેને રજા આપી ભોજે પોતાના મામાને વિદ્યા-શક્તિ બતાવી. આથી તે ખુશી થયો. તેણે ભોજને કહ્યું કે હવે તને આવી શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તો પછી ભેટણા તરીકે માતુલિંગ લઈને તું તારા પિતા પાસે જ અને તેને મારીને રાજ્ય લઈ લે.

આ વાતને અંગીકાર કરી ભોજ ગોપગિરિ આવ્યો. તેણે રાજાદ્વાર આગળ જઈ પ્રતિહારી દ્વારા પોતાના પિતાને કહાવ્યું કે આપ પૂજ્ય છો, હું બાળક છું; આપને હાથે માંડ મરણ થાય કે મને રાજ્ય મળે એ બંધું મારે મન સરખું છે. આ સાંભળીને રાજાને સંતોષ થયો. તેણે આવા વિનીત પુત્રને પોતાની પાસે આવવા રજા આપી. રાજા ગણિકા સાથે એકાસને

બેઠો હતો ત્યાં ભોજ માતુલિંગ લઈને આવ્યો અને તેણે પોતાના વિદ્યા-બળથી તે બંનેને મારી નાખ્યા. આથી તેની માતા પદ્મા તેમજ તેના મામા ખુશી થયા. પ્રજા-વર્ગ પણ આનન્દ પામ્યો.

એકદા ભોજ રાજાએ કૃતજ્ઞતાને લીધે નન્નસૂરિજીની પ્રાસે એક વિનતિ-પત્ર આપીને મનુષ્યોને મોકલ્યા. આ પત્રમાં તેણે આ સૂરિજીને પોતાનું નગર પાવન કરવા વિજ્ઞાપિત કરી હતી. આ પત્ર વાંચીને ગોવિન્દસૂરિજીની રજા લઈ નન્નસૂરિજી ગોપગિરિ આવ્યા. રાજાએ સામા જઈ તેમનો અતિથય આદર-સત્કાર કર્યો. તેમને સિંહાસને બેસાડી તે તેમની આજ્ઞા-રૂપ થઈ રહ્યો. તેમના ઉપદેશાનુસાર તેણે અગ્યાર વ્રતો ગ્રહણ કર્યા તેમજ શત્રુંજયાદિક તીર્થની યાત્રા કરી તથા આખી પૃથ્વીને જિન-ચૈલથી મહિડત કરી. આ પ્રમાણે ધર્મનું પ્રાલન કરતો ભોજ રાજા ગોપગિરિમાં રાજ કરવા લાગ્યો. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં પોતાનો યશસ્વી દેહ અહીં લજી દઈ તે દેવલોક પામ્યો.

સૂરીશ્વરનો શિષ્ય-સમુદાય—

આ સૂરીશ્વરને કેટલા શિષ્યો હતા તે જાણવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ વાકપતિરાજ ઉપરાંત તેમને બીજા શિષ્યો હોવા બેઠાએ એમ તેમના શ્રીરાજશેખરસૂરિએ રચેલા ચરિત્ર ઉપરથી તેમજ પ્રભાવકચરિત્ર (પૃં ૧૭૯) ઉપરથી પણ બેઠા શકાય છે. વિશેષમાં તેમને વિનયચન્દ્ર નામના એક શિષ્ય હતા એમ જૈન ગ્રંથાવલી (પૃં ૩૧૫) ઉપરથી બેઠા શકાય છે. આ શિષ્યે કવિશિક્ષા નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે એવો ત્યાં ઉલ્લેખ છે.

કવીશ્વરની કૃતિઓ—

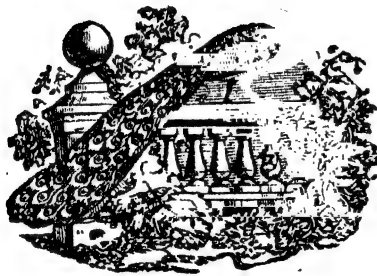
કવીશ્વર અપ્પભટ્ટિસૂરિજીએ કઈ કઈ ભાષામાં કયા કયા ગ્રંથો રચ્યા છે એ પ્રશ્નના સંબંધમાં નિવેદન કરવાનું કે સંસ્કૃત ભાષા સિવાય અન્ય ભાષામાં તેમણે કાંઈ ગ્રંથ રચ્યો હોય એવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી. વિશેષમાં સંસ્કૃત ભાષામાં પણ આ ચતુર્વિંશતિકા નામનું કાવ્ય, ૧૩ શ્લોકપ્રમાણુક સરસ્વતી-સ્તોત્ર અને શ્રીઅપ્પભટ્ટિ-ચરિત્રમાં સૂચવ્યા મુજબ વીર-સ્તવ અને શાન્તિ-સ્તોત્ર તથા પ્રાસંગિક શ્લોકો ઉપરાંત તેમની કાંઈ અન્ય કૃતિ જાણવામાં આવી નથી. છતાં પણ એ જૂલવા જેવું નથી કે તેમની મળી આવતી પ્રથમ કૃતિ ઉપરથી પણ તે એક પ્રભાવશાળી કવિરાજ હતા એ સ્પષ્ટ રીતે બેઠા શકાય છે.

કવીશ્વર સંબંધી ઉલ્લેખ—

કવીશ્વર શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિના સંબંધમાં વિલાસવઈ કહા (વિલાસવતી કથા), આચાર-દિનકર (પત્રાંક ૨૭૦), ઉપદેશ-તરંગિણી ઇલાદિ ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખો છે. તેમાં વિલાસવતીમાં અન્તમાં જે ઉલ્લેખ છે તે નીચે મુજબ છે:—

“વાળિજ્ઞમૂલકૂલે કોટિચગણવિહલવ રસાહાપ ।
 વિમલંમિ ય ચંદકુલે વંસંમિ ય સવ્વકલ્લાળે ॥ ૧ ॥
 સંતાને રાયસદસિ હરિસિરિબ્બમ(હ)દ્વિસુરિસ્સ ।
 જસ્સમદ્દરિગચ્છ મહુરાદેસે સિરોહાપ ॥ ૨ ॥”

ઉપર નિવેદન કર્યા મુજબની હકીકત આપવા પૂર્વે સૂરિજનું જીવન—ચરિત્ર પૂર્ણ થઇ ગયું છે, તો હવે પ્રજ્ઞાશ્રી ગંગાનો વિસ્તાર કરનારા હિમાલય, સર્વ સામાચારીશ્રી સુન્દરીના સૌભાગ્યને વધારનારા મદન, રાજ—સમાશ્રી કુમુદિનીને વિકસ્વર કરનારા ચન્દ્ર તથા સરસ્વતીના ધર્મ—પુત્ર તેમજ ભદ્રકીર્તિ, વાદિકુંજરકસરી, બ્રહ્મચારી, ગજવર, રાજપૂજિત ઇત્યાદિ બિશ્વેશ્વરી વિખ્યાત એવા આ સૂરીશ્વરને પ્રણામ કરતો તેમજ તેમના અપૂર્વ જીવન—વૃત્તાન્તની રૂપરેખા આલેખવામાં જ ન્યૂનતા રહી ગઇ હોય તે બદલ સુજ્ઞ—સમૂહની ક્ષમા ચાચતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરું છું.

૧ છાયા—

વાળિજ્ઞમૂલકૂલે કૌટિકગણવિપુલવજ્રશાસનામ્ ।
 વિમલે ચ ચન્દ્રકુલે વંશે ચ સર્વકલ્પાળે ॥ ૧ ॥
 સન્તાને રાજસદસિ હરિશ્રીબબ્બમદ્વિસુરેઃ ।
 યશોભદ્રસુરિગચ્છ મહુરાદેસે સિરોહામ્ ॥ ૨ ॥

કાવ્ય-મીમાંસા

વસ્તુ—

આ ૬૬ પદ્યના કાવ્યના ચોવીસ વિભાગો. ૫૬ી શકે છે, કેમકે તે મુખ્યત્વે કરીને ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ છે અર્થાત્ આ કાવ્યમાં ચોવીસ 'સ્તુતિ-કદમ્બકો' છે. પ્રત્યેક કદમ્બકમાં અમુક એક જિનેશ્વરની, સમસ્ત જિનેશ્વરોની, આગમની અને શાસનાનુરાગી દેવ-દેવીની એમ ચારની સ્તુતિ કરવાના નિયમને અનુસરીને આ કદમ્બકો રચાયાં છે.

આવાં કદમ્બકો પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે અને ચૈત્યવન્દન-દેવવન્દન કરતી વેળાએ પણ બોલાય છે, વાસ્તે તેમજ તેનો આ પૂર્વે મેં તૈયાર કરેલી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા તેમજ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ સાથે પણ સંબંધ હોવાથી આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

સ્તુતિ-વિચાર—

'સ્તુતિ' શબ્દનો અર્થ પરમેશ્વર-તીર્થંકર આદિ સદ્ગુણસંપન્નોના સદ્ભૂત ગુણોનું કીર્તન કરવું એવો થાય છે. આને પ્રાકૃત ભાષામાં 'થુધ' કહેવામાં આવે છે. આ સ્તુતિના બે ભેદ પાડી શકાય તેમ છે. ચૈત્યમાં પ્રભુની મૂર્તિ સન્મુખ જિભા રહીને આછામાં આછા એક શ્લોક બોલીને અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ શ્લોકો બોલીને તેમના ગુણ ગાવા તે એક પ્રકારની સ્તુતિ છે. એક શ્લોકની પણ સ્તુતિ કહી શકાય છે એ વાત વાદિવેતાલ શ્રીશાન્તિ-સૂરિએ રચેલી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર (પત્રાંક ૫૮૧)ની ટીકામાંના નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી બેઠ શકાય છે.

૧ પંચાશકમાં આને 'સ્તુતિયુગલ' તરીકે ઓળખાવેલ છે.

૨ જિન-ગૃહ રચવાના કાર્યમાં તેમજ જિનેશ્વરની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાદિકમાં અન્ય દેવોથી થતા ઉપ-સર્ગોને દૂર કરવામાં અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંઘને મુખી કરવામાં તેમજ તેને શાન્તિ અર્પણ કરવામાં સાધર્મિક દેવ-દેવી સમર્થ છે, તેથી તેના સન્માનાર્થે તેની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે; કેમકે જૈન શાસનમાં તો વાસ્તવિક રીતે અદ્યપગુણી પણ પ્રશંસાને પાત્ર છે.

૩ સ્તુતિઓ આર છે એ વાતની શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત વિચારસાર-પ્રકરણની નીચે મુજબની કદમ્બકી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે:—

“અરિહંતા મુચ સિદ્ધા, સિદ્ધેવ ચ હોતિ ચંદણિજ્ઞાત ।

જિણ એગ સંઘ્વ પવયણ, વેચાવણ્ણગર થુદ્ધં ચરો ॥”

[અર્હન્તઃ શ્રુતં સિદ્ધાક્ષય એવ ચ ભવન્તિ ચન્દનીયાઃ ।

જિન એકઃ સર્વે પ્રવચનં વૈયાવુલ્લકરઃ સ્તુતયન્તતઃ ॥]

૪ યોગશાસ્ત્ર, પંચાશક, ધર્મસંબલ્લ વિગેરે ગ્રંથોમાં આ નિયમ આપેલો છે.

“એગદુગતિસિલોગા, (થુઈઓ) અન્નેસિં જાવ હંતિ સત્તેવ ।

દેવિંદત્થવમાઈ, તેણ પરં થુત્તયા હોંતિ ॥”-આર્યા

[એકદ્વિત્રિશ્લોકાઃ (સ્તુતયઃ) અન્યેષાં યાવદ્ ભવન્તિ સસૈવ ।

દેવેન્દ્રસ્તવાદ્યાસ્તતઃ પરં સ્તવા ભવન્તિ ॥]

આ ઉપરથી ગુણોત્કર્તનના શ્લોકોની સંખ્યા જે સાતથી વધારે હોય તો તે ‘સ્તવ’ કહેવાય અને જે તે સંખ્યા ઓછામાં ઓછી એકની અને વધારેમાં વધારે સાતની હોય તો તે ‘સ્તુતિ’ કહેવાય એમ જેમ શકાય છે.

વધારેમાં વધારે સ્તવમાં ૧૦૮ શ્લોકો હોય શકે એ વાતની જમ્બૂદ્વીપમંજસિ, રાજમંજરીયસૂત્ર વિગેરે અન્યો સાક્ષી પૂરે છે.

આ પ્રમાણે આપણે સ્તુતિનો એક પ્રકાર જોયો. હવે તેના બીજા પ્રકારનો વિચાર કરીએ.

ચૈલવન્દનમાં કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) કર્યા બાદ એકેક શ્લોક દ્વારા જે પ્રભુનું ગુણ-ગાન કરવામાં આવે છે તે સ્તુતિનો બીજો પ્રકાર છે. આને ‘થુઇ’ નામથી ઓળખવાની રૂઢિ પણ છે. આ સંબંધમાં શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિએ રચેલા વિચારસાર-પ્રકરણ (પૃ. ૧૩૩) માં આપેલી ગાથા વિચારી લઈએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“અરિહંતદંડગાર્હણ, કાઠસ્સગ્ગાણ જા ડ અંતંમિ ।

દિજ્જંતિ તા થુઈઓ, મણિયં વવહારચ્છન્નીણ ॥ ૧ ॥”-આર્યા

અર્હત-દંડકાદિકમાંના કાયોત્સર્ગોને અન્તે જે બોલાય છે, તેને વ્યવહાર-ચૂર્ણિમાં થુઇ (સ્તુતિ) કહી છે. આ ઉપરથી જેમ શકાય છે કે બીજા પ્રકારની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય છે. સ્તુતિ-કદમ્બકનો ક્રમ—

હવે સ્તુતિ-કદમ્બકમાં જે ક્રમનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તેનું શું કારણ છે તે વિચારી લઈએ.

ચૈલવન્દન પ્રસંગે ‘નમુથુણું’ કહી જિભા થઈ જે જિન-ચૈલમાં ચૈલવન્દન કરાતું હોય ત્યાં વિરાજમાન મૂળ નાયકને ઉદ્દેશીને ‘અરિહંતચેઇઆણું’ સૂત્રપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવામાં તે જિનેશ્વરની પ્રથમ સ્તુતિ બોલાય એ સ્વાભાવિક છે. આ ઉપરથી સ્તુતિ-કદમ્બકમાં પ્રથમ અમુક તીર્થંકરની સ્તુતિ કહેવાનું શું કારણ છે તે સમજી શકાય છે. સાર પછી ‘લોગરસ’ સૂત્ર કે જે સમસ્ત-ચોવીસે તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ છે અને ‘સંવલોએ’ એ

સમસ્ત લોકનાં ચૈત્ય માટે છે તેનો પાઠ આવવાથી સમસ્ત તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે વ્યાજબી છે. તેવી રીતે 'સુઅરસ'નો કાયોત્સર્ગ કરતી વેળાએ કરેલી પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રુતની યાને આગમની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે અને 'વેયાવચ્ચ'ના કાઉસગ્ગ પછી જિનેશ્વરનું વૈયાવૃત્ત કરનાર દેવ-દેવીની સ્તુતિ કરાય છે તે પણ યોગ્ય છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સ્તુતિ-કદમ્બકમાં જે ક્રમ રાખ્યો છે તે સકારણ છે. તીર્થંકરોનાં નામો સંબંધી વિચાર—

આપણે જોઈ ગયા તેમ આ કાવ્યના પ્રત્યેક સ્તુતિ-કદમ્બકના પ્રથમ પદમાં આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા ચોવીસ તીર્થંકરો પૈકી એકેકની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તેમનાં નામોનો સામાન્ય તેમજ વિશેષ અર્થ થઈ શકે છે. સામાન્ય અર્થ તો સમસ્ત તીર્થંકરોમાં ધટ્ટી શકે છે, તેથી વિશેષ અર્થ પણ વિચારવો આવશ્યક સમજાય છે. તેમાં પ્રથમ તીર્થંકરના વૃષભ નામનો સામાન્ય અર્થ તો 'વૃષ ઉઢ્ઢાને' ઉપરથી સમગ્ર સંયમના ભારને વહન કરનાર તે વૃષભ એમ થાય છે. આ વાત તો કાંઈ પણ તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને ધટ્ટી શકે છે, તેથી આનો વિશેષ અર્થ વિચારીએ. પ્રથમ તીર્થંકરની ખંને જંધામાં વૃષભ (બળદ)નું લાંછન હોવાથી તેમજ તેમની માતાએજ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ જોયેલો હોવાથી (અન્ય તીર્થંકરોની માતાએ તો પ્રથમ સિંહ જોયેલો હોવાથી) તેમને વૃષભ કહેવામાં આવે છે.

બીજા તીર્થંકરના અજિત નામનો સામાન્ય અર્થ પરીપહ, ઉપસર્ગ ઇલાદિથી નહિ જીતાયેલા એવો થાય છે. આ ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા તે પૂર્વે તેમના માતા-પિતા જ્યારે ધૂત રમતા, ત્યારે તેમના પિતાજી જીતતા, પરંતુ તેઓ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમના માતા કદી પણ હાર્યા નહિ. આ કારણને લઈને તેમને અજિત કહેવામાં આવે છે.

ત્રીજા તીર્થંકરનું નામ સંભવ છે. ચોત્રીસ અતિશયાદિક ગુણોથી યુક્ત હોય તે 'સંભવ' કહેવાય એ સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં દેશમાં ધાન્યાદિકનો સુકાળ થયો તેથી તેઓ 'સંભવ' કહેવાય છે એ વિશેષ અર્થ છે.

દેવેન્દ્રાદિક વડે વન્ધ હોય તે 'અભિનન્દન' કહેવાય એ ચોથા તીર્થંકરના અભિનન્દન નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી શક (સૌધર્મેન્દ્ર) વારંવાર તેમની માતાની સ્તુતિ કરવા આવતા હતા તે વાત ધ્યાનમાં લેતાં આ નામનો વિશેષ અર્થ જોઈ શકાય છે.

શુભ છે મતિ જની તે 'સુમતિ' એ પાંચમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમની માતા બે વિધવા સ્ત્રીઓના કલહનો નિર્ણય કરવામાં તીવ્ર બુદ્ધિશાળી બની, વાસ્તે તેઓને સુમતિ કહેવામાં આવે છે એ અત્ર વિશેષતા છે.

આ કહાડના નિર્ણયની હકીકત એ છે કે પ્રજાના ગામમાં બે વણિક-સ્રીઓ વસતી હતી. તેમાં નાનીને પુત્ર હતો, બમારે મોટી વન્દ્યા (વાંઝણી) હતી. પરંતુ પુત્રનું પાલન તો બંને સ્રીઓ કરતી હતી. એવામાં તેમનો પતિ મરી ગયો એટલે ધનની લાલચે મોટી કહેવા લાગી કે આ પુત્ર તો મારો છે, વાસ્તે ખંડુ ધન મને મળવું જોઈએ. વળી નાનીનો તો આ પુત્ર હોવાથી તે પણ તેમ કહેવા લાગી. એ પ્રમાણે આ બે સ્રીઓ વચ્ચે ટંટા થયો, તેથી તેઓ વઢતી વઢતી રાજ-દરબારમાં ગઈ. તે વખતે ગર્ભના મહિમાથી રાણીને ચુકાદો આપવાની શુભ મતિ ઉત્પન્ન થઈ. તેથી તેણે તે બંનેને કહ્યું કે તમે બંને ધનને અડધા અડધ વહેંચી લો તેમજ પુત્રના પણ બે ભાગ કરી એક એક લઈ લો. આ સાંભળતાંજ નાની સ્રી બોલી જાઈ કે મારે ધન જોઈતું નથી. વળી પુત્રના કંઈ બે ભાગ થાય નહિ, વાસ્તે એ પુત્ર આ મોટી સ્રીનો હોય તો પણ તે મારોજ છે. તે સાંભળીને રાણીએ ચુકાદો આપ્યો કે આ છોકરો નાની સ્રીનો છે, કેમકે પુત્રનું મરણ થવાનો પ્રસંગ આવી પહોંચતાં પણ મોટી ચૂપ રહી. વાસ્તે આ છોકરો તેમજ તમામ ધન એને હવાલે કરવું અને મોટીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવી.

પદ્મના જેવી પ્રભા છે જેની તે પદ્મપ્રભ એવો ' પદ્મપ્રભ 'નો સામાન્ય અર્થ દરેક તીર્થંકર પરત્વે ધટી શકે છે, વાસ્તે તેનો વિશેષ અર્થ જોઈ લઈએ. ભગવાન ગર્ભમાં આઠ્યા બાદ તેમની માતાને પદ્મની શય્યામાં સુવાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો (આ દોહદ દેવોએ પૂર્ણ કર્યો) તેથી તેમજ આ છોકા તીર્થંકર પદ્મવર્ણી હોવાથી તેમને પદ્મપ્રભ કહેવામાં આવે છે.

સાતમા તીર્થંકરનું નામ સુપાર્શ્વ છે. આનો ઔષિક (સામાન્ય) અર્થ તો એ છે કે જેની બન્ને બાજુઓ સુંદર હોય તે ' સુપાર્શ્વ ' કહેવાય. એમની માતાના બન્ને પડખાં રોગ-અસ્ત હતાં, પરંતુ ભગવાન ગર્ભમાં આઠ્યા સારે તેમના પ્રભાવથી તે સારાં થઈ ગયાં એથી કરીને આ પ્રજાને સુપાર્શ્વ કહેવામાં આવે છે.

ચન્દ્રના જેવી (સૌમ્ય) પ્રભા છે જેની તે ચન્દ્રપ્રભ એ આઠમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. ભગવાન ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતાને ચન્દ્રનું પાન કરવાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેમજ તેમનો વર્ણ ચન્દ્રના જેવો હોવાથી તેમના સંબંધમાં આ નામ વિશેષતઃ અરિતાર્ય થાય છે.

સુન્દર છે વિધિ (કૌશલ્ય) જેનું તે ' સુવિધિ ' કહેવાય એ બ્યાખ્યા તો સમસ્ત જિનવરોના સંબંધમાં ધટી શકે છે. પરંતુ આ નવમા તીર્થંકરના નામની વિશેષતા તો એ છે કે તેઓ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતા દરેક કાર્યને વિષે વિશેષ કુશળ બની.

જે દોસ્તદાર તેમજ દુરમન પ્રતિ શીતલ ગૃહ જેવા હોય તે ' શીતલ ' કહેવાય એ કુશમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. અત્ર વિશેષતા તો એ છે કે એમના પિતાને

કાંઈ-નવર થયો હતો તે ઔપધ્યયી મટયો નહિ, પરંતુ પ્રજા ગર્ભમાં આળ્યા પછી તેમની માતાએ તેમના સરીર ઉપર હાથ ફેરવ્યો એટલે તે સાંત થઈ ગયો.

જે ત્રૈલોક્યને હિતકર હોય તે 'ત્રેયાંસ-ત્રેયાંસ' કહેવાય એ અગ્રજાના તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રજા ગર્ભમાં આળ્યા તે પૂર્વે તેમના પિતાની કાઠક દેવ-ગૃહ (દહેસસર)માં રહેલી અને દેવાધિષ્ઠિત શય્યાની પૂજા થતી હતી. તે શય્યા ઉપર કોઈ બેસે કે સુવે, તો તેને તે દેવ ઉપદ્રવ કરતો હતો. પ્રજા ગર્ભમાં આળ્યા બાદ તેમની માતાને એવો વિચાર થયો કે શય્યાની પૂજા તો કાંઈ સ્થળે સાંભળી નથી, તેથી શય્યા-રક્તકે વાર્યા છતાં પણ તે તેના ઉપર બેઠા તથા સુતા. પરંતુ ગર્ભના પ્રભાવથી તેનો અધિષ્ઠાયક દેવ તેમને કંઈ પણ ઉપદ્રવ કરી શક્યો નહિ અને તે શય્યા છોડી ચાલ્યો ગયો અને સાર પછી તે શય્યા રાજદિકે વપરાશમાં લીધી. આ પ્રમાણેનો ગર્ભનો મહિમા બહુ અગ્યારમાં તીર્થંકરનું ત્રેયાંસ નામ પાડવામાં આળ્યું.

જે દેવાદિકનો પૂજ્ય હોય તે 'વાસુપૂજ્ય' કહેવાય, એ ઉપરથી આ નામનો સામાન્ય અર્થ બેઠ શકાય છે. બારમાં તીર્થંકર ગર્ભમાં આળ્યા બાદ ઇન્દ્ર વારંવાર તેમના માતા-પિતાનું પૂજન કરવા લાગ્યો તેથી તેમજ કુબેર પણ ધણીખરી વાર તેમના રાજ-કુલમાં રત્નની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો તેથી આ પ્રજાનું વાસુપૂજ્ય એવું નામ ચરિતાર્થ થાય છે.

તેમના તીર્થંકરનું નામ વિમલ છે. જેનાં જ્ઞાન અને કર્મને તેમજ સરીરે વિમલ (નિર્મળ) હોય તે 'વિમલ' કહેવાય એ આ નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રજા ગર્ભમાં આળ્યા પછીથી તેમની માતાનો દેહ તેમજ તેમની મતિ વધારે નિર્મળ બન્યાં એ આ નામની વિશેષતા સૂચવે છે. તેમની માતાની મતિ વધારે નિર્મળ બન્યાના સંબંધમાં નીચે મુજબની કથા રજૂ કરવામાં આવે છે—

એક વાર કોઈ દમ્પતી (વર-વહુ) દેવ-ગૃહમાં આવ્યા હતા. ત્યાં કાંઈ વ્યંતરી નિકળતી રહી રહેતી હતી. તે આ પુરુષનું સુંદર રૂપ બેઠ કામસક્તા બની ગઈ, તેથી તે તેની પત્નીના જેવું પોતાનું રૂપ સિકુર્વી તેની સમીપ સુતી. પ્રભાતમાં તે પુરુષ જાગ્યો, ત્યારે તેણે પોતાની સમીપ બે સમાન સ્ત્રીને જોઈ. પરંતુ તેમાં તેની ખરી પત્ની કાણ છે તેનો તે નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. આથી તે રાજ-દરબારમાં ગયો. ત્યાં પણ રાજ અને મંત્રીની મતિ કામ લાગી નહિ. પરંતુ આ પ્રજાની માતાએ તે પુરુષથી બને સ્ત્રીઓને દૂર જાણી રાખીને તે બંનેને કહ્યું કે આ દૂર જાણેલા પુરુષને જે પોતાના પ્રભાવથી સ્પર્શ કરી શકે તેનો આ પુરુષ પતિ ગણાય. આ સાંભળીને વ્યંતરીએ દિવ્ય શક્તિ વડે હાથ લંબાવી તે કાર્ય કર્યું. એટલે તરતજ સમીપે તેનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યું કે તું તો વ્યંતરી છે, વાસ્તે તું તારે સ્થાનકે જ. એવી રીતે આ પ્રજાની માતાએ તેણીને લોક વિમલ મતિવાળી કહેવા લાગ્યા.

માતાના કર્મશીલને જે કહે તે અભિમાને એ અગ્રજાના સ્વાધિકારથી મુક્ત હોય તે અગ્રજા કહેવાય એ બોલના નિર્મળ નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રજા ગર્ભમાં આળ્યા તેમની

માતાએ આકાશમાં જોનો અંત ન આવે એવડા મોટા ચક્રને ભ્રમંતું જોયું તથા અનેક રત્નોભી માળા જોઈ. વળી તેણે અનંત ગાંઠના દોરા કરી બાંધ્યા અને એમ કરીને લોહાનો તાવ કાઢ્યો. આ બધો ગર્ભનો પ્રભાવ જોતાં 'અનન્ત' નામનો વિશેષ અર્થ જોઈ શકાય છે.

દુર્ગતિમાં પડતાં જીવોને જે ધારણ કરે—બચાવે તે ધર્મ કહેવાય એ પંદરમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સાર પછી તેમની માતા દ્વાનાદિક ધાર્મિક ક્રિયામાં વિશેષ ભાગ લેવા લાગી એ વાતને ધ્યાનમાં લેતાં ધર્મનાથનું નામ ચરિતાર્થ થાય છે.

જે શાન્તિસ્વરૂપી હોય અથવા જે શાન્તિદાયક હોય તે શાન્તિ કહેવાય એ સોળમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના પ્રભાવથી તેના નગરમાંથી મરડીનો ઉપદ્રવ શાન્ત થયો એ એના નામની વિશેષતા છે.

પૃથ્વી ઉપર જે રહે તે કુન્થુ એ સત્તરમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. એનો વિશેષ અર્થ એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નો સ્તૂપ પૃથ્વીને વિષે દીઠા તથા વળી ગર્ભના પ્રભાવથી તેના પિતાના શત્રુઓ કુન્થુના જેવા નાના બની ગયા. આ ઉપરાંત દેશમાં કુન્થુ જેવા નાના જીવોની પણ જયણ (યતના) થવા લાગી. આથી પ્રભુના નામની વિશેષતા જોઈ શકાય છે.

જે સર્વોત્તમ મહાસત્ત્વવાળા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ તેની અભિવૃદ્ધિ કરે તે અર કહેવાય એ અઠારમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નોનો મનોમોહક તેમજ વિશાળ અર (આરો) જોયો તે ઉપરથી પ્રભુના નામની વિશેષતા સૂચવાય છે.

પરીપહ તેમજ રાગ—દ્વેષરૂપી મલ્લોને જીતનાર તે મલ્લિ કહેવાય એ ઉપરથી ઓગણીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ સમજી શકાય છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સારે તેમની માતાને છએ ઋતુનાં પુષ્પોની માળાની શય્યામાં સુવાનો દોહદ થયો. દેવોએ તેમનો આ મનોરથ પૂર્ણ કર્યો. આ પ્રકારનો ગર્ભનો પ્રભાવ બાણીને તેમનું 'મલ્લિ' એવું નામ પાડવામાં આવ્યું એ તેની વિશેષતા છે.

જગત્ની ત્રિકાલ અવસ્થાનું મનન કરે તે 'મુનિ' અને જનાં વ્રતો સુંદર હોય તે 'સુવ્રત' કહેવાય એ બે ઉપરથી વીસમા તીર્થંકરના મુનિસુવ્રત નામનો સામાન્ય અર્થ સૂચિત થાય છે. અત્ર વિશેષતા એ છે કે તેમની માતા તેઓ ગર્ભમાં આવ્યા સાર પછી વિશેષતઃ વ્રતનું પાલન કરવા લાગ્યા.

પરીપહો તેમજ ઉપસર્ગોને નમાવી દેનારા નમિ કહેવાય એથી એકવીસમા તીર્થંકરનો સામાન્ય અર્થ જોઈ શકાય છે. વિશેષતા તો એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના પિતાના વૈરી રાજાઓએ તેમના નગરને ઘેરા લીધો. આ વખતે તેમના પિતા ભયભીત બની

ગયા, પરંતુ તેમની માતાએ કિલ્લા ઉપર ચડીને શત્રુઓ તરફ વાંકી દૃષ્ટિએ બેથું એટલે તેઓ ક્ષોભ પામી ગયા અને તેમને શરણે આવી તેમને પગે લાગ્યા.

ધર્મચક્રની નેમિરૂપ હોય તે નેમિ કહેવાય એ ઉપરથી ચાવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ સમજી શકાય છે. અત્ર વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં અરિષ્ટ રતનું ચક્ર આકાશમાં ઉછળતું દીઠું.

સર્વ ભાવને જે બુદ્ધિ તે પાર્શ્વ કહેવાય એ ત્રેવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. તેની વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી એક દિવસ રાત્રે અંધારામાં તેમની માતાએ પોતાની પાસે થઇને જતો સર્પ જોયો. સર્પના માર્ગમાં પતિનો હાથ છે એ જોતાં તેણે તેનો હાથ બચકી લીધો. આથી જગીને તેણે કહ્યું કે હે દેવી ! મારો હાથ તમે કેમ બચો કર્યો ? ત્યારે રાણીએ જવાબ આપ્યો કે અહિંઆ થઇને સર્પ જતો હતો. રાજાએ દીવો મંગાવી તપાસ કરી તો તે વાત સાચી નીકળી. આથી રાજાએ વિચાર્યું કે આ ગર્ભનો પ્રભાવ છે.

જ્ઞાનાદિક ગુણે કરીને વૃદ્ધિ પામે તે વર્ધમાન કહેવાય એ ચાવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. વિશેષતા તો એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી તેમના માતૃપિતાની ઋદ્ધિની વૃદ્ધિ થઇ.

આ પ્રમાણેનો ચાવીસે તીર્થંકરનાં નામનો સામાન્ય તેમજ વિશેષ અર્થ છે. તેમાં ઉપસંહારરૂપે વિશેષ અર્થ ઉપર પ્રકાશ પાડનારી આવશ્યકસૂત્રની નીચે મુજબની ૧૦૮૦ થી ૧૦૮૧ સુધીની ગાથાઓ અત્ર આપવી અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

“ ઉરુસુ ઉસમલંછણ ઉસમં સુમિણંમિ તેણ ઉસમજિણો ।
 અક્કલેસુ જેણ અજિઆ જણણી અજિઓ જિણો તમ્હા ॥
 અભિસંભૂઆ સાસત્તિ સંભવો તેણ વુચ્છઈ ભયવં ।
 અભિણંદઈ અભિક્કલં સક્કો અભિણંદણો જેણ ॥
 જણણી સવ્વત્થ વિણિચ્છણસુ સુમહસિ તેણ સુમહજિણો ।
 પડમસયણંમિ જણણીઈ ડોહલો તેણ પડમામ્હો ॥
 ગઢમગ્ગ જં જણણી જાય સુપાસાં તઓ રૂપાસજિણા ।
 જણણીઈ ચંદપિયણંમિ ડોહલો તેણ ચંદામ્હો ॥
 સવ્વવિહીસુ અ કુસલા ગઢમગ્ગ તેણ હોઈ સુવિહિજિણો ।
 પિરણો દાહોવસમો ગઢમગ્ગ સીયલો તેણ ॥
 મહરિહસિઆરુહણંમિ ડોહલો તેણ હોઈ સિજંસો ।
 પૂણ્ણ વાસવો જં અભિક્કલણં તેણ વસુપુજ્જો ॥

વિમલતત્ત્વ ત્ત્વ જળણી ગમ્મગ તેણ હોઈ વિમલ જો ।
 રયણવિચિત્તમણંતં દામં સુમિણે સજોડાંતો ॥
 ગમ્મગણ જં જળણી જાય ધમ્માત્તે તેણ ધમ્મજિજ્ઞો ।
 જાઓ અસિવોવસમો ગમ્મગણ તેણ સંતિજિજ્ઞો ॥
 થૂહં રયણવિચિત્તં કુંથું ઝિજ્ઞામ તેણ કુંથુજિજ્ઞો ।
 સુમિણે અરં મહરિહં પાસહ જળણી અરો સમ્મહા ॥
 વર રાહમહસયજંમિ ડોહલો તેણ હોઈ મહિજિજ્ઞો ।
 આયા જળણી જં સુવ્વયન્તિ સુણિસુવ્વઓ સમ્મહા ॥
 યણવા પન્નંતિજ્ઞા દંતિજિજ્ઞો જિજ્ઞામિ તેણ નમ્મી ॥
 રિદ્ધરણં વ મેમિં વપ્પવન્નમં સજો નેમ્મી ॥
 સપ્પં સવ્વજો જળણી તં પાસહ સમ્મણિ તેણ પાસણિજ્ઞો ।
 વહુહ નાયકુલંતિ અ તેણ જિજ્ઞો વદ્ધમાણુત્તિ ॥ ”

અલંકાર-પ્રકાર—

આ ૬૬ પદ્યમાં કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે વ્યાકરણનો નિયમ ન સચવાયો હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. જોકે ૬૭ માં પદ્યમાં વાપરેલ વજ્રાક્ષરોમાં અને ૭૫ માં પદ્યમાં વાપરેલ ઘનાક્ષરોમાં ‘અશની’ શબ્દ ઇકારાન્ત હોઈ શકે કે કેમ એ શંકા રહે છે. પરંતુ તે પણ વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે, કેમકે ‘અશની’ શબ્દ પુંસ્રીલિંગ હોવાથી નહિત્વ ઇકારને લીધે ઇકારમાં લઘ જવાય છે.

વિશેષમાં આ કાવ્યમાંના ૭૩ માં પદ્યમાં ‘આરમ્મે’ અને ‘પ્રવ’ની સંમિ ‘આરમ્મ-પ્રવ’ કરવામાં આવી છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે, કેમકે ધણે સાગે આવી સંધિના બાળ્યજ દર્શન થાય છે. વળી શ્રીશોભન સુનીશ્ચરૂત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના છઠા પદ્યમાં જેમ ‘વેણવઃ’ અને ‘સ્તુવન્તિ’ની સંધિ કરતાં વિસર્ગનો લોપ કર્યો છે, તેમ આ કાવ્યના ૫૯ માં પદ્યમાં ‘રતાઃ’ અને ‘સ્ત’ની સંધિ કરતાં પણ વિસર્ગનો લોપ કર્યો છે. આ વાત વ્યાકરણના નિયમ અનુસાર છે (જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું ૩૭ મું પૃષ્ઠ).

શબ્દાલંકાર-સમીક્ષા—

આ કાવ્યમાં પાદાન્તમાં અચુક અક્ષરોની સમાનતારૂપી શબ્દાલંકાર પ્રધાન પદ્ય ભોગવે છે. તેમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતારૂપ અલંકારથી વિભૂષિત પદ્યોની સંખ્યા ૨૮ ની છે (જુઓ પદ્યો ૨૫-૨૬, ૨૯-૩૨). ૫૫માં પદ્યમાં પ્રથમનાં બે ચરણોની અંતમાં આઠ આઠ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરો સમાન છે. આમ પદ્યમાં કાવ્યમાં અલંકાર છે. પાદાન્તસમાસાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ અલંકારથી શોભતાં પદ્યોની સંખ્યા ચારની છે (પદ્યો ૫૭-૬૦). પ્રથમનાં બે

ચરણોમાં છેવટના સાત અક્ષરો સમાન અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ અક્ષરો સમાન હોય એવું કૃત એકજ પદ મું પદ છે. પાદાન્તસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શેષતા એવાં ચાર પદો છે (પદો ૩૧, ૬૨-૬૪). વળી પ્રથમ બે ચરણો પરત્વે આ વાતને મળતાં આવતાં પરંતુ બાકીનાં બે ચરણોમાં તો પાંચ પાંચ અક્ષરોની સમાનતાથી શેષતા એવાં પદોની સંખ્યા પણ ચારની છે (જુઓ પદો ૧, ૩૮, ૪૦, ૬૭). આથી વિપરીત લક્ષણવાળાં અર્થાત્ પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય એવાં અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન હોય એવાં ૨૦ મા અને ૨૨ મા એમ બે પદો છે. પાદાન્તસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ૧૨ ની છે (જુઓ પદો ૨, ૪, ૧૭-૧૯, ૨૧, ૨૩, ૨૯, ૩૦, ૩૭, ૫૪, ૬૧). પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન હોય એવાં સાત પદો છે (જુઓ પદો ૩, ૫, ૧૨, ૨૪, ૩૨, ૪૯, ૬૫). જે પદનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરોની સમાનતા હોય અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરોની સમાનતા હોય એવાં ચાર પદો છે (જુઓ પદો ૧૧, ૧૩, ૩૯, ૪૩). પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય અને બાકીનાં બે ચરણોમાં ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન હોય એવું કૃત એકજ ૪૧ મું પદ છે. પાદાન્તસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ૧૪ ની છે (જુઓ પદો ૬-૮, ૧૪-૧૬, ૪૨, ૪૪, ૫૦-૫૩, ૬૬, ૬૮). જે પદનાં પહેલાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સરખા હોય અને બાકીનાં ચરણોમાં છેવટના ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન હોય એવાં નવમા અને દશમા એમ બે પદો છે.

આ સિવાયના અન્ય પ્રકારના યમકથી પણ અલંકૃત બીજાં પદો છે. જેમકે ૩૩ મા અને ૩૬ મા પદમાં પ્રત્યેક ચરણમાં બીજા, ત્રીજા અને ચોથા અક્ષરોની, જ્યારે ૩૪ મા અને ૩૫ મા પદમાં પ્રથમ સિવાયના પ્રત્યેક ચરણમાં આ પ્રમાણેની અને પ્રથમ ચરણમાં ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ અને ૯૩થી ૯૬ સુધીનાં ચાર પદોમાં આનાથી અડિસાતી પુનરાવૃત્તિ અર્થાત્ પ્રત્યેક ચરણમાં પ્રથમના બે અક્ષરોની અને સાથે છેવટના અણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ દૃષ્ટિ-મેચર થાય છે. આ ઉપરાંત પાદાન્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત એટલે કે પ્રથમ ચરણના અન્તના અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારંભ અને દ્વિતીય ચરણના અન્તના અક્ષરોથી તૃતીય ચરણનો પ્રારંભ અને તેના અન્તના અક્ષરોથી ચોથા ચરણનો પ્રારંભ થતો હોય એવાં ચાર પદો છે (જુઓ પદો ૪૫-૪૮).

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે બે ચરણોની સદૃશતાથી યમક પ્રધાન પદ બોલે છે, કેમકે તેનાં પદોની સંખ્યા ૨૮ ની છે. એવી રીતે પાદાન્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકમાં પાદાન્તસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમક વિશેષતઃ દૃષ્ટિ-મેચર થાય છે, કેમકે તેવાં પદો બધાં મળીને ચૌદ છે.

છંદ સંબંધી વિચાર—

કવીશ્વર શ્રીખમ્પલદ્વિસૂરિએ આ ચતુર્વિંશતિકાંશી કાવ્ય વિવિધ પ્રકારના છંદોમાં રચીને પોતાનું છંદઃશાસ્ત્રનું પ્રાવીણ્ય સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. આ કાવ્યમાં 'વૃત્ત' તેમજ 'જાતિ' એમ બન્ને જાતનાં પદો જોઈ શકાય છે. ધણાંખરાં પદો તો વૃત્તમાંજ રચાયેલાં છે. આઠ આઠ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી યુક્ત એવા અનુષ્ટુપ્ જેવા નાના વૃત્તથી માંડીને તે સત્તાવીસ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી યુક્ત એવા સ્તગ્ધરા જેવા મોટા વૃત્તથી આ કાવ્ય વિશેષ શોભે છે. એકંદર રીતે આ કાવ્યમાં બાર જાતના છંદો છે:—(૧) અનુષ્ટુપ, (૨) આર્યા-ગીતિ, (૩) ઇન્દ્રવજ્રા, (૪) ઉપજાતિ, (૫) ગીતિ, (૬) દ્રુતવિલમ્બિત, (૭) પૃથ્વી, (૮) પ્રમાણિકા, (૯) માલિની, (૧૦) વસંતતિલકા, (૧૧) વૈતાલીય અને (૧૨) સ્તગ્ધરા. આ બધા છંદોમાં અનુષ્ટુપ અને પૃથ્વી વૃત્તમાં ધણાં પદો રચાયેલાં છે. આ વાત નીચેના ટાંકક ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

છંદનું નામ	પદાંક	સંખ્યા	છંદોનુશાસન પ્રમાણે લક્ષણ
અનુષ્ટુપ	૨૫-૨૮, ૪૫-૪૮, ૬૬-૭૪, ૭૬	૧૫	ચૌ લ્ગાવનુષ્ટુપ
આર્યાગીતિ	૪૧-૪૪, ૪૬-૫૨	૮	ચેડપ્રમે સ્કન્ધકમ્
ઇન્દ્રવજ્રા	૬૫	૧	તૌ જો ગાવિન્દ્રવજ્રા
ઉપજાતિ	૬૬-૬૮	૩	જતજા ગાવુપેન્દ્રવજ્રા, યતયોઃપર- યોશ્ચ સક્કર ઉપજાતિશ્ચતુર્દ-
ગીતિ	૮૧-૮૪	૪	દ્વિઃ પૂર્વાર્ધે ગીતિઃ [શધા
દ્રુતવિલમ્બિત	૫-૮, ૩૩-૩૬, ૭૭-૮૦	૧૨	નમમ્ના દ્રુતવિલમ્બિતમ્
પૃથ્વી	૯-૧૨, ૨૯-૩૨, ૫૩-૫૬, ૮૬-૮૨	૧૬	ઉસજસ્યલ્ગાઃ પૃથ્વી જૈઃ
પ્રમાણિકા	૭૫	૧	ઝૌ લૌ પ્રમાણી
માલિની	૩૭-૪૦, ૫૭-૬૦, ૮૫-૮૮	૧૨	નૌ મ્યૌ ચો માલિની
વસંતતિલકા	૧-૪, ૨૧-૨૪, ૬૧-૬૪	૧૨	ત્મૌ જૌ ગૌ વસન્તતિલકા
વૈતાલીય	૧૬-૨૦	૮	ઓજે ષમ્માત્રા લ્ગન્તા યુજ્યદૌ ન યુજિ ષદ્ સન્તતં લા ન સમઃ પરેણ ગૌ વૈતાલીયમ્
સ્તગ્ધરા	૯૩-૯૬	૪	પ્રકૃતૌ જ્ઞૌ જ્ઞૌ યિઃ સ્તગ્ધરા છઠ્ઠેઃ

૧-૨ ૪૬ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી, ૪૮ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ હોવાથી, ૬૬ મા પદના તૃતીય ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ તથા છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી, ૭૩ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી અને તેના તૃતીય ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ હોવાથી તેમજ ૭૪ મા પદના તૃતીય ચરણમાં છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી આ પદોમાં 'અનુષ્ટુપ'નાં સામાન્ય રીતે અપાતા (જુઓ ૪૬ મું પૃષ્ઠ) લક્ષણો લાંબ થતો જોવાય છે. છતાં પણ તેના વિતાનાદિક બહુ પ્રકારો હોવાથી આ પદો દૂષિતજ છે એમ કહી શકાય નહિ.

૩ આ છંદનું ખીજું નામ 'સ્કન્ધક' છે.

૪ આ ત્રણ પદો ત્રણ જુદી જુદી જાતના 'ઉપજાતિ' વૃત્તમાં રચાયેલાં છે.

ચતુર્વિંશતિકાની અન્ય સ્તુતિઓ સાથે સરખામણી—

ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ અનેક કાવ્યો છે એમ જાણેન અન્થાવલી (૫૦ ૨૭૬-૨૭૭) ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં આ શ્રીખમ્પલદ્વિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકા ઉપરાંત ધર્મધોષ, સિદ્ધાન્તસાગર, જિનેશ્વર, સોમદેવ, પદ્મવિજય, મેરૂ-વિજય, હેમવિજય, યશોવિજય, શોભન પ્રમુખ મહર્ષિઓએ રચેલી સ્તુતિઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. આ બધી સ્તુતિઓના દર્શન કરવાને તો હું ભાગ્યશાળી થયો નથી, પરંતુ આમાંની મેરૂવિજયજીએ, શોભનમુનિજીએ, 'યશોવિજયજીએ તેમજ ધર્મધોષસૂરિજીએ રચેલી સ્તુતિઓના સદર્શનથી મારા આત્માને હું પવિત્ર કરવા પામ્યો છું. તેમાં વળી મેરૂવિજયજીકૃત 'ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ' અને શોભનમુનીશ્વરકૃત 'સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા'નું તો અધ્યયનાર્થે ભાષાન્તર કરવાનું સદ્ભાગ્ય પણ મને પ્રાપ્ત થયું છે.

અત્ર સમસ્ત સ્તુતિઓ સંબંધી વિચાર ન કરતાં પ્રસ્તુતમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા, ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ અને ચતુર્વિંશતિકા પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે છે, કેમકે આ ત્રણ સ્તુતિઓમાં કથંચિત્ સદૃશતા-વિસદૃશતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

પ્રથમ તો એ સહજ જોઈ શકાય છે કે આ ત્રણ સ્તુતિઓનો વિષય સમાન છે. અર્થાત્ જમ સ્તુતિ-કદમ્બક (ચોઈ-જોડા)માં પ્રથમ સ્તુતિ અમુક એક તીર્થંકરની, બીજી સમસ્ત તીર્થંકરોની, ત્રીજી આગમની અને ચોથી શાસનાનુરાગી દેવ-દેવીની હોય છે તેમ આ ત્રણ સ્તુતિઓમાં ચોવીસ સ્તુતિ-કદમ્બકો છે. વિશેષમાં આ પ્રત્યેક સ્તુતિમાં મુખ્યતઃ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં થઈ ગયેલા ઋષભસ્વામી પ્રમુખ ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. બીજું, દરેક સ્તુતિમાં ૮૬ પદો છે અને તે યમકથી અલંકૃત છે. ત્રીજું આ પ્રત્યેક સ્તુતિ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવી છે.

હવે આપણે ઉપર્યુક્ત ત્રણ સ્તુતિઓમાં જે અરસ્પરસ વિશિષ્ટતા રહેલી છે તે જોઈ લઈએ. પ્રથમ તો ઉપલેક્ષ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં એ જોઈ શકાય છે કે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા અને ચતુર્વિંશતિકા વિવિધ જાતનાં છંદોમાં રચવામાં આવી છે, જ્યારે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ તો ફક્ત એક જ જાતના વૃત્તમાં રચાયેલી છે. વિશેષમાં ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં ફક્ત ચરણ-સદૃશતારૂપ યમક છે, જ્યારે બીજી બે સ્તુતિઓમાં આ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના યમકો પણ તજજે પડે છે. ત્રીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં બે સ્થળે યક્ષોની અને ચતુર્વિંશતિકામાં એક સ્થળે યક્ષોની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં તો દેવીઓની જ સ્તુતિ કરેલી છે. ચોથી વિશિષ્ટતા એ છે કે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ સ્વોપન દીકાથી અલંકૃત છે, જ્યારે બાકીની બે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા અને ચતુર્વિંશતિકા તેવી નથી.

૧. એમણે સ્વોપન દીકાથી વિભૂષિત ઐન્દ્રસ્તુતિ રચી છે.

૨. ઐન્દ્ર-સ્તુતિ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની પ્રતિકૃતિરૂપ હોવાથી જે બાજત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાને બાગૂ પડે છે, તે વાત તેને પણ બાગૂ પડે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને અત્ર 'ત્રણ' શબ્દને ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આ બાબતોનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવાથી નીચે મુજબની બાબતો ધ્યાનમાં આવે છે.

(૧) સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં ૧૮ જાતના છેડા છે, જ્યારે ચતુર્વિંશતિકામાં ૧૨ જાતના છેડા છે અને ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં એકજાત જાતનો 'વસંતતિલકા' નામનો છેડા છે.

(૨) શોભનસ્તુતિમાં ચરણ-સદૃશતારૂપી યમક પ્રધાન પદ ભોગવે છે (જ્યારે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં તે એજ યમક છે). ત્યાં આ યમક ઉપરાંત બીજા બે પ્રકારના યમકો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે (જુઓ પદો ૧૭-૨૦, ૮૬-૯૨). ચતુર્વિંશતિકામાં અમુક અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ અને કેટલીક વાર ચરણોની સદૃશતારૂપી યમક વિશેષતા જોવામાં આવે છે. આ યમક ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના યમકો પણ ત્યાં નજરે પડે છે (જુઓ પદો ૪૫-૪૮, ૯૩-૯૬). ખાસ કરીને ૪૫ માંથી તે ૪૮ માં સુધીનાં પદોમાં જે યમક-વિશેષ છે તે આ સિવાયની બીજી બે સ્તુતિઓમાં જોવામાં આવતો નથી.

(૩) સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં તેમજ ચતુર્વિંશતિકામાં પ્રથમ સ્તુતિ-કદમ્બકમાં શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, જ્યારે આ વાત મેરુવિજયજીકૃત સ્તુતિને લાગુ પડતી નથી. વિશેષમાં શોભનમુનીશ્વરે એકની એક દેવીની બે વાર (જમકે સોહિણી, કાલી અને અંબા દેવીની) અને અપ્પભદ્રિસૂરિજીએ શ્રુત-દેવતાની ત્રણ વાર અને વળી કાલી, મહાકાલી અને અંબા, દેવીઓની બળે વાર સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે મેરુવિજયજીએ તેો ફક્ત કાલી દેવીની બીજી વાર સ્તુતિ કરી છે. વળી શોભન મુનીશ્વરે તેમજ 'અપ્પભદ્રિ' આચાર્યે મોટા ભાગે વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે મેરુવિજયજીએ શાસન-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે. વિશેષમાં, સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા સિવાયની બે સ્તુતિઓમાં દેવીઓની સ્તુતિ કરવામાં જે ક્રમ સ્થાયી છે તે પ્રાયઃ સકારણ છે એમ સહજ સમજી શકાય છે, જ્યારે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં કયા નિયમ અનુસાર એ કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે તે વાત ધ્યાનમાં આવતી નથી.

આ પ્રમાણેના વિવેચન ઉપરથી આ કાવ્યના સંબંધમાં પાઠક મહાશયે અમુક પ્રકારનો અભિપ્રાય બાંધ્યો હશે. તે અભિપ્રાય અનુસાર જો તેને આ કાવ્ય-મન્દિરમાં પ્રવેશ કરવાની તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા થઈ હોય તો તેને સ્પષ્ટિત કરવી યોગ્ય નહિ ગણાય એમ માની હું અહીંથી તેની રજા લઈ છું એટલે હવે આ કાવ્ય-મન્દિરની સમીપ રહેલી વિષય-સૂચીરૂપી વાર્ટિકામાં થઈને કાવ્ય-મન્દિરમાં સુખેથી પ્રવેશ કરવામાં તેને વિલંબ થશે નહિ.

ભગતવાડી, બુલેશ્વર, મુંબઈ }
 બીર સંવત્ ૨૪૫૨ }
 માસ શુક્લ સપ્તમી.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

૧ આ કવીશ્વરે સોળ વિદ્યા-દેવીઓમાંથી પંદર વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે. આ સંબંધમાં જ્યારે વિચારણીય હકીકત તો એ છે કે કાલી અને મહાકાલી નામની વિદ્યા-દેવીઓની ૧ તેમજ આ કાવ્યના આઠમા પદમાં ધરણેન્દ્રની અમ્મ મહિષાસી વૈરોહિણી સમજવામાં આવે તો તેથી પણ (જમકે વાર સ્તુતિ કરી, પરંતુ સર્વાંશો મહાભારતના વિદ્યા-દેવીની તો એક વાર પણ તેમજ સ્તુતિ કરી નહિ તેનું હું કારણ કહી શકું.)

વિષય-સૂચી.

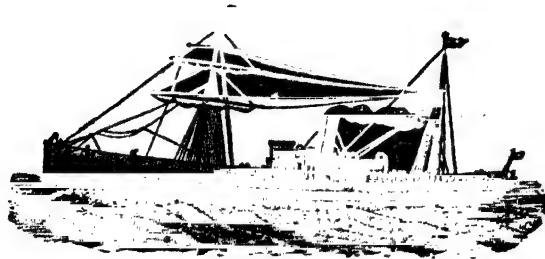
વિષય	પાઠાંક.	વિષય	પાઠાંક.
શ્રીનાભિનન્દનની સ્તુતિ	૧	જિન-વાણીને પ્રણામ	૧૬
[પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર.]		વજ્રશુંખલા દેવીની સ્તુતિ	૨૦
જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના	૨	[પદ્ય-ચમત્કાર, વજ્રશુંખલા દેવીનું સ્વરૂપ]	
[સાંવત્સરિક દાન, સુવર્ણનો સિદ્ધો, પદ્ય-ચમત્કાર.]		શ્રીપદ્મપ્રભાની સ્તુતિ	૨૧
જૈન સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા.	૩	[પદ્ય-ચમત્કાર]	
[પદ્ય-ચમત્કાર]		સમસ્ત જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૨૨
શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ	૪	[પદ્ય-ચમત્કાર]	
[પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ]		જિન-મતનો વિચાર	૨૩
શ્રીઅગ્નિતનાથની સ્તુતિ	૫	[પદ્ય-ચમત્કાર]	
[પદ્ય-મીમાંસા]		વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ	૨૪
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૬	[પદ્ય-ચમત્કાર, વજ્રાંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ]	
[પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રીજિનપ્રભાસૂરિકૃત શ્રીપાર્શ્વ- જિનસ્તોત્ર તેમજ તેનું લાપાન્તર.]		શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સંકીર્તન	૨૫
જિન-વાણીની પ્રશંસા	૭	[પદ્ય-મીમાંસા]	
ધરણેન્દ્રની ધટ્ટરાણીની સ્તુતિ	૮	જિનેશ્વરોનું કીર્તન	૨૬
[ધરણેન્દ્ર]		જિન-વાણીનો વિચાર	૨૭
શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ	૯	અપ્રતિયક્ષા દેવીને પ્રાર્થના	૨૮
[પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર]		[અપ્રતિયક્ષા દેવીનું સ્વરૂપ]	
સકલ જિનેશ્વરોનો જન્માભિષેક	૧૦	શ્રીચન્દ્રપ્રભાની સ્તુતિ	૨૯
શ્રીસિદ્ધાન્તનો પરિચય	૧૧	[જિનેશ્વરનાં પ્રાતિહાર્યો]	
[પદ્ય-ચમત્કાર]		જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ	૩૦
રોહિણી દેવીની સ્તુતિ	૧૨	[મર્ષદા-વિચાર.]	
[પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ, સોળ વિદ્યા-દેવીઓનાં નામો.]		જિનાગમનું સ્મરણ	૩૧
શ્રીઅભિનન્દનનાથની સ્તુતિ.	૧૩	[પદ્ય-ચમત્કાર]	
[પદ્ય-મીમાંસા]		કાલી દેવીની સ્તુતિ	૩૨
તીર્થંકરોની સ્તુતિ	૧૪	[પદ્ય-ચમત્કાર, કાલી દેવીનું સ્વરૂપ]	
[પદ્ય-ચમત્કાર]		શ્રીસુવિધિનાથને પ્રણામ	૩૩
જિનવાણીની મનોમોહકતા	૧૫	[શઙ્કાલંકાર-વિચાર]	
પ્રજ્ઞાસિ દેવીની સ્તુતિ	૧૬	જિનેશ્વરોને વિશ્વસિ	૩૪
[પ્રજ્ઞાસિ દેવીનું સ્વરૂપ]		[પદ્ય-ચમત્કાર, તીર્થંકરનાં દેહમત પ્રણયો, કંદર્પ-મર્દન]	
શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ	૧૭	જિન-મતને પ્રણામ	૩૫
[પદ્ય-ચમત્કાર]		આનવી દેવીની સ્તુતિ	૩૬
જિન-સમુદાયને પ્રાર્થના	૧૮	[પદ્ય-ચમત્કાર, આનવી દેવીનું સ્વરૂપ]	

વિષય	પાઠાંક.	વિષય	પાઠાંક.
શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ [પદ્ય-મીમાંસા, રાગ-રહિતથી શું સમજવું, કોપ-કદર્થના, મદ-વિડંબના]	૩૭	જિનેશ્વરોનો વિજય [પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રુત-જ્ઞાન, શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા, જિનેશ્વરના દેહનું વર્ણન]	૫૪
જિનેશ્વરોની સેવા. [પદ્ય-ચમત્કાર]	૩૮	જિન-વાણીનું પ્રાધાન્ય [પદ્ય-ચમત્કાર]	૫૫
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૩૯	માનસી દેવીની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર, માનસી દેવીનું સ્વરૂપ]	૫૬
પુરૂષદત્તા દેવીની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર, પુરૂષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ]	૪૦	શ્રીધર્મનાથની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૫૭
શ્રીત્રયાંસનાથને વન્દન [પદ્ય-વિચાર, પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૧	જિનેશ્વરોને વિજ્ઞપ્તિ જિન-વચનની પ્રશંસા	૫૮ ૫૯
જિન-પતિઓને પ્રણામ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૨	મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ [મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ]	૬૦
જિન-વાણીને નમન [પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૩	શ્રીશાન્તિનાથને નમસ્કાર [પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૧
મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ [મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ, વાહન-વિચાર, પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૪	જિનોનો ઉત્કર્ષ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૨
શ્રીવાસુપૂજ્યનો મહિમા [પદ્ય-ચમત્કાર, ઉપાધ્યાયશ્રીયશોવિજયકૃત શ્રીઆદિનાથ-સ્તવન, ઉપાધ્યાશ્રીવિનયવિજય- રચિત શ્રીવૃષભ-સ્તવન તથા તેનાં ભાષાંતરો]	૪૫	જૈન વચનની પ્રધાનતા કાલી દેવીની પ્રાર્થના [કાલી દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર]	૬૩ ૬૪
તીર્થંકરોને વિનિતિ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૬	શ્રીકુશુનાથની સ્તુતિ [પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૫
જિન-વાણી સંબંધી વિચાર [પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીપાર્શ્વ જિનસ્તોત્ર તથા તેનો અનુવાદ]	૪૭	જિનેશ્વરોના દર્શનનો પ્રભાવ [પદ્ય-મીમાંસા]	૬૬
ગૌરી દેવીની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર, ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ]	૪૮	જિન-વાણીનું માહાત્મ્ય [પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૭
શ્રીવિમલનાથનું સંસ્તવન [પદ્ય-ચમત્કાર]	૪૯	મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ [પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર, ઉપમાતિના ચૌદ પ્રકારો]	૬૮
જિન-સેવા [પદ્ય-ચમત્કાર]	૫૦	શ્રીઅરનાથની સ્તુતિ [પદ્ય-ચમત્કાર]	૬૯
જિન-વાણીની સ્તુતિ	૫૧	જિન-સમુદાયની સ્તુતિ	૭૦
ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ [ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ]	૫૨	જિન-વાણીની સ્તુતિ વૈરોચ્છા દેવીની સ્તુતિ [વૈરોચ્છા દેવીનું સ્વરૂપ]	૭૧ ૭૨
શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ [તીર્થંકરના નામ સંબંધી વિચાર]	૫૩	શ્રીમક્ષિનાથની સ્તુતિ જિનેશ્વરોનો જન્મ-મહિમા જિન-વાણીનો સ્વીકાર [પદ્ય-વિચાર]	૭૩ ૭૪ ૭૫

વિષય-સૂચી.

૫૬

વિષય	પાનાંક.	વિષય	પાનાંક.
શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ	૭૬	જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૮૬
[શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ સંબંધી વિચાર]		જિન-સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ	૮૭
શ્રીમુનિમુવ્રતનાથની સ્તુતિ	૭૭	અમ્બા દેવીની સ્તુતિ	૮૮
સમગ્ર જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૭૮	[અમ્બા દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર, અમ્બા	
જિન-મતની પ્રશંસા	૭૯	દેવીનું સ્વરૂપ, અમ્બિકાદેવીકલ્પ તેની	
[મત-વિચાર]		છાયા તથા અનુવાદ]	
શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ	૮૦	શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રણામ	૮૯
શ્રીનમિનાથની સ્તુતિ	૮૧	જિનપતિઓને પ્રાર્થના	૯૦
[પદ્ય-મીમાંસા]		જૈન સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૯૧
જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના	૮૨	યશ્વરાજની સ્તુતિ	૯૨
[ચર્મ અને અસ્થિથી રહિત એટલે શું ?		[યશ્વરાજનું સ્વરૂપ]	
મહાદેવનું સ્વરૂપ]		શ્રીવીરપ્રભુની સ્તુતિ	૯૩
જિન-શાસનનો વિજય	૮૩	[પદ્ય-મીમાંસા, મલિન જ્ઞાન]	
[બા અને પ્રભામાં તફાવત]		જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૯૪
અચ્છુષ્ઠા દેવીની સ્તુતિ	૮૪	જિન-વચનનો વિચાર	૯૫
[અચ્છુષ્ઠા દેવીનું સ્વરૂપ]		અમ્બા દેવીની સ્તુતિ	૯૬
શ્રીનેમિનાથને પ્રાર્થના	૮૫	[મનુષ્યોનું વર્ગીકરણ]	

श्रीबप्पभट्टितुषितुषिता

॥ चतुर्विंशतिका ॥

१ श्रीकृष्णभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभेयस्य स्तुतिः—

नम्रेन्द्रमौलिंगलितोत्तमपारिजात-
मालार्चितक्रम! भवन्तमपारिजात! ।
'नाभेय!' नौमि भुवनत्रिकपापवर्ग-
दायिन्! जिनास्तमदनादिकपापवर्ग ! ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका

जिनवराणां प्रार्थना—

दारिद्र्यमद्रिसमविग्रहतापनीय-
राशिप्रदानविधिना महताऽपनीय ।
यैर्दुःखशत्रुरिह जन्मवतामघानि
निघ्नन्तु ते जिनवरा भवतामघानि ॥ २ ॥—वसन्त०

जैनसिद्धान्तप्रशंसा—

यद् दोषदारुदहने रतः कृशानुः
स्यादापदुर्व्यपि हि यत् स्मरतः कृशानुः ।
यद् वृष्टिरेव परिदाहिषु मेघजाऽलं
जैनं मतं हरतु तद् गुरु मेऽजालम् ॥ ३ ॥—वसन्त०

श्रुतदेवतासंकीर्तनम्—

यां द्राग् भवन्ति सुरमन्त्रिसमा नमन्तः
सन्त्यज्य मोहमधियोऽप्यसमानमन्तः ।

वाग्देवता हतकुवादिकुला भवर्णात्
सा पातु कुन्दविकसन्मुकुलाभवर्णा ॥ ४ ॥ १ ॥-वसन्त०

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

अथ श्रीअजितनाथस्य स्तुतिः—

कुसुमबाणचमूभिरपीडित-
स्त्रिभिरतीव जगद्भिरपीडितः ।
सकललोकमवन् वृजिनाजितः
शमयताद् दुरितानि जि'नाजितः' ॥ १ ॥

—हुतविलम्बितम्

जिनेश्वराणां नुतिः—

कृतवतोऽसुमतां शरणान्वयं
सकलतीर्थकृतां चरणान् वयम् ।
सुरकृताम्बुजगर्भनिशान्तकान्
रविसमान् प्रणुमोऽघनिशान्तकान् ॥ २ ॥-हुत०

जिनवाणीप्रशंसा—

कृतसमस्तजगच्छुभवस्तुता
जितकुवादिगणाऽस्तभवस्तुता ।
अवतु वः परिपूर्णनभा रती-
र्तमरुते ददती जिनभारती ॥ ३ ॥-हुत०

धरणपट्टमहिलायाः स्तुतिः—

सुफणरत्नसरीसृपराजितां
रिपुबलप्रहतावपराजिताम् ।
स्मरत तां धरणाग्रिमयोषितं
जिनयुहे ययाऽश्रमयोषितम् ॥ ४ ॥ २ ॥-हुत०

३ श्रीशम्भुभजिनस्तुतयः

अथ श्रीशम्भुभजनाथस्य स्तुतिः—

नमो भुवनशेखरं दधति ! देवि ! ते वन्दिता-
मितिस्तुतिपराऽगमत् त्रिदशपावली वन्दिता ।
यदीयजननीं प्रति प्रणुत तं जिनेशं भवं
'निहन्तुमनसः सदाऽनुपमवैभवं 'शम्भवम्' ॥ १ ॥
—पृथ्वी (८, ९)

सकलजिनेश्वराणां जन्माभिषेकः—

सुमेरुगिरिमूर्धनि ध्वनदनेकदिव्यानके
सुरैः कृतमवेक्ष्य यं मुमुदिरेऽतिभव्या न के ।
जगत्रितयपावनो जिनवराभिषेको मलं
सदा स विधुनोतु नोऽशुभमयं घनाकोमलम् ॥ २ ॥—पृथ्वी

श्रीसिद्धान्तपरिचयः—

अपेतनिधनं धनं बुधजनस्य शान्तापदं
प्रमाणनयसङ्कुलं भृशमसदृशां तापदम् ।
जना ! जिनवरागमं भजत तं महासम्पदं
यदीप्सथ सुखात्मकं विगतकामहासं पदम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

रोहिणीदेव्याः स्तुतिः—

शराक्षधनुशङ्खभृन्निजयशोवलक्षा मता
कृताखिलजगज्जनाहितमहाबलक्षामता ।
विनीतजनताविपद्द्विपसमृद्धयभिद्रोहिणी
ममास्तु सुरभिस्थिता रिपुमहीध्रभिद् 'रोहिणी' ॥ ४ ॥ ३ ॥—पृथ्वी

५ ५ ५ ५

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ श्रीअभिनन्दननाथस्य स्तुतिः—

अभयीकृतभीतिमज्जनः

सुरपकृतातुलभूतिमज्जनः ।

यो भव्यमनोऽभिनन्दनः

शिवदः सोऽस्तु जिनोऽभिनन्दनः ॥ १ ॥

—वैतालीयम्

तीर्थपतीनां नुतिः—

रक्षन्त्यचरं त्रसं च ये

कृतचरणाः शतपत्रसञ्चये ।

अपवर्गोपायशोधनाः

ते वः पान्तु जिना यशोधनाः ॥ २ ॥—वैता०

जिनवाणीविलासः—

व्याप्ताखिलविष्टपत्रया

पदचम्वा नयपुष्टपत्रया ।

या मुनिभिरभाजि नो दिता

सा वागस्तु मुदे जिनोदिता ॥ ३ ॥—वैता०

प्रज्ञप्तिदेव्याः स्तुतिः—

तन्वाऽब्जमहादलाभया

सह शक्त्याऽतुलमोदलाभया ।

मम भवतु महाशिखण्डिका

‘प्रज्ञप्ती’ रिपुराशिखण्डिका ॥ ४ ॥ ४ ॥—वैता०

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनाथस्य स्तुतिः—

कुर्वन्तमुरुप्रभं जनं
नम्रमनङ्गतुरुप्रभञ्जनम् ।
भक्त्या नुत सन्महोदयं
'सुमति'जिनं विकसन्महोदयम् ॥ १ ॥

—वैतालीयम्

जिनसामूह्य प्रार्थना—

पोतत्वं वै भवोदधौ
पततां यो गुरुवैभवो दधौ ।
वितरतु सोऽतामसं वरं
निवहस्तीर्थकृतामसंवरम् ॥ २ ॥—वैता०

जिनवाण्यै प्रणामः—

छिन्ते भववासदाम या
जिनवाक् साऽतिशिवा सदा मया ।
विनताऽभ्यधिकामसङ्गतां
यच्छतु च च्युतकामसङ्गताम् ॥ ३ ॥—वैता०

वज्रशृङ्खलादेव्याः स्तुतिः—

संस्मरत रतां कुशेशये
कनकच्छविं दुरिताङ्कुशे शये ।
अहिताद्रिहवज्रशृङ्खलां
धरमाणामिह वज्रशृङ्खलाम् ॥ ४ ॥ ५ ॥—वैता०

ॐ ॐ ॐ ॐ

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभनाथस्य स्तुतिः—

वर्णेन तुल्यरुचिसम्पदि विद्रुमाणां
 पुष्पोत्करैः सुरगणेन दिवि द्रुमाणाम् ।
 अभ्यर्चिते प्रमदगर्भमजे यशस्ये
 'पद्मप्रभे' कुरुत भक्तिमजेयशस्ये ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका

समस्तजिनेश्वराणां स्तुतिः—

ये मज्जनोदकपवित्रितमन्दरागा-
 स्तोषेण यानलमुपासत मन्दरागाः ।
 घर्मोदयाब्धिपतने वनराजिनाव-
 स्ते पान्तु नन्दितसदेवनरा जिना वः ॥ २ ॥—वसन्त०

जिनमतविचारः—

शच्यादिदिव्यवनितौघधवस्तुत ! त्व-
 मव्याहतोदितयथाविधवस्तुतत्त्व ! ।
 स्थानं जिनेन्द्रमत ! नित्यमकम्प्रदेहि
 जन्माद्यनन्तविपदां शमकं प्रदेहि ॥ ३ ॥—वसन्त०

वज्राङ्कुशीदेव्याः स्तुतिः—

अध्यास्त या कनकरुक् सितवारणेशं
 'वज्राङ्कुशी' पटुतराऽहितवारणे शम् ।
 न ह्येकधैव विजये बहुधा तु सारं
 वज्राङ्कुशं धृतवती विदधातु साऽरम् ॥ ४ ॥ ६ ॥—वसन्त०

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वनाथस्य संकीर्तनम्—

आशास्ते यः स्तवै युष्मा-नित्यसौ ख्यातिभाजनः ।
श्री'सुपार्श्व' भवत्येव, नित्यसौख्यातिभा जनः ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

१० नकदम्बसंकीर्तनम्—

जिनांही नौमि यौ जुष्टा-वानतामरसंसदा ।
आरूढौ दिव्यसौवर्णा-वानतामरसं सदा ॥ २ ॥—अनु०

जिनवाणीविचारः—

यशो धत्ते न जातारि-शमना विलसन् न या ।
साऽऽर्हती भारती दत्तां, शमनाविलसन्नया ॥ ३ ॥—अनु०

अप्रतिचक्रादेव्याः प्रार्थना—

आरूढा गरुडं हेमा-भाऽसमा नाशितारिभिः ।
पाया'दप्रतिचक्रा' वो, भासमाना शितारिभिः ॥४॥७॥—अनु०

४ ४ ४ ४

८ श्रीचन्द्रप्रभस्तुतयः

अथ श्रीचन्द्रप्रभस्य स्तुतिः—

भवोद्भवतृषां भृशं कृतशिवप्रपं चामरैः
सहर्षमुपवीजितं वरवपुःप्रपञ्चामरैः ।
प्रभावलयकान्ततापहसितोरुचन्द्रप्रभं
प्रणौमि परमेश्वरं विनयचारु 'चन्द्रप्रभम्' ॥ १ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

११ जिनस्वरूपः—

अवन्तु भवतो भवात् कलुषवासकादर्पकाः
सुखातिशयसम्पदां भुवनभासकादर्पकाः ।

विलीनमलकेवलातुलविकांसभारा जिना

मुदं विदधतः सदा सुवचसा सभाराजिना ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनागमस्मरणम्—

समस्तभुवनत्रयप्रथनसज्जनानापदः

प्रमोचयति यः स्मृतः सपदि सज्जनानापदः ।

समुल्लसितभङ्गकं तममलं भजै नागमं

स्फुरन्नयनिवारितासदुपलम्भजैनागमम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

कालीदेव्याः स्तुतिः—

अशिश्रियत याऽम्बुजं धृतगदाक्षमालाऽघवान्

यथा बत विपूयते भयशमक्षमाऽलाघवा ।

घनाञ्जनसमप्रभा विहतघातकालीहितं

ममातुलमसौ सदा प्रविदधातु 'काली' हितम् ४॥८॥—पृथ्वी

ॐ ॐ ॐ ॐ
९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रणामः—

विमलकोमलकोकनदच्छद-

च्छविहराविह राजभिरामरैः ।

सततनूततनू 'सुविधेः' क्रमौ

नमत हेऽमतहेठनलालसाः ! ॥ १ ॥

—दुतविलम्बितम्

जिनेश्वरेभ्यो विज्ञप्तिः—

कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कित-

क्रमतला मतलाभकरा नृणाम् ।

विगतरागतरा वितरन्तु नो

हितमनन्तमनङ्गजितो जिनाः ॥ २ ॥—दुत०

जिनमताय प्रणामः—

अवमसन्तमसं ततमानयत्
प्रलयमालयमागमरोचिषाम् ।
भुवनपावनपालनमर्कवज्-
जिनमतं नम तन्नयवन्नहो ! ॥ ३ ॥—दुत०

मानवीदेव्याः स्तुतिः—

जयति सायतिसामकृदन्विता
सुतरुणा तरुणाब्जसमद्युतिः ।
कजगता जगता समुदा नुता
नतिमताऽतिमता भुवि 'मानवी' ॥ ४ ॥ ९ ॥—दुत०

ॐ ॐ ॐ ॐ

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलनाथस्य स्तुतिः—

विहरति भुवि यस्मिन् देवलोकोपमानः
समजनि नरलोकः 'शीतलो'ऽकोपमानः ।
ऋजिमसलिलधाराधौतमायापरागः
स भवतु भवभीतेः संशमायापरागः ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनवराणामुपासना—

यमभिनवितुमुच्चैर्दिव्यराजीववार-
स्थितचरणसरोजं भव्यराजी ववार ।
जिनवरविसरं तं पापविध्वंसदक्षं
शरणमित विदन्तो मा स्म विद्वध्वं सदक्षम् ॥ २ ॥—मालिनी

सिद्धान्तस्य स्तुतिः—

पटुररितिमिरौघव्याहतावर्यमेव
प्रवितरति जनेभ्यो यः सदा वर्यमेव ।

स हि बहुविधजन्मव्रातजैनःकृतान्तः

कृतकुमतविघातः पातु जैनः कृतान्तः ॥ ३ ॥—मालिनी

पुरुषदत्तादेव्याः स्तुतिः—

भ्रमति भुवि महिष्या याऽऽमहासिन्धु नाना-

कृतजिनगृहमालासन्महाऽसिं धुनाना ।

कनकनिभवपुःश्रीरञ्जसा साधिताया

रुजतु 'पुरुषदत्ता'ऽस्मासु सा साधितायाः ॥४॥१०॥—मालिनी

ॐ ॐ ॐ ॐ

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसनाथाय वन्दनम्—

विमलितबहुतमसमलं

स्फुरत्प्रभामण्डलास्तसन्तमसमलम् ।

सकलश्रीश्रेयांसं

प्रणमत भक्त्या जिनेश्वरं 'श्रेयांसम्' ॥ १ ॥

—आर्यागीतिः (स्कन्धकम्)

जिनपतिभ्यः प्रणामः—

आनन्दितभव्यजनं

घनाघघर्मार्तशिशिरशुभव्यजनम् ।

अभिवन्दे जिनदेव-

क्रमयुगलं सद्गुणैः सदाऽजिनदेव ॥ २ ॥—आर्या०

जिनवाण्यै नमः—

जैनमुपमानरहितं

वचो जगन्नाणकारि नो पुनरहितम् ।

प्रणमत सन्महिमकरं

भव्यमहाकुमुदबोधजन्महिमकरम् ॥ ३ ॥—आर्या०

मन्त्रालयेभ्यः स्तुतिः—

या द्युतिविजिततमाला

पविफलघण्टाक्षभृल्लसत्तमाला ।

नृस्या सुषमं तनुता-

दसौ 'महाकाल्य'मर्त्यसामन्तनुता ॥ ४ ॥ ११ ॥—आर्या०

ॐ ॐ ॐ ॐ

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्यस्य महिमा—

श्रीमते 'वासुपूज्याय', ज्यायसे जगतां नमन् ।

न मन्दोऽपि क्षणादेव, देवपूज्यो न जायते? ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

तीर्थङ्कराणामभ्यर्थना—

ये स्नापिताः सुरुचितै—रुचितैर्दानवारिभिः ।

वारिभिर्वितते मेरौ, ते मे रौद्रं हरन्त्वघम् ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

जिनवाणीविचारः—

अनादिनिधनाऽदीना, धनादीनामतिप्रदा ।

मतिप्रदानमादेया—ऽनमा देयाजिनेन्द्रवाक् ॥ ३ ॥—अनुष्टुप्

गौरीदेव्याः स्तुतिः—

सौवर्णपट्टा श्रीगौरी, श्री'गौरी' पद्महस्तिका ।

हस्तिकाया महागोधा—ऽऽगोधामध्वस्तयेऽस्तु वः ॥ ४ ॥ १२ ॥—अनुष्टुप्

ॐ ॐ ॐ ॐ

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलनाथस्य संस्तवनम्—

निजमहिमविजितकमलं

प्रमदभरानम्रदेवपूजितकमलम् ।

विमलस्य धामयुगलं—

घनीयगुणसम्पदभिनुत क्रमयुगलम् ॥ १ ॥

—आर्यागीतिः

जिनसेवा—

शमिताखिलरुजि नानां—

भोजोदरलालितेऽतिचारु जिनानाम् ।

चरणयुगे दिविजनते

भक्तिं कुरु दुर्लभे भुवि जनते ! ॥ २ ॥—आर्या०

जिनवाणीस्तुतिः—

विजितवती सुरवं व्या-

मापूरितवन्तमम्बुदं सुरवन्द्या ।

वीरस्य भवादवताद्

वाणी केनापि न विजिता वादवता ॥ ३ ॥—आर्या०

गान्धारीदेव्याः स्तुतिः—

पविमुशलकरा लाभं

शुभं क्रियादधिवसन्त्यतिकरालाभम् ।

कमलं रागान्धारी-

रणकृन्नीलप्रभोत्करा 'गान्धारी' ॥ ४ ॥ १३ ॥—आर्या०

ॐ ॐ ॐ ॐ

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

निरेति गदवल्लरीशुपिलजन्मकान्तारतः

प्रणम्य यमनीप्सितोपनतदिव्यकान्तारतः ।

अनन्तजिदसौ जयत्यभिमतायदो घस्मरः

समस्तजगदंहसां हतकृतापदोघस्मरः ॥ १ ॥

—पृथ्वी(८,९)

जिनानां विजयः—

भवन्ति न यदानता वरविधावलीकाननाः

श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकाननाः ।

प्रपञ्चितजगद्दुर्हितकूपतारा जिना

जयन्ति वपुषेह तेऽनुपमरूपताराजिना ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनवाण्याः प्राधान्यम्—

अवन्यखिलविष्टपाश्रितसभाजनासूनृता

जयत्यमरयोगिभिः कृतसभाजना सूनृता ।

जिनेन्द्रगदिता नयादिवसुपाऽत्र गीर्वाणता-

मिता रिपुविभेदने कृतसुपात्रगीर्वाणता ॥ ३ ॥—पृथ्वी

मानसीदेव्याः स्तुतिः—

निजाङ्गलतयोज्ज्वला विशदबन्धुजीवाभया

सिताङ्गविहगा हतानमदबन्धुजीवाऽभया ।

ज्वलज्वलनहेतिका हरतु 'मानसी' तापदं

शुभातिशयधान्यवृद्ध्यनुपमानसीता पदम् ॥४॥१४॥—पृथ्वी

✽ ✽ ✽ ✽

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

अथ श्रीधर्मनाथस्य स्तुतिः—

समवसरणभूमौ सज्जितार्चोदयायां

नियतमभिदधौ यः सज्जितार्चो दयायाम् ।

जनयतु मुदमुद्यद्रागसौधर्मनामा-

र्चितहरिपरिपूज्यो द्रागसौ 'धर्म'नामा ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनवराणां विज्ञप्तिः—

यदुदयमधिगम्य व्यापदानन्दमञ्च-

जगदुपरतर्हिसं व्याप दानं दमं च ।

ददतु पदमुरुश्रीतेजि नानाशयं तु
प्रतिभयमिह नोऽयं ते जिना नाशयन्तु ॥ २ ॥—मालिनी

जिनवचनप्रशंसा—

परसमयरिपूणां संसदो दारहेतौ
विहितविततमोहासं सदोदारहेतौ ।
जिनवचसि रता स्तापद्धतौ सत्यनीतौ
दिबिजमनुजलक्ष्मीपद्धतौ सत्यनीतौ ॥ ३ ॥—मालिनी

महामानसीदेव्याः स्तुतिः—

असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाहस्तिकाऽलं
प्रबलरिपुवनानां कुण्डिका हस्तिकालम् ।
मृगपतिमधिरूढा सा 'महामानसी' मा-
मवतु सुतडिदाभाऽसामहा मानसीमा ॥ ४ ॥ १५ ॥—मालिनी

५ ५ ५ ५

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अथ श्रीशान्तिनाथाय नमः—

भव्यैः कथञ्चिदतिदुःखगभीरवापे-
रुत्तारको जगति सम्यगभीरवापे ।
यस्तं नमामि विहितावमहानिशान्तं
'शान्तिं' जिनं परमशान्तिमहानिशान्तम् ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका

जिनानामुत्कर्षः—

यद्वाहवो वरपुरीपरमार्गलाभाः
प्राप्ता यतश्च जगता परमार्गलाभाः ।
नत्वा च यांस्तुलितवैबुधराजि नाऽऽस्ते
सिद्धौ जयन्त्यघद्वाम्बुधरा जिनास्ते ॥ २ ॥—वसन्त०

जैनवचसः प्रधानता—

यच्छृण्वतोऽत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽरं
बुद्धिर्भवत्यनुपतापि समाधिकारम् ।
तत् पावकं जयति जैनवचो रसादि-
भोगातिलोलकरणानवचोरसादि ॥ ३ ॥—वसन्त०

कालीदेव्याः प्रार्थना—

धत्ते गदाक्षमिह दृक्पतिताञ्जनस्य
कान्तिं च या गतवती पतितां जनस्य ।
आमोदलोलमुखरोपरिपातुकाली
पद्मो यदासनमसौ परिपातु 'काली' ॥ ४ ॥ १६ ॥—वसन्त०

ॐ ॐ ॐ ॐ

१७ श्रीकुन्धुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्धुनाथस्य स्तुतिः—

हन्तुं महामोहतमोऽक्षमाणा-
मोजो नृणां योऽकृत मोक्षमाणा ।
यं चातिकृच्छ्राज्जनताऽऽप देवः
स्थाप्यात् स 'कुन्धुः' शिवतापदे वः ॥ १ ॥

—इन्द्रवज्रा

जिनदर्शनस्य प्रभावः—

संसाररूपः सुबृहन्नुदन्वा-
नलङ्घि पीडानिवहं नुदन् वा ।
यद्दर्शनात् प्रापि जनेन नाकः
स्तूयाजिनांस्तान् भुवने न ना कः ? ॥ २ ॥—उपजातिः

जिनवाणीमाहात्म्यम्—

वज्राशनीं दुष्कृतपर्वतानां
निर्वाणदानात् कृतपर्वतानाम् ।

जिनेन्द्रवाणीमवदातनिष्ठां

समाश्रयध्वं स्ववदातनिष्ठाम् ॥ ३ ॥-उप०

महाकालीदेव्याः स्तुतिः—

घण्टेन्द्रशस्त्रं सफलाक्षमालं

नृस्था वहन्ती विमला क्षमाऽलम् ।

वरेषु वः पातु तमालकान्ता

देवी 'महाकाल्य'समालकान्ता ॥ ४ ॥ १७ ॥-उप०

५ ५ ५ ५

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथस्य स्तुतिः—

स्तुत तं येन निर्वृत्या-मरञ्जि नवरञ्जनाः ।

विहाय लक्ष्मीर्जगता-'मरं' जिनवरं जनाः! ॥ १ ॥

-अनुष्टुप्

जिनकदम्बकस्य स्तुतिः—

त्रिलोकीं फलयन् पातु, सन्ननःपादपां स वः ।

जिनौघो यस्य वन्द्याः श्री-सन्ननः पादपांसवः ॥ २ ॥-अनुष्टुप्

जिनवाक्स्तुतिः—

जैन्यव्याद् वाक् सतां दत्त-माननन्दा न वादिभिः ।

जयया स्तुता च नीतीना-माननं दानवादिभिः ॥ ३ ॥-अनुष्टुप्

वैरोद्यादेव्याः स्तुतिः—

श्यामा नागास्त्रपत्रा वो, 'वैरोद्या'ऽरं भयेऽवतु ।

शान्तोऽरातिर्ययाऽत्युग्र-वैरोऽव्यारम्भयेव तु ॥ ४ ॥ १८ ॥-अनुष्टुप्

५ ५ ५ ५

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

करोतु नो 'मल्लि'जिनः, प्रियं गुरु चिरं हतिम् ।
द्विषां च तन्यात् सिद्धेश्च, प्रियङ्गुरुचिरंहतिम् ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

जिनजन्ममहिमा—

जैनं जन्म श्रियं स्वर्ग-समग्रामं दधातु नः ।
क्षणदं मेरुशिरसः, समग्रामन्दधातुनः ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

जिनवाण्याः स्वीकारः—

जिनस्य भारतीं तमो-वनागसङ्घनाशनीम् ।
उपेत हेतुमुन्नता-वनागसं घनाशनीम् ॥ ३ ॥—प्रमाणिका

श्रुतदेवतायाः स्तुतिः—

वाग्देवी वरदीभूत-पुस्तिकाऽऽपन्नलक्षितौ ।
आपोऽव्याद् विभ्रती हस्तौ, पुस्तिकापन्नलक्षितौ । ४।१९—अनुष्टुप्

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य स्तुतिः—

जयसि 'सुव्रत !' भव्यशिखण्डिना-
मरहितापघनाञ्जननीलताम् ।
दधदलं फलयंश्च समं भुवा-
ऽमरहितापघनां जननीलताम् ॥ १ ॥

—द्वुतविलम्बितम्

समग्रजिनवराणां स्तुतिः—

प्रतिजिनं क्रमवारिरुहाणि नः
सुखचितानि हितानि नवानि शम् ।

दधति रान्तु पदानि नखप्रभा-

सुखचितानि हि तानि नवानिशम् ॥ २ ॥—हुत०

जिनमतप्रशंसा—

जयति तत् समुदायमयं दृशा-

मतिकवी रमते परमे धने ।

महति यत्र विशालबलप्रभा-

मतिकवीरमते परमेधने ॥ ३ ॥—हुत०

श्रुतदेवतायाः स्तुतिः—

श्रुतनिधीशिनि ! बुद्धिवनावली-

द्वमनुत्तमसारचिता पदम् ।

भवभियां मम देवि ! हरादरा-

द्वमनुत् तमसा रचितापदम् ॥ ४ ॥ २० ॥—हुत०

५ ५ ५ ५

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य स्तुतिः—

विपदां शमनं शरणं

यामि 'नमिं' दूयमानमनुजनतम् ।

सुखकुमुदौघविकाशे

यामिनमिन्दूयमानमनुजनतम् ॥ १ ॥

—गीतिः

जिनेश्वराणां प्रार्थना—

यैर्भव्यजनं त्रातुं

येते भवतोऽजिनास्थिरहिता ये ।

ईशा निदधतु सुस्था-

ये ते भवतो जिना स्थिराहताये ॥ २ ॥ —गीतिः

जिनशासनस्य विजयः—

जिनशासनं विजयते

विशदप्रतिभानवप्रभङ्गमवत् ।

त्रिजगद् भवकान्तारं

विशदप्रतिभानवप्रभं गमवत् ॥ ३ ॥—गीतिः

अच्छुप्तादेव्याः स्तुतिः—

सा'च्छुप्ता'ऽव्याद् गौरी-

ह वाजिना याति या नमस्यन्ती ।

द्वैषमसिकार्मुकजिता-

ऽहवा जिनायातियानमस्यन्ती ॥ ४ ॥ २१ ॥—गीतिः

ॐ ॐ ॐ ॐ

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथायाभ्यर्थना—

चिरपरिचितलक्ष्मीं प्रोज्झ्य सिद्धौ रतारा-

दमरसदृशमर्त्यावर्जितां देहि 'नेमे !' ।

भवजलधिनिमज्जन्तुनिर्व्याजवन्धो !

दमरसदृशमर्त्या वर्जितां देहिने मे ॥ १ ॥

—मालिनी

जिनवराणां स्तुतिः—

विदधदिह यदाज्ञां निर्वृतौ शंमणीनां

सुखनिरतनुतानोऽनुत्तमास्तेऽमहान्तः ।

ददतु विपुलभद्रां द्राग् जिनेन्द्राः श्रियं स्वः—

सुखनिरतनुता नोऽनुत्तमास्ते महान्तः ॥ २ ॥ —मालिनी

जिनसिद्धान्तस्मरणम्—

कृतसुमतिबलर्द्धिध्वस्तरुग्मृत्युदोषं

परममृतसमानं मानसं पातकान्तम् ।

प्रति दृढरुचि कृत्वा शासनं जैनचन्द्रं

परममृतसमानं मानसं पात कान्तम् ॥ ३ ॥—मालिनी

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

जिनवचसि कृतास्था संश्रिता कप्रमात्रं

समुदितसुमनस्कं दिव्यसौदामनीरूक् ।

दिशतु सतत'मम्बा' भूतिपुष्पात्मकं नः

समुदितसुमनस्कं दिव्यसौ दाम नीरूक् ॥४॥२१॥—मालिनी

ॐ ॐ ॐ ॐ

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रणामः—

नमामि जिन'पार्श्व' ! ते शमितविग्रहं विग्रहं

महानिघनमेरुके वरद ! शान्त ! कृत्स्नापितम् ।

शुभैस्त्रिभुवनश्रियाः सुरवरैरनीचैस्तरा-

महानिघनमेरुकेऽवरदशान्तकृत् ! स्नापितम् ॥ १ ॥

—पृथ्वी

जिनपतिभ्यः प्रार्थना—

सुखौघजलमण्डपां दुरितघर्मभृद्भ्यो हितां

शुभव्यजनकामिताङ्कुशलसत्पताकारिणः ।

जिनेन्द्रचरणेन्दवः प्रवितरन्तु लक्ष्मीं सदाऽऽ-

शु भव्यजनकामितां कुशलसत्पताकारिणः ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनमतस्वरूपम्—

अशक्यनुतिकं हरेरपि भवाद्विनिर्दारणे

स्वरूपममलङ्घनं मनसि किन्नरैरश्रितम् ।

नयैर्जिनपतेर्मतं जन ! शिवस्पृहश्चेदिति-

स्वरूपममलं घनं मनसि किं न रैरं चितम् ? ॥ ३ ॥—पृथ्वी

यक्षराजस्य स्तुतिः—

जिनार्चनरतः श्रितो मदकलं न तुल्यस्यदं
द्विपं न मनसा धनै रतिसमानयक्षीजनः ।
जयत्यखिलयक्षराद् प्रथितकीर्तिरत्युन्नमद्-
विपन्नमनसाधनैरतिसमानयक्षीजनः ॥ ४ ॥ २३ ॥—पृथ्वी

ॐ ॐ ॐ ॐ

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातमुद्भूतमुद् भू-
रंहोरंहोभवानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम् ।
नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यमनघं भासुराणां सुराणां
पाता पातात् स 'वीरः' कृतततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥ १ ॥
—स्रग्धरा (७, ७, ७)

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः
सन्तुः सन्तुत्यजीर्यद्दृष्टदि सुरजलैः प्रास्तमोहास्तमोहाः ।
जातौ जातौजसस्ते द्युतिचित्तिजितसत्कुन्ददन्ता ददन्ता-
मध्यामध्यानगम्याः प्रशममिह जिनाः पापदानां पदानाम् ॥—स्रग्०

जिनवचनविचारः—

दोषो दोषोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु न्यायशस्या यशस्याः
प्रादुः प्रादुष्कृतार्थाः कृतनतिषु जयं सम्पराये परा ये ।
ते शान्तेशां नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजिनानाजिनाना-
मारामा राद्धिलक्ष्म्या वचनविधिलवा वो दिशन्तां दिशं ताम् ॥३॥

—स्रग्०

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

सिंहेऽसिं हेलयाऽलं जयति खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे

शुक्ले शुक्लेशनाशं दिशति शुभकृतौ पण्डितेऽखण्डिते खम् ।

याते या तेजसाऽऽढ्या तडिदिव जलदे भाति धीराऽतिधीरा-

पत्याऽऽपत्यापनाऽऽन्मुनिऽऽऽऽऽऽऽऽऽधमं बाध'मम्बा' ॥४॥२४॥

—स्रग्०

॥ इति चतुर्विंशतिका समाप्ता ॥

॥ श्रीवष्पभट्टिसूरिविरचिता ॥

॥ चतुर्विंशतिका ॥

(सटीका)

अथ श्रीनाभेयस्य स्तुतिः—

नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-

मालार्चितक्रम ! भवन्तमपारिजात ! ।

‘नाभेय’ ! नौमि भुवनत्रिकपापवर्ग-

दायिन् ! जिनास्तमदनादिकपापवर्ग ! ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका (८, ६)

टीका

पारिजाताः—कल्पद्रुमप्रदेशं मालास्ताभिरर्चितौ क्रमौ यस्य तस्य संबोधनं हे पा० ।
अपगतमरिजातं यस्य तस्यामन्त्रणे । भुवनत्रिकं पातीति “क्वचित् डः” (सिद्ध-हेमे०
अ० ५, पा० १, सू० १७१) “डित्यन्त्यस्वरादेः” (सिद्ध० अ० २, पा० १, सू० ११४)
इत्यनेनान्त्यस्य लोपः तस्यामन्त्रणम् । हे मोक्षदायिन् ! अस्तः कन्दर्पादिकः पापवर्गो येन
तस्यामन्त्रणे ॥ १ ॥

अन्वयः

नम्रेन्द्र-मौलि-गलित-उत्तम-पारिजात-माला-अर्चित-क्रम ! अप-अरि-जात ! भुवन-
त्रिक-प ! अपवर्ग-दायिन् ! जिन ! अस्त-मदन-आदिक-पाप-वर्ग ! ‘नाभेय’ ! भवन्तं नौमि ।

શબ્દાર્થ

નમ્ર=નમસ્કાર કરનારા.

ઇન્દ્ર=ચુરપતિ, ઇન્દ્ર.

મૌલિ=(૧) મસ્તક; (૨) મુકુટ.

ગલિત (ધાં ગલ્)=પડેલી.

ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.

પારિજાત=પારિજાતક, કદપવૃક્ષ.

માલા=માળા.

અર્ચિત (ધાં અર્ચ)=પૂજાયેલાં.

ક્રમ=ચરણ.

નમ્રેન્દ્રમૌલિગલિતોત્તમપારિજાતમાલાર્ચિતક્રમ ! =

હે નમસ્કાર કરનારા ઇન્દ્રોના મસ્તક (અથવા મુકુટ)

ઉપરથી પડેલી શ્રેષ્ઠ પારિજાતકની માલાઓ વડે

પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા ! (સં.)

ભવન્તં (મૂં ભવત્)=તમને, આપ સાહેબને.

અપ=દૂરવાચક અવ્યય.

અરિ=શત્રુ, દુર્મન.

જાત=સમૂહ.

અપારિજાત ! =દૂર થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા ! (સં.)

નામેય ! (મૂં નામેય)=હે નાભિ (નરેશ)ના નન્દન,
હે ઋષભદેવ !

નૌમિ (ધાં નુ)=હું સ્તવું છું.

ભુવન=લોક, જગત.

ત્રિક=ત્રણનો સમુદાય.

પા=રક્ષણ કરવું.

ભુવનત્રિકપ ! =હે ત્રેલોક્યના રક્ષક !

અપવર્ગ=મોક્ષ, નિર્વાણ.

દા=આપવું.

અપવર્ગદાયિન ! =હે મોક્ષના દાતાર !

જિન ! (મૂં જિન)=હે વીતરાગ, હે જિનેશ્વર !

અસ્ત (ધાં અસ્)=ફેંટી દીધેલ, પરાસ્ત કરેલ.

મદન=મદન, કામદેવ.

આદિ=શરૂઆત.

પાપ=પાપ.

વર્ગ=સમુદાય.

અસ્તમદનાદિકપાપવર્ગ ! =પરાસ્ત કર્યો છે કામ-
દેવાદિક પાપ-સમુદાયને જેણે એવા ! (સં.)

પ્રત્યેકાર્થ

શ્રીનાભિનન્દનની સ્તુતિ—

“ નમસ્કાર કરનારા ‘ઇન્દ્રોના મસ્તક (અથવા મુકુટ) ઉપરથી પડેલી એવી ઉત્તમ પારિજાતક (નામનાં પુષ્પો)ની માલાઓ વડે પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા હે (નાથ) ! નષ્ટ થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા હે (ઈશ) ! હે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળરૂપી અથવા અધો-લોક, તિર્યગ્-લોક અને બર્ધ્વ-લોકરૂપી) ત્રણ ભુવનના પાલક ! હે મોક્ષના દાતાર ! હે વીતરાગ ! પરાસ્ત કર્યો છે ‘કામદેવાદિક પાપ-સમુદાયને જેણે એવા હે (પરમેશ્વર) ! હે ‘નાભિ (નરેશ)ના નન્દન (અર્થાત્ ‘ઋષભદેવ) ! હું આપને સ્તવું છું.”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

છન્દઃશાસ્ત્રમાં ‘પદ્ય’ શબ્દથી ચાર ‘પદ’ યાને ‘ચરણ’વાળો છન્દ સમજવામાં આવે છે. આ પદના વર્ણ અને માત્રાના ભેદને ધ્યાનમાં લઈને વૃત્ત અને જાતિ એમ બે પ્રકારો પાડેલા

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં સૌધર્મપ્રમુખ ૬૪ ઇન્દ્રો માનવામાં આવ્યા છે. આની માહિતી સાડ જુઓ શ્રીશોભનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૩૧).

૨ કામદેવના સ્વરૂપ સાડ જુઓ ઉપર્યુક્ત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૪-૨૫).

૩-૪ નાભિ નરેશ અને તેમના પુત્ર શ્રીઋષભદેવ ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું વિવેચન (૫૦ ૮, ૯) પ્રકાશ પાડે છે.

છે. અર્થાત્ જે પદ્યનાં ચરણો ‘વર્ણ’ના નિયમને અનુસરીને રચાયાં હોય, તેને ‘વૃત્ત’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે જેનાં ચરણો ‘માત્રા’ને ધ્યાનમાં લઈને રચવામાં આવ્યાં હોય, તેને ‘ઞતિ’ કહેવામાં આવે છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“પદ્યં ચતુષ્પદૈઃ પ્રોક્તં, તદ્ દ્વિધા પરિકીર્તિતમ્ ।

માત્રયા જાયતે જાતિ-વર્ણનો વૃત્તસંજ્ઞકમ્ ॥” —અનુદ્યુભ.

વિશેષમાં વૃત્તના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) સમવૃત્ત, (૨) અર્ધસમવૃત્ત અને (૩) વિષમવૃત્ત. તેમાં ‘સમવૃત્ત’નું લક્ષણ એ છે કે—

“અઙ્ગયો यस્ય ચત્વારસ્તુલ્યલક્ષણલક્ષિતાઃ ।

તચ્છન્દઃશાસ્ત્રતત્ત્વજ્ઞાઃ, ‘સમવૃત્તં’ પ્રચક્ષતે ॥”

—વૃત્તરત્નાકર, શ્લોકાંક ૧૪.

અર્થાત્ જે વૃત્તનાં ચારે ચરણો સમાન લક્ષણવાળાં હોય (અર્થાત્ જેનાં ચારે ચરણોને એકજ નિયમ લાગૂ પડતો હોય), તેને છન્દઃશાસ્ત્રના જાણકારો ‘સમવૃત્ત’ કહે છે.

‘અર્ધસમવૃત્ત’નું લક્ષણ નીચે મુજબ છે:—

“પ્રથમાઙ્ગિસમો યસ્ય, તૃતીયચ્ચરણો ભવેત્ ।

દ્વિતીયસ્તુર્યવદ્ વૃત્તં, તદર્ધસમમુચ્યતે ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૧૫.

એટલે કે જે વૃત્તનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો સમાન હોય તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો પણ સમાન લક્ષણથી લક્ષિત હોય, તે વૃત્ત ‘અર્ધસમવૃત્ત’ કહેવાય છે.

‘વિષમવૃત્ત’ના સંબંધમાં સમજવું કે—

“યસ્ય પાદચતુષ્કેઽપિ, લક્ષ્મ મિત્રં પરસ્પરમ્ ।

તદાહુર્વિષમં વૃત્તં, છન્દઃશાસ્ત્રવિશારદાઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૧૬.

અર્થાત્ જેનાં ચારે ચરણોનાં લક્ષણો એક બીજાથી ભિન્ન હોય, તે વૃત્તને છન્દઃશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ પુરૂષો ‘વિષમવૃત્ત’ કહે છે.

હવે પ્રથમ તો આપણે આ કાવ્યનું પ્રાથમિક પદ્ય ‘વૃત્ત’ છે કે ‘ઞતિ’ છે તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ અને તે માટે ‘વર્ણ’ અને ‘માત્રા’ પરત્વે વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં વર્ણના હ્રસ્વ અને દીર્ઘ એમ બે પ્રકારો છે. (હ્રસ્વ વર્ણની એક માત્રા અને શુરૂ વર્ણની બે માત્રા ગણવામાં આવે છે.) વિશેષમાં અ, ઇ, ઉ, ઋ અને ૠ એ હ્રસ્વ અક્ષરો ચાને વર્ણો છે, જ્યારે બાકીના આ, ઈ, ઊ, ઋ, ઋ, ઋ અને ઋ એ સ્વરોને દીર્ઘ વર્ણો કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત હ્રસ્વ સ્વર પછી જોડાક્ષર કે અનુસ્વાર કે વિસર્ગ હોય, તો તે દીર્ઘ ગણાય છે. વળી પાદને અન્તે જો હ્રસ્વ સ્વર હોય તો તેને વિકલ્પે દીર્ઘ ગણવામાં આવે છે. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

“સાનુસ્વારો વિસર્ગાન્તો, દીર્ઘો યુક્તપરશ્ચ સઃ ।

ઘા પાદાન્તે ત્વસૌ ગ્વક્રો, જ્ઞેયોઽન્યો માત્રિકો લઘુઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૬.

અર્થાત્ અનુસ્વાર સહિતનો વર્ણ તેમજ જેના અન્તમાં વિસર્ગ હોય તે, તથા દીર્ઘ તેમજ વળી જેની પાછળ સંયુક્ત વ્યંજન હોય, તે વર્ણ ‘શુર’ બાણવો. પાદાન્તાત્મક વર્ણ માત્રામાં વિકલ્પે શુર ગણાય અને સ્થાપનામાં વક્ર સ્થપાય, જ્યારે બાકીનો એક માત્રિક વર્ણ લઘુ તેમજ સરલ ગણાય.

ક્વચિત્ શુર વર્ણ લઘુ પણ ગણાય છે અને તે માટે વૃત્તરત્નાકરમાં કહ્યું પણ છે કે—

“પાદાદાવિહ વર્ણસ્ય, સંયોગઃ ક્રમસંજ્ઞકઃ ।

પુરઃસ્થિતેન તેન સ્યાત્, લઘુતાઽપિ ક્વચિદ્ ગુરોઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૧૦.

અર્થાત્—ચરણની આદિમાં રહેલા વર્ણનો સંયોગ ક્રમ-સંજ્ઞક છે અને તે વર્ણ આગળ રહેતાં પાછળનો વર્ણ શુર બને છે તોપણ તેને ક્વચિત્ લઘુ ગણાય.

હવે ત્રણ વર્ણોના સમૂહને ‘ગણ’ કહેવામાં આવે છે અને વર્ણની હ્રસ્વતા અને દીર્ઘતાનો વિચાર કરતાં તેના જે આઠ પ્રકારો પડે છે, તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

જે ગણમાં ત્રણ વર્ણો દીર્ઘ હોય, તેને મ (૬૬૬) ગણ કહેવામાં આવે છે; જેનો પ્રથમ વર્ણ લઘુ યાને હ્રસ્વ અને બાકીના બે શુર યાને દીર્ઘ હોય, તે ય (૧૬૬) ગણ કહેવાય છે; જેનો એકલો મધ્ય વર્ણ હ્રસ્વ હોય, તે ર (૬૬૬) ગણ છે; જેનો બાકી છેવટનોજ વર્ણ શુર હોય, તે સ (૧૬૬) ગણ છે; જેનો છેવટનોજ વર્ણ લઘુ હોય તે ત (૬૬૬) ગણ છે; જેનો મધ્યમજ વર્ણ શુર હોય, તે જ (૧૬૬) ગણ છે; જેનો આદ્ય વર્ણ એકલોજ શુર હોય, તે મ (૬૬૬) ગણ છે; અને જેના ત્રણ વર્ણો લઘુ હોય, તે ન (૧૧૧) ગણ છે. આ હકીકત નીચેના શ્લોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

“સર્વગુર્મો મુખાન્તર્લૈ, યરાવન્તગલૌ સતૌ ।

ગમધ્યાદૌ જમૌ ત્રિલો નોઽષ્ટૌ, ભવન્ત્યત્ર ગણાસ્રિકાઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૭.

આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે ગણું મળીને મ, ય, ર, સ, ત, જ, મ અને ન એમ આઠ ગણો છે.

વિશેષમાં અમુક વર્ણ હ્રસ્વ છે કે દીર્ઘ છે તે દર્શાવવા લ અને ગ એમ અક્ષરોનો અથવા તો ‘૧’ ‘૬’ (અથવા ‘-’ ‘-’) ચિહ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

એ વાત પણ સાથોસાથ ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે કે દરેક છંદમાં ‘યતિ’ એટલે વિશ્રામ-સ્થાન હોય છે, અર્થાત્ અમુક અક્ષરો સાથે બોલ્યા બાદ વિરામ લઈ શકાય છે.

આ વિવેચન ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ કાવ્યનું પ્રથમ પદ ‘સમવૃત્ત’માં રચાયેલું છે અને તેમાં એકંદર ૧૪ વર્ણો છે. વળી તેમાં ત, મ, જ અને જ એમ ચાર ગણો છે અને પહેલા આઠ અક્ષરો બોલ્યા પછી તેમજ ત્યાર પછીના બીજા છ અક્ષરો ઉચ્ચાર્યા બાદ અટકવાનું આવે છે. અર્થાત્ આ વૃત્તમાં બે ‘યતિ’ છે. આથી વૃત્તરત્નાકરમાં આપેલા—

“ઉક્તા ‘વસંતતિલકા’ તમજા જગૌ ગઃ”

—લક્ષણ મુજબ આ વૃત્ત વસંતતિલકા સિદ્ધ થાય છે. આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ પાદ વિચારીએ.

નમ્ રેન્દ્ર ર । મૌ લિં ગ । લિં તોત્ ત । મ્ પા રિં । જા ત
ત મ જ જ ગ લ

આ પદ્યમાં પાદાન્ત અક્ષર જો કે દુસ્વ છે, છતાં ઉપર્યુક્ત નિયમાનુસાર તેને દીર્ઘ ગણી શકાય છે અને એથી કરીને વસંતતિલકાના ઉપર આંધેલા લક્ષણ સાથે વિરોધ આવતો નથી.

કેટલાકને ગણના આધારે આંધવામાં આવેલાં લક્ષણો ઝટ ગળે ઉતરતાં નથી, તો તેમને સાડ 'નામ તેવું કામ' એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરનારા 'શ્રુતબોધે નામના છન્દઃશાસ્ત્રને આધારે, આ તેમજ ત્યાર પછીના પદ્યોનાં લક્ષણો વિચારવામાં આવે છે. તેમાં વસંતતિલકાના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“આયં દ્વિતીયમપિ ચેદ્ ગુરુ તચ્ચતુર્થં

યત્રાષ્ટમં ચ દશમાન્યમુપાન્યમન્યમ્ ।

અષ્ટાભિરિન્દુવદને ! વિરતિશ્ચ પદ્મિઃ^૨

કાન્તે ! ‘વસન્તતિલકાં’ કિલ તાં વદન્તિ ॥”

—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૩૬.

અર્થાત્ હે ચન્દ્રમુખી (ચતુરા) ! જે પદ્યમાં પહેલા, બીજા, ચોથા, આઠમા, અગ્યારમા, તેરમા તેમજ ચૌદમા અક્ષરો યાને વર્ણો દીર્ઘ હોય અને જ્યાં આઠમે અને છઠ્ઠે અક્ષરે વિરામ લેવાતો હોય, તેને હે કાન્તા ! (પણિડતો) ખચ્ચિત ‘વસન્તતિલકા’ કહે છે.

આ પદ્ય-મીમાંસાનું પ્રકરણ સમાપ્ત કરીએ તે પૂર્વે આ વસંતતિલકાનાં અન્ય નામો તરફ ઉડતી નજર ફેંકી લઈએ. આ નામો તે બીજાં કોઈ નહિ પણ સિંહોદ્ધતા, ઉદ્ધર્ષિણી, મધુમાધવી તેમજ ઇન્દુવદના છે.^૩

પદ્ય-ચમત્કાર—

શ્રીભગ્વત્-સદ્વિસૂરિએ વિવિધ જાતના શબ્દાલંકારથી યુક્ત પદ્ય રચેલાં છે. તેમાં આ પ્રથમ પદ્ય ચમક-વિશેષથી શોભી રહ્યું છે. આ પદ્ય તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં જોઈ શકાય છે કે પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણના છેવટના છ અક્ષરો અને તૃતીય અને ચતુર્થ ચરણના છેવટના

૧ આ ગ્રંથ મહાકવિ કાલિદાસે રચ્યો છે એમ કહેવામાં આવે છે. એમાં છન્દોનાં લક્ષણો એટલાં સરસ આપ્યાં છે કે શ્રવણમાત્રથી તેનો બોધ થઈ જાય. વિશેષમાં આ ગ્રંથ શૃંગાર રસને પુષ્ટ કરે છે, કેમકે દરેક છંદનું લક્ષણ કાલિદાસે પોતાની પ્રિયાને ઉદ્દેશીને આંધ્યું છે.

૨ ‘કામાક્ષુશાક્ષિતકામિમતઙ્ગજેન્દ્રે !’ इति पाठान्तरम् ।

૩ સરખાવો—“उक्ता ‘वसन्ततिलका’ तमजा जगौ गः

‘सिंहोद्धते’यमुदिता मुनिकाश्यपेन ।

‘उद्धर्षिणी’ति गदिता मुनिसैतवेन

श्रीपिङ्गलेन कथिता ‘मधुमाधवी’ति ॥”

—વૃત્ત૦ સમવૃત્તપ્રકરણ.

પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી આ પદ્ય પાઠાંતસમખંડ્યાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત છે એમ કહેવું સર્વથા ખોટું નહિ ગણાય.

૫ ૫ ૫ ૫

જિનવરાણાં પ્રાર્થના—

દારિદ્ર્યમદ્રિસમવિગ્રહતાપનીય-

રાશિપ્રદાનવિધિના મહતાપનીય ।

યૈર્દુઃસ્વશત્રુરિહ જન્મવતામઘાનિ

નિગ્નન્તુ તે જિનવરા ભવતામઘાનિ ॥ ૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યૈર્જિનવરૈર્દારિદ્ર્યં અપનીય-તિરસ્કૃત્ય દુઃસ્વશત્રુરિહ લોકે અઘાનિ-હતઃ । કેન ? અદ્રિસમો વિગ્રહો-દેહો યસ્ય તાપનીયરાશેસ્તસ્ય પ્રદાનવિધિસ્તેન । કિંવિશિષ્ટેન ? મહતા વર્ષપ્રમાણેન ॥ ૨ ॥

અન્વયઃ

યૈઃ મહતા અદ્રિ-સમ-વિગ્રહ-તાપનીય-રાશિ-પ્રદાન-વિધિના જન્મવતાં દારિદ્ર્યં અપનીય દુઃસ્વ-શત્રુઃ હહ અઘાનિ, તે જિન-વરાઃ ભવતાં અઘાનિ નિગ્નન્તુ ।

શીખદાર્થ

દારિદ્ર્યં (મૂ० દારિદ્ર્ય)=દરિદ્રતા, ગરીબાઈ.

અદ્રિ=પર્વત.

સમ=સમાન.

વિગ્રહ=દેહ, શરીર.

તાપનીય=સુવર્ણ, સોનું.

રાશિ=ઢગલો.

પ્રદાન=ત્યાગ, દાન.

વિધિ=વિધાન, કરવું તે.

અદ્રિસમવિગ્રહતાપનીયરાશિપ્રદાનવિધિના=પર્વત-સમાન દેહ છે જેનો એવા સોનાના ઢગલાનું દાન દેવા વડે.

મહતા (મૂ० મહત્)=વિશાળ.

યૈઃ (મૂ० યદ્)=જે વડે.

દુઃસ્વ=દુઃખ, પીડા.

શત્રુ=દુશ્મન, વૈરી.

દુઃસ્વશત્રુઃ=દુઃખરૂપ દુશ્મન.

હહ=આ જગત્માં.

જન્મવતાં (મૂ० જન્મવત્)=પ્રાણીઓના.

અઘાનિ (ધા० હન્)=નષ્ટ થતો હલો.

નિગ્નન્તુ (ધા० હન્)=નાશ કરો.

તે (મૂ० તદ્)=તે.

જિન=વીતરાગ.

વર=શ્રેષ્ઠ.

જિનવરાઃ (મૂ० જિનવૈર)=જિનેશ્વરો, તીર્થંકરો.

ભવતાં (મૂ० ભવત્)=તમારાં.

અઘાનિ (મૂ० અઘ)=પાપો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરને પ્રાર્થના—

“પર્વતના સમાન શરીર છે જેનું એવા સુવર્ણના રાશિનું વિસ્તીર્ણ (અર્થાત્ એક વર્ષ પર્યંત) દાન દેવા વડે કરીને જમણે પ્રાણીઓના દારિદ્ર્યને દૂર કરીને તેમના (તે) દુઃખરૂપ દુશ્મનનો આ જગત્માં નાશ કર્યો, તે જિનેશ્વરે (હે ‘ભગ્યે!’) તમારાં પાપોને સુતરાં નષ્ટ કરે.”—૨

સ્પષ્ટીકરણ

સાંપત્તિક દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે અર્થાત્ ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરે તે પહેલાં એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન કરતાં એવી ઉદ્ધોષણા કરાવવામાં આવે છે કે જે જેનો અર્થાં હોય, તેણે આવીને તે ગ્રહણ કરવું. આ પ્રમાણેની ઉદ્ધોષણાનું શ્રવણ કર્યા બાદ યાચકો પ્રભુ પાસે દાન લેવા આવે છે. ઇન્દ્રના આદેશથી કુબેરે ગ્રેરેલા જૃમ્ભક દેવતાઓ ઘણા સમયથી બ્રહ્મ થયેલું, સ્મશાનાદિક ગૂઢ સ્થલમાં રહેલું, માલિકી વિનાનું એવું રૂપ્ય (રૂપું), સુવર્ણ, રત્નાદિક દ્રવ્ય અનેક સ્થલેથી લાવીને પ્રભુ સમક્ષ હાજર કરે છે. પ્રભુ જરોજર એક વર્ષ સુધી સૂર્યોદયથી માંડીને તે ભોજનના સમય સુધી દાન દે છે અને તેમાં પણ યાચકની પ્રાર્થનાનુસાર તેને દાન દેવામાં આવે છે. છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પ્રભુના અતિશયને લીધે કોઈ પણ યાચક અસંભવિત વસ્તુની કે અમર્યાદિત દાનની યાચના કરી શકતો નથી. દિન-પ્રતિદિન એક કોડ અને આઠ લાખ ‘સુવર્ણનું’ દાન દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ૩૬૦ દિવસ લેખે વર્ષ ગણતાં એક વર્ષમાં તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે તે ત્રણસે અઠ્યાસી કોડ અને એંસી લાખ (૩૮૮,૮૦૦૦૦૦૦) સુવર્ણનું દાન દે છે.

૧ દારિદ્ર્ય અને તેનાથી થતી અવનતિ એ સંબંધમાં જુઓ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૧૨ મા પદ ઉપરનું માંડે સ્પષ્ટીકરણ (પૃં ૨૫-૨૬).

૨ ભગ્યના સ્વરૂપ સાંડે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૪-૫).

૩-૪ કુબેર અને જૃમ્ભક સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૩૨).

૫ ‘સુવર્ણ’ એ સોનાનો સિક્કો છે. (જુઓ મૃચ્છકટિક.) વિશેષમાં આશરે ૧૭૫ ગ્રેઇન (ટૉય) જેટલા સોનાના વજનનું નામ પણ ‘સુવર્ણ’ છે. અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં ૩, શ્લોક ૫૪૮) માં પણ કહ્યું છે કે—

“માષો વશાર્ધગુણઃ, ષોઢશમાષો નિગચતે કર્પઃ ।

સસુવર્ણસ્ય સુવર્ણસૈરેવ પલં ચતુર્ભિશ્ચ ॥” —આર્યા.

અર્થાત્ ૮૦ રત્તી યાને ૧૬ માષ અથવા ૧ કર્પ જેટલા સોનાના વજનને ‘સુવર્ણ’ કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ પણ માની શકાય કે સુવર્ણ નામના સિક્કાનું વજન પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ હોય. વળી એચ. એચ. વિલ્સન (H. H. Wilson) ની ૧૧મી કૃતિ (vol.) ના ૪૭મા પૃષ્ઠ ઉપરથી બેઠ શકાય છે કે આ સિક્કાની કીંમત ઓછામાં ઓછી આશરે ૯ રૂપિયા જેટલી હોવી બેઠએ.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આથી કરીને આ પદ્ય 'પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમત્કથી અલંકૃત છે એમ જોઈ શકાય છે.

❖ ❖ ❖ ❖

જૈનસિદ્ધાન્તપ્રશંસા—

યદ્ દોષદારુદહનેષુ રતઃ કૃશાનુઃ

સ્યાદાપદુર્વ્યપિ હિ યત્ સ્મરતઃ કૃશા નુઃ ।

યદ્ વૃષ્ટિરેવ પરિદાહિષુ મેઘજાઽલં

જૈનં મતં હરતુ તદ્ ગુરુ મેઽઘજાલમ્ ॥ ૩ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યન્મતં દોષદારુદહનેષુ રતઃ કૃશાનુઃ સ્યાત્-ભવેત્ । નુઃ-પુરુષસ્ય । કિંવિશિષ્ટસ્ય ? સ્મરતઃ । કિં ? યત્ । ઉર્વી અપિ આપત્ કૃશા-તન્વી ભવતિ । યન્મતં વૃષ્ટિરેવ પરિદહન-શીલેષુ । કિંમૂતા ? મેઘજાઽલં, તન્મતં, ગુરુ-વિસ્તીર્ણ, મે-મમ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

યદ્ દોષ-દારુ-દહનેષુ રતઃ કૃશાનુઃ, યદ્ સ્મરતઃ નુઃ ઉર્વી અપિ આપત્ હિ કૃશા સ્યાત્, યદ્ પરિદાહિષુ અલં મેઘ-જા વૃષ્ટિઃ યત્ તદ્ જૈનં મતં મે ગુરુ અઘ-જાલં હરતુ ।

શીઠદાર્થ

યદ્ (મૂ० યદ્)=એ.

દોષ=દોષ, દૂષણ.

દારુ=કાષ, લાકડું.

દહન=આળવું તે.

દોષદારુદહનેષુ=દોષરૂપી કાષને આળવામાં.

રતઃ (મૂ० રત)=અનુરક્ત, આસક્ત.

કૃશાનુઃ (મૂ० કૃશાનુ)=અશિ.

સ્યાત્ (ધા० અસ્)=થાય.

આપદ્=આપત્તિ, વિપત્તિ.

ઉર્વી (મૂ० ઉર્વ)=મોટી.

અપિ=પણ.

હિ=નિશ્ચયાત્મક અવ્યય.

૧ આ પ્રકારના ચમત્કથી વિભૂષિત કાવ્ય જોવું હોય, તો સ્તોત્ર-રત્નાકરના દ્વિતીય ભાગના પત્રાંક ૮૯-૯૪ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો. ત્યાં જે વિહરમાણુ-વિંશતિ-જિનસ્તવ નામનું કાવ્ય આપેલું છે, તેનું કેજા પ્રથમ પદ્ય અત્ર ઉદાહરણ તરીકે આપવામાં આવે છે.

“સીમંધરાધીશ ! મહાવિદેહ-

ક્ષોણીવતંસઃ સુમહા વિદેહ ! ।

મવાનૂ મવત્તાવિષ ! વૈ નતેઽય-

શ્રીદોઽસ્તુ મે રુવિષવૈનતેષ ! ॥” -ઉપનિતિ.

निर्वाणकलिकायाम —

“श्रुतदेवतां मुकुटवर्णां दंष्ट्रवाहनां चतुर्भुजां वरदकमलान्वित
दक्षिणकर्णं पुस्तकाक्षमालान्वितवामकर्णं चेति ।”

યદ્ (મૂં યદ્)=જેને.

સ્મરતઃ (મૂં સ્મરત્)=યાદ કરનારા.

કૃશા (મૂં કૃશ)=અદૃષ્ટ.

નુઃ (મૂં નુઃ)=મનુષ્યની.

વૃષ્ટિઃ (મૂં વૃષ્ટિઃ)=વૃષ્ટિ, વરસાદ.

एव=જ.

પરિદાહિષુ (મૂં પરિદાહિન્)=સંતપ્તને વિષે.

મેઘ=મેઘ, જળનું વાદળું.

જન્=ઉત્પન્ન થવું.

મેઘજા=મેઘથી ઉત્પન્ન થનારી.

અલં=અત્યંત.

જૈનં (મૂં જૈન)=જૈન, જિન-વિષયક.

મતં (મૂં મત)=મત, દર્શન, સિદ્ધાન્ત.

હરતુ (ધાં હ)=હરો, નાશ કરો.

તદ્ (મૂં તદ્)=તે.

ગુહ=વિસ્તીર્ણ.

મે (મૂં અસ્મદ્)=મારા.

અઘ=પાપ.

જાલ=સમૂહ.

અઘજાલં=પાપના સમૂહને.

શ્લોકાર્થ

જૈન સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા—

“ જ (સિદ્ધાન્ત) દૂષણરૂપ કાષ્ટને બાળી નાંખવામાં અનુરક્ત અગ્નિના સમાન હોય, તેમજ જેનું સ્મરણ કરનારા માનવની મોટી આપત્તિઓ પણ અગ્નિચીત્ત અદૃષ્ટ થઈ જાય (અર્થાત્ તેનો અંત આવે) તથા જે (સંસારના સંતાપથી) દુઃખ થયેલાઓને વિષે (શાંતિ અર્પણ કરવામાં) મેઘથી ઉત્પન્ન થયેલી અત્યંત વૃષ્ટિજ છે, તે જૈન શાસન મારા વિસ્તીર્ણ પાપ-સમૂહનો નાશ કરો. ”—૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમ્ભકાર—

આ પદ્યનાં ચરણો તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં જોઈ શકાય છે કે તેનાં પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો અને બાકીનાં બે ચરણોના છેવટના ચાર અક્ષરો સમાન છે.

૫ ૫ ૫ ૫

શ્રુતદેવતા-સંકીર્તનમ્—

યાં દ્રાગ્ ભવન્તિ સુરમન્નિસમા નમન્તઃ

સંત્યજ્ય મોહમધિયોઽપ્યસમાનમન્તઃ ।

વાગ્દેવતા હતકુવાદિકુલા ભવર્ણાત્

સા પાતુ કુન્દવિકસન્મુકુલાભવર્ણા ॥ ૪ ॥ ૧ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

સા વાગ્દેવતા ભવર્ણાત્ પાતુ । યાં અધિયોઽપિ જના નમન્તઃ સુરમન્નિસમા ભવન્તિ । મોહં-અજ્ઞાનં સંત્યજ્ય । કિંવિશિષ્ટં ? અસમાનં, અન્તર્-મધ્યવર્તિનં ચ । કુન્દ-વિકસન્મુકુલાનાં આભા-હાયા यस્ય વર્ણસ્ય એવંવિધો વર્ણો યસ્યાઃ સા ॥ ૪ ॥

અન્વય:

અ-સમાનં, અન્તર્ મોહં સંસ્યજ્ય યાં નમન્તઃ અ-ધિયઃ અપિ દ્રાક્ સુર-મન્ત્રિ[ન્]-સમાઃ ભવન્તિ
સા હત-કુ-વાદિન્-કુલા, કુન્દ-વિકસત્-મુકુલ-આભ-વર્ણા વાચ્-દેવતા ભવ-ઋણાત્(વઃ) પાતુ ।

શબ્દાર્થ

યાં (મૂં યદ્)=જેને.

દ્રાક્=સત્વર, ઝટ.

ભવન્તિ (ધાં મૂ)=થાય છે.

સુર=દેવતા.

મન્ત્રિ[ન્]=પ્રધાન.

સુરમન્ત્રિસમાઃ=દેવગુરૂ(બૃહસ્પતિ)ના સમાન.

નમન્તઃ (મૂં નમત્)=નમસ્કાર કરનારા.

સંસ્યજ્ય (ધાં લ્યજ્)=ત્યાગ કરીને, ત્યજ દધને.

મોહં (મૂં મોહ)=મોહને, અજ્ઞાનને.

ધી=યુદ્ધિ, મતિ.

અધિયઃ=અધિષ્ઠાન છે યુદ્ધિ જેને વિષે એવા, જડ.

સમાન=તુલ્ય.

અસમાનં=નિરૂપમ, અસાધારણ.

અન્તર્=મધ્યવર્તી, આન્તરિક.

વાચ્=વાણી.

દેવતા=દેવતા.

વાગ્દેવતા=સરસ્વતી, શ્રુત-દેવતા.

હત (ધાં હન્)=નષ્ટ કરેલ.

કુ=અનિષ્ટવાચક શબ્દ.

વાદિન્=વાદી.

કુલ=સમૂહ, સમુદાય.

હતકુવાદિકુલા=નાશ કર્યો છે 'કુ'વાદીના સમુદાયનો જેણે એવી.

ભવ=સંસાર.

ઋણ=ઋણ, દેવું, કરજ.

ભવર્ણાત્=સંસારરૂપી કરજમાંથી.

સા (મૂં તદ્)=તે.

પાતુ (ધાં પા)=રક્ષણ કરો, બચાવો.

કુન્દ=મોગરાનું ફૂલ.

વિકસત્ (ધાં કસ્)=વિકાસ પામતી, ખીલતી.

મુકુલ=કળી, કલિકા.

આભા=છાયા, કાન્તિ.

વર્ણ=વર્ણ, રંગ.

કુન્દવિકસન્મુકુલાભવર્ણા=કુન્દની વિકસ્વર થતી કલિકાની છાયા જેવો વર્ણ છે જેનો એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“અસાધારણ તેમજ આન્તરિક એવા અજ્ઞાનને ત્યજ દધને, જેને નમસ્કાર કરનારા જડ (મનુષ્યો) પણ બૃહસ્પતિસમાન બને છે, તે શ્રુત-દેવતા કે જેણે કુવાદીઓના કુલનો સંહાર કર્યો છે તેમજ વળી જેનો વર્ણ કુન્દ(કુસુમ)ની વિકસ્વર થતી કલિકાની કાન્તિના જેવો છે, તે સરસ્વતી (હે ભગ્ય જનો ! તમને) ભવરૂપી કરજમાંથી બચાવો.”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અભરકાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આથી કરીને આ પદ્ય પણ દ્વિતીય પદ્યની માફક પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત છે.

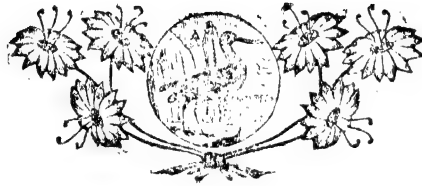
૧ ખોટા તર્ક ઉઠાવનાર.

૨ આ કાવ્યના ૭૨મા તેમજ ૮૨મા શ્લોકમાં પણ શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે.

શ્રુત-દેવતાતું સ્વરૂપ—

શ્રુત-દેવતાના સંબંધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે તે શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા છે. વળી તેનો વર્ણુ ચન્દ્ર, ક્ષીર, હિમ ઇત્યાદિના જેવો ધવલ છે અને તે કમલના ઉપર આરૂઠ થાય છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ પુસ્તક અને માલા વડે અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વીણા અને કમલથી વિભૂષિત છે. આ દેવીના સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક પણ વિચારવા જેવો છે.

“પ્રકટપાણિતલે જપમાલિકા
કમલપુસ્તકવેણુવરાધરા ।
ધવલહંસસમા શ્રુતવાહિની
હરતુ મે દુરિતં ભુવિ ભારતી ॥” -કુતવિલમ્બિત.

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

अथ श्रीअजितनाथस्य स्तुतिः—

कुसुमबाणचमूभिरपीडित-

त्रिभिरतीव जगद्भिरपीडितः ।

सकललोकमवन् वृजिनाजितः

शमयताद् दुरितानि जिनाजितः ॥ ५ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

टीका

जिनश्चासावजितश्च स जिनाजितो दुरितानि शमयतात् । किं० ? कुसुमबाणस्य-
कन्दर्पस्य चम्वः शब्दाद्यास्ताभिः अपीडितः । त्रिजगद्भिः ईडितः—स्तुतः । किं कुर्वन् ?
अवन्-रक्षन्, (कं ?) सकललोकं, (कस्मात् ?) वृजिनं-पापं तदेवाजिः—संग्रामस्ततः ॥ ५ ॥

अन्वयः

कुसुम-बाण-चमूभिः अ-पीडितः, त्रिभिः जगद्भिः अपि अतीव ईडितः, वृजिन-आजि-तः
सकल-लोकं अवन् जिन-‘अजितः’ दुरितानि शमयतात् ।

शङ्खार्थ

कुसुम=पुष्प, ३६.

बाण=आण.

कुसुमबाण=पुष्प छे आण नेनुं ते, कामदेव.

चमू=क्षक, सेना, श्रेण.

कुसुमबाणचमूभिः=कामदेवनी सेनाय्ये वडे.

पीडित (धा० पीड्)=दुःखी थयेव.

अपीडितः=नहि पीडायेव.

त्रिभिः (मू० त्रि)=त्रय वडे.

अतीव=अत्यंत.

जगद्भिः (मू० जगत्)=जगतो वडे.

ईडितः (मू० ईडित)=स्तुति करायेव.

सकल=समस्त.

लोक=जगत्, दुनिया, विश्व.

सकललोकं=समस्त जगत्ने.

अवन् (मू० अवत्)=पापनारा, रक्षण करनारा.

वृजिन=पाप.

आजि=संग्राम, लडाई.

वृजिनाजितः=पापश्च संग्रामथी.

शमयतात् (धा० शम्)=शांत करो, नष्ट करो.

दुरितानि (मू० दुरित)=पापेने.

अजित=अजितनाथ, जीत तीर्थकर.

जिनाजितः=अजित जिन.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅજિતનાથની સ્તુતિ—

“કંઠર્પતા સૈન્ય વડે નહિ પીડાયેલા એવા, તથા ત્રણે જગત્ વડે પણ અત્યંત સ્તુતિ કરાયેલા, તેમજ પાપરૂપ સંગ્રામથી સમસ્ત વિશ્વનું રક્ષણ કરનારા એવા ‘અજિત જિનેશ્વર (હે લબ્ય-જન! તમારાં) પાપોને નષ્ટ કરો.”—૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પદ્ય-અમત્કારમાં આ કાવ્યમાંના તૃતીય પદ્યને મળતું આવતું આ પદ્ય (તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો) ‘દ્રુતવિલંબિત’ છંદમાં રચાયેલ છે. આ છંદનું લક્ષણ એ છે કે—

“અયિ કુશોદરિ ! યત્ર ચતુર્થકં
ગુરુ ચ સપ્તમકં દશમં તથા ।
વિરતિજં ચ તથૈવ વિચ્છક્ષણૈ-
ર્દ્વૈતવિલમ્બિતમિત્યુપદિશ્યતે ॥”

-શ્રુત૦ શ્લોક૦ ૩૦.

અર્થાત્ હે સૂક્ષ્મ અંગબાળી ! જે સમવૃત્તના ચોથા, સાતમા, દશમા અને અંત્ય અર્થાત્ બારમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય છે, તે વૃત્તને પછિડતો ‘દ્રુતવિલંબિત’ કહે છે.

આ વૃત્તમાં ન, મ, મ અને ર એમ ચાર ગણો છે. આથી કરીને એનું લક્ષણ એમ પણ બાંધવામાં આવે છે કે—

“દ્રુતવિલમ્બિતમાહ નમૌ મરૌ”

આ વાત ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ પ્રતિ દષ્ટિ-પાત કરીએ,

કુ સુ મ્ । બા ણ ચ્ । મૂ મિ ર્ । પો હિ તઃ
ન મ મ ર

૪ ૪ ૪ ૪

જિનેશ્વરાણાં નુતિઃ—

કૃતવતોઽસુમતાં શરણાન્વયં

સકલતીર્થકૃતાં ચરણાન્ વયમ્ ।

સુરકૃતામ્બુજગર્ભનિશાન્તકાન્

રવિસમાન્ પ્રણુમોઽઘનિશાન્તકાન્ ॥ ૬ ॥

-દ્રુત૦

૧ આ દ્વિતીય જિનેશ્વર અજિતનાથના ચરિત્રનું દિગ્-દર્શન કરવું હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૩૪) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

ટીકા

સકલતીર્થકૃતાં ચરણાન્ વયં પ્રણુમઃ । કિંવિધાન્ ? કૃતવતઃ । કિં ? શરણાન્વયં-
શરણપ્રવાહં અસુમતાં । સુરકૃતામ્બુજગર્ભમેવ નિશાન્તં-ગૃહં યેષાં તે સુર૦ । “શેષાદ્વિભાષા
(દ્વા)” (સિદ્ધ૦ અ૦ ૭, પા૦ ૩, સૂ૦ ૧૭૫) इति क (च्) प्रत्ययः । रविसमान्-सूर्यसमान् ।
અતઃ અઘમેવ નિશા તસ્યા અન્તકા-વિનાશકાઃ ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

વયં સકલ-તીર્થકૃતાં અસુ-મતાં શરણ-અન્વયં કૃતવતઃ, સુર-કૃત-અમ્બુજ-ગર્ભ-નિશાન્તકાન્,
રવિ-સમાન્, અઘ-નિશા-અન્તકાન્ ચરણાન્ પ્રણુમઃ ।

શીઘ્રાર્થ

કૃતવતઃ (મૂ૦ કૃતવત્)=કરેલા.

અસુ=પ્રાણુ.

અસુમતાં (મૂ૦ અસુમત્)=પ્રાણુઓના.

શરણ=શરણુ, અથાવ.

અન્વય=સંતતિ, પ્રવાહ.

શરણાન્વયં=શરણુની સંતતિને.

તીર્થ=(૧) ચતુર્વિધ સંઘ; (૨) દ્વાદશાંગી; (૩) પ્ર-
થમ ગણધર.

કૃત્=કરનાર.

તીર્થકૃત્=તીર્થકર, તીર્થપતિ.

સકલતીર્થકૃતાં=સર્વ તીર્થકરોના.

ચરણાન્ (મૂ૦ ચરણ)=પાદોને, ચરણોને.

વયં (મૂ૦ અસ્મદ્)=અમે.

કૃત (ધા૦ કૃ)=કરેલ, રચેલ.

અમ્બુ=જલ.

અમ્બુજ=જલમાં ઉત્પન્ન થાય તે, કમલ.

ગર્ભ=મધ્ય ભાગ.

નિશાન્ત=શુદ્ધ.

સુરકૃતામ્બુજગર્ભનિશાન્તકાન્=દેવ-રચિત કમલોનો
મધ્ય ભાગ છે શુદ્ધ જેનું એવા.

રવિ=સૂર્ય, સૂરજ.

રવિસમાન્=સૂર્યસમાન.

પ્રણુમઃ (ધા૦ નુ)=સ્તુતિ કરીએ છીએ.

નિશા=રાત્રિ, રાત.

અન્તક=અન્ત આણનારા, વિનાશ કરનારા.

અઘનિશાન્તકાન્=પાપશ્વી રાત્રિનો અંત આણનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“પ્રાણુઓના શરણુની સંતતિને કરેલાં (અર્થાત્ અનેક સંખ્ય જીવો વડે આશ્રય
લેવાયેલાં) એવાં, તથા દેવ-રચિત કમલનો મધ્ય ભાગ છે શુદ્ધ જેનું એવાં,^૧ વળી સૂર્ય-
સમાન અને (અતએવ) પાપશ્વી રાત્રિનો અંત આણનારાં એવાં સમસ્ત તીર્થપતિ-
ઓનાં ચરણોને અમે સ્તવીએ છીએ.”—૬

૧ જિનેશ્વરનાં ચરણોની નીચે દેવતાઓ કમલ સ્થાપે છે એ અત્ર સૂચવવામાં આવ્યું છે. આ વા-
તની ભક્તાભર-સ્તોત્ર (શ્લોક ૩૨) પણ સાક્ષી પૂરે છે. આ હકીકત ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા
(૫૦ ૧૦૨) પણ પ્રકાશ પાડે છે.

૨ સમસ્ત તીર્થપતિઓથી ગત ચોવીસીના ચોવીસ તીર્થકરો સમજવા એ તો દેખીતી વાત છે. છતાં
પણ આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી જોઈતી હોય તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૫૦ ૩૭-૩૯ તરફ
દૃષ્ટિ-પાત કરો.

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો પણ પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમત્કથી શોભે છે, કેમકે તેનાં ચાર ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

ૐ ૐ ૐ ૐ

૧ આ પ્રકારના ચમત્કથી વિભૂષિત એવું એક આઠ પદ્યનું શ્રીપાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ રચેલું છે. તે નીચે મુજબ છે:—

“શ્રીપાર્શ્વ! પાદાન્તનાગરાજ!

પ્રોત્સર્પદેનઃકફનાગરાજ! ।

સતાં હતાસત્પરિણામરાગં

ત્વાં સંસ્તુમઃ સ્થૈર્યગુણામરાગમ્ ” ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિ.

“હે શ્રીપાર્શ્વ! જેનાં ચરણોને પ્રણામ કર્યો છે નાગરાજે (ધરણેન્દ્રે) એવા હે નાથ! વધતા જતા એવા પાપરૂપી કફ પ્રતિ (તેનો વિનાશ કરવામાં) મુંઝ સમાન! હે જન્મ-રહિત (જિનેશ્વર)! નાશ કર્યો છે સજ્જનોના દુષ્ટ પરિણતિવાળા રાગનો જેણે એવા તથા સ્થિરતારૂપી ગુણમાં મેરૂસમાન એવા તને અમે સ્તવીએ છીએ.”—૧

“યે મર્ત્યદેવાસુરમાનનીયં

પश्यन्ति ते श्रीभरमाननीयम् ।

सद्यस्त्रिलोकीतिलकामितानि

सिध्यन्ति तेषामिह कामितानि ” ॥ ૨ ॥—ઉપજાતિ.

“હે ત્રૈલોક્યને વિષે તિલકસમાન (તીર્થેશ્વર)! માનવ, દેવ અને દાનવને માનનીય એવું તેમજ વળી શોભાથી ભરપૂર એવા તારા મુખને જેઓ જુએ છે, તેમના અપરિમિત મનોરથો અત્ર સત્વર ફલીભૂત થાય છે.”—૨

“दशोद्वयं पद्मदलानुकारं

नाशिश्चयत् ते कमलानुकारम् ? ।

कुतोऽन्यथा त्वन्नतिदीक्षितेषु

सर्वश्रियां प्रेम तदीक्षितेषु ? ” ॥ ૩ ॥—ઉપજાતિ.

“પદ્મના પત્રનું અનુકરણ કરનારા એવા તારા નેત્ર-યુગલ શું લક્ષ્મીનું અનુકરણ નથી કરતા? એમ નહિ હોય તો તારા પ્રણામને વિષે દીક્ષિત તેમજ તારા નેત્ર-યુગલ વડે જેવાએલા (અર્થાત્ તારા કૃપા-પાત્ર) એવા (મનુષ્યો) ને વિષે સમસ્ત સંપત્તિનો પ્રેમ કર્યાથી (હોય)?”—૩

“अभ्यर्हितं भव्यकदम्बकानां

हर्षप्रकर्षाल्लसद्भक्तानाम् ।

सेवन्ति ये त्वां विधिवल्लभन्ते

निर्वाणसौख्यं बुधवल्लभं ते ” ॥ ૪ ॥—ઉપજાતિ.

“હર્ષના પ્રકર્ષને લઇને દેદીપ્યમાન છે નેત્રો જેનાં એવા ભવ્ય-સમુદાયોને પૂજ્ય (તેમજ પણ્ડિતોને પ્રિય) એવા તને જેઓ વિધિપૂર્વક લગે છે, તેઓ પણ્ડિતોને પ્રિય એવું મોક્ષનું મુખ પામે છે.”—૪

જિનવાણી-પ્રશંસા—

કૃતસમસ્તજગચ્છુભવસ્તુતા

જિતકુવાદિગણાઽસ્તભવસ્તુતા ।

અવતુ વઃ પરિપૂર્ણનભા રતી-

નૃત્મરુતે દદતી જિનભારતી ॥ ૭ ॥

—દ્રુત૦

“ રતેરહંકૃત્યપનાયિકાભિ-

ર્વપુઃશ્રિયા તે સુરનાયિકાભિઃ ।

નાક્ષોભિ ચેતઃ પરભાવલીન-

મચિન્ત્યવિસ્તારિશુભાવલીનમ્ ” ॥ ૫ ॥—ઉપજાતિ.

“ (કુંદર્પની પત્ની) રતિના ગર્વને દૂર કરનારી એવી સુરાંગનાઓ પોતાના દેહની સંપત્તિદ્વારા, ઉત્તમ ભાવને વિષે લીન એવા, તેમજ આયિન્ત્ય, વિસ્તીર્ણ અને શુભ એવી શ્રેણિઓના સ્વામી એવા તારા ચિત્તને ચલિત કરી શકી નહિ.”—૫

“ પ્રભો ! તવાઽસ્તસ્મરરાજમાને

નચાંશુજાલેન વિરાજમાને ।

ક્રમામ્બુજે લક્ષ્મિગૃહે રસેન-

શાક્રાચનીય ! સ્તુમહે રસેન ” ॥ ૬ ॥—ઉપજાતિ.

“ હે નાથ ! હે પૃથ્વી-પતિઓના તેમજ ઇન્દ્રોના પૂજ્ય ! લક્ષ્મીના મંદિરરૂપ એવાં, વળી નખનાં કિર-
ણોના સમૂહ વડે શોભતાં, તેમજ વળી દળી નાંખ્યો છે કુંદર્પરાજના ગર્વને જેણે એવાં તારા ચરણોની અમે પ્રેમપૂર્વક સ્તુતિ કરીએ છીએ.”—૬

“ આકાક્ષિતા બહુવિધં જનતાભિરામા-

સ્પૃષ્ટા મહોદયપુરી ધ્રુવતાભિરામા ।

અપ્યધ્વરશ્રુતિતપઃસવનાદતે ન

પુંસાઽઽપ્યતે જિન ! તવ સ્તવનાદતેન ? ” ॥ ૭ ॥—વસન્તતિલકા.

“ લોકો વડે બહુ પ્રકારે આકાંક્ષા (ઇચ્છા) રખાયેલી એવી, વ્યાધિ વડે નહિ સ્પર્શ કરાયેલી (અ-
ર્થાત્ અવ્યાબાધ) એવી, તેમજ નિશ્ચયતા વડે મનોહર એવી મહોદય-નગરી (મુક્તિ-પુરી) ને (પણ)
યસ, શ્રુતિ, તપ અને જ્ઞાન કર્યા વિના પણ હે વીતરાગ ! તારા સ્તવનને વિષે આદરવાળો મનુષ્ય શું
પામતો નથી કે ? ”—૭

“ હૃથં ફળીન્દ્રસતતશ્રિતપાર્શ્વ ! નાઽથ

સ્ત્રી વા સ્તવં પઠતિ યસ્તવ પાર્શ્વનાથ ! ।

તસ્યૈ સ્પૃહામવૃજિનપ્રભવાય ! નથ્યા

લક્ષ્મીર્વિભર્તિ સુમનઃસમવાચનથ્યા ” ॥ ૮ ॥—વસન્તતિલકા.

“ હે નાગેન્દ્ર વડે નિરંતર આશ્રય લેવાયેલો છે જેની આજુબોજી એવા હે (નાથ) ! હે પાર્શ્વનાથ !
પુણ્યની ઉત્પત્તિનો લાભ છે જેના દ્વારા એવા હે (ધર્મી) ! જે નર કે નારી તારા (આ) સ્તોત્રનું પઠન
કરે છે. તેમજ નવીન (આત્મિકતા) એવી મળે તેવાના અગ્રદાયને નવ્ય (સ્તુતિ કરવા લાયક)
એવાં લક્ષ્મી ઇચ્છા રાખે છે.”—૮

ટીકા

જિનભારતી-વાગ્ અવતુ । વઃ-યુષ્માન્ । શુભવસ્તૂનાં ભાવઃ શુભવસ્તુતા, કૃતા સમ-
સ્તજગતઃ શુભવસ્તુતા યયા સા તથાવિધા । જિતઃ કુવાદિગણો યયા સા । અસ્તો-વિક્ષિપ્તો
ભવઃ-સંસારો યૈઃ ઇતાવતા સાધવસ્તૈઃ સ્તુતા इत्यर्थः । ગામ્ભીર્યશબ્દેન પરિપૂર્ણ નભો યયા ।
નરશ્ચ મરુતશ્ચ નૃમરુત્ તસ્મૈ નૃમરુતે । રતીઃ-સુખાનિ । દદતી-પ્રયચ્છન્તી । યા વાગ્ ॥૭॥

અન્વયઃ

કૃત-સમસ્ત-જગત્-શુભ-વસ્તુતા, જિત-કુ-વાદિન્-ગણા, અસ્ત-ભવ-સ્તુતા, પરિપૂર્ણ-નભાઃ,
નૃ-મરુતે રતીઃ દદતી જિન-ભારતી વઃ અવતુ ।

શીઠ-દાર્થ

સમસ્ત=અખિલ, સંપૂર્ણ.

જગત્=દુનિયા.

શુભ=શુભ.

વસ્તુ=પદાર્થ.

કૃતસમસ્તજગદ્શુભવસ્તુતા=કર્તૃ છે અખિલ વિશ્વને
શુભ વસ્તુના ભાવવાળું જેણે એવી.

જિત (ધાં જિ)=જીતેલા, પરાજિત કરેલા.

ગણ=સમુદાય, સમૂહ.

જિતકુવાદિગણા=પરાજય કર્યો છે કુવાદીઓના
સમુદાયનો જેણે એવી.

સ્તુત (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરાયેલ.

અસ્તભવસ્તુતા=પરાસ્ત કર્યો છે સંસાર જેમણે એવા
વડે સ્તુતિ કરાયેલી.

અવતુ (ધાં અવ)=ખયાવો, રક્ષણ કરો.

વઃ (મૂં યુષ્મદ્)=તમને.

પરિપૂર્ણ (ધાં પૂ)=પૂરી દીધેલ.

નભસ્=આકાશ, ગગન.

પરિપૂર્ણનભાઃ=પૂરી નાંખ્યું છે ગગન જેણે એવી.

રતીઃ (મૂં રતિ)=સુખોને.

નૃ=મનુષ્ય, માનવ.

મરુત્=દેવ, અમર.

નૃમરુતે=માનવ અને અમરને.

દદતી (ધાં દા)=આપનારી.

ભારતી=વાણી, દેશના.

જિનભારતી=જિન-વાણી, જિનેશ્વરની દેશના.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની પ્રશંસા—

“ કર્તૃ છે અખિલ વિશ્વને શુભ વસ્તુના ભાવમય જેણે એવી, તેમજ જીત્યો છે
કુવાદીઓના સમુદાયને જેણે એવી, તથા વળી નષ્ટ કર્યો છે (ચોર્યારી લાખ ચોનિરૂપ)
સંસાર જેણે એવા (મુનિવરો) વડે સ્તુતિ કરાયેલી, અને વળી (ગાંભીર્યાદિક ગુણે
કરીને) પૂરી નાંખ્યું છે ગગન જેણે એવી, તેમજ માનવ તથા દેવને સુખો અર્પણ
કરનારી એવી જિન-વાણી (હે ભગ્યો!) તમારું રક્ષણ કરો.”—૭

❧ ❧ ❧ ❧

ધરણપટ્ટમહિલાયાઃ સ્તુતિઃ—

સુફળરત્નસરીસૃપરાજિતાં

રિપુબલપ્રહતાવપરાજિતામ્ ।

સ્મરત તાં ધરણાગ્રિમયોપિતં

જિનગૃહેષુ યયાઽશ્રમયોપિતમ્ ॥ ૮ ॥

—હૃત૦

ટીકા

ધરણાગ્રિમયોપિતં-પટ્ટમહિલાં સ્મરત । કિંભૂતાં ? સુફળેષુ રત્નાનિ યેષાં તે તથા-
વિધાઃ સરીસૃપાઃ-સર્પાસ્તૈ રાજિતામ્ । રિપુબલપ્રહતાં અપરાજિતામ્ । જિનાલયેષુ યયા
શ્રમ-રહિતયા ઉપિતં-નિવસિતમ્ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

યયા અ-શ્રમયા જિન-ગૃહેષુ ઉપિતં, તાં સુ-ફળ-રત્ન-સરીસૃપ-રાજિતાં, રિપુ-બલ-પ્રહતાં
અ-પરાજિતાં (અથવા અપર-અજિતાં) ‘ધરણ’-અગ્રિમ-યોપિતં સ્મરત ।

શબ્દાર્થ

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

ફળ=ફળ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

સરીસૃપ=સર્પ, સાપ.

રાજિત (ધા૦ રાજ)=શોભાયમાન, સુશોભિત.

સુફળરત્નસરીસૃપરાજિતાં=જેની સારી ફેણોમાં રત્ન

છે એવા સર્પો વડે સુશોભિત.

રિપુ=શત્રુ, દુશ્મન.

બલ=સૈન્ય.

પ્રહતિ=નાશ.

રિપુબલપ્રહતાં=શત્રુના સૈન્યનો નાશ કરવામાં.

પરાજિત (ધા૦ જિ)=હારી ગયેલ.

અપર=અન્ય.

અજિત=નહિ હતાયેલ.

અપરાજિતાં=(૧) નહિ હતાયેલી; (૨) અન્ય કોઈથી
નહિ હતાયેલી.

સ્મરત (ધા૦ સ્મ)=તમે સ્મરણ કરો.

તાં (મૂ૦ તદ્)=તેને.

ધરણ=ધરણેન્દ્ર, નાગ-પતિ.

અગ્રિમ=પ્રથમ, મુખ્ય.

યોપિત=શ્રી, પત્ની.

ધરણાગ્રિમયોપિતં=ધરણેન્દ્રની પટ્ટરાણીને.

ગૃહ=ઘર.

જિનગૃહેષુ=જિનાલયોને વિષે.

યયા (મૂ૦ યદ્)=જેના વડે.

શ્રમ=પરિશ્રમ, થાક.

અશ્રમયા=અવિદ્યમાન છે પરિશ્રમ જેને વિષે એવી,
થાક-રહિત.

ઉપિતં (ધા૦ વસ્)=રહેવાયું, નિવાસ કરાયો.

શ્લોકાર્થ

ધરણેન્દ્રની પટ્ટરાણીની સ્તુતિ—

“ અવિદ્યમાન છે પરિશ્રમ જેને વિષે એવા જેનાથી જિનાલયોમાં નિવાસ કરાયો,

તે, રત્ન છે જેની સારી ફેણોમાં એવા સર્પો વડે સુશોભિત એવી, તેમજ વળી શત્રુ-
ઓના સૈન્યનો સંહાર કરવામાં કામથી પણ ગાંજ ન બચ એવી (તે) ધરણેન્દ્રની
અથ-મહિષીને (હે મુમુક્ષુ જનો!) તમે સ્મરો.”—૮

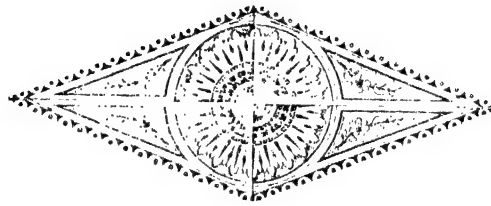
સ્પષ્ટીકરણ

ધરણેન્દ્ર—

જૈન શાસ્ત્રમાં દેવોના (૧) ભુવનપતિ, (૨) વ્યંતર, (૩) જ્યોતિષ્ક અને (૪) વૈમા-
નિક એમ ચાર પ્રકારે ગતાવ્યા છે. તેમાં વળી ભુવનપતિના (૧) અસુર-કુમાર, (૨) નાગ-
કુમાર, (૩) વિદ્યુત-કુમાર, (૪) સુપર્ણ-કુમાર, (૫) અગ્નિ-કુમાર, (૬) વાયુ-કુમાર, (૭) મેઘ-
કુમાર, (૮) ઉદધિ-કુમાર, (૯) દ્વીપ-કુમાર અને (૧૦) દિક્-કુમાર એમ દશ ભેદો છે. આ
ભેદોમાંના નાગકુમાર દેવોના બે ઇન્દ્રો છે અને તેમને ધરણ અને ભૂતાનંદના નામથી
ઓળખવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ધરણેન્દ્ર એ નાગકુમાર દેવોના ઇન્દ્રનું
નામ છે. આ ઇન્દ્ર દક્ષિણ દિશાનો સ્વામી છે. આ ઇન્દ્રને છ અથ-મહિષીઓ છે. તેનાં
નામોના સંગ્રહમાં સ્થાનાંગ-સૂત્ર (પત્રાંક ૩૬૧)માં કહ્યું છે કે—

“ ધરણસ્સ પં નાગકુમારેન્દ્રસ્સ નાગકુમારરત્નો છ અગ્ગમહિસીઓ પં તં—(૧) અલા,
(૨) સક્કા, (૩) સતેરા, (૪) સોતામણી, (૫) હંદા, (૬) ઘણવિજયા ”

અર્થાત્ નાગકુમારના ઇન્દ્ર ધરણેન્દ્રની (૧) અલા, (૨) શક્કા, (૩) સતેરા, (૪) સૌદામિની,
(૫) ઇન્દ્રા અને (૬) ઘનવિદ્યુતા એમ છ પટરાણીઓ છે.

३ श्रीशंभवजिनस्तुतयः

अथ श्रीशंभवनाथस्य स्तुतिः—

नमो भुवनशेखरं दधति ! देवि ! ते वन्दिता-
मितिस्तुतिपराऽगमत् त्रिदशपावली वन्दिता ।
यदीयजननीं प्रति प्रणुत तं जिनेशं भवं
निहन्तुमनसः सदाऽनुपमवैभवं 'शंभवम्' ॥ ९ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

टीका

यदीयजननीं प्रति त्रिदशपावली-इन्द्रावली वन्देर्भावो-वन्दिता तां वन्दितां
अगमत्-गतवती इतिस्तुतिपरा सती हे भुवनमुकुटं पुत्रं दधति-धारयमाणे ! हे देवि !
ते-तुभ्यं नमोऽस्तु । इन्द्रावली किंभूता ? वन्दिता । कैः ? देवादिभिः इति गम्यते । तं
जिनेशं भवं निहन्तुमनसः सन्तः प्रणुत यूयं निरुपमभूतिम् ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) भुवन-शेखरं दधति ! देवि ! ते नमः इति-स्तुति-परा, वन्दिता त्रिदश-प-आवली यदीय-
जननीं प्रति वन्दितां अगमत्, तं अनुपम-वैभवं जिन-ईशं 'शंभवं' भवं 'निहन्तु-मनसः प्रणुत ।

श्लोकार्थ

नमस्=नमस्कार छेजे.

शेखर=मुकुट.

भुवनशेखरं=त्रैलोक्यना मुकुटसमानने.

दधति ! (मू० दधती)=डे धारणु करनारी !

देवि ! (मू० देवी)=डे देवी !

ते (मू० युष्मद्)=तने.

वन्दितां (मू० वन्दिता)=वन्दीपणाने.

इति=आ प्रमाणे.

स्तुति=स्तुति, स्तवन.

पर=तत्पर.

इतिस्तुतिपरां=अे प्रमाणेनी स्तुतिभां तत्पर.

अगमत् (घा० गम्)=प्राप्त शती हवी.

त्रिदश=देव, सुर.

त्रिदशप=देवेन्द्र, सुरपति.

आवली=श्रेणि.

त्रिदशपावली=सुरेन्द्रनी श्रेणि.

વન્દિતા (ધા० વન્દ)=વન્દન કરાયેલી.
 યદીય=જેની.
 જમની=માતા.
 યદીયજનર્તી=જેની માતાને.
 પ્રતિ=ને.
 પ્રણુત (ધા० નુ)=તમે સ્તુતિ કરો.
 તં (મૂ० તદ્)=તેને.
 ર્જિશ=સ્વામી, પ્રભુ.
 જિનેશં=તીર્થપતિને, જિનેશ્વરને.

ભવં (મૂ० ભવ)=સંસારને.
 નિહન્તું (ધા० હન્)=નાશ કરવાને.
 મનસ્=મન.
 નિહન્તુમનસઃ=નાશ કરવાના મનવાળા.
 સદા=સર્વદા, હમેશાં.
 અનુપમ=અસાધારણ, નિરૂપમ.
 વૈભવ=સંપત્તિ.
 અનુપમવૈભવં=નિરૂપમ છે સંપત્તિ જેની એવાને.
 શંભવં (મૂ० શંભવ)=શંભવ(નાથ)ને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ—

“ ‘ હે ત્રૈલોક્યના મુકુટ(સમાન પુત્ર)ને (કુક્ષિમાં) ધારણ કરનારી દેવી ! તને નમસ્કાર હોજો’ એવી સ્તુતિ કરવામાં તત્પર એવી, તેમજ (દેવ અને દાનવ વડે) વન્દન કરાયેલી એવી સુરપતિઓની શ્રેણિ જેની માતા પ્રતિ ખન્દિ-ભાવને ધારણ કરતી હવી, તે અસાધારણ સંપત્તિવાળા (તૃતીય) જિનેશ્વર ‘શંભવ(નાથ)ની (હે ભવ્ય-જનો !) સંસારનો નાશ કરવાના મનવાળા (થયા થકા) તમે સ્તુતિ કરો.’ ”—૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ કાવ્યની પદ્ધતિ-અનુસાર આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ ‘પૃથ્વી’ નામના સમવૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે. એનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે:—

“ દ્વિતીયમલિકુન્તલે ! યદિ પદ્મમં દ્વાદશં
 ચતુર્દશમથ પ્રિયે ! ગુરુ ગમીરનામિહદે ! ।
 સપચ્ચદશમાન્તિકં તદનુ યત્ર કાન્તે ! યતિ-
 ગિરીન્દ્રફણિમૃત્કુલૈર્ભવતિ સુમ્નુ ! ‘પૃથ્વી’ હિ સા ॥”

—શ્રુત ૦ શ્લોક ૪૦.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હે ભ્રમરના સમાન (કૃષ્ણ) કેશવાળી (કામિની) ! જે વૃત્તનો ખીજો અક્ષર તેમજ હે પ્રિયા ! જેના છઠ્ઠા, આઠમા, બારમા તથા ચૌદમા અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને વળી હે ઊડી નાભિરૂપ હૃદવાળી (લલના) ! આ ઉપરાંત જેના પંદરમા અને છેવટના અર્થાત્ સત્તરમા અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને હે કાન્તા ! જે વૃત્તમાં આઠમા અને ત્યાર પછીના નવ અક્ષરો બાદ વિરામ-સ્થાન હોય, તે વૃત્ત હે સુમ્નુ ! ‘પૃથ્વી’ છે.

આ સત્તર અક્ષરના વૃત્તમાં જ, સ, જ, સ અને ય એમ પાંચ ગણો છે, જ્યારે છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે એટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ પાદ પ્રતિ નજર કરીએ.

૧ શ્રીશંભવનાથનું ટુંક ચરિત્ર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૪૮-૪૯) ઉપરથી બેધ શકાશે.

ન મો મુ।વ ન શે।ઘ રં દા।ધ તિ દે।વિ તે વન્।દિ તા
જ સ જ સ ય લ ગ
આથી કરીને તો ‘પૃથ્વી’ નું નીચે મુજબનું લક્ષણ ચરિતાર્થ થાય છે—

“જસૌ જસયલા વસુપ્રહયતિશ્ચ પૃથ્વી ગુરુઃ”

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન છે (કેમકે ચમકમચ પદ્યમાં બકાર અને વકાર એક ગણાય છે^૧). આ પદ્યીનું પદ્ય પણ આવી બાતના ચમકથી વિભૂષિત છે.

૪ ૪ ૪ ૪

સકલજિનેશ્વરાણાં જન્માભિષેકઃ—

સુમેરુગિરિમૂર્ધનિ ધ્વનદનેકદિવ્યાનકે

સુરૈઃ કૃતમવેક્ષ્ય યં મુમુદિરેડિતિભવ્યા ન કે ।

જગત્રિતયપાવનો જિનવરાભિષેકો મલં

સદા સ વિધુનોતુ નોડશુભમયં ઘનાકોમલમ્ ॥ ૧૦ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

ધ્વનન્તઃ—શબ્દયન્તઃ અનેક(કે) દિવ્યાનકા—દિવ્યપટ્ટહા યસ્મિન્ । અતીવ ભવ્યાઃ કે ન પ્રમુદિતાઃ ? । નઃ—અસ્માકં મલં—અપ્રકારં કર્મ વિધુનોતુ—અપનયતુ । ઘનં ચ તત્ અકોમલં ચ કઠિનમિત્યર્થઃ ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

ધ્વનત્—અનેક—દિવ્ય—આનકે સુમેરુ—ગિરિ—મૂર્ધનિ સુરૈઃ કૃતં યં (જિન—અભિષેકં) અવેક્ષ્ય કે અતિ—ભવ્યાઃ ન મુમુદિરે ? સઃ જગત્—ત્રિતય—પાવનઃ જિન—વર—અભિષેકઃ નઃ અ—શુભ—મયં, ઘન—અ—કોમલં મલં સદા વિધુનોતુ ।

શબ્દાર્થ

સુમેરુ=મેરુ.

ગિરિ=પર્વત.

મૂર્ધન=ટોચ, શિખર.

સુમેરુગિરિમૂર્ધનિ=મેરુ પર્વતની ટોચ ઉપર.

ધ્વનત્ (ધા० ધ્વન્)=શબ્દાવમાન.

અનેક=અનેક.

દિવ્ય=દિવ્ય, સ્વર્ગીય.

આનક=દુદુભિ, વાદ્ય—વિશેષ.

ધ્વનદનેકદિવ્યાનકે=વાગી રહી છે અનેક દિવ્ય

દુદુભિઓ જ્યાં એવા.

૧ સરખાવો—

“રલયોર્ડલયોશ્ચેવ, શસયોર્બવયોસ્તથા ।

કદન્ત્રયેષાં ચ સાવર્ણ્ય—મલકારનિદો જનાઃ ॥ ”

સુરૈઃ (મૂં સુર)=દેવો વડે.
 કૃતં (મૂં કૃત)=કરેલ.
 અવેક્ષ્ય (ધાં ઈક્ષ)=જોધને.
 યં (મૂં યદ્)=જેને.
 મુમુદિરે (ધાં મુદ્)=હર્ષિત થયા, હર્ષ પામ્યા.
 અતિ=અતિશય.
 ભવ્ય=ભવ્ય, મોક્ષે જનાર.
 અતિભગ્યાઃ=અતિશય ભવ્ય, અદ્વૈતસંસારી.
 ન=નહિ.
 કે (મૂં કિમ્)=કોણ.
 ત્રિતય=ત્રણનો સમુદાય.
 પાવન=પવિત્ર કરનાર.

જગત્ત્રિતયપાવનઃ=ત્રણે લોકને પવિત્ર કરનાર.
 અભિષેક=અભિષેક.
 જિનવરાભિષેકઃ=જિનેશ્વરોનો અભિષેક.
 મલં (મૂં મલ)=મલને.
 સઃ (મૂં તદ્)=તે.
 વિધુનોતુ (ધાં ધા)=નહ કરો, દૂર કરો.
 મય=પ્રચુરતાવાચક શબ્દ.
 અશુભમયં (મૂં અશુભમય)=અશુચિથી ભરપૂર.
 ઘન=નિભિડ, ગહન.
 કોમલ=મૃદુ, કોમળ.
 ઘનાકોમલં=નિભિડ તેમજ કઠણ.

શ્લોકાર્થ

સકલ જિનેશ્વરોનો જન્મભાભિષેક—

“વાણી રહી છે અનેક દિવ્ય દુંદુભિગ્નો જ્યાં એવા ‘મેરૂ ગિરિરાજના શિખર ઉપર દેવતાઓ દ્વારા કરાયેલ જે (અભિષેક)ને જોધને કયા સુભવ્ય જીવે ખુશી ન થયા? (અર્થાત્ સર્વે પ્રમુદિત થયા) તે ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરનારો જિનેશ્વરનો અભિષેક આપણા અશુચિથી ભરપૂર, ગહન તેમજ કઠણ એવા (અષ્ટ ‘કર્મરૂપી’) મલનો સદા નાશ કરો.”—૧૦

૫ ૫ ૫ ૫

શ્રીસિદ્ધાન્તપરિચયઃ—

અપેતનિધનં ધનં બુધજનસ્ય શાન્તાપદં
 પ્રમાણનયસંકુલં મૃશમસદૃશાં તાપદમ્ ।
 જના ! જિનવરાગમં ભજત તં મહાસમ્પદં
 યદીપ્સથ સુખાત્મકં વિગતકામહાસં પદમ્ ॥ ૧૧ ॥

—પૃથ્વી

૧ મેરૂ પર્વતની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૩૩).

૨ જન્મ-અભિષેક એ તીર્થકરના પાંચ કલ્યાણકો પૈકી ‘જન્મ-કલ્યાણક’ સાથે સંબંધ ધરાવે છે એની સ્થૂલ રૂપરેખા સાદ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૩૦-૩૩).

૩ કર્મનું ચર્કિચિત્ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૬-૭) માં આલેખેલું છે.

ટીકા

જિનવરાગમં ભજત યૂયમ્ । અપેતં-ગતં નિધનં-પર્યન્તો યસ્ય । શાન્તા આપદો યેન તમ્ । પ્રમાણાનિ-પ્રત્યક્ષાદીનિ નયા-નૈગમાદયઃ તૈઃ સંકુલમ્ । અસત્યઃ-અશોભના દૃષ્ટયો યેષાં તે તથાવિધાનાં તાપદમ્ । મહત્યઃ સમ્પદો યસ્મિન્નાગમે તમ્ । યદિ ર્ઈપ્સથ સુખરૂપં પદમ્ । કિંભૂતં ? વિગતઃ કામહાસો યસ્મિન્ પદે તત્ ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) જનાઃ ! યદિ સુખ-આત્મકં વિગત-કામ-હાસં પદં ર્ઈપ્સથ, (તર્હિ) અપેત-નિધનં, બુધ-જનસ્ય ધનં, શાન્ત-આપદં, પ્રમાણ-નય-સંકુલં, અસત્-દશાં મૃશાં તાપ-દં, મહત્-સમ્પદં તં જિન-વર-આગમં ભજત ।

શીખરાર્થ

અપેત (ધા० ૬)=દૂર થયેલ, નષ્ટ થયેલ.
 નિધન=અંત, નાશ.
 અપેતનિધનં=દૂર થયો છે અંત જેનો એવા.
 ધનં (મૂ० ધન)=ધન, દોલત.
 બુધ=ડાહ્યો માણસ, પણિડત.
 જન=શ્રેષ્ઠ.
 બુધજનસ્ય=પણિડત પુરૂષોના.
 શાન્ત (ધા० શમ્)=શાન્ત થયેલ, નાશ પામેલ.
 આપદુ=કષ્ટ.
 શાન્તાપદં=શાન્ત થઈ છે આપત્તિઓ જે દ્વારા એવા,
 નષ્ટ થયાં છે કષ્ટો જેથી એવા.
 પ્રમાણ=પ્રમાણ, મથાર્થ જ્ઞાન.
 નય=ખરેખરે અભિપ્રાય, નય.
 સંકુલ=મિશ્રિત, વ્યાપ્ત.
 પ્રમાણનયસંકુલં=પ્રમાણ અને નયો વડે વ્યાપ્ત.
 મૃશાં=અલ્યન્ત.
 અસત્=દુષ્ટ.
 દશાં=દૃષ્ટિ.
 અસદ્દશાં=મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના.
 તાપ=સંતાપ.

દા=આપવું.
 તાપદં (મૂ० તાપદ)=સંતાપ કરનારા.
 જનાઃ ! (મૂ० જન)=હે મનુષ્યો !
 આગમ=સિદ્ધાન્ત.
 જિનવરાગમં=જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને.
 ભજત (ધા० ભજ્)=ભજો.
 મહત્=મહા, ઘણી.
 સમ્પદુ=સંપત્તિ, સંપદા.
 મહાસંપદં=મહાસંપત્તિ છે જેને વિષે એવા.
 યદિ=જો.
 ર્ઈપ્સથ (ધા० આપ્)=તમે મેળવવા ઇચ્છો છો.
 સુખ=સુખ.
 આત્મન્=આત્મા, સ્વરૂપ.
 સુખાત્મકં=સુખરૂપ.
 વિગત (ધા० ગમ્)=નષ્ટ થયેલ.
 કામ=કંદર્પ, કામદેવ, અનંગ.
 હાસ=હાસ્ય.
 વિગતકામહાસં=નષ્ટ થયાં છે કામ અને હાસ્ય
 જ્યાં એવા.
 પદં (મૂ० પદ)=સ્થાનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તનો પરિચય—

“ હે માનવો ! જો તમે સુખરૂપ તેમજ વિશેષતઃ ગયેલાં છે અનંગ અને હાસ્ય જ્યાંથી એવા (અર્થાત્ વિષય-વાસના અને હાસ્યથી વિમુખ એવા) (ભોક્ષી)

रोहिणी देवी.

પદની અભિલાષા રાખતા હો, તો તો નષ્ટ થયો છે નાશ જેનો (અર્થાત્ અવિનાશી) એવા, વળી પણ્ડિત પુરૂષોના ધનરૂપ, તથા વળી શાન્ત થઇ છે આપત્તિઓ જે દ્વારા એવા, તેમજ (પ્રત્યક્ષાદિક) 'પ્રમાણો અને (નૈગમાદિ) 'નયો વડે વ્યાપ્ત એવા, તેમજ વળી 'મિથ્યાદૃષ્ટિઓને અત્યંત સંતાપ-કારક અને સમ્યગ્દૃષ્ટિઓને મહાસંપત્તિયુક્ત એવા તે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને તમે ભજો. "—૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમત્કાર—

આ પદનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાંના છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં તો છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે. તેરમું પદ પણ આવા પ્રકારના ચમકથી વિભૂષિત છે, પરંતુ અત્ર વિશેષતા એ છે કે આ પદનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના બે બે અક્ષરો સમાન છે.

૫ ૫ ૫ ૫

રોહિણીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

શરાક્ષધનુશઙ્ખમૃન્નિજયશોવલક્ષા મતા

કૃતાખિલજગજ્જનાહિતમહાવલક્ષામતા ।

વિનીતજનતાવિપદ્વિપસમૃદ્ધિમદ્રોહિણી

મમાસ્તુ સુરભિસ્થિતા રિપુમહીઘ્રમિદ્ 'રોહિણી' ॥૧૨॥૩॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સુરભિસ્થિતા રોહિણી દેવતા રિપુપર્વતવિદારિકા મમાસ્તુ । કિંવિશિષ્ટા ? શરાક્ષ ધનુશબ્દ ઉકારાન્તોઽપ્યસ્તિ શઙ્ખાન્ વિભર્તીતિ । નિજયશા ઇવ વલક્ષા । મતા-અમીષ્ટા । સંગ્રહણતાં અહિતા-વૈરિણઃ તેષાં મહાવલાનિ તેષાં કૃતા ક્ષામતા યયા સા । વિનીતજન-તાયા વિપદ એવ હસ્તિનસ્તેષાં સમૃદ્ધિઘાતકા ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

શર-અક્ષ-ધનુ-શઙ્ખ-મૃત્, નિજ-યશસ-વલક્ષા, મતા, કૃત-અખિલ-જગત્-જન-અહિત-મહત્-બલ-ક્ષામતા, વિનીત-જનતા-વિપદ્-વિપ-સમૃદ્ધિ-અમિદ્રોહિણી સુરભિ-સ્થિતા 'રોહિણી' મમ રિપુ-મહીઘ્ર-મિદ્ અસ્તુ ।

૧ પ્રમાણુસંબંધી સ્થૂત્ર માહિતી ન્યાયવિશારદ ન્યાયતીર્થ મુનિશ્રી ન્યાયનિજયશુક્રત ન્યાયકુસુ-માંજલિના તૃતીય સ્તબકમાંથી મળી શકશે.

૨ આ નયોના ટુંક સ્વરૂપ સાથે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૮-૨૨).

૩ મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના ભવ્ય અને અભવ્ય એમ બે મુખ્ય ભેદો છે. આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી માટે જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના ૩૨ મા સૂત્ર ઉપરની ટીકા.

શબ્દાર્થ

દ્વાર=બાણ.

અક્ષ=જપ-માલા.

ધનુ=ધનુષ્ય.

શક્ત=શંખ.

મૃ=ધારણ કરવું.

શરાક્ષધનુશક્તમૃત્=બાણ, જપ-માલા, ધનુષ્ય અને શંખને ધારણ કરનારી.

નિજ=પોતાની.

યશસ્=કીર્તિ.

વલક્ષ=ધવલ, શ્વેતવર્ણી.

નિજયશોવલક્ષા=પોતાની કીર્તિના જેવી ધવલ.

મતા (મૂં મત)=અશીષ.

અલિપ્ત=સમસ્ત.

અહિત=શત્રુ, વૈરી.

ક્ષામતા=ક્ષીણપણું, દુર્બલતા.

ક્ષામતાલિપ્તપણ્ડિતમહાવલક્ષામતા=સમસ્ત

જગત્ના મનુષ્યોના શત્રુઓના મહાસૈન્યને ક્ષીણ કર્યું છે જેણે એવી.

વિનીત=વિનયયુક્ત.

જનતા=જન-સમૂહ.

વિપદ્=વિપત્તિ, આપત્તિ.

દ્વિપ્=દુંજર, હાથી.

સમૃદ્ધિ=અત્યંત સંપત્તિ.

અભિદ્રોહિણી (મૂં અભિદ્રોહિન્) દ્રોહ કરનારી, ક્ષય કરનારી.

વિનીતજનતાવિપદ્દ્વિપસમૃદ્ધઅભિદ્રોહિણી=વિનય-શીલ જન-સમૂહની વિપત્તિનો ક્ષય કરનારી.

મમ (મૂં અસ્મદ્)=મારા.

અસ્તુ (ધાં અર્)=થાઓ.

સુરભિ=ગાય.

સ્થિતા (મૂં સ્થિત) બેઠેલી.

સુરભિસ્થિતા=ગાય ઉપર બેઠેલી.

મહીધ્ર=મહીધર, પર્વત.

મિદ્=ભાંગવું, તોડી નાંખવું.

રિપુમહીધ્રમિદ્=શત્રુરૂપી પર્વતને બેદનારી.

રોહિણી=રોહિણી (દેવી).

શ્લોકાર્થ

રોહિણી દેવીની સ્તુતિ—

“બાણ, જપ-માલા, ધનુષ્ય અને શંખને ધારણ કરનારી, પોતાની કીર્તિના જેવી ધવલ, વળી દુર્બલ બનાવ્યું છે સમસ્ત વિશ્વના માનવોના મહાસૈન્યને જેણે એવી, તથા વળી વિનયશીલ જન-સમૂહના કષ્ટરૂપી દુંજરની અત્યંત સંપત્તિનો ક્ષય કરનારી, તેમજ ગાય ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી રોહિણી (દેવી) મારા દુશ્મનરૂપી પર્વતોને બેદનારી થાઓ.”—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-અમત્કારના સંબંધમાં એટલોજ ઉલ્લેખ કરવો બસ થશે કે તે ત્રીજા અને પાંચમા પદ્યને મળતું આવે છે. પરંતુ તેમ માનવામાં વકાર અને બકારને એક ગણવા પડે છે તેનું શું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આના સમાધાનાર્થે કહેવાનું કે આ વાત તો આપણે નવમા પદ્યના સ્પષ્ટીકરણ (પૃં ૨૨)માં વિચારી ગયા છીએ. છતાં પણ એમ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે—

“યમકશ્લેષચિત્રેષુ, ચવયોર્ડલયોર્ન મિત્.”

એ વાત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૯૧) માં પણ વિચારવામાં આવી છે.

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

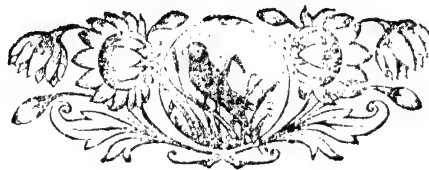
‘પુણ્ય બીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી’ એ રોહિણી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને બાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે કુન્દ, પુષ્પ, હિમ ઇલાદિકના જેવી સ્વેતવર્ણી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે. આ હકીકત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તત્રાયાં રોહિણીં ધવલવર્ણાં સુરભિવાહનાં ચતુર્ભુજામક્ષસૂત્રવાણાન્વિતદક્ષિણપાણિં શક્ત્યધનુર્યુ-
ક્તવામપાણિં ચેતિ.”

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“શક્ત્યાક્ષમાલાશરચાપશાલિ-
ચતુષ્કરા કુન્દતુષારગૌરા ।
ગોગામિની ગીતવરપ્રભાવા
શ્રી‘રોહિણી’ સિદ્ધિસિમાં દદાતુ ॥”

—આચાર-દિનકર, પૃષ્ઠ ૧૬૧.

૧ જે દેવીમાં વિદ્યાની પ્રધાનતા હોય તેને વિદ્યાદેવી કહેવામાં આવે છે. આવી વિદ્યાદેવીઓ એક-દર સોળ છે—(૧) રોહિણી, (૨) પ્રજ્ઞાપિ, (૩) વજ્રશૃંગલા, (૪) વજ્રકુંડલી, (૫) ચક્રેશ્વરી, (૬) નરદત્તા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરી, (૧૦) ગાંધારી, (૧૧) મહાબાલા, (૧૨) માનવી, (૧૩) વૈરોચ્યા, (૧૪) અમ્બુમા, (૧૫) માનસી અને (૧૬) મહામાનસી.

અથ શ્રીઅભિનન્દનનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

અભયીકૃતભીતિમજ્જનઃ

સુરપકૃતાતુલભૂતિમજ્જનઃ ।

યો ભવ્યમનોઽભિનન્દનઃ

શિવદઃ સોઽસ્તુ જિનો‘ઽભિનન્દનઃ’ ॥ ૧૩ ॥

—વૈતાલીયમ્

ટીકા

અભયીકૃતો ભીતિમજ્જનો યેન સઃ । સુરપૈઃ-ઇન્દ્રેઃ કૃતં અતુલભૂત્યા મજ્જનં યસ્ય સ તથાવિધઃ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ

યઃ ભવ્ય-મનસ્-અભિનન્દનઃ, સઃ અભયીકૃત-ભીતિમત્-જનઃ, સુર-પ-કૃત-અતુલ-ભૂતિ-મજ્જનઃ ‘અભિનન્દનઃ’ જિનઃ શિવ-દઃ અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

ભય=ભીક.

અભયીકૃત=નિર્ભય કરેલ.

ભીતિ=ભય.

ભીતિમત્=ભયભીત, ભીધેલ.

અભયીકૃતભીતિમજ્જનઃ=નિર્ભય કર્યા છે ભયભીત મનુષ્યોને જેણે એવા.

સુરપ=સુરપતિ, ઇન્દ્ર.

અતુલ=અનુપમ.

ભૂતિ=સંપત્તિ.

મજ્જન=જલાભિષેક, જ્ઞાન.

સુરપકૃતાતુલભૂતિમજ્જનઃ=સુરપતિઓએ કર્યા છે અસાધારણ સંપત્તિપૂર્વક જલાભિષેક જેનો એવા.

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

અભિનન્દન=આનંદ આપનારા.

ભવ્યમનોઽભિનન્દનઃ=ભવ્ય (જીવો)ના ચિત્તને રંજન કરનારા.

શિવ=(૧) મુક્તિ, નિર્વાણ; (૨) કલ્યાણ, સુખ.

શિવદઃ=(૧) મુક્તિ આપનારા; (૨) કલ્યાણકારી.

જિનઃ (મૂં જિન)=તીર્થંકર.

અભિનન્દનઃ (મૂં અભિનન્દન)=અભિનન્દન (નાથ), ચતુર્થ તીર્થંકર.

૧ આ ચતુર્થ તીર્થંકર અભિનન્દનનાથના ચરિત્ર ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૬૪) થોડે માત્રે અંશે પ્રકાશ પાડે છે.

ટીકા

યે જિના રક્ષન્તિ । અચરં-સ્થાવરં ત્રસં ચ પ્રાણિનમ્ । કમલસન્નયે કૃતાશ્ચરણા યૈસ્તે
તથાવિધાઃ । મોક્ષોપાયશોધનાઃ । યશ એવ ધનં યેષાં તે યશોધનાઃ ॥ ૧૪ ॥

અન્વયઃ

યે અ-ચરં ત્રસં ચ રક્ષન્તિ, તે શત-પત્ર-સન્નયે કૃત-ચરણાઃ, અપવર્ગ-ઉપાય-શોધનાઃ,
યશસ્-ધનાઃ જિનાઃ વઃ પાન્તુ ।

શબ્દાર્થ

રક્ષન્તિ (ધા० રક્ષ)=રક્ષણ કરે છે.

ચર=હાલતું ચાલતું.

અચરં (મૂ० અચર)=સ્થાવર, એકેન્દ્રિય.

ત્રસં=(મૂ० ત્રસ)=ત્રસ, હાલી ચાલી શકે તે, દ્વીન્દ્રિ-
યાદિક.

ચ=અને, તથા.

યે (મૂ० યદ્)=જેઓ.

ચરણ=પાદ, પગ.

કૃતચરણાઃ=સ્થાપન કર્યાં છે ચરણોને જેમણે એવા.

શત=સો.

પત્ર=પત્ર, પાંખડી.

શત્રપત્ર=સો પાંખડીવાળું કમળ, શતપત્ર.

સન્નય=સમૂહ.

શતપત્રસન્નયે=શતપત્રના સમૂહ ઉપર.

ઉપાય=સાધન.

શોધન=શોધ કરનાર.

અપવર્ગોપાયશોધનાઃ=મોક્ષનાં સાધનની શોધ કરનાર.

પાન્તુ (ધા० પા)=રક્ષણ કરો, બચાવો.

જિનાઃ (મૂ० જિન)=તીર્થંકરો.

ધન=પૈસો.

યશોધનાઃ=કીર્તિ છે ધન જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

તીર્થંકરોની સ્તુતિ—

“જેઓ ‘સ્થાવર તેમજ ત્રસ (જીવો)ની રક્ષા કરે છે, તે, શતપત્રના સમૂહ
ઉપર ચરણોને સ્થાપન કરનારા, મોક્ષ (માર્ગ)નાં સાધનની શોધ કરનારા તેમજ કીર્તિરૂપી
ધનવાળા એવા તીર્થંકરો (હે ભગ્ય-લોક !) તમારું પરિપાલન કરો.”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અર્થકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં બે પદો પણ છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા પદની માફક પાદાંત-
સમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકથી શોભે છે.

૫ ૫ ૫ ૫

૧-૨ એકલી સ્પર્શન ધન્દ્રિયવાળા એકેન્દ્રિય જીવને ‘સ્થાવર’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે બેથી પાંચ
ધન્દ્રિયવાળા જીવોને ‘ત્રસ’ સંબોધવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં વિચારો ન્યાયકુસુમાંજલિનો પંચમ સ્તબક.

જિનવાણીવિલાસઃ—

વ્યાસાખિલવિષ્ટપત્રયા

પદચમ્વા નયપુષ્ટપત્રયા ।

યા મુનિભિરભાજિ નો દિતા

સા વાગસ્તુ મુદે જિનોદિતા ॥ ૧૫ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

યા યતિભિઃ અભાજિ-સેવિતા । કિંમૂતા ? વ્યાસં અખિલં વિષ્ટપત્રયં યયા સા તથા-
મૂતા । કયા વ્યાસં ? પદચમ્વા । કિંમૂતયા ? નયા એવ પુષ્ટાનિ પત્રાણિ-વાહનાનિ યસ્યાઃ
સા તયા । નો દિતા-અસ્ખિન્દિતા ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

નય-પુષ્ટ-પત્રયા પદ-ચમ્વા વ્યાસ-અખિલ-વિષ્ટપ-ત્રયા યા મુનિભિઃ અભાજિ, સા જિન-ઉદિ-
તા નો દિતા વાગ મુદે અસ્તુ ।

શીઠ્ઠીકાર્થ

વ્યાસ (ધા૦ આપ)=વ્યાપેલું, પૂર્ણ.

વિષ્ટપ=ભુવન.

ત્રય=ત્રણનો સમૂહ.

વ્યાસાખિલવિષ્ટપત્રયા=વ્યાસ કર્યું છે સમસ્ત ત્રે-
લોકીયને જેણે એવા.

પદ=પદ, વાક્યનો એક ભાગ.

પદચમ્વા=પદોના સૈન્ય વડે.

પુષ્ટ (ધા૦ પુષ્)=પોષેલું.

પત્ર=વાહન.

નયપુષ્ટપત્રયા=નયોરૂપી પુષ્ટ વાહનો છે જેમાં એવા.

યા (મૂ૦ યદ્)=એ.

મુનિભિઃ (મૂ૦ મુનિ)=મુનિઓ વડે.

અભાજિ (ધા૦ મજ્)=સેવાતી હવી.

નો=નહિ.

દિતા (મૂ૦ દિત)=ખણિત.

વાગ (મૂ૦ વાચ્)=વાણી.

મુદે (મૂ૦ મુદ્)=હર્ષને માટે.

ઉદિત (ધા૦ વદ્)=પ્રરૂપેલ, ઉચ્ચારેલ.

જિનોદિતા=જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની મનોમોહકતા—

“નયરૂપી પુષ્ટ વાહનો છે જેમાં એવાં પદોના સૈન્ય વડે વ્યાસ કર્યું છે સમસ્ત
ત્રેલોકીયને જેણે એવી જ (જિન-વાણી) મુનિઓ વડે (પણ) સેવાતી હવી (અર્થાત્
જેનો મુનિવરોએ પણ આશ્રય લીધો), તે જિનેશ્વરે ઉચ્ચારેલી તેમજ અખંડિત એવી
વાણી (હે ભગ્ય-જન ! તમારા) હર્ષને માટે થાઓ. ”—૧૫

પ્રજ્ઞસિદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

તન્વાઽબ્જમહાદલાભયા

સહ શક્ત્યાઽતુલમોદલાભયા ।

મમ ભવતુ મહાશિખણ્ડિકા

‘પ્રજ્ઞતી’ રિપુરાશિખણ્ડિકા ॥ ૧૬ ॥ ૪ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

પ્રજ્ઞસિદેવતા મમ રિપુરાશિખણ્ડિકા ભવતુ । કિંવિધા ? તન્વા-શરીરેણોપલક્ષિતા । કિંવિશિષ્ટયા ? અબ્જસ્ય મહચ્ચ તદ્ દલં ચ તદ્વત્ આભા-છાયા યસ્યાઃ સા તયા । તથા સહ શક્ત્યા-સાયુધેન । કીદૃશા શક્ત્યા ? અતુલમોદસ્ય લાભો યસ્યાઃ સકાશાત્ સા તયા । મહાન્ શિખણ્ડી-મયૂરો વાહનં યસ્યાઃ સા ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

અબ્જ-મહત્-દલ-આભયા તન્વા, અતુલ-મોદ-લાભયા (ચ) શક્ત્યા સહ (ઉપલક્ષિતા) મહત્-શિખણ્ડિકા ‘પ્રજ્ઞતિઃ’ મમ રિપુ-રાશિ-ખણ્ડિકા ભવતુ ।

શીઘ્રદાર્થ

તન્વા (મૂં તત્ત્વ) = દેહ વડે.

અપ્ = ૪૯.

અબ્જ = ૪૯ થાં ઉત્પન્ન થાય તે, કમલ.

દલ = પત્ર.

અબ્જમહાદલાભયા = કમલના મહાપત્ર જેવી કાંતિ છે જેની એવા.

સહ = સહિત.

શક્ત્યા (મૂં શક્તિ) = શક્તિ (આયુધ-વિશેષ) વડે, એક જાતના અસ્ત્રથી.

મોદ = હર્ષ.

લાભ = લાભ, ફાયદો.

અતુલમોદલાભયા = અનુપમ હર્ષનો લાભ છે જે દ્વારા એવા.

ભવતુ (ધાં મૂ) = થાઓ.

શિખણ્ડિકા = મયૂર, મોર.

મહાશિખણ્ડિકા = મોટો મોર છે (વાહન) જેનું એવી.

પ્રજ્ઞતિઃ (મૂં પ્રજ્ઞતિ) = પ્રજ્ઞાસિ (દેવી).

ખણ્ડિકા = ખણ્ડન કરનારી, નાશ કરનારી.

રિપુરાશિખણ્ડિકા = શત્રુ-સમૂહનો નાશ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

પ્રજ્ઞાસિ દેવીની સ્તુતિ—

“કમલના મહાપત્રના જેવી કાંતિ છે જેની એવા દેહ વડે તેમજ અનુપમ હર્ષનો લાભ છે જે દ્વારા એવા શક્તિ (નામના અસ્ત્ર) વડે ઉપલક્ષિત તથા વળી મહાન્ મયૂર છે (વાહન) જેનું એવી પ્રજ્ઞાસિ (દેવી) મારા વૈરિ-વર્ગનો વિનાશ કરનારી થાઓ.”—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રજ્ઞસિ દેવીનું સ્વરૂપ—

‘પ્રકૃષ્ટ છે જ્ઞાન જેને વિષે તે પ્રજ્ઞસિ’ એમ પ્રજ્ઞસિ શબ્દ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ પ્રજ્ઞસિ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેને બે હાથ છે. તે એક હાથમાં શક્તિ નામનું આયુધ રાખે છે, જ્યારે બીજા હાથમાં તે કમલ રાખે છે. એની કાંતિ પણ કમલ-સમાન છે. વિશેષમાં એને મોરનું વાહન છે. વિચારો આ હકીકતને સારૂ નીચેનો શ્લોક:—

“શક્તિસરોરુહસ્તા, મયૂરકૃતયાનલીલયા કલિતા ।

પ્રજ્ઞસિર્વિજ્ઞાસિ, શૃણોતુ નઃ કમલપત્રાભા ॥” —આર્યા

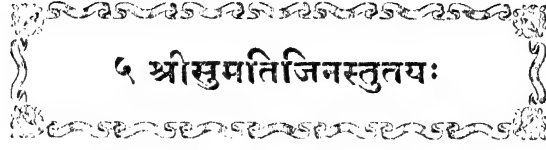
—આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીને ચાર હાથવાળી વર્ણવી છે. એને લગતો ઉદ્દેશ નીચે મુજબ છે:—

“તથા પ્રજ્ઞસિ શ્વેતવર્ણી મયૂરવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદશક્તિયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિજ્ઞશક્તિયુક્ત-
વામહસ્તાં ચેતિ”

અર્થાત્—પ્રજ્ઞસિ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને મોર એ એનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શક્તિથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ બીજોરા અને શક્તિથી અલંકૃત છે.

અથ શ્રીસુમતિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

કુર્વન્તમુરુપ્રભં જનં

નમ્રમનઙ્ગતરુપ્રમજ્જનમ્ ।

ભક્ત્યા નુત સન્મહોદયં

‘સુમતિ’જિનં વિકસન્મહોદયમ્ ॥ ૧૭ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

ભક્ત્યા નુત-સ્તુત સુમતિજિનમ્ । કિંવિધં ? કુર્વન્તં જનં ઉરુપ્રભં નમ્રં સન્તમ્ ।
જિનં કિંવિધં ? અનઙ્ગતરોઃ પ્રમજ્જનં-સમીરમ્, સત્યો-શોભને મહશ્ચ પૂજા દયા ચ મહોદયે
યસ્ય તં સન્મહોદયમ્, વિકસન્ મહાન્ ઉદયઃ—પ્રાદુર્ભાવો યસ્ય તમ્ ॥ ૧૭ ॥

અન્વયઃ

નમ્રં જનં ઉરુ-પ્રભં કુર્વન્તં, અનઙ્ગ-તરુ-પ્રમજ્જનં, સત્-મહસ્-દયં, વિકસત્-મહત્-ઉદયં
‘સુમતિ’-જિનં ભક્ત્યા નુત ।

શબ્દાર્થ

કુર્વન્તં (મૂ० કુર્વત્)=કરનારા.

ઉરુ=વિસ્તીર્ણુ, વિશાળ.

પ્રમા=કાન્તિ, તેજ.

ઉરુપ્રભં=મહાતેજસ્વી.

જનં (મૂ० જન)=મનુષ્યને.

નમ્રં (મૂ० નમ્ર)=પ્રણામશીલ.

અનઙ્ગ=કામદેવ, કંદર્પ.

તરુ=વૃક્ષ, ઝાડ.

પ્રમજ્જન=પવન.

અનઙ્ગતરુપ્રમજ્જનં=કંદર્પેરૂપ વૃક્ષ પ્રતિ પવન (સમાન).

ભક્ત્યા (મૂ० ભક્તિ)=ભક્તિ વડે, શ્રદ્ધાપૂર્વક.

નુત (ધા० નુ)=તમે સ્તુતિ કરો.

સત્=શોભનીય, પ્રશંસનીય.

મહસ્=પૂજા, અર્ચન.

દયા=દયા, કરૂણા.

સન્મહોદયં=પ્રશંસનીય છે, પૂજા અને દયા જેની એવા.

સુમતિ=સુમતિનાથ, પંચમ તીર્થંકર.

સુમતિજિનં=સુમતિ જિનને.

ઉદય=ઉદય.

વિકસન્મહોદયં=વિકાસ પામતો છે મહાન્ ઉદય જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ—

“નમનશીલ નરોને મહાતેજસ્વી કરનારા એવા, વળી પ્રશંસનીય છે પૂજા અને દયા જેની એવા, તેમજ વિકાસ પામતો છે મહોદય જેનો એવા ‘સુમતિ જિનને (હે ભગ્યો!) તમે ભક્તિપૂર્વક સ્તવો.”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અનુકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં જે પદ્યો પણ દ્વિતીય પદ્યની માફક પાદાંતસમખંધાક્ષરયુનરા-વૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત છે.

૪ ૪ ૪ ૪

જિનસમૂહસ્ય પ્રાર્થના—

પોતત્વં વૈ ભવોદઘૌ

પતતાં યો ગુરુવૈભવો દઘૌ ।

વિતરતુ સોઽતામસં વરં

નિવહસ્તીર્થકૃતામસંવરમ્ ॥ ૧૮ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

યો નિવહઃ । વૈ પૂરણે । ભવોદઘૌ પતતાં—નિમજ્જતાં પોતત્વં દઘૌ-ધૃતવાન્ । ગુરુ-બૃહત્પ્રમાણં વૈભવં यस્ય સઃ । સ નિવહઃ અતામસં-અજ્ઞાનાભાવં વરં અસંવરં-નિષ્પ્રમાણં વિતરતુ ॥ ૧૮ ॥

અન્યથા:

યઃ ગુરુ-વૈભવઃ ભવ-ઉદઘૌ પતતાં પોતત્વં વૈ દઘૌ, સઃ તીર્થ-કૃતાં નિવહઃ અ-તામસં વરં અ-સંવરં વિતરતુ ।

શબ્દાર્થ

પોત=નોકા, હોડી.

પોતત્વં (મૂં પોતત્વ)=નોકાપણાને.

વૈ=(૧) નિશ્ચયવાચક અન્યથા; (૨) પાદ-પૂર્તિના અર્થમાં.

ઉદઘિ=સમુદ્ર.

ભવોદઘૌ=સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે.

પતતાં (મૂં પતત્)=પડતા.

ગુરુવૈભવઃ=વિસ્તીર્ણ છે સંપત્તિ જેની એવા.

દઘૌ (ધાં ધા)=ધારણ કર્યું.

વિતરતુ (ધાં તૃ)=અર્પણ કરો.

તામસ=અજ્ઞાનવિપયક.

અતામસં=અજ્ઞાનના અભાવરૂપ.

વરં (મૂં વર)=વરદાન.

નિવહઃ (મૂં નિવહ)=સમુદાય.

તીર્થકૃતાં (મૂં તીર્થકૃત્)=તીર્થકરોનો.

સંવર=રોકાણ, અટકાયત.

અસંવરં=રોકાણ વિના, અવિચ્છિન્નપણે.

૧ આ પંચમ તીર્થકર સુમતિનાથના ચરિત્ર પરત્વે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૭૮)માં વિહં ગાવલોકન કરાવવામાં આવ્યું છે.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયને પ્રાર્થના—

“જે મહાવૈભવશાળી (સમુદાયે) સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા (અર્થાત્ દુખી મરતા જીવો)ના નૌકાપણાને અચિત ધારણ કર્યું (અર્થાત્ તેમનું રક્ષણ કરવામાં નૌકાની ગરજ સારી), તે તીર્થંકરોનો સમુદાય (હે ભગ્ને ! તમને) અજ્ઞાનના અભાવરૂપ અલીપ્તને અવિચ્છિન્નપણે અર્પો.”—૧૮

જિન-વાણ્યે પ્રણામ:—

છિન્તે ભવવાસદામ યા

જિનવાક્ સાતિશિવા સદા મયા ।

વિનતાભ્યધિકામ્સજ્જતાં

યચ્છતુ ચ ચ્યુતકામસજ્જતામ્ ॥ ૧૯ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

ભવ:—સંસારસ્તસ્મિન્ વસનં—વાસ: સ ધ્વ દામ-બન્ધનં છિન્તે—છિન્તિ યા વાણી સા સર્વદા મયા વિનમ્યતામિતિ ક્રિયાશંસાયાં “ભૂતવચ્છેત્યાશંસાયાં” (ભૂતવચ્છાશંસ્યે વા) (સિદ્ધ૦ અ૦ ૫, પા૦ ૪, સૂ૦ ૨) નિષ્ઠાપ્રત્યય: । ન કેવલં મયા વિનમ્યતાં, કિન્તુ યચ્છતુ ચ—દદાતુ ચ અસજ્જતાં—નિ:સજ્જત્વમ્ । સા વાક્ કિંભૂતા? અતીવ શિવા । કિંવિધામ્-સજ્જતાં? અભ્યધિકામ્—અત્યનર્ગલામ્ । પુન: કિં? ચ્યુતા—ક્ષીણા કામસ્ય સજ્જતા—સમે-કીભાવતા યસ્યા: સા તામ્ ॥ ૧૯ ॥

અન્વય:

યા ભવ-વાસ-દામ છિન્તે, સા અસ્તિ-શિવા જિન-વાક્ મયા સદા વિનતા અભિ-અધિકાં ચ્યુત-કામ-સજ્જતાં અસજ્જતાં ચ યચ્છતુ ।

શીખદાર્થ

છિન્તે (ધા૦ છિદ્) = કાપે છે, છેદી નાંખે છે.

વાસ = નિવાસ, રહેઠાણ.

દામન્ = દોરડું.

ભવવાસદામ = સંસાર-વાસરૂપી દોરડાને.

જિનવાક્ = જિન-વાણી.

શિવ = કલ્યાણકારી, મંગલિક,

અતિશિવા = અતિશય કલ્યાણકારી.

મયા (મૂ૦ અસદ્) = મારા વડે.

વિનતા (મૂ૦ વિનત) = વન્દિત.

અભ્યધિકાં (મૂ૦ અભ્યધિકા) = સંપૂર્ણ, સર્વાંગ.

અસજ્જતાં (મૂ૦ અસજ્જતા) = નિ:સંગપણાને.

યચ્છતુ (ધા૦ ડા) = સમર્પો.

ચ્યુત (ધા૦ ચ્યુ) = ક્ષીણ કરેલ.

સજ્જતા = સ્થોભત, એકત્રિતપણું, સંગતિ.

ચ્યુતકામસજ્જતાં = નષ્ટ થઇ છે કંદર્પની સંગતિ જેમાં એવી.

३३

वसुदेव.

G.H. JAGTAP

*લોકાર્થ

જિન-વાણીને પ્રણામ—

“જે (જિન-વાણી) સંસાર-વાસરૂપી દ્વારદાને છેલ્લી નાંખે છે (અર્થાત્ જે સંસારમાંની રખડપટ્ટીનો અંત લાવે છે), તે અતિશય કલ્યાણકારી એવી જિન-વાણી મારા વડે વન્દિત થાઓ (એટલુંજ નહિ પણ) નષ્ટ થઈ છે રતિ-પતિની સંગતિ જ્યાં એવી સર્વોગ નિઃસંગતા (પણ) (મને) સમર્પો.”—૧૯

* * * *

વજ્રશૃંગ્ખલાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સંસ્મરત રતાં કુશેશયે

કનકચ્છર્વિં દુરિતાક્ષરો શયે ।

અહિતાદ્રિહવજ્રશૃંગ્ખલાં

ધરમાણામિહ વજ્રશૃંગ્ખલામ્ ॥ ૨૦ ॥ ૫ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

વજ્રશૃંગ્ખલાં દેવતાં સંસ્મરત । આસક્તાં કુશેશયે-કમલે । અહિતાઃ-શત્રવસ્ત એવા-દ્રવ્યસ્તાન્ હન્તિ યા સા અહિતાદ્રિષ્ઠી, સા ચાસૌ વજ્રશૃંગ્ખલા ચ તામ્ । ધરમાણાં-દધાનામ્ । ક ? શયે-હસ્તે । દુરિતાનામક્લુશભૂતે ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

કુશેશયે રતાં, કનક-ચ્છર્વિં, દુરિત-અક્લુશ શયે અહિત-અદ્રિ-હન્-વજ્રશૃંગ્ખલાં ધરમાણાં ‘વજ્રશૃંગ્ખલાં’ રૂપ સંસ્મરત ।

શબ્દાર્થ

સંસ્મરત (ધા૦ સ્મૃ) = તમે યાદ કરો, સ્મરણ કરો.

રતાં (મૂ૦ રતા) = આસક્ત, રાગી.

કુશ=જલ.

શી=સુવું.

કુશેશયે (મૂ૦ કુશેશય) = કમલને વિષે.

કનક=કાંચન, સુવર્ણ.

ચ્છર્વિ=શોભા.

કનકચ્છર્વિં=કાંચનના સમાન શોભા છે જેની એવી.

દુરિત=પાપ.

અક્લુશ=અંકુશ, હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડ.

દુરિતાક્ષરો=પાપના અંકુશરૂપ.

શયે (મૂ૦ શય) = હસ્તને વિષે.

હન્=હણવું, નાશ કરવો, ભેદવું.

વજ્ર=વજ્ર.

શૃંગ્ખલા=સાંકળ.

અહિતાદ્રિહવજ્રશૃંગ્ખલાં=દુશ્મનરૂપી પર્વતને ભેદનારી વજ્રની સાંકળને.

ધરમાણાં (મૂ૦ ધરમાણ) = ધારણ કરનારીને.

વજ્રશૃંગ્ખલાં (મૂ૦ વજ્રશૃંગ્ખલા) = વજ્રશૃંગ્ખલા (દેવી)ને.

શ્લોકાર્થ

વજ્રશૃંખલા દેવીની સ્તુતિ—

“કમલને વિષે આસક્તિ ધરાવનારી તથા કાંચનના જેવી શોભાવાળી તેમજ પાપને (કાળુમાં રાખવામાં) અંકુશસમાન એવા હસ્તમાં શત્રુરૂપી પર્વતોને ભેદનારી વજ્રની સાંકળને ધારણ કરનારી એવી વજ્રશૃંખલા (દેવી)નું આ જગત્માં (હે ભગ્યો!) તમે સ્મરણ કરો.”—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે અત્ર પ્રથમ પદ્યથી ઉલટી હકીકત છે.

વજ્રશૃંખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

દુષ્ટ જનોનું દમન કરવાને માટે વજ્ર જેવી દુર્ભેદ શૃંખલાને જે હસ્તમાં ધારણ કરે છે, તે ‘વજ્રશૃંખલા’ એ વજ્રશૃંખલાનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી એક હાથમાં શૃંખલાને ધારણ કરે છે અને બીજા હાથમાં ગદા રાખે છે. વળી તે કનકસમાન પીતલવર્ણી છે અને પદ્મ એ એનું આસન છે. આ વાતની નીચેના શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

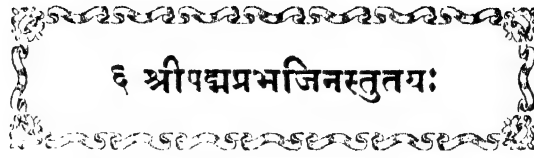
“સશૃંગલગદાહસ્તા, કનકપ્રભવિગ્રહા ।

પદ્માસનસ્થા શ્રીવજ્ર-શૃંગલા હન્તુ નઃ સલાન્ ॥”

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીના સંબંધમાં બૃદ્ધો ઉલ્લેખ છે. ત્યાં તો કહ્યું છે કે “તથા વજ્રશૃંગલાં શઙ્ખાવદાતાં પદ્માવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદશૃંગલાન્વિતદક્ષિણકરાં પદ્મશૃંગલાધિ-ષ્ટિતવામકરાં ચેતિ” અર્થાત્ વજ્રશૃંખલા દેવી શંખના જેવી શુદ્ધ છે અને તેને પદ્મનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શૃંખલાથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ પદ્મ અને શૃંખલાથી અલંકૃત છે.

અથ શ્રીપદ્મપ્રભનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

વર્ણેન તુલ્યરુચિસમ્પદિ વિદ્રુમાણાં
પુષ્પોત્કરૈઃ સુરગણેન દિવિ દ્રુમાણામ્ ।
અભ્યર્ચિતે પ્રમદગર્ભમજે યશસ્યે
‘પદ્મપ્રભે’ કુરુત ભક્તિમજેયશસ્યે ॥ ૨૧ ॥

—વંસન્ત૦

ટીકા

પદ્મપ્રભે ભક્તિં કુરુત । પ્રમદગર્ભં યથા સ્યાત્ । કિંભૂતે જિને ? તુલ્યા રુચીનાં સંપદ્
યસ્ય તસ્મિન્ । કેન સમં ? વર્ણેન । કેપાં ? વિદ્રુમાણાં—પ્રવાલાનામ્ । પુનઃ કિં ? અભ્ય-
ર્ચિતે । કેઃ ? પુષ્પોત્કરૈઃ । કેપાં ? દેવલોકદ્રુમાણાં (તરૂણામ્) । સંસારે ન જાયતે इत्यજઃ,
તસ્મિન્ અજે । યશસિ હિતો યશસ્યસ્તસ્મિન્ । અજેયશ્ચ (‘શંસુ સ્તુતૌ’ શંસનીયઃ શસ્યઃ)
શસ્યશ્ચ તસ્મિન્ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

વિદ્રુમાણાં વર્ણેન તુલ્ય-રુચિ-સમ્પદિ, દિવિ દ્રુમાણાં પુષ્પ-ઉત્કરૈઃ સુર-ગણેન અભ્યર્ચિતે,
અજે, યશસ્યે, અજેય-શસ્યે ‘પદ્મપ્રભે’ ભક્તિં પ્રમદ-ગર્ભે કુરુત ।

શબ્દાર્થ

વર્ણેન (મૂં વર્ણ)=વર્ણવડે, રંગવડે.

તુલ્ય=સમાન.

રુચિ=કાંતિ.

તુલ્યરુચિસમ્પદિ=સમાન છે શોભાની સંપત્તિ બેની
એવા વિષે.

વિદ્રુમાણાં (મૂં વિદ્રુમ)=પરવાળાના.

પુષ્પ=કુસુમ, ફૂલ.

ઉત્કર=ઢગલો, સમૂહ.

પુષ્પોત્કરૈઃ=ફૂલના ઢગલાઓ વડે.

સુરગણેન=દેવોના સમુદાય દ્વારા.

દિવિ (મૂં દિવ)=સ્વર્ગમાં.

દ્રુમાણાં (મૂં દ્રુમ)=વૃક્ષોના.

અભ્યર્ચિતે (મૂં અભ્યર્ચિત)=પૂજાયેલા.

પ્રમદ=હર્ષ, આનંદ.

પ્રમદગર્ભે=હૃદયની અંદર આનંદ રહે તેમ.

અજે (મૂં અજ)=નહિ જન્મ લેનારા.

યશસ્યે (મૂં યશસ્ય)=યશસ્વી, કીર્તિમાન.
 પદ્મપ્રભે (મૂં પદ્મપ્રભ)=પદ્મપ્રભને વિષે.
 કુરત (ધાં કૃ)=તમે કરો.
 ભક્તિ (મૂં ભક્તિ)=ભક્તિ, સેવા.

જેય (ધાં જિ)=જીતી શકાય તેવા.
 અજેય=કોઇથી પણ નહિ જીતાયેલા.
 શસ્ય (ધાં શસ્ય)=પ્રશંસાપાત્ર, પ્રશંસનીય.
 અજેયશસ્યે=અજેય તેમજ પ્રશંસનીય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદપ્રભની સ્તુતિ—

“પરવાણાના વર્ણના સમાન છે કાંતિની સંપત્તિ જેની એવા, વળી સ્વર્ગમાંનાં વૃક્ષોનાં (અર્થાત્ પારિજાતકનાં) પુષ્પના સમૂહો વડે દેવતાઓના સમુદાય દ્વારા પૂજાયેલા એવા, તેમજ વળી જન્મ-રહિત તથા યશસ્વી એવા, તથા અજેય અને પ્રશંસા-પાત્ર એવા ‘પદ્મપ્રભ (પ્રભુ)ની હર્ષપૂર્વક (હે ભગ્યો!) તમે ભક્તિ કરો.”—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાદાંત-સમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમત્કથી ઝળકી રહ્યું છે.

❧ ❧ ❧ ❧

સમસ્તજિનેશ્વરાણાં સ્તુતિ:—

ये मज्जनोद्भवान्मन्दरागा-

स्तोषेण यानलमुपासत मन्दरागाः ।

धर्मोदयाब्धिपतने वनराजिनाव-

स्ते पान्तु नन्दितसदेवनरा जिना वः ॥ २२ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

તે જિના વઃ પાન્તુ । યે જિના મજ્જનોદકેન પવિત્રીકૃતો મન્દરાગો—મેહુચેસ્ટે । તૌ-
 વેણ-હર્ષેણ । યાન્ જિનાન્ ઉપાસત-સેવિત્વન્તઃ । કે? મન્દો રાગો યેષાં તે, ઇતાવતા
 સાધવઃ । ધર્મોદયઃ—કર્ષાયોદયઃ । અબ્ધિપતન—સંસારપતનમ્ । ધર્મોદયઃ સંસાર(અબ્ધિ)-
 પતનં ચ, અત્ર સમાહારદ્વન્દ્વો વિધેયઃ । ધર્મોદયે વનરાજિતુલ્યાઃ, અબ્ધિપતને નાવઃ(નૌ)-
 કલ્પાઃ । નન્દિતાઃ—સમૃદ્ધિં નીતાઃ સદેવનરાઃ—સામરપુરુષા ચૈસ્ટે ॥ ૨૨ ॥

અન્વયઃ

યે મજ્જન-ઉદ્ભવ-પવિત્રિત-મન્દર-રાગાઃ, યાન્ ચ મન્દ-રાગાઃ સ્તોષેણ અલં ઉપાસત, તે ધર્મ-
 ઉદય-અબ્ધિ-પતને વન-રાજિ-નાવઃ, નન્દિત-સ-દેવ-નરાઃ જિનાઃ વઃ પાન્તુ ।

૧ આ છદ્ધા તીર્થેકર શ્રીપદપ્રભના સંબંધી ટુંક હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૬૦)માં આપવામાં આવી છે.

શીખદાર્થ

હદક=જલ, પાણી.

પવિત્રિત=પાવન કરેલ.

મન્દર=મેરૂ.

અગ=પર્વત, ગિરિ.

મજ્જનોદકપવિત્રિતમન્દરાગાઃ=સ્નાન-જલ વડે પાવન કર્યો છે મેરૂ ગિરિને જેમણે એવા.

તોષેણ (મૂં તોષ)=હર્ષભેર.

યાન્ (મૂં યદ્)=જેમને.

ઉપાસત (ધાં આસ્)=સેવા કરતા હવા.

મન્દ=મન્દ, કમજોર.

રાગ=રાગ.

મન્દરાગાઃ=મન્દ પડી ગયો છે રાગ જેમનો એવા.

ઘર્મ=તાપ, અગ્નિ.

અગ્નિઘ=સમુદ્ર.

પતન=પતન, પડવું તે.

ઘર્મોદયાબ્ધિપતને=તાપના ઉદય અને સમુદ્રમાંના પતનને વિષે.

વન=જલ.

રાજિ=પંક્તિ.

નૌ=નાવ.

વનરાજિનાવઃ=જલની વૃદ્ધિ અને નૌકા (સમાન).

નન્દિત (ધાં નન્દ્)=(૧) સમૃદ્ધ બનાવેલ; (૨) આનંદ પમાડેલ.

સહ=સહિત.

નર=મનુષ્ય.

નન્દિતસદેવનરાઃ=(૧) સમૃદ્ધ બનાવ્યા છે દેવો અને મનુષ્યોને જેમણે એવા; (૨) આનંદ પમાડ્યો છે અમરો અને માનવોને જેમણે એવા.

*લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“જે (જિનવરોએ) (સ્નાન-) જલ વડે મેરૂ ગિરિને પાવન કર્યો છે તેમજ વળી શાન્ત થઈ ગયો છે રાગ જેમનો એવા (મુનિવરો) જેમની હર્ષભેર અત્યંત સેવા બજાવતા હવા, તે (કષાયરૂપી) તાપને (નષ્ટ કરવામાં) જલની વૃદ્ધિસમાન અને સમુદ્ર-નિમજ્જનથી (રક્ષણ કરવામાં) નૌકાસમાન એવા, તેમજ સમૃદ્ધ બનાવ્યા છે [અથવા આનંદ પમાડ્યો છે] દેવોને અને મનુષ્યોને જેમણે એવા જિનો (હે ભગ્ય જનો!) તમારું રક્ષણ કરો.”—૨૨

રૂપટીકરણ

પદ-અમતકાર—

પદ-અમતકારના સંબંધમાં આ પદ વીસમા પદને મળતું આવે છે; કેમકે યમકાદિકથી અલંકૃત પદમાં વિસર્ગને લીધે થતી ભિન્નતા લેખે ગણાતી નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“યમક-શ્લેષ-ચિત્રેષુ, બવયોર્ડલયોર્ન મિત્ ।
નાનુસ્વારવિસર્ગૌ ચ ચિત્રમજ્ઞાય સમ્મતૌ ॥”

—વાગ્ભટ્ટાલંકાર.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ આ પર્વતનાં શાસ્ત્રમાં સોળ નામો આપ્યાં છે તે પૈકી ‘મન્દાર’ એ એક છે. આ વાતની જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિ (અતુર્થ વક્ષસ્કાર) સાક્ષી પૂરે છે.

જિનમતવિચાર:—

શચ્યાદિદિવ્યવનિતૌઘધવસ્તુત ! ત્વ-

મવ્યાહતોદિતયથાવિધવસ્તુતત્ત્વ ! ।

સ્થાનં જિનેન્દ્રમત ! નિત્યમકમ્પ્રદેહિ

જન્માદ્યનન્તવિપદાં શમકં પ્રદેહિ ॥ ૨૩ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

હે જિનેન્દ્રમત ! ત્વં પ્રકરેણ દેહિ સ્થાનમ્ । હે શચ્યાદે:—ઇન્દ્રાણ્યાદે: દિવ્યવનિતૌ-
ઘસ્ય ધવા-ભર્તારસૈ: સ્તુત ! । અવ્યાહતં-અનાહતં ઉદિતં યથાવિધં વસ્તુતત્ત્વં યેન
તસ્યામન્ત્રણે । કિંવિધં સ્થાનં ? નિત્યં અકમ્પ્રા દેહિનો યસ્મિંસ્તત્ । જન્માદ્યશ્ચ તા અનન્તા
વિપદશ્ચ તાસાં શમકમ્ ॥ ૨૩ ॥

અન્વય:

શચી-આદિ-દિવ્ય-વનિતા-ઓઘ-ધવ-સ્તુત ! અવ્યાહત-ઉદિત-યથાવિધ-વસ્તુ-તત્ત્વ ! જિન-
ઇન્દ્ર-મત ! ત્વં નિત્યં અ-કમ્પ્ર-દેહિ, જન્મ-આદિ-અનન્ત-વિપદાં શમકં સ્થાનં પ્રદેહિ ।

શબ્દાર્થ

શચી=ઇન્દ્રાણી.

વનિતા=લલના, અંગના, નારી.

ઓઘ=સમૂહ.

ધવ=પતિ, ધાણી.

શચ્યાદિદિવ્યવનિતૌઘધવસ્તુત !=હે ઇન્દ્રાણી પ્ર-
મુખ દિવ્યાંગનાઓના સમૂહના પતિઓ વડે
સ્તુતિ કરાયેલ !

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

અવ્યાહત (ધાં હન્)=અઅંડિત, નિર્બાધિત.

ઉદિત (ધાં હ)=ઉદય પામેલ, ઉદયમાં આવેલ.

યથા=જેમ.

વિધ=પ્રકાર.

યથાવિધ=જેમ જેમ જેમ તેમ.

તત્ત્વ=તત્ત્વ, સાર.

અવ્યાહતોદિતયથાવિધવસ્તુતત્ત્વ !=નિર્બાધિત છે

તેમજ ઉદયમાં આવેલ છે યથાવિધ પદાર્થ-તત્ત્વ
જેમાં એવા ! (સં.)

સ્થાનં (મૂં સ્થાન)=સ્થાનને, પદને.

ઇન્દ્ર=મુખ્ય.

જિનેન્દ્રમત !=હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત !

નિત્યં=સર્વદા.

કમ્પ્ર=ધ્રુવ/નારા.

અકમ્પ્ર=નહિ ધ્રુવ/નારા.

દેહિન્=પ્રાણી, જીવ.

અકમ્પ્રદેહિ=ધ્રુવતા નથી જીવો જેને વિષે એવા.

જન્મ (મૂં જન્મન્)=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

અનન્ત=અન્ત-રહિત, નિઃસીમ.

જન્માદ્યનન્તવિપદાં=જન્માદિક અનન્ત આપત્તિઓના.

શમકં (મૂં શમક)=નાશ કરનારા, શાંત કરનારા.

પ્રદેહિ (ધાં દા)=આપ.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતનો વિચાર—

“ હે ઇન્દ્રાણી પ્રમુખ દિવ્યાંગનાઓના સમુદાયના પતિઓ વડે (અર્થાત્ ઇન્દ્રો દ્વારા)
સ્તુતિ કરાયેલ (જેન આગમ) ! (કુત્રાદીઓની યુક્તિઓથી) અઅંડિત છે તેમજ વળી

ઉદયમાં આવેલ છે યથાર્થ વસ્તુ-તત્ત્વ જેને વિષે એવા હે (જૈન શાસન) ! હે જિને-શ્વરના સિદ્ધાન્ત ! કદાપિ ધ્રુજતા નથી જીવો જ્યાં એવા તેમજ જન્માદિક અનન્ત આપત્તિઓનો અંત આણનારા એવા (‘મુક્તિ-૩૫’) સ્થાનને તું આપ.”—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમતકાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાઠાંત-સમર્પણાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભી રહ્યું છે.

૫ ૫ ૫ ૫

વજ્રાહ્લુશીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અધ્યાસ્ત યા કનકરુક્ સિતવારણેશં

‘વજ્રાહ્લુશી’ પદુતરાહિતવારણે શમ્ ।

ન હ્યેકધૈવ વિજયે વહુધા તુ સારં

વજ્રાહ્લુશં ધૃતવતી વિદધાતુ સાઽરમ્ ॥ ૨૪ ॥ ૬ ॥

—વસન્ત ૦

ટીકા

શં-સૌખ્યં વજ્રાહ્લુશી વિદધાતુ । યા અધ્યાસ્ત સિતવારણેશં-ગજેન્દ્રમ્ । યા કનક-રુક્ । અહિતા-વૈરિણસ્તેષાં નિવારણે ન હ્યેકધૈવ વિજયે કર્તવ્યે વજ્રાહ્લુશં ધૃતવતી, કિન્તુ વહુપ્રકારૈઃ । શં કિંભૂતં ? સારમ્ । સા અરં-શીઘ્રમ્ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

યા કનક-રુક્, અહિત-વારણે પદુ-તરા ‘વજ્રાહ્લુશી’ સિત-વારણ-ઈશં અધ્યાસ્ત, વિજયે નહિ એકધા તુ એવ વહુધા વજ્ર-અહ્લુશં ધૃતવતી, સા સારં શં અરં વિદધાતુ ।

શબ્દાર્થ

અધ્યાસ્ત (ધા० આસ્)=એસતી હવી, આરોહણ કરતી હવી.

રુક્=કાંતિ.

કનકરુક્=કાંચન જેવી કાંતિ છે જેની એવી.

સિત=શ્વેત.

વારણ=હાથી, ગજ.

સિતવારણેશં=શ્વેત ગજરાજના ઉપર.

વજ્રાહ્લુશી=વજ્રાહ્લુશી (દેવી).

પદુ=આલાક, હોંશીઆર.

પદુતરા=વિશેષ આલાક.

વારણ=નિવારણ, રોકી રાખવું તે.

અહિતવારણે=શત્રુઓના નિવારણને વિષે.

શં=મુખવાચક અવ્યય.

૧ જન્માદિક આપત્તિને સાડ જીવો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૧૦૫).

૨ ‘જૈન દૃષ્ટિએ મુક્તિનું સ્વરૂપ’ એ વાત ન્યાયતીર્થે ન્યાયવિશારદ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયકૃત ‘ન્યાયકુસુમાંગલિ’ના પંચમ સ્તબકમાં અને તદ્દગત શ્લોકો ઉપરના મારા સ્પષ્ટીકરણમાં વિચારવામાં આવી છે. ૧૧ી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૪૨-૪૩)માં પણ આ સંબંધમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

નહિ=નહિ.

એકધા=એક પ્રકારે.

ધિજયે (મૂં વિજય)=જયને વિષે, ક્રતોહમાં.

વહુધા=અનેક પ્રકારે.

તુ=કિન્તુ, પણ.

સારં (મૂં સાર)=સારભૂત.

વજ્રાહ્વશં=વજ્ર તથા અંકુશને.

ધૃતવતી (ધાં ધૃ)=ધારણ કર્યાં.

વિદધાતુ (ધાં ધા)=કરો.

અરં=શીઘ્ર, જલદી.

શ્લોકાર્થ

વજ્રંકુશી દેવીની સ્તુતિ—

“કાંચનના સમાન કાંતિવાળી તેમજ શત્રુઓનું નિવારણ કરવામાં અતિશય ચતુર એવી જે વજ્રંકુશી (દેવી) થેત ગજરાજ ઉપર બેસતી હવી તેમજ જાણે વિજયમાં એકજ રીતે નહિ કિન્તુ અનેક પ્રકારે વજ્ર અને અંકુશને ધારણ કર્યાં, તે (દેવી) (હે ભવ્યો! તમને) સત્ત્વર સારભૂત સુખ સમર્પો.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારમાં પાંચમા અને બારમા પદ્યને મળતું આવે છે; કેમકે તેનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

વજ્રંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ—

વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણ કરે તે ‘વજ્રંકુશી’ એ વજ્રંકુશી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી કાયા છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ (ળીલેટ્) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ નિર્વાણ-કલિકામાં છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા વજ્રાહ્વશીં કનકવર્ણીં ગજવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રયુતદક્ષિણકરાં માતુલિન્નાહ્વશયુ-ક્તવામહસ્તાં ચેતિ”

આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારી લઇએ.

“નિશ્ચિંશવજ્રફલકોત્તમકુન્તયુક્ત-

હસ્તા સુતસવિલસત્કલધૌતકાન્તિઃ ।

ઉન્મત્તદન્તિગમના ભુવનસ્ય વિઘ્નં

‘વજ્રાહ્વશી’ હરતુ વજ્રસમાનશક્તિઃ ॥”

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૨.

૭ શ્રીસુપાર્શ્વજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુપાર્શ્વનાથસ્ય સંકીર્તનમ્—

આશાસ્તે યઃ સ્તવૈ યુષ્માનિત્યસૌ ય્યાતિભાજનઃ ।

શ્રી‘સુપાર્શ્વ’! ભવત્યેવ, નિત્યસૌઘ્યાતિમા જનઃ ॥ ૨૫ ॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

હે નિત્યં સૌખ્યં યસ્ય સઃ । યઃ પુમાન્ આશાસ્તે-ઇચ્છતિ । કથં ? इति अहं स्तवै
યુષ્માન્ । અસૌ સઃ । અતીવ ભા-દીર્ઘિર્યસ્યાસૌ અતિમા જનો-લોકઃ । અત્ર સમાસા-
ન્તવિભક્તિઃ । સ ય્યાતિભાજનો ભવત્યેવ ચેતિ ॥ ૨૫ ॥

અન્વયઃ

શ્રી-‘સુપાર્શ્વ’! નિત્ય-સૌખ્ય! યઃ યુષ્માન્ સ્તવૈ इति આશાસ્તે, અસૌ જનઃ અતિ-માઃ
ય્યાતિ-ભાજનઃ (ચ) ભવતિ एव ।

શબ્દાર્થ

આશાસ્તે (ધા० શાસ્)=૪૨છે છે.

સ્તવૈ (ધા० સ્તુ)=હું સ્તવું.

યુષ્માન્ (મૂ० યુષ્મદ્)=તમને.

અસૌ (મૂ० અદસ્)=તે.

ય્યાતિ=કીર્તિ, આખર.

ભાજન=પાત્ર.

ય્યાતિભાજનઃ=કીર્તિ-પાત્ર.

શ્રી=માનાર્થવાચક શબ્દ.

સુપાર્શ્વ=સુપાર્શ્વ (નાથ), સમ્પન્ન તીર્થકર.

શ્રીસુપાર્શ્વ ! =હે શ્રીસુપાર્શ્વ (નાથ) !

ભવતિ (ધા० भ)=થાય છે.

સૌખ્ય=સુખ.

નિત્યસૌખ્ય ! =સર્વદા સુખ છે જેને એવા ! (સં०)

અતિમાઃ=અતિશય કાન્તિ છે જેની એવા.

જનઃ (મૂ० जन)=લોક, મનુષ્ય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સંકીર્તન—

“ હે ‘શ્રીસુપાર્શ્વ’ (નાથ) ! હે સર્વદા સુખ છે જેને એવા (ઈશ્વર) ! હું તમને
સ્તવું એ પ્રકારની જે ઇચ્છા રાખે છે, તે મનુષ્ય અતિશય કાન્તિવાળો તેમજ કીર્તિ-પાત્ર
બને છે. ”—૨૫

૧ આ સાતમા તીર્થકરની સ્થૂંઘ્ર રૂપરેખા સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૫૦ ૯૯-૧૦૦)માં આલેખ-
વામાં આવી છે.

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પણ ત્રણ પદ્યો ‘૨લોક’ યાને ‘અતુષ્ટપ’ વૃત્તમાં રચાયેલા છે. આનું લક્ષણ એમ આપવામાં આવે છે કે—

“શ્લોકે પદ્યં ગુરુ જ્ઞેયં, સર્વત્ર લઘુ પञ्चमम् ।

द्विचतुष्पादयोर्द्विस्त्रं, सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥”—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૧૦.

અર્થાત્ ‘૨લોક’ નામના છંદનાં ચાર ચરણોમાં છઠ્ઠો અક્ષર દીર્ઘ અને પાંચમો સર્વત્ર દ્વસ્વ બાણવો, જ્યારે બીજા અને ચોથા ચરણોનો સાતમો અક્ષર દ્વસ્વ અને બાકીનાં બે ચરણોનો તે અક્ષર દીર્ઘ સમજવો.

પદ્ય-યમકાર—

અત્યાર સુધીમાં આપણે જે જે પદ્યો જોઈ ગયા તેમાં તો પાદાંતમાં અમુક અક્ષરો સમાન હતા. અત્ર તો આણું બીજું ચરણ ચોથા ચરણની સાથે મળતું આવે છે એ વાત યમકની દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટતા સૂચવે છે. આ પદ્યોનાં ત્રણ પદ્યો પણ આ પ્રકારના યમકથી શોભી રહ્યાં છે.^૧

૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪

જિનકદમ્બકકીર્તનમ્—

જિનાંહી નૌમિ યૌ જુષ્ટાવાનતામરસંસદા ।

આરુઢૌ દિવ્યસૌવર્ણાવાનતામરસં સદા ॥ ૨૬ ॥

—અનુ૦

ટીકા

યૌ જુષ્ટૌ—સેવિતાં । અવાનં—અમ્લાનમ્ ॥ ૨૬ ॥

અન્વયઃ

યૌ આનત-અમર-સંસદા જુષ્ટૌ, દિવ્ય-સૌવર્ણ-અવાન-તામરસં સદા આરુઢૌ, (તૌ) જિન-અંહી નૌમિ ।

શબ્દાર્થ

અંહિ=ચરણ.

જિનાંહી=જિનોનાં બે ચરણોને.

યૌ (મૂં ચદ્)=જે બે.

જુષ્ટૌ (મૂં જુષ્ટ)=સેવન કરાએલ.

આનત (ધાં નમ્)=આત્યંત પ્રણામ કરેલ.

અમર=દેવતા, સુર.

સંસદ્=સભા, પરિપદ.

આનતામરસંસદા=આત્યંત નમ્ર એવી સુરોની સભા વડે.

આરુઢૌ (મૂં આરુઢ)=આરૂઢ થયેલ.

સૌવર્ણ=કનકમય.

અવાન=અમ્લાન, નહિ કરમાઈ ગયેલ.

તામરસ=રક્ત કમલ.

દિવ્યસૌવર્ણાવાનતામરસં=દિવ્ય, સુવર્ણમય તેમજ અમ્લાન એવાં રક્ત કમલના ઉપર.

૧ શ્રીમેદ્વિજયકૃત ‘જિનાનન્દસ્તુતિ’નાં સમસ્ત પદ્યો આવા યમકથી શોભે છે, જ્યારે શ્રીશાલન-સૂરીશ્વરકૃત સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકામાંનાં ઘણાં ખરાં પદ્યો આવા યમકથી અલંકૃત છે.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેનું કીર્તન—

“જે (જે ચરણો) અત્યંત નમ્ર એવા સુરેની સલા વડે સેવાએલાં છે, તેમજ વળી જે દિવ્ય, સુવર્ણમય તેમજ અશ્વાન એવાં રક્ત કમલોના ઉપર સદા આરૂઢ થયેલાં છે, તે જિનનાં ચરણોને હું રતનું છું.”—૨૬

૪ ૪ ૪ ૪

જિનવાણીવિચાર:—

યશો ધત્તે ન જાતારિ—શમના વિલસન્ ન યા ।

સાઽઽર્હતી ભારતી દત્તાં, શમનાવિલસન્નયા ॥ ૨૭ ॥

—અનુ०

ટીકા

સા ભારતી શં દદાતુ । યા ભારતી યશો ન ધત્તે ? કિન્તુ ધત્ત એવ । સૈવ વિશિષ્યતે—જાતમરિશમનં યસ્યાઃ સા ! કિંભૂતં યશઃ ? વિલસદ્-વિજૃમ્ભમાણમ્ । અનાવિલા-અનાકુલાઃ શોભના નયા યસ્યાં સા ॥ ૨૭ ॥

અન્વયઃ

યા જાત-અરિ-શમના વિલસત્ યશઃ ન ધત્તે ન, સા અનાવિલ-સત્-નયા આર્હતી ભારતી શં દત્તામ્ ।

શ્લોકાર્થ

યશઃ (મૂ० યશસ)=કીર્તિને.

આર્હતી=તીર્થદરસંબધી.

ધત્તે (ધા० ધા)=ધારણુ કરે છે.

દત્તામ્ (ધા० દા)=અર્પો.

જાત (ધા० જન)=કરેલ.

ભારતી (મૂ० ભારતી)=વાણી.

શમન=વધ, નાશ.

અનાવિલ=નિર્મલ.

જાતારિશમના=શાંત કરી દીધા છે શત્રુઓને જેણે એવી.

અનાવિલસન્નયા=નિર્મલ તેમજ શોભનીય છે નયો

વિલસત્ (ધા० લસ)=વિલાસ કરતું, ઉલ્લાસ પામતું.

જેમાં એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીના વિચાર—

“શાંત કરી દીધા છે શત્રુઓને જેણે એવી જે (જિન-વાણી) કીર્તિને ધારણુ કરતી નથી એમ નહિ (પરંતુ કરે છેજ), તે નિર્મલ તથા શોભનીય (નૈગમાદિક) નયોથી વ્યાપ્ત એવી અર્હન-સંબંધિની વાણી (ભવ્ય-જનોને) સુખ અર્પો.”—૨૭

અપ્રતિચક્રાદેવ્યાઃ પ્રાર્થના—

આરૂઢા ગરુડં હેમા-ભાઽસમા નાશિતારિભિઃ ।

પાયાદપ્રતિચક્રા વો, ભાસમાના શિતારિભિઃ ॥ ૨૮ ॥ ૭ ॥

—અનુ૦

ટીકા

હેમ્ન ઇવ આભા યસ્યાઃ સા । નાશિતા અરયો યૈસૈઃ । શિતારિભિઃ—તીક્ષ્ણચક્રૈર્ભાસ-
માના-દીપ્યમાના ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

ગરુડં આરૂઢા, હેમ[ન]-આભા, અ-સમા, નાશિત-અરિભિઃ શિત-અરિભિઃ ભાસમાના
'અપ્રતિચક્રા' વઃ પાયાત્ ।

શીખદાર્થ

આરૂઢા (મૂ० આરૂઢ)=આરૂઢ થયેલી.

ગરુડં (મૂ० ગરુડ)=ગરુડના ઉપર.

હેમ [ન]=સુવર્ણ.

હેમાભા=સુવર્ણસમાન પ્રભા છે જેની એવી.

અસમા (મૂ० અસમ)=નિરૂપમ, અનુપમ.

નાશિત (ધા० નશ)=નાશ કરેલ.

નાશિતારિભિઃ=નાશ કર્યો છે શત્રુઓનો જેણે એવા.

પાયાત્ (ધા० પા)=રક્ષણ કરો.

અપ્રતિચક્રા=અપ્રતિચક્રા (દેવી).

ભાસમાના (ધા० માસ્)=દેદીપ્યમાન, પ્રકાશતી.

શિત=તીક્ષ્ણ.

અરિ=ચક્ર.

શિતારિભિઃ=તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે.

શ્લોકાર્થ

અપ્રતિચક્રા દેવીની પ્રાર્થના—

“ ગરુડના ઉપર આરૂઢ થયેલી, તથા કનકના જેવી કાંતિ વાળી તેમજ વળી
સંહાર કર્યો છે શત્રુઓનો જેણે એવાં તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે દીપતી એવી અપ્રતિચક્રા
(દેવી) (હે ભગ્યે !) તમારૂં પરિપાલન કરો. ”—૨૮

સ્પષ્ટીકરણ

અપ્રતિચક્રા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીને ગરુડનું વાહન છે. તે દરેક હાથમાં ચક્ર રાખે છે અને તેનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે.
આનું બીજું નામ ચક્રધરા હોય એમ લાગે છે. આ પણ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે.
આના સંબંધમાં આચાર-દિનકરમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ગરુત્મત્પૃષ્ઠ આસીના, કાર્ત્ત્વરસમચ્છવિઃ ।

ભૂયાદપ્રતિચક્રા નઃ, સિદ્ધયે ચક્રધારિણી ॥”

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ એવોજ ઉલ્લેખ છે અને તે બીજો કોઈ નહિ પણ—

“તથા અપ્રતિચક્રાં તદ્વિદ્ધર્ણી ગરુડવાહનાં ચતુર્ભુજાં ચક્રચતુષ્ટયભૂષિતકરાં ચેતિ ।”

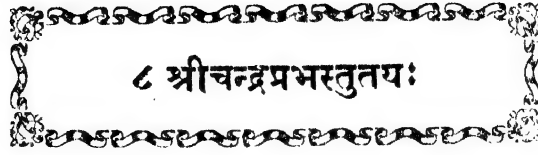

३०

अप्रतिचःग.

G. H. Nigarkar

૮ શ્રીચન્દ્રપ્રભસ્તુતયઃ

અથ શ્રીચન્દ્રપ્રભસ્ય સ્તુતિઃ—

भवोद्भवतृषां भृशं कृतशिवप्रपं चामरैः

सहर्षमुपवीजितं वरवपुःप्रपञ्चामरैः ।

प्रभावलयकान्ततापहसितोरुचन्द्रप्रभं

प्रणौमि परमेश्वरं विनयचारु 'चन्द्रप्रभम्' ॥ २९ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

भवोद्भववा तृषां विद्यते येषां (तेषां) । कृता शिवमेव प्रपा येन स तम् । चामरैः सहर्षमुपवीजितम् । कैः ? वरो वपुःप्रपञ्चो-विस्तारो येषां ते तथाविधाश्च (ते अमराश्च) तैः । प्रभावलयस्य कान्तता-कमनीयता तथाऽपहसिता उर्वी-विस्तीर्णा चन्द्रप्रभा येन सः (तं) । विनयेन चारु-शोभनं यथा स्यात् तथा प्रणौमि ॥ २९ ॥

અન્વયઃ

भव-उद्भव-तृषां कृत-शिव-प्रपं, वर-वपुस्-प्रपञ्च-अमरैः चामरैः सह-हर्षं भृशं उपवीजितं, प्रभा-वलय-कान्तता-अपहसित-उरु-चन्द्र-प्रभं परमेश्वरं 'चन्द्रप्रभं' विनय-चारु प्रणौमि ।

શીઘ્ર-દર્શ

उद्भव=उत्पत्ति.

तृषा=तृषा, તરસ.

भवोद्भवतृषां=ભવ (-ભ્રમણ) થી ઉત્પન્ન થયે છે તૃષા જેમને એવાને માટે.

प्रपा=જલાશય, પરબ.

कृतशिवप्रपं=(તૈયાર) કરી છે મુક્તિદીપી પ્રપા જેણે એવાને.

चामरैः (મૂં ચામર)=ચામરો વડે.

सहर्ष=આનન્દપૂર્વક.

उपवीजितं (મૂં ઉપવીજિત)=વીંબથેલ.

वरवपुस्=દેહ, શરીર.

प्रपञ्च=વિસ્તાર.

वरवपुःप्रपञ्चामरैः=ઉત્તમ છે દેહનો વિસ્તાર જેમનો એવા દેવો વડે.

प्रभा=કાન્તિ, તેજ.

वलय=મંડળ.

प्रभावलय=ભામંડળ.

कान्तता=મનોહરતા, સુ-દરતા.

अपहसित (घा० हम)=હસી કાઢેલ.

चन्द्र=ચન્દ્ર.

चन्द्रप्रभा=ચન્દ્રનું તેજ, ચાંદરણી.

प्रभावलयकान्ततापहसितोरुचन्द्रप्रभं=ભામંડળની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે વિસ્તીર્ણ ચન્દ્ર-પ્રભાને જેણે એવાને.

प्रणौमि (घा० नु)=હું સ્તુતિ કરું છું, સ્તવું છું.

परमेश्वरं (મૂં પરમેશ્વર)=પ્રભુને.

विनय=વિનય.

चारु=દર્શનીય, મનોહર.

विनयचारु=વિનય વડે શોભે તેમ.

चन्द्रप्रभं (મૂં ચન્દ્રપ્રભ)=ચન્દ્રપ્રભાને, આદ્યા મા તીર્થ કરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીચન્દ્રપ્રભની સ્તુતિ—

“ ભવ (—બ્રમણ)થી ઉત્પન્ન થઇ છે તૃષા જેમને એવા (જીવો)ને માટે (તૈયાર) કરી રાખી છે સુક્તિરૂપી પ્રપા જેણે એવા, વળી ઉત્તમ છે દેહને વિસ્તાર જેમનો એવા વિબુધો વડે ચામરો દ્વારા હર્ષપૂર્વક અત્યંત વીંજાયેલા એવા, તથા વળી ભામંડળની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે (અર્થાત્ પરાસ્ત કરી છે) વિસ્તીર્ણ ચન્દ્રપ્રભાને જેણે એવા પરમેશ્વર ચન્દ્રપ્રભને વિનય વડે શોભે તેમ હું સ્તવું છું.”—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનાં પ્રાતિહાર્યો—

આ ‘પૃથ્વી’ વૃત્તમાં રચાયેલા પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકાલંકારથી અલંકૃત પદ દ્વારા ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુના ચામર અને ભામંડળરૂપી પ્રાતિહાર્યો વિષે સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. એ કહેવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે દરેક તીર્થંકર આઠ પ્રાતિહાર્યો વડે શોભે છે અને તે આઠ પ્રાતિહાર્યો અન્ય કોઈ નહિ પણ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકમાં ગણાવેલાં—

“અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિ-

વિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ ।

ભામણ્ડલં દુન્દુભિરાતપત્રં

સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥” -ઉપજાતિ

—(૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) દેવકૃત કુસુમની વૃષ્ટિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામણ્ડળ, (૭) દુન્દુભિ અને (૮) છત્ર છે. આ આઠ વસ્તુઓનો સંગ્રહ તીર્થંકરની સાથે પ્રતિહારીના જેવો હોવાથી તે ‘પ્રાતિહાર્ય’ કહેવાય છે. એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રવચન-સારોદ્ધારના ૩૯મા દ્વારમાંથી તથા વિચાર-સારના ૧૧૭મા દ્વારમાંથી જોઈ શકાશે. આ સંગ્રહમાં થોડી ઘણી હકીકત તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૯૪મા પદ ઉપરના સ્પષ્ટીકરણ ઉપરથી પણ મળી શકશે.

✽ ✽ ✽ ✽

જિન-સ્વરૂપમ્—

અવન્તુ ભવતો ભવાત્ કલુષવાસકાદર્પકાઃ

સુખાતિશયસમ્પદાં ભુવનભાસકાદર્પકાઃ ।

વિલીનમલકેવલાતુલવિકાસભારા જિના

મુદં વિદધતઃ સદા સુવચસા સભારાજિના ॥ ૩૦ ॥

—પૃથ્વી

૧ આ અષ્ટમ તીર્થંકર શ્રીચન્દ્રપ્રભનું ચર્ચિત્ત સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૧૧) ઉપરથી જોઈ શકાશે.

ટીકા

જિના મુદં વિદધતઃ-કુર્વન્તઃ । કેન ? શોભનવચસા । કિંભૂતેન ? સભાં રાજિતું શીલં યસ્ય તત્ સમારાજિ તેન સમારાજિના । અવન્તુ-રક્ષન્તુ । ભવતઃ-સંસારાત્ । પાપસ્ય નિવાસો ય(સિં)સ્તસ્માત્ । ભુવનોદ્યોતકાઃ, ન વિદ્યતે દર્પકઃ-કામો યેષાં તે । ભુવન-ભાસકાશ્ચ તેઽદર્પકાશ્ચ ભુવન૦ । વિલીનો મલો યસ્માત્ તત્ એવંવિધસ્ય કેવલસ્યાતુલવિકાસં વિભ્રતિ-ધારયન્તિ યે તે તથાવિધાઃ, ભારા ધારકા इत्यर्थः ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

સુખ-અતિશય-સમ્પદાં અર્પકાઃ, ભુવન-ભાસક-અ-દર્પકાઃ, વિલીન-મલ-કેવલ-અતુલ-વિકાસ-ભારાઃ, સમા-રાજિના સુ-વચસા સદા મુદં વિદધતઃ જિનાઃ ભવતઃ કલુપ-વાસકાત્ ભવાત્ અવન્તુ ।

શીઘ્રાર્થ

અવન્તુ (ધા૦ અવ)=રક્ષણુ કરો, અથાવો.

ભવતઃ (મૂ૦ ભવત)=તમને.

ભવાત્ (મૂ૦ ભવ)=સંસારથી.

કલુપ=પાપ.

વાસક=નિવાસ, રહેઠાણુ.

કલુપવાસકાત્=જ્યાં પાપનો નિવાસ છે ત્યાંથી.

અર્પકાઃ (મૂ૦ અર્પક)=અર્પણુ કરનારા, આપનારા.

અતિશય=અધિકપણું.

સુખાતિશયસમ્પદાં=સુખના અધિકપણુરૂપ સંપત્તિ-ઓના.

ભાસક=ઘોતક, પ્રકાશ કરનારા.

દર્પક=મદન.

અદર્પક=અવિદ્યમાન છે મદન જેનેવિષે એવા.

ભુવનભાસકાદર્પકાઃ=ત્રૈલોક્યને પ્રકાશિત કરનારા તેમજ વીતરાગ.

વિલીન (ધા૦ લી)=સર્વથા નષ્ટ થયેલ.

મલ=મેલ.

કેવલ=કેવલજ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.

વિકાસ=વિકાસ, ખીલવણી.

ભાર (ધા૦ મૃ)=ધારણુ કરનાર.

વિલીનમલકેવલાતુલવિકાસભારાઃ=સર્વથા નષ્ટ થયો છે મલ જેમાંથી અર્થાત્ અત્યંત નિર્મલ એવા

કેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણુ કરનારા.

વિદધતઃ (મૂ૦ વિદધત)=કરનારા.

વચસ=વચન.

સુવચસા=સુવચન વડે.

સમા=સભા, પર્યદા.

રાજિન=દીપાવનાર.

સમારાજિના=સભાને દીપાવનાર.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ—

“ સુખના અતિશયરૂપ સંપત્તિઓને અર્પણુ કરનારા, ત્રૈલોક્યને (જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત કરનારા અને વળી વીતરાગ [અથવા નિરભિમાની] એવા, વળી અત્યંત

૧ જ્યાં સુધી જે વ્યક્તિમાં રાગ હોય (ભલે ને તે પ્રશસ્ત હોય તો પણ), ત્યાં સુધી તો સર્વજ્ઞતા તેનાથી દશ હજાર ગાઉ દૂરજ રહે છે એ વાત જૂલવા જેવી નથી. એ વાતના ઉપર શ્રીમાન્ ગૌતમસ્વામીનું દૃષ્ટાન્ત દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

નિર્મલ દેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા, તેમજ વર્ણી પર્યદાને દીપાવનારા એવા સુવચન વડે આનંદ પમાડનારા એવા તીર્થકરો (હે ભગ્યો !) તમને પાપના નિવાસ-સ્થાનરૂપ સંસારથી બચાવો.”—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

પર્યદા-વિચાર—

સમવસરણુમાં જે મનુષ્યો અને દેવો તીર્થકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવે છે, તેના બાર વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગને ‘પર્યદા’ કહેવામાં આવે છે. આથી કરીને એકંદર રીતે બાર પર્યદા છે—(૧) ગણધરો વગેરે સાધુઓની, (૨) વૈમાનિક દેવીઓની, (૩) સાધવીઓની (આ ત્રણ પર્યદાઓ અગ્નિ કોણુમાં હોય છે); (૪) જ્યોતિષ્ક દેવીની, (૫) વ્યંતર દેવીની, (૬) ભુવનપતિ દેવીની (આ ત્રણ પર્યદાઓ નૈઋત્ય કોણુમાં હોય છે); (૭) જ્યોતિષ્ક દેવોની, (૮) વ્યંતર દેવોની, (૯) ભુવનપતિ દેવોની (આ ત્રણ વાયવ્ય કોણુમાં હોય છે); (૧૦) વૈમાનિક દેવોની, (૧૧) પુરૂષોની (મનુષ્યો)ની, (૧૨) મનુષ્યની સ્ત્રીઓની (આ ત્રણ ઇશાન કોણુમાં હોય છે).

૪ ૪ ૪ ૪

જિનાગમ-સ્મરણમ્—

સમસ્તભુવનત્રયપ્રથનસજ્જનાનાપદઃ

પ્રમોચયતિ યઃ સ્મૃતઃ સપદિ સજ્જનાનાપદઃ ।

સમુલ્લસિતભક્તકં તમમલં ભજૈ નાગમં

સ્ફુરન્નયનિવારિતાસદુપલમ્ભજૈનાગમમ્ ॥ ૩૧ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સમસ્તભુવનત્રયસ્ય પ્રકટને સજ્જાનિ-ગ્રહાણિ નાના પદાનિ યસ્મિન્ સઃ । યઃ સ્મૃતઃ સન્ પ્રમોચયતિ । કાન્ ? સજ્જનાન્ । કસ્યાઃ ? આપદઃ । સમુલ્લસિતા ભક્ત્યાદિકા યસ્મિન્ । ન અગમં, કિન્તુ સુગમમ્ । સ્ફુરન્નયૈર્નિવારિતા અશોભના ઉપલમ્ભાઃ-પ્રતિભાસાઃ-પરસિદ્ધાન્તા યેન સ તતઃ કર્મધારયઃ । જૈનાગમં ભજૈ-સેવાં કરવાણિ ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

સમસ્ત-ભુવન-ત્રય-પ્રથન-સજ્જ-નાના-પદઃ યઃ સ્મૃતઃ (સન્) સત્-જનાન્ આપદઃ સપદિ પ્રમોચયતિ, તં સમુલ્લસિત-ભક્તકં, અમલં, ન અ-ગમં, સ્ફુરત્-નય-નિવારિત-અસત્-ઉપલમ્ભ-જૈન-આગમં ભજૈ ।

શીઠ-દાર્થ

પ્રથન=પ્રકટન, પ્રસિદ્ધ કરવું તે.

સજ્જ=તૈયાર.

નાના=વિવિધ.

સમસ્તભુવનત્રયપ્રથનસજ્જનાનાપદઃ=અખિલ ત્રિભુ-
વનના પ્રકટનમાં તૈયાર છે વિવિધ પદો જેમાં એવા.

પ્રમોચયતિ (ધાં મુચ્)=મુક્ત કરાવે છે.

સ્મૃતઃ (મૂં સ્મૃત)=યાદ કરેલ.

સપદિ=એકદમ.

સજ્જનાન (મૂં સજ્જન)=સત્પુરુષોને, સારા મનુષ્યોને.

આપદઃ (મૂં આપદ્)=આપત્તિમાંથી.

સમુલ્લસિત (ધાં લ્લ્)=ઉદ્ધાસ પામેલ.

મજ્જ=પ્રકાર, ભાંગા.

સમુલ્લસિતમજ્જકં=ઉદ્ધાસ પામેલ છે ભાંગાઓ જેમાં
એવા.

અમલં (મૂં અમલ)=નિર્મલ.

મજ્જૈ (ધાં મજ્જ)=હું ભળું.

અગમં (મૂં અગમ)=દુર્ગમ, દુઃખે કરીને સમજાય તેવા.

સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર્)=સ્ફુરાયમાન.

નિવારિત (ધાં વાર્)=નિવારણ કરેલ, દૂર કરેલ.

અસત્=દુષ્ટ, અસત્ય.

ઉપલમ્ભ=આક્ષેપ.

જૈન=જિનસંબંધી.

સ્ફુરન્નયનિવારિતાસદુપલમ્ભજૈનાગમં=સ્ફુરાય-

માન નયો વડે નિવારણ કર્યું છે અસત્ય આ-
ક્ષેપોનું જેમાં એવા જૈન સિદ્ધાન્તને.

શ્લોકાર્થ

જિનાગમનું સ્મરણ—

“અખિલ ત્રિભુવન ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં તૈયાર છે વિવિધ પદો જેનાં એવો
જે (આગમ) સ્મરણ કરાતાં (અર્થાત્ જેનું સ્મરણ) સજ્જનોને આપત્તિમાંથી સત્વર
મુક્ત કરે છે, તે સ્ફુરાયમાન છે (‘સપ્ત-ભંગી વિગેરે) ભંગો જેમાં એવા, તથા નિર્મલ
તેમજ સુગમ, અને વળી સ્ફુરાયમાન નયો વડે નિવારણ કર્યું છે અસત્ય પ્રતિભાસોનું
જેમાં એવા જૈન આગમને હું ભળું.”—૩૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમત્કાર—

આ પદનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. અર્થાત્ આ પદ પાદાંત-
સમપદક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકથી શોભી રહ્યું છે. વિશેષમાં આ કાવ્યમાં આ પ્રકારનો પદ-
અમત્કાર તો અત્રજ પ્રથમ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

❧ ❧ ❧ ❧

૧ આ સપ્ત-ભંગી સંબંધી સ્થૂલ માહિતી તો ન્યાય-કુસુમાંજલિ (૫૦ ૧૮૫-૧૮૨) તરફ દૃષ્ટિ-
પાત કરવાથી મળી શકશે. એથી વિશેષ માહિતી ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત
સપ્તભંગી-પ્રદીપમાંથી મળશે. વિશેષમાં આ વિષયના અત્યંત જિજ્ઞાસુએ તો નય-રહસ્ય, પ્રમાણનય-
તત્વાલોકાલંકાર (ચતુર્થ અને સપ્તમ પરિચ્છેદ) સપ્તભંગી-પ્રકરણ તેમજ સપ્તભંગી-તર્ંગિણી
એ ગ્રંથો જેવા.

કાલીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અશિશ્રિયત યાઽમ્બુજં ધૃતગદાક્ષમાલાઽઘવાન્

યયા વત વિપૂયતે ભયશમક્ષમાઽલાઘવા ।

ઘનાઙ્ગનસમપ્રભા વિહતઘાતકાલીહિતં

મમાતુલમસૌ સદા પ્રવિદધાતુ ‘કાલી’ હિતમ્ ॥૩૨॥૮॥

—પૃથ્વી

ટીકા

કાલી દેવતા હિતં પ્રવિદધાતુ । યાઽશિશ્રિયત-શ્રિતવતી પદ્મમ્ । અઘવાન્-પાપવાન્ પુરુષો યયા વિપૂયતે-પવિત્રીક્રિયતે । ભયાનાં શમને ક્ષમા-સમર્થા । વિહતં ઘાતકાનાં-હનનશીલાનાં આલ્યા ઈહિતં-ચેષ્ટિતં યસ્મિન્ । પ્રવિદધાને એતત્ ક્રિયા-વિશેષણમ્ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

યા ધૃત-ગદા-અક્ષ-માલા અમ્બુજં અશિશ્રિયત, યયા (ચ) અઘવાન્ વત વિપૂયતે, અસૌ ભય-શમ-ક્ષમા, અ-લાઘવા, ઘન-ઙ્ગન-સમ-પ્રભા ‘કાલી’ મમ અ-તુલં હિતં વિહત-ઘાતક-આલિ (આલી વા)-ઈહિતં સદા પ્રવિદધાતુ ।

શીઘ્રદાર્થ

અશિશ્રિયત (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લેતી હવી.

અમ્બુજં (મૂ० અમ્બુજ)=કમલને.

ધૃત (ધા० ધૃ)=ધારણ કરેલ.

ગદા=ગદા.

અક્ષમાલા=જ્વપમાલા.

ધૃતગદાક્ષમાલા=ધારણ કરી છે ગદા અને જ્વપ-માલા જેણે એવી.

અઘવાન્ (મૂ० અઘવત્)=પાપી.

વત=સંતોષવાયક અન્યથા.

વિપૂયતે (ધા० પૂ)=પવિત્ર કરાય છે.

શમ=શાન્તિ, નાશ.

ક્ષમા=સમર્થ, શક્તિમાન.

ભયશમક્ષમા=શયનો નાશ કરવામાં સમર્થ.

લાઘવ=લઘુતા.

અલાઘવા=લઘુતાથી રહિત.

ઘન=મેઘ.

ઙ્ગન=કાજલ.

ઘનાઙ્ગનસમપ્રભા=મેઘ અને કાજલના જેવી કાન્તિ છે જેની એવી.

વિહત (ધા० હન્)=નાશ કરેલ.

ઘાતક=હણનાર.

આલિ [લી]=પંક્તિ, શ્રેણિ.

ઈહિત=ચેષ્ટિત.

વિહતઘાતકાલીહિતં=નાશ કર્યો છે હણનારાની શ્રેણિના ચેષ્ટિતનો જેમાં તેવી રીતે.

પ્રવિદધાતુ (ધા० ધા)=કરો.

કાલી=કાલી (દેવી).

હિતં (મૂ० હિત)=હિતને, કલ્યાણને.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ધારણ કરી છે ગદા અને જ્વપમાલા જેણે એવી જ (દેવી) કમલનો આશ્રય

લેતી હવી, તેમજ વળી જે દ્વારા પાપી (પણ) પવિત્ર થાય છે, તે, ભયનો નાશ કરવામાં સમર્થ એવી, વળી લઘુતા-રહિત તેમજ મેઘ અને કાજલના જેવી કાન્તિવાળી એવી કાલી (દેવી) નાશ કર્યો છે હણનારાની શ્રેણિના ચેષ્ટિતનો જેમાં એવું માંડું સર્વદા અનુપમ કહ્યાણ કરો.”—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમ્ભકાર—

આ પદ્યમાં તૃતીય પદ્યની જેમ પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

કાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

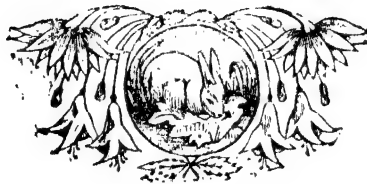
‘દુશ્મનો પ્રતિ જે કાળ (યમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે’ તે ‘કાલી’ એ કાલી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણુ શ્યામ છે અને તે હાથમાં ગદા રાખે છે. વિશેષમાં વિકસ્વર કમલ એ એનું વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“શસ્ત્રમ્બુધરપ્રમુક્તચન્દ્રગગનતલામ્ભતનુચુતિર્દયાલ્યા ।

વિકચકમલવાહના ગદામૃત્ કુશલમલક્રુતાત્ સદૈવ ‘કાલી’ ॥”

—આચાર્ય ૦ પત્રાંક ૧૬૨.

પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—
“તથા કાલિકાદેવી કૃષ્ણવર્ણી પદ્માસનાં ચતુર્ભુજામક્ષસૂત્રગદાલક્ષ્મીતદક્ષિણકરાં વજ્રાભયયુતવામ-
હસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે; તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાળા બે હાથ વજ્ર અને ‘અભય’ અલંકૃત છે.

૧ શરણાગતના ભયનું નિવારણ કરવું, તેને કહેવું, કે બીવાનું કંઈ કારણ નથી. નિર્ભય રહે એવું સૂચન કરવા માટે સામા મનુષ્યની તરફ હાથ નમાવી સીધા આંખો રાખવા તે ‘અભય’ મુદ્રા કહેવાય છે.

૧ શ્રીસુવિધિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુવિધિનાથાય પ્રણામઃ—

વિમલકોમલકોકનદચ્છદ-

ચ્છવિહરાવિહ રાજભિરામરૈઃ ।

સતતનૂતનૂ 'સુવિધેઃ' ક્રમૌ

નમત હેઽમતહેઠનલાલસાઃ ! ॥ ૩૩ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

વિમલં કોમલં ચ તત્ કોકનદં-રક્તામ્બુજં ચ તસ્યચ્છદસ્ય-પત્રસ્યચ્છવિસ્તસ્યા હરૌ-
મુણ્ણન્તૌ । રાજભિઃ-સ્વામિભિઃ । કૈઃ? અમરાણાં ઇમે આમરાઃ, તૈઃ આમરૈઃ । સતતં નૂતા-
સ્તુતા તનુઃ-શરીરં યયોસ્તૌ । અમતં-પાપં તસ્ય હેઠનં-પાતનં તસ્મિન્ લાલસા-ગૃહ્ણિપરાઃ ।
સુવિધેઃ ક્રમૌ નમત ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

હે અમત-હેઠન-લાલસાઃ ! 'સુવિધેઃ' વિમલ-કોમલ-કોકનદ-છદ-છવિ-હરૌ, હહ આમરૈઃ
રાજભિઃ સતત-નૂત-તનૂ ક્રમૌ નમત ।

શીઘ્રાર્થ

વિમલ=નિર્મલ.

કોકનદ-રક્ત કમલ.

છદ=પત્ર.

હરહ (ધા૦)=હરી લેનાર.

વિમલકોમલકોનદચ્છદચ્છવિહરૌ=નિર્મલ તેમજ

કોમલ એવાં રક્ત કમલોનાં પત્રની શોભાને હરનારાં.

રાજભિઃ (મૂ૦ રાજન્)=સ્વામીઓ વડે.

આમરૈઃ (મૂ૦ આમર)=દેવ-સંબંધી.

સતત=પ્રતિક્ષણ, નિરંતર.

નૂત (ધા૦ નૂ)=સ્તુતિ કરાયેલ.

તનુ=દેહ, શરીર.

સતતનૂતનૂ=હમેશાં સ્તુતિ કરાયેલી છે જેના
દેહની એવાં.

સુવિધેઃ (મૂ૦ સુવિધિ)=સુવિધિ(નાથ)ના.

ક્રમૌ (મૂ૦ ક્રમ)=ચરણોને.

નમત (ધા૦ નમ્)=તમે નમન કરો, નમસ્કાર કરો.

હે=સંબોધનવાચક અન્વય.

અમત=(૧) રોગ; (૨) મૃત્યુ; (૩) પાપ.

હેઠન=(૧) આધા, પીડા; (૨) પાતન.

લાલસા=અભિલાષા, ઇચ્છા.

અમતહેઠનલાલસાઃ !=રોગ કે પાપ અથવા મૃત્યુને
આધા કરવાની ઇચ્છા છે જેમને એવા ! (સં૦).

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુવિધિનાથને પ્રણામ—

“હે અનિષ્ટને બાધા કરવાની ઇચ્છા રાખનારા (અર્થાત્ રોગ કે પાપ કે મૃત્યુનો નાશ કરવાની અભિલાષા ધરાવનારા ભવ્ય જનો) ! નિર્મલ તેમજ કામલ એવાં રક્ત પદ્મોનાં પત્રની શોભાને હરનારા તથા વળી આ જગત્માં અમરોના અધિપતિઓ વડે (અર્થાત્ ઇન્દ્રો દ્વારા) સ્તુતિ કરાયેલી છે દેહની જેના એવા 'સુવિધિ(નાથ)નાં ચરણોને તમે નમસ્કાર કરો.”—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

શબ્દાલંકાર-વિચાર—

આ પદ્યમાં વળી કંઈ નવીન પ્રકારનોજ શબ્દાલંકાર દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્ય નીચે મુજબ લખવામાં આવે છે.

વિ । મલકો । મલકો । કન । દ્વચ્છ । દ્ । ચ્છ । વિહરા । વિહરા । જભિરામરૈઃ ।

સ । તતનૂ । તતનૂ । સુવિધેઃ । ક્રમૌ । ન । મતદ્દે । મતદ્દે । ઠનલાલસાઃ ॥

આ પદ્ય તરફ હવે દૃષ્ટિ-પાત કરતાં બેઠ શકાય છે કે તેના પ્રત્યેક ચરણમાં દ્વિતીય, તૃતીય અને ચતુર્થ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ છે. અર્થાત્ આ પદ્ય ‘લાટાનુપ્રાસ’નામક અલંકારથી શોભે છે. આ અલંકારનું અપૂર્વ ચિત્ર તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૧૭ થી ૨૦ સુધીનાં પદ્યોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

❖ ❖ ❖ ❖

જિનેશ્વરેભ્યો વિજ્ઞસિઃ—

કલશકુન્તશકુન્તવરાક્લિત-

ક્રમતલા મતલામકરા નૃણામ્ ।

વિગતરાગતરા વિતરન્તુ નો

હિતમનન્તમનજ્ઞજિતો જિનાઃ ॥ ૩૪ ॥

—કુત૦

ટીકા

શકુન્તલરા-રાજહંસઃ । મતં-સુખં તસ્ય લામકરાઃ । નઃ-અસ્મભ્યમ્ ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

કલશ-કુન્ત-શકુન્ત-વર-અક્લિત-ક્રમ-તલાઃ, નૃણાં મત-લામ-કરાઃ, વિગત-રાગ-તરાઃ, અનજ્ઞ-જિતાઃ જિનાઃ નઃ અનન્તં હિતં વિતરન્તુ ।

૧ નવમા તીર્થંકર શ્રીસુવિધિનાથનું ચરિત્ર દુકમાં બહુવું હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૫૦ ૧૨૫ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો.

શાબ્દાર્થ

કલશ=કળશ.

કુન્ત=ભાસો.

શકુન્ત=પક્ષી.

શકુન્તવર=રાજહંસ.

અઙ્કિત (ધા० અઙ્ક)=ચિહ્ન કરેલ, લાંછનયુક્ત.

તલ=તળિયું.

કલશકુન્તશકુન્તવરાઙ્કિતકમતલાઃ=કળશ, ભાસો તેમજ રાજહંસ વડે લાંછિત છે ચરણ-તલ જેમનું એવા.

મત=અભીષ્ટ.

કર (ધા० ક્રુ)=કરનાર.

મતલામકરાઃ=અભીષ્ટનો લાભ કરનારા.

નૃણાં (મૂ० નૃ)=મનુષ્યોના.

વિગતરાગતરાઃ=વિશેષતઃ નષ્ટ થયો છે રાગ જેમનો એવા.

વિતરન્તુ (ધા० તૃ)=અર્પો, વિતરણ કરો.

નઃ (મૂ० અસ્મદ્)=અમને.

અનન્તં (મૂ० અનન્ત)=અનન્ત, અપાર.

જિત્ (ધા० જિ)=જીતનાર.

અનઙ્ગજિતઃ=કામદેવનો પરાજય કરનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેને વિજ્ઞપ્તિ—

“ કળશ, ભાસો તેમજ રાજહંસનાં લાંછનથી યુક્ત છે ચરણ-તલ જેમનું એવા, વળી મનુષ્યોને અભીષ્ટ (સુખ)નો લાભ કરી આપનારા, તેમજ વિશેષતઃ નષ્ટ થયો છે રાગ જેમનો એવા તથા વળી કંઠર્પના ઉપર વિજય મેળવનારા એવા તીર્થકરો અમને અપાર હિત અર્પો. ”—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમતકાર—

આ પદના પ્રથમ ચરણમાં તૃતીય, ચતુર્થ અને પંચમ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ છે, જ્યારે બાકીનાં ચરણોમાં દ્વિતીય, તૃતીય અને ચતુર્થ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ છે. અર્થાત્ આ પદ પણ લાટાનુપ્રાસથી શોભી રહ્યું છે. આ વાત આ પછીના પદને પણ લાગૂ પડે છે.

તીર્થકરનાં દેહગત લક્ષણા—

સાધારણ રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે પુણ્યશાળી જીવનો દેહ લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે. તેમાં તીર્થકર તેમજ ચક્રવર્તી ૧૦૦૮ લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે, જ્યારે બલદેવ તેમજ વાસુદેવ ૧૦૮ લક્ષણોથી શોભે છે. વિશેષમાં ગત્રીસ લક્ષણવાળા પુરૂષના સંબંધી ઉલ્લેખો તો શાસ્ત્રમાં ઘણી વાર દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ગત્રીસ લક્ષણો તો વસન્તતિલકા અને ઉપજતિમાં રચાયેલાં નીચેનાં પદ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“ પ્રાસાદ-પર્વત-શુકાકુંઠ-સુપ્રતિષ્ઠ—

પ્રજ્ઞામિષેક-યંવ-ર્ધર્પણ-ચામરાણિ ।

કુમ્ભોઽક્ષ-મંત્રસ્ય-મંકર-દ્વિર્પ-સંતપતાકા-

સંદામની-વસુમતી-રંધ-તોરણાનિ ॥ ૧ ॥-વસન્ત ૦

હૃન્ન ધ્વજઃ સ્વેતિક-ચૂપ-વૌપી-

કંમળલ-સ્તૂપ-મંચૂર-કૂર્માઃ ।

અંષ્ટાપદ-સ્થાલ-સંસુદ્ર-સિંહા

દ્વાત્રિશદેવં નરલક્ષણાનિ ” ॥ ૨ ॥—ઉપભતિ.

—ધર્મ-૩૯૫૬મ, પત્રાંક ૭.

અર્થાત્-(૧) પ્રાસાદ, (૨) પર્યત, (૩) પોપટ, (૪) અંકુશ, (૫) સુપ્રતિષ્ઠ, (૬) પદ્માભિષેક, (૭) યવ, (૮) દર્પણ, (૯) આમર, (૧૦) કુમ્ભ, (૧૧) અક્ષ, (૧૨) મત્સ્ય, (૧૩) મગર, (૧૪) હાથી, (૧૫) સુંદર પતાકા, (૧૬) સુંદર માળા, (૧૭) પૃથ્વી, (૧૮) રથ, (૧૯) તોરણ, (૨૦) છત્ર, (૨૧) ધ્વજ, (૨૨) સ્વસ્તિક, (૨૩) યજ્ઞ-સ્તમ્ભ, (૨૪) વાવ, (૨૫) કમણ્ડળ, (૨૬) સ્તૂપ, (૨૭) મોર, (૨૮) કાચળો, (૨૯) અષ્ટાપદ, (૩૦) સ્થાલ (થાળી), (૩૧) સમુદ્ર અને (૩૨) સિંહ એ ઉત્તમ પુરૂષનાં બત્રીસ લક્ષણો છે.

શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિવિરચિત કંદર્પસૂત્રની ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત 'સુબોધિકા'માં આ બત્રીસ લક્ષણોના સંબંધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“છત્રં તામરસં ધૈનૂ રથવરો દંમ્ભોલિ-કૃર્માકુશાઃ

વાપી-સ્વસ્તિક-તોરણાભિ ચ સૈરઃ પંચાનનઃ પૌદપઃ ।

ચક્રં શૈલ્લ ગર્જો સમુદ્ર-કંલશૌ પ્રાંગાદ-મત્સ્યો યવો

યુગ્મ-સ્તૂપ-કમણ્ડલન્યવનિભૃત્ સંચામરો દર્પણઃ ॥—શાર્દૂલ૦

ઉક્ષા પંતાકા કમલાભિષેકઃ । સુદામ કંકી ઘનપુણ્યમાજામ્ ॥”

અર્થાત્-(૧) છત્ર, (૨) કમળ, (૩) ધનુષ્ય, (૪) ઉત્તમ રથ, (૫) વજ્ર, (૬) કાચળો, (૭) અંકુશ, (૮) વાવ, (૯) સાચિયો, (૧૦) તોરણ, (૧૧) સરોવર, (૧૨) સિંહ, (૧૩) વૃક્ષ, (૧૪) ચક્ર, (૧૫) શંખ, (૧૬) હાથી, (૧૭) સમુદ્ર, (૧૮) કળશ, (૧૯) મહેલ, (૨૦) માછલું, (૨૧) યવ, (૨૨) યજ્ઞ-સ્તમ્ભ, (૨૩) સ્તૂપ, (૨૪) કમણ્ડળ, (૨૫) રાજ, (૨૬) સુંદર આમર, (૨૭) દર્પણ, (૨૮) બળદ, (૨૯) પતાકા, (૩૦) પદ્માભિષેક, (૩૧) સુંદર માળા અને (૩૨) મોર એ અતિશય પુણ્યશાળીનાં બત્રીસ લક્ષણો છે.^૧

કંદર્પ-મર્દન—

કંદર્પના સંબંધી આ કાવ્યમાં વારંવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો હોવાથી એને વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક સમન્વય છે.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં કંદર્પને રતિના પતિ તરીકે તેમજ વસન્તના મિત્ર તરીકે ઓળખાવ્યો છે. વળી ત્યાં એને અરવિન્દ, અશોક, આમ્ર, નવમલ્લિકા અને નીલ કમલ એ પાંચ બાણવાળો તેમજ પુષ્પના ધનુષ્યવાળો તેમજ મકરના ચિહ્નથી અંકિત ધ્વજવાળો આલેખ્યો છે. દુંકમાં એ શાસ્ત્રમાં કંદર્પના સંબંધમાં તે જીવતી જાગતી વ્યક્તિ છે એવો ઉલ્લેખ છે. વળી તેણે મહાદેવની પણ બળર લેવામાં પાછી પાની કરી નથી એમ એ શાસ્ત્ર ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

૧ આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે બત્રીસ લક્ષણો પૈકી મત-ભેદ છે. વિશેષમાં ભાલો તેમજ રાજ-હંસરૂપી લક્ષણોનો તો અત્ર ઉલ્લેખજ નથી, એ વિચારણીય છે; પરંતુ તેનો ૧૦૦૮ લક્ષણોમાં સમાવેશ થતો હોવો જોઈએ.

૨ પહેલા, પાંચમા, અગ્યારમા તથા ઓગણીસમા પદોમાં ઉલ્લેખ છે.

“સર્વેષામેવ દેવાનાં, કન્દર્પો બલવત્તરઃ ।

યેન નાટ્યં ‘શિવો’ દેવો, દગ્ધેનાપિ હિ કારિતઃ ॥ ”

અર્થાત્ સમસ્ત સુરોમાં કંદર્પ વધારે શૂરવીર છે, કેમકે મહાદેવે તેને ‘બાળી મૂક્યો છેતાં પણ તેણે તેની પાસે વિવિધ વેપો ભજવાવ્યાં.

વળી આ સંબંધમાં મહર્ષિ ભર્તૃહરિકૃત શૃંગાર-શતકનો વસન્તતિલકા વૃત્તમાં રચાયેલો નિમ્ન-લિખિત આદ્ય શ્લોક પણ વિચારી લઇએ.

“શમ્ભુસ્વયમ્ભુહરયો હરિણેક્ષણાનાં

યેનાક્રિયન્ત સતતં ગૃહકર્મદાસાઃ ।

વાચામગોચરચરિત્રવિચિત્રિતાય

તસ્મૈ નમો ભગવતે કુસુમાયુધાય ॥ ”

અર્થાત્—જેણે શંભુ (મહાદેવ), સ્વયંભુ (બ્રહ્મા) અને વિષ્ણુને ગૃહિણીઓનું ગૃહ-કાર્ય કરનારા કંકરો બનાવ્યા, તે વાણીથી અગોચર ચરિત્રવાળા વિચિત્ર કંદર્પને મારા પ્રણામ હોજી.

આ ઉપરથી કંદર્પે જૈનેતર દેવોની હૃદયશા કરવામાં કેવો અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે તે જોઇ શકાય છે.

આ કંદર્પે જૈન મુનિવરોની પણ ખબર લીધી છે. દાખલા તરીકે, તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા એવા રથનેભિને પણ આ કંદર્પરૂપી સેતાને સપડાવ્યા હતા. એ વાતના ઉપર નીચેની ગાથા દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

“જડનન્દનો મહાપ્પા જિણમાયા વયધરો ચરમદેહો ।

રહનેમી રાયમરૂં રાયમરૂં કાસો હી ! વિસયા ॥ ”

અર્થાત્—યદુ-નન્દન, મહાત્મા, બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમનાથના બાંધવ, પંચમહાવ્રતધારી અને ચરમશરીરી એવા રથનેભિ રાજમતી ઉપર રાગ બુદ્ધિવાળા થયા. આથી કરીને ખરે-ખર વિષય તિરસ્કારને પાત્ર છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે કંદર્પનું મુખ્ય બળ અબલા છે અને પાંચે ઇન્દ્રિયોના અને ખાસ કરીને સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયો એ એનો પૌષ્ટિક આહાર છે. આ કંદર્પના પંખમાં સપડાયેલો

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા (પૃં ૨૪-૨૫).

૨ સરખાવો—

“હરિહરચતુરાણજચંદસૂરસંદાહજો વિ જે દેવા ।

નારીણ કંકરત્તં કુણંતિ ધી ધી વિસયતિણ્ઠા ॥ ”

[હરિહરચતુરાણનચન્દ્રસૂર્યસ્કન્દાદયોઽપિ યે દેવાઃ ।

નારીણાં કંકરત્તં કુર્વન્તિ ધિગ્ ધિગ્ વિષયતૃષ્ણામ્ ॥]

૩ સંસ્કૃત-છાયા—

યદુનન્દનો મહાત્મા જિનજ્ઞાતા વ્રતધરશ્ચરમદેહી ।

રથનેમી રાજીમતીરાગમતિઃ કદ્ધં (?) હી વિષયાઃ ॥

પ્રાણી મૃત્યુને પણ શરણ થાય છે. આ સંબંધમાં રાજર્ષિ ભર્તૃહરિએ નીચેના પદ દ્વારા આગેહુબ ચિતાર રજુ કર્યો છે.

“કૃશઃ કાણઃ સ્વજ્ઞઃ શ્રવણરહિતઃ પુચ્છવિકલો
વ્રણી પૂયક્લિન્નઃ કૃમિકુલશતૈરાચ્ચિતતનુઃ ।

શુધાક્ષામો જીર્ણઃ પિઠરકકપાલાવૃતગલઃ

શુનીમન્વેતિ શ્વા હતમપિ નિહન્ત્યેવ મદનઃ ॥”-શિખરિણી.

અર્થાત્-કૃશ, કાણો, ખોડો, કાન વિનાનો, પૂંછડા વગરનો, ફોફાવાળો, પડ્ધી વ્યામ, સેંકડો કૃમિઓના સમૂહથી વ્યામ દેહવાળો, શુધાથી પીડિત, જીર્ણ, ગળામાં કાંઠલો ઘાલેલો એવો કુતરો કુતરીની પાછળ બળે છે. ખરે, કામદેવ હણાયેલાને પણ હણે છે.

પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ બધો મોહનો મહિમા છે. એ વાતની પુષ્ટિમાં કહેવાનું કે—

“અજાનન્ દાહાલ્યં પતતુ શલભસ્તીવ્રદહને
સ મીનોઽપ્યજ્ઞાનાદ્ બદ્ધિશયુતમશ્નાતુ પિશિતમ્ ।

વિજાનન્તોઽપ્યેતે વયમિહ વિપજ્જાલજટિલાન્

ન મુચ્ચામઃ કામાનદહ ! ગહનો મોહમહિમા ॥”-શિખરિણી.

—વૈરાગ્ય-શતક

અર્થાત્-દહન-સ્વભાવને નહિ બાળનારો પતંગીઓ તીવ્ર અગ્નિમાં પડે અને અજ્ઞાનવશાત્ મત્સ્ય પણ બાળમાંનું માંસ ખાવા બળે (એ બનવા બેગ છે); પરંતુ કામ-વાસનાઓ વિપાત્ત-ઓની બાળથી પથરાયેલી છે એમ બાળવા છતાં પણ આપણે તેને છોડતા નથી. અહા ! મોહનો મહિમા કેવો ગહન છે !!

ઉપર્યુક્ત 'અનંગના સ્વરૂપ ઉપરથી તેની કુટિલતા સમજી શકાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં

૧ વિદસન પાઠશાળા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા છમાસિકમાં મેં એક વેળા રસિક-નન્દનના ઉપનામથી આ અનંગનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ આલેખ્યું હતું.

અનન્ગસ્વરૂપમ્

દેહો યદ્યપિ નાસ્તિ તે રતિપતે ! વીરસ્તયાપ્યદ્ભુત-

સ્ત્રીલોક્યે તવ તીક્ષ્ણવાગ્સહને કસ્યાસ્તિ શક્તિર્યતઃ ? ।

યઃ પુષ્પેષુમદત્ તે વિધિરહાઽસૌ ધન્યવાદાસ્પદં

યત્ તુભ્યં કિલ યદ્યદાલ્યત પવિં પ્રાપ્સ્યત્ ક રક્ષાં જનઃ ? ॥ ૧ ॥

જાતસ્ત્વં મદન ! ત્રિલોકવિજયી પ્રાપ્યાઽબલાનાં બલં

પ્રાપ્સ્યસ્ત્વં સુપરાક્રમં બલવતામાસ્યત્ તદા કા દશા ? ।

ત્વાં નેતું નહિ કો વશં ધ્રુવમલં સર્વે જિતા હિ ધ્વયા

નૈષ્ઠુર્યસ્ય ફલં દ્રુતં ત્વપયશઃ પ્રાપ્નોપિ રે નિર્દય ! ॥ ૨ ॥

ત્વં કન્દર્પ ! યથાઽસિ દૃષ્ટ્યવિષયો બાણાસ્તથા તાવકાઃ

કૃત્વાઽસૃગ્વહનં વિનૈવ વિશિષ્ઠાઃ પ્રાણાન્ હિ શૃક્લન્તિ તે ।

આદર્શોઽનુપમોઽસિ યદ્યપિ જગત્સૌન્દર્યસારાત્મનો

ના પાપં દ્વિગુણં તથાપિ કુરુતે તન્નાનુભાવસ્ત્વ ॥ ૩ ॥

એમ જરૂર કહેવું પડશે કે જે પ્રાણી આ કંદર્પને વશ કરવામાં ફળીભૂત થાય તેજ સાચો શૂરવીર છે, તેજ યોગીશ્વર છે, તેજ મહાદેવ છે, તેજ પરમાત્મા છે અને તેજ પરમ પ્રશંસાને પાત્ર છે. કહ્યું પણ છે કે—

“સુ ચ્ચિય સૂરો સો ચેવ પંડિઓ તં પસંસિમો નિષ્ઠં ।

ઈન્દિયચોરેહિં સયા ન લુંટિઝં જસ્સ ચરણધનં ॥ ”

કહેવાની મતલબ એ છે કે—કામિનીના કટાક્ષ રૂપી જાણવડે જે હણાયો નથી તેજ શૂરવીર છે અને સાચો પણિડત તેજ છે કે જે સ્ત્રીઓના ગહન ચરિત્રરૂપી જાળમાં સપડાયો નથી. વળી ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર પણ તેજ છે કે સંસારરૂપી કાઢવમાં વસવા છતાં કમલની માફક નિર્લેપ રહે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જેણે ચારિત્રરૂપી ધનનું ઇન્દ્રિયરૂપી ચોરથી રક્ષણ કર્યું છે, તેજ શૂર છે, તેજ પણિડત છે અને તેનીજ આપણે પ્રતિદિન પ્રશંસા કરવી જોઈએ.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે જીવનની સફળતા કામને વશ કરવામાંજ છે અને એક વખત કામદેવના ઉપર વિજય મેળવ્યો કે તરતજ અપૂર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જે અપૂર્વ સુખ કહ્યું છે તે કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“જં ચ કામસુહં લોપ, જં ચ દિવ્યં મહાસુહં ।

વીરયાસુહસ્સેયં, પંતભાગમપિ જ ગ્વઈ ॥”

અર્થાત્ વિષય-વાસનાને તૃપ્ત કરવાથી આ લોકમાં જે સુખ મળે છે તે, તેમજ સ્વર્ગનું સુખ પણ વીતરાગના સુખના અનન્તમે ભાગે પણ નથી. આતું અપૂર્વ સુખ પાઠક-વર્ગ પ્રાપ્ત કરવા સદ્ભાગ્યશાળી થાય એટલી અભિલાષા પ્રદર્શિત કરી આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

૪ ૪ ૪ ૪

યઃ સેવાં વિબુધેતરસ્ય કુરતે લક્ષ્મીસ્તમાશ્લિષ્યતિ

વ્યાધિસ્તં ન કદાપિ પશ્યતિ યશો મૃત્યાયતે સર્વદા ।

દૃષ્ટ્વા કિન્તુ ચમત્કૃતિં તવ યદા દાસો ભવેત્ કશ્ચન

પ્રાગ્ નાશં સમુપૈતિ તસ્ય વિભવઃ શૌર્યં ચ કીર્તિસ્તથા ॥ ૪ ॥

રામેપુર્બલવત્તરઃ સ્મરશરાદિત્યુક્તિરસ્તિ ભ્રમઃ

સાકારાદધિકં બલં કિલ નિરાકારે યતો વર્તેતે ।

વૈદેહીપતિસાયકો નિરજયલક્ષ્માં ચ લક્ષ્મીપતિં

પોલસ્ત્યેન સહ સ્ત્રિયૈ સ્મરધનૂ રામં સમાયોધયત ॥ ૫ ॥

તસ્મૈ કિં ન દદાસિ કષ્ટમનિશં ત્વં યેન મસીકૃત-

સ્ત્વં ગૃહ્ણન્ પરતઃ સદા પ્રતિકૃતિં હાસાસ્પદં નૈપિ કિમ્ ? ।

યદ્દુઃસ્થાનુભવઃ પ્રદાહસમયે તેડમૃત્ તકં વ્યસ્રો

મૂત્વા યેન નિરજ્જુશો ભ્રમસિ રે નિર્લજ્જચૂડામણે ! ॥ ૬ ॥

૧ સંસ્કૃત-છાયા—

સ એવ શૂરઃ સ ચૈવ પણિડતસ્તં પ્રશંસામો નિત્યમ્ ।

હિન્દિયચૌરૈઃ સદા ન લુંટિતં યસ્ય ચરણધનમ્ ॥

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

યચ્ચ કામસુખં લોકે, યચ્ચ દિવ્યં મહાસુખમ્ ।

વીતરાગસુખસ્યેદમનન્તભાગમપિ નાઈતિ ॥

૩ કંદર્પ-વિજયની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૧૪૨)માં આલેખવામાં આવી છે.

जिनमताय प्रणामः—

अवमसंतमसं ततमानयत्-

प्रलयमालयमागमरोचिषाम् ।

भुवनपावनपालनमर्कवज्-

जिनमतं नम तन्नयवन्नहो ! ॥ ३५ ॥

—हुत०

टीका

अहो नयवन् ! त्वं नम तज्जिनमतम् । अवमान्येव संतमसं—अन्धकारम् । ततं—विस्तीर्णम् । प्रलयं—क्षयं आनयत् । भुवनस्य पावनं च तत् पालनं च । अर्कतुल्यम् ॥ ३५ ॥

अन्वयः

अहो नयवन् ! अर्क—वत् तत् अवम—संतमसं प्रलयं आनयत्, आगम—रोचिषां आलयं, भुवन—पावन—पालनं तद् जिन—मतं नम ।

शब्दार्थ

अवम=पाप.

संतमस=गाढ अंधकार, घण्टं अंधारं.

अवमसंतमसं=पापश्ची गाढ अंधकारने.

ततं (मू० तत)=विस्तीर्णं.

आनयत् (घा० नी)=आणुनारं.

प्रलयं (मू० प्रलय)=नाश प्रति.

आलयं (मू० आलय)=गृह.

रोचिस्=प्रकाश, तेज.

आगमरोचिषां=सिद्धान्तोना तेजना.

पालन=परिपादन, रक्षण.

भुवनपावनपालनं=वैशेष्यनी पवित्रता अने परिपा.

वनश्च.

अर्क=सूर्य.

अर्कवत्=सूर्यनी भाङ्क.

जिनमतं=जैन सिद्धान्तने.

नम (घा० नम)=तुं प्रणाम कर.

तद् (मू० तद्)=ते.

नय=नीति.

नयवन् ! =हे नीतिमान् !

अहो=संशोधनवाचक अत्रय, हे !

श्लोकार्थ

जिन-भतने प्रणाम—

“ सूर्यनी भाङ्क सिद्धान्तोना प्रकाशोना निवास—स्थानश्च, वणी विस्तीर्णं एवा पापश्ची गाढ अंधकारने अंत आणुनारा, तेजज त्रिभुवनने पवित्र करनारा तथा तेनुं संरक्षण करनारा एवा ते जैन भतने हे नीतिमान् ! तुं वन्दनं कर ”—उप

માનવીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

જયતિ સાયતિસામઋદન્વિતા

સુતરુણા તરુણાઙ્ગસમયુતિઃ ।

કજગતા જગતા સમુદા નુતા

નતિમતાઽતિમતા ભુવિ 'માનવી' ॥ ૩૬ ॥ ૧ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

સહ આયત્યા કરોતિ ઇતિ સાયતિ । સુવૃક્ષેણ યુક્તા । કજે-કમલે ગતા । જગતા નતિમતા-નમ્રશીલેન નુતા-સ્તુતા । સહર્ષેણ અતીષ્ઠા ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

સહ-આયતિ-સામ-ઋત્, સુ-તરુણા અન્વિતા, તરુણ-અઙ્ગ-સમ-યુતિઃ, કજ-ગતા, નતિમતા સહ-મુદા જગતા નુતા, ભુવિ અતિ-મતા 'માનવી' જયતિ ।

શીખરાર્થ

જયતિ (ધા૦ જિ)=જય પામે છે, જયવંતી વર્તે છે.

આયતિ=ભવિષ્ય કાળ.

સામ=શાન્તિ.

ઋત્=કરનારી.

સાયતિસામઋત્=ભવિષ્ય કાલમાં પણ શાન્તિ કરનારી.

અન્વિતા (મૂ૦ અન્વિત)=યુક્ત.

સુતરુણા=ચુન્દર વૃક્ષ વડે.

તરુણ=નવીન, નૂતન.

યુતિ=પ્રકાશ.

તરુણાઙ્ગસમયુતિઃ=નૂતન કમલના સમાન કાન્તિ છે જેની એવી.

ક=જલ.

કજ=જલજ, કમલ.

ગત (ધા૦ ગમ્)=પ્રાપ્ત થયેલી.

કજગતા=કમલને પ્રાપ્ત થયેલી.

જગતા (મૂ૦ જગત્)=દુનિયા વડે.

સમુદા=હર્ષસહિત.

નુતા (મૂ૦ નુત)=સ્તુતિ કરાયેલી.

નતિ=પ્રણામ.

નતિમતા (મૂ૦ નતિમત્)=નમ્ર.

અતિમતા=અત્યંત અભીષ્ટ.

ભુવિ (મૂ૦ ભૂ)=પૃથ્વી ઉપર.

માનવી=માનવી (દેવી).

શ્લોકાર્થ

માનવી દેવીની સ્તુતિ—

“ ભવિષ્ય કાલમાં પણ (અવ્યાપાધપણે) રહેનારી એવી શાન્તિને કરનારી, તથા સુવૃક્ષથી યુક્ત એવી, વળી નૂતન કમલના જેવી કાન્તિવાળી, કમલને પ્રાપ્ત થયેલી (અર્થાત્ તેના ઉપર આશ્રિત થયેલી), તથા નમ્ર જગત્ વડે હર્ષપૂર્વક સ્તુતિ કરાયેલી એવી તેમજ પૃથ્વીને વિષે અત્યંત અભીષ્ટ એવી માનવી (દેવી) જયવંતી વર્તે.”—૩૬

అమలాకేరి

శ్రీ
శ్రీ

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં ઉડમા પદ્યની સાથે મળતું આવે છે એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવું બસ છે.

માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

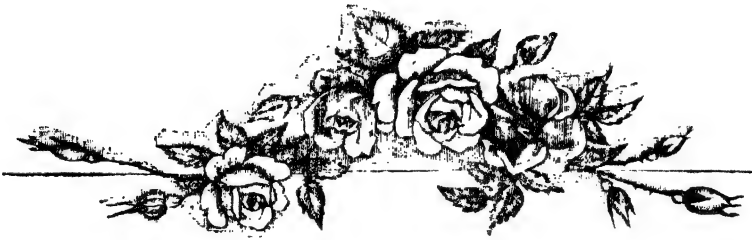
‘મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી’ એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે શોભે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આના સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

“નીલાઙ્ગી નીલસરોજવાહના વૃક્ષભાસમાનકરા ।

માનવગણસ્ય સર્વેસ્ય મદ્ગલં ‘માનવી’ દદ્યાત્ ॥” —આર્યા

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—“તથા માનવીં શ્યામવર્ણાં કમલાસનાં ચતુર્ભુજાં વરદપાશાલક્રૂતદક્ષિણકરામક્ષસૂત્ર-વિટપાલક્રૂતવામહસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે શોભે છે.

અથ શ્રીશીતલનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

વિહરતિ ભુવિ યસ્મિન્ દેવલોકોપમાનઃ

સમજનિ નરલોકઃ 'શીતલો'ઽકોપમાનઃ ।

ઋજિમસલિલધારાઘૌતમાયાપરાગઃ

સ ભવતુ ભવભીતેઃ સંશમાયાપરાગઃ ॥ ૩૭ ॥

—માલિની (૮, ૭)

ટીકા

ન વિદ્યતે કોપો માનો(નશ્ચ) યસ્ય સઃ । ઋજિમા-ઋજુત્વં ઋજિમૈવ સલિલધારા
તયા ઘૌતઃ-પ્રક્ષાલિતો માયાત્મકઃ પરાગો-ધૂલિર્યેન સઃ । સંશમાય-ઉપશમાય ભવતુ ॥૩૭॥

અન્વયઃ

યસ્મિન્ ભુવિ વિહરતિ નર-લોકઃ દેવ-લોક-ઉપમાનઃ સમજનિ, સઃ અ-કોપ-માનઃ, ઋજિમન્-
સલિલ-ધારા-ઘૌત-માયા-પરાગઃ, અપ-રાગઃ 'શીતલઃ' ભવ-ભીતેઃ સંશમાય ભવતુ ।

શબ્દાર્થ

વિહરતિ (મૂ. વિહરત)=વિહાર કરતે છતે.

યસ્મિન્ (મૂ. યદ્)=જે.

દેવ=દેવ, સુર.

ઉપમાન=ઉપમા.

દેવલોકોપમાનઃ=સ્વર્ગ-સમાન.

સમજનિ (ધા. જન)=અન્યો.

શીતલઃ (મૂ. શીતલ)=શીતલ(નાથ).

કોપ=ક્રોધ, ગુસ્સો.

માન=અભિમાન, અહંકાર.

અકોપમાનઃ=અવિદ્યમાન છે ક્રોધ અને અભિમાન
જેને વિષે એવા.

ઋજિમન્=સરલતા, નિઃકપટીપણું.

સલિલ=જલ.

ધારા=ધારા.

ઘૌત (ધા. ધાવ)=પ્રક્ષાલન કરેલ, ધોઈ નાંખેલ.

માયા=માયા, કપટ.

પરાગ=ધૂળ.

ઋજિમસલિલધારાઘૌતમાયાપરાગઃ=સરલતારૂપી
જલની ધારા વડે ધોઈ નાંખી છે માયારૂપી ધૂળ
જેણે એવા.

ભવભીતેઃ=સંસારની બીકની.

સંશમાય (મૂ. સંશમ)=શાંતિને માટે.

અપરાગઃ (મૂ. અપરાગ)=દૂર થયો છે રાગ જેનો
એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ—

“ જે જિનપતિ પૃથ્વી ઉપર વિદુરતા હતા ત્યારે મનુષ્ય-લોક સ્વર્ગ-લોકની ઉપમાને પ્રાપ્ત કરતો હવો, તે, ક્રોધ અને અભિમાનથી મુક્ત તેમજ સરસતારૂપી જલની ધારા વડે માયારૂપી ધૂળનું પ્રક્ષાલન કરનારા એવા તેમજ રાગ-રહિત એવા (દશમા તીર્થંકર) શીતલ(નાથ) (હે ભગ્યો! તમારા) ભવ-ભયના વિનાશને માટે થાઓ. ”—૩૭

સ્પર્ષીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પદ્ય—અમત્કારના વિષયમાં દ્વિતીય પદ્યને મળતું આવતું આ પદ્ય ‘ માલિની ’ છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે અને આ વાત ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યોને પણ લાગૂ પડે છે. ‘ માલિની ’ નું લક્ષણ એ છે કે—

“ ત્રયમમગુપ્તકં, ચિત્તેનં યત્ર કાન્તે !

તદનુ ચ દશમં ચેદ્, અક્ષરં દ્વાદશાન્ત્યમ્ ।

કરિમિતથ તુરજ્જયંત્ર કાન્તે ! વિગમઃ

સુકવિજનમનોજા, માલિની સા પ્રસિદ્ધા ॥ ”

—શ્રુત૦ શ્લો ૩૭.

અર્થાત્—હે કાન્તા ! જે વૃત્તના પહેલા છ અક્ષરો તેમજ ત્યાર પછી દશમા અને તેરમા અક્ષરો હ્રસ્વ હોય અને જે તે વૃત્તમાં હે કાન્તા ! આઠમા અને ત્યાર પછીના સાતમા અક્ષરો ઉપર વિશ્રામ લેવાતો હોય, તો તે વૃત્ત સુકવિઓના ચિત્તને મનોહર ‘ માલિની ’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

આ માલિની છંદનું લક્ષણ “ નનમયયગુતેયં માલિની મોગિલોકં : ” એમ પણ આપવામાં આવે છે. એ વાત ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ તરફ દ્રષ્ટિ-પાત કરીએ.

વિ હ રા તિ મુ વિ । યસ્ સિન્ દે । વ લો કો । પ મા નઃ ।
ન ન મ ય ય

રાગ-રહિતથી શું સમજવું?—

આ પદ્યમાં શીતલનાથને ક્રોધ, માન અને માયાથી મુક્ત વર્ણવ્યા બાદ તેઓ રાગ-રહિત છે એમ જે કહ્યું છે તેમાં ‘ રાગ ’ શબ્દથી શું સમજવું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. સાધારણ રીતે વિચારતાં ક્રોધ અને માનનો ‘ દ્વેષ ’ માં અંતર્ભાવ થાય છે, જ્યારે માયા અને લોભનો ‘ રાગ ’ માં સમાવેશ થાય છે. આથી કરીને ‘ રાગ-રહિત ’ એટલે ‘ લોભ-રહિત ’ એવો અર્થ સ્ફુરે છે. પરંતુ ‘ રાગ ’ શબ્દથી માયા અને લોભ ઉપરાંત (૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) શોક, (૫) ભય, (૬) બુઝુપ્સા, (૭) પુરૂષ-વેદ, (૮) સ્ત્રી-વેદ અને (૯) નપુંસક-વેદ એ નવ નોકપાય પૈકી પ્રથમના એ અને છેવટના ત્રણ નોકપાય પણ સમજી શકાય.

૧ આ દશમા તીર્થંકર શ્રીશીતલનાથનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ત્રતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૩૩) માં આલેખવામાં આવ્યું છે.

કોપ-કથના—

ધર્મરૂપી વૃક્ષને બાળી નાંખવામાં દાવાનલની ગરજ સારનાર, નીતિરૂપી લતાને ઉખેડી નાંખવામાં કુંજરસમાન, કીર્તિરૂપી ચન્દ્ર-કલાને પરાસ્ત કરવામાં રાહુની બરોબરી કરનાર, સ્વાર્થરૂપી મેઘને વિખેરી નાંખવામાં વાયુના જેવો અને આપત્તિરૂપી તૃણાને વધારવામાં તાપ-સમાન એવા કોપને કોણ ચાહે વાડ? છતાં પણ એ પણ વળી આ સંસારની વિચિત્રતા છે કે કારણ વિના પણ કોપ કરનારા અસ્તિત્વ ધરાવે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“તં નત્થિ ઘરં તં નત્થિ રાડલં દેડલં પિ તં નત્થિ ।

જત્થ અકારણકુવિઆ દો તિન્નિ સ્થલા ન દીસંતિ ॥”

અર્થાત્—એવું કોઈ ઘર નથી, તેમજ એવું કોઈ રાજકુલ કે દેવકુલ નથી, કે જ્યાં કારણ વિના કોપ કરનારા બે ત્રણ દુર્જનો દૃષ્ટિગોચર નહિ થાય.

અરે આવા દુર્જનોની વાત તો બાબુ ઉપર રહી, પરંતુ હોઠને કંપાવનાર, નેત્રને લાલચોળ બનાવનાર અને મુખ-કમલને પ્રસ્વેદ (પસીના)થી આર્દ્ર કરનારા એવા કોપ-જ્વરના સપાટામાં સજ્જનો પણ સપડાઈ જાય છે. વધુ વિચાર કરતાં એ પણ વાત ધ્યાન-બહાર નહિ રહે કે ઉચ્ચ તપસ્યા કરનારા મુનિવરોની પણ કોપ હુદ્ડશા કરે છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવા જેવો છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

“હરત્યેકદિનેનૈવ, તેજઃ પાળમાસિકં ઝવરઃ ।

ક્રોધઃ પુનઃ ક્ષણેનાપિ, પૂર્વેકોઽધ્યાઽર્જિતં તપઃ ॥”

અર્થાત્—એક દિવસ તાવ આવવાથી તો છ મહિનાનું શરીરનું તેજ નાશ પામે છે, જ્યારે ક્રોધ તો એક ક્ષણ-માત્રમાં “પૂર્વેકોટિ વર્ષો વડે ઉપાર્જન કરેલી તપસ્યાનો વિનાશ કરે છે.

અરે, આટલેથી પણ ક્રોધ સંતૃપ્ત થતો હોય, તો હીક છે. પરંતુ તે તો વળી આનાથી પણ એક પગલું આગળ વધે છે અને ક્રોધ ક્રોધ વાર મહાતપસ્વી મુનિઓને નરકના અતિથિ બનાવે છે. આ વાતની પુષ્ટિમાં કહેવાનું કે—

“તપોભિર્ભૃશમુત્કૃષ્ટૈ-રાવર્જિતસુરૌ મુની ।

કરટોત્કરટૌ કોપાત્, પ્રયાતૌ નરકાવનીમ્ ॥”

૧ સરખાવો શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત નિમ્ન-લિખિત પદઃ—

“યો ધર્મં દદ્ધતિ દુમં દવ દ્વોન્મદ્ધાતિ નીતિં લતાં

દન્તીવેન્દુકલાં વિધુન્તુદ દ્વ ક્લિન્નાતિ કીર્તિં નૃણામ્ ।

સ્વાર્થં વાયુરિવામ્બુદં વિષટયત્યુહાસયત્યાપદં

તૃણાં ધર્મં દ્વોચિતઃ કૃતકૃપાલોપઃ સ કોપઃ કથમ્ ? ॥”-શાર્દૂલ૦

—સિન્દૂર-પ્રકર, પદ્યાંક ૪૮.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

તન્નાસ્તિ ગૃહં તન્નાસ્તિ રાજકુલં દેવકુલમપિ તન્નાસ્તિ ।

અન્નાકારણકુપિતા દ્વિન્નાઃ સ્થલા ન દિશ્યન્તે ॥

૩ ‘પૂર્વ’ એ સંખ્યા-વિશેષ છે. ૧ પૂર્વ=૭૦૫૬૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦.

અર્થાત્-અત્યંત ઘોર તપશ્ચર્યા કરીને જેણે સુરોને પણ વશ કર્યા હતા તેવા કરુટ અને ઉત્કરુટ નામના જે સુનિઓ કોપને વશ થવાથી નરકે સિધાવ્યા.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં પણ કોપને વશ થવાથી સુનિવરોથી પણ અનર્થકારી કાર્યો થઈ ગયાનાં અનેક દૃષ્ટાન્તો મળી આવે છે; તેમાંનાં અત્ર જે ચાર વિચારી લઈએ. (૧) નારદ ઋષિએ કોપને વશ થઈ વિષ્ણુને નારી બનાવી; (૨) ગૌતમ ઋષિએ ક્રોધાતુર બની પોતાની પત્ની અહલ્યાને શિલા બનાવી; (૩) દુર્વાસા ઋષિએ સરસ્વતીને શાપ આપી તેને માનુષી બનાવી અને (૪) વસિષ્ઠ મહર્ષિએ ક્રોધી બની ત્રિશંકુ નૃપતિને આણડાળ કરી નાખ્યો.

આ પ્રમાણે ક્રોધાતુર થવાથી જ્યારે સુનિવરો પણ અનર્થના ભાજન થઈ પડ્યા, તો પછી ઇતર મનુષ્યની તો વાતજ શી? આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ક્રોધ લાભદાયક નથી અને એથી કરીને જેમ બને તેમ કોપના આક્રમણથી બચવાને માટે 'ક્ષમારૂપી બખ્તરથી સજ્જ રહેવું' ઇષ્ટ છે.

મદ-વિડંબના—

જેમ કોપ અનર્થકારી છે, તેમ તેનો ભાઈ મદ પણ તેવોજ છે. મદથી પણ અનેક જનોની ખુવારી થયેલી છે એ વાતની ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. વળી એ પણ નિવેદન કરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મદરૂપી જવાલાસુખીમાંથી ક્રોધરૂપી ભલકતો અગ્નિ બહાર પડે છે અને એથી કરીને આ મહીધરથી દશ હજાર ગાઉ દૂર રહેવું શ્રેયસ્કર છે.^૨

આ મદના શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે. તેનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ પૃષ્ઠ-૫૪) માં આલેખેલું હોવાથી તે સંબંધમાં અત્ર ફરી ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.^૩

જ જ જ જ જ

જિનવરાણામુપાસના—

યમભિનવિતુમુચ્ચૈર્દિવ્યરાજીવવાર-

સ્થિતચરણસરોજં ભવ્યરાજી વવાર ।

જિનવરવિસરં તં પાપવિધ્વંસદક્ષં

શરણમિત વિદન્તો મા સ્મ વિદ્ધ્વં સદક્ષમ્ ॥ ૩૮ ॥

—માલિની

૧ ક્ષમાના સંબંધમાં થોડુંક વિવેચન સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૬૨-૧૬૩) માં કરવામાં આવ્યું છે.
૨ સરખાવો—

“યસ્માદાવિર્ભવતિ વિતતિર્દુસ્તરાપન્નદીનાં

યસ્મિન્નિશ્ઠામિરુચિતગુણમ્રામનામાઽપિ નાસ્તિ ।

યશ્ચ વ્યાસં વહતિ વધધીધૂમ્યયા ક્રોધદાવં

તં માનાદિં પરિહર દુરારોહમૌચિત્યવૃત્તેઃ ॥” —મન્દાકિન્તા.

—સિન્દૂર-પ્રકર, પદ્યાંક ૪૯.

૩ કપાય-મીમાંસાનું સ્થૂલ સ્વરૂપ વીર-ભક્તામરના ૧૪મા પદ્યના સ્પષ્ટીકરણમાં આલેખેલું છે.

ટીકા

જિનવરવિસરં શરણં ઇત-ગચ્છત । યં અભિનવિતું-સ્તોતું ભવ્યરાજી વવાર-વૃતવતી ।
 ‘ઘુંગડ્ વરણે’ પરોક્ષા ણવ્ । દિવ્યરાજીવાનાં-પદ્માનાં વારે સ્થિતં ચરણસરોજં યસ્ય સ તમ્ ।
 પાપવિધ્વંસે દક્ષમ્ । જાનન્તઃ સન્તઃ । મા સ્મ વિદ્ધ્વં-મા સ્મ વિચારયત । ‘વિદ્ વિચારણે’
 ઇત્યસ્ય ધાતોર્લુટિ મધ્યમપુરુષાત્મનેપદમ્ । સન્તિ-શોભનાનિ અક્ષાણિ-ઇન્દ્રિયાણિ યસ્ય
 સ તમ્ ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

દિવ્ય-રાજીવ-વાર-સ્થિત-ચરણ-સરોજં યં ઉચ્ચૈઃ અભિનવિતું ભવ્ય-રાજી વવાર, તં પાપ-
 વિધ્વંસ-દક્ષં, સત્-અક્ષં જિન-વર-વિસરં શરણં ઇત, (ઇતિ) વિદન્તઃ મા સ્મ વિદ્ધ્વમ્ ।

શબ્દાર્થ

અભિનવિતુમ્ (ધા० તુ)=સ્તુતિ કરવાને માટે.

ઉચ્ચૈઃ=ઉચ્ચ પ્રકારે.

સ્થિત (ધા० સ્થા)=રહેલ.

રાજીવ=કમલ.

વાર=સમૂહ.

સરોજ=કમલ.

દિવ્યરાજીવવારસ્થિતચરણસરોજં=દિવ્ય કમલોના સમૂહ ઉપર રહેલાં છે ચરણ-કમલ જેમનાં એવા.

રાજી=શ્રેણિ.

ભવ્યરાજી=ભવ્ય (જીવો)ની શ્રેણિ.

વવાર (ધા० વૃ)=પસંદ કર્યું.

વિસર=સમૂહ, સમુદાય.

જિનવરવિસરં=જિનેશ્વરોના સમુદાયને.

વિધ્વંસ=નાશ.

દક્ષ=ચતુર, હોશિયાર.

પાપવિધ્વંસદક્ષં=પાપના વિનાશ પ્રતિ ચતુર.

શરણં=શરણે, આશ્રયે.

ઇત (ધા० ઇ)=તમે જાણો.

વિદન્તઃ (મૂ० વિદત્)=જાણતાં.

મા સ્મ=તહિ, ના.

વિદ્ધ્વમ્ (ધા० વિદ્)=વિચારો.

અક્ષ=ઇન્દ્રિય.

સદક્ષં=શોભનીય છે ઇન્દ્રિયો જેમની એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સેવા—

“ દેવ-રચિત કમલોના સમૂહ ઉપર રહેલાં છે ચરણ-કમલ જેમનાં એવા જે (જિન-સમૂહ) ની ઉચ્ચ પ્રકારે સ્તુતિ કરવાનું ભવ્ય-શ્રેણિએ પસંદ કર્યું, તે, પાપનો વિનાશ કરવામાં ચતુર તેમજ વળી પ્રશંસનીય ઇન્દ્રિયોવાળા એવા જિનેશ્વરના સમુદાયના શરણે જાઓ, એમ જાણુતા છતાં (હે ભવ્યો !) તમે વિચાર ન કરો. ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અભત્કાર—

આપણે પ્રથમ પદમાં જે શબ્દાલંકારના દર્શન કર્યા હતા, ત્યાર પછી તેના બીજા વાર દર્શન કરવાનો પ્રસંગ અત્ર ઉપસ્થિત થયો છે એટલોજ અત્રે ઉલ્લેખ કરવો બસ છે.

સિદ્ધાન્તસ્ય સ્તુતિઃ—

પટુરરિતિમિરૌઘવ્યાહતાવર્યમેવ

પ્રવિતરતિ જનેભ્યો યઃ સદા વર્યમેવ ।

સ હિ बहुविधजन्मव्रातजैनः कृतान्तः

કૃતકુમતવિઘાતઃ પાતુ જૈનઃ કૃતાન્તઃ ॥ ૩૯ ॥

—માલિની

ટીકા

અન્તરારિતિમિરસમૂહવિનાશે પટુઃ સૂર્ય ઇવ । વર્ય—પ્રધાનમ્ । સ જૈનઃ કૃતાન્તઃ—
સિદ્ધાન્તઃ પાતુ । बहुविधजन्मव्राताज्ज—જાતં (જ્ઞાતં બંજ) એનઃ—પાપં તસ્ય કૃતોઽન્તો
યેન સઃ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

અર્યમા ઇવ અરિ—તિમિર—ઓઘ—વ્યાહતૌ પટુઃ યઃ જનેભ્યઃ વર્યં એવ સદા હિ પ્રવિતરતિ, સઃ
बहु-विध-जन्म [न]—વ્રાત—જ—એનસ્—કૃત—અન્તઃ, કૃત—કુમત—વિઘાતઃ જૈનઃ કૃતાન્તઃ પાતુ ।

શીલ્પાર્થ

પટુઃ (મૂં પટ)=નિપુણ.

તિમિર=અન્ધકાર.

વ્યાહતિ=નાશ.

અરિતિમિરૌઘવ્યાહતૌ=શત્રુરૂપ અન્ધકારના સમૂહના
નાશને વિષે.

અર્યમા (મૂં અર્યમન્)=સૂર્ય.

ઇવ=એમ.

પ્રવિતરતિ (ધ્રાં તૃ)=અર્પે છે.

જનેભ્યઃ (મૂં જન)=મનુષ્યોને.

વર્યં (મૂં વર્ય)=પ્રધાનને.

बहु=ઘણા, અનેક.

विध=પ્રકારના, જાતના.

जन्म [न]=જન્મ.

व्रात=સમૂહ, શ્રેણી.

एनस्=પાતક, પાપ.

अन्त=અન્ત, નાશ.

बहुविधजन्मव्रातजैनः कृतान्तः=ઘણા પ્રકારના જ-
ન્મોના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપનો કર્યો છે
નાશ જેણે એવા.

कुमत=દુષ્ટ સિદ્ધાન્ત, કુશાસન.

विघात=વિનાશ.

कृतकुमतविघातः=કર્યો છે કુશાસનનો નાશ જેણે
એવા.

जैनः (મૂં જૈન)=જિનસંબંધી.

कृतान्तः (મૂં કૃતાન્ત)=સિદ્ધાન્ત.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“ (આન્તરિક) શત્રુરૂપ અન્ધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યસમાન પ્રવીણ એવો જ
(સિદ્ધાન્ત) મનુષ્યોને પ્રધાનજ (અર્થાત્ મોક્ષજ) સર્વદા આપે છે, તે જૈન સિદ્ધાન્ત
કે જેણે અનેક જાતનાં જન્મોની શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાપોને નષ્ટ કર્યો છે તેમજ
જેણે કુશાસનનો વિનાશ કર્યો છે, તે સિદ્ધાન્ત (હે ભગ્યો ! તમારું ભવ—ભયથી) રક્ષણ
કરે. ”—૩૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્યના પદ્ય-અમરકારના સંબંધમાં એટલું જ નિવેદન કરવું બસ થશે કે આ પદ્ય ૧૧મા અને ૧૩મા પદ્યમાં દર્શાવેલા શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત છે.

પુરુષદત્તાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

ભ્રમતિ ભુવિ મહિષ્યા યાઽઽમહાસિન્ધુ નાના-

કૃતજિનગૃહમાલાસન્મહાઽસિં ધુનાના ।

કનકનિભવપુઃશ્રીરજ્જસા સાધિતાયા

રુજતુ 'પુરુષદત્તા'ઽસ્માસુ સા સાધિતાયાઃ ॥ ૪૦ ॥ ૧૦ ॥

-માલિની

ટીકા

યા દેવતા મહિષ્યા વાહનીકૃતયા પૃથિવ્યાં ભ્રમતિ । આમહાસિન્ધુ-સ્વયંભૂરમણોદર્ધિં યાવત્ । નાનાકૃતા જિનગૃહમાલાસુ સન્મહાઃ-શોભનોત્સવા યયા સા । અસિં-લ્વઙ્ગ ધુનાના-કમ્પયન્તી । અજ્ઞસા-સાકલ્યેન વશીકૃતા આયા-લાભા યયા સા । સા પુરુષદત્તા દેવી સાધિતાયા-મનઃપીઢાયા રુજતુ-ભંગં કરોતુ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

યા મહિષ્યા આ-મહત્-સિન્ધુ ભુવિ ભ્રમતિ, સા નાના-કૃત-જિન-ગૃહ-માલા-સન્મહા, અસિં ધુનાના, કનક-નિભ-વપુસ્-શ્રીઃ અજ્ઞસા સાધિત-આયા 'પુરુષદત્તા' અસ્માસુ સ-આધિતાયાઃ રુજતુ ।

શબ્દાર્થ

ભ્રમતિ (ધા० ભ્રમ્)=ભ્રમે છે.

મહિષ્યા (મૂ० મહિષી)=મહિષી દ્વારા, બેસ વડે.

આ=મર્યાદાવાચક અવ્યય.

સિન્ધુ=સમુદ્ર, સાગર.

આમહાસિન્ધુ=મહાસાગર પર્યંત.

માલા=શ્રેણિ.

મહ=ઉત્સવ.

નાનાકૃતજિનગૃહમાલાસન્મહા=વિવિધ જાતના કર્મા છે જિનાશ્રયોની શ્રેણિને વિષે શોભન ઉત્સવો જેણે એવી.

અસિં (મૂ० અસિ)=અગ્નિ, તરવારને.

ધુનાના (ધા० ધુ)=કંપાવતી.

નિભ=સમાન.

શ્રી=લક્ષ્મી.

કનકનિભવપુઃશ્રીઃ=સુવર્ણસમાન છે દેહની લક્ષ્મી જેની એવી.

અજ્ઞસા=(૧) જલદીથી; (૨) સમસ્ત પ્રકારે.

સાધિત (ધા० સાધ્)=સિદ્ધ કરેલ, સાધેલ.

આય=લાભ.

સાધિતાયા=સાધ્યા છે લાભો જેણે એવી.

રુજતુ (ધા०)=ભાંગી નાંખો.

પુરુષદત્તા=પુરુષદત્તા (દેવી).

અસ્માસુ (મૂ० અસ્મદ્)=આપણને વિષે.

આધિતા=માનસિક દુઃખતા.

સાધિતાયાઃ=માનસિક પીડાને (સામાન્ય પદી).

నరసింహస్వామి

“పురుషదత్తా నరసింహస్వామి
మాతలింగం కృతవామహం నేని ।

શ્લોકાર્થ

પુરૂષદત્તા દેવીની સ્તુતિ—

“જ મહિષી (રૂપી વાહન વડે) મહાસાગર પર્યંત (અર્થાત્ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી) પૃથ્વી ઉપર ભમે છે, તે પુરૂષદત્તા (દેવી) કે જણે જિનાલયોની શ્રેણિને વિષે જાત જાતના સુશોભિત ઉત્સવો કર્યા છે, તથા વળી જ ખડ્ગને કંપાવે છે, તેમજ જેના દેહની લક્ષ્મી સુવર્ણ-સમાન છે, તેમજ વળી જણે સત્ત્વર [અથવા એક સામટા] લાભોને સાધ્યા છે તે (દેવી) આપણી માનસિક પીડાનો નાશ કરે (અર્થાત્ તેનો અંત આણે).”—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-ચમત્કાર વિષે કંઈ નવીન જાણવા જેવું નથી; એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે આ પદ્ય પણ એ જાળતમાં પ્રથમ પદ્યને મળતું આવે છે.

પુરૂષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘મનુષ્યને વરદાન દેનારી દેવી’ તે પુરૂષ-દત્તા એમ એ નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે. આ પુરૂષ-દત્તા એક વિદ્યા-દેવી છે. એને નરદત્તા તેમજ પુરૂષાગ્રદત્તા એ નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. એને ચાર હાથ છે. જમણા બે હાથમાં એ વરદ અને ખડ્ગ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં એ બીજેરું અને ખેટક રાખે છે. એને લેંસનું વાહન છે. આ વાત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા પુરુષદત્તાં કનકાવદાતાં મહિષીવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિજ્જ-ક્ષેટકયુતવામહસ્તાં ચેતિ.”

સાથે સાથે આચાર-દિનકરનો નીચે લખેલો શ્લોક પણ જોઈ લઈએ.

“લક્ષ્મીસ્ફરાદ્ધિતકરદ્વયશાસમાના

મેઘાભસૈરિભપટુસ્થિતિભાસમાના ।

જાત્યાર્જુનપ્રભતનુઃ પુરુષાગ્રદત્તા

ભદ્રં પ્રયચ્છતુ સતાં પુરુષાગ્રદત્તા ॥”—વસન્ત૦

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

૧ આ પૃથ્વી ઉપર અનેક (અસંખ્યાત) દ્વીપો તેમજ સમુદ્રો આવેલા છે. તેમાં સૌથી મધ્યમાં જમ્બૂ દ્વીપ છે અને તેની આસપાસ લવણ સમુદ્ર છે. આ સમુદ્રની આસપાસ ગોળાકારે રહેલો ધાતકી દ્વીપ છે. તેની આસપાસ પણ વર્તુલાકારે સમુદ્ર રહેલો છે. આ પ્રમાણે સંકડો દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. પરંતુ આ બધાને ગર્ભરૂપે ગણતો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે. આના પછી કોઈ અન્ય દ્વીપ કે સમુદ્ર નથી, અર્થાત્ આ સમુદ્ર સૌથી મોટો તેમજ અંતિમ છે.

૧૧ શ્રીશ્રેયાંસજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશ્રેયાંસનાથસ્ય વન્દનમ્—

વિમલિતવહુતમસમલં

સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલાસ્તસંતમસમલમ્ ।

સકલશ્રીશ્રેયાંસં

પ્રણમત ભક્ત્યા જિનેશ્વરં ‘શ્રેયાંસમ્’ ॥ ૪૧ ॥

—આર્યાગીતિઃ

ટીકા

વિમલિતા વહુતમાઃ સમલા યેન સ તમ્ । સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલેન વિક્ષિપ્તં સંતમસં—
અન્ધકારં યેન સ તમ્ । અલં-પર્યાપ્તમ્ । સકલા ચાસૌ શ્રીશ્ચ તયા શ્રેયૌ-આશ્રયણીયૌ
અંસૌ-સ્કન્ધૌ યસ્ય સ તમ્ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

વિમલિત-વહુતમ-સહ-મલં, સ્ફુરત્-પ્રભા-મણ્ડલ-અસ્ત-સંતમસં, સકલ-શ્રી-શ્રેય-અંસં
જિન-ઈશ્વરં ‘શ્રેયાંસં’ ભક્ત્યા અલં પ્રણમત ।

શીખરાર્થ

વિમલિત=નિર્મલ કરેલ.

વહુતમ (મૂં વહુ)=ઘણાજ.

મલ=મલ.

વિમલિતવહુતમસમલં=નિર્મલ કર્યા છે ઘણાજ મલ-
યુક્તને જેણે એવા.

મણ્ડલ=ચક્ર.

સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલાસ્તસંતમસં=સ્ફુરાયમાન એવા
ભામણ્ડલ વડે દૂર કર્યો છે અન્ધકાર જેણે એવા.

શ્રેય (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરવા યોગ્ય.

અંસ=ખભો.

સકલશ્રીશ્રેયાંસં=સમસ્ત લક્ષ્મી વડે આશ્રય કરવા
યોગ્ય છે ખભાઓ જેના એવા.

પ્રણમત (ધાં નમ્)=તમે પ્રણામ કરો.

ઈશ્વર=નાથ.

જિનેશ્વરં=જિનરાજને.

શ્રેયાંસં (મૂં શ્રેયાંસ)=શ્રેયાંસ(નાથ)ને, અગ્યારમા
તીર્થકરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશ્રેયાંસનાથને વન્દન—

“ નિર્મલ કર્યા છે ઘણાજ મલ-યુક્ત (ભવો)ને જેણે એવા, વળી સ્ફુરાય-
માન એવા ભામણ્ડલ વડે દૂર કર્યો છે (અજ્ઞાનરૂપી) ગાઠ અંધકાર જેણે એવા

શબ્દાર્થ

આનન્દિત (ધાં નન્દ)=હર્ષિત કરેલ, આનંદ પમાડેલ.
આનન્દિતમવ્યજનં=આનંદ પમાડ્યો છે લાચ જનોને
જેણે એવા.

આર્ત=પીડિત.

શિશિર=શીતલ.

વ્યજન=પંખો.

ઘનાઘર્માર્તશિશિરશુભવ્યજનં=નિખિડ પાપરૂપી

તાપથી પીડાયેલા પ્રતિ શીતલ તેમજ શુભ પંખાના
સમાન.

અભિવન્દે (ધાં વન્દ)=હું વન્દન કરું છું.

યુગલ=યુગ્મ, એનું જોડકું.

જિનદેવક્રમયુગલં=જિનેશ્વરના ચરણ-યુગલને.

સદ્ગુણૈઃ (મૂં સદ્ગુણ)=સદ્ગુણો વડે.

જિનત્=હાનિને પ્રાપ્ત થતું.

અજિનત્=હાનિને નહિ પ્રાપ્ત થતું.

શ્લોકાર્થ

જિનપતિઓને પ્રણામ—

“ આનંદ પમાડ્યો છે લાચ-જનોને જેણે એવા, વળી નિખિડ (અર્થાત્ અતિ-
શય ગાઢ) પાપરૂપી તાપથી પીડાયેલા (એટલે કે તમ થયેલા જીવો)ને (શાંતિ
અર્પણ કરવામાં) શીતલ તેમજ શોભન પંખાસમાન એવા તથા વળી હંમેશાં સદ્ગુ-
ણોથી અલંકૃતજ એવા જિનેશ્વરના ચરણ-યુગલને હું વન્દન કરું છું. ”—૪૨

રૂપાકરણ

પદ્ય-અમતકાર—

આ પદ્ય તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં આ કાવ્યના છઠ્ઠા પદ્યમાં નજરે પડતો ‘પાદાંતસમ-
ચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામનો શબ્દાલંકાર યાદ આવે છે.

૫ ૫ ૫ ૫

જિનવાણ્યે નમઃ—

જૈનમુપમાનરહિતં

વચો જગન્નાણકારિ નો પુનરહિતમ્ ।

પ્રણમત સન્મહિમકરં

ભવ્યમહાકુમુદબોધજન્મહિમકરમ્ ॥ ૪૩ ॥

—આર્યાં

ટીકા

ભવ્યા એવ મહાકુમુદાનિ તેષાં બોધઃ-સમુદ્ધાસઃ તસ્ય જન્મ-ઉત્પત્તિસ્તત્ર હિમકરં-
ષન્દ્રમ્ ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

ઉપમાન-રહિતં, જગત્-નાણ-કારિ, પુનઃ નો અ-હિતં, સત્-મહિમન્ કરં, ભવ્ય-મહત્-કુમુદ-
બોધ-જન્મન્-હિમ-કરં જૈનં વચઃ પ્રણમત ।

महाकाली

ॐ

निर्वाणकालिकायाम्—

यथा महाकाली देवी तस्यास्त्राणां पुष्पास्त्राणां शरशस्त्राणां
महाभयवदक्षिणकरां तस्यापण्डितान् निर्वाणभूतां चेत्येवम्

શબ્દાર્થ

રહિત=રહિત.

ઉપમાનરહિત=ઉપમાથી મુક્ત, નિરૂપમ.

વચઃ (વચસ)=વચનને, વાણીને.

ત્રાણ=રક્ષણ, પરિપાલન.

કારિન=કરનાર.

જંગઃ. ણકારિ=દુનિયાનું રક્ષણ કરનારા.

પુનર=વળી.

અહિત=અહિતકારી, કદયાણુકારી નહિ એવું.

મહિમન=(૧) મહિમા, મોટાપણું; (૨) એક પ્રકારની 'સિદ્ધિ.

સમ્મહિમકર=શુભ મહિમાને કરનાર.

કુમુદ=ચન્દ્ર-કમલ.

બોધ=વિકાસ, ઉદ્ધાસ.

હિમ=શીતલ.

કર=કરણ.

હિમકર=શીતલ છે કિરણો જેનાં તે, ચન્દ્ર.

મન્યમહાકુમુદબોધજન્મહિમકર=ભવ્યરૂપી મહાકુમુદનો વિકાસ કરવામાં ચન્દ્ર-સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીને નમન—

“ઉપમા-રહિત (અર્થાત્ નિરૂપમ), વળી જગતનું પરિપાલન કરનારા, તેમજ વળી અહિતકારી નહિ એવા (અર્થાત્ કદયાણુકારી), શુભ મહિમાને કરનારા તથા વળી ભવ્ય (ભવ)રૂપી મહાકમલનો વિકાસ કરવામાં ચન્દ્રના સમાન એવા જિન-વચનને (હે ભવ્યો!) તમે પ્રણામ કરો.”—૪૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર અક્ષરોની સમાનતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની સમાનતા નજરે પડે છે. અર્થાત્ આ પદ્ય પદ્ય-અમત્કારના વિષયમાં ૧૧મા પદ્યને મળતું આવે છે.

મહાકાલીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

યા વ્યુત્તિવિજિતતમાલા

પવિફલઘણટાક્ષમૃલ્લસત્તતમાલા ।

નૃત્યા સુષમં તનુતા—

દસૌ મહાકાલ્યમર્ત્યસામન્તનુતા ॥ ૪૪ ॥ ૧૧ ॥

—આર્યાં

ટીકા

શ્રુત્યા વિજિતઃ તમાલૌ વૃક્ષો યયા સા । પવિઃ-વજ્રં, ફલં-માંતુલિજ્ઞાવિ, ઘણ્ટા,

૧ આ સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૩૭મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

અક્ષ:-જપમાલા, તાન્ વિભર્તીતિ-ધારયતીતિ । લસન્તી તતા માલા યસ્યાઃ સા । મનુ-
પ્યારૂઢા । સુષમં-સુખમ્ । તનુતાત્ । મહાકાલી દેવતા । અમર્ત્યા-દેવાસ્તેષાં સામન્તા-
અધિપતયસ્તૈઃ સ્તુતા ॥ ૪૪ ॥

અન્વયઃ

યા દ્યુતિ-વિજિત-તમાલા, પવિ-ફલ-ઘણ્ટા-અક્ષ-ભૃત્, લસત્-તત-માલા, અસૌ નૃ-સ્થા,
અમર્ત્ય-સામન્ત-નુતા 'મહાકાલી' સુષમં તનુતાત્ ।

શબ્દાર્થ

વિજિત (ધા० જિ)=હરાવેલ.

તમાલ=તમાલ (વૃક્ષ).

દ્યુતિવિજિતતમાલા=કાન્તિ વડે પરાજિત કર્યું છે
તમાલ વૃક્ષને જેણે એવી.

પવિ=વજ્ર.

ફલ=ફળ.

ઘણ્ટા=ઘંટ.

ભૃત્ (ધા० મૃ)=ધારણ કરનાર.

પવિફલઘણ્ટાક્ષભૃત્=વજ્ર, ફળ, ઘંટ અને જપ-
માલાને ધારણ કરનારી.

લસત્ (ધા० લસ્)=દેદીપ્યમાન.

તત (ધા० તન્)=વિસ્તીર્ણ.

લસત્તમાલા=દેદીપ્યમાન તેમજ વિસ્તીર્ણ છે
માલા જેની એવી.

સ્થા=રહેતું.

નૃસ્થા=મનુષ્યના ઉપર આરોહણ કરનારી.

સુષમં (મૂ० સુષમ)=સુખને.

મહાકાલી=મહાકાલી (દેવી).

અમર્ત્ય=દેવ, અમર.

સામન્ત=અધિપતિ, નાયક.

અમર્ત્યસામન્તનુતા=સુરપતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલી.

શ્લોકાર્થ

મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ જે (દેવીએ પોતાના) તેજ વડે તમાલ વૃક્ષને પરાજિત કર્યું છે (અર્થાત્ જે અતિશય શ્યામવર્ણી છે), તથા વળી જે (પોતાના ચાર હાથમાં અનુક્રમે) વજ્ર, (બિજેરા પ્રમુખ) ફળ, ઘંટ અને જપ-માલાને ધારણ કરે છે તથા જેની માલા દેદીપ્યમાન તેમજ વિસ્તીર્ણ છે, તે, મનુષ્યના ઉપર આરૂઢ થનારી તેમજ સુર-પતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલી એવી મહાકાલી (દેવી) (હે ભગ્યો ! તમારા) સુખનો વિસ્તાર કરો.”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

અતિશય શ્યામવર્ણી અને શત્રુઓને મહાકાળરૂપ એવી જે દેવી તે મહાકાલી એમ એના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. તે એક હાથમાં જપ-માલા, બીજા હાથમાં ફળ, ત્રીજા હાથમાં ઘણ્ટ અને ચોથા હાથમાં વજ્ર રાખે છે. એને માનવનું વાહન છે. આ હકીકતના ઉપસંહારરૂપ નીચલો શ્લોક વિચારવા જેવો છે.

“નરવાહના શશધરોપલોજ્જ્વલા
રુચિરાક્ષસૂત્રફલવિસ્ફુરત્કરા ।
શુભગ્નિટકાપવિવરેણ્યધારિણી
ભુવિ કાલિકા શુભકરા મહાપરા ॥” -^૧મંબુલાધિણી.

-આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. પરંતુ વર્ણ અને વાહન સિવાયની હકીકતમાં ભિન્નતા જણાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા મહાકાલીદેવીં તમાલવર્ણીં પુરુષવાહનાં ચતુર્ભુજાં અક્ષસૂત્રવજ્રાન્વિતદક્ષિણકરામભય-
ઘટ્ટાલક્ષ્મીતવામભુજાં ચેતિ” અર્થાત્-મહાકાલી દેવીનો વર્ણ તમાલ વૃક્ષના સમાન છે અને તેને પુરુષનું વાહન છે. વિશેષમાં તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને વજ્રથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો અભય અને ઘણ્ટથી વિભૂષિત છે.

વાહન-વિચાર—

ઉપર્યુક્ત મહાકાલી નામની વિદ્યા-દેવીનું સ્વરૂપ વિચારતાં એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું સ્વર્ગમાં માનવનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે? આ પ્રશ્નની સાથે અન્ય પ્રશ્નનો પણ વિચાર કરી લઈએ અને તે પ્રશ્ન એ છે કે શું સ્વર્ગમાં ઉદર, બિલાડી, સિંહ ઇત્યાદિ જનાવરો તેમજ મોર, ગરૂડ ઇત્યાદિ પક્ષીઓ પણ છે ખરાં કે? કેમકે દેવ-દેવીઓનાં વાહનો તરીકે તો આ પ્રાણી-ઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સમજવું કે જો કે સ્વર્ગમાં યાને ઉર્ધ્વ-લોકમાં એકેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો (નહિ કે બાકીના જીવો)નો સદ્ભાવ છે અને તેમાં પણ પંચેન્દ્રિયના નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ એમ ચાર ભેદો પૈકી ફક્ત દેવોજ સ્વર્ગમાં વસે છે, છતાં પણ ઉપર્યુક્ત હકીકત નીચે મુજબ વિચાર કરતાં સત્ય સમજાય છે.

દેવોના ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એમ ચાર ભેદો છે. તેમાં વળી ભવનપતિ અને વૈમાનિકના (૧) ઇન્દ્ર, (૨) સામાનિક, (૩) ત્રાયસ્વિશ, (૪) પારિપદ્ય, (૫) આત્મરક્ષક, (૬) લોકપાલ, (૭) અનીક, (૮) પ્રકીર્ણક, (૯) આભિયોગ્ય અને (૧૦) કિર્દિભષિક એમ દશ અવાન્તર ભેદો છે, જ્યારે વ્યન્તર અને જ્યોતિષ્કના ત્રાયસ્વિશ અને લોકપાલ સિવાયના આઠ ભેદો છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આભિયોગ્ય એ ચારે પ્રકારના દેવોના એક પેટા-વિભાગનું નામ છે. આ દેવો કંઈકના સમાન છે અને તેથી કરીને તેમને તેમના સ્વામીની સૂચનાનુસાર કાર્ય કરવું પડે છે. અર્થાત્ આ દેવોને તેમના સ્વામીને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરવાનું કાર્ય પણ કરવું પડે છે અને તેમાં પણ તે કાર્ય કરતી વેળાએ સ્વામી જે પ્રકારનું રૂપ તેમને ગ્રહણ કરવાનું કહે, તે રૂપ તેઓને ગ્રહણ કરવું પડે છે. કોઈક દેવ ગાયનું રૂપ લે છે, તો કોઈક મોરનું, તો કોઈક માનવનું ઇત્યાદિ અનેક રૂપ લે છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે આ કંઈ દેવોનું મૂળ રૂપ નથી. પારિભાષિક શબ્દોમાં કહીએ તો આ તો તેમનું ઉત્તર વૈકલ્પિક સ્વરૂપ છે. બાકી તેનું મૂળ રૂપ તો આપણા જેવું—મનુષ્ય જેવું છે. અર્થાત્ આપણી માફક તેને પણ બે હાથ, બે પગ ઇત્યાદિ છે. આથી સમજી

શકાય છે કે દેવ-દેવીના સંબંધમાં જે ચાર હાથ ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, તે તેનું ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ છે. પરંતુ એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે (૧) તેમનો દેહ આપણી માફક ઔદારિક નથી, પરંતુ વૈક્રિય છે; (૨) તેમનો જન્મ આપણી જેમ ગર્ભજ નથી, કિન્તુ તે ઔપચારિક છે; (૩) તેમનો આહાર આપણી માફક 'કાવલિક' નથી, પણ તેઓ મનોભક્ષી હોવાથી તે લોભજ છે; (૪) તેમની ભાષા સંસ્કૃત છે એમ લોકો માને છે, પણ ખરી રીતે તે ભાષા અર્ધમાગધી (અઢાર દેશી ભાષામિશ્રિત) છે (આ ભાષામાં બોલવાથી અહિંના બાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી વગેરે સમજી શકે); (૫) તેઓ નિર્નિમેષ છે અર્થાત્ તેમની આંખો આપણી માફક પલકારા મારતી નથી; (૬) તેઓ જ્યારે આ મર્ત્ય લોકમાં આવે છે, ત્યારે તેઓ 'પ્રાયઃ' ઉત્તર રૂપ ઘડણી કરે છે અને જમીનથી કંઈક ઊંચા-અદ્ધર રહે છે; (૭) તેમનું દર્શન અમોઘ છે; અને (૮) તેમનું વર્ણન પગથી શરૂ કરવામાં આવે છે, જ્યારે માનવનું મસ્તકથી કરવામાં આવે છે.

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્ય છઠ્ઠા પદ્યની જેમ પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ નામના શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે, કેમકે તેના પ્રત્યેક ચરણમાં છેવટના ચાર અક્ષરની સમાનતા જોવામાં આવે છે.

૧ દેવતાઓ અમૃતનું ભોજન કરે છે એ કથન લૌકિક છે, પરંતુ તે શાસ્ત્રોક્ત નથી; છતાં પણ તેઓ શુભ પુદ્ગલોથી સજ્જ કરતા હોવાથી તે પુદ્ગલોને અમૃત ગણવામાં આવે તો તે હરકત જેવું નથી.

૨ સૂર્ય અને ચન્દ્ર મૂળ રૂપે ખડાવીર પ્રભુને વન્દન કરવા આવ્યા હતા, એ વાતનું સૂચન કરવાને માટે અત્ર 'પ્રાયઃ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

૩ સરખાવો—“માનવા મૌલિતો વર્ષા, દેવાશ્વરણતઃ પુનઃ”

૧૨ શ્રીવાસુપૂજ્યજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીવાસુપૂજ્યસ્ય મહિમા—

શ્રીમતે વાસુપૂજ્યાય, જ્યાયસે જગતાં નમન્ ।

ન મન્દોઽપિ ક્ષણાદેવ, દેવપૂજ્યો ન જાયતે ? ॥ ૪૫ ॥

—અનુષ્ટુબ્

ટીકા

જ્યાયસે—પ્રશસ્યતરાય જગતાં નમન્ સન્ મન્દોઽપિ—જહધીરપિ દેવપૂજ્યઃ—ત્રિદશ-પૂજ્યો ન ન જાયતે ? કિન્તુ જાયત એવ ॥ ૪૫ ॥

અન્વયઃ

જગતાં જ્યાયસે શ્રીમતે વાસુપૂજ્યાય નમન્ મન્દઃ અપિ ક્ષણાત્ એવ દેવ-પૂજ્યઃ ન ન જાયતે ? ।

શીઘ્રાર્થ

શ્રીમતે (મૂં શ્રીમત્)=શ્રીમાન્.

વાસુપૂજ્યાય (મૂં વાસુપૂજ્ય)=વાસુપૂજ્યને, આરમા
તીર્થીકરને.

જ્યાયસે (મૂં જ્યાયસ્)=અત્યંત ઉત્તમ.

જગતાં (મૂં જગત્)=ભુવનોના, દુનિયાઓના.

મન્દઃ (મૂં મન્દ)=મન્દબુદ્ધિવાળો, જડ.

ક્ષણાત્=એક પળમાં.

પૂજ્ય (ધાં પૂજ)=પૂજવા યોગ્ય.

દેવપૂજ્યઃ=દેવોને પૂજનીય.

જાયતે (ધાં જન્)=જીતે છે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવાસુપૂજ્યનો મહિમા—

“(ત્રણે) ભુવનોને વિષે અત્યંત ઉત્તમ (અર્થાત્ ત્રૈલોક્યવાસી જીવોની પ્રશંસાને પાત્ર) એવા શ્રીવાસુપૂજ્ય (સ્વામી)ને નમસ્કાર કરનારો મન્દમતિ પણ શું કાણ વારમાંજ દેવ-પૂજ્ય નથી નથી બની જતો ? (અર્થાત્ તે બની જાય છે) ”—૪૫

રૂપદીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્ય તો એક ઓરજ જાતના ચમકથી શોભી રહ્યું છે. કેમકે આ પદ્યમાં તો પ્રથમ ચરણના અન્તમાં આવેલા બે અક્ષરોથી બીજું ચરણ શરૂ થાય છે અને વળી તેના અન્તમાં

૧ આ આરમા તીર્થીકર શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીના અરિત્રનું દિગ્દર્શન કરવું હોય, તો સ્તુતિ-અતુલિ-શતિકા (પૃં ૧૫૩) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

આવેલા એ અક્ષરોથી ત્રીજાનો પ્રારંભ થાય છે અને એના અન્તમાં આવેલા એ અક્ષરોથી ચોથું ચરણ શરૂ થાય છે. આ યમક-વિશેષના આ કાવ્યમાં અત્રજ પ્રથમ દર્શન થાય છે એ બૂલવા જેવું નથી. આની પછીનાં ત્રણ પદો પણ આવા યમક-વિશેષથી ઝળકી રહેલાં છે. આ પદના યમક-વિશેષને ‘પ્રતિપાદાન્તદ્વયક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ યમકના નામથી ઓળખી શકાય. આવા યમક-વિશેષથી વિશેષતઃ શોભતું એક છ પદનું કાવ્ય ન્યાય-વિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ રચેલું છે. તેમાં પ્રથમ જિનેશ્વર શ્રીઋષભદેવની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તે સંપૂર્ણ કાવ્ય નીચે મુજબ છે:—

શ્રીઆદિનાથસ્તવનમ્

આદિજિનં વન્દે ગુણસદનં, સદ્વનન્તામલબોધમ્ ।
 વોધકતાગુણવિસ્તૃતકીર્તિ, કીર્તિતપથમવિરોધમ્ ॥ ૧ ॥
 રોધરહિતવિસ્ફુરદુપયોગં, યોગં દધતમમઙ્ગમ્ ।
 મઙ્ગનયવ્રજપેશલવાચં, વાચંયમસુખસઙ્ગમ્ ॥ ૨ ॥
 સઙ્ગતપદશુચિવચનતરજ્જં, રજ્જં જગતિ દદાનમ્ ।
 દાનસુરદ્દમમઙ્ગલહૃદયં, હૃદયંગમગુણમાનમ્ ॥ ૩ ॥
 માનન્દિતસુરવરપુન્નાગં, નાગરમાનસહંસમ્ ।
 હંસગતિ પઞ્ચમગતિવાસં, વાસવવિહિતાશંસમ્ ॥ ૪ ॥
 શંસન્તં નયવચનમનવમં, નવમઙ્ગલદાતારમ્ ।
 તારસ્વરમઘઘનપવમાનં, માનસુભટજેતારમ્ ॥ ૫ ॥ પઞ્ચમિઃ કુલકમ્
 इत्थं स्तुतः प्रथमतीर्थपतिः प्रमोदात्
 श्रीमद्‘यशोविजय’वाचकपुङ्गवेन ।
 श्रीपुण्डरीकगिरिराजविराजमानो
 मानोन्मुखानि वितनोतु सतां सुखानि ॥ ६ ॥ -वसन्ततिलका

આ શબ્દ-લાલિત્ય તેમજ અર્થ-ગૌરવથી વિભૂષિત કાવ્યનો અત્ર અનુવાદ આપવો અનુચિત નહિ ગણાય એમ માનીને તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

“શુણોના મહેલરૂપ, વળી શોભનીય, અનન્ત તેમજ નિર્મલ છે જ્ઞાન જેનું એવા, બોધકતા (અર્થાત્ અદ્વિતીય ઉપદેશશૈલી) રૂપી શુણથી વિસ્તાર પામી છે કીર્તિ જેની એવા, કહ્યો છે (અર્થાત્ ખતાવ્યો છે) (વિરોધરહિત મોક્ષનો) માર્ગ જેણે એવા, જેમાં વિરોધ નથી એવા, રખલનારહિત (અર્થાત્ નિરંતર) અને સ્ફુરારામાન છે ઉપયોગ જેનો એવા, ભંગાણુ-રહિત એવા યોગને ધારણ કરનારા, (સમ ભંગીના) ભંગો તેમજ (નૈગમાદિ) નયના સમૂહ કરીને સુંદર છે વાણી જેની એવા, મુનિઓને સુખકારી છે સંગમ જેનો એવા, બંધબેસતાં પદો વડે પવિત્ર છે વચનના કહ્યોલો જેના એવા, જગતમાં રંગને એટલે આનંદને અર્પણ કરનારા, દાનરૂપી કલ્પવૃક્ષથી સુંદર છે હૃદય જેનું એવા, મનોરંજક શુણોએ કરીને શોભતા, પ્રભા વડે આનન્દ પમાડ્યો છે ઇન્દ્રોને અને ઉત્તમ મનુષ્યોને જેણે એવા, વળી નગરના મનુષ્યોના માનસ (સરોવર)ને વિષે હંસસમાન એવા,

૧ કુલકસ્ય લક્ષણમ્—

“દ્વામ્યાં યુગ્મમિતિ પ્રોક્તં, ત્રિમિઃ શ્લોકૈર્વિશેષકમ્ ।
 કલ્પાપકં ચતુર્મિઃ સ્યાત્, તદ્ધર્વે ‘કુલકં’ સ્મૃતમ્ ॥”

હંસના જેવી ચાલ છે જેની એવા, પંચમ ગતિ (મુક્તિ)માં નિવાસ કર્યો છે જેણે એવા, ઇન્દ્રોએ કરી છે પ્રશંસા જેની એવા, પાપ-રહિત એવા નયનાં વચનોનું કથન કરનારા, નવ મંગલોને અર્પણ કરનારા, મનોહર છે સ્વર જેનો એવા, પાપરૂપી વાદળને વિખેરી નાંખવામાં પવનસમાન તેમજ અભિમાનરૂપી સુલટને જીતનારા એવા પ્રથમ તીર્થંકર (શ્રમણદેવ)ને હું વન્હું છું.”—૧-૫

“આ પ્રમાણે શ્રીમાન્ વાચકવર્ય યશોવિજયજી દ્વારા હર્ષપૂર્વક સ્તુતિ કરાયેલા તથા શ્રીપુણ્ડરીક ગિરિરાજ ઉપર વિરાજતા એવા પ્રથમ જિનેશ્વર સંતોને માનસહિત સુખો સમર્પો.”—૬.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીના સમકાલીન ઉપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજીએ આ કાવ્યગત શબ્દાલંકારને મળતું આવતું તેની પ્રતિકૃતિરૂપ એક છ પદ્યનું કાવ્ય રચ્યું છે તે હવે આપવામાં આવે છે. [આ બંને કાવ્યોની પ્રત્યેક કડીના અન્તમાં ‘રે’ લગાડી આ કાવ્યો ગાયનરૂપે ગાઇ શકાય છે. આવાં ગેય પદ્યો શ્રીમદ્વિનયવિજયવિરચિત શાન્ત-સુધારસના પ્રત્યેક પ્રકાશમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને ખાસ કરીને આના અન્તિમ (સોળમા) પ્રકાશમાં તો આ છંદમાંજ રચાયેલું ગેય પદ્યાષ્ટક નજરે પડે છે.]

શ્રીવૃષભસ્તવનમ્

“શ્રીમરુદેવાતનુજન્માનં, માનવરક્તમુદારમ્ ।

દારૈઃ સહ હરિભિઃ કૃતસેવં, સેવકજનસુખકારમ્ ॥ ૧ ॥

કારણગન્ધમૃતેપિ જનાનાં, નાનાસુખદાતારમ્ ।

તારસ્વરસજિતપરપુદ્ગં, પુષ્ટશમાકૃપારમ્ ॥ ૨ ॥

પારં ગતમિહ જન્મપયોધે-યોધેહિતગુણધીરમ્ ।

ધીરસમૂહૈઃ સંસ્તુતચરણં, ચરણમહીરુહકીરમ્ ॥ ૩ ॥

કીરનસં યશસા જિતચન્દ્રં, ચન્દ્રામલગુણવાસમ્ ।

વાસવહૃદયકજાહિમપાદં, પાદપમિવ સચ્છાયમ્ ॥ ૪ ॥

સચ્છાયકવ્વ (હવ ?) વરપુરધરણી-ધરણીધવસિવ કામમ્ ।

કામં નમત સુલક્ષણનાભિં, નામિતનુજમુદામમ્ ॥ ૫ ॥ પશ્ચભિઃ કુલકમ્

શ્તથં તીર્થપતિઃ સ્તુતઃ શતમલ્લશ્રેણીશ્રિતઃ શ્રીનદી-

જીમૂતોડદ્ભુતભાગ્યસેવધિરધિશ્ચિન્નઃ સમગ્રૈર્ગુણૈઃ ।

શ્રીમન્નાભિનરેન્દ્રવંશકમલાકેતુર્ભવામ્ભોનિધૌ

સેતુઃ શ્રીવૃષભો દદાતુ વિનયં સ્વીયં સદા વાચ્છિતમ્ ” ॥ ૬ ॥ -શાર્દૂલ૦

અર્થાત્—“શ્રીમરુદેવાના પુત્ર, મનુષ્યોમાં રત્નસમાન, ઉદાર, ઇન્દ્રો તેમજ તેમની પત્નીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ) દ્વારા સેવિત, સેવકજનને સુખકારી, કારણની ગન્ધ વિના પણ માનવોને વિવિધ સુખ અર્પણ કરનારા, મનોહર સ્વરના રસે કરીને વિજય મેળવ્યો છે કોકિલાના ઉપર જેણે એવા (અર્થાત્ દિવ્ય ધ્વનિવાળા), પુષ્ટ ઉપશમના સમુદ્રસમાન એવા, આ સંસારમાં જન્મ-સમુદ્રનો પાર પામેલા, સુલટોએ વાંછેલા ગુણો વડે ધીર, બુદ્ધિશાળીઓના સમુદાય વડે પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા, ચારિત્રરૂપી વૃક્ષ પ્રતિ પોષટસમાન, પોષટના જેવી

નાસિકાવાળા, યશ વડે જીત્યો છે ચન્દ્રને જેણે એવા, ચન્દ્રના જેવા નિર્મલ ગુણોના સ્થાનરૂપ, ઇન્દ્રના હૃદયરૂપી કમલ પ્રતિ સૂર્યસમાન, (સુ)વૃક્ષની જેમ સુંદર છાયાવાળા, સુલક્ષણોથી અંકિત નાભિવાળા, નાભિ (નૃપતિ)ના નન્દન તેમજ પરાક્રમી એવા (મહાપ્રભુ)ને (હે ભગ્યો!) સુખમોજમાં રહેલો મનુષ્ય જેમ શ્રેષ્ઠ નગરોની પાલના કરનારા પૃથ્વીપતિને નમે તેમ તમે પ્રણામ કરો.”—૧-૫

“આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરાચેલા, ઇન્દ્રોની શ્રેણિ વડે આશ્રિત, લક્ષ્મીરૂપી નદી પ્રતિ મેઘ-સમાન, અદ્ભુત ભાગ્યના ભંડારરૂપ, સમસ્ત ગુણો વડે સમન્વિત, શ્રીમાન્ નાભિ નરેશના વંશરૂપી લક્ષ્મીની ધ્વજસમાન તથા સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે સેતુ (પૂલ)સમાન એવા તીર્થરાજ શ્રીવૃષભ (પ્રભુ) સર્વદા ઇષ્ટ એવા પોતાના વિનયને (આત્માની નિર્મલતાને) અર્પો (‘વિનય’ શબ્દ દ્વારા કવીશ્વરે પોતાના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે).”—૬

૫ ૫ ૫ ૫

તીર્થકરાણામભ્યર્થના—

ये स्नापिताः सुरुचितैः, रुचितैर्दानवारिभिः ।

वारिभिर्वितते मेरौ, ते मे रौद्रं हरन्त्वघम् ॥ ૪૬ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

ये स्नापिताः मेरौ । कैः ? सुरुचितैः—सुष्ठु शोभितैः दानवानामरयो-देवास्तैः ।
उचितैः—योग्यैर्वारिभिः—नीरैः । ते मे—मम रौद्रमघं हरन्तु ॥ ૪૬ ॥

અન્વય:

ये वितते मेरौ सुरुचितैः दानव-अरिभिः उचितैः वारिभिः स्नापिताः, ते मे रौद्रं अघं हरन्तु ।

શબ્દાર્થ

स्नापिताः (धा० स्ना)=સ્નાન કરાવ્યું હતું.
सुरुचितैः (मू० सुरुचित)=અત્યંત શોભતા, સુશોભિત.
उचितैः (मू० उचित)=યોગ્ય, મથોચિત.
दानव=દાનવ, અસુર.
दानवारिभिः=દાનવોના દુશ્મનો વડે.
वारिभिः (मू० वारि)=જલ વડે.

वितते (मू० वितत)=વિશાળ.
मेरौ (मू० मेरु)=મેરૂ ઉપર.
रौद्रं (मू० रौद्र)=ઘોર, ભયંકર.
अघं (मू० अघ)=પાપને.
हरन्तु (धा० ह)=હરો, નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકરને વિનતિ—

“વિશાળ મેરૂ (પર્વત) ઉપર સુશોભિત એવા દાનવોના દુશ્મનો (અર્થાત્ દેવો)

દ્વારા 'યોગ્ય જલ વડે જમને સ્નાન કરાવવામાં આવ્યું હતું (અર્થાત્ જમનો જલા-
ભિષેક થયો હતો), તે (જિનેશ્વરો) મારા ઘોર પાપનો નાશ કરે. "—૪૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય 'પ્રતિપાદાન્ત્યક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામના ચમત્કથી વિભૂષિત છે, કેમકે દરેક પાદના
છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી અન્ય પાદનો પ્રારંભ થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

જિનવાણીવિચાર:—

અનાદિનિધનાઽદીના, ધનાદીનામતિપ્રદા ।

મતિપ્રદાનમાદેયા-ઽનમા દેયાજિનેન્દ્રવાક્ ॥ ૪૭ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

ન વિચેતે આદિનિધને યસ્યાઃ સા, एतावताऽनादिपर्यन्तेत्यर्थः । અદીના-વૈઠ્ઠ-
વ્યરહિતા । ધનાદીનાં અતિ-પ્રકર્ષેણ પ્રદા । અતિશબ્દોઽતિશયરૂપાપકઃ । આદેયા-ગ્રાહ્યા ।
ન નમતીત્યનમા । જિનવાક્ બુદ્ધિપ્રદાનં દેયાત્ ॥ ૪૭ ॥

અન્વયઃ

અન્-આદિ-નિધના, અ-દીના, ધન-આદીનાં અતિ-પ્રદા, આદેયા, અ-નમા જિન-ઇન્દ્ર-વાક્
મતિ-પ્રદાનં દેયાત્ ।

શીઘ્ર-દાર્થ

અનાદિનિધના=અવિદ્યમાન છે આદિ અને અંત જેનાં

એવી, આદિ અને અંતથી રહિત.

અદીના=અવિદ્યમાન છે દીનતા જેને વિષે એવી.

ધનાદીનાં=ધનાદિકના.

અતિપ્રદા=અત્યંત દેનારી.

મતિ=શુદ્ધિ, અક્કલ.

મતિપ્રદાનં=શુદ્ધિનું દાન.

આદેયા (ધાં દા)=ગ્રાહ્ય, ગ્રહણ કરવા લાયક.

અનમા=નહિ નમનારી.

દેયાત્ (ધાં દા)=અર્પણ.

જિનેન્દ્રવાક્=જિનેશ્વરની વાણી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણી સંબંધી વિચાર—

“આદિ તેમજ અંતથી રહિત, વળી દીનતાથી વિમુખ, ધન વિગેરે (અલીપ્ત

૧ જે જે પવિત્ર તીર્થ, નદી વિગેરેનું જલ જનમાભિષેકમાં ભેષ્ય, તે તે જલ તે યોગ્ય જલ છે.
આ સંબંધમાં બુદ્ધો ત્રિપદ્ધિ-શાલાકા-પુરુષ-ચરિત્રનું પ્રથમ પર્વ.

૨ જિન-વાણીને અત્ર જે અનાદિ-અનન્ત વર્ણવી છે તે યુક્ત છે, કેમકે મત કાલમાં અનંત તીર્થ-
કરો થઇ ગયા છે તેમજ આગામિ કાલમાં અનન્ત થનાર છે અને વળી તે સર્વની દેશના અર્થતઃ એકજ છે.

અર્થોને) અત્યંત આપનારી, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તેમજ (ક્રોધને પણ) નહિ નમનારી એવી જિનેશ્વરની વાણી (હે મુક્તિ-રમણીના રાણી ! તમને) મતિનું દાન દો. ”—૪૭
સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્ય ‘પ્રતિપાદાન્તચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના ચમક-અલંકારથી વિશેષતઃ શોભી રહ્યું છે, કેમકે તેના દરેક પાદના અન્તના ચાર અક્ષરોથી અન્ય પાદ શરૂ થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ આ પ્રમાણે આપણે પ્રત્યેક પાદે અક્ષરની પુનરાવૃત્તિમાં ચડિયાતા એક પછી એક ત્રણ પદો બોધ્યાં. આ શબ્દાલંકારને થોડે ઘણે અંશે મૂળતો આવતો પ્રથમતૃતીયપાદાન્તપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમક-અલંકાર શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ રચેલા શ્રીપાશ્વજિનસ્તોત્રનાં આઠે પદોમાં બોવાય છે. તે સ્તોત્ર નીચે મુજબ છે:—

“ પાર્શ્વ પ્રભું શશ્વદકોપમાનં

દકોપમાનં ભવવહ્નિશાન્તૌ ।

આરાધતાં દત્તનિરન્તરાયં

નિરન્તરાયં પદમાન્તુમીડે ” ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિ.

“ હમેશને માટે નાશ પામ્યા છે ક્રોધ અને ગર્વ જેના એવા, તથા ભવરૂપી અગ્નિને શાંત કરવામાં જલસમાન તથા આરાધકો (પૂજકો) ને આપ્યા છે નિરન્તર લાભો જેણે એવા પાર્શ્વ પ્રભુને હું અન્ત-રાયરહિત એવા (મુક્તિ) પદને પ્રાપ્ત કરવાને માટે સ્તુતું છું. ”—૧

“ વીક્ષે જગન્નેત્ર ! મહાભ ! યત્ર

મહાભયત્રય તવાંહિયુગ્મમ્ ।

પુણ્યઃ સ ઇવાવસરોઽમરાલી

સરો મરાલીવ નિષેવતે યત્ ” ॥ ૨ ॥—ઉપજાતિ.

“ હે જગતના નેત્ર ! હે મહાતેજસ્વી (નાથ) ! મહાભયમાંથી રક્ષણ કરનારા એવા તારા ચરણ-યુગલ કે જેને જેમ હંસી સરોવરને સેવે છે તેવી રીતે મુરોની શ્રેણી સેવે છે, તે ચરણ-યુગલને જે (સમય) દરમિયાન હું બેઠું છું તેજ સમય પવિત્ર છે. ”—૨

“ પ્રણેમુષાં પૂર્ણસમસ્તકામં

સમસ્તકામં સકૃદ્વ્યધીશ ! ।

ભવન્તમાનસ્ય વિમાનમાયા

વિમાનમાયાઃ પ્રભવો ભવન્તિ ” ॥ ૩ ॥—ઉપેન્દ્રવજ્રા.

“ હે ઈશ્વર ! પ્રણામ કરનારાઓની પૂર્ણ કરી છે સમસ્ત અભિલાષાઓ જેણે એવા તેમજ સમન્તતઃ નાશ કર્યો છે કામદેવનો જેણે એવા આપને એકજ વાર નમસ્કાર કરીને (ભવ્ય જનો) માન અને માયાથી મુક્ત બની વિમાનની લક્ષ્મીના પ્રભુઓ બને છે. ”—૩

“ નયાલ્યમુચ્ચત્રમમ્ભગ્નમાલ-

મમ્ભગ્નમાલક્ષિતસર્વભાવમ્ ।

કૈર્નામ ધીમદ્ધિરમાનિ શાન્તં

રમાનિશાન્તં ન વચસ્ત્વદીયમ્ ” ॥ ૪ ॥—ઉપજાતિ.

“ (નૈગમાદિક) નયોથી વ્યાપ્ત એવા, વળી ઉદયમાં આવી છે આલાપકો તેમજ (સપ્તભંગી પ્રમુખ) ભંગોની શ્રેણી જેને વિષે એવા, તેમજ નાશરહિતપણે (અર્થાત્ ક્રોધ પણ કુવાદીથી ભંગ યાને આધ ન કરી શકાય એવી રીતે) દેખાડ્યા છે સર્વ પદાર્થો જેને વિષે એવા, વળી શાન્તિમય અને લક્ષ્મીના મંદિરરૂપ એવા તારા વચનને કયા બુદ્ધિશાળીઓએ પૂજ્યું નથી અથવા માન્યું નથી ? ”—૪

ગૌરીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સૌવર્ણપદ્મ શ્રીગૌરી, શ્રી‘ગૌરી’ પદ્મહસ્તિકા ।

હસ્તિકાયા મહાગોધા-ઽઽગોધામધ્વસ્તયેઽસ્તુ વઃ ॥ ૪૮ ॥ ૧૨ ॥

—અનુષ્ટુબ્

ટીકા

શ્રીગૌરી દેવતા । આગસઃ—પાપસ્ય ધામ—સદનં તસ્ય ધ્વસ્તયે । વો—યુષ્માકં ભવતુ ।
સૌવર્ણઃ પદ્મો યસ્યાઃ સા । શ્રીવદ્ ગૌરી—પીતવર્ણેત્યર્થઃ । હસ્તિકાય ઇવ કાયો યસ્યાઃ સા
હસ્તિકાયા । મહતી ગોધા વાહનં યસ્યાઃ સા । પદ્મં હસ્તે યસ્યાઃ સા ॥ ૪૮ ॥

“ નિલયં પ્રમાદેન વિના શિતામં
વિનાશિતામઙ્ગલમઙ્ગભાજામ્ ।
ત્વજ્ઞામ ધન્યઃ સ્મરતીશ ! સારં

રતીશસારઙ્ગમૃગેન્દ્રનાદમ્ ” ॥ ૫ ॥—ઉપભતિ.

“ નષ્ટ કર્યા છે રોગને જેણે એવા, તથા વિનાશ કર્યો છે પ્રાણીઓના અમંગલોનો જેણે એવા તેમજ
સારભૂત અને (વળી) કામદેવરૂપી સારંગને (નસાડી મૂકવામાં) સિંહ-નાદ જેવા એવા તારા નામને
હે નાથ ! પ્રમાદ વિના ધન્ય પુરૂષ સર્વદા સ્મરે છે. ”—૫

“ મૃત્યોઽપિ યોઽત્રાવૃજિનપ્રભાવે
જિન ! પ્રભાવૈકરસસ્ત્વયિ સ્યાત્ ।
સ રૂપવાન્ નીરુગજાશ્વસેને !

ગજાશ્વસેનેશ્વરતામુપૈતિ ” ॥ ૬ ॥—ઉપભતિ.

“ હે વીતરાગ ! હે રોગ-રહિત ! હે જન્મ-રહિત ! હે અર્થસેન (નૃપતિ)ના નન્દન ! નિર્મળ છે પ્રભાવ
જેનો એવા તારે વિષે જે (મનુષ્ય) કંકર હોધ કરીને પણ તારા પ્રભાવમાં એકરસ અને છે, તે સ્વરૂપ-
વાન્ થવા ઉપરાંત હાથી, ઘોડા અને સૈન્યની પ્રભુતાને પામે છે. ”—૬

“ મૃયાજ્ઞમો નીલતમાલકાય
તમાલકાયપ્રભ ! તુમ્યમેવ ।

ભવાત્ ત્વદન્યઃ કતમોઽવિતા ન

તમોવિતાનચ્છિદુરોર્કં પ્વ ” ॥ ૭ ॥—ઉપભતિ.

“ તમાલ વૃક્ષના જેવી જેની કાયાની કાન્તિ છે એવા હે (જિનેશ્વર !) અત્યન્ત નીલ (કૃષ્ણ) કેશવાળા
એવા તનેજ (મારો) નમસ્કાર હોજો. જેમ અંધકારના સમૂહનો નાશ કરવામાં સૂર્યજ (સમર્થ) છે, તેમ
(અમને સંસારરૂપી કેદખાનામાંથી) બચાવનાર તારા સિવાય અન્ય કોઈ નથી. ”—૭

“ ત્વદુક્તકૃત્યેષ્વિરામવામે
વિરામ ! વામેય ! મયિ પ્રસીદ્ ।

ભગ્યાન્ સ્તવઃ પાતુ જિનપ્રભોઽયં

જિનપ્રભો યં વિદધે યતીન્દ્રઃ ” ॥ ૮ ॥—ઉપભતિ.

“ હે વિશેષતઃ રમણીય (જિનેશ્વર) ! હે વામા (રાણી)ના પુત્ર ! તં કથન કરેલાં કૃત્યો પ્રતિ નિરંતર
પ્રતિકૂળ રહેનારા એવા મારા (જેવા પ્રમાદી) ઉપર તું પ્રસન્ન થા. જે (આ) સ્તવનને આ જિનપ્રભ
મુનીશ્વરે (આચાર્યે) બનાવ્યું છે, તે આ સ્તવન કે જેમાં વીતરાગની પ્રભા (ગુણો) છે તે ભવ્ય (જનો)નું
રક્ષણ કરો. ”—૮

અન્વય:

સૌવર્ણ-પટ્ટા, શ્રી-ગૌરી પદ્મ-હસ્તિકા, હસ્તિન-કાયા, મહત્-ગોધા શ્રી-‘ગૌરી’ ઘઃ આગસ-ધામન-ધ્વસ્તયે અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

પટ્ટ=(૧) પીઠ; (૨) રાજ-સિંહાસન; (૩) ઢાલ; (૪)

ઉત્તરીય વસ્ત્ર.

સૌવર્ણપટ્ટા=સુવર્ણનો પટ્ટ છે જેનો એવી.

ગૌરી=પીતવર્ણી.

શ્રીગૌરી=લક્ષ્મી (દેવી)ના સમાન પીતવર્ણી.

ગૌરી=ગૌરી (દેવી.)

શ્રીગૌરી=શ્રીગૌરી (દેવી).

પદ્મ=કમળ.

હસ્ત=હાથ.

પદ્મહસ્તિકા=પદ્મ છે હાથમાં જેના એવી.

હસ્તિન=કુંજર, હાથી.

કાયા=શરીર, દેહ.

હસ્તિકાયા=હાથીના જેવું શરીર છે જેનું એવી.

ગોધા=એક જાતનો સાપ, ઘો.

મહાગોધા=મોટી ગોધા છે વાહન જેનું એવી.

આગસ=પાપ.

ધામન=ગૃહ.

ધ્વસ્તિ=ધ્વંસ, નાશ.

આગોધામધ્વસ્તયે=પાપના ગૃહના નાશને અર્થે.

ઘઃ (મૂં યુષ્મદ્) =તમારા.

શ્લોકાર્થ

ગૌરી દેવીની સ્તુતિ—

“ સુવર્ણના પટ્ટવાળી, લક્ષ્મીના જેવી પીતવર્ણી, પદ્મ છે હસ્તમાં જેના એવી, કુંજરના જેવા (પ્રૌઢ) દેહવાળી તથા મોટી ગોધા છે વાહન જેનું એવી શ્રીગૌરી (દેવી) (હે મુક્તિ-યોગ્ય પ્રાણીઓ!) તમારા પાપરૂપી ધામના ધ્વંસને માટે થાઓ. ”—૪૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પણ એક પ્રકારના ચમત્કથી શોભે છે એ દેખીતી વાત છે. આ પદ્યના પ્રથમ ચરણના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારંભ થયો છે અને એવીજ રીતે દ્વિતીય ચરણના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી તૃતીય ચરણ શરૂ થાય છે. પરંતુ તૃતીય ચરણના છેવટના બે અક્ષરોથી ચતુર્થ ચરણનો પ્રારંભ થાય છે, એ વાત બૂલવા જેવી નથી.

ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ગૌરવર્ણી હોય તે ગૌરી’ એમ ગૌરી શબ્દ સૂચવે છે. આ ગૌરી દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એ ગૌરવર્ણી છે અને ગોપિકા એ એનું વાહન છે. વિશેષમાં એ હસ્તમાં સહસ્ર-પત્રી કમલ રાખે છે. એના સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ ગોધાસનસમાસીના, કુન્દકર્પૂરનિર્મલા ।

સહસ્રપત્રસંયુક્ત-પાણિગૌરી શ્રિયેઽસ્તુ નઃ ॥ ”

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૨.

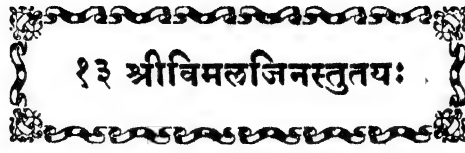
આ દેવીના સ્વરૂપ ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ તો નિર્વાણ-કલિકા પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા ગૌરીદેવી કનકગૌરી ગોધાવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદમુશલયુતદક્ષિણકરામક્ષમાલાકુવલ્યાલક્રુતવામહસ્તાં ચેતિ ” અર્થાત્ ગૌરી દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ જપ-માલા અને કમલથી અલંકૃત છે.

निर्वाणकलिकायाम—

“गौरीं देवीं कनकगौरीं गोध्रावाहनां चतुर्भुजां वग्दमुमलयुतदक्षिण-
कगं अक्षमालाकुचलयालङ्कृतवामहस्तां चेति ।”

અથ શ્રીવિમલનાથસ્ય સંસ્તવનમ્—

નિજમહિમવિજિતકમલં

પ્રમદભરાનમ્રદેવપૂજિતકમલમ્ ।

વિમલસ્ય ધામયુગલં—

ઘનીયગુણસમ્પદભિનુત ક્રમયુગલમ્ ॥ ૪૯ ॥

—આર્યાંગીતિઃ

ટીકા

નિજમહિમ્ના વિજિતં કમલં યેન તત્ । હર્ષભરેણ આનમ્રાશ્ચ તે દેવાશ્ચ તૈઃ પૂજિતમ્ ।
ધામ-તેજઃ તત્ યુનક્તીતિ ધામયુક્ । અલક્ષ્ણીયા ગુણાનાં સમ્પદ્ યસ્ય તત્ । અભિનુત-
અભિદ્રુત ॥ ૪૯ ॥

અન્વયઃ

વિમલસ્ય નિજ-મહિમન્-વિજિત-કમલં, પ્રમદ-ભર-આનમ્ર-દેવ-પૂજિતકં અલં ધામન્-યુક્,
અ-લક્ષ્ણીય-ગુણ-સમ્પદ્ ક્રમ-યુગલં અભિનુત ।

શીલ્પ-દાર્થ

કમલ=કમળ.

નિજમહિમવિજિતકમલં=પોતાના મહિમા વડે વિજય
મેળવ્યો છે કમલના ઉપર જેણે એવા.

ભર=સમૃદ્ધ.

પૂજિત (ધા° પૂજ)=પૂજેલ.

પ્રમદભરાનમ્રદેવપૂજિતકં=હર્ષના સમૃદ્ધપૂર્વક પ્રણામ
કરનારા દેવો વડે પૂજાયેલા.

વિમલસ્ય (મૂ° વિમલ)=વિમલ(નાથ)ના.

ધામન્=તેજ.

યુક્=એડવું.

ધામયુક્=તેજને એડનાર, તેજસ્વી.

અલક્ષ્ણીય (ધા° લક્ષ્)=જેનો પરાભવ ન થઈ શકે
તેવા.

ગુણ=ગુણ.

અલક્ષ્ણીયગુણસમ્પદ્=અલંધનીય છે ગુણોની સંપત્તિ
જેની એવા.

અભિનુત (ધા° નુ)=તમે સ્તવો.

ક્રમયુગલં=ચરણ-યુગલને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિમલનાથનું સંસ્તવન—

“ પોતાના મહિમા વડે પરાજિત કર્યું છે કમલને જેણે એવા, તથા વળી હર્ષના
સમૃદ્ધપૂર્વક નમસ્કાર કરનારા અમરો વડે પૂજાયેલા એવા, તેમજ વળી અત્યંત તેજસ્વી

તથા અલંધનીય છે ગુણોની સંપત્તિ જેની એવા 'વિમલ(નાથ)ના ચરણ-યુગલને (હે ભવ્ય જનો !) તમે (અત્યંત) સ્તવો. "—૪૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં તૃતીય પદ્યને મળતું આવે છે, કેમકે આનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ કાવ્યમાં જે ચમક પ્રધાન પદ્ય ભોગવે છે, તે ચમકનો આ પદ્યથી પુનઃ પ્રારંભ થાય છે.

જિન-સેવા—

શમિતાશ્વિલરુજિ નાનાં—

ભોજોદરલાલિતેઽતિચારુ જિનાનામ્ ।

ચરણયુગે દિવિજનતે

ભક્તિં કુરુ દુર્લભે ભુવિ જનતે ! ॥ ૫૦ ॥

—આર્યા૦

ટીકા

હે જનતે ! ભક્તિં કુરુ । ચરણયુગે । શમિતા અશ્વિલા રુજો-રોગા યેન તત્ તસ્મિન્ । નાનામ્ભોજાનાઃદરં તસ્મિન્ લાલિતે-વૃદ્ધિં નીતે । અતિચારુ લાલિતક્રિયાવિશેષણં ઇતત્ । દિવિજા-દેવાસ્તૈર્નતં તસ્મિન્ । દુઃખેન લભ્યં તસ્મિન્ ॥ ૫૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જનતે ! જિનાનાં શમિત-અશ્વિલ-રુજિ, અતિ-ચારુ નાના-અમ્ભોજ-ઉદર-લાલિતે, દિવિજ-નતે ભુવિ દુર્લભે ચરણ-યુગે ભક્તિં કુરુ ।

શીઘ્ર-દાર્થ

શમિત (ધા૦ શમ્)=શાંત કરાયેલ.

રુજ્=રોગ, વ્યાધિ.

શમિતાશ્વિલરુજિ=શાંત કરાયા છે સમસ્ત રોગો જેના વડે એવા.

અમ્ભોજ=કમળ.

ઉદર=મધ્ય ભાગ.

લાલિત (ધા૦ લલ્)=વૃદ્ધિને પામેલ.

નાનામ્ભોજોદરલાલિતે=વિવિધ કમલોના મધ્ય ભાગને વિષે વૃદ્ધિ પામેલ.

અતિચારુ=અત્યંત મનોહર રીતે.

જિનાનાં (મૂ૦ જિન)=તીર્થંકરોના.

યુગ=યુગલ, બેનું બેડું.

ચરણયુગે=પાદ-યુગલને વિષે.

દિવિજ=દેવતા.

નત (ધા૦ નમ્)=પ્રણામ કરેલ.

દિવિજનતે=દેવતાઓ વડે પ્રણામ કરાયેલા.

કુરુ (ધા૦ કૃ)=પું કર.

દુર્લભે (મૂ૦ દુર્લભ)=દુર્લભ.

જનતે ! (મૂ૦ જનતા)=હે જન-સમૂહ !

૧ આ તેરમા તીર્થંકર શ્રીવિમલનાથને લગતી ટુંક હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના પૃ૦ ૧૬૫ માંથી મળી શકશે.

શ્લોકાર્થ

જિન-સેવા—

“ શાંત કરાયા છે સમસ્ત રોગો જેનાથી એવા, વળી વિવિધ કમલોના મધ્ય ભાગને વિષે અત્યંત મનોહર રીતે વૃદ્ધિ પામેલા, તેમજ દેવતાઓ વડે પ્રણામ કરાયેલા તથા વળી પૃથ્વીને વિષે દુર્લભ એવા જિનોના ચરણ-યુગલને વિષે હે જન-સમૂહ ! તું ભક્તિ કર. ”—૫૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અર્થકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ ‘પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના શબ્દાલંકારથી શોભે છે અને તેમ હોવાને લીધે આ પદ્યો છઠ્ઠા પદ્યને યમકના વિષયમાં મળતાં આવે છે.

૫ ૫ ૫ ૫

જિનવાણીસ્તુતિ:—

વિજિતવતી સુરવં ઘા-

માપૂરિતવન્તમમ્બુદં સુરવન્ધ્યા ।

વીરસ્ય ભવાદવતાદ્

વાણી કેનાપિ ન વિજિતા વાદવતા ॥ ૫૧ ॥

—આર્યો

ટીકા

વીરસ્ય જિનસ્ય વાણી ભવાત્ અવતાત્-રક્ષતાત્ । વિજિતવતી-તિરસ્કૃતવતી અમ્બુદમ્ । શોભનો રવઃ-શબ્દો यस્ય તમ્ । ઘાં-આકાશં આપૂરિતવન્તમ્ । કિંભૂતા વાક્ ? સુરૈર્વન્ધ્યા । તથા કેનાપિ વાદવતા-વાદિના ન વિજિતા ॥ ૫૧ ॥

અન્વયઃ

ઘાં આપૂરિતવન્તં, સુ-રવં અમ્બુદં વિજિતવતી, સુર-વન્ધ્યા, કેન અપિ વાદવતા ન વિજિતા વીરસ્ય વાણી ભવાત્ અવતાત્ ।

શબ્દાર્થ

વિજિતવતી (ધાં જિ)=વિજય મેળવેલી.

રવઃ=ધ્વનિ, અવાજ.

સુરવં=સુન્દર ધ્વનિ છે જેનો એવા.

ઘાં (મૂં દિવ્)=આકાશને.

આપૂરિતવન્તં (ધાં પૂર)=પૂરી દીધેલ.

અમ્બુદં (મૂં અમ્બુદ)=મેઘને.

વન્ધ્યા (ધાં વન્દ)=વન્દન કરવા લાયક.

સુરવન્ધ્યા=દેવોને વન્દન કરવા લાયક.

વીરસ્ય (મૂં વીર)=વીરની.

અવતાત્ (ધાં અવ્)=અથાવો.

વાણી=વાણી, દેશના.

કેન (મૂં કિમ્)=કોઈથી.

વિજિતા (ધાં જિ)=જીતાયેલી.

વાદવતા (મૂં વાદવત્)=વાદી વડે.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની સ્તુતિ—

“આકાશને પૂરી નાખનારો તથા વળી શોભાયમાન ગર્જનાથી યુક્ત એવા મેઘ ઉપર વિજય મેળવનારી તેમજ ડોઢ પણ વાદીથી નહિ જીતાયેલી એવી વીરની વાણી (હે ભગ્યો!) (તમને) ભવ(—ભ્રમણ)થી બચાવો.”—૫૧

✽ ✽ ✽ ✽

ગાન્ધારીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

પવિમુશલકરા લામં

શુભં ક્રિયાદધિવસન્ત્યતિકરાલાભમ્ ।

કમલં રાગાન્ધારી-

રણકૃત્નીલઃ મોત્કરા ‘ગાન્ધારી’ ॥ ૫૨ ॥ ૧૩ ॥

—આર્યોઃ

ટીકા

પવિશ્ચ મુશલં ચ પવિમુશલે તે કરયોર્યસ્યાઃ સા । કમલં અધિવસન્તી । “ઉપાન્વ-ધ્યાઙ્વસઃ” (સિ૦ અ૦ ૨, પા૦ ૨, સૂ૦ ૨૧) इत्यनेनाधारस्य कर्मता । कमले स्थिते-त्यर्थः । किंविधं पद्मं ? अतीव कराला-अभङ्गुरा (आभा) च्छाया यस्य तत् । रागेणा-न्धाश्च तेऽरयश्च तेषां ईरणं-प्रेरणं करोतीति कृत् । नीलप्रभाणामुत्करो यस्याः सा ॥ ५२ ॥

અન્વયઃ

પવિ-મુશલ-કરા, અતિ-કરાલ-આભં કમલં અધિવસન્તી, રાગ-અન્ધ-અદિ-ઈરણ-કૃત્, નીલ-પ્રભા-ઉત્કરા ‘ગાન્ધારી’ શુભં લામં ક્રિયાત્ ।

શીખરાર્થ

મુશલ=મુસળું, સાંધેલું.

કર=હાથ.

પવિમુશલકરા=વજ્ર અને મુસળું છે હાથમાં જેના એવી.

લામં (મૂં લામ)=લાભને.

શુભં (મૂં શુભ)=શુભ.

ક્રિયાત્ (ધા૦ કૃ)=કરો.

અધિવસન્તી (ધા૦ વસ)=વસનારી.

કરાલ=ઉચ્ચ.

અતિકરાલાભં=અતિશય કરાલ છે કાન્તિ જેની એવા.

કમલં (મૂં કમલ)=કમલ ઉપર.

અન્ધ=આંધળા.

ઈરણ=પ્રેરણ.

રાગાન્ધારીરણકૃત્=રાગાંધ દુશ્મનોને પ્રેરણ કરનારી.

નીલ=શ્યામ.

નીલપ્રમોત્કરા=શ્યામ છે પ્રભાનો સમૂહ જેનો એવી.

ગાન્ધારી=ગાન્ધારી (દેવી).

મોંવાળી જીવનચરિત્ર

મોંવાળીજીની જીવનચરિત્ર અને તેમની ભવનુ મેં લખાવ્યું છે. તેમની જીવનચરિત્રની કથાને લેવા.

શ્લોકાર્થ

ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ—

“વજ્ર અને મુશળ છે હાથમાં જેના એવી, વળી અતિશય ઉચ્ચ (અર્થાત્ અલંગુર) છે કાન્તિ જેની એવા કમલ ઉપર નિવાસ કરનારી, તથા વળી રાગાંધ દુશ્મનોને પ્રેરણા કરનારી તેમજ નીલ છે પ્રભાનો સમૂહ જેનો એવી ગાન્ધારી (દેવી) (હે ભગ્યે ! તમને) શુભ લાભ કરો.”—૫૨

સ્પષ્ટીકરણ

ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ—

આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ અભય અને વજ્રથી વિભૂષિત છે. વળી તે નીલવર્ણી છે અને કમલ એ એનું આસન છે. આ વાતની નિર્વાણ-કલિકા સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા ગાન્ધારીદેર્ષી નીલવર્ણાં કમલાસનાં ચતુર્ભુજાં વરદમુશલયુતદક્ષિણકરામયકુલિશ-યુતવામહસ્તાં ચેતિ.”

આચાર-દિનકર પણ આ વાતનું સમર્થન કરે છે, કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“શતપત્રસ્થિતચરણા, મુસલં વજ્રં ચ હસ્તયોર્વધતી ।

કમનીયાઙ્ગનકાન્તિ-ગાન્ધારી ગાં શુભાં દદ્યાત્ ॥” —આર્યા

આચાર્ય ૦ પત્રાંક ૧૬૨.

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

निरेति गदवल्लरीगुपिलजन्मकान्तारतः

प्रणम्य यमनीप्सितोपनतदिव्यकान्तारतः ।

अनन्तजिदसौ जयत्यभिमतायदो घस्मरः

समस्तजगदंहसां हतकृतापदोघस्मरः ॥ ५३ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

टीका

असौ अनन्तजित् तीर्थकरो जयति । यं प्रणम्य जीवो निरेति—निर्गच्छति । कस्मात् ? गदा—रोगा एव वल्लर्यो—लतास्ताभिर्गुपिलं—गहनं जन्म एव कान्तारं—वनं तस्मात् । किंभूतः सन् निरेति ? अनीप्सितमेव—अनाधुमिष्टमेव उपनतं—आगतं दिव्यकान्तानां रतं—सुखं यस्य सः । अभिमतं सुखं तस्य आयः—प्राप्तिस्तं ददातीति अ०दः, जिनविशेषणम् । घस्मरो—विनाशकः । समस्तजगतां अहांसि—पापानि तेषाम् । कृत आपदां ओघो येन स्मरेण स (ततः) कर्मधारयः । हतः कृतापदोघस्मरो येन सः ॥ ५३ ॥

अन्वयः

यं प्रणम्य अन्-ईप्सित-उपनत-दिव्य-कान्ता-रतः (सन् जीवः) गदवल्लरी-गुपिल-जन्मन्-कान्तार-तः निरेति, असौ अभिमत-आय-दः, समस्त-जगत्-अंहसां घस्मरः, हत-कृत-आपद्-ओघ-स्मरः 'अनन्तजित्' जयति ।

शब्दार्थ

निरेति (धा० इ)=अडार नीडणी जय छे.

गद=रोग.

वल्लरी=पेक्ष, लता.

गुपिल=गडत.

कान्तार=वन, जंगल.

गदवल्लरीगुपिलजन्मकान्तारतः=रोगरूपी लताओ
वडे गडन ओवा जन्मरूपी वनभांथी.

प्रणम्य (धा० नम्)=प्रणाम करीने.

अनीप्सित=वगर धुञ्छाओ.

उपनत (धा० नम्)=उपस्थित, पामेक्ष.

कान्ता=लक्षणा, श्री.

रत=सुभ.

अनीप्सितोपनतदिव्यकान्तारतः=वगर धुञ्छाओ
प्राप्त थयुं छे दिव्यांगनानुं सुभ नेने ओवो.

અનન્તજિત્=અનન્તજિત્, અનન્તનાથ.
અભિમત (ધાન્ મન્)=અભીષ્ટ, વાંછિત.
અભિમતાયદ્=અભીષ્ટ લાભને દેનારા.
ઘસ્સરઃ (મૂન્ ઘસ્સર)=વિનાશક, નાશ કરનારા.
અહસ્=પાપ.

સમસ્તજગદંહસાં=સમસ્ત જગતનાં પાપોના.

સ્સર=કામદેવ, મદન.

હતકૃતાપદોઘસ્સરઃ=કયોં છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે
એવા કામદેવને હણ્યો છે જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ—

જે (તીર્થંકર)ને પ્રણામ કરીને, ઇચ્છતો નથી છતાં પણ પ્રાપ્ત થયું છે દિવ્યાંગનાનું
સુખ જેને એવો થયો થકા (જીવ) વ્યાધિરૂપી વેલોથી ગહન એવા જન્મ (—મરણ)
રૂપ જંગલમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, તે, અભીષ્ટ લાભોને દેનારા, સમસ્ત જગતનાં
પાપોનો સંહાર કરનારા તથા વળી (ઉત્પન્ન) કયોં છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે એવા મદનને
(પણ) હણ્યો છે જેણે એવા 'અનન્તજિત્ (તીર્થંકર) જયવંતા વર્તે છે.'—૫૩

તીર્થંકરના નામ સંબંધી વિચાર—

ચૌદમા તીર્થંકરનું પ્રચલિત નામ 'અનન્ત' છે, પરંતુ આ પદમાં 'અનન્તજિત્' એમ
આપ્યું છે તે શું યોગ્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આ પ્રશ્નના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તે પૂર્વે
એ પણ વાત ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે કે જાણીએ પદમાં તો વીસમા તીર્થંકરના 'મુનિસુવત્'
નામને બદલે 'સુવત્'નો ઉલ્લેખ છે તેનું કેમ વાડ? આ તો વધારે અયોગ્ય વાત છે એમ
ઉપલેક દૃષ્ટિએ વિચારનારને લાગે, પરંતુ તેમ નથી. એ વાતની કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્ર-
સૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ સાક્ષી પૂરે છે. ત્યાં તીર્થંકરોનાં નામાન્તરો વિષે ઉલ્લેખ
કરતાં કહ્યું છે કે—

“ઋષભો વૃષભઃ શ્રેયાન્, શ્રેયાંસઃ સ્યાદનન્તજિદનન્તઃ ।
સુવિધિસ્તુ પુષ્પદન્તો, મુનિસુવત્સુવતૌ તુલ્યૌ ॥ —આર્યા
અરિષ્ટનેમિસ્તુ નેમિ-વીરશ્ચરમતીર્થંકૃત્ ।
મહાવીરો વર્ધમાનો, દેવાયો જ્ઞાતનન્દનઃ ॥ ” —અનુષ્ટુપ્

—પ્રથમ કાણ્ડ, પદ્યાંક ૨૯-૩૦.

અર્થાત્ 'ઋષભ' અને 'વૃષભ', 'શ્રેયાન્' અને 'શ્રેયાંસ', 'અનન્તજિત્' અને
'અનન્ત', 'સુવિધિ' અને 'પુષ્પદન્ત' તેમજ 'મુનિસુવત્' અને 'સુવત્' એ સમાન છે. એવીજ
રીતે 'અરિષ્ટનેમિ' અને 'નેમિ' પણ સમાન છે. અન્તિમ તીર્થંકરનાં વીર, મહાવીર, વર્ધમાન,
દેવાય અને જ્ઞાતનન્દન એ નામાન્તરો છે.

❧ ❧ ❧ ❧

૧ 'અનન્તજિત્' શબ્દસ્ય શ્યુત્પત્તયર્થઃ—

“અનન્તકર્માશાન્ જયતિ અનન્તૈર્જાનાદિમિર્બા જયત્યનન્તજિત્, યદ્વા ગર્ભસ્થિતે જનન્યા અનન્તરજ્ઞદામ દૃષ્ટં
જયતિ ચ ત્રિભુવનેઽપિ દ્યુત્યનન્તજિત્ ”

—અભિધાનચિન્તામણિસ્વોપજ્ઞટીકાયામ્

૨ આ ચૌદમા તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૭૫)માં આલેખવામાં
આવી છે.

જિનાનાં વિજય:—

भवन्ति न यदानता वरविधावलीकाननाः

श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकाननाः ।

प्रपञ्चितजगद्बृहदुरितकूपतारा जिना

जयन्ति वपुषेह तेऽनुपमरूपताराजिना ॥ ૫૪ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

પ્રપજ્ઞિતાનિ જગતિ બૃહદુરિતાન્યેવ કૂપસ્તં તરન્તીતિ તારાઃ । શ્રુતમેવ જ્વલનસ્તેન ભસ્મસાત્કૃતં ભવાવલીકાનનં-વનં યૈસ્તે । જિના વપુષા જયન્તિ । યદાનતાઃ સન્તો વરકર્તૃબ્યે અલીકમુખા ન ભવન્તિ । વપુષા કિંભૂતેન ? અનુપમરૂપતયા રાજિના-શોભિતેન ॥ ૫૪ ॥

અન્વયઃ

યદ્-આનતાઃ (પ્રાણિનઃ) વર-વિધૌ અલીક-આનનાઃ ન ભવન્તિ, તે શ્રુત-જ્વલન-ભસ્મ-સાત્-કૃત-ભવ-આવલી-કાનનાઃ, પ્રપજ્ઞિત-જગત્-બૃહત્-દુરિત-કૂપ-તારાઃ જિનાઃ અનુપમ-રૂપતા-રાજિના વપુષા ઇહ જયન્તિ ।

શીખરાર્થ

આનત (ધા० નમ્)=નમેલા, પ્રણામ કરેલા.
યદાનતાઃ=જેને પ્રણામ કરેલા.
વરવિધૌ=ઉત્તમ કાર્યને વિષે.
અલીક=અસત્ય, ભૂંડું.
આનન=મુખ, વદન.
અલીકાનનાઃ=અસત્ય છે મુખ જેમનું એવા.
શ્રુત=શ્રુત-શ્રાવ.
જ્વલન=અગ્નિ, આગ.
ભસ્મ=રાખ, રાખોડી.
સાત્=એક જાતનો પ્રત્યય.
કાનન=વન, અરણ્ય.
શ્રુતજ્વલનભસ્મસાત્કૃતભવાવલીકાનનાઃ=શ્રુતરૂપ

અગ્નિ વડે ભસ્મીભૂત કર્યું છે ભવની શ્રેણિરૂપ વનને જેમણે એવા.
પ્રપજ્ઞિત=ફેલાવેલા, વિસ્તીર્ણું.
બૃહત્=મોડું.
કૂપ=કુવો.
તાર (ધા० તૃ)=તરી જનારા.
પ્રપજ્ઞિતજગદ્બૃહદુરિતકૂપતારાઃ=જગતને વિષે વિસ્તાર પામેલા મહાપાપરૂપ કૂપને તરી જનારા.
જયન્તિ (ધા० જિ)=જય પામે છે.
વપુષા (ધા० વપુસ્)=શરીર વડે.
રૂપતા=સૌન્દર્ય.
અનુપમરૂપતારાજિના=અસાધારણ સૌન્દર્ય વડે શોભતા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેના વિજય—

જેમને પ્રણામ કરેલા (જીવો) ઉત્તમ કાર્યને વિષે અસત્ય-મુખ વાળા થતા નથી (અર્થાત્ એક વખત ઉચિત કાર્ય કરવા હા પાડ્યા પછી તેવું કાર્ય જરૂર કરે છે), તેઓ

કે જેમણે શ્રુતરૂપ અગ્નિ વડે ભવ-શ્રેણિ રૂપ વનોને ખાળીને ભસ્મીભૂત કર્યા છે તથા જેઓ જગત્માં વિસ્તાર પામેલા એવા મહાપાતકરૂપ કૂપને તરી જાય છે, તે જિનો અલૌકિક સૌન્દર્યથી શોભતા દેહ વડે અત્ર જાય પામે છે.”—૫૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમત્કાર—

આ પદનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની સમાનતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે, એથી કરીને આ પદ ‘પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે.

શ્રુત-જ્ઞાન—

જૈન શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો પાડ્યા છે—(૧) મતિ, (૨) શ્રુત, (૩) અવધિ, (૪) મનઃપર્યય અને (૫) કેવલ. આ પાંચ પ્રકારો પૈકી પરોક્ષ પ્રમાણરૂપ, મતિપૂર્વક, શાસ્ત્ર-શ્રવણ અથવા તેના પઠન ઉપર આધાર રાખનારૂં, ત્રિકાલનિષયક તેમજ અંગબાહ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટ એમ બે મુખ્ય લેહોવાળું જ્ઞાન શ્રુત-જ્ઞાન છે. શબ્દ-શ્રવણથી ઉપજતો બોધ યાને શબ્દ-બોધ તે શ્રુત-જ્ઞાન છે, જ્યારે શબ્દજનિત અર્થ-બોધથી અતિરિક્ત, ઇન્દ્રિયાર્થસંબંધજન્ય બોધ તે મતિજ્ઞાન છે. ઉપર્યુક્ત પાંચ જ્ઞાનોની સ્થૂળ માહિતી અધ્યાત્મ-તત્વાલોકમાંથી મળી શકશે, જ્યારે તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો વિશેષાવશ્યક, નંદીસૂત્ર વિગેરે પ્રૌઢ ગ્રંથોમાંથી મળશે.

શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા—

આ પદમાં જે એમ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા ભવરૂપી વનો ભસ્મીભૂત બને છે (અને તેમ થતાં મુક્તિ મળે છે) તે કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. કેમકે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે ‘ચૌદપૂર્વધર’ યાને શ્રુત-કેવલી જે આહાર લાવે તે આહાર કેવલ-જ્ઞાનીને પણ કલ્પે છે. વળી જો કે શ્રુત-જ્ઞાન સ્વપર્યાયથી કે પરપર્યાયથી કેવલજ્ઞાનના સમાન નથી, પરંતુ સ્વ-પર ઉભય પર્યાય વડે તો તે તેના સમાન છે. કહ્યું પણ છે કે—

“સંયપજ્ઞાપહિ ઉ કેવલેણ તુલં ન હોજ્ઞ ન પરેહિં ।

સયપરપજ્ઞાપહિ તુ તુલં તં કેવલેણેવ ॥

—વિશેષાવશ્યક, ગાથાંક ૪૯૩.

વિશેષમાં જેણે પૂરેપૂરા દશ પૂર્વનું અધ્યયન કર્યું હોય, તે જીવ પણ કદી પણ અભવ્યરૂપી અસભ્ય સભાનો સભ્ય બનતો નથી. અર્થાત્ તે જીવને નિર્વાણ-નગરે જવાનો પરવાનો મળી જાય છે. આ ઉપરથી શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા સમજી શકાય છે.

જિનેશ્વરના દેહનું વર્ણન—

જોકે જિનેશ્વરના દેહનું યથોચિત વર્ણન કરવું તો અશક્ય છે, છતાં પણ કલ્પ-સૂત્રની શ્રીવિનયવિજયજીએ રચેલી સુબોધિકા નામની (સૂ. ૧૦૮ ની) વૃત્તિમાં આપેલાં નિઝ-લિખિત પદ્યો તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

૧ આ સંબંધમાં જુઓ વીર-ભક્તામરના ૨૪મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

સ્વકપર્યાયેસ્તુ કેવલેન તુલ્યં ન મવતિ ન પરૈઃ ।

સ્વકપરપર્યાયેસ્તુ તુલ્યમેવ તત્ત્વ કેવલેન ॥

“ દ્વિજરાજમુખો ગજરાજગતિ-
 રહ્નોષ્ઠપુટઃ સિતદન્તતતિઃ ।
 શિતિકેશમરોઽમ્બુજમજ્જુકરઃ
 સુરમિશ્વસિતઃ પ્રમયોલ્લસિતઃ ॥ ૧ ॥—તોટકચ્છન્દઃ
 મતિમાન્ શ્રુતવાન્ પ્રથિતાવધિયુક્
 પૃથુપૂર્વેભવસ્સરણો ગતરુક્ ।
 મતિકાન્તિધૃતિપ્રભૃતિસ્વગુણે-
 જગતોઽપ્યધિકો જગતીતિલકઃ ॥ ૨ ॥”—યુગ્મમ્

અર્થાત્—જેમનું વદન ચંદ્ર જેવું છે, જેમની ચાલ ઐરાવત હાથીના જેવી છે, જેમના હોઠ રાતા છે, વળી જેમના કાંતાની પંક્તિ દૂધ જેવી સફેદ છે, જેમના કેશનો સમૂહ કાળો છે, જેમના હાથ કમલના જેવા નાળૂક છે, જેમનો શ્વાસ સુગંધથી ભરપૂર છે તથા વળી જેઓ કાંતિથી દીપી રહ્યા છે, તેમજ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના ધારક હોવા ઉપરાંત જેમનું અવધિજ્ઞાન અતિશય વિસ્તૃત છે, વળી જેમનું પૂર્વભવ-સ્મરણ વિસ્તારવાળું છે, જેઓ રોગ-રહિત છે તેમજ મતિ, કાન્તિ, ધૃતિ, ઇત્યાદિ ગુણોએ કરીને જે જગત્થી અદિયાતા છે, તે જિનેશ્વર જગતના તિલકસમાન છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું સૌન્દર્ય-લાવણ્ય પણ તીર્થંકરના દેહ-લાવણ્ય આગળ તો કશી ગણતરીમાં નથી, તો પછી આવા ‘અપૂર્વ’ દેહનું વર્ણન તો મારા જેવો ક્યાંથીજ કરી શકે ?

❖ ❖ ❖ ❖

જિન-વાળ્યાઃ પ્રાધાન્યમ્—

અવન્ત્યખિલવિષ્ટપાશ્રિતસમાજનાસૂનૃતા

જયત્યમરયોગિભિઃ કૃતસમાજના સૂનૃતા ।

જિનેન્દ્રગદિતા નયાદિવસુપાઽત્ર ગીર્વાણતા-

મિતા રિપુવિભેદને કૃતસુપાત્રગીર્વાણતા ॥ ૫૫ ॥

—પૃથ્વી

૧ સરખાવો—

“ સશ્વસુરા જહ્ રૂવં, અંગુટપમાણયં વિરુદ્ધેજ્ઞા ।

જિનપાયંયુદ્ધં પદ્મ, જ સોદ્ધય તં જહિંગાલો ॥ ”

—આવશ્યક-નિર્યુક્તિ, ગાથાંક ૫૬૯.

[સર્વસુરા યદિ રૂપમજ્જુષ્ઠપ્રમાણં ચિકુર્વીરન્ ।

જિનપાદાજ્જુષ્ઠં પ્રતિ ન જોમતે સદ્ યથાઽજ્ઞારઃ ॥]

અર્થાત્—જો સમસ્ત દેવો અંગુઠા જેવડું ૩૫ દિવ્ય શક્તિ વડે વિકુર્વે, તો પણ તે સૂર્યની સંમુખ અંગારાની જેમ તે જિનેશ્વરના અંગુઠા આગળ શોભા પામે નહિ.

૨ તીર્થંકરનો દેહ અનુપમ હોવાથી તો ‘ઔદારિક’ શબ્દનો અર્થ વિચારતાં ‘ઝઠ્ઠતાર-ઝઠ્ઠાર’ એમ ઉલ્લેખ કરી શકાય છે.

ટીકા

જિનેન્દ્રગદિતા ગીઃ-વાણી જયતિ । કિં કુર્વન્તી ? અવન્તી-રક્ષન્તી । અખિલવિષ્ટપે આશ્રિતા ચાસૌ સભા ચ તસ્યાં જનાસ્તેષાં અસૂન્-પ્રાણાન્ । ઋતા-અધ્યાપનીયા । અમરાશ્ચ યોગિનશ્ચ તૈઃ કૃતં સભાજનં-આતિથ્યં યસ્યાઃ સા । સૂનૃતા-સત્યા । નયાદય એવ વસૂનિ-નિધાનાનિ પાતીતિ યા । અત્ર રિપુભેદને વાણતાં ઇતા-પ્રાપ્તા । કૃતા શોભનપાત્રાણાં ગીર્વાણતા-દેવત્વં યયા ॥ ૫૫ ॥

અન્વયઃ

અખિલ-વિષ્ટપ-આશ્રિત-સભા-જન-અસૂન્ અવન્તી, ઋતા, અમર-યોગિભિઃ કૃત-સભાજના, સૂનૃતા, નય-આદિ-વસુ-પા, રિપુ-વિભેદને વાણતાં ઇતા, કૃત-સુપાત્ર-ગીર્વાણતા, જિન-ઇન્દ્ર-ગદિતા ગીઃ અત્ર જયતિ ।

શીઘ્રાર્થ

અવન્તી (ધા० અવ)=રક્ષણ કરનારી.
આશ્રિત (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.
સભાજન=સભ્ય.
અખિલવિષ્ટપાશ્રિતસભાજનાસૂન્=સમસ્ત બ્રહ્માણુને આશ્રીને રહેલા સભ્યોના પ્રાણોને.
ઋતા (મૂ० ઋત)=અભ્યાસ કરવા લાયક.
યોગિન્=યોગી, મુનિવર.
અમરયોગિભિઃ=દેવો અને મુનિવરો વડે.
સભાજન=આતિથ્ય, પરોણાગત.
કૃતસભાજના=કર્તુ છે આતિથ્ય જેનું એવી.
સૂનૃતા (મૂ० સૂનૃત)=સત્ય, સાચી.
ગદિત (ધા० ગદ્)=કહેલી.
જિનેન્દ્રગદિતા=જિનવરે કહેલી.

વસુ=નિધાન.
નયાદિવસુપા=નય આદિ નિધાનનું રક્ષણ કરનારી.
અત્ર=અહિંયા.
ગીઃ (મૂ० ગિર્)=વાણી.
વાણતાં (મૂ० વાણતા)=બાણપણાને.
ઇતા (મૂ० ઇત)=પ્રાપ્ત થયેલી.
વિભેદન=સંહાર, નાશ.
રિપુવિભેદને=શત્રુનો સંહાર કરવામાં.
સુપાત્ર=યોગ્ય પાત્ર.
ગીર્વાણતા=દેવપાણું.
કૃતસુપાત્રગીર્વાણતા=કર્તુ છે સુપાત્રોનું દેવપાણું જેણે એવી.

શ્લોકાર્થ

જિનવાણીનું પ્રાધાન્ય—

“ સમસ્ત બ્રહ્માણુને આશ્રીને રહેલા એવા સભ્ય જનોના (અર્થાત્ સર્વ પ્રાણી-ઓના) પ્રાણનું રક્ષણ કરનારી, વળી અભ્યાસ કરવા લાયક, તથા દેવોએ અને મુનિ-વરોએ કર્યું છે આતિથ્ય જેનું એવી (અર્થાત્ વિગ્રુધાદિકથી સેવાયેલી), સાચી, નયાદિક નિધાનનું પરિપાલન કરનારી, (કામાદિક) શત્રુનો સંહાર કરવામાં બાણપણાને પ્રાપ્ત થયેલી (અર્થાત્ બાણની ગરજ સારનારી), વળી કર્યા છે સુપાત્રોને દેવરૂપ જેણે એવી તેમજ જિનવરે કહેલી એવી વાણી અત્ર જય પામે છે.”—૫૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્યમાં પ્રથમનાં બે અક્ષરોમાં છેવટના આઠ આઠ અક્ષરો સમાન છે, આથી આક્ષરો

એ અરણ્યોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરો સમાન છે. આ પ્રકારના શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત પદ્ય આ સમસ્ત કાવ્યમાં એકજ છે, એ એની વિશેષતામાં વધારો કરે છે.

૫ ૫ ૫ ૫

માનસીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

નિજાઙ્ગલતયોજ્વલા વિશદબન્ધુજીવાભયા

સિતાઙ્ગવિહગા હતાનમદબન્ધુજીવાભયા ।

જ્વલજ્વલનહેતિકા હરતુ ‘માનસી’ તાપદં

શુભાતિશયધાન્યવૃદ્ધિનુપમાનસીતા પદમ્ ॥ ૫૬ ॥ ૧૪ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સા માનસી દેવતા તાપદં પદં હરતુ । નિજાઙ્ગમેવ લતા તયા ઉજ્જ્વલા । વિશદ-
બન્ધુજીવસ્ય-બિમ્બજીવસ્યેવ આભા યસ્યાઃ સા તયા । સિતાઙ્ગવિહગો-રાજહંસો વાહનં યસ્યાઃ
સા । હતા અનમન્તઃ-અનમ્નશીલા અબન્ધુજીવાઃ-શત્રુજીવા યયા સા । જ્વલંશ્વાસૌ જ્વલ-
નશ્ચ સ એવ હેતિઃ-પ્રહરણં યસ્યાઃ સા । શુભાતિશય એવ ધાન્યં તસ્ય વૃદ્ધિઃ તસ્યાં
નિરુપમાના સીતા-ક્ષેત્રદેવતા ॥ ૫૬ ॥

અન્વયઃ

વિશદ-બન્ધુ-જીવ-આભયા, નિજ-ઙ્ગ-લતયા ઉજ્જ્વલા, સિત-ઙ્ગ-વિહગા, હતા-અનમન્ત-
અબન્ધુ-જીવા, અ-ભયા, જ્વલત્-જ્વલન-હેતિકા, શુભ-અતિશય-ધાન્ય-વૃદ્ધિ-અનુપમાન-સીતા
‘માનસી’ તાપદં પદં હરતુ ।

શીખનાર્થ

ઙ્ગ=શરીર, દેહ.

લતા=વેલ.

નિજાઙ્ગલતયા=પોતાની દેહરૂપી વેલ વડે.

ઉજ્જ્વલા (મૂં ઉજ્જ્વલ)=ઉજ્જ્વલ.

વિશદ=નિર્મલ.

બન્ધુજીવ=અપોરીયું, પુખ્ત-વિશેષ.

વિશદબન્ધુજીવાભયા=નિર્મલ બન્ધુજીવના સમાન
ક્રાંતિ છે જેની એવી.

વિહગ=પક્ષી.

સિતાઙ્ગવિહગ=એત શરીરવાળું પક્ષી, રાજહંસ.

સિતાઙ્ગવિહગા=રાજહંસ છે જેની પાસે એવી.

અનમન્ત (ધાં નમ્)=નમનાર.

અબન્ધુ=મિત્ર.

જીવ=જીવ, પ્રાણી.

હતાનમદબન્ધુજીવા=હણી નાંખ્યા છે નહિ નમનાર
શત્રુ-જનોને જેણે એવી.

અભયા (મૂં અભય)=નિર્ભય.

જ્વલત્ (ધાં જ્વલ)=અળતો, ભળવલ્યમાન.

હેતિ=શસ્ત્ર, હથિયાર.

જ્વલજ્વલનહેતિકા=ભળવલ્યમાન અગ્નિ છે શસ્ત્ર
જેનું એવી.

માનસી=માનસી (દેવી).

અતિશય=અતિશય, ઉત્કૃષ્ટતા.

ધાન્ય=અનાજ.

વૃદ્ધિ=વૃદ્ધિ.

અનુપમાન=ઉપમા-રહિત, નિરૂપમા.

સીતા=ક્ષેત્ર-દેવતા.

શુભાતિશયધાન્યવૃદ્ધિનુપમાનસીતા=શુભ અતિશય-
રૂપી ધાન્યની વૃદ્ધિ પ્રતિ નિરૂપમા ક્ષેત્ર-દેવતા (જેવી),

निवाणकालिकायाम् -

भगवतोऽप्यव्ययं संसारात्तु ननुमुक्तं नरदेवब्रह्मण्युतदक्षिणकरो
अश्वत्थयाशनियुक्तवामकरो चेति ।

શ્લોકાર્થ

માનસી દેવીની સ્તુતિ—

“નિર્મલ અન્ધુજીવ (નામના પુષ્પ)ના સમાન કાંતિ છે જેની એવી પોતાની દેહ-લતા વડે ઉજ્જ્વલ, વળી રાજહંસ છે (વાહન) જેની પાસે એવી, વળી હણી નાંખ્યાં છે નહિ નમનારા શત્રુ-જનોને જેણે એવી, નિર્ભય, તથા વળી જીવદ્યમાન અગ્નિ છે શસ્ત્ર જેનું એવી તેમજ વળી શુભ અતિશયરૂપી ધાન્યની વૃદ્ધિ કરવામાં નિરૂપમ ક્ષેત્ર-દેવતાના સમાન એવી માનસી (દેવી) (હે ભવ્યો! તમારા) સંતાપકારક પદને હશે.”—૫૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમત્કાર—

આ પદમાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ ભેવાય છે.

માનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ધ્યાન ધરનારાના મનને સાન્નિધ્ય કરે તે માનસી’ એ માનસી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી હંસના ઉપર આરૂઢ થાય છે. એ દેવીને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વજ્રથી શોભે છે. વિશેષમાં તે ધવલવર્ણી છે. આ વાત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી ભેદ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા માનસી ધવલવર્ણી હંસઘાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રાલક્ષ્મીતદક્ષિણકરામક્ષવલયાશનિર-ક્ષામકરાં ચેતિ ।”

આચાર-દિનકરમાં પણ આ પ્રમાણે આ દેવીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ ત્યાં એનો વર્ણ કનકસમાન બતાવ્યો છે. આ રહ્યો તે શ્લોક—

“હંસાસનસમાસીના, વરદેન્દ્રાયુધાન્વિતા ।
માનસી માનસી પીઢાં, હન્તુ જામ્બૂનદચ્છવિઃ ॥”

—આચાર્ય ૫ત્રાંક ૧૬૨.

૧૫ શ્રીધર્મજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીધર્મનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

સમવસરણભૂમૌ સજ્જિતાર્ચોદયાયાં
નિયતમભિદધૌ યઃ સજ્જિતાર્ચો દયાયામ્ ।
જનયતુ મુદમુદ્યદ્રાગસૌધર્મનામા-
ર્ચિતહરિપરિપૂજ્યો દ્રાગસૌ ‘ધર્મ’નામા ॥ ૫૭ ॥

—માલિની (૮, ૭)

ટીકા

અસૌ ધર્મનામા મુદં જનયતુ । સમવસરણપૃથ્વ્યાં સજ્જિતઃ—પ્રહ્લીકૃતઃ પૂજાયા ઉદયઃ—
પ્રાદુર્ભાવો યસ્યાં સા તસ્યામ્ । નિયતં—નિશ્ચિતં અભિદધૌ—રક્ષિતવાન્ । યઃ સત્તા—શોભ-
નેન જિતાઽર્ચા—શરીરં યેન સઃ । કસ્યામભિદધૌ ? દયાયામ્ । ઉદ્યદ્રાગો યસ્મિન્ સ ઉદ્ય-
દ્રાગશ્ચાસૌ સૌધર્મશ્ચ—આદ્યકલ્પસ્તસ્ય નામઃ—પ્રણામઃ । “તાત્સ્થ્યાત્ તદ્વ્યપદેશ” ઇતિ
ન્યાયાત્ સૌધર્મદેવાનાં નામસ્તેન અર્ચિતશ્ચાસૌ હરિશ્ચ તસ્ય પરિપૂજ્યઃ ॥ ૫૭ ॥

અન્વયઃ

યઃ સત્—જિત—અર્ચઃ સજ્જિત—અર્ચા—ઉદયાયાં સમવસરણ—ભૂમૌ દયાયાં નિયતં અભિદધૌ, અસૌ
ઉદ્યત્—રાગ—સૌધર્મ—નામ—અર્ચિત—હરિ—પરિપૂજ્યઃ ‘ધર્મ’—નામા દ્રાક્ મુદં જનયતુ ।

શીખદાર્થ

સમવસરણ=ધર્મ—દેશનાનું સ્થાન, સમવસરણ.

ભૂમિ=સ્થલ, જગ્યા.

સમવસરણભૂમૌ=સમવસરણની ભૂમિમાં.

સજ્જિત=તૈયાર થયેલ.

અર્ચા=પૂજા.

સજ્જિતાર્ચોદયાયાં=તૈયાર થયો છે પૂજાનો ઉદય
જેને વિષે એવા.

નિયતં=અરેખર.

અભિદધૌ (ધાં ધા)=કહેતા હતા.

અર્ચા=શરીર.

સજ્જિતાર્ચઃ=શોભન વડે ઇત્યું છે શરીર જેણે એવા.

દયાયાં (મૂં દયા)=દયાને વિષે.

જનયતુ (ખાં જનૂ)=ઉત્પન્ન કરો.

મુદં (મૂં મુદ્)=હર્ષને.

ઉદ્યત્ (ધાં ઇ)=ઉદય પામતો.

સૌધર્મ=સૌધર્મ દેવલોક, પ્રથમ દેવલોક.

નામ=પ્રણામ.

હરિ=ધન્વ.

પરિપૂજ્ય=પૂજનીય.

ઉદ્યદ્રાગસૌધર્મનામાર્ચિતહરિપરિપૂજ્યઃ=ઉદય પા-
મતો છે સ્નેહ જેને વિષે એવા સૌધર્મ (વાસી દેવો)-
ના પ્રણામ વડે પૂજાયેલ એવા ધન્વના પૂજનીય.

ધર્મ=ધર્મ (નાથ), પંદરમા તીર્થંકર.

નામન્=નામ, અભિધાન.

ધર્મનામા=ધર્મ (નાથ) છે નામ જેનું તે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીધર્મનાથની સ્તુતિ—

“સંયમ વડે વશ કર્યું છે શરીરને જણે એવા જણે, સજ્જ કરવામાં આવ્યો છે પૂજનો પ્રાદુર્ભાવ જેને વિષે એવી સમવસરણુ-ભૂમિમાં દયા વિષે હમેશાં કથન કર્યું છે-દેશના દીધી છે, તે, ઉદય પામતો છે સ્નેહ જેને વિષે એવા સૌધર્મ (વાસી દેવો)ના પ્રણામ વડે પૂજયેલ એવા (શક) ઇન્દ્રને પૂજનીય 'ધર્મ' નામના (તીર્થંકર) (આપણને) સત્વર આનંદ અર્પો.”—૫૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-ચમત્કાર—

આમાં તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદોમાં પણ એકજ પ્રકારનો શબ્દાલંકાર દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે અને તે એ છે કે પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણમાં તેમજ બાકીનાં બે ચરણોમાં પણ સાત સાત અક્ષરની પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે. અર્થાત્ આ પદ ‘પાદાંતસમસસાક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના ચમત્ક-વિશેષથી ગૂઢાકી ઉઠે છે. આવા પ્રકારના ચમત્ક-વિશેષના દર્શન આ પદ-માંજ પ્રથમ થાય છે અને વળી આ ચમત્ક-વિશેષથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ચારનીજ છે.

✽ ✽ ✽ ✽

જિનવરાણાં વિજ્ઞપ્તિઃ—

યદુદયમધિગમ્ય વ્યાપદાનન્દમશ્ચ-

જગદુપરતહિંસં વ્યાપ દાનં દમં ચ ।

દદતુ પદમુરુશ્રીતેજિ નાનાશયં તુ

પ્રતિભયમિહ નોઽયં તે જિના નાશયન્તુ ॥ ૫૮ ॥

-માલિની

ટીકા

તે જિનાઃ પદં-અવસ્થાનં પ્રયચ્છન્તુ । કિંવિધં? ઉરુશ્રિયા તેજયતિ યત્, યેપામુદયમ-ધિગમ્ય-પ્રાપ્ય જગદેવંવિધં ભવતિ । વ્યાપત્-વિગતા આપદ્ યસ્માત્ તત્ । આનન્દં-હર્ષ અશ્વત્-ગચ્છત્ । ઉપરતા-ગતા હિંસા યસ્માત્ તત્ એવંવિધં સત્ વ્યાપ-વ્યાપવત્ । કિં? દાનં દમં ચ (એતદુક્તં ભવતિ) । નાનાપ્રકારા આશયાઃ-ચિત્તવિશેષા યસિંસ્તત્ । તુશબ્દશ્ચાર્થે । પ્રતિભયં-ભયદં इह-લોકે નાશયન્તુ-અપનયન્તુ ॥ ૫૮ ॥

અન્વયઃ

યત્-ઉદયં અધિગમ્ય જગત્ વિ-આપત્, આનન્દં અશ્વત્, ઉપરત-હિંસં (સત્) દાનં દમં ચ વ્યાપ, તે જિનાઃ ઉરુ-શ્રી-તેજિ, નાના-આશયં પદં તુ દદતુ, નઃ इह પ્રતિભયં અયં નાશયન્તુ ।

૧ આ પંદરમા તીર્થંકરની સ્તૂતિ ૩૫રેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૮૩)માં આલેખવામાં આવી છે.

૨ અયં ધનુશ્ચિહ્નિતો ભાગશ્ચિન્તનીયઃ ।

શીખ-દાર્થ

અતુર્વયં=જેમના ઉદયને.
 અધિગમ્ય (ધાં ગમ્)=પ્રાપ્ત કરીને.
 વિ=વિયોગસૂચક ઉપસર્ગ.
 વ્યાપ્ત=જાતી રહી છે આપદા જેમાંથી એવું,
 વિપત્તિથી મુક્ત.
 આનન્દ (મૂં આનન્દ)=હર્ષને.
 અશ્ચત્ (ધાં અષ્ટ)=પ્રાપ્ત થનારે.
 જગત્ (મૂં જગત્)=દુનિયા.
 ઉપરત (ધાં રમ્)=નષ્ટ થયેલી.
 હિંસા=હિંસા, ખીડા.
 ઉપરતહિંસં=નષ્ટ થઈ છે હિંસા જેનાથી એવું.
 વ્યાપ (ધાં આપ્)=વિસ્તાર કર્યો, વિસ્તાર્યો.

દાનં (મૂં દાન)=દાનને.
 દમં (મૂં દમ્)=ઉપશમને, શમને.
 દદતુ (ધાં દા)=અર્પો.
 તેજિન્=શોભાવાળું.
 ઉરુશ્રીતેજિ=વિશાળ લક્ષ્મી વડે શોભતું.
 આશય=આશય.
 નાનાશયં=વિવિધ આશયો છે જેને વિષે એવા.
 તુ=વિશેષતાસૂચક અવ્યય.
 પ્રતિભયં (મૂં પ્રતિભય)=ભયંકર, ભય ઉત્પન્ન કરનારા.
 નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમારા.
 નાશયન્તુ (ધાં નશ્)=નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરને વિજ્ઞપ્તિ—

“જેમનો ઉદય થતાં જગત્ વિપત્તિથી મુક્ત બને છે તથા આનંદ પામે છે તેમજ હિંસાથી રહિત બને છે અને વળી દાન અને ઉપશમનો વિસ્તાર થાય છે, તે તીર્થંકરો (આપણને) વિશાળ લક્ષ્મી વડે સુશોભિત તેમજ વિવિધ જાતના આશયોથી યુક્ત એવું પદ અર્પો તેમજ આપણા આ સંસારને વિષે ભયંકર પાપનો નાશ કરે.”—૫૮

❖ ❖ ❖ ❖

જિનવચનપ્રશંસા—

પરસમયરિપૂર્ણાં સંસદો દારહેતૌ

વિહિતવિતતમોહાસં સદોદારહેતૌ ।

જિનવચસિ રતા સ્તાપદ્ધતૌ સત્યનીતૌ

દિવિજમનુજલક્ષ્મીપદ્ધતૌ સત્યનીતૌ ॥ ૫૯ ॥

—માલિની •

ટીકા

જિનવચસિ રતાઃ સ્ત-રતા ભવત । કિંમૂતે વચસિ ? પરાશ્ચ તે સમયાશ્ચ એવ રિપવ-સ્તેષામ્ । સંસત્-પરિષત્ તસ્યાઃ સંસદઃ । દારણં-વિદારણં તસ્મિન્ હેતિઃ-શસ્ત્રં યદ્વચઃ તસ્મિન્ । વિહિતઃ-કૃતો વિતતમોહસ્ય અસઃ-ક્ષેપો યસ્મિંસ્તત્ ક્રિયાવિશેષણમ્ । ઉદારા-ગુ-રવો હેતવો યસ્મિન્ । આપદાં હતિઃ-ત્રિવેનાશકાસ્મિન્ । સત્યા-અવિતથા નાતિર્થ-વચસઃ તત્ સત્યનીતિ તસ્મિન્ સત્યનીતૌ । દિવિજા-દેવા મનુજા-મનુષ્યાસ્તેષાં લક્ષ્મ્યાઃ પદ્ધતિઃ-માર્ગો યત્ તસ્મિન્ । ન વિદ્યન્તે ઈતયો યસ્મિન્ તત્ તસ્મિન્ । સતિ-શોભને ત્રિવેદમાને વા ॥૫૯॥

અન્વય:

પર-સમય-રિપૂણાં સંસદઃ દાર-હેતૌ, વિહિત-વિતત-મોહ-અસં સદા ઉદાર-હેતૌ, આપત્-હતૌ સત્ય-નીતૌ દિવિજ-મનુજ-લક્ષ્મી-પદ્ધતૌ, સતિ, અન્-ઈતૌ જિન-વચસિ રતાઃ સ્ત ।

શીઠ-દાર્થ

પર=અન્ય.

સમય=સિદ્ધાન્ત, આગમ.

પરસમયરિપૂણાં=પર સિદ્ધાન્તરૂપ શત્રુઓની.

સંસદઃ (મૂં સંસદ્)=સભાના.

દાર=વિદારણ.

દારહેતૌ=વિદારણ કરવામાં શસ્ત્ર અથવા સાધનના સમાન એવા.

વિહિત (ધાં ધા)=કરેલ.

વિતત (ધાં તન્)=વિસ્તીર્ણ.

મોહ=મોહ, અજ્ઞાન.

અસં=ક્ષેપ, દૂર ફેંકી દેવું તે.

વિહિતવિતતમોહાસં=કયાં છે વિસ્તીર્ણ મોહનો ક્ષેપ જેમાં તેની માફક.

ઉદાર=પ્રધાન, મુખ્ય.

હેતુ=કારણ.

ઉદારહેતૌ=પ્રધાન છે યુક્તિઓ જેમાં એવા.

જિનવચસિ=જિનના વચનમાં.

રતાઃ (મૂં રત)=રાણી, અનુરાણી.

સ્ત (ધાં અસ્)=થાઓ.

હતિ=વિનાશ.

આપદ્ધતૌ=વિપત્તિના વિનાશક.

નીતિ=નીતિ.

સત્યનીતૌ=સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા.

મનુજ=માનવ.

લક્ષ્મી=ધન, સંપત્તિ.

પદ્ધતિ=માર્ગ.

દિવિજમનુજલક્ષ્મીપદ્ધતૌ=દેવ અને માનવની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ.

સતિ (મૂં સત્)=(૧) શોભનીય; (૨) વિદ્યમાન.

ઈતિ=ઈતિ, ઉપદ્રવ.

અનીતૌ=અવિદ્યમાન છે ઈતિઓ જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિન-વચનની પ્રશંસા—

“ પર સિદ્ધાન્ત (અર્થાત્ જૈનેતર આગમ)રૂપી શત્રુઓની સભાનું વિદારણ કરવામાં શસ્ત્રસમાન (અથવા કારણભૂત), વિસ્તીર્ણ અજ્ઞાનનો નાશ થઈ શકે તેવી રીતે સર્વદા ઉત્તમ યુક્તિઓથી યુક્ત, વળી વિપત્તિના વિનાશક, તથા વળી સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા, તેમજ દેવ અને માનવોની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ, શોભાયમાન અને ઈતિથી રહિત એવા જિન-વચનના (હે વીતરાગ માર્ગના સાચા સેવકા !) તમે રાણી થાઓ.”—પદ

❧ ❧ ❧ ❧

૧ ઈતિ છ છે:—(૧) અતિવૃદ્ધિ, (૨) અનાવૃદ્ધિ, (૩) ઉદર, (૪) તીડ, (૫) પોપટ અને (૬) પર-રાજ્યનાં આક્રમણો. કહ્યું પણ છે કે—

“ અતિવૃદ્ધિનાવૃદ્ધિ-મૂષકાઃ શલભાઃ શુકાઃ ।

પ્રત્યાસન્નાશ્ર રાજાનઃ, પટેતા ઈંતયઃ સ્મૃતાઃ ॥”

મહામાનસાઽદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અસિફલકમણિશ્રીકુણ્ડિકાહસ્તિકાઽલં
પ્રબલરિપુવનાનાં કુણ્ડિકા હસ્તિકાલમ્ ।
મૃગપતિમધિરૂઢાં સા 'મહામાનસી' મા-
મવતુ સુતડિદાભાઽસામહા માનસીમા ॥ ૬૦ ॥ ૧૫ ॥

—માલિની

ટીકા

અસિફલકમણિશ્રીકુણ્ડિકાઃ હસ્તે યસ્યાઃ સા । પ્રવલાશ્ચ તે રિપવશ્ચ ત એવ વનાનિ તેષાં કુણ્ડિકા-દાહિકા । યા હસ્તિનાં કાલં-કૃતાન્તં મૃગપતિં-સિંહમધિરૂઢા । (મહા)માનસી દેવી । સુતડિતઃ-વિદ્યુત ઇવ આભા-દીસિર્યસ્યાઃ સા । ન વિદ્યતે સામ-રાજધર્મો યેષાં તેઽસામાનો-વૈરિણસ્તાન્ હન્તીતિ અંહા । સા માનસ્ય સીમા ॥ ૬૦ ॥

અન્વયઃ

(યા) અસિ-ફલક-મણિ-શ્રી-કુણ્ડિકા-હસ્તિકા, પ્રબલ-રિપુ-વનાનાં કુણ્ડિકા, હસ્તિ-કાલં મૃગ-પતિં અધિરૂઢા, સા અ-સામન્-હા, સુ-તડિત્-આભા, માન-સીમા 'મહામાનસી' માં અલં અવતુ ।

શીખરાર્થ

અસિ=ખડ્ગ, તરવાર.

ફલક=ઢાલ.

મણિ=રત્ન.

કુણ્ડિકા=કમણ્ડળ, સંન્યાસી વિગેરેનું જાલ-પાત્ર.

અસિફલકમણિશ્રીકુણ્ડિકાહસ્તિકા=તરવાર, ઢાલ,

રત્ન અને શ્રીકમણ્ડળ છે હાથમાં જેના એવી.

પ્રબલ=બલવાન, પરાક્રમી.

વન=જંગલ.

પ્રબલરિપુવનાનાં=પરાક્રમી શત્રુરૂપ વનોની.

કુણ્ડિકા=દાહ કરનારી.

કાલ=યમરાજ.

હસ્તિકાલં=હાથી પ્રતિ યમસમાન.

મૃગ=પશુ.

મૃગપતિં (મૂં મૃગપતિ)=સિંહના ઉપર.

અધિરૂઢા (ધાં રૂઢ)=આરૂઢ થયેલી, સ્વાર થયેલી.

મહામાનસી=મહામાનસી (દેવી).

માં (મૂં અસ્મદ્)=મને.

તડિત્=સૌદામિની, વીજળી.

સુતડિદાભા=સૌદામિનીના જેવો પ્રકાશ છે જેનો એવી.

સામન્=શત્રુને વશ કરવાનો એક ભતનો ઉપાય.

અસામહા=અવિદ્યમાન છે સામ (નીતિ) જેને વિષે એવાને હણનારી.

માન=સન્માન.

સીમન્=મર્યાદા, હદ.

માનસીમા=સન્માનની હદરૂપ.

૧ '૦ઢાઽસામહા માનસી મા-' इत्यपि पाठः ।

૨ '૦મા સા મહામાનસીમા' इत्यपि पाठः ।

महामानसी १६

— Dhurandhar —
10.29

શ્લોકાર્થ

મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ—

“જે (દેવી) ખડ્ગ, ઢાલ, રત્ન અને શ્રીકમણ્ડળને હાથમાં ધારણ કરે છે, વળી જે પરાક્રમી શત્રુરૂપી વનોને બાળનારી છે, તેમજ કુંજર પ્રતિ યમરાજરૂપી એવા સિંહના ઉપર સ્વારી કરનારી છે, તે, ‘સામ (નીતિ)નો નહિ સ્વીકાર કરનારા એવા (શત્રુઓ) નો સંહાર કરનારી, તથા સૌદામિનીના જેવી પ્રકાશમાન, તેમજ માનની મર્યાદારૂપ (અર્થાત્ સૌથી વધારે માન પામેલી) એવી મહામાનસી (દેવી) મારી ખૂબ સંભાળ લો.”—૬૦

સ્પષ્ટીકરણ

મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ધ્યાનારૂઢ મનુષ્યોના મનને વિશેષતઃ સાન્નિધ્ય કરે તે મહામાનસી’ એ મહામાનસી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યાદેવી છે. એનું સ્વરૂપ નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“તથા મહામાનસીં ધ્વલવર્ણીં સિંહવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં કુણ્ડિકાફલક-યુતવામહસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્-ત્યાં કહ્યું છે કે આ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને એને સિંહનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને તરવારથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ કુણ્ડિકા અને ફલક (ઢાલ)થી શોભે છે.

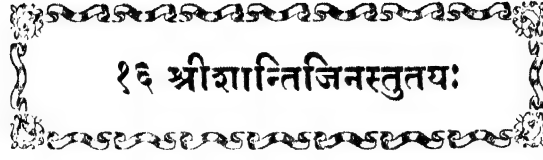
આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે મહામાનસી દેવીને સિંહનું વાહન છે તેમજ તે એક હસ્તમાં તરવાર ધારણ કરે છે એ વાતને નિર્વાણ-કલિકા પણ ટેકો આપે છે. પરંતુ તે બીજા હસ્તમાં રત્ન ધારણ કરે છે, એ વાત નિર્વાણ-કલિકામાં નજરે પડતી નથી એ વિશેષતા છે, જોકે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પદ્યાંક ૨૮) તથા આચાર-દિનકર એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કિન્તુ આચાર-દિનકર (પત્રાંક ૧૬૨)માં આ દેવીનું વાહન મકર છે એમ કહ્યું છે. આ રહ્યું તે પદ્ય.

“કર(ફલ?)સ્વરત્નવરદા-લ્પાણિભૃચ્છશિનિમા મકરગમના ।

સક્તસ્ય રક્ષણકરી, જયતિ મહામાનસી દેવી ॥”—આર્યા

૧ શાસ્ત્રમાં નીતિના (૧) સામ, (૨) દામ, (૩) દંડ અને (૪) ભેદ એમ ચાર પ્રકારો બતાવ્યા છે, તે પૈકી આ એક છે. વિશેષમાં અન્ય જનને સમજાવવાનો-તેની પ્રતિકૂલતા દૂર કરવાનો આ પ્રાથમિક તેમજ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. આ વાતની પુષ્ટિમાં ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પણ શ્રીવિનયવિજયજીકૃત શ્રીપાલ રાજના રાસના ચતુર્થ ખંડની દ્વિતીય ઢાલ પછીના દોહરામાં કહે છે કે—“સામ હોય તો દંડ શ્યો, સાકરે પણ પિત્ત બધ.”

૧૬ શ્રીશાન્તિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશાન્તિનાથાય નમઃ—

ભવ્યૈઃ કથશ્ચિદતિદુઃખગભીરવાપે-

રુત્તારકો જગતિ સમ્યગભીરવાપે ।

યસ્તં નમામિ વિહિતાવમહાનિશાન્તં

‘શાન્તિ’ જિનં પરમશાન્તિમહાનિશાન્તમ્ ॥ ૬૧ ॥

—વસન્તતિલકા

ટીકા

કથશ્ચિદ્-દુઃખેન ભવ્યૈર્યઃ અવાપે-પ્રાપ્તઃ વિશ્વે સમ્યક્ યથા સ્યાત્ (તથા)
ક્રિયાવિશેષણમ્ । (અતિ) દુઃખાન્યેવ ગભીરવાપિસ્તસ્યા ઉત્તારકઃ । વિહિતાઽવમસ્ય-પાપસ્ય
હાનિર્યેન સ ચાસૌ શાન્તશ્ચ, અયં કર્મધારયઃ । પરમા શાન્તિઃ-મોક્ષસ્તસ્યાં મહાનિશાન્તં-
મહાગૃહં યસ્ય સ તમ્ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયઃ

યઃ અ-ભીઃ અતિ-દુઃખ-ગભીર-વાપેઃ ઉત્તારકઃ કથશ્ચિત્ ભવ્યૈઃ જગતિ સમ્યક્ અવાપે, તં
વિહિત-અવમન્-હાનિ-શાન્તં, પરમ-શાન્તિ-મહત્-નિશાન્તં ‘શાન્તિ’ જિનં નમામિ ।

૧૭-૬૧

ભવ્યૈઃ (મૂ० ભવ્ય)=ભવ્યો વડે.

કથશ્ચિત્=મહા મહેનતે.

ગભીર=ઊંડી.

વાપિ=વાવ.

અતિદુઃખગભીરવાપેઃ=અતિશય દુઃખરૂપી ઊંડી
વાવમાંથી.

ઉત્તારકઃ (મૂ० ઉત્તારક)=તારનારા.

જગતિ (મૂ० જગત્)=દુનિયામાં.

સમ્યક્=રૂઢી રીતે, યથાર્થપણે.

ભી=ભય.

અભીઃ=અવિદ્યમાન છે ભય જેને વિષે એવા, નિર્ભય.

અવાપે (ધા० આપ્)=પ્રાપ્ત થયા.

નમામિ (ધા० નમ્)=હું નમું છું.

હાનિ=નાશ.

શાન્ત=શાન્ત, ક્રોધ-રહિત.

વિહિતાવમહાનિશાન્તં=કયો છે પાપનો વિનાશ જેણે
એવા તેમજ શાન્ત એવા.

શાન્તિ (મૂ० શાન્તિ)=શાન્તિ(નાથ)ને.

જિનં (મૂ० જિન)=જિનને.

પરમ=ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્તમ.

શાન્તિ=શાન્તિ, મોક્ષ.

પરમશાન્તિમહાનિશાન્તં=ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષને વિષે મહા
મંદિરરૂપ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથને નમસ્કાર—

“ જો નિર્ભય (જિન) જગત્માં ભવ્ય (જનો)ને અતિશય પીડાણી બંડી વાવમાંથી તારનારા તરીકે કોઈ પ્રકારે (અર્થાત્ મહા મહેનતે) યથાર્થપણે પ્રાપ્ત થયા, તે પાપના વિનાશક તેમજ શાન્ત તથા વળી ઉત્તમ મોક્ષને વિષે મહામંદિરના સમાન એવા શાન્તિજિનને હું નમું છું. ”—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાંનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ જોવામાં આવે છે. આથી કરીને આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારના વિષયમાં દ્વિતીય પદ્યને મળતું આવે છે. વિશેષમાં હવે પછી આ કાવ્યમાં આ પાઠાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિ નામના ચમત્કથી અલંકૃત પદ્ય કોઈ સ્વવામાં આપ્યું નથી. અર્થાત્ આ જાતના ચમત્કના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું.

❧ ❧ ❧ ❧

જિનાનામુત્કર્ષ:—

યદ્વાહવો વરપુરીપરમાર્ગલાભા:

પ્રાપ્તા યતશ્ચ જગતા પરમાર્ગલાભા: ।

નત્વા ચ યાંસ્તુલિતવૈબુધરાજિ નાઽઽસ્તે

સિદ્ધૌ જયન્ત્યઘદવામ્બુધરા જિનાસ્તે ॥ ૬૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યેષાં વાહવો વરપુર્યા અર્ગલાતુલ્યા: । યતશ્ચ-યેભ્યો જગતા પ્રાપ્તા: । કે ? પરમાર્ગસ્ય-મોક્ષસ્ય લાભા-આયા: । નત્વા ચ યાન્ જિનાન્ ના-પુરુષ: સિદ્ધૌ આસ્તે-તિષ્ઠતિ । તુલિત:-તિરસ્કૃતો વૈબુધરાદ્-ઇન્દ્રો યયા સિદ્ધ્યા સા તસ્યામ્ । અઘમેવ દવસ્તસ્મિન્ અમ્બુધરા-મેઘા: । તે જિના જયન્તિ ॥ ૬૨ ॥

અન્વય:

યદ્-વાહવ: વર-પુરી-પરમ-અર્ગલા-આભા:, યત: ચ પર-માર્ગ-લાભા: જગતા પ્રાપ્તા: યાન્ ચ નત્વા ના તુલિત-વૈબુધ-રાજિ સિદ્ધૌ આસ્તે, તે અઘ-દવ-અમ્બુધરા: જિના: જયન્તિ ।

૧ સર્વથા નિર્ભયતા પણુ સર્વજ્ઞતાનું લક્ષણ છે, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી. આ સંબંધમાં ભુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૫૨).

૨ આ સોળમા તીર્થંકર શ્રીશાન્તિનાથના જીવન પરત્વે હુંક હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૮૬) ઉપરથી મળી શકશે.

શાબ્દાર્થ

બાહુ=હસ્ત, હાથ.

યદ્વાહવઃ=જેના હસ્તો.

પુરી=નગરી.

અર્ગલ=આગળીઓ, ભોગળ.

આમા=ઉપમા.

વરપુરીપરમાર્ગલાભાઃ=ઉત્તમ નગરીના ભોગળની

ઉપમા (ઘટે) છે જેને એવા.

પ્રાપ્તાઃ (મૂ. પ્રાપ્ત)=પામેલ.

યતઃ (મૂ. યદ્)=જેના તરફથી.

પર=ઉત્તમ.

માર્ગ=રસ્તો.

પરમાર્ગલાભાઃ=ઉત્તમ માર્ગના લાભો.

નત્વા (ધા. નમ્)=પ્રણામ કરીને.

તુલિત (ધા. તુલ્)=તિરસ્કાર કરેલ.

વૈબુધ=દેવસંબંધી.

રાજ્=રાજ.

વૈવુધરાજ્=સુર-પતિ, ઇન્દ્ર.

તુલિતવૈવુધરાજિ=તિરસ્કાર કર્યો છે ઇન્દ્રનો જેણે એવી.

ના (મૂ. નૃ)=મનુષ્ય.

આસ્તે (ધા. આસ્)=સ્થિતિ કરે છે, વસે છે.

સિદ્ધૌ (મૂ. સિદ્ધિ)=મુક્તિને વિષે.

દવ=દાવાનલ.

અમ્બુધર=મેઘ.

અઘદવામ્બુધરાઃ=પાપશ્ચ દાવાનલ પ્રતિ મેઘસમાન.

શ્લોકાર્થ

જિનાનો ઉત્કર્ષ—

“ જેમના હાથ ઉત્તમ નગરના ભોગળના સમાન છે, વળી જેમની પાસેથી દુનિયાએ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગના (અર્થાત્ મોક્ષના) લાભો મેળવ્યા છે તેમજ વળી જેમને પ્રણામ કરીને (અર્થાત્ કરવાથી) મનુષ્ય તિરસ્કાર કર્યો છે ઇન્દ્રની (સુખ-સંપત્તિનો) જેણે એવી મુક્તિમાં વસે છે, તે પાપશ્ચ દાવાનલને (શાંત કરવામાં) મેઘસમાન જિનો જયવંતા વર્તે છે. ”—૬૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં જેમ પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ જોવામાં આવે છે, તેમ બાકીનાં બે ચરણોમાં પણ તેવી પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે. વિશેષમાં આ પદ્યનાં બીજાં બે પદ્યો પણ ઉપર્યુક્ત ચમત્ક-વિશેષથી અલંકૃત છે. વળી ૩૧મા પદ્યમાં આ પ્રકારના શબ્દાલંકારનું પ્રથમ દર્શન થયું હતું અને તેનું અંતિમ દર્શન આ પદ્યના ૬૪મા પદ્યમાં થશે એટલું નિવેદન કરવું અત્ર ઉચિત સમજાય છે.

❖ ❖ ❖ ❖

જૈનવચસઃ પ્રધાનતા—

ચક્ષુષ્વતોઽત્ર જગતોઽપિ સમાધિકારં

બુદ્ધિર્ભવત્યનુપતાપિ સમાધિકારમ્ ।

તત્ પાવકં જયતિ જૈનવચો રસાદિ-

ભોગાતિલોલકરણાનવચોરસાદિ ॥ ૬૩ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યદ્ વચઃ શૃણ્વતઃ—આકર્ણયતો જગતઃ સમાઽપિ—અનુકૃષ્ટાઽપિ બુદ્ધિઃ અધિકા અરં ભવતિ । તદ્ વચઃ અનુપતાપિ—ઉપતાપસ્ય અકારિ । સમાધેઃ કર્તૃ । પાવકં—પવિત્રમ્ । જયતિ જૈનવચઃ । રસાદયો યે ભોગા—વિષયાસ્તેષ્વતિલમ્પટાનિ કરણાનિ—ઇન્દ્રિયાણિ તાન્યેવ અનવાઃ—ચિરંતનાશ્ચોરાસ્તાન્ સાદિતું—વિધ્વંસિતું શીલં યસ્ય તત્ ॥ ૬૩ ॥

અન્વયઃ

યદ્ અત્ર શૃણ્વતઃ જગતઃ સમા અપિ બુદ્ધિઃ અધિકા અરં ભવતિ, તદ્ અન્-ઉપતાપિ, સમાધિ-કારં, પાવકં, રસ-આદિ-ભોગ-અતિ-લોલ-કરણ-અ-નવ-ચોર-સાદિ જૈન-વચઃ જયતિ ।

શીખરાર્થ

શૃણ્વતઃ (મૂ० શૃણ્વત્)=શ્રવણ કરનાર, સાંભળનાર.

જગતઃ (મૂ० જગત્)=દુનિયાની.

સમા (મૂ० સમ)=સાધારણ.

અધિકા=અધિક.

બુદ્ધિઃ (મૂ० બુદ્ધિ)=મતિ.

ઉપતાપ=સંતાપ.

અનુપતાપિ=નહિ સંતાપ કરાવનાર.

સમાધિ=ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ, સમાધિ.

સમાધિકારં=સમાધિ કરનાર.

પાવકં (મૂ० પાવક)=પવિત્ર કરનાર.

જૈનવચઃ=જિનનું વચન, જૈન આગમ.

રસ=રસ.

ભોગ=વિષય.

લોલ=નૃપ્ણવાળું, લંપટ.

કરણ=ઇન્દ્રિય.

નવ=નવીન.

ચોર=ચોર, લૂટારો.

સાદ=નાશ.

રસાદિભોગાતિલોલકરણાનવચોરસાદિ=રસ, વિ-
ગેરે વિષયોને વિષે અત્યંત લંપટ એવી ઇન્દ્રિય-
રૂપ જૂના ચોરોનો નાશ કરનાર.

શ્લોકાર્થ

જૈન વચનની પ્રધાનતા—

“ જે (વચન)નું શ્રવણ કરનારા જગતની સાધારણ બુદ્ધિ પણ સત્વર અધિક (ઉત્કૃષ્ટ) બને છે (અર્થાત્ જે વચનનું શ્રવણ કરવાથી દુનિયાના મતિમન્દ મનુષ્યો પણ એકદમ બુદ્ધિશાળી બની જાય છે), તે, સંતાપ નહિ કરાવનાર, સમાધિ આપનાર, પવિત્ર કરનાર તથા રસાદિક વિષયોને વિષે અતિશય લંપટ એવી ઇન્દ્રિયોરૂપી લાંબા સમયના ચોરોનો નાશ કરનાર જિન-વચન જાય પામે છે.”—૬૩

જ જ જ જ જ

કાલીદેવ્યાઃ પ્રાર્થના—

ધત્તે ગદાક્ષમિહ દૃક્પતિતાઞ્જનસ્ય

કાન્તિ ચ યા ગતવતી પતિતાં જનસ્ય ।

આમોદલોલમુખરોપરિપાતુકાલી

પદ્મો યદાસનમસૌ પરિપાતુ ‘કાલી’ ॥ ૬૪ ॥ ૧૬ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યા ધત્તે ગદાક્ષં દગ્-દટ્ટિસ્તસ્યાં પતિતં ચ તદ્વજ્રનં ચ તસ્ય કાન્તિં ચ યા ધત્તે । ગત-
વતી-પ્રાપ્તવતી । કાં ? પતિતાં-સ્વામિતાં જનસ્ય । પદ્મઃ-કમલં યદાસનં વર્તતે । આમો-
દલોલાશ્ચ તે મુખરા-ધ્વનન્તશ્ચ ઉપરિ પતનશીલા-ઉપરિપાતુકા અલિનો-ભ્રમરા યત્ર
પદ્મે સઃ ॥ ૬૪ ॥

અન્વયઃ

યા ગદા-અક્ષં દટ્ટ-પતિત-અજ્ઞનસ્ય કાન્તિં ચ ધત્તે, इह જનસ્ય પતિતાં (ચ) ગતવતી, યદ્-
આસનં આમોદ-લોલ-મુખર-ઉપરિ-પાતુક-અલી પદ્મઃ, અસૌ 'કાલી' પરિપાતુ ।

શીઘ્ર-દાર્થ

ગદાક્ષં=ગદા અને જપ-માલાને.

દટ્ટ=નેત્ર, દૃષ્ટિ.

પતિત (ધાં પત્)=પડેલા.

દટ્ટપતિતાજ્ઞનસ્ય=પડેલ કાજલની.

કાન્તિ (મૂં કાન્તિ)=પ્રભાને.

ગતવતી (ધાં ગમ્)=પ્રાપ્ત કર્યું.

પતિતાં=સ્વામિત્વને, સ્વામીપણાને.

જનસ્ય (મૂં જન)=લોકના.

આમોદ=સુવાસ, સુગંધ.

મુખર=શીઘ્રદાયમાન, ગુંજરવ કરનારા.

ઉપરિ=ઉપર.

પત્=પડવું.

અલિન્=ભ્રમર, ભમરો.

આમોદલોલમુખરોપરિપાતુકાલી=સુવાસને વિષે લં-

પટ તેમજ ગુંજરવ કરનારા તથા વળી ઉપર

પડવાના સ્વભાવવાળા ભ્રમરો છે જેને વિષે એવા.

પદ્મઃ (મૂં પદ્મ)=કમલ.

યદાસનં=જેનું આસન.

અસૌ (મૂં અદ્)=એ.

પરિપાતુ (ધાં પા)=પરિપાલન કરો.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીને પ્રાર્થના—

“ જે (દેવી) ગદા અને જપ-માલાને (હસ્તમાં) રાખે છે તથા નેત્રમાં પડેલા
(અર્થાત્ આંજલા) કાજલની કાન્તિને ધારણ કરે છે. (અર્થાત્ જે કાજલસમાન શ્યામ
છે) તેમજ વળી જેણે આ જગત્માં મનુષ્યનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, તથા વળી સુવાસને
વિષે આસક્ત તેમજ (એથી કરીને તો) ગુંજરવ કરનારા તથા વળી (એક એકના)
ઉપર પડવાના સ્વભાવવાળા એવા ભ્રમરો છે જેને વિષે એવું કમલ જેનું આસન છે,
તે કાલી (દેવી) (જે મોક્ષાભિલાષી જનો ! તમારું) પરિપાલન કરે. ”—૬૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર—

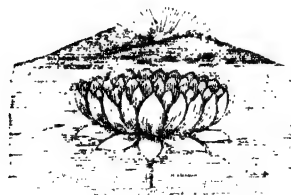
આ દેવીનું સ્વરૂપ તો આપણે ડરમાં પદના સ્પષ્ટીકરણમાં જોઈ ગયા છીએ, એટલે એ
સંગંધી ફરી ઉલ્લેખ કરવાનો બાકી રહેતો નથી. પરંતુ એકની એક દેવીની ફરીથી કેમ સ્તુતિ
કરી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. ફક્ત આ કવિરાજે તેમ કર્યું છે એમ નથી, પરંતુ તેમના
પછી થયેલા શ્રીશોભન મુનીશ્વરે તેમજ મુનિ શ્રીમેઝ્જવજ્ય કવિરાજે તથા વળી ઉપાધ્યાય શ્રી-
યશોવિજય કવીશ્વરે પણ તેમ કર્યું છે (આ વાતની તેમણે રચેલી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશ-

તિકાનાં, ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિનાં અને ઐન્દ્ર-સ્તુતિનાં ૨૦મા અને ૮૪મા પદો સાક્ષી પૂરે છે). આથી કરીને શું એમ માનવું કે આ ગતાનુગતિક પ્રથા છે કે એમાં કંઈ સંબંધ કારણ રહેલું છે?

આ સંબંધમાં એમ નિવેદન કરવામાં આવે કે કેટલીક વાર વિદ્યા-દેવીઓનાં તેમજ શાસન-દેવીઓનાં નામો એક હોય છે (જેમકે કાલી, મહાકાલી, ગાન્ધારી, વૈરોટ્યા અને અચ્છુમા), તેમ અત્ર બનવાજોગ છે, તો તે વાત પણ યુક્તિ-યુક્ત નથી. એનું કારણ એ છે કે આઠમા તેમજ સોળમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનાં નામ તો જવાહા-બ્રહ્મટી અને નિર્વાણી છે (એવીજ રીતે એકવીસમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનું નામ ગાન્ધારી છે). આ સંબંધમાં એમ પણ કહી શકાય તેમ નથી કે જેમ આ કવિરાજે વિદ્યા-દેવીની સ્તુતિ ક્રમ વાર કરી નથી, તેમ શાસન-દેવીના સંબંધમાં પણ બન્યું હોય; કારણ કે જે જિનેશ્વરની જે શાસન-દેવી હોય, તે દેવીની સ્તુતિને તેજ જિનેશ્વરના સ્તુતિ-કદમ્બકમાં સ્થાન મળી શકે એ દેખીતી વાત છે.

બીજી એકજ દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવારૂપ અપવાદ આ કાવ્યમાં ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિની જેમ એકજ વાર દિગ્ગોચર થતો હોત, તો તે પ્રમાદને લીધે એમ બન્યું હોય એમ કદાચ મનાત. પરંતુ હવે પછીના ૬૮મા પદમાં મહાકાલીની બીજી વાર સ્તુતિ કર્યાની અને શ્રુત-દેવતાની ૭૬મા અને ૮૦મા પદમાં બીજી અને ત્રીજી વાર સ્તુતિ કર્યાની તેમજ અંબા દેવીની ૮૮મા અને ૯૬મા પદમાં એમ બે વાર સ્તુતિ કર્યાની વાત પણ ભૂલી જવા જેવી નથી.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ કંઈ પ્રમાદને લીધે બન્યું હોય એમ નથી, ભારે શું એમ માનવું કે કાલી અને મહાકાલી એ બે વિદ્યા-દેવીઓ કવિરાજની ઇષ્ટ દેવીઓ કે પરમ ઉપકારક હશે તેથી એમ બન્યું હોય? પરંતુ એમ વાત અંગીકાર કરવામાં આવે તો પણ શ્રીશોભન સૂરિજીએ, શ્રીમેદ્ધવિજય મુનિજીએ તેમજ શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયજીએ પણ કાલી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરી છે તેનું કેમ એ પ્રશ્ન ઉલો રહે છે. સાથે સાથે આ ત્રણે વિદ્વદ્-રત્નોએ કારણ વિના આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી એમ પણ માનવું સહેલું નથી. અત્ર એમ નિવેદન કરવામાં આવે કે ‘સૂરિ-મંત્ર’માં કાલી અને મહાકાલી એ બે દેવીઓના સંબંધમાં વધારે વાર ઉલ્લેખ આવતો હોવાથી એ દેવીઓની બીજી વાર સ્તુતિ કરવામાં આવી છે તો કેમ? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો પાઠક-મહાશયને પૂછતો હું વિરમું છું.

૧ શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ એકથી વધારે વાર કરવામાં આવે તેમાં અડચણ નહિ હોય, કેમકે શ્રીપાદરાજના રાસમાં પણ પ્રથમ તેમજ દ્વિતીય ખણડના પ્રારંભમાં એમ બન્યું છે.

૧૭ શ્રીકુન્થુજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીકુન્થુનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

હન્તું મહામોહતમોઽક્ષમાણા—

મોજો નૃણાં યોઽકૃત મોક્ષમાણા ।

યં ચાતિકૃચ્છ્રાજનતાઽઽપ દેવઃ

સ્થાપ્યાત્ સ 'કુન્થુઃ' શિવતાપદે વઃ ॥ ૬૫ ॥

—ઇન્દ્રવજ્રા

ટીકા

મહામોહ એવ તમસ્તત્ હન્તું અક્ષમાણાં—અસમર્થાનામોજો—બલં યોઽકૃત—કૃતવાન્ ।
મોક્ષમાણા—મોક્ષકામા જનતા યં કુન્થું આપ—પ્રાપ્તવતી અતિકૃચ્છ્રાત્—અતિદુઃખાત્ । સ
સ્થાપ્યાત્ શિવતાયાઃ પદે ॥ ૬૫ ॥

અન્વયઃ

યઃ મહત્-મોહ-તમઃ હન્તું અ-ક્ષમાણાં નૃણાં ઓજઃ અકૃત, મોક્ષમાણા જનતા યં ચ અસ્તિ-
કૃચ્છ્રાત્ આપ, સ 'કુન્થુઃ' દેવઃ શિવતા-પદે વઃ સ્થાપ્યાત્ ।

૧૭-૬૫ર્થ

હન્તું (ધા० હન્)=હણવાને, નાશ કરવાને.

તમસ્=અંધકાર.

મહામોહતમઃ=મહામોહરૂપ અંધકારને.

અક્ષમાણાં (મૂ० અક્ષમ)=અસમર્થ.

ઓજસ્=બલ, બેર.

અકૃત (ધા० કૃ)=કરતા હવા.

મોક્ષમાણા=મોક્ષની અભિલાષા રાખનારી, મુમુક્ષુ.

કૃચ્છ્ર=સંકટ, કષ્ટ.

અતિકૃચ્છ્રાત્=મહા મહેનતે.

આપ (ધા० આપ્)=પ્રાપ્ત કર્યાં.

દેવઃ (મૂ० દેવ)=ઈશ્વર.

સ્થાપ્યાત્ (ધા० સ્થા)=સ્થાપો.

કુન્થુઃ (મૂ० કુન્થુ)=કુન્થુ (નાથ).

શિવતા=કલ્યાણ.

પદ=સ્થાન.

શિવતાપદે=કલ્યાણના સ્થાનમાં.

*લોકાર્થ

શ્રીકુન્થુનાથની સ્તુતિ—

“જે મહામોહરૂપી અંધકારનો નાશ કરવામાં અસમર્થ એવા જનોને બલ આપતા હવા, તેમજ મુમુક્ષુ લોકને મહા મહેનતે જનો મેળાપ થયો, તે 'કુન્થુ(નાથ)' (હે ભાવિક જનો!) તમને કલ્યાણના સ્થાનમાં સ્થાપો.”—૬૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-મીમાંસા—

આ પદ ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં રચાયેલું છે અને એનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

“ यस्यां त्रिपद्सप्तममक्षरं स्याद्
ह्रस्वं सुजह्वे ! नवमं च तद्वत् ।
गत्या विलङ्गीकृतहंसकान्ते !

तामिन्द्रवज्रां ब्रुवते कवीन्द्राः ॥ ”—શ્રુતો શ્લો. ૨૦

આનો અર્થ એ છે કે—હે સુન્દર બંધાવાળી (પ્રમદા)! જે વૃત્તમાં ત્રીજા, છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો હ્રસ્વ હોય અને તેની માફક નવમો અક્ષર પણ હ્રસ્વ હોય, તેને હે ગતિ વડે લઙ્ગમરૂપદ કરી છે હંસની પ્રભાને જેણે એવી (પદ્મિની)! કવીશ્વરો ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ કહે છે. આ વૃત્તના દરેક ચરણમાં ૧૧ અક્ષરો હોય છે અને વળી તેના પાંચમા તેમજ ત્યાર પછીના છઠ્ઠા અક્ષર ઉપર વિશ્રામ લઈ શકાય છે. એમાં ત, ત અને જ એમ ત્રણ ગણો હોય છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ હોય છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

હ્રન્ તુમ્ મ । હા મો હ । ત મોઽન્ પ । મા ણા
ત ત જ ગ ગ

પદ-ચમત્કાર—

આ પદમાં કંઈ નવીન પ્રકારના ચમત્કના દર્શન થતા નથી. પરંતુ તૃતીય પદ્યમાં જે ચમત્કનો આરંભ કરવામાં આવ્યો હતો, તેના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે.

જ જ જ જ

જિનદર્શનસ્ય પ્રભાવઃ—

સંસારરૂપઃ સુવૃહન્નુદન્વા-

નલજ્ઞિ પીડાનિવહં નુદન્ વા ।

યદર્શનાત્ પ્રાપિ જનેન નાકઃ

સ્તૂયાજિનાંસ્તાન્ ભુવને ન ના કઃ ? ॥ ૬૬ ॥

—ઉપજાતિ;

ટીકા

સંસારો રૂપં यस્ય સ સંસારરૂપઃ સુવૃહન્-સુમહાન્ ઉદન્વાન્-સમુદ્રોઽલજ્ઞિ ।
યદર્શનાત્ પીડૌધં નુદન્-પ્રેરયન્ । વા ચશબ્દાર્થે । નુદન્ સ્વર્ગવિશેષણમ્ । એવંવિધઃ
[સન્] નાકઃ-સ્વર્ગઃ પ્રાપિ-પ્રાપ્તવાન્ (સઃ) જનેન । તાન્ જિનાન્ કો ના-પુરુષો ન
સ્તૂયાત્ ? કિન્તુ સ્તૂયાદેવ ॥ ૬૬ ॥

અન્વય:

યદ્-દર્શનાત્ જનેન સંસાર-રૂપઃ સુ-વૃહન્ ઉદન્વાન્ અલક્ષિ, પીડા-નિવહં તુદન્ નાકઃ વા પ્રાપિ, તાન્ જિનાન્ ભુવને કઃ ના ન સ્તૂયાત્ ? ।

શીખદાર્થ

સંસાર=(૧) ચોર્યાસી લાખ જીવ-યોનિમાં પરિભ્ર-
મણ કરવું તે; (૨) ચોર્યાસી લાખ જીવ-યોનિ;
(૩) કર્મબદ્ધ અવસ્થા.

રૂપ=૩૫.

સંસારરૂપઃ=સંસારરૂપી.

સુવૃહન્ (મૂં સુવૃહત્)=અતિશય મોટો.

ઉદન્વાન્ (મૂં ઉદન્વત્)=દરિયો, સાગર.

અલક્ષિ (ધાં લક્ષ્)=ઉલ્લંઘન કરાયો.

પીડા=દુઃખ.

નિવહ=સમૂહ.

પીડાનિવહં=સંતાપના સમૂહને.

તુદન્ (મૂં તુદત્)=પ્રેરણા કરતો, નાશ કરતો.

વા=અને.

દર્શન=દર્શન, જોવું તે.

યદ્દર્શનાત્=જેના દર્શનથી.

પ્રાપિ (ધાં આપ્)=પ્રાપ્ત કરાયું.

જનેન (મૂં જન)=મનુષ્યથી.

નાકઃ (મૂં નાક)=સ્વર્ગ.

સ્તૂયાત્ (ધાં સ્તુ)=સ્તવે, સ્તુતિ કરે.

જિનાન્ (મૂં જિન)=તીર્થંકરોને.

તાન્ (મૂં તદ્)=તેમને.

ભુવને (મૂં ભુવન)=જગતને વિષે.

કઃ (મૂં કિમ્)=કયો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોના દર્શનનો પ્રભાવ—

“ જેના દર્શન (માત્ર)થી મનુષ્ય સંસારરૂપી ‘મહાસાગર ઓળંગી જતા હવા તેમજ સંતાપના સમૂહને દૂર કરનારા એવા સ્વર્ગને (પણ) પ્રાપ્ત કરતા હવા, તે તીર્થંકરોની જગત્માં કયો માનવ સ્તુતિ નહિ કરે? (અર્થાત્ સર્વ જન કરેજ.) ”—૬૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

‘પાદ્માંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના યમકથી વિભૂષિત એવા આ પદ્યનાં દ્વિતીય સિવાયનાં સમસ્ત ચરણો ‘ઇન્દ્રવજ્ર’માં રચાયેલાં છે, જ્યારે દ્વિતીય ચરણ ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’માં રચવામાં આવ્યું છે. આવા સંમિશ્રિત વૃત્તને ‘ઉપજ્ઞતિ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. ‘ઇન્દ્રવજ્ર’નું લક્ષણ તો આપણે ગત શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ. વાસ્તે અત્ર ઉપેન્દ્રવજ્ર અને ઉપજ્ઞતિ પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે છે.

“યદીન્દ્રવજ્રાચરણેષુ પૂર્વે

ભવન્તિ વર્ણા લઘવઃ સુવર્ણે ।।

અમન્દમાચનમ્દને ! તદાની-

મુપેન્દ્રવજ્રા કથિતા કવીન્દ્રૈઃ ॥”—શ્રુત ૦ શ્લોક ૦ ૨૧

૧ સંસારને મહાસાગર કહેવો તે યોગ્ય છે, એ વાત ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૧૪૭) પ્રકાશ પાડે છે.

અર્થાત્—હે સુન્દર વર્ણવાળી (વનિતા)! જે ઇન્દ્રવજ્રનાં ચારે ચરણોનો પ્રથમ વર્ણ હ્રસ્વ હોય, તો તે વૃત્તને, વિપુલ તેમજ હર્ષકારી છે કંદર્પ જેનો એવી હે (યુવતિ)! કવીશ્વરો ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ કહે છે.

ઉપભતિના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે—

“યત્ર દ્વયોરપ્યનયોસ્તુ પાદા

ભવન્તિ સીમન્તિનિ ! ચન્દ્રકાન્તે ! ।

વિદ્વદ્ધિરાદ્યૈઃ પરિકીર્તિતા સા

પ્રયુજ્યતામિત્યુપજાતિરેવા ॥”—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૨૨

અર્થાત્—“હે સીમન્તિની (ઉત્તમ સેંથાવાળી સુન્દરી)! જે વૃત્તમાં ઇન્દ્રવજ્રનાં તેમજ ઉપેન્દ્રવજ્રનાં ચરણો હોય, તેને હે ચન્દ્રના જેવી પ્રભાવાળી (પ્રમદા)! પ્રાચીન વિદ્વાનોએ ‘ઉપભતિ’ તરીકે ઓળખાવેલ છે, એમ તું બાણ.”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ અને ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ મળીને ‘ઉપભતિ’ હંદ થાય છે. ‘ઇન્દ્રવજ્ર’માં કયા કયા ગણો છે, તે વાત આપણે ગત શ્લોકમાં વિચારી ગયા છીએ, એટલે અત્ર ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ સંબંધી વિચાર કરવો બાકી રહે છે. ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“ઉપેન્દ્રવજ્રા જતજાસ્તતો ગૌ”

અર્થાત્—‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ હંદમાં જ, ત અને જ એમ ત્રણ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ છે. આ વાત સ્પષ્ટ રીતે ધ્યાનમાં આવે એટલા માટે આ પદ્યનું દ્વિતીય ચરણ વિચારીએ.

અ લઙ્ ઘિ । પી ડા નિ । વ હં નુ । વ્ ન્ વા ।
જ ત જ ગ ગ

જ જ જ જ

જિનવાણીમાહાત્મ્યમ્—

વજ્રાશનીં દુષ્કૃતપર્વતાનાં

નિર્વાણદાનાત્ કૃતપર્વતાનામ્ ।

જિનેન્દ્રવાણીમવદાતનિષ્ઠાં

સમાશ્રયધ્વં સ્વવદાતનિષ્ઠામ્ ॥ ૬૭ ॥

—અપ૦

ટીકા

દુષ્કૃતાન્યેવ પર્વતાસ્તેષાં વિદારણે વજ્રાશનીમ્ । નિર્વાણદાનાત્—મોક્ષદાનાત્ કૃતં પર્વણાં—ગુણસ્થાનાં તાનો—વિસ્તારો યયા સા તામ્ । નાસ્યાં વદન્તિ પરવાદિન इत्यवदा,

અવદા ચાસૌ અતનિષ્ઠા-બૃહત્પ્રમાણા ચ । સુષુ અવદાતઃ-શોભનો નિષ્ઠઃ-પર્યન્તો યસ્યાઃ
સા ॥ ૬૭ ॥

અન્વયઃ

દુષ્કૃત-પર્વતાનાં વજ્ર-અશનીં, નિર્વાણ-દાનાત્ કૃત-પર્થ-તાનાં અ-વદ્-અ-તનિષ્ઠાં સુ-અવ-
દાત-નિષ્ઠાં જિન-ઇન્દ્ર-વાણીં સમાશ્રયધ્વમ્ ।

શીખરાર્થ

વજ્રાશનીં (મૂં વજ્રાશની) = ઇન્દ્રના વજ્ર (તુલ્ય).

દુષ્કૃત = પાપ.

પર્વત = પર્વત, પહાડ.

દુષ્કૃતપર્વતાનાં = પાપરૂપ પર્વતોના.

નિર્વાણ = મોક્ષ, મુક્તિ.

દાન = આપવું તે.

નિર્વાણદાનાત્ = મોક્ષના દાનથી.

પર્થન્ = મહોત્સવ.

તાન = વિસ્તાર.

કૃતપર્વતાનાં = કયોં છે મહોત્સવોનો વિસ્તાર જેણે
એવી.

વાણી = દેશના.

જિનેન્દ્રવાણીં = જિનવરની વાણીને.

અવદ્ = નહિ ઓલનારા છે (વાદીઓ) જેને વિષે
એવી.

અતનિષ્ઠ = અનલપ, અતિશય વિસ્તારયુક્ત.

અવદાતનિષ્ઠાં = (વાદીઓને) મૌન ધારણ કરાવનારી
તેમજ અતિશય વિસ્તારવાળી.

સમાશ્રયધ્વમ્ (ધાન્ ધ્રિ) = તમે આશ્રય કરો.

અવદાત = નિર્મલ.

નિષ્ઠા = અન્ત, છેવટ.

સ્વવદાતનિષ્ઠાં = સુનિર્મલ છે અન્ત જેનો એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનું માહાત્મ્ય—

“ પાપરૂપ પર્વતોનું (વિદારણ કરવામાં) ઇન્દ્રના વજ્રતુલ્ય એવી, તથા વળી
મુક્તિનું દાન દઇને કયોં છે મહોત્સવોનો વિસ્તાર જેણે એવી, (વાદીઓને) મૌન
ધારણ કરાવનારી તેમજ અતિશય પ્રમાણવાળી તેમજ વળી સુનિર્મલ છે અન્ત જેનો
એવી જિનવરની વાણીનો (હે સન્તો!) તમે આશ્રય લો. ”—૬૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણો ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં રચાયેલાં છે, જ્યારે અંતિમ બે ચરણો
તો ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે. આથી કરીને આ પદ્ય પણ ‘ઉપનતિ’ વૃત્તમાં
રચાયેલું છે, એમ કહી શકાય.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં પ્રથમ દષ્ટિ-ગોચર થતો ચમક નજરે પડે છે. વિશેષમાં હવે પછી આ પ્રકારના
ચમકના આ કાવ્યમાં દર્શન થતા નથી, એ વાતનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

મહાકાલીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

ઘણ્ટેન્દ્રશસ્ત્રં સફલાક્ષમાલં

નૃસ્યા વહન્તી વિમલા ક્ષમાઽલમ્ ।

વરેષુ વઃ પાતુ તમાલકાન્તા

દેવી 'મહાકાલ્ય'સમાલકાન્તા ॥ ૬૮ ॥ ૧૭ ॥

—૩૫૦

ટીકા

ઘણ્ટા ચ ઇન્દ્રશસ્ત્રં-વજ્રં ચ તતઃ સમાહારઃ । ફલં ચ અક્ષમાલા ચ તાભ્યાં સહ-
સહિતં યત્ ઘણ્ટેન્દ્રશસ્ત્રં (તત્) વહન્તી-ધારયન્તી । મનુષ્યે સ્થિતા । વિગતમલા ।
ક્ષમા-સમર્થા । વરેષુ કર્તવ્યેષુ । તમાલસ્યેવ કાન્તા-મનોજ્ઞા । અલકાઃ-કેશાઃ ॥ ૬૮ ॥

અન્વયઃ

સહ-ફલ-અક્ષ-માલં ઘણ્ટ-ઇન્દ્ર-શસ્ત્રં વહન્તી, નૃ-સ્યા, વિ-મલા, વરેષુ અલં ક્ષમા, તમાલ-
કાન્તા, અ-સમ-અલક-અન્તા 'મહાકાલી' દેવી વઃ પાતુ ।

શીખરાર્થ

શસ્ત્ર=આયુધ, હથિયાર.

ઇન્દ્રશસ્ત્ર=ઇન્દ્રનું આયુધ, વજ્ર.

ઘણ્ટેન્દ્રશસ્ત્રં=ઘણ્ટ અને વજ્રને.

સફલાક્ષમાલં=ફલ અને જપ-માલાથી યુક્ત.

વહન્તી (ધા. વહ)=વહન કરનારી, ધારણ કરનારી.

વિમલા (મૂ. વિમલ)=જતો રહ્યો છે મળ જેમાંથી

એવી, નિર્મલ.

ક્ષમા (મૂ. ક્ષમ)=સમર્થ.

વરેષુ (મૂ. વર)=ઉત્તમ (કાર્યોને વિષે).

કાન્ત=મનોહર, મનોહર.

તમાલકાન્તા=તમાલ (વૃક્ષ)ના જેવી મનોહર.

દેવી=દેવતા.

અસમ=(૧) સરખા નહિ તે, વક્ર; (૨) અસાધારણ.

અલક=કેશ, વાળ.

અન્ત=છેડે.

અસમાલકાન્તા=વક્ર અથવા અસાધારણ છે કેશના

અન્ત જેના એવી.

શ્લોકાર્થ

મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ ફલ તેમજ જપ-માલાથી યુક્ત એવાં ઘણ્ટ અને વજ્રને ધારણ કરનારી, મનુ-
ષ્યના ઉપર આરૂઠ થનારી, નિર્મલ, તથા વળી ઉત્તમ (કાર્યોને વિષે) સર્વથા સમર્થ,
તમાલ (વૃક્ષ)ના જેવી મનોહર અને વક્ર [અથવા અનુપમ] છે કેશના અન્ત જેના
એવી મહાકાલી દેવી (હે ભગ્યો !) તમારૂં રક્ષણ કરે. ”—૬૮

સ્પષ્ટીકરણ

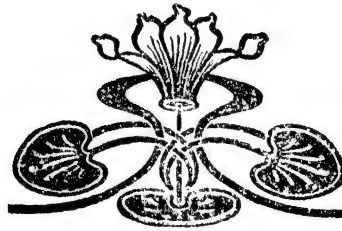
પદ્ય-મીમાંસા—

આપણે જોઈ ગયા તેમ દપમું પદ્ય ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં અને ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો ‘ઉપભતિ’ વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ તેમાં કંઈક ફરક છે. એવીજ રીતે આ પદ્યના સંબંધમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ આ પદ્યનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો ‘ઇન્દ્રવજ્ર’માં અને તૃતીય ચરણ ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’માં રચાયેલ છે. આથી કરીને આ પદ્ય પણ ‘ઉપભતિ’ વૃત્તમાં રચાયેલું છે એમ કહેવું જોઈ નહિ ગણાય.

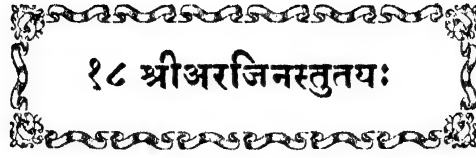
અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે એકંદર રીતે ‘ઉપભતિ’ના ચૌદ પ્રકારો છે. આ પ્રકારો ઇન્દ્રવજ્ર કે ઉપેન્દ્રવજ્રના એકજ વૃત્તમાં કેટલાં ચરણો છે અને તે પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય કે ચતુર્થ ચરણરૂપ છે તેને લક્ષ્યમાં રાખી પાડવામાં આવ્યા છે. આ ચૌદ પ્રકારોમાંના ત્રણ પ્રકારો તો આ તેમજ તેની પૂર્વેનાં બે પદ્યો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં એટલુંજ નિવેદન કરવું ગણ છે કે છઠ્ઠા પદ્યમાં જે ‘પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામનો ચમત્કાર પ્રથમતઃ દષ્ટિ-ગોચર થયો હતો, તેના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે.

૧ ત્રણ ચરણો ઇન્દ્રવજ્રનાં હોય અને એક ચરણ ઉપેન્દ્રવજ્રનાં હોય એવા ઉપભતિ છંદના તેમજ ત્રણ ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રનાં હોય અને બાકીનું એક ચરણ ઇન્દ્રવજ્રનાં હોય એવા પણ ઉપભતિ છંદના ચાર પ્રકારો પડે છે. બે ચરણો ઇન્દ્રવજ્રનાં અને બે ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રનાં હોય એવા ઉપભતિ છંદના છ પ્રકારો પડે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ઉપભતિના બધા મળીને $૪+૪+૬=૧૪$ પ્રકારો પડે છે.

અથ શ્રીઅરનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

સ્તુત તં યેન નિર્વૃત્યા-મરજિ નવરજ્જનાઃ ।

વિહાય લક્ષ્મીર્જગતા-‘મરં’ જિનવરં જનાઃ ! ॥ ૬૯ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

સ્તુત તમ્ । યેન નિર્વૃત્યાં-મોક્ષેઽરજિ-રક્તમ્ । નવં-વિવિધપ્રકારં રજ્જનં-ચિત્તાકર્ષણં યાસાં તાઃ । વિહાય-હિત્વા । કાઃ ? લક્ષ્મીઃ જગતામ્ ॥ ૬૯ ॥

અન્વયઃ

જગતાં નવ-રજ્જનાઃ લક્ષ્મીઃ વિહાય યેન નિર્વૃત્યાં અરજિ, તં ‘અરં’ જિનવરં (હે) જનાઃ ! સ્તુત ।

શબ્દાર્થ

સ્તુત (ધા० સ્તુ)=તમે સ્તુતિ કરો, સ્તવો.
 યેન (મૂ० યદ્)=જે.
 નિર્વૃત્યાં (મૂ० નિર્વૃત્તિ)=મુક્તિમાં, સિદ્ધિમાં.
 અરજિ (ધા० રજ્)=રક્ત બન્યા, રાગી થયા.
 નવ=નૂતન, નવનવા.
 રજ્જન=પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર, ચિત્તાકર્ષણ.

નવરજ્જનાઃ=નવનવાં છે ચિત્તાકર્ષણો જેમાં એવી.
 વિહાય (ધા० હા)=ત્યજી દેધને.
 લક્ષ્મીઃ (મૂ० લક્ષ્મી)=ધનને, દોષતને.
 જગતાં (મૂ० જગત્)=દુનિયાઓની.
 અરં (મૂ० અર)=અરં (નાથ) ને.
 જિનવરં (મૂ० જિનવર)=જિનેશ્વરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅરનાથની સ્તુતિ—

“ નવનવાં ચિત્ત-આકર્ષણો છે જેમાં એવી દુનિયાઓની સંપત્તિઓનો લાગ કરીને (અર્થાત્ ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને પણ જલાંબલિ આપીને) જે મુક્તિ (રૂપી રમણી) ના રાગી બન્યા, તે અર (નામના) જિનેશ્વરને હે મનુષ્યો ! તમે સ્તવો. ”—૬૯

૧ ચક્રવર્તીની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ० ૧૯૬-૨૦૦, ૨૦૬-૨૧૭)માં આલેખવામાં આવી છે. એ સંબંધી વિશિષ્ટ માહિતી માટે તો જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ, તૃતીય વક્ષસ્કાર.

૨ આ અઢારમા તીર્થંકર શ્રીઅરનાથ કે જેઓ સોળમા અને સત્તરમા તીર્થંકરોની જેમ ચક્રવર્તીની લક્ષ્મી પણ પ્રાપ્ત કરવાને લાગ્યશાળી બન્યા હતા, તેમના જીવનની કંઇક રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ० ૨૦૮) ઉપરથી જોઇ શકાશે.

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

૨૫મા પદ્યમાં જેમ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા દૃષ્ટિ-ગોચર થઇ હતી, તેમ આ પદ્યમાં તેમજ ત્યાર પછી પણ છેક દરમા પદ્ય પર્યંત ચરણોની સમાનતારૂપી પદ્ય-અમત્કાર નજરે પડે છે. આ સંપૂર્ણ કાવ્યમાં આ પ્રકારનો પદ્ય-અમત્કાર પ્રધાન પદ્ધતિ ભોગવે છે; કેમકે આવા અમત્કારથી અલંકૃત પદ્યોની સંખ્યા ૨૮ની છે, જ્યારે અન્ય પ્રકારના અમત્કારથી વિભૂષિત પદ્યોની સંખ્યા વધારેમાં વધારે ૧૨ની જોવામાં આવે છે.

જિન-સમુદાયસ્ય સ્તુતિ:—

ત્રિલોકીં ફલયન્ પાતુ, સદ્ગન:પાદપાં સ વ: ।

જિનૌઘો યસ્ય વન્દ્યા: શ્રી-સદ્ગન: પાદપાંસવ: ॥ ૭૦ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

સ જિનૌઘો વ: પાતુ । ત્રિલોકીં ય: ફલયન્-ફલવર્તીં કુર્વન્ સન્તિ-શોભનાનિ મનાંસિ યેષાં ત એવ પાદપા-વૃક્ષા યસ્યાં સા, ત્રિલોકીવિશેષણમ્ । તથા યસ્ય પાદાનાં પાંસવો-રેણવ: । વન્દ્યા-વન્દનીયા: । શ્રીસદ્ગન:-શ્રીગૃહસ્ય, યસ્ય(સ્યેસ્ય) વિશેષણમ્ ॥૭૦॥

અન્વય:

યસ્ય શ્રી-સદ્ગન: પાદ-પાંસવ: વન્દ્યા:, સ જિન-ઓઘ: સત્-મનસ્-પાદપાં ત્રિ-લોકીં ફલયન્ વ: પાતુ ।

શીખરાર્થ

ત્રિલોકીં (મૂં ત્રિલોકી)=ત્રૈલોક્યને.

ફલયન્=ફળવાન્ કરતો થકો.

પાદપ=વૃક્ષ, ઝાડ.

સદ્ગન:પાદપાં=સારા મન(વાળા મનુષ્યો)રૂપી વૃક્ષો છે જેને વિષે એવા.

જિનૌઘ: (મૂં જિનૌઘ)=જિનોનો સમુદાય.

યસ્ય (મૂં યસ્ય)=જેના.

વન્દ્યા: (મૂં વન્દ્ય)=પૂજનીય, વન્દનીય.

સદ્ગન=ગૃહ.

શ્રીસદ્ગન:=લક્ષ્મી છે ગૃહ જેનું એવાના.

પાદ=ચરણ.

પાંસુ=રજ.

પાદપાંસવ:=ચરણની રજો.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયની સ્તુતિ—

“ લક્ષ્મી છે ગૃહ જેનું એવા જ (જિન-સમૂહ)નાં ચરણની રજો (રાજરાજીશ્વર-શને પણ) વન્દનીય છે, તે, શુભ ચિત્ત(વાળા મનુષ્યો)રૂપ વૃક્ષો છે જેને વિષે એવા ત્રૈલોક્યને ફળવાન્ કરતો થકો જિનોનો સમુદાય (હે ભવિકો !) તમારું પરિપાલન કરે. ”—૭૦

चैरोय्या ११
१६

જેમવાક્ય સ્તુતિઃ—

જૈમ્યથ્યાદ્ વાક્ સતાં દત્ત-માનનન્દા ન વાદિભિઃ ।

જય્યા સ્તુતા ચ નીતીના-માનનં દાનવાદિભિઃ ॥ ૭૧ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

જૈની વાક્ અવ્યાત્-રક્ષતાત્ । સતાં દત્તૌ માનનન્દૌ-પૂજાસમૃદ્ધી વયા સા । ન વાદિભિઃ જય્યા-જેતું શક્યા । દાનવપ્રમુખૈર્દેવૈઃ સ્તુતા ચ । નીતીનાં આનનં-મુખં યા ॥૭૧॥

અન્વયઃ

સતાં દત્ત-માન-નન્દા, વાદિભિઃ ન જય્યા, દાનવ-આદિભિઃ સ્તુતા, નીતીનાં ચ આનનં જૈની વાગ્ અવ્યાત્ ।

શીઠ-દાર્થ

જૈની=જિન-વિષયક.

અવ્યાત્ (ધા० અવ)=રક્ષણ કરો.

સતાં (મૂ० સત્)=સજ્જનોને.

દત્ત (ધા० દા)=અર્પણ કરેલ.

માન=પૂજા.

નન્દ= (૧) હર્ષ; (૨) સમૃદ્ધિ.

દત્તમાનનન્દા=અર્પણ કર્યા છે પૂજા અને આનન્દ જેણે એવી.

વાદિભિઃ (મૂ० વાદિન્)=વાદીઓ વડે.

જય્યા (મૂ० જય)=જીતી શકાય તેવી.

સ્તુતા (ધા० સ્તુ)=સ્તુતિ કરાયેલી.

નીતીનાં (મૂ० નીતિ)=નીતિઓના.

આનનં (મૂ० આનન)=મુખ.

દાનવાદિભિઃ=દાનવ વિગેરે દ્વારા.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની સ્તુતિ—

“ સજ્જનોને અર્પણ કર્યા છે પૂજા અને આનન્દ જેણે એવી, વાદીઓ વડે નહિ જીતી શકાય તેવી, દાનવ (માનવ, સુર) ઇલાદિક વડે સ્તુતિ કરાયેલી તેમજ નીતિ-ઓના મુખરૂપ એવી જિનેશ્વર-વિષયક વાણી (હે ભગ્યો ! તમારું) રક્ષણ કરે. ”—૭૧

✽ ✽ ✽ ✽

વૈરોઘ્યાવઘ્નાઃ સ્તુતિઃ—

શ્યામા નાગાસ્ત્રપત્રા વો, 'વૈરોઘ્યા'ઽરં ભયેઽવતુ ।

શાન્તોઽરાતિર્યવાઽસુમ્ન-વૈરોઘ્યાસ્મભયેવ તુ ॥ ૭૨ ॥ ૧૮ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

શ્યામવર્ણા યા । નાગાઃ-સર્પા એવ અસ્ત્રં પત્રં-વાહનં ચ યસ્યાઃ સા । વૈરોઘ્યા દેવી ।

ભયે ઉત્પન્ને અવતુ વઃ । શાન્તઃ-પ્રશાન્તોઽરાતિઃ-વૈરી યયા સા । અત્યુગ્રં વૈરં યસ્ય સઃ ।
અઢ્યા-ગમનં તસ્યા આરમ્ભસ્તસ્મિન્ । ઇવઃ અવધારણે । અત્ર સન્ધિરસ્તિ ॥ ૭૨ ॥

અન્વયઃ

યયા અતિ-ઉગ્ર-વૈરઃ અરાતિઃ અઢ્યા-આરમ્ભે ઇવ તુ શાન્તઃ, (સા) ઇયામા, નાગ-અસ્ત્ર-પત્રા
'વૈરોઢ્યા' ભયે ઘઃ અરં અવતુ ।

શીઘ્રદાર્થ

ઇયામા (મૂં ઇયામ) = કૃષ્ણવર્ણી.

નાગ = સર્પ, સાપ.

અસ્ત્ર = અસ્ત્ર.

નાગાસ્ત્રપત્રા = સર્પ છે અસ્ત્ર તેમજ વાહન જેનાં એવી.

વૈરોઢ્યા = વૈરોઢ્યા (દેવી).

ભયે (મૂં ભય) = ભયને વિષે.

શાન્તઃ (મૂં શાન્ત) = શાંત કરેલ.

અરાતિઃ (મૂં અરાતિ) = શત્રુ.

ઉગ્ર = તીવ્ર.

વૈર = દુશ્મનાવટ, અઢાવત.

અત્યુગ્રવૈરઃ = અત્યંત તીવ્ર વેર છે જેને વિષે એવો.

અઢ્યા = ગમન.

આરમ્ભ = શરૂઆત.

અઢ્યારમ્ભે = ગમનની શરૂઆતમાં.

તુ = વિશેષતાવાચક અવ્યય.

શ્લોકાર્થ

વૈરોઢ્યા દેવીની સ્તુતિ—

“અત્યંત તીવ્ર વેરને ધારણ કરનારો એવો દુશ્મન (પણ) જેના વડે ગમનની શરૂઆતમાં (અર્થાત્ જેને આવતી બેઠનેજ) શાંત થઈ ગયો, તે શ્યામવર્ણી તેમજ વર્ણી સર્પ છે આયુધ તેમજ વાહન જેનાં એવી વૈરોઢ્યા (દેવી) (હે ભવ્યો!) તમારૂં ભયમાંથી સત્વર રક્ષણ કરો.”—૭૨

સ્પષ્ટીકરણ

વૈરોઢ્યા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘અન્યોન્યના વૈરની શાન્તિ માટે આગમન છે જેનું તે વૈરોઢ્યા’ એ વૈરોઢ્યા શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એના સંબંધમાં નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“તથા વૈરોઢ્યાં ઇયામવર્ણામજગરવાહનાં ચતુર્ભુજાં ચક્રોરગાલક્રૂતદક્ષિણકરાં ચ્ચેટકાહિયુતવા-
મક્રાં ચ્ચેતિ” અર્થાત્-વૈરોઢ્યા દેવીનો વર્ણ શ્યામ છે અને અજગર એ એનું વાહન છે. વર્ણી તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથો ખરૂં અને સર્પથી વિભૂષિત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ હાલ અને સર્પથી અલંકૃત છે.

આચાર-દિનકરમાં તો આ દેવીનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“સદ્ગુણસ્તુતિવીર્યવદુર્ધ્વહસ્તા

સદ્ગુણશૂકવરદાપરહસ્તયુગ્મા ।

સિંહાસનાઽન્તર-દતારતુષારગૌરા

વૈરોઢ્યાઽપ્યભિઘયાઽસ્તુ શિવાય દેવી ॥-વસન્તતિલકા

—પત્રાંક ૧૬૩

૧૧ શ્રીમલ્લિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીમલ્લિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

કરોતુ નો 'મલ્લિ'જિનઃ, પ્રિયં ગુરુ ચિરં હતિમ્ ।
દ્વિષાં ચ તન્યાત્ સિદ્ધેશ્ચ, પ્રિયહ્નુરુચિરંહતિમ્ ॥ ૭૩ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

કરોતુ નઃ-અસ્માકમ્ । પ્રિયમ્-ઇષ્ટમ્ । ગુરુ-બૃહત્ । ચિરં-પ્રભૂતકાલમ્ । દ્વિષાં
હતિં-વિનાશં ચ કરોતુ । સિદ્ધેશ્ચ અંહતિં-દાનં તન્યાત્ । પ્રિયહ્નોરિવ રુચિઃ-કા-
ન્તિર્યસ્ય સઃ ॥ ૭૩ ॥

અન્વયઃ

પ્રિયહ્નુ-રુચિઃ 'મલ્લિ'-જિનઃ નઃ ગુરુ ચિરં પ્રિયં કરોતુ, દ્વિષાં હતિં ચ સિદ્ધેઃ અંહતિં ચ તન્યાત્ ।

શીખૃદાર્થ

કરોતુ (ધા० કૃ)=કરો.

જિન=તીર્થંકર.

મલ્લિજિનઃ=મલ્લિ જિન.

પ્રિયં (મૂ० પ્રિય)=ઇષ્ટ.

ચિરં (મૂ० ચિર)=ઘણા લાંબા સમય પર્યંતનું.

હતિં (મૂ० હતિ)=વિનાશને.

દ્વિષાં (મૂ० દ્વિષ)=શત્રુઓના.

તન્યાત્ (ધા० તન્)=કરો.

સિદ્ધેઃ (મૂ० સિદ્ધિ)=મુક્તિનું.

પ્રિયહ્નુ=વૃક્ષ-વિશેષ.

પ્રિયહ્નુરુચિઃ=પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની.

અંહતિ (મૂ० અંહતિ)=દાનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમલ્લિનાથની સ્તુતિ—

“ પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની એવા 'મલ્લિ જિન અમારૂં લાંબા કાલ પર્યંત
અતિશય અભીષ્ટ કરેા, અમારા દુઃખનોનો વિનાશ કરેા અને અમને મુક્તિનું
દાન દો. ”—૭૩

❖ ❖ ❖ ❖

૧ આ ઓગણીસમા તીર્થંકરનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-અતુલિશતિકા (૫૦ ૨૨૭)માં આપવામાં
આવ્યું છે.

જિનજન્મમહિમા—

જૈનં જન્મ શ્રિયં સ્વર્ગ-સમગ્રામં દધાતુ નઃ ।

ક્ષણદં મેરુશિરસઃ, સમગ્રામન્દધાતુનઃ ॥ ૭૪ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

જૈનં જન્મ શ્રિયં દધાતુ નઃ । સ્વર્ગસ્ય સમા ગ્રામા યસ્મિન્ જન્મનિ તત્ । ક્ષણદમ્-
ઉત્સવદમ્ । મેરુશિરસઃ । સમગ્રાઃ—સંપૂર્ણા અમન્દાઃ—સ્પષ્ટા ધાતવો—હિંગુલાદયો યસ્મિન્,
મેરુ(શિરસઃ)વિશેષણમ્ ॥ ૭૪ ॥

અન્વયઃ

સમગ્ર-અ-મન્દ-ધાતુનઃ મેરુ-શિરસઃ ક્ષણ-દં, સ્વર્ગ-સમ-ગ્રામં જૈનં જન્મ નઃ શ્રિયં દધાતુ ।

શીખરાર્થ

જન્મ (મૂ. જન્મન્)=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

શ્રિયં (મૂ. શ્રી)=લક્ષ્મીને.

સ્વર્ગ=સ્વર્ગ.

ગ્રામ=ગામ.

સ્વર્ગસમાનં=સ્વર્ગસમાન થાય છે ગામો જેને વિષે
એવા.

દધાતુ (ધા. ધા)=ધારણ કરો.

ક્ષણ=મહોત્સવ.

ક્ષણદં (મૂ. ક્ષણદ)=મહોત્સવ-દાયક.

શિરસ=શિખર.

મેરુ=મેરુ (પર્વત).

મેરુશિરસઃ=મેરુના શિખરના.

સમગ્ર=સંપૂર્ણ.

અમન્દ=સ્પષ્ટ.

ધાતુ=ધાતુ.

સમગ્રામન્દધાતુનઃ=સંપૂર્ણ તેમજ સ્પષ્ટ છે ધાતુઓ
જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેનો જન્મ-મહિમા—

“ સંપૂર્ણ તેમજ સ્પષ્ટ (હિંગુલ વિગેરે) ધાતુઓ છે જેને વિષે એવા મેરુ-શિખરને
ઉત્સવ-દાયક એવો તેમજ સ્વર્ગસમાન બને છે ગામો જેને વિષે (અર્થાત્ જેનો ઉદય
થતાં) એવો જિન-વિષયક જન્મ અમારું કલ્યાણ કરે. ”—૭૪

જિનવાણ્યાઃ સ્વીકારઃ—

જિનસ્ય ભારતીં તમો-વનાગસહનાશનીમ્ ।

ઉપેત હેતુસુન્નતા-વનાગસં ધનાશનાન્ ॥ ૭૫ ॥

—પ્રમાણિકા

ટીકા

ભારતીં ઉપેત-ગચ્છત । તમ્ એવં વનં તમોવનમેવ અગાઃ-પર્વતાસ્તેષાં સઙ્ઘઃ-સમુ-
દાયસ્તસ્ય નાશનીમ્ । ઉન્નતિઃ-સમૃદ્ધિસ્તસ્યાં હેતું-કારણમ્ । ન વિદ્યતે આગઃ-અપરાધો
યસ્યાઃ સા, વાગ્વિશેષણમ્ । તમોવનાગનાશકત્વાત્ ઘનાશનીમ્ ॥ ૭૫ ॥

અન્વયઃ

જિનસ્ય તમસ્-વન-અગ-સઙ્ઘ-નાશનીં, (અતઃ एव) વન-અશનીં, ઉન્નતૌ હેતું અન્-આગસં
ભારતીં ઉપેત ।

શીઘ્રાર્થ

જિનસ્ય (મૂં જિન)=તીર્થકરની.

ભારતીં (મૂં ભારતી)=વાણીને.

તમસ્=અજ્ઞાન.

સઙ્ઘ=સમુદાય.

નાશની (મૂં નાશન)=નાશ કરનારી.

તમોવનાગસઙ્ઘનાશનીં=અજ્ઞાનરૂપી વન તે રૂપી પર્વતોના સમુદાયનો વિનાશ કરનારી.

ઉપેત (ધાં ઇ)=તમે પ્રાપ્ત કરો.

હેતું (મૂં હેતુ)=કારણ (૩૫).

ઉન્નતૌ (મૂં ઉન્નતિ)=સમૃદ્ધિને વિષે.

અનાગસં=અવિદ્યમાન છે પાપ જેને વિષે એવી,
દોષ-રહિત.

ઘનાશનીં (મૂં ઘનાશની)=(૧) વજ્ર(સમાન); (૨)
મેઘાગ્નિ(સમાન).

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનો સ્વીકાર—

“અંધકારરૂપી વન તે રૂપી પર્વતોના [અથવા અંધકારરૂપ વનો છે જેમાં
એવા પર્વતોના] સમુદાયનો વિનાશ કરનારી, અને (એથી કરીને તો) વજ્રના સમાન,
વળી ઉન્નતિના કારણભૂત તથા વળી દોષ-રહિત એવી તીર્થકરની વાણીનો (હે
ભાગ્યે!) તમે સ્વીકાર કરો.”—૭૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-વિચાર—

આ પદ ‘પ્રમાણિકા’ છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે. વૃત્તરત્નાકર પ્રમાણે એનું લક્ષણ
નીચે મુજબ છે:—

“પ્રમાણિકા જરૌ લગૌ”

અર્થાત્ આ પદમાં જ અને ૨ એમ બે ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે
લઘુ અને શુદ્ધ છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

~ ~ ~ ~ ~
જિ ન સ્ ય । ભા ર તીં । ત મો ।
જ ર લ મ

જ જ જ જ

શ્રુત-દેવતા: સ્તુતિ:—

વાગ્દેવી વરદીભૂત-પુસ્તિકાઽપદ્મલક્ષિતૌ ।

આપોઽવ્યાદ્ વિભ્રતી હસ્તૌ, પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ ॥૭૬ ॥૧૯॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

વરદીભૂતં પુસ્તકં-લેપ્યં પ્રતિમા યસ્યા: સા । આપદેવ મલં તસ્ય ક્ષિતૌ-વિનાશે
આપ:-પાનીયં યા । પુસ્તિકા ચ પદ્મં ચ તાભ્યાં લક્ષિતૌ હસ્તૌ વિભ્રતી યા ॥ ૭૬ ॥

અન્વય:

વરદીભૂત-પુસ્તિકા આપદ્-મલ-ક્ષિતૌ આપ:, પુસ્તિકા-પદ્મ-લક્ષિતૌ હસ્તૌ વિભ્રતી વાચ્-દેવી
અવ્યાત્ ।

શબ્દાર્થ

વાગ્દેવી=શ્રુત-દેવતા, સરસ્વતી.

વર=વરદાન.

વરદીભૂત=વરદાન દેવું એ છે સ્વરૂપ જેનું તે.

પુસ્તિકા=ધાતુ, કાષ્ટ વિગેરેની બનાવેલી વસ્તુ, લેખ્ય,
પ્રતિમા.

વરદીભૂતપુસ્તિકા=વરદાન દેનારી છે પ્રતિમા જેની
એવી.

ક્ષિતિ=નાશ.

આપદ્મલક્ષિતૌ=વિપત્તિરૂપ મલનો નાશ કરવામાં.

આપ: (મૂ. આપસ્)=જલ.

વિભ્રતી (ધા. મૃ)=ધારણ કરનારી.

હસ્તૌ (મૂ. હસ્)=હાથને.

પુસ્તિકા=પોથી, પુસ્તક.

લક્ષિત=ચિહ્નિત.

પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ=પુસ્તક અને પદ્મ વડે લક્ષિત.

શ્લોકાર્થ

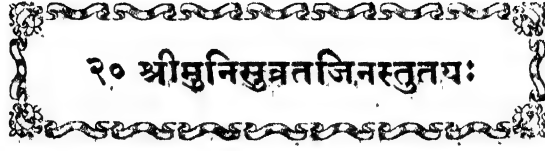
શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“વરદાન દેનારી છે પ્રતિમા જેની એવી, વળી વિપત્તિરૂપ મલનો નાશ કરવામાં
(અર્થાત્ તેનું પ્રકાશન કરવામાં) જલસમાન તથા વળી પુસ્તક અને પદ્મ વડે લક્ષિત
એવા હાથને ધારણ કરનારી શ્રુત-દેવતા (હે ભગ્યે! તમારું) રક્ષણ કરો.”—૭૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ સંબંધી વિચાર—

જેમ ચોથા પદ્યમાં શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી હતી તેમ આ પદ્યમાં પણ
(તેમજ વળી હવે પછીના ૮૦માં પદ્યમાં પણ) તેની કવિરાજે સ્તુતિ કરી છે, એ વાત
ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. આ પ્રમાણે એક કાવ્યમાં ત્રણ વાર શા માટે શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ
કરવામાં આવી હશે, એવો અત્ર પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. એના ઉત્તર તરીકે એમ નિવેદન કરી શકાય
કે જુદા જુદા તીર્થંકરોની દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા દેવી એક ન હોવાથી આમ વારંવાર
સ્તુતિ કરવામાં આવી હશે.

૨૦ શ્રીમુનિસુવ્રતજિનસ્તુતયઃ

શ્રીમુનિસુવ્રતનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

જયસિ 'સુવ્રત !' ભવ્યશિખણ્ડિના-

મરહિતાપઘનાઞ્જનનીલતામ્ ।

દધદલં ફલયંશ્ચ સમં ભુવા-

અમરહિતાપઘનાં જનનીલતામ્ ॥ ૭૭ ॥

—દ્રુતવિલમ્બિતમ્

ટીકા

ભવ્યાઃ ફળ શિખણ્ડિનો-મયૂરાસ્તેષામ્ । અરહિતાપશ્ચાસૌ ઘનશ્ચ તસ્યામન્ત્રણમ્ ।
અઞ્જનમિવ નીલતાં દધત્ ત્વં જયસિ । ભુવા-પૃથ્વીયા સમમ્ । જનનીલતાં ફલવર્તી કુર્વન્ ।
અમરેભ્યો હિતાનિ અપઘનાનિ-અઙ્ગાનિ યસ્યાઃ સા તામ્ ॥ ૭૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) 'સુવ્રત !' ભવ્ય-શિખણ્ડિનાં અ-રહિત-આપ-ઘન ! અઞ્જન-નીલતાં દધત્, ભુવા સમં
અમર-હિત-અપઘનાં જનની-લતાં અલં ફલયન્ ચ (ત્વં) જયસિ ।

શીર્ષકાર્થ

જયસિ (ધાં જિ)=તું જય પામે છે.

સુવ્રત ! (મૂં સુવ્રત)=હે સુવ્રત (નાથ), હે 'મુનિ-
સુવ્રત !

ભવ્યશિખણ્ડિનાં=ભવ્યરૂપી મયૂરોન્મ.

આપ=જલનો સમૂહ.

અરહિતાપઘન ! = નથી રહિત જલના સમૂહથી એવા
મેઘસમાન ! (સં.)

નીલતા=કૃષ્ણતા, કાળાશ.

અઞ્જનનીલતાં=કાજલના બેવી કાળાશને.

દધત્ (ધાં ધા)=ધારણ કરતો થકો.

સમં=સાથે સાથે, એકજ વખતે.

ભુવા (મૂં મૂ)=પૃથ્વીથી.

અપઘન=અવયવ.

હિત=કલ્યાણકારી.

અમરહિતાપઘનાં=દેવોને હિતકારી છે અવયવો બેનાં
એવી.

જનનીલતાં=માતારૂપી વેલને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુનિસુવ્રતનાથની સ્તુતિ—

“ હે ‘સુવ્રત (નાથ) ! હે ભગ્ય (ભવ)રૂપ મયૂરને (આનંદ આપવામાં) જલથી પરિપૂર્ણ એવા મેઘસમાન ! કાજલના જેવી કૃષ્ણતાને ધારણ કરતો તેમજ પૃથ્વી (ઉપરના ભવો)ની સાથે સાથે દેવોને (પણ) હિતકારી છે અવયવો જેનાં એવી માતારૂપી વેલને અત્યંત ફલવતી કરતો થકા તું જય પામે છે. ”—૭૭

❖ ❖ ❖ ❖

સમગ્રજિનવરાણાં સ્તુતિ:—

પ્રતિજિનં ક્રમવારિરુહાણિ ન:

સુખચિતાનિ હિતાનિ નવાનિ શમ્ ।

દધતિ રાન્તુ પદાનિ નખપ્રભા-

સુખચિતાનિ હિ તાનિ નવાનિશમ્ ॥ ૭૮ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

જિનં જિનં પ્રતિ ક્રમાણામધો વારિરુહાણિ અનિશં શં-સુખં રાન્તુ-દદતુ । સુખેન ચિતાનિ હિતાનિ-પથ્યાનિ નવાનિ-પ્રત્યગ્રાણિ દધતિ-ધારયમાણાનિ । કાનિ ? પદાનિ । કિંમૂતાનિ ? નખાનાં પ્રભયા સુષ્ટુ-અતીવ સુખચિતાનિ-રઙ્ગિતાનિ । હિ: પૂરણે । તાનિ કિયત્પ્રમાણાનિ ? નવ ॥ ૭૮ ॥

અન્વય:

સુખ-ચિતાનિ હિતાનિ નખ-પ્રભા-સુ-સુખચિતાનિ પદાનિ દધતિ તાનિ નવાનિ નવ પ્રતિ-જિનં ક્રમ-વારિરુહાણિ ન: હિ અનિશં શં રાન્તુ ।

શબ્દાર્થ

પ્રતિજિનં=પ્રત્યેક જિન પ્રતિ, દરેક તીર્થંકર પ્રતિ.

વારિ=જલ.

રુહ=ઉગરું.

વારિરુહ=કમલ.

ક્રમવારિરુહાણિ=અરણ્યોની (નીચે મૂકેલાં) કમલો.

ચિત (ધાં ચિ)=ગોઠવેલ.

સુખચિતાનિ=સુખે ગોઠવેલાં.

હિતાનિ (મૂં હિત)=હિતકારક.

નવાનિ (મૂં નવ)=પ્રત્યથ, તાજાં.

દધતિ (મૂં દધત)=ધારણ કરનારાં.

રાન્તુ (ધાં રા)=આપો.

પદાનિ (મૂં પદ)=પગલાં.

નખ=નખ.

સુખચિત=આસ.

નખપ્રભાસુખચિતાનિ=નખની કાન્તિવડે અત્યંત વ્યાસ.

હિ=પાદપૂર્તિવાચક અવ્યય.

તાનિ (મૂં તદ્)=તે.

નવ (મૂં નવન્)=નવ.

અનિશં=પ્રતિદિન, સર્વદા.

૧ આ વીસમા તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા (૫૦ ૨૩૯)માં આલેખવામાં આવી છે.

શ્લોકાર્થ

સમગ્ર જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“સુખે ગોઠવેલાં, તથા હિતકારક તેમજ નખની કાન્તિવડે અત્યંત વ્યાપ્ત એવાં પગલાંને ધારણ કરનારાં તે દરેક જિનનાં ચરણની નીચે (સ્થાપન કરાતાં) નવીન નવ ઠમલો આપણને સર્વદા સુખ સમર્પો. ”—૭૮

૫ ૫ ૫ ૫

જિનમતપ્રશંસા—

જયતિ તત્ સમુદાયમયં દશા-

મતિકવી રમતે પરમે ધને ।

મહતિ યત્ર વિશાલબલપ્રભા-

મતિકવીરમતે પરમેધને ॥ ૭૯ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

તન્મતં જયતિ સર્વમતાનાં નિપાતાત્ સમુ૦ । અતિકવિઃ રમતે । મતમેવ ધનં તસ્મિન્ । વિશાલા બલપ્રભામતયો यस્ય એવંવિધશ્ચાસૌ વીરશ્ચ તસ્ય મતે । પરમ્-અત્યર્થ એધને-વર્ધને જ્ઞાનાદિભિઃ ॥ ૭૯ ॥

અન્વયઃ

યત્ર પરમે ધને મહતિ પરં એધને વિશાલ-બલ-પ્રભા-મતિ-ક-વીર-મતે અતિ-કવિઃ રમતે, તત્ દશાં સમુદાય-મયં (મતં) જયતિ ।

શ્લોકાર્થ

સમુદાય=સંગ્રહ.

સમુદાયમયં=સંગ્રહરૂપ.

દશાં (મૂં દશ્)=દૃષ્ટિઓના, દર્શનોના, મતોના.

કવિઃ=(૧) કવિ, કાવ્ય-રચનાર; (૨) પણ્ડિત.

અતિકવિઃ=(૧) મહાકવિ, કવીશ્વર; (૨) મહાપણ્ડિત.

રમતે (ધા૦ રમ્)=રમે છે.

પરમે (મૂં પરમ)=ઉત્કૃષ્ટ.

ધને (મૂં ધન)=લક્ષ્મીને વિષે.

મહતિ (મૂં મહત્)=વિશાળ, મોટા પ્રમાણવાળા.

યત્ર=જ્યાં, જેને વિષે.

વિશાલ=વિસ્તીર્ણ.

બલ=પરાક્રમ.

મતિ=શુદ્ધિ.

મત=દર્શન.

વિશાલબલપ્રભામતિકવીરમતે=વિશાળ છે પરાક્રમ, તેજ અને શુદ્ધિ જેનાં એવા જિનના મતને વિષે.

પરં=અત્યંત.

એધને (મૂં એધન)=વૃદ્ધિને વિષે.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતની પ્રશંસા—

“ઉત્કૃષ્ટ સક્ષ્મીરૂપ તથા મહાન્ એવા, તથા વળી (જ્ઞાનાદિક વડે) અત્યંત મુદ્ધિ પ્રાપ્તવારૂપ તેમજ વળી વિશાળ છે પરાક્રમ, તેજ અને પુદ્ધિ જેમાં એવા જે જિનના મતને વિષે કવિરાજ રમે છે, તે (વિવિધ) મતોના સંમહરૂપ મત જયવંતે વર્તે છે.”—૭૯

સ્પષ્ટીકરણ

મત-વિચાર—

આ પદમાં પણ પ૧મા પદની જેમ વીર-મતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે સાધારણ રીતે સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ કરતી વેળાએ અમુક તીર્થંકરનો સિદ્ધાન્ત (મત કે વચન) એવો નિર્દેશ કરવામાં આવતો નથી અને કદાચ તેમ થતું હોય તો પણ જે તીર્થંકરવિષયક સ્તુતિ-કદમ્બક હોય તે તીર્થંકરનું નામ આપ્યું જોઈએ અને નહિ કે અન્યનું; તો અત્ર શું કારણ છે? આના સમાધાનમાં નિવેદન કરવાનું કે અત્ર તેમજ પ૧મા પદમાં ‘વીર’ શબ્દનો ‘ચોવીસમા તીર્થંકર’ એવો અર્થ ન કરતાં તે શબ્દની ‘વિદારયતિ યત્ કર્મ’ ઇત્યાદિ નિરૂક્ત વિચારી તેનો તીર્થંકર, જિન એવો અર્થ કરવો. આવો અર્થ પ૧મા પદની ટીકામાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

શ્રુતદ-જાણી: સ્તુતિ:—

શ્રુતનિધોશિનિ! બુદ્ધિવનાવલી-

દવમનુત્તમસારચિતા પદમ્ ।

અવભિયાં મમ દેવિ ! હરાદરા-

દવમનુત્ તમસા રચિતાપદમ્ ॥ ૮૦ ॥ ૨૦ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

તમસા-અજ્ઞાનેન રચિતાપદમ્ । અવભિયાં પદમ્ । બુદ્ધય એવ વનં તસ્ય આવલી તસ્યાં દવં યત્ । અનુત્તમ-પ્રધાનં સાર-ઉત્કર્ષસ્તાભ્યાં ચિતા-વ્યાપ્તા સતી । અવમ-પાપં નુદતીતિ-નુત્ ॥ ૮૦ ॥

અન્વય:

(દ્રુ) શ્રુત-નિધિ-શિનિ! દેવિ! અનુત્તમ-સાર-ચિતા અવમ-નુત્ બુદ્ધિ-વન-આવલી-દવં, તમસા રચિત-આપદં ભવ-ભિયાં પદં આદરાદ્-હર ।

શબ્દાર્થ

નિધિ=ભંડાર.

ઈશિની=સ્વામિની.

શ્રુતનિધીશિની !=હે શ્રુતના ભંડારની સ્વામિની !

બુદ્ધિ=મતિ.

બુદ્ધિવનાવલીદવં=મતિરૂપી વનની શ્રેણિ પ્રતિ

દાવાનલ(સમાન).

અનુત્તમ= જેનાથી કોઈ શ્રેષ્ઠ નથી તે, સર્વોત્તમ.

સાર=સાર, ઉત્કર્ષ.

અનુત્તમસારચિતા=સર્વોત્તમ સાર વડે વ્યાપ્ત.

ભવભિયાં=ભવ (-ભ્રમણ)ના ભયોના.

હર (ધાં હ)=હરી દે, નાશ કર.

આદરાત (મૂં આદર)=ખંતથી.

નુદ્=પ્રેરણા કરવી.

અવમનુત્=પાપને દૂર કરનારી.

તમસા (મૂં તમસ)=અંધકાર વંડે.

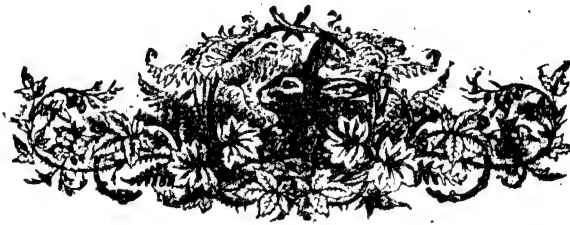
રચિત (ધાં રચ)=રચેલ, લેખ્ય કરેલ.

રચિતાપદં=ખડી કરી છે આપત્તિઓ જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“ હે શ્રુતના ભંડારની સ્વામિની ! હે (સસ્સ્થતી) દેવી ! સર્વોત્તમ સાર વડે વ્યાપ્ત, તથા પાપને હાંડી કાઢનારી એવી તું, મતિરૂપ અરણ્યની શ્રેણિને (ખાળીને ભસ્મી-ભૂત કરવામાં) દાવાનલસમાન એવા તેમજ (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકાર વડે ખડી કરી છે આપ્તિઓ જેણે એવા ભવ (-ભ્રમણ)રૂપ ભયોના સ્થાનને આશ્રયસ્વરૂપ હરી દે.”—૮૦

૨૧ શ્રીનમિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીનમિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

વિપદાં શમનં શરણં

યામિ 'નમિ' દૂયમાનમનુજનતમ્ ।

સુખકુમુદૌઘવિકાશે

યામિનમિન્દૂયમાનમનુજનતમ્ ॥ ૮૧ ॥

—ગીતિઃ

ટીકા

શરણં યામિ—ગચ્છામિ । દૂયમાનાશ્ચ તે મનુજાશ્ચ તૈર્નતમ્ । સુખાન્યેવ કુમુદાનિ તેષાં (ઓઘસ્તસ્ય) વિકાશે ઇન્દૂયમાનં—ચન્દ્રાયમાણમ્ । યામા—નિયમા અસ્ય સન્તીતિ (તં) યામિનમ્ । જનતાયા યોગ્યં અનુજનતમ્ ॥ ૮૧ ॥

અન્વયઃ

વિપદાં શમનં, દૂયમાન—મનુજ—નતં, સુખ—કુમુદ—ઓઘ—વિકાશે ઇન્દૂયમાનં, યામિનં અનુ—જનતં 'નમિ' શરણં યામિ ।

શીખદાર્થ

વિપદાં (મૂ० વિપદ્)=વિપત્તિઓના, કષ્ટોના.

શમનં (મૂ० શમન)=નાશ (રૂપ).

યામિ (ધા० યા)=હું જાઉં છું.

નમિ (મૂ० નમિ)=નમિ (નાથ)ને.

દૂયમાન (ધા० દુ)=પીડાતો.

મનુજ=માનવ, મનુષ્ય.

નત (ધા० નમ્)=નમન કરાયેલા.

દૂયમાનમનુજનતં=પીડાતા મનુષ્યો વડે નમન કરાયેલા.

વિકાશ=વિકાસ, ખીલવણી.

સુખકુમુદૌઘવિકાશે=સુખરૂપ કુમુદના સમુદાયનો વિકાસ કરવામાં.

યામિનં (મૂ० યામિન્)=વ્રત—નિયમધારી પ્રતિ.

ઇન્દુ=ચન્દ્ર.

ઇન્દૂયમાનં (મૂ० ઇન્દૂયમાન)=ચન્દ્રની જેમ આચરણ કરનારા.

અનુ=યોગ્યતાવાચક અવ્યય.

અનુજનતં=જન—સમાજને યોગ્ય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનમિનાથની સ્તુતિ—

“વિપત્તિઓના વિનાશક, 'હુ'ખી જનો વડે નમન કરાયેલા, સુખરૂપ કુમુદના

૧ સરખાવો—“સુખમાં સોની, દુઃખમાં રામ.”

સમુદાયને વિકસ્વર કરવામાં ચન્દ્રતુલ્ય, વ્રત-નિયમને ધારણ કરનારા તેમજ જન-સમાજને(સેવા) યોગ્ય એવા 'નમિ(નાથ)ને હું શરણે જઈ છું.'—૮૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદોનો પણ 'જાતિ'ની કોટિમાં અંતર્ભાવ થાય છે, કેમકે એનાં ચરણોની રચના માત્રા ઉપર આધાર રાખે છે. આર્યાની માફક આ પદનાં પ્રથમ તેમજ તૃતીય ચરણમાં બાર બાર (૧૨) માત્રાઓ છે, જ્યારે આનાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોમાં અઢાર અઢાર (૧૮) માત્રાઓ છે. આથી કરીને આ પદ ગીતિના નામથી ઓળખાય છે.

આ વાત ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદનાં પહેલાં બે ચરણો વિચારીએ.

| | S | | S | | S S | | S S | S | | | | S

વિ પ દાં શ મ નં શ ર ણં, યા મિ ન મિ દૂ ય મા ન મ નુ જ ન તમ્

શ્રુત-બોધમાં 'ગીતિ'નું લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે:—

“આર્યાપૂર્વાર્ધસમં, દ્વિતીયમપિ યત્ર ભવતિ હંસગતે ! !

છન્દોવિદસ્તદાનીં, ગીતિં તામમૃતવાણિ ! ભાષન્તે ॥”

અર્થાત્ હે હંસગામિની ! જે પદના પૂર્વાર્ધ તેમજ ઉત્તરાર્ધ આર્યાના પૂર્વાર્ધના સમાન હોય, તે પદને હે અમૃતસમાન (મધુર) વાણીવાળી (વનિતા) ! છન્દઃશાસ્ત્રના જાણકારો 'ગીતિ' કહે છે.

❧ ❧ ❧ ❧

જિનેશ્વરાણાં પ્રાર્થના—

યૈર્ભવ્યજનં ત્રાતું

યેતે ભવતોઽજિનાસ્થિરહિતા યે ।

ઈશા નિદધતુ સુસ્થા-

યે તે ભવતો જિના સ્થિરહિતાયે ॥ ૮૨ ॥

—ગીતિ:

ટીકા

સંસારાત્ ભવ્યજનં ત્રાતું યેતે-પ્રયત્નઃ કૃતઃ । યે જિના અજિન-ચર્મ અસ્થિ ચ તાભ્યાં રહિતા વર્તન્તે । સુસ્થાયે-શોભનસ્થાને નિદધતુ-સ્થાપયન્તુ । સ્થિરહિત આયો-લાભો યસ્મિન્ ॥ ૮૨ ॥

અન્વય:

યૈઃ ભવતઃ ભવ્ય-જનં ત્રાતું યેતે, યે (ચ) અજિન-અસ્થિ-રહિતાઃ ઈશાઃ, તે જિનાઃ સ્થિર-હિત-આયે સુ-સ્થાયે ભવતઃ નિદધતુ ।

શબ્દાર્થ

મવ્યજનન=ભવ્ય જનને

ત્રાતું (ધાં ત્રા)=મથાવવાને.

ચેતે (ધાં ચત)=પ્રયત્ન કરાવો.

મવતઃ (મૂં મવ)=સંસારથી.

અસ્થિન=અર્ધ, અમરું.

અસ્થિ=હાડકું.

અસ્થિનસ્થિતિશીલન=અમરું અને હાડકાંની સહિત.

કેવલઃ (મૂં કેવલ) =કેવલ, મહાદેવો.

નિવધતુ (ધાં ધા)=સ્થાપો.

સ્થાવ=સ્થાન.

સુસ્થાયે=શુભ સ્થાનમાં.

સ્થિતિ=નિશ્ચિત, કામચલા.

સ્થિતિશીલન=અમરું: કલ્યાણનો લાભ છે જેને

વિષે એમ.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

“જેમણે ભવ્ય જનનું ભવ (—ભ્રમણ) થી રક્ષણ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો, તથા વળી જેઓ ચર્મ અને અસ્થિથી સહિત છે તેમજ ત્રૈલોક્યના સ્વામી છે, તે તીર્થંકરો કાયમનો કલ્યાણનો લાભ છે જેને વિષે એમ (મુક્તિશીલન) શુભ સ્થાનમાં (છે ભવ્યો !!) તમને સ્થાપો.”—૮૨

રૂપાંકરણ

ચર્મ અને અસ્થિથી સહિત એટલે શું?—

‘ધર્મ’ શબ્દનો અર્થ ‘મહાદેવ’ પણ થાય છે. આથી કરીને શું વૃષભના વાહનવખા, પાર્વતી નામની અર્ધાંગનાને ડાબા અંકમાં અને ગણપતિને જમણા અંકમાં ખેસાડનારા, હાથમાં ખટ્વાંગ, ત્રિશૂલ અને પિનાક રાખનારા, ગળામાં રૂડ (ધરુ)—માલ: પહેરનારા, ભસ્મ લગાવેલા દેહને વ્યાધ-ચર્મથી આચ્છાદિત કરનારા, પાંચ મુખવાળા, ત્રણ લોચનોથી યુક્ત, લલાટને વિષે ચન્દ્ર રાખનારા, મસ્તક ઉપર ગંગાને ધારણ કરનારા, વિવિધ ભૂત-ગણોને વિકૃત કરનારા તથા દિગ્મખરૂરૂપી વેમજ સદ્ધિનો સંહાર કરી પોતાના ‘રૂ’ એ નામને ચરિતાર્થ કરનારા એવા મહાદેવથી વૃષ (ધર્મ)ના પ્રરૂપક, સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર-રૂપી ત્રણ લોચનોથી યુક્ત, ભામંડલથી વિભૂષિત, ગણધરોથી અલંકૃત તથા ત્રૈલોક્યનો ઉદ્ધાર કરનારા નહિ કે સંહાર કરનારા એમ જિનેશ્વરની ભિન્નતા સૂચવવા. ‘ચર્મ અને અસ્થિથી સહિત તેમજ ભવ્ય જીવોનું જીવથી રક્ષણ કરનારા’ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જિનેશ્વરો દેહ-સહિત અને એથી કરીને ચર્મ અને અસ્થિથી પણ સહિત બને છે તેથી આમ કહ્યું છે એમ માનવું વધારે યુક્તિ-યુક્ત હોય એમ લાગતું નથી.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ ‘ધર્મ’ શબ્દના અર્થ સાડ તેમજ ‘મહાદેવ’ના સ્વરૂપ સાડ વિચારે આ શ્લોક:—

“વિમ્બત પાથઃ કપર્વે સુરનગરમદીમિન્દુલેખાં લલાટે

ત્રેત્રાન્તઃ કાલવર્ણિ ગરલમ્બુજિયજ્ઞે વ્યાધચર્માન્નમાને ।

પદ્મસ્થો વૈ જિનેશ્વરો વૃષમધ્યસ્થિતિર્વામભાગાર્ધવામઃ

સંદિશ્યાત સમ્પદં વઃ સહ સકલગુણૈરજ્ઞતાકારેન્દ્રિય” ॥—સં. ૭૨।

—સુભાષિતભાષ્યાશ્વાર, પૃ. ૬.

छिन्द्यासिद्धिः विजयः—

जिनशासनं विजयते

विशदप्रतिभानवप्रभङ्गमवत् ।

त्रिजगद् भवकान्तारं

विशदप्रतिभानवप्रभं गमवत् ॥ ८३ ॥

—गीतिः

टीका

વિશદપ્રતિભાનાનાં-બુદ્ધિવિશેષાણાં વપ્રાઃ-કેદારા ભક્ષાશ્ચ યસ્મિન્ । અવત્ ત્રિજગત્ । વિશત્-પ્રવિશત્ । કિં? સંસારારણ્યમ્ । અપ્રતિસ્પર્દિની ભા-દીપ્તિર્યસ્ય નવા પ્રભા યસ્ય તત્, સમાહારઃ । ગમાઃ-સદૃશપાઠા વિદ્યન્તે યસ્મિન્ તત્ ॥ ૮૩ ॥

અન્વયઃ

વિશદ-પ્રતિભાન-વપ્ર-ભક્ષ, ભવ-કાન્તારં વિશત્ ત્રિ-જગત્ અવત્, અપ્રતિ-ભા-નવ-પ્રભં, ગમ-વત્ જિન-શાસનં વિજયતે ।

શબ્દાર્થ

शासन=शासन, आशा.

जिनशासनं=जैन शासन.

विजयते (धा० जि)=जयवंतुं वर्ते છે.

प्रतिभान=निरंतर नूतन विकास पामती बुद्धि, प्रतिभा.

वप्र=प्रयारो.

भङ्ग=जलनिर्गम, नहरे.

विशदप्रतिभानवप्रभङ्ग=निर्भल प्रतिभाना प्रयारा तेमज नहरे છે જેને વિષે એવું.

अवत् (धा० अव्)=रक्षणे करनाई, अयावनःई.

त्रिजगत्=त्रैलोक्यने.

भवकान्तारं=संसाररूपी वनने.

विशत् (धा० विश्)=प्रवेश કરતું.

प्रति=प्रतिद्वंद्वतावाचक અન્યથ.

ભા=તેજ.

अप्रतिभानवप्रभं=प्रतिद्वंद्वतारहित છે. તેજ તેમજ નવીન પ્રભા જેની એવું.

गम=आलापक, सदृश पाठ, आलापो.

गमवत्=आलापकથી युक्त.

श्लोकार्थ

जिन-शासननो विजय—

“ નિર્ભલ પ્રતિભાના પ્રયારાઓ અને નહરે છે જેને વિષે એવા સંસારરૂપી અરણ્યમાં પ્રવેશ કરતા ત્રિજીવનનું રક્ષણ કરનાર, તથા વળી અસાધારણ છે તેજ તેમજ નૂતન પ્રભા જેની એવું તથા વળી આલાપકાથી યુક્ત એવું જૈન શાસન જયવંતું વર્તે છે.”—૮૩

૧ અયં વિગ્રહશ્ચિન્તનીયઃ । ભા ચ નવપ્રભા ચેત્યનયોઃ સમાહારો ભાનવપ્રભં, અપ્રતિસ્પર્દિ ભાનવપ્રભં યસ્યેતિ સમાસઃ, અન્યથા ભાશબ્દસ્ય દ્વિસ્વતાપત્તિઃ ।

૨ આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૪૧).

સ્પષ્ટીકરણ

ભા અને પ્રભામાં શું ફેર?—

એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું ભા અને પ્રભામાં કંઈ ફેર છે કે ભૂલથીજ આવો ઉલ્લેખ થઇ ગયો છે? આ પ્રશ્નનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞામિના ૪૩મા સૂત્રમાંના ‘જપણં વિજપણં’ પાઠ ઉપરથી ‘જય અને વિજયમાં ભિન્નતાનું સૂચન થાય છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ભા અને પ્રભામાં ફરક હોવો જોઈએ અને ‘ગોબદીવર્હ’ ન્યાય પ્રમાણે તે એ છે કે ‘ભા’ એટલે ‘તેજ’ અને ‘પ્રભા’ એટલે ‘વિશિષ્ટ તેજ.’

અચ્છુસાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સાઽચ્છુસાઽવ્યાદ્ ગૌરી-

હ વાજિના યાતિ યા નમસ્યન્તી ।

દ્વૈષમસિકાર્મુકજિતા-

ઽઽહવા જિનાયાતિયાનમસ્યન્તી ॥ ૮૪ ॥ ૨૧ ॥

—ગીતિ:

ટીકા

ગૌરી ધર્મેન । વાજિના-અશ્વેન યાતિ-ગચ્છતિ । યા નમસ્યન્તી-નમસ્કુર્વાણા જિનાય । દ્વૈષં અતિયાનં-અતિપ્રયાણં યા અસ્યન્તી-ક્ષિપન્તી । અસિકાર્મુકાભ્યાં જિતઃ સદ્ભામો યયા સા ॥ ૮૪ ॥

અન્વય:

યા અસિ-કાર્મુક-જિત-આહવા દ્વૈષં અતિ-યાનં અસ્યન્તી જિનાય નમસ્યન્તી હહ વાજિના યાતિ, સા ગૌરી ‘અચ્છુસા’ અવ્યાદ્ ।

શબ્દાર્થ

અચ્છુસા=અચ્છુસા (દેવી).

વાજિના (મૂં વાજિન્)=અશ્વ વડે, ઘોડા વડે.

યાતિ (ધાં યા)=જાય છે.

નમસ્યન્તી (ધાં નમ્)=પૂજતી, નમતી.

દ્વૈષં (મૂં દ્વૈષ)=શત્રુના સંબંધી.

કાર્મુક=ધનુષ્ય.

આહવ=સંગ્રામ, યુદ્ધ.

અસિકાર્મુકજિતાહવા=ખડ્ગ અને ધનુષ્ય વડે

જીત્યાં છે યુદ્ધો જેણે એવી.

જિનાય (મૂં જિન)=તીર્થંકરને.

યાન=પ્રયાણ.

અતિયાનં=મોટા પ્રયાણને.

અસ્યન્તી (ધાં અસ્)=દૂર ફેંકતી.

૧ જય અને વિજય વચ્ચે રહેલા તફાવતના સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞામિની શ્રીહીરસૂરિકૃત વૃત્તિમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ મળી આવે છે:—

“ જયઃ સામાન્યતઃ ઉપગ્રવાદિવિષયઃ, વિજયઃ સ ઇવ વિશિષ્ટતરઃ પ્રવક્તૃપરવક્તૃમર્દનસમુજ્જવઃ. ”

શ્લોકાર્થ

અચ્છુપ્તા દેવીની સ્તુતિ—

“જેણે ખડ્ગ અને ધનુષ્ય વડે યુદ્ધોમાં જીત મેળવી છે તેમજ શત્રુ-વિષયક મહાપ્રયાણને દૂર ફેંકતી (અર્થાત્ તેના નાશ કરી તેને સ્તબ્ધ કરતી) થકી જિનને નમતી એવી જ (દેવી) આ જગત્માં અથ્થ ઉપર સ્વારી કરે છે, તે ગૌરવર્ણી અચ્છુપ્તા (દેવી) (હે ભગ્યો! તમારું) રક્ષણ કરો.”—૮૪

સ્પષ્ટીકરણ

અચ્છુપ્તા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘પાપનો સ્પર્શ નથી જેને તે’ ‘અચ્છુપ્તા’ એવા વ્યુત્પત્તિ-અર્થવાળી આ અચ્છુપ્તા પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. અચ્ચુતા એનું નામાન્તર હોય એમ લાગે છે. આ અચ્છુપ્તા દેવીનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. તેના હાથમાં ધનુષ્ય, ખાણ, ખડ્ગ અને ઢાલ (અથવા ભાથો) એ ચાર આયુધો છે. વિશેષમાં એને અશ્વનું વાહન છે. તેનું સ્વરૂપ આચાર-દિનકર પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

“સવ્યપાણિઘૃતકાર્મુકસ્ફરા-

ન્યસ્ફુરદ્વિશિખજ્ઞધારિણી ।

વિદ્યુદામતનુરશ્વવાહના-

ઽચ્છુતિકા ભગવતી દદાતુ શમ્ ॥”—૨થોક્તતા

—પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા અચ્છુપ્તાં તદ્વિદ્વર્ણીં તુરગવાહનાં ચતુર્મુજાં સ્વજ્ઞવાણયુતદક્ષિણકરાં ધનુઃસેટકાન્વિતવામ-હસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ અચ્છુપ્તા દેવીનો વર્ણ વીજળાના જેવો છે અને ઘોડો એ એનું વાહન છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેમાં તે જમણા બે હાથમાં ખડ્ગ અને ખાણ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં ધનુષ્ય અને ખેટક ધારણ કરે છે.

૨૨ શ્રીનેમિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીનેમિનાથાયાભ્યર્થના—

ચિરપરિચિતલક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય સિદ્ધૌ રતારા-

દમરસદશમર્ત્યાવર્જિતાં દેહિ 'નેમે' !

ભવજલધિનિમજ્જન્તુનિર્વ્યાજબન્ધો !

દમરસદશમર્ત્યા વર્જિતાં દેહિને મે ॥ ૮૫ ॥

—માલિની

ટીકા

દેહો વિદ્યતે યસ્યાસૌ દેહી તસ્મૈ । મે-મહ્યમ્ । દમે-ઇન્દ્રિયદમે રસા-પ્રધાના દગ્-
દૃષ્ટિઃ સમ્યગ્દર્શનં તાં દેહિ । તાં ચિરપરિચિતાં લક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય-ત્યક્ત્વા મોક્ષે રત ! આમ-
ન્ત્રણમ્ । આરાત્-દૂરવર્તિનીમ્ । અમરૈઃ સદૃશાઃ-તુલ્યાઃ । કે ? વાસુદેવાદયો મર્ત્યાસ્તે
આવર્જિતા-અનુકૂલીકૃતા યયા સા તામ્ । ભવજલધિનિમજ્જન્તૂનાં નિર્વ્યાજો-માયારહિતો
બન્ધુઃ હે૦ । અર્ત્યા વર્જિતાં-દુઃસ્વવર્જિતાં, દૃષ્ટેર્વિશેષણમ્ ॥ ૮૫ ॥

અન્વયઃ

આરાત્ અમર-સદૃશ-મર્ત્ય-આવર્જિતાં ચિર-પરિચિત-લક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય સિદ્ધૌ રત ! 'નેમે' ! ભવ-
જલધિ-નિમજ્જત્-જન્તુ-નિર્વ્યાજ-બન્ધો ! દેહિને મે અર્ત્યા વર્જિતાં દમ-રસ-દશં દેહિ ।

૧૭૬૧થ

ચિર=લાંબા સમયની.

પરિચિત (ધા૦ વિ)=પરિચય પામેલી.

ચિરપરિચિતલક્ષ્મીં=લાંબા સમયના પરિચય વાળી
લક્ષ્મીને.

પ્રોજ્ઞય (ધા૦ ડજ્ઞ)=ત્યજ દઇને, ત્યાગ કરીને.

રત ! (મૂ૦ રત)=હે આસક્ત !

આરાત્=દૂરથી.

સદૃશ=તુલ્ય, જેવા.

મર્ત્ય=માનવ.

આવર્જિત (ધા૦ વર્જ)=અનુકૂલ કરેલ.

અમરસદૃશમર્ત્યાવર્જિતાં=દેવતુલ્ય માનવોને અનુકૂલ
કરેલ છે જેણે એવી.

દેહિ (ધા૦ દા)=તું અર્પણ કર.

નેમે ! (મૂ૦ નેમિ)=હે નેમિ(નાથ) !

જલધિ=સમુદ્ર.

નિમજ્જત્ (ધા૦ મસ્જ)=ડૂબતા.

જન્તુ=જીવ, પ્રાણી.

નિર્=અભાવવાચક અવ્યય.

વ્યાજ=કપટ.

નિર્વ્યાજ=નિષ્કપટી, સાચા.

ભવજલધિનિમજ્જન્તુનિર્વ્યાજબન્ધો !=હે સંસારરૂપ
સમુદ્રમાં ડૂબી જતા જીવોના નિષ્કપટી મિત્ર !

દમ=ઇન્દ્રિય-દમન, સંયમ.

રસ=પ્રધાન.

દમરસદશં=દમનને વિષે પ્રધાન દૃષ્ટિને, સમ્યક્ત્વને.

અર્ત્યા (મૂ૦ અર્તિ)=પીડાથી.

વર્જિતાં (મૂ૦ વર્જિત)=રહિત.

દેહિને (મૂ૦ દેહિન્)=શરીરધારી.

મે (મૂ૦ અસ્મદ્)=મને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનેમિનાથને પ્રાર્થના—

“દેવતુલ્ય માનવોને (અર્થાત્ 'વાસુદેવાદિકાને) અનુકૂલ કરી લીધા છે. જાણે એવી તેમજ લાંબા સમયના પરિચયવાળી લક્ષ્મીને દૂરથી લજ્જા દઇને મુક્તિને વિષે આસક્ત બનેલા હે (બાવીસમા તીર્થંકર) ! હે નેમિ(નાથ) ! હે સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબી જતા જીવોને (સહાય કરવામાં) નિષ્કપટી મિત્ર(સમાન) ! દેહધારી એવા મને પીડાથી રહિત એવી (ઇન્દ્રિય-) દમનને વિષે પ્રધાન એવી દૃષ્ટિ (અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ) તું અર્પણ કર.”—૮૫

❖ ❖ ❖ ❖

જિનવરાણાં સ્તુતિ:—

વિદધદિહ યદાજ્ઞાં નિર્વૃતૌ શંમળીનાં

સુખનિરતનુતાનોઽનુત્તમાસ્તેઽમહાન્તઃ ।

દદતુ વિપુલભદ્રાં દ્રાગ્ જિનેન્દ્રાઃ શ્રિયં સ્વઃ—

સુખનિરતનુતા નોઽનુત્તમાસ્તે મહાન્તઃ ॥ ૮૬ ॥

—માલિની

ટીકા

યેષામાજ્ઞાં વિદધત્-કુર્વન્ નિર્વૃતૌ-મોક્ષે શં-સુખં તદેવ મળયસ્તેષાં સુખનિઃ-શોભ-
નખનિઃ સન્ । અતનુઃ-મહાન્ તાનો યસ્ય સ બૃહત્પ્રમાણઃ સન્ આસ્તે-તિષ્ઠતિ । કથં ?
અનુત્તં-અપ્રેરિતમ્ । મહાનાં-ઉત્સવાનાં અન્તો ન વિદ્યતે યસ્ય સઃ । સ્વર્ગસુખેષુ નિરતા-
આસક્તા ઇન્દ્રાદયસ્તૈર્નુતાઃ । અનુત્તમાઃ-પ્રધાનાઃ । મહાન્તો-મહાપુરુષાસ્તે જિનેન્દ્રાઃ ।
નઃ-અસ્મભ્યમ્ ॥ ૮૬ ॥

અન્વયઃ

યદ્-આજ્ઞાં રૂઢ વિદધત્ (પ્રાણી) શં-મળીનાં સુ-ખનિઃ (સન્) અ-તનુ-તાનઃ (સન્) નિર્વૃતૌ
અ-નુત્તં આસ્તે, અ-મહ-અન્તઃ (વર્તેતે ચ), તે સ્વર્ગ-સુખ-નિરત-નુતાઃ અનુત્તમાઃ મહાન્તઃ જિનેન્દ્રાઃ
નઃ વિપુલ-ભદ્રાં શ્રિયં દ્રાગ્ દદતુ ।

૧ આ સંબંધમાં જુઓ વીર-ભક્તામર (૫૦ પ).

૨ આ તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૫૮)માં આલેખવામાં આવી છે.

શબ્દાર્થ

વિદધત્ (ધાં ધા)=આચરણ કરનારો.
 આજ્ઞા=શાસન, હુકમ.
 યદાજ્ઞાં=જેની આજ્ઞાને.
 નિર્વૃત્તૌ (મૂં નિવૃત્તિ)=મોક્ષને વિષે.
 શંમળીનાં (મૂં શંમળિ)=સુખરૂપ રત્નોની.
 જ્ઞાનિ=જ્ઞાણી.
 સુખનિ=શોભનીય જ્ઞાણી.
 તનુ=અદ્ય.
 અતનુતાનઃ=અનદ્ય છે વિસ્તાર જેનો એવો.
 અનુત્તં=અપ્રેરિતપણે.
 અમહાન્તઃ=અવિદ્યમાન છે ઉત્સવોનો અંત જેને વિષે એવા.

વિપુલ=વિશાળ.

મદ્ર=કલ્યાણ.

વિપુલમદ્રાં=વિશાળ છે કલ્યાણ જેમાં એવી.

જિનેન્દ્રાઃ (મૂં જિનેન્દ્ર)=જિનવરો.

સ્વર્=સ્વર્ગ.

નિ=અત્યંતવાચક અવ્યય.

રત=આસક્ત.

નુત (ધાં નું)=સ્તુતિ કરાયેલ.

સ્વઃસુખનિરતનુતાઃ=સ્વર્ગના સુખમાં અત્યંત આસક્ત એવા (દેવો) વડે સ્તુતિ કરાયેલા.

અનુત્તમાઃ (મૂં અનુત્તમ)=સર્વોત્તમ.

મહાન્તઃ (મૂં મહત્)=મોટા.

શ્લોકાર્થ

જિનેન્દ્રોની સ્તુતિ—

“ જેમની આજ્ઞાનું અત્ર આચરણ કરનારો (અર્થાત્ જેમના આદેશ પ્રમાણે વર્તન કરનારો પ્રાણી) સુખરૂપ રત્નોની સુશોભિત જ્ઞાણ થયેા થકા મોટા વિસ્તારવાળો (અર્થાત્ આછામાં આછી બત્રીસ આંગળની અવગાહનાવાળો) બની મોક્ષમાં અપ્રેરિતપણે રહે છે તેમજ અખંડિત મહોત્સવોને ભોગવે છે, તે, સ્વર્ગના સુખમાં રચી પચી રહેનારા (સુરો) વડે સ્તુતિ કરાયેલા એવા, વળી સર્વોત્તમ, તેમજ મહત્ત્વશાળી એવા જિનવરો અમને અત્યંત કલ્યાણકારી લક્ષ્મી સત્વર અર્પો. ”—૮૬

✽ ✽ ✽ ✽

જિનસિદ્ધાન્તસંરણઃ—

કૃતરુપાતિલ્લાદિધ્વસ્તરુમૃત્યુદોષં

પરમન્તસમાનં માનસં પાતકાન્તમ્ ।

પ્રતિ દૃઢરુચિ કૃત્વા શાસનં જૈનચન્દ્રં

પરમમૃતસમાનં માનસં પાત કાન્તમ્ ॥ ૮૭ ॥

—માલિની

ટીકા

શાસનં માનસં પાત-રક્ષત્ત્વમ્ એતિ ક્રિયા । કિં કૃત્વા ? માનસં-ચિત્તં પ્રતિ દૃઢા રુચિ-ર્યસ્ય તત્ત્વત્ત્વેષ્ઠં કૃત્વા કૃતાઃ શોભના મતિબલક્રદ્ધયો યેન તત્ત્વત્ત્વેષ્ઠં ચ તત્ત્વત્ત્વેષ્ઠં ધ્વસ્ત-રુમૃત્યુદોષં ચ તત્ત્વત્ત્વેષ્ઠં કર્મધારયઃ । પરમં-પ્રધાનં કૃતં-સત્યં ચ તત્ત્વત્ત્વેષ્ઠં પાતકાના-મન્તો યસ્મિન્નત્ત્વ ॥ ૮૭ ॥

અન્વયઃ

માનસં પ્રતિ દદ-રુચિ કૃત્વા, કૃત-સુમતિ-બલ-ઋદ્ધિ-ધ્વસ્ત-રજ-મૃત્યુ-દોષં, અમૃત-સમાનં, પરં પાતક-અન્તં, પરમં કૃત-સ-માનં કાન્તં જૈનચન્દ્રં શાસનં માનસં પાત ।

શીખ-દાર્થ

ઋદ્ધિ=સંપત્તિ.

ધ્વસ્ત (ધા० ધ્વસ્)=નષ્ટ કરેલ.

મૃત્યુ=મરણ.

કૃત-સુમતિ-બલ-ઋદ્ધિ-ધ્વસ્ત-રજ-મૃત્યુ-દોષં=(અર્પણ) કર્યા છે સુબુદ્ધિ, સુપરાક્રમ અને સુસંપત્તિ જેણે એવા તેમજ નાશ કર્યો છે રોગ અને મરણરૂપ દોષોનો જેણે એવા.

અમૃત=સુધા, અમૃત.

અમૃતસમાનં=અમૃતના જેવા.

માનસં (મૂ० માનસ)=મન.

પાતક=પાપ.

પાતકાન્તં=પાપનો અન્ત છે જેને વિષે એવા.

દદ=તીવ્ર.

રુચિ=અભિલાષા, ધૃચ્છા.

દદ-રુચિ=તીવ્ર અભિલાષાવાળું.

કૃત્વા (ધા० કૃ)=કરીને.

શાસનં (મૂ० શાસન)=શાસનને.

જૈનચન્દ્રં=જિન-ચન્દ્રના સંબંધી.

માન=સત્કાર, સંમાન.

કૃતસમાનં=સત્ય તેમજ સંમાનયુક્ત.

માનસં (મૂ० માનસ)=માનસ (સરોવર).

પાત (ધા० પા)=તમે રક્ષણ કરો.

કાન્તં (મૂ० કાન્ત)=મનોહર.

શ્લોકાર્થ

જિન-સિદ્ધાન્તતું સમરણ—

“(અર્પણ) કર્યા છે સુબુદ્ધિ, સુપરાક્રમ, અને સુસંપત્તિ જેણે એવા, તેમજ વિનાશ કર્યો છે રોગ અને મરણરૂપ દોષોનો [અથવા રોગ, મરણ અને અપરાધનો] જેણે એવા, વળી સુધાસમાન (પ્રીતિકર), તથા વળી પાપનો અત્યંત અંત આણનારા, તેમજ ઉત્કૃષ્ટ, ‘સત્ય તથા સંમાનયુક્ત અને વળી મનોહર એવા જિન-ચન્દ્રવિષયક શાસનરૂપી માનસ સરોવરતું (હે ભવ્ય જનો!) તમે મનમાં તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા ધારણ કરીને (અર્થાત્ તીવ્ર અભિલાષાપૂર્વક) રક્ષણ કરો.—૮૭

✽ ✽ ✽ ✽

અમ્બાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

જિનવચસિ કૃતાસ્થા સંશ્રિતા કમ્રમામ્રં

સમુદિતસુમનસ્કં દિવ્યસૌદામનીરુક્ ।

દિશતુ સતત‘મમ્બા’ ભૂતિપુષ્પાત્મકં નઃ

સમુદિતસુમનસ્કં ત્દેવ્યસૌ દામ નીરુક્ ॥ ૮૮ ॥ ૨૨ ॥

—માલિની

ટીકા

અસૌ અમ્બા દેવતા દિવિ-દેવલોકે । ભૂતયઃ-સમૃદ્ધય એવ પુષ્પાણિ આત્મા ચસ્ય તત્ । દામ-સ્રક્ । નઃ-અસ્મભ્યં દિશતુ । કમ્ન-કમનીયં આમ્ન-ચૂતં સંશ્રિતા । સમુદિતા-એકીભૂતાઃ સુમનસઃ-પુષ્પાણિ યસ્મિન્ દાન્તિ તત્ । દિવ્યા સૌદામની-વિદ્યુત્ તદ્વત્ રુક્-દીપ્તિર્યસ્યાઃ સા । સમુદિતાઃ-સહર્ષાઃ સુમનસઃ-સમ્યગ્દૃષ્ટ્યો યસ્મિન્ દામદાને તત્, હૃદં ક્રિયાવિશેષણમ્ । અપગતા રુજો-રોગા યસ્માદ્ દાન્નસ્તત્ ॥ ૮૮ ॥

અન્વયઃ

જિન-વચસિ કૃત-આસ્થા, કમ્ન આમ્ન સંશ્રિતા, દિવ્ય-સૌદામની-રુક્, અસૌ 'અમ્બા' સમુદિત-સુમનસ્કં, દિવિ ભૂતિ-પુષ્પ-આત્મકં, નિર્-રુગ દામ સ-મુદિત-સુ-મનસ્કં નઃ સતતં દિશતુ ।

શબ્દાર્થ

જિનવચસિ=તીર્થંકરના વચનમાં.

આસ્થા=શ્રદ્ધા, આશીન.

કૃતાસ્થા=કરી છે શ્રદ્ધા જેણે એવી.

સંશ્રિતા (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરેલી, આશ્રીને રહેલી.

કમ્ન (મૂં કમ્)=મનોમોહક, કમનીય.

આમ્ન (મૂં આમ્)=આત્રને, આંખાને.

સમુદિત (ધાં દ)=એકત્રિત કરેલ.

સુમનસ=પુષ્પ, હુસુમ.

સમુદિતસુમનસ્કં=એકત્રિત કરેલ છે હુસુમો જેને વિષે એવી.

સૌદામની=વિદ્યુત્, વીજળી.

દિવ્યસૌદામનીરુક્=દિવ્ય વીજળીના જેવી પ્રલા છે જેની એવી.

દિશતુ (ધાં દિશ્)=અર્પો.

સતતં=સર્વદા, હમેશાં.

અમ્બા=અમ્બા (દેવી).

ભૂતિપુષ્પાત્મકં=આખાદીર્ઘ ફૂલો છે જેનું. એવી.

નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમને.

મુદિત=હર્ષ.

સમુદિત=હર્ષિત.

સુમનસ=સમ્યગ્દૃષ્ટિ.

સમુદિતસુમનસ્કં=સમ્યગ્દૃષ્ટિ હર્ષ પામે તેવી રીતે.

અસૌ (મૂં અદસ્)=આ.

દામ (મૂં દામન્)=માલા.

નીરુક્=નષ્ઠ થયો છે રોગ જેનાથી એવી.

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

“ જિન-વચનને વિષે શ્રદ્ધાળુ એવી તથા મનોમોહક આત્રનો આશ્રય લીધેલી, દિવ્ય વિદ્યુતના જેવી પ્રલા છે જેની એવી આ અમ્બા (દેવી) એકત્રિત થયેલાં છે પુષ્પો જેમાં એવી, તેમજ સ્વર્ગવિષયક અધ્યુદયરૂપ હુસુમો છે સ્વરૂપ જેનું એવી તથા વળી નષ્ઠ થયા છે રોગો જેનાથી એવી માલા સમ્યગ્-દૃષ્ટિ આનંદ પામે તેવી રીતે અમને સર્વદા સમર્પો. ”—૮૮

સ્પષ્ટીકરણ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર—

અત્યાર સુધી તો કવિરાજે શ્રુત-દેવતા અને વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે, પરંતુ આ પદ્યમાં તો તેમણે 'શાસન-દેવીની સ્તુતિ કરી છે, કેમકે 'અમ્બા' એ તો બાવીસમા તીર્થંકર

निवाणकलिकायाम् —

अथविशेषं त्रीणि स्वयंपूर्णां ह्यमापत्तौ । अतिशयं । देवीं कृतकृत्यां
 सिद्धिदायिनीं । ननुमुक्तां सावृत्तिं श्रवणामृत्तनिवाणकाम् । कृपा । इत्यर्थः । तन्नाम
 वरदा चेति ॥

શ્રીનેત્રિનાથની શાસન-દેવીનું નામ છે. અત્ર પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે આ કાવ્યમાં સોળે સોળ વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ પૂર્ણ કરવાની વાત તો કોરે મૂકી એકાએક કવીશ્વરે શાસન-દેવતાની કેમ સ્તુતિ કરી છે?

અમ્બા દેવીનું સ્વરૂપ—

અમ્બા દેવીના સંબંધમાં ઘણે સ્થલે ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ઉજ્જયન્ત-સ્તવમાં એના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“સિંહયાના હેમવર્ણા, સિદ્ધવુદ્ધસુતાન્વિતા ।
કમ્પાન્નલુમ્બિમૃત્પાણિ-રત્નામ્બા સહ્વિમ્નહત્ ।”

—૧૩ મું પદ.

આચાર-દિનકરમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“સિંહારુઢા કનકતનુરુપ વેદબાહુશ્ચ વામે
હસ્તદ્વન્દ્વેઽક્ષુશતનુમુવૌ વિમ્નતિ દક્ષિણેઽત્ર ।
પાશાન્નાલી સકલજગતાં રક્ષણૈકાર્દ્રંચિત્તા
દેવ્યમ્બા નઃ પ્રદિશતુ સમસ્તાઘવિધ્વંસમાશુ ॥”

નિર્વાણ-કલિકામાંથી પણ આ દેવીના સંબંધી માહિતી મળી શકે છે, પરંતુ ત્યાં આ દેવીનું નામ ‘કૂષ્માણ્ડી’ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યો તે ઉલ્લેખ:—

“તસ્મિન્નેવ તીર્થે સમુત્પન્નાં કૂષ્માણ્ડીં દેવીં કનકવર્ણાં સિંહવાહનાં માતુલિન્નપાશયુક્તદક્ષિણ-કરાં પુત્રાક્ષુશાન્વિતવામકરાં ચેતિ.”

અર્થાત્-તેજ (બાવીસમા તીર્થકરના) તીર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી કૂષ્માણ્ડી દેવીનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન છે અને સિંહ એ એનું વાહન છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ ધીજોરા અને પાશથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ પુત્રો અને અંકુશ વડે નિભૂ-પિત છે. આ દેવીના પૂર્વ ભવની માહિતી અમ્બિકાદેવીકલ્પમાંથી મળી શકે તેમ હોવાથી અત્ર એ કલ્પ અનુવાદસહિત નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

અમ્બિકાદેવીકલ્પ:

સિંરિષ્ઠજયન્ત(ગિરિ)સિહરસેહરં પળમિઝળ નેમિજિળં ।

કોહંડિદેવિકલ્પં, લિહામિ વુઢોવણસાઓ ॥—અજ્ઞા

અર્થ ‘સુરદ્વા’વિસયે ધનકળયસંપયજનસમિદ્ધં ‘કોઢીનારં’ નામ નયરં । તત્થ ‘સોમો’ નામ રિદ્ધિ-સમિદ્ધો છક્કમ્પરાયણો વેયાગમપારગમો બંમણો હુત્થા । તસ્સ ઘરિણી ‘અંબિણી’ નામ મહરઘસીલાલંકા-

૧ આ નામાન્તર છે એ વાતની અમ્બિકાદેવીકલ્પ પણ સાક્ષી પૂરે છે.

૨ છાયા—

બી‘ઉજ્જયન્ત’(ગિરિ)શિલ્લરશેલ્લરં પ્રણમ્ય ‘નેમિ’જિનમ્ ।

‘કોહંડિ’ દેવીકલ્પં લિહામિ વુદ્ધોપદેશાત્ ॥

અર્થ ‘સૌરાષ્ટ્ર’વિષયે ધનકનકસપ્દાજનસમૃદ્ધં ‘કોઢીનારં’ નામ નગરમ્ । તત્ર ‘સોમો’ નામ ઋદ્ધિસમૃદ્ધઃ કલ્કર્મપરાયણો વેદાગમપારાગમો બ્રાહ્મણઃ આસીત્ । તસ્ય ગૃહિણી ‘અમ્બિકા’ નામ મહાવર્ણીકાલકારમુષિતગરીરા-

रभूसियसरीरा आसि । तेसिं विसयसुहमणुहवंताणं उप्पन्ना दुवे पुत्ता-पढमो सिद्धो वीओ बुद्धुत्ति । अन्नया समागए पिअरपक्खे भट्टसोमेणं निमंतिआ बंभणा सद्धदिणे । कत्थवि ते वेयमुच्चारन्ति, कत्थवि आढवन्ति पिण्डपयाणं, कत्थवि होमं करिंति वइसदेवं च । सम्पाडिआ सालि-दालि-वंजण-पक्कन्न-भेअ-खीर-खण्डपमुहा जेमणा । अवि(अंबि)णीए अ सासुआ ण्हाणं काउं पयट्ठा । तम्मि अवसरे एगो साहु मासोववासपारणए भिक्खट्ठा संपत्तो । तं पलोइत्ता हरिसभरनिम्भरपुलइअंगी उट्ठिआ अंबिणी । पडि-लाभिओ तीए मुनिवरो भत्तिबहुमानपुव्वं अहापवित्तेहिं भत्तपाणेहिं । जाव गहिअभिक्खो साहु बलि-ओ ताव सासुआवि ण्हाऊण रसवईठाणमागया । न पिच्छइ पढमसिंहं । तओ तीए कुविआए पुट्ठा बहुआ । तीए जहट्टिए वुत्ते अंवाडिआ सा अज्जए-हा पावे किमेयं तए कयं ? अज्जवि देवया न पूइआ, अज्जवि न भुंजाविआ विप्पा, अज्जवि न भरिआइं पिंडाइं, अगगसिहा तए किमत्थं साहुणो दिन्ना ? । तओ तीए भणिओ सव्वोवि वइअरो सोमभट्टस्स । तेण संरुट्ठेण अप्पच्छंदिअत्ति निक्का-लिआ गिहाओ । सा परिभवदूमिआ सिद्धं करंगुलीए धरित्ता बुद्धं च कडीए चडावित्ता चलिआ नयराओ बाहिं । पंथे तिसाभिभूएहिं दारएहिं जळं मग्गिआ । जाव सा अंसुजलपुन्नलोअणा संवुत्ता ताव पुरओ ठिअं सुक्कसरोवरं तिस्सा अणग्घेणं सीलमाहप्पेणं तक्खणं जलपूरिअं जायं । पीइआ दोन्नि सीअळं नीरं । तओ छुहिएहिं भोजनं मग्गिआ बालएहिं । पुरओ सुक्कसहयारतरू तक्खणं फलिओ । दिन्नाइं फलाइं अंबिणीए तेसिं, जाया ते सुत्था । जाव सा चूअच्छायाए वीसमइ ताव जं जायं तं निसामेह-जं तीए बालयाइं पढमं जेमाविआ तेसिं भुत्तुतरं पत्तलीओ तीए बाहिं उज्झि-आओ आसि ताओ सीलमाहप्पाकंपिअमणाए सासणदेवयाए सोवन्नकच्चोलयरूवाओ कयाओ । जे अ उच्छिष्टसित्थकणा भूमीए पडिआ ते मुत्तिआइं संपाइआइं । अगगसिहा य सिहरेसु तहेव दंसिआ । एअमबब्भुअं सासुए दट्ठूण निवेइअं 'सोम'विप्पस्स । सिद्धं(ट्ठं) च जहा-वच्छ ! सुलक्खणा पइव्वया

भासीत् । तयोर्विषयसुखमनुभवतोः उत्पन्नौ द्वौ पुत्रौ-प्रथमः 'सिद्धः' द्वितीयो 'बुद्ध' इति । अन्यदा समागते पितृपक्षे 'सोम'भट्टेन निमन्त्रिताः ब्राह्मणाः श्राद्धदिने । कुत्रचित् ते वेदमुच्चारयन्ति, कुत्रचित् भारभन्ते पिण्डप्रदानं, कुत्रचित् होमं कुर्वन्ति वैश्वदेवं च । सम्पादितानि शालि-दालि-व्यञ्जन-पक्कन्न-भेद-क्षीर-खण्डप्रमुखानि जेमनानि । 'अभिका'-याश्च श्वश्रूः स्नानं कर्तुं प्रवृत्ताः । तस्मिन्नवसरे एकः साधुः मासोपवासपारणके भिक्षार्थं संप्राप्तः । तं प्रलोक्य हर्षभर-निर्भरपुलकितार्त्ता उर्यिता 'अभिका' । प्रतिष्ठासितस्तया मुनिवरो भक्तिबहुमानपूर्वं यथाप्रवृत्तैर्भक्तपानैः । यावद् गृहीत-भिक्षः साधुः बलितः तावत् श्वश्रूरपि ज्ञात्वा रसवतीस्थानमागता । न प्रेक्षते प्रथमशिक्षाम् । ततस्तया कुपितया पृष्टा बधुः । तया यथास्थिते उक्ते तिरस्कृता सा आर्यया (श्वश्रुवा)-हा पापे ! किमेतत् त्वया कृतं ? अद्यापि देवता न पूजिता, अद्यापि न भोजिता विप्राः, अद्यापि न भरिताः पिण्डाः, अग्रशिखा त्वया किमर्थं साधवे दत्ता ? । ततस्तया भणितः सर्वोऽपि व्यतिकरः 'सोम'भट्टस्य । तेन संरुष्टेन आत्मच्छंदिकेति निष्कासिता गृहात्, सा परिभवदूना 'सिद्धं, कराङ्गुल्यां धृत्वा 'बुद्धं' च कठ्यां आरोप्य चलित्ता नगराद् बहिः । पथि तृषामिभूताभ्यां दारकाभ्यां जळं मार्गिता । यावत् सा अशुजलपूर्णलोचना संवृत्ता, तावत् पुरतः स्थितं शुक्कसरोवरं तस्याः अनर्घेण शीलमाहात्म्येन तत्क्षणं जलपूरितं जातम् । पायितौ द्वौ शीतलं नीरम् । ततः क्षुधिताभ्यां भोजनं मार्गिता बालकाभ्याम् । पुरतः शुक्कसहकारतरुः तत्-क्षणं फलितः । दत्तानि फलानि अभिक्कया तयोः, जातौ तौ सुखौ । यावत् सा चूतच्छायायां विश्राम्यति तावद् यद् जातं तद् निशामयत-यत् तया बालकादयः प्रथमं जेमिताः, तेषां भुक्तोत्तरं पन्नाख्यः तया बहिः उज्झिताः आसीरन्, ताः शीलमाहात्म्याकम्पितमनसा शासनदेवतया सौवर्णकच्चोलकरूपाः कृताः, (ये) उच्छिष्टसित्थकणाः भूमौ पतितः ते मौक्तिकानि संपादितानि अग्रशिखा च शिखरेषु दर्शिता । पृतदद्भुतं श्वभ्रा इष्ट्वा निवेदितं 'सोम'विप्रस्य, किं च

य एसा वहू, ता पञ्चाणेहि एअं कुलहरंति जणणीपेरिओ पच्छायावानलडङ्गंतमाणसो गओ वहुयं वालेउं 'सोम'भट्टो । तीए पिट्ठओ आगच्छन्तं दिअवरं निअवरं दट्ठूण दिसाओ पलोइआओ । दिट्ठओ अगगओ मग्गकूवओ । तओ जिणवरं मणे अणुसरिऊण सुपत्तदाणं अणुमोअंतीए अप्पा कूवमि झंपाविओ । सुह-ज्झवसाणेण पाणे चइऊण उत्पन्ना कोहंडविमाणे सोहम्मकप्पहिट्ठे चउहिं जोअणेहिं अंबीअदेवी नाम महड्डिआ देवी । विमाणनामेणं कोहंडीवि भन्नइ । 'सोम'भट्टेणवि तीसे महासईए कूवे पडणं दट्ठुं अप्पा तत्थेव झंपाविओ । सो अ मरिऊण तत्थेव जाओ देवो । आभिओगिअकम्मुणा सिंहरूवं विउ-व्वित्ता तीए चेव वाहणं जाओ । अन्ने भणंति—'अंबिणी' 'रेवय'सिहराओ अप्पाणं झंपावित्ता तप्पिट्ठओ 'सोम'भट्टोवि तुहेव मओ । सेसं तं चेव । सा य भगवई । चउव्भुआ दाहिणहत्थेसु अंबलुंवि पासं च धारेइ, वामहत्थेसु पुण पुत्तं अंकुसं च धारेइ । उत्तत्तकणयसवण्णं च वण्णसुव्वहइ सरीरे । सिरि'नेमि'-नाहस्स सासनदेवयत्ति निवसइ 'रेवइ'गिरिसिहरे । मउड-कुंडल-मुत्ताहलहार-रयणकंकण-नेउराइस-व्वंगीणाभरणरमणिज्जा पूरेइ सम्मदिट्ठीण मनोरहे, निवारेइ विग्घसंधायं । तीए मंतमंडलाईणि आ-रोहित्ताणं भविआणं दीसंति अणेगरूवाओ रिद्धिसिद्धीओ, न पहवंति भूअ-पिसाय-साइणी-विसम-ग्गहा, संपज्जंति पुत्त-कलत्त-मित्त-धण-धन्न-रज्ज-सिरिओ त्ति ।

अंबिआमंता इमे—

वयवीअसकुलकुल—जलहरिहयअकंतपेआइ ।

पणइणिवायावसिओ, अंबिअदेवीइ अहमंतो ॥ १ ॥—अज्जा

धुवभुवणदेवि संबुद्धिपासअंकुसतिलोअपंचसरा ।

णहसिहिकुलकलअज्झासियमायपरपणामपयं ॥ २ ॥ ,,

वागुव्वभवं तिलोअं, पाससिणीहाउ तइअवन्नस्स ।

कूहंडअंबिआए, नमु त्ति आराहणामंतो ॥ ३ ॥ ,,

यथा—वत्स ! सुलक्षणा पतिव्रता च एषा वधूः, तस्मात् प्रत्यानय एतां कुलगृहं इति जननीप्रेरितः पश्चात्तापानलङ्घ्यमानमानसो गतो वधूकां वालयितुं 'सोम'भट्टः । तथा पृष्ठतः आगच्छन्तं द्विजवरं निजवरं दृष्ट्वा दिशः प्रलोकितः, इष्टः अग्रतः मार्गकूपकः, ततो जिनवरं मनसि अनुस्मृत्य सुपात्रदानं अनुमोदयन्त्या आत्मा कूपे प्रक्षिप्तः । शुभाध्यवसानेन प्राणान् त्यक्त्वा उत्पन्ना 'कोहण्ड'विमाने सौधर्मकल्पस्याधस्तात् चतुर्भिर्योजनैः 'अम्बिका'देवी नाम महर्द्धिका देवी । विमाननाम्ना कोहण्डी अपि भण्यते । 'सोम'भट्टेनापि तस्या महासत्याः कूपे पतनं दृष्ट्वा आत्मा तत्रैव संक्षिप्तः । स च मृत्वा तत्रैव जातो देवः, आमियोगिककर्मणा सिंहरूपं विकुर्व्य तस्या एव वाहनं जातः । अन्ये भणन्ति— 'अम्बिका' 'रेवत'शिखरात् आत्मानं क्षिप्तवा तत्पृष्ठतः 'सोम'भट्टोऽपि तथैव मृतः, शेषं तदेव । सा च भगवती चतुर्भुजा दक्षिणहस्तयोः आभ्रलुम्बिं पाशं च धारयति, वामहस्तयोः पुनः पुत्रं अंकुशं च धारयति, उत्तमकनकसवर्णं च वर्णमुद्रहति शरीरे, श्री'नेमि'नाथस्य शासनदेवता इति निवसति 'रेवत'गिरिशिखरे, मुकुट-कुण्डल-मुक्ताफलहार-रत्नकङ्कण-नूपुरादिसर्वाङ्गीणाभरणरमणीया पूरयति सम्यग्दृष्टीनां मनोरथान्, निवारयति भिक्षसंधातम् । तथा मञ्जमण्डलादीनि आरुह्य भव्यानां दीयन्ते अनेकरूपा ऋद्धिसिद्धयः, न प्रभवन्ति भूतपिशाचशाकिनीविषमग्रहाः, संपद्यन्ते पुत्रकलत्रमित्रधनधान्यराज्यश्रिय इति । अम्बिकामन्त्रा इमे (आत्रायाभावात् अन्यप्रत्ययसंवाच्य न प्रतिसंस्कृताः) ।

एवं अन्नेऽपि अंषादेवीमंता अप्पररक्खाविसया सुमरणाजुग्गा मग्गखेमाइगोअरा य बहवो चिट्ठंति । ते अ तथा मंडलाणि अ इत्थ न भणिआणि गंथवित्थरभएणंति गुरुमुहाओ नायव्वाणि ।

एअं अंबियदेवी—कल्पं अविअप्पचित्तवित्तीणं ।

वायंतसुणंताणं, पुज्जंति समीहिआ अत्था ॥ १ ॥

॥ इति अम्बिकादेवीकल्पः ॥

અમ્બિકાદેવીકલ્પનો અનુવાદ.

શ્રીઉજ્જયન્ત (ગિરનાર) ગિરિના શિખર ઉપર મુકુટસમાન નેમિનાથ તીર્થંકરને પ્રણામ કરીને વૃદ્ધના ઉપદેશથી કોહણિડ (અંબા) દેવીનો કલ્પ લખું છું. સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં ધન, સુ-વર્ણ ઇત્યાદિ સંપત્તિ તેમજ જનો વડે સમૃદ્ધ એવું ‘કોડીનાર’ નામનું નગર છે. ત્યાં ઋદ્ધિ-શાળી, છ કર્મમાં તત્પર અને વેદ-શાસ્ત્રનો બાણકાર એવો સોમ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. મહામૂલ્યવાળા શીલરૂપી અલંકારથી અલંકૃત એવા દેહવાળી તેને અંબિકા નામની પત્ની હતી. આ દંપતીને વિષયમુખ ભોગવતાં અનુક્રમે સિદ્ધ અને બુદ્ધ એ નામના બે પુત્રો થયા. અન્યદા ‘પિતૃ-પક્ષ આપ્યું એટલે શ્રાદ્ધને દિને સોમભદ્રે બ્રાહ્મણોને આમન્ત્રણ આપ્યું. કોઈક સ્થલે તેઓ વેદનું ઉચ્ચારણ કરતા હતા, તો કોઈક સ્થલે તેઓ પિણ્ડ આપવાનો આરંભ કરતા હતા, તો કોઈક સ્થલે હોમ તેમજ અગ્નિ કરતા હતા. શાલિ (ભાત), દાળ, શાક, અનેક જાતનાં પકવાન્ન, ખીર, ખાંડ વિગેરે જમણો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે અંબિકાની સાસુ જ્ઞાન કરવા ગઈ. એ સમયે એક સાધુ એક મહિનાના ઉપવાસના પારણા માટે ભિક્ષાર્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેને જોઈને હર્ષના સમૂહ વડે રોમાંચિત થયેલા દેહવાળી અંબિકા બિભી થઈ અને તેણે ભક્તિ અને બહુમાનપૂર્વક શુદ્ધ ભોજન અને પાન વડે તે મુનિ-વરને પ્રતિલાભિત કર્યાં. ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને તે સાધુ ચાલ્યા ગયા, એટલે આ અંબિકાની સાસુ જ્ઞાન કરીને રસોડામાં આવી પહોંચી, પરંતુ ત્યાં (ભોજનના ઉપરની તરીકે) અગ્નિશિખા તેના જોવામાં આવી નહિ. તેથી તે ગુસ્સે થઈને પોતાની વહુને તેનું કારણ પૂછવા લાગી. ખરી હકીકત તેણે તેને કહી એટલે તેની સાસુએ તેનો તિરસ્કાર કરતાં કહ્યું કે—“અરે પાપિણી ! આ તે શું કર્યું ? હજી દેવોની પૂજા તો થઈ નથી, બ્રાહ્મણોને ભોજન પણ કરાવ્યું નથી, પિણ્ડો પણ ભર્યા નથી, તો પછી તે અગ્નિશિખા સાધુને કેમ આપી ?” ત્યાર બાદ તેણે આ સર્વ વૃત્તાન્ત પોતાના પુત્ર સોમભદ્રને નિવેદન કર્યો. તે કોપાયમાન થયો અને પોતાની પત્નીને સ્વચ્છંદી માનીને તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. આ સ્ત્રી પરાલવથી પીડિત થતાં તે પોતાના સિદ્ધ પુત્રને આંગળીએ લઈને અને બીજા પુત્ર બુદ્ધને કેડે બેસાડીને નગરની બહાર ચાલી નીકળી. માર્ગમાં તેના બે પુત્રો તૃષાતુર થયા એટલે તેમણે જલ માંગ્યું. આ સાંભળીને તે સ્ત્રીની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. પરંતુ તત્કાલ તેની સામે રહેલું સુકું સરોવર તેના અમૂલ્ય શીલના પ્રભાવથી જલપૂર્ણ બની ગયું.

एवं अन्नेऽपि अम्बिकादेवीमन्त्रा आत्मपररक्षाविषयाः स्मरणयोग्याः मार्गक्षेमादिगोचराश्च बहवः तिष्ठन्ति (सन्ति) ते च तथा मण्डलानि च अत्र न भणितानि ग्रन्थविस्तारभयेनेति गुरुमुखाद् ज्ञातव्यानि ।

एतं अम्बिकादेवीकल्पं अविकल्पचित्तवृत्तीनां ।

वाचयतां (च) शृण्वतां पूर्यन्ते समीहिता अर्थाः ॥ १ ॥

॥ इति अम्बिकादेवीकल्पः ॥

૧ ‘પિતૃ-પક્ષ’ એટલે ભાદ્રપદ (ભાદરવા) માસનો કૃષ્ણ પક્ષ; લોકોમાં આને ‘સરાધિયા’ કહેવામાં આવે છે.

એટલે તેણે પોતાના પુત્રોને તેના શીતલ જલનું પાન કરાવ્યું. ત્યાર બાદ ક્ષુધાતુર થયેલા એવા તે બાળકોએ ભોજન માંગ્યું, એટલે તત્કાલ સામે રહેલા સુકા આંખાના ઝાડ ઉપર ફળ આવ્યાં. અંબિકાએ તે ફળો લઈને બાળકોને આપ્યાં એટલે તેઓ સ્વસ્થ થયા. ત્યાર પછી તેઓ આંખાના ઝાડની છાયા નીચે આરામ લેવા લાગ્યાં. એટલામાં ત્યાં (સાસરામાં) એવો બનાવ બન્યો કે આ સ્ત્રીએ પોતાના બાળકોને પ્રથમ જન્માડી તેનું ઉચ્છિષ્ટ તેમજ પત્રાવલી જે બહાર ફેંકી દીધાં હતાં, તેના આ સ્ત્રીના શીલના પ્રભાવથી આશ્ચર્યોક્તિ બનેલા શાસન-દેવતાએ સુવર્ણના કચોળા બનાવી દીધા અને જે ઉચ્છિષ્ટ સિદ્ધ-કણો ભૂમિ ઉપર પડેલા હતા, તેના મુક્તાફળ બનાવી દીધાં અને અગ્નિ-શિખા તો શિખરો જેવી દેખાય તેમ વિદુર્વી. આ પ્રમાણેનો અદ્ભુત બનાવ અંબિકાની સાસુએ જોયો એટલે તેણે પોતાના પુત્ર સોમભટ્ટને તે વાત નિવેદન કરી અને કહ્યું કે—“હે વત્સ! આ વહુ તો સુલક્ષણી અને પતિવ્રતા છે, વાસ્તે તું એને આપણે ઘેર પાછી લઈ આવ.” આ પ્રમાણે પોતાની માતાના વચનથી પ્રેરાયેલો તેમજ પશ્ચાત્તાપરૂપી અગ્નિથી સંતપ્ત મનવાળો તે સોમભટ્ટ પોતાની પત્નીને પાછી વાળવા નીકળ્યો. પોતાના વર સોમભટ્ટ ગ્રાહ્યણને પાછળ આવતો જોઈને અંબિકાએ દિશાઓ તરફ નજર ફેંકી. તેમ કરતાં અગ્ને એક માર્ગ-રૂપ તેના જોવામાં આવ્યો. જિનેશ્વરનું મનમાં ધ્યાન ધરીને સુપાત્ર-દાનનું અનુમોદન કરતી તેણે તે રૂપ (કુવા)માં ઝંપાયાત કર્યો. શુભ અધ્યવસાયપૂર્વક મરણ પામીને તે સૌધર્મ કલ્પથી ચાર યોજન નીચે આવેલા કોહણક વિમાનમાં અંબિકા નામની મહર્દિકા દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ. એ વિમાનનું નામ ‘કોહણકી’ હોવાથી એને કોહણકી પણ કહેવામાં આવે છે. સોમભટ્ટે પોતાની પત્ની મહા-સતીને કૂવામાં પડેલી જોઈને પોતે પણ તેમાં પડતું મેલ્યું. તે પણ મરીને તે વિમાનમાં આભિ-યોગિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. પોતાના કર્માનુસાર સિદ્ધરૂપ વિદુર્વીને તે અંબિકા દેવીનો વાહન થઈ રહ્યો (આ સંબંધમાં મત-ભેદ છે, કેમકે કેટલાક કહે છે કે રૈવત (ગિરનાર) ગિરિ ઉપરથી અંબિકાએ ઝંપલાવ્યું હતું અને તેની પાછળ તેના પતિએ પણ તેમ કર્યું હતું).

આ ભગવતી અંબિકા દેવીને ચાર હાથ છે. તે જમણા બે હાથમાં આંખાની લટકતી ડાળ અને પાશ ધારણ કરે છે, જ્યારે ડાળા બે હાથમાં પુત્ર અને અંકુશ રાખે છે. તેના શરીરનો વર્ણ તપાવેલા સુવર્ણના જેવો છે. વળી તે નેમિનાથની શાસન-દેવી થઈને ગિરનાર ગિરિના શિખર ઉપર વસે છે. મુકુટ, કુણ્ડળ, મોતીનો હાર, રતનાં કંકણ, ઝાંઝર ઇત્યાદિ આભૂષણોથી વિભૂષિત તે દેવી સમ્યગ્-દષ્ટિઓના મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે, વિદ્ય-સમુદાયનો વિનાશ કરે છે અને વળી મંત્ર-મંડલાદિકનું આરોહણ કરીને ભવ્ય પ્રાણીઓને તે અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ તેમજ સિદ્ધિ સમર્પે છે. એના પ્રભાવથી ભૂત, પિશાચ, શાકિની તેમજ દુષ્ટ ગ્રહ ઉપદ્રવ કરી શક્તા નથી એટલુંજ નહિ, પણ પુત્ર, પત્ની, મિત્ર, ધન, ધાન્ય અને રાજ્ય-લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. અંબિકા દેવીના મન્ત્રો મૂળમાં આપ્યા મુજબ છે (શુદ્ધ વ્રત ન મળવાથી તેમજ આમ્નાય ન હોવાથી મંત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો નથી.)

આ પ્રમાણે બીજા પણ અંબિકા દેવીના મન્ત્રો છે અને તે પણ આત્મ-રક્ષા તથા પર-રક્ષા કરવામાં સમર્થ છે તેમજ સ્મરણ કરવા લાયક છે તેમજ માર્ગમાં શાન્તિદાયક છે. એ મન્ત્રો તેમજ મણ્ડલો ગ્રન્થ-ગૌરવના ભયથી અત્ર આપ્યાં નથી, પરંતુ તે ગુરુમુખથી બાણી લેવાં.

આ અંબિકાદેવીકલ્પને સ્થિર ચિત્તપૂર્વક વાંચનારાના તેમજ સાંભળનારાના મનો-રથો પૂર્ણ થાય છે.

અંબિકાદેવીકલ્પ સમાપ્ત.

૨૩ શ્રીપાર્શ્વજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીપાર્શ્વનાથાય પ્રણામઃ—

નમામિ જિન‘પાર્શ્વ’ ! તે શમિતવિગ્રહં વિગ્રહં
મહાનિઘનમેરુકે વરદ ! શાન્ત ! કૃત્સ્નાપિતમ્ ।
શુભૈસ્ત્રિભુવનશ્રિયાઃ સુરવરૈરનીચૈસ્તરા—
મહાનિઘનમેરુકેઽવરદશાન્તકૃત્ ! સ્નાપિતમ્ ॥ ૮૯ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

તે-તવ વિગ્રહં નમામિ । શમં નીતા વિગ્રહાઃ-કલહા યેન તત્ । મહાન્તો નિઘાઃ-
સમારોહપરિણાહા નમેરવો-વૃક્ષવિશેષા યત્ર તસ્મિન્ । મેરોઃ કે-શિરસિ । અહાનયો-હાનિર-
હિતા ઘના યત્ર તસ્મિન્ સ્નાપિતમ્ । કૈઃ ? સુરવરૈઃ-ઇન્દ્રૈઃ । અનીચૈસ્તરામ્ । ત્રિજગલ્લક્ષ્મ્યાઃ
શુભૈઃ-પુણ્યૈઃ આપિતં-લબ્ધમ્ । અવરા-અશોભના દશા-અવસ્થા તસ્યા અન્તં કરોતીતિ
કૃત્ તસ્યામન્ત્રણમ્ ॥ ૮૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-‘પાર્શ્વ’ ! વરદ ! શાન્ત ! કૃત્સ્ન ! અ-વર-દશા-અન્ત-કૃત્ ! તે શમિત-વિગ્રહં, મહા-
નિઘ-નમેરુકે, અ-હાનિ-ઘન-મેરુ-કે અ-નીચૈઃ-તરાં સુર-વરૈઃ સ્નાપિતં, ત્રિ-ભુવન-શ્રિયાઃ શુભૈઃ
આપિતં વિગ્રહં નમામિ ।

શબ્દાર્થ

પાર્શ્વ=પાર્શ્વ (નાથ), ત્રેવીસમા તીર્થંકર.
જિનપાર્શ્વ !=હે પાર્શ્વ જિન !
તે (મૂં શુષ્પદ્)=તારા.
વિગ્રહ=કલહ, લડાઈ.
શમિતવિગ્રહં=શાંત થયા છે કલહ જેનાથી એવા.
વિગ્રહં (મૂં વિગ્રહ)=દેહને, શરીરને.
નિઘ=જેની ઊંચાઈ, લંબાઈ સરખી હોય તે.
નમેરુ=એક જાતનું ઝાડ, દિવ્ય વૃક્ષ.
મહાનિઘનમેરુકે=અત્યંત નિઘ છે નમેરુ વૃક્ષો જેને
વિષે એવા.
વરદ ! (મૂં વરદ)=હે વરદાન દેનારા !
શાન્ત ! (મૂં શાન્ત)=હે શાન્ત !
કૃત્સ્ન ! (મૂં કૃત્સ્ન)=હે સંપૂર્ણ !
આપિતં (મૂં આપ્)=પ્રાપ્ત થયેલા.

શુભૈઃ (મૂં શુભ)=પુણ્યો વડે.
ત્રિ=ત્રણ.
ત્રિભુવનશ્રિયાઃ=ત્રૈલોક્યની લક્ષ્મીના.
સુરવરૈઃ (મૂં સુરવર)=ધન્દ્રો દ્વારા.
નીચ=અધમ.
અનીચૈસ્તરાં=શ્રેષ્ઠ.
હાનિ=હાનિ.
ક=મસ્તક, શિખર.
અહાનિઘનમેરુકે=હાનિથી રહિત છે મેઘ જેને વિષે
એવા મેરુના શિખર ઉપર.
દશા=અવસ્થા.
અવરદશાન્તકૃત્ !=હે નીચ અવસ્થાનો અંત આણુ-
નારા !
સ્નાપિતં (મૂં સ્નાપિત)=સ્નાન કરાવેલા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રણામ—

“હે ‘પાર્શ્વ જિનેશ્વર ! હે વરદાનને દેનારા (વામા-નન્દન) ! હે શાન્ત (તીર્થ-કર) ! હે (સર્વ ગુણોએ કરીને) સંપૂર્ણ (સ્વામિન્) ! હે અથુલ અવસ્થાનો અંત આણનારા (યોગિરાજ) ! શાંત થયા છે કલહ જનાથી એવા, તથા વળી સર્વથા સરખી ળંચાઈ લંબાઈવાળા નમેરૂ વૃક્ષો છે જેને વિષે એવા તેમજ (જલની) હાનિથી રહિત (અર્થાત્ જલથી પરિપૂર્ણ) એવા મેઘ છે જેને વિષે એવા મેરૂ(પર્વત)ના શિખર ઉપર અત્યુત્તમ ઇન્દ્રો દ્વારા સ્નાન કરાવેલા (અર્થાત્ જલાભિષેક કરાવેલા) તેમજ ત્રૈલોક્યની લક્ષ્મીનાં પુણ્યો વડે પ્રાપ્ત થયેલા એવા તારા દેહને હું પ્રણામ કરું છું.”—૮૯

૫ ૫ ૫ ૫

જિનપતિભ્યઃ પ્રાર્થના—

સુखौघजलमण्डपां दुरितघर्मभृद्भ्यो हिता

शुभव्यजनकामिताङ्कुशलसत्पताकारिणः ।

जिनेन्द्रचरणेन्दवः प्रवितरन्तु लक्ष्मीं सदाऽऽ-

शु भव्यजनकामितां कुशलसत्पताकारिणः ॥ ९० ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

લક્ષ્મીં દદતુ । આશુ-શીઘ્રમ્ । સુઘૌઘ એવ જલમણ્ડપો-મજ્જનમણ્ડપો યસ્યાઃ સા તામ્ । દુરિતાન્યેવ ધર્મસ્તં ધારયન્તિ યે તેભ્યો હિતાં-શ્રેયસ્કરીમ્ । શોભનં વ્યજનકં-તા-લવૃન્તં યસ્યાઃ સા । ઇતાનિ-પ્રાપ્તાનિ અઙ્કુશલસત્પતાકા અરીણિ-ચક્રાણિ યૈસ્તે ચરણવિ-શેષણમ્ । ભવ્યજનૈઃ કામિતાં-વાઙ્છિતાં લક્ષ્મીમ્ । કુશલાઃ-સાધવસ્તાન્ સતા-શોભનપ્રકા-રેણ પાન્તિ-રક્ષન્તિ યે તે કુશલસત્પાઃ, તેપાં ભાવઃ કુશલસત્પતા, તાં કુર્વન્તિ યે તે ॥૯૦॥

અન્વયઃ

હત-અઙ્કુશ-લસત્-પતાકા-અરિણઃ, કુશલ-સત્-પ-તા-કારિણઃ જિન-ઇન્દ્ર-ચરણ-ઇન્દ્રવઃ સુખ-ઔઘ-જલ-મણ્ડપાં, દુરિત-ધર્મ-ભૃદ્ભ્યઃ હિતાં, શુભ-વ્યજનકાં, ભવ્ય-જન-કામિતાં લક્ષ્મીં સદા આશુ પ્રવિતરન્તુ ।

શીખદાર્થ

મળ્ડપ=માંડવો.

જલ=પાણી.

સુલૌઘજલમળ્ડપાં=સુખ-સમૃદ્ધિ પી જલમણ્ડપ છે જેનો એવી.

દુરિતઘર્મમૃદ્ધ્યઃ=પાપરૂપ તાપને ધારણ કરનારાને.

હિતાં (મૂં હિતા)=હિતકારી, કલ્યાણકારી.

શુભવ્યજનકાં=સુશોભિત પંખાવાળી.

ઇત (ધાં ઇ)=પ્રાપ્ત થયેલ.

પતાકા=ધ્વજ, વાવટો.

ઇતાકુશલસત્પતાકારિણઃ=પ્રાપ્ત થયાં છે અંકુશ, દેદીપ્યમાન ધ્વજ તેમજ ચક્ર જેમને એવા.

જિનેન્દ્રચરણેન્દ્રવઃ=જિનવરના ચરણરૂપી ચન્દ્રમાઓ.

પ્રવિતરન્તુ (ધાં તુ)=અર્પો, વિતરણ કરો.

લક્ષ્મીં (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મીને.

આશુ=જલદી.

કામિત=વાંછિત, અભીષ્ટ.

ભવ્યજનકામિતાં=ભવ્ય જનોએ વાંછેલી.

કુશલ=સન્નજન, સાધુ.

કુશલસત્પતાકારિણઃ=સન્નજનોનું રૂડી રીતે રક્ષણ કરવા રૂપ ભાવને ઉત્પન્ન કરનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનપતિઓને પ્રાર્થના—

“પ્રાપ્ત થયાં છે અંકુશ, દેદીપ્યમાન ધ્વજ અને ચક્ર જેમને એવા તથા સન્નજનોનું રૂડી રીતે રક્ષણ કરનારા એવા જિનવરનાં ચરણરૂપ ચન્દ્રો સુખ-સમૃદ્ધિ જલ-મણ્ડપ (અર્થાત્ સ્નાન-ગૃહ) વાળી એવી, અને વળી (એથી કરીને તો) પાપરૂપ તાપથી તમ થયેલાને હિતકારી તેમજ સુશોભિત પંખાવાળી એવી તેમજ વળી ભવ્ય-જનોએ વાંછેલી એવી લક્ષ્મી (હે ભવ્યો! તમને) સદા શીઘ્ર સમર્પો.”—૯૦

૪ ૪ ૪ ૪

જિનમતસ્વરૂપમ્—

અશક્યનુતિકં હરેરપિ ભવાદ્રિનિર્ધા(ર્તા)રણે

સ્વરૂપમમલજ્ઞનં મનસિ કિન્નરૈરશ્ચિતમ્ ।

નયૈર્જિનપતેર્મતં જન ! શિવસ્પૃહશ્ચેદિતિ—

સ્વરૂપમમલં ઘનં મનસિ કિં ન રૈરં ચિતમ્ ? ॥ ૯૧ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

હે જન ! શિવસ્પૃહશ્ચેત્ ત્વમસિ તતો જિનમતં કિં ન મનસિ ?—કિં નાભ્યસ(સ્ય)સિ ? । હરેરપિ—ઇન્દ્રસ્યાપિ અશક્યા નુતિઃ—સ્તુતિર્યસ્ય તત્ । ભવાદ્રિનિર્ધા(ર્તા)રણે—વિદ્રાવણે । સ્વરૂપમં—વજ્રોપમમ્ । નૈવ લક્ષિતું શક્યતે પરવાદિભિઃ તદલજ્ઞનમ્ । મનસિ કિન્નરૈર્વ્યન્તરવિશેષૈરશ્ચિતમ્ । નયૈશ્ચિતં—વ્યાપ્તમ્ । ઇતિસ્વરૂપં યસ્ય અનન્તરોક્તરૂપં ઘનં-ગુપિલં પ્રત્યક્ષાદિભિઃ સા-દ્રવ્યં તદ્ દદાતીતિ રૈરમ્ ॥ ૯૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) જન ! ચેત્ (ત્વં) શિવ-સ્પૃહઃ (અસિ), (તર્હિ) હરેઃ અપિ અ-શક્ય-નુતિકં, ભવ-અદ્રિ-નિર્દારણે સ્વરૂ-ઉપમં, અ-લક્ષ્મનં, રૈ-રં, નયૈઃ ચિતં, અમલં, ઘનં, કિન્નરૈઃ મનસિ અશ્ચિતં ઇતિ-સ્વરૂપં જિન-પતેઃ મતં કિં ન મનસિ ? ।

શીઘ્રદાર્થ

અશક્ય=અસંભવિત.

નુતિ=સ્તુતિ.

અશક્યનુતિકં=અસંભવિત છે સ્તુતિ જેની એવા.

હરેઃ (મૂં હરિ)=ધન્દ્રને.

નિર્દારણ=બેદવું.

ભવાદ્રિનિર્દારણે=સંસારરૂપ પર્વતને બેદવામાં.

સ્વરૂ=ધન્દ્રનું વજ્ર.

ઉપમા=ઉપમાન, સરખાપણું.

સ્વરૂપમં=ધન્દ્રના વજ્રની ઉપમા છે જેને એવા.

લક્ષ્મન=ઓળંગવું તે.

અલક્ષ્મનં=અલંધનીય.

મનસિ (મૂં મનસ્)=ચિત્તમાં, મનમાં.

કિન્નરૈઃ (મૂં કિન્નર)=કિન્નરો વડે.

અશ્ચિતં (મૂં અચિત)=પૂજિત.

નયૈઃ (મૂં નય)=નયો વડે.

પતિ=સ્વામી, નાથ.

જિનપતેઃ (મૂં જિનપતિ)=જિનેશ્વરના.

જન ! (મૂં જન)=હે લોક !

સ્પૃહા=ઇચ્છા, અભિલાષા.

શિવસ્પૃહઃ=મોક્ષની અભિલાષા છે જેને એવો.

ચેત્=જ્ઞે.

સ્વરૂપ=સ્વભાવ.

ઇતિસ્વરૂપં=આ પ્રમાણેનું સ્વરૂપ છે જેનું એવા.

મનસિ (ધાં મન્)=નું અભ્યાસ કરે છે.

કિં=કેમ.

રૈ=લક્ષ્મી.

રા=આપણું.

રૈં (મૂં રૈ)=લક્ષ્મીને સમર્પણ કરનારા.

ચિતં (ધાં ચિ)=વ્યાપ્ત.

શ્લોકાર્થ

જૈન સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

“ હે માનવ ! જ્ઞે તું મોક્ષની અભિલાષા રાખતો હોય, તો ધન્દ્રને પણ અશક્ય છે સ્તુતિ (કરવી) જેની એવા, વળી સંસારરૂપ પર્વતનું વિદારણ કરવામાં ધન્દ્રના વજ્રના સમાન, તથા વળી (કુવાદીઓને પણ) અલંધનીય, લક્ષ્મીને સમર્પણ કરનારા, (નૈગમ આદિ વિવિધ) નયો વડે વ્યાપ્ત, (પરસ્પર વિરોધાદિ દોષો નહિ હોવાને લીધે) નિર્મલ, (પ્રસક્ષાદિ પ્રમાણો વડે) ગહન તેમજ વળી કિન્નરો વડે મનમાં વન્દન કરાયેલા એવા સ્વરૂપવાળા જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તનો તું કેમ અભ્યાસ કરતો નથી ? ”—૯૧

જ જ જ જ

યક્ષરાજસ્ય સ્તુતિઃ—

જિનાર્ચનરતઃ શ્રિતો મદકલં ન તુલ્યસ્યદં

દ્વિપં ન મનસા ધનૈ રતિસમાનયક્ષીજનઃ ।

જયત્યખિલયક્ષરાદ્ પ્રથિતકીર્તિરત્યુન્નમદ્-

ત્રિપન્નમનસાધનૈરતિસમાનયક્ષીજનઃ ॥ ૯૨ ॥ ૨૩ ॥

—પૃથ્વીઃ

ટીકા

શ્રિતો દ્વિપં-હસ્તિનમ્ । મદેન કલં-મનોહરમ્ । મનસા-ચેતસા ન નૈવ તુલ્યસ્યદં ?
કિન્તુ મનસા તુલ્યઃ સ્યદો-વૈગો યસ્ય તમ્ । અત્યુન્નમન્ત્યો-મહત્યો વિપદસ્તાસાં નમને સાધ-
નૈઃ-સમર્થૈઃ ધનૈઃ પ્રથિતા-વિસ્તૃતા કીર્તિર્યસ્ય સઃ । રતિસમાનો યક્ષીજનો યસ્ય સઃ । અતિ-
ક્રાન્તાનિ સમાઃ-તુલ્યા દેવા અનયાઃ ક્ષીજનાનિ-અવ્યક્તશબ્દા યેન સઃ ॥ ૯૨ ॥

અન્વયઃ

જિન-અર્ચન-રતઃ, મદ-કલં, મનસા ન ન તુલ્ય-સ્યદં દ્વિપં શ્રિતઃ, રતિ-સમાન-યક્ષી-જનઃ,
અતિ-ઉન્નમત્-વિપદ્-નમન-સાધનૈઃ ધનૈઃ પ્રથિત-કીર્તિઃ, અતિ-સમ-અનય-ક્ષીજનઃ અખિલ-યક્ષ-
રાટ્ જયતિ ।

શબ્દાર્થ

અર્ચન=પૂજન, પૂજા.

રત (ધા° રમ્)=રાગી.

જિનાર્ચનરતઃ=જિન-પૂજનો રાગી.

શ્રિતઃ (ધા° શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.

મદ=મદ, હાથીના કુંભસ્થલ પાસેથી અરતું બળ.

કલ=મનોહર.

મદકલં=મદ વડે મનોહર.

સ્યદ=વેગ.

તુલ્યસ્યદં=સમાન છે વેગ જેનો એવા.

દ્વિપં (મૂ° દ્વિપ)=કુંજર, હાથી.

મનસા (મૂ° મનસ્)=મનની સાથે.

ધનૈઃ (મૂ° ધન)=લક્ષ્મી વડે, દોલત વડે.

રતિ=કુંદર્પની પત્ની.

યક્ષી=યક્ષની પત્ની.

યક્ષીજનઃ=યક્ષનો સ્ત્રી-વર્ગ.

રતિસમાનયક્ષીજનઃ=રતિના સમાન છે યક્ષનો સ્ત્રી-
વર્ગ જેનો એવો.

યક્ષ=એક જાતનો વ્યન્તર દેવ.

અખિલયક્ષરાટ્=સમસ્ત યક્ષેનો રાજા.

પ્રથિત (ધા° પ્રથ)=(૧) પ્રસિદ્ધ થયેલ; (૨) વિસ્તાર પામેલ.

કીર્તિ=યશ, આબરૂ.

પ્રથિતકીર્તિઃ=પ્રસિદ્ધ થયો છે અથવા વિસ્તાર પામ્યો
છે યશ જેનો એવો.

ઉન્નમત્ (ધા° નમ્)=ઉદય પામતી.

નમન=નમાવી દેવું તે.

સાધન=ઉપાય.

અત્યુન્નમદ્વિપન્નમનસાધનૈઃ=અતિશય ઉદય પામતી
આપત્તિઓનો નાશ કરવામાં સાધનભૂત.

અતિ=ઉત્ક્રંધનવાચક અવ્યય.

અનય=અનીતિ.

ક્ષીજન=અવ્યક્ત શબ્દ.

અતિસમાનયક્ષીજનઃ=અતિક્રમણ કર્યું છે સમાન
(દેવતાઓ)નું, અનીતિઓનું અને અવ્યક્ત શબ્દોનું
જેણે એવો.

શ્લોકાર્થ

યક્ષરાજની સ્તુતિ—

“ જિન-પૂજનો રાગી, વળી મદથી મનોહર તેમજ વળી મનની સાથે બરોબરી
કરનારા વેગને નહિ ધારણ કરનારો એમ નહિ (અર્થાત્ ચિત્તના જેવા વેગવાળા) એવા
કુંજર ઉપર આક્રંધ થનારો, તથા વળી રતિસમાન છે યક્ષીજન જેનો એવો, તેમજ
અતિ ઉચ્ચ આપત્તિઓનો વિનાશ કરવામાં સાધનભૂત એવી લક્ષ્મી વડે પ્રસિદ્ધ થયો

છે [અથવા વિસ્તાર પામ્યો છે] યશ જનો એવો તેમજ અતિક્રમણ કર્યું છે સમાન (દેવેાનું), અનીતિઓનું અને અવ્યક્ત શબ્દનું જણે એવો સમસ્ત યક્ષનો રાજ વિજયી વર્તે છે.”—૯૨

સ્પષ્ટીકરણ

યક્ષરાજનું સ્વરૂપ—

આ યક્ષરાજ કંઈ શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસન-દેવ હોય તેમ લાગતું નથી. કેમકે તે યક્ષને તો પાર્શ્વ અથવા વામનના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને તેનું વાહન તો કૂર્મ (કાચળો) છે. અન્ય કોઈ તીર્થંકરના યક્ષના સંબંધી અત્ર સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય, એ વાત તો બનવા જોગ નથી. તો પછી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૭૬મા પદ્યની કવિવર ધનપાલ પ્રમુખ વિદ્વાનોએ લખેલી ટીકાનુસાર આ યક્ષરાજનું નામ ‘કપદી’ હોવું જોઈએ.

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातमुद्भूतमुद् भू-
 रंहोरंहोभवानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम् ।
 नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यमघनं भासुराणां सुराणां
 पाता पातात् स 'वीरः' कृतततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥९३॥

—स्रग्धरा (७, ७, ७)

टीका

स वीरः पातात् । भासुराणां सुराणां पाता-इन्द्रो यं वीरं एवं वदति । कथं ?
 त्वा-भवन्तं नत्वा नन्ता-नम्रशीलः पुरुषः गदानां-रोगाणां भूः-अवस्थानं न भवति ।
 अपवर्गं प्रति ऋजूनां गुरुगुणानां व्रातो यस्य तम् । उद्भूता मुद्-हर्षो यस्य सः, नन्तावि-
 शेषणम् । अंहः-पापं तस्य रंहो-वेगस्तस्मिन् भवानां-उत्पन्नानाम् । घनभयस्याभोगो-वि-
 स्तारः तं ददतीति घन्दाः तेषाम् । अनन्ता आज्ञा यस्य स तम् । कृतस्ततमलिनज्ञानि-
 तायाः अन्तः-पर्यन्तो यस्मिन् क्षणे तत् क्रियाविशेषणम् ॥ ९३ ॥

अन्वयः

अपवर्ग-प्रगुण-गुरु-गुण-व्रातं, अनन्त-आज्ञं अन्-अघं त्वा नत्वा उद्भूत-मुद् नन्ता अंहस्-
 रंहस्-भवानां घन-भय-आभोग-दानां गदानां भूः न भवति एवं यं (वीरं) भासुराणां सुराणां
 पाता वदति स 'वीरः' कृत-तत-मलिन-ज्ञानिता-अन्तं नितान्तं पातात् ।

शब्दार्थः

त्वा (मू० शुष्मद्)=तने.

प्रगुण=सरणतावाणं, सरल.

व्रात=समूह.

अपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातं=भोक्ष्य प्रति सरल तेभ्यः

महान् ओवा गुणोना समूहश्च.

उद्भूत (धा० भू)=उत्पन्न थयेत्.

मुद्=हर्ष.

उद्भूतमुद्=उत्पन्न थयो छे हर्ष नेने विपे ओवो.

भूः (मू० भू)=स्थान, भूमि.

रंहस्=वेग.

भव=उत्पत्ति.

अंहोरंहोभवानां=पापश्च वेगने विपे उत्पन्न थयेत्वा.

आभोग=विस्तार.

घनभयाभोगदानां=अत्यंत लयना विस्तारने आपवा
 वाणा.

गदानां (मू० गद)=शोभना.

नन्ता (मू० नन्तृ)=नभन करना.

अनन्त=निःसीम, अपार.

આજ્ઞા=આદેશ.

અનન્તાજ્ઞં=અનન્ત છે આજ્ઞાઓ જેની એવા.

एवं=આ પ્રકારે.

यदति (ધાં વદ્)=કહે છે.

अनघ=અવિદ્યમાન છે પાપ જેને વિધે એવા, પાપ-રહિત.

भासुराणां (મૂં માસુર)=દેદીપ્યમાન.

सुराणां (મૂં સુર)=દેવતાઓનો.

पाता (મૂં પાતૃ)=પાલક.

पातात् (ધાં પા)=રક્ષણ કરો.

वीरः (મૂં વીર)=વીર (ભગવાન).

मलिन=મેલું.

ज्ञानिता=જ્ઞાનિપાત્રં.

कृतततममलिनज्ञानितान्तं=કર્થો છે વિસ્તારવાળા તેમજ મલિન જ્ઞાનીપણાનો નાશ જેમાં એવી રીતે.

नितान्तं=અત્યન્ત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવીરપ્રભુની સ્તુતિ—

“ મોક્ષ (મેળવવામાં સાધનભૂત એવા) સરલ તેમજ મહાન ગુણોના સમુદાય-રૂપ, વળી અનન્ત છે આજ્ઞા જેની એવા (અર્થાત્ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય અનન્ત પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવનારા) તેમજ પાપ-રહિત એવા તને નમસ્કાર કરવાથી, ઉત્પન્ન થયો છે હર્ષ જેને એવો નમન કરનારો (પ્રાણી) પાપરૂપ વેગને વિધે ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ અત્યંત ભયનો વિસ્તાર કરનારા એવા રોગોનું સ્થાન થતો નથી, એમ જેને ઉદ્દેશીને દેદીપ્યમાન દેવોનો પાલક બોલે છે, તે 'વીર (ભગવાન) વિસ્તારવાળા મલિન જ્ઞાનીપણાનો નાશ કરવા પૂર્વક (હે ભગ્યો ! તમારું) અસન્ત રક્ષણ કરો. ”—૯૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો સાધારણ રીતે મોટા ગણાતાં અને આ કાવ્યનાં બીજાં પદ્યોની અપેક્ષાએ તો સૌથી મોટા ગણી શકાય તેવા 'સ્વઘરા' વૃત્તમાં રચાયેલાં છે, આ વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

“ चत्वारो वन वर्णाः प्रथममलयवः पृष्ठकः सप्तमोऽपि

हौ तद्वत् षोडशाद्यौ मृगमदमुदिते ! षोडशान्यौ तथाऽन्यौ ।

रम्भास्तम्भोरुकान्ते ! मुनिमुनिमुनिभिर्दृश्यते चेद् विरामो

वाले ! वन्द्यैः कवीन्द्रैः सुतनु ! निगदिता स्वधरा सा प्रसिद्धा ॥ ”

—શ્રુત૦ શ્લોક ૪૨

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે-હે કસ્તૂરીની સુવાસથી પ્રસન્ન થયેલી (પ્રમદા) ! જે વૃત્તમાં પ્રથમના ચાર વર્ણો તેમજ છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ણો અને તેવી રીતે સોળમાની પૂર્વેના બે (અર્થાત્ ચૌદમા અને પંદરમા) વર્ણો તથા સોળમાની પછીના બે (અર્થાત્ સત્તરમા અને અઠારમા) વર્ણો તેમજ છેવટના બે (અર્થાત્ વીસમા અને એકવીસમા) વર્ણો દીર્ઘ હોય અને બે તેમાં હે કદલીના સ્તમ્ભના સમાન જંઘાવાળી (તરૂણી) ! સાતમે, ચૌદમે અને એકવીસમે અક્ષરે યતિ યાને નિશ્રામ-સ્થાન હોય, તો હે બાલા ! હે સુંદરી ! તે વૃત્તને પૂજનીય કલિરાજે 'સ્વઘરા' એવા પ્રસિદ્ધ નામથી ઓળખાવે છે.

આ એકવીસ અક્ષરના સમવૃત્તમાં મ, ર, મ, ન, ય, ય અને ય એમ સાત ગણો છે. આથી કરીને તો એનું લક્ષણ વૃત્તરત્નાકરમાં એમ પણ ધાંધલામાં આવ્યું છે કે—

“મ્રઞ્ઞૈર્યાનાં વ્રયેણ ત્રિમુનિયતિયુતા સ્વધરા કીર્તિતૈયમ્”

આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ અરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો ઉચિત સમજાય છે.

નત્ વા નત્ । વા પ વર્ । ગપ્ ર ગુ । ણ ગુ રુ । ગુ ણવ રા । ત મુદ્ મૂ । ત મુદ્ મૂ ।
મ ર મ ન ય ય ય

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્યમાંના પ્રથમ અરણમાં જેમ પ્રથમના બે અક્ષરોની તેમજ અન્તના ત્રણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે હકીકત બાકીનાં અરણો પૈકી પણ જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં આ પદ્યીનાં ત્રણ પદ્યો પણ આ પ્રકારના શબ્દાલંકારથી શોભે છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી.

સ્પષ્ટીકરણ

મલિન જ્ઞાન—

આ પદ્યમાં ‘મલિન જ્ઞાનીપણાનો નાશ’ એમ જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેમાં મલિન જ્ઞાનથી શું સમજવું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બે રીતે સંભવી શકે છે, કેમકે એક તો મલિન જ્ઞાનનો અર્થ અજ્ઞાન થાય છે અને બીજો અર્થ ‘છદ્મસ્થનું જ્ઞાન’ થાય છે. તેમાં અજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) મત્વજ્ઞાન, (૨) શ્રુતાજ્ઞાન અને (૩) વિભંગ-જ્ઞાન. સામાન્ય રીતે એવો કોઈ સંસારી જીવ નથી કે જેને મતિ અને શ્રુત ન હોય. મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનો પરત્વેની વિપરીતતા તે મત્વજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાન કહેવાય છે. ‘અવધિજ્ઞાનનો અસત્ય પ્રકાશ તે વિભંગજ્ઞાન છે. એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધીનું જ્ઞાન તે ખરૂં જ્ઞાન નથી પણ તેને શાસ્ત્રકાર અજ્ઞાન કહે છે.

મલિન જ્ઞાનનો અર્થ ‘છદ્મસ્થનું જ્ઞાન’ (અર્થાત્ વધારેમાં વધારે બારમા ‘ગુણસ્થાનક સુધી આરૂઢ થયેલાનું નહિ કે એ ગુણસ્થાનકથી આગળ વધેલાનું જ્ઞાન) એમ કરવાથી એ સમજી શકાય છે કે મલિન જ્ઞાનથી મતિ-જ્ઞાન, શ્રુત-જ્ઞાન, અવધિ-જ્ઞાન અને મનઃપર્યય-જ્ઞાન સમજવાં, કેમકે આ જ્ઞાનોનો પ્રાદુર્ભાવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી નહિ કે આત્મિક ક્ષયથી થતો હોવાથી તે જ્ઞાનવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મરૂપી મલથી યુક્ત હોવાને લીધે તેનું જ્ઞાન મલિન છે. નિર્મલ જ્ઞાન તો કેવલજ્ઞાન જ છે, કેમકે તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

૧ છાદયતીતિ છદ્મ-કર્માભિષીયતે, છદ્મનિ તિષ્ઠતીતિ છદ્મસ્થઃ ।

૨ નરકમાં પણ કેટલાક જીવોને શુદ્ધ અવધિજ્ઞાન હોઈ શકે છે અને આ હકીકત ઉપાન્ય ભવમાં જે તીર્થંકરો પહેલી, બીજી કે ત્રીજી નરકમાં (અપ્પ સિવાયની બાકીની ચાર નરકોમાં આગલેજ ભવે તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થનાર જીવ હોઈ શકે નહિ) હોય, તેને તો લાગૂ પડે છેજ.

૩ ‘ગુણસ્થાનક’ એ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ છે. ‘ગુણસ્થાન’ એટલે આત્મિક ‘ગુણોના વિકાસનું સ્થલ.’ આવો વિકાસ ક્રમશઃ થાય છે. આત્માનો સંપૂર્ણ વિકાસ ચૌદમે સ્થાનકે થાય છે. આ ચૌદ સ્થાનકની માહિતી માટે જુઓ શ્રીમાન રત્નશેખરકૃત ‘ગુણસ્થાન-ક્રમારોહ,’ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ‘યોગ-દૃષ્ટિસમુચ્ચય,’ શ્રીવિનયવિજયજીકૃત ‘લોકપ્રકાશ’ અને શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિકૃત ‘પ્રવચન-સારોદ્ધાર.’

તે પૂર્વે આત્મા સ્વપ્રદેશમાંથી પોતાના અનાદિકાળના શત્રુરૂપ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને સદાને માટે દેશવટો દે છે અને આ પ્રમાણે આ શત્રુ દેશપાર થતાં આત્મા સર્વજ્ઞ બને છે.

આ ઉપરથી તો જેમ સૂચન થાય છે કે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ મતિજ્ઞાનાદિક ચાર જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ સંભવતો નથી. આ વાતને વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વાતિ પણ ટેકો આપે છે, કેમકે તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના પ્રથમ અધ્યાયના ૩૧મા સૂત્ર દ્વારા તેઓ કહે છે કે—

“एकादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिन्ना चतुर्भ्यः”

આ સંબંધમાં મત-ભેદ જોવામાં આવે છે અને તે એ છે કે જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં તારા નક્ષત્રાદિકની પ્રભા તેમાં સમાઈ જાય છે, પરંતુ તેથી કંઈ તેનો નાશ થયેલો ગણાય નહિ, તેવી રીતે અથવા તો જેમ સર્વજ્ઞ થયા બાદ પાંચ દ્રવ્યેન્દ્રિયો રહેવા છતાં પણ જેમ સર્વજ્ઞ ભાવેન્દ્રિયથી સર્વ કાર્ય કરે છે તેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ પણ બાકીનાં ચાર જ્ઞાનો સંભવે છે; પછી ભલે તે અકિંચિત્કર રહે.

જો કે આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં પાંચે જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે છતાં પણ એ ભૂલી જવું જોઈએ નહિ કે ક્ષાયિકભાવમાં વિચરનારા સર્વજ્ઞને ક્ષાયોપશમિક ભાવથી ઉત્પન્ન થતાં જ્ઞાનો કેમ સંભવે એ પ્રશ્ન જેવો ને તેવોજ બને રહે છે તેનું શું?

આ સંબંધમાં અત્ર વિશેષ ઉહાપોહ ન કરતાં તેના જિજ્ઞાસુને ઉપર્યુક્ત સૂત્ર ઉપરના ભાષ્ય અને ટીકા તેમજ વિશેષાવશ્યક વિગેરે ગ્રન્થો તરફ દૃષ્ટિપાત કરવા લલામણુ કરવામાં આવે છે.

❧ ❧ ❧ ❧

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः

सन्तुः सन्तुत्यजीर्यदृष्टपदि सुरजलैः प्रास्तमोहास्तमोहाः ।

जातौ जातौजसस्ते द्युतिचितिजितसत्कुन्ददन्ता ददन्ता-

मध्यामध्यान्नगम्याः प्रशममिह जिनाः पापदानां पदानाम् ॥ ९४ ॥

—सप्त०

टीका

ये जिना जातौ—जन्मनि मेरुमूर्धनि सुरजलैः सन्तुः—स्नपितवन्तः । पापदानां पदानां—स्थानानां प्रशमं ददतु—प्रयच्छन्तु । अमेये—निष्प्रमाणे । किंभूता जिनाः ? अतुलफलानां विधानं विधा तस्यां सत्तरूपां—शोभनतरूपां संबन्धि उपात्तं—प्राप्तं रूपं यैस्ते । सन्तुत्यो—जलैः प्रस्रवणाः अजीर्यन्त्यः प्रत्यग्राः दृष्टदः—शिला यस्मिन् मेरौ । प्रास्तो मोहो यैस्ते । तमो जहति ये ते तमोहाः । जातं ओजो—बलं येषां ते । द्युतेः चितिः (द्युति०)

દ્યુતિચિત્યા દન્તાનાં સંવન્ધિન્યા જિતાનિ સત્કુન્દાનિ ચૈર્દન્તૈસ્તે । અધ્યામં-સ્પષ્ટં ચ તદ્
ધ્યાનં ચ તેન ગમ્યા-ગમનીયા યે તે ॥ ૧૪ ॥

અન્વયઃ

યે જાતો અ-મેયે સ-સ્મૃતિ-અ-જીર્યત્-દપદિ મેરુ-મૂર્ધનિ સુર-જલૈઃ સન્નુઃ, તે અતુલ-ફલ-
વિધા-સત્-તરુ-ઉપાત્ત-રૂપાઃ, પ્રાસ્ત-મોહાઃ, તમસ્-હાઃ, જાત-ઓજસઃ, દ્યુતિ-ચિતિ-જિત-સત્-
કુન્દ-દન્તાઃ અધ્યામ-ધ્યાન-ગમ્યાઃ જિનાઃ પાપદાનાં પદાનાં પ્રશમં રૂઢ દદન્તામ્ ।

શબ્દાર્થ

અમેયે (મૂ० અમેય)=માપ-રહિત, અત્યંત મોટા.

મેરુમૂર્ધનિ=મેરુના શિખર ઉપર.

વિધા=વિધાન.

ઉપાત્ત (ધા० દા)=પ્રાપ્ત કરેલ, મેળવેલ.

અતુલફલવિધાસત્તરુપાત્તરૂપાઃ=અનુપમ ફલગું વિ-
ધાન કરવામાં ઉત્તમ વૃક્ષ સંબંધી પ્રાપ્ત કર્યું છે
રૂપ જેમણે એવા.

સન્નુઃ (ધા० સ્ના)=સ્નાન કર્યું.

સ્મૃતિ=અરબું તે.

અજીર્યત્=નહિ ખવાઈ ગયેલા.

દપદ્=પત્થર.

સસ્મૃત્યજીર્યદ્દપદિ=જળના ધોધ વડે નથી ખવાઈ
ગયેલા પત્થરો જેને વિષે એવા.

સુરજલૈઃ=દેવના જલો વડે.

પ્રાસ્ત (ધા० અસ્)=દૂર ફેંકી દીધેલ.

પ્રાસ્તમોહાઃ=દૂર ફેંકી દીધો છે મોહ જેમણે એવા.

તમોહાઃ (મૂ० તમોહ)=અંધકારનો નાશ કરનારા.

જાતો (મૂ० જાતિ)=જન્મને વિષે.

જાત (ધા० જન્)=ઉત્પન્ન થયેલ.

જાતાંજસઃ=ઉત્પન્ન થયું છે બલ જેમને એવા.

ચિતિ=સચુદાય, કલાપ.

દન્ત=દાંત.

દ્યુતિચિતિજિતસત્કુન્દદન્તાઃ=તેજના સમૂહ વડે
જીત્યો છે સારા કુન્દને જેણે એવા દાંતવાળા.

દદન્તામ્ (ધા० દદ્)=અર્પો.

અધ્યામ=સ્પષ્ટ.

ધ્યાન=ધ્યાન, એક તાન.

ગમ્ય=પ્રાપ્ય, મળી શકે તેવા.

અધ્યામધ્યાનગમ્યાઃ=સ્પષ્ટ ધ્યાન વડે પ્રાપ્ય.

પ્રશમં (મૂ० પ્રશમ)=નાશ.

પાપદાનાં (મૂ० પાપદ્)=પાપ દેનારા, પાપ-જનક.

પદાનાં (મૂ० પદ)=સ્થાનોની.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“જેમણે માપ-રહિત તેમજ જલના ઝરવા વડે નથી ખવાઈ ગયેલા પત્થરો જેને
વિષે એવા મેરુ (પર્વત)ના શિખર ઉપર સુરોએ (લાવેલાં) જલ વડે પોતાના જન્મ-સમયે
સ્નાન કર્યું, તે તીર્થકરો કે જેમણે અનુપમ ફલ અર્પણ કરનારા એવા ઉત્તમ વૃક્ષના રૂપને
પ્રાપ્ત કર્યું છે, તથા વળી જેમણે મોહને પરાસ્ત કર્યો છે તેમજ (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો
વિનાશ કર્યો છે, તથા વળી જેમણે (અનંત વીર્યરૂપ) પરાઠમ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમજ જેમણે
દંતની કાન્તિના કલાપ વડે ઉત્તમ કુન્દ (કુસુમો)ને (પણ) પરાજિત કર્યો છે તેમજ
જેઓ સ્પષ્ટ (અર્થાત્ હીનતા અથવા શ્યામતાથી રહિત એવા) ધ્યાન વડે લક્ષ્ય છે,
તે તીર્થપતિઓ પાપ-જનક સ્થાનોનો વિનાશ કરે.”—૯૪

જિનવચનવિચાર:—

દોષો દોષોરુસિન્ધુપ્રતરણવિધિષુ ન્યાયશસ્યા યશસ્યા:

પ્રાદુઃ પ્રાદુષ્કૃતાર્થાઃ કૃતનતિષુ જયં સમ્પરાયે પરા યે ।

તે શાન્તેશાં નચ્ચાંશુચ્છુરિતસુરશિરોરાજિનાનાજિનાના-

મારામા રાદ્ધિલક્ષ્મ્યા વચનવિધિલવા વો દિશન્તાં દિશં તામ્ ૧૫

—સગ્ ૦

ટીકા

વો—યુષ્મભ્યં વચનવિધિલવા દિશં—અવસ્થાં દદતામ્ । દોષા એવ ઊરુસિન્ધુઃ—બૃહ-
ન્નદી તસ્યાઃ પ્રતરણવિધયસ્તેષુ દોષો—વાહવો યે, વચનવિધિલવવિશેષણમ્ । ન્યાયેન
શસ્યાઃ—સ્તુત્યાઃ । યશસિ હિતા યશસ્યા યે । કૃતા નતિયૈસ્તે તેષુ । પ્રાદુઃ—ધૃતવન્તો ચે ।
કં ? જયમ્ । ક ? સમ્પરાયે—સંજ્ઞામે । પ્રાદુષ્કૃતાઃ—પ્રકાશીકૃતાઃ અર્થા યૈસ્તે । પરાઃ—પ્રધા-
ના ચે । શાન્તા ઈશા-જિનાદયો યસ્યાં દિશિ સા તામ્ । નચ્ચાનાં અંશવો—દીપ્તયસૈઃ છુરિ-
તાઃ—ચિતાઃ સુરશિરોરાજયઃ—પદ્મયો યૈસ્તે એવંવિધાશ્ચ નાનાજિનાશ્ચ તેષામ્ । વચનવિધિ-
લવાઃ નિર્વૃતિલક્ષ્મ્યા આરામા इत्यर्थः ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

યે દોષ-ઊરુ-સિન્ધુ-પ્રતરણ-વિધિષુ દોષઃ, ન્યાય-શસ્યાઃ, યશસ્યાઃ, કૃત-નતિષુ સમ્પરાયે જયં
પ્રાદુઃ, તે પ્રાદુષ્કૃત-અર્થાઃ પરાઃ રાદ્ધિ-લક્ષ્મ્યાઃ આરામાઃ, નચ્ચ-અંશુ-છુરિત-સુર-શિરસ્-રાજિ-
નાના-જિનાનાં વચન-વિધિ-લવાઃ વઃ તાં શાન્ત-ઈશાં દિશં દિશન્તામ્ ।

શીઠ-દાર્થ

દોષઃ (મૂં દોષ)=હસ્તો.

સિન્ધુ=નદી.

પ્રતરણ=તરવું તે.

વિધિ=ક્રિયા.

દોષોરુસિન્ધુપ્રતરણવિધિષુ=અપરાધરૂપી

વિશાળ

નદીને તરી જવાની ક્રિયામાં.

ન્યાય=ન્યાય, નીતિ.

ન્યાયશસ્યાઃ=ન્યાયે કરીને પ્રશંસા-પાત્ર.

યશસ્યાઃ (મૂં યશસ)=કીર્તિના સાધનરૂપ.

પ્રાદુઃ (ધાં દા)=ધારણ કર્યો.

પ્રાદુષ્કૃત (ધાં કૃ)=પ્રકાશિત કરેલ.

અર્થ=પદાર્થ.

૨૧

પ્રાદુષ્કૃતાર્થાઃ=પ્રકાશિત કર્યા છે પદાર્થો જેમણે એવા.

કૃતનતિષુ (મૂં કૃતનતિ)=કર્યો છે પ્રણામ જેમણે
એવાને વિષે.

જયં (મૂં જય)=વિજયને, કૃતેહને.

સમ્પરાયે (મૂં સમ્પરાય)=સંચામને વિષે.

પરાઃ (મૂં પર)=ઉત્તમ.

શાન્ત (ધાં શમ)=શાંત.

ઈશ=ધર્શર, તીર્થકર.

શાન્તેશાં=શાન્ત છે ધર્શરો જ્યાં તે.

અંશુ=કિરણ.

છુરિત=ચામ.

શિરસ્=શીર્ષ, મસ્તક.

જિન=તીર્થંકર.

નખાંશુચ્છુરિતસુરશિરોરાજિનાનાજિનાનાં=નખનાં
કિરણોથી વ્યાપ્ત કરી છે દેવોના મસ્તકોની શ્રેણિને
જેમણે એવા વિવિધ તીર્થંકરોના.

આરામાઃ (મૂં આરામ)=ઉઘાનો, વાટિકાઓ, બગીચાઓ.

રાદ્ધિ=સિદ્ધિ, નિવૃત્તિ.

રાદ્ધિલક્ષ્મ્યાઃ=સિદ્ધિરૂપી સંપત્તિની.

વચન=વચન, વાણી.

લવ=લેશ, ભાગ.

વચનવિધિલવાઃ=વચનની વિધિના અંશો.

દિશન્તાં (મૂં દિશ્)=અર્પો, ખતાવો.

દિશં (મૂં દિશ્)=દિશાને.

શ્લોકાર્થ

જિન-વચનનો વિચાર—

“જે (વાક્યો) અપરાધરૂપ મહાનદીને તરી જવામાં હસત (સમાન) છે (અર્થાત્ તે કાર્યમાં અવલમ્બનરૂપ છે), વળી જે ન્યાયે કરીને પ્રશંસનીય છે તેમજ શ્રીર્તિના સાધનરૂપ છે, તથા વળી પ્રણામ કર્યો છે જેમણે એવા (જનો)ને સંત્રામમાં જેણે વિજય અર્પણ કર્યો છે, તે, પ્રકાશિત કર્યો છે પદાર્થો જેણે એવા તથા ઉત્તમ તેમજ નિવૃત્તિરૂપી લક્ષ્મીની વાટિકારૂપ એવા, નખની ઘુતિ વડે વ્યાપ્ત કરી છે જેમણે સુરોના શીર્ષની શ્રેણિને એવા વિવિધ તીર્થંકરોના વચનની વિધિના અંશો તે દિશા કે જ્યાં ઈશ્વરો શાંત (વીતરાગ) છે તે ખતાવો.”—૯૫

૪ ૪ ૪ ૪

અમ્વાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સિંહેઽસિં હેલયાઽલં જયતિ खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे

शुक्ले शुक्लेशनाशं दिशति शुभकृतौ पण्डितेऽखण्डिते खम् ।

याते या तेजसाऽऽढ्या तडिदिव जलदे भाति धीराऽतिधीरा-

पत्याऽपत्यापनीयान्मुदितसमपराङ्मूर्धमं बाध'मम्बा'॥૧૬॥૨૪॥

—સર્ગ૦

બાધં—પીડાં અમ્વા દેવતા અપનીયાત્ । સમા—મધ્યમાઃ પરાઙ્મૃર્ધા—ઉત્તમા અધમા—નિ-
કૃષ્ટાઃ, મુદિતાઃ સમપરાઙ્મૃર્ધાધમા યસ્મિન્ બાધાપનયને તત્, ક્રિયાવિશેષણમિદમ્ । યા સિંહે
આરૂઢા । અસિં—ખજૂં હેલયા જયતિ—અભિભવતિ । કૈઃ ? खरनखैः । વીતા નિષ્ઠાઃ—ક્લેશાઃ
યસ્ય સ તસ્મિન્ । અતનિષ્ઠે—બૃહત્પ્રમાણે । शुक्ले—ધવલે । शुचः—શોકાશ્ચ ક્લેશાશ્ચ તેષાં
નાશં યા દિશતિ । કસ્યાં ? शुभकृतौ । पण्डिते—નિપુણે કેનચિદપ્યખણ્ડિતે । खं—આકાશં
યાતે । एवंविशिष्टे સિંહેઽવસ્થિતા ભાતિ તેજસાઽઽઢ્યા । કથં ? तडिदिव जलदे—વિદ્યુદિવ
મેઘે । धीरा—સત્ત્વવતી । अतीव धीरे અપત્યે યસ્યાઃ સા । आपत्य—આગત્ય । बाधमपनीया-
દિતિ સંબન્ધઃ ॥ ૧૬ ॥

॥ इति बप्पभट्टिसुरिकृतचतुर्विंशतिकाटीका ॥

અન્વયઃ

યા તેજસા આઢ્યા વીત-નિષ્ઠે અતનિષ્ઠે શુક્લે પણ્ડિતે અ-અખણ્ડિતે અ-અવસ્થિતા) જલદે તડિત્ દવ ભાતિ, અ-અસિં હેલયા અલં જયતિ, શુભ-કૃતૌ શુચ્-ક્રેશ-નાશં દિશતિ, સા ધીરા અતિ-ધીર-અપત્યા 'અમ્બા' આપત્ય વાથં મુદિત-સમ-પરાઝ્ઞા-અધમં અપનીયાત્ ।

શીઘ્ર-દાર્થ

સિંહે (મૂં સિંહ) = સિંહના ઉપર.
હેલયા (મૂં હેલા) = લીલાપૂર્વક.
અર=તીક્ષ્ણ.
અરનલ્લે=તીક્ષ્ણ નખો વડે.
વીત (ધાં દ) = વિશેષતઃ ગયેલ.
નિષ્ઠા=કલેશ.
વીતનિષ્ઠે=નષ્ટ થયો છે કલેશ જેનો એવી.
અતનિષ્ઠે (મૂં તનિષ્ઠ) = મોટા માપવાળા.
શુક્લે (મૂં શુક્લ) = શ્વેત, ધવલ.
શુચ્=શોક.
ક્રેશ=ખેદ.
શુક્લેશનાશં=શોક અને ખેદના વિનાશને.
દિશતિ (ધાં દિશ્) = આપે છે.
કૃતિ=કાર્ય.
શુભકૃતૌ=શુભ કાર્યમાં.
પણ્ડિતે (મૂં પણ્ડિત) = આલોક.
અઅખણ્ડિતે (મૂં અઅખણ્ડિત) = અઅખણ્ડિત.
અં (મૂં અં) = આકાશ.

યાતે (મૂં યાત) = ગયેલ.
તેજસા (મૂં તેજસ) = તેજ વડે.
આઢ્યા (મૂં આઢ્ય) = યુક્ત, વિશિષ્ટ.
તડિત્=વીજળી.
જલદે (મૂં જલદ) = મેઘને વિષે.
ભાતિ (ધાં ભા) = શોભે છે.
ધીરા (મૂં ધીર) = બળવાળી.
અપત્ય=બાળક.
અતિધીરાપત્યા=અત્યંત ધીર છે બાળક જેનાં એવી.
આપત્ય (ધાં પત્) = આવીને.
અપનીયાત્ (ધાં ની) = દૂર કરે.
પરાઝ્ઞા=શ્રેષ્ઠ, ઉત્કૃષ્ટ.
અધમ=નીચ, નિઠૂર.
મુદિત (ધાં મુદ્) = હર્ષિત.
મુદિતસમપરાઝ્ઞાધમં=સાધારણ, ઉત્તમ તેમજ અધમ (વર્ગો) ખુશી થાય તેવી રીતે.
વાથં (મૂં વાથ) = પીડાને.

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

“જે તેજ વડે યુક્ત છે તથા વળી નષ્ટ થયો છે કલેશ જેનો એવા તથા મહાન્ (અત્યંત પ્રૌઢ) તેમજ શ્વેત અને ચતુર તથા ક્રોધથી પણ પરાભવ નહિ પામેલ એવા આકાશમાં ગયેલા સિંહ ઉપર, જેમ મેઘને વિષે સૌદામિની શોભે છે, તેમ જે શોભે છે, તેમજ વળી જે તીક્ષ્ણ નખો વડે તરવારને લીલાપૂર્વક સર્વથા પરાજિત કરે છે, તથા વળી શુભ કાર્યને વિષે જે શોક અને ખેદનો વિનાશ કરે છે, તે સત્ત્વવાળી તેમજ અત્યંત ધીર બાળકવાળી અમ્બા (દેવી) (અત્ર) આવીને (હે ભગ્યો! તમારી) પીડાને મધ્યમ, ઉત્તમ તેમજ અધમ (વર્ગો) રાજી થાય તેવી રીતે દૂર કરે.”—૯૬

સ્પષ્ટીકરણ

મનુષ્યોનું વર્ગીકરણ—

જેન શાસ્ત્રમાં જે અધમતમ, અધમ, વિમધ્યમ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને ઉત્તમોત્તમ એમ મનુષ્યના છ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે (આ સંબંધી માહિતી માટે જુઓ મહાનિશીથ,

તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની સંબંધકારિકા અને શ્રીક્ષેમંકરકૃત પદ્મપુરૂષચરિત્ર), તેનો સામાન્યતઃ ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારોમાં અંતર્ભાવ થઈ શકતો હોવાથી અત્ર તેવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આ વાતની શ્રીમાન્ યશોવિજયજીએ રચેલી માર્ગદ્વાત્રિંશિકાનાં નિમ્ન-લિખિત પદ્યો સાક્ષી પૂરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના સ્વરૂપ ઉપર પણ પ્રકાશ પાડે છે.

“ગુણી ચ ગુણરાગી ચ, ગુણદ્વેષી ચ સાધુષુ ।

શ્રૂયન્તે વ્યક્તમુત્કૃષ્ટ-મધ્યમાધમબુદ્ધયઃ ॥

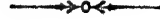
તે ચ ચારિત્રસમ્યક્ત્વ-મિથ્યાદર્શનભૂમયઃ ।

અતો દ્વયોઃ પ્રકૃત્યૈવ, વર્તિતવ્યં યથાવલમ્ ॥”

અર્થાત્—(૧) ગુણવાન, (૨) ગુણાનુરાગી અને (૩) સાધુ જનોના ગુણના દ્વેષી એવા ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો સ્પષ્ટ રીતે સંભળાય છે. આ ત્રણને ‘ઉત્તમ’ ‘મધ્યમ’ અને ‘અધમ’ સમજવા. વળી તેઓ ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાદર્શનની ભૂમિ ઉપર રહેલા છે (અર્થાત્ તેઓ અનુક્રમે ચારિત્રવાન, સમ્યક્ત્વધારી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ છે). વાસ્તે વિવેકી જને પ્રથમના એ પ્રકારના પંથમાં યથાશક્તિ વર્તન કરવું (એટલે કે ગુણ પ્રાપ્ત કરવા કમર કસવી અને વળી અન્યોના ગુણોનું અનુમોદન તો અવશ્ય કરવુંજ).

शब्द-कोषः

अ

अंगु (पुं०)=किरण.
 अंस (पुं०)=भ्रू.
 अंहति (स्त्री०)=दान.
 अंहस् (न०)=पाप.
 अक्ष (न०)=चन्द्रय.
 अक्ष (पुं०)=३३क्ष.
 अक्षम (वि०)=असमर्थ.
 अखण्डित (वि०)=संपूर्ण.
 अखिल (वि०)=सगस्त, सर्व.
 अग (पुं०)=पर्वत.
 अगम (वि०)=दुर्गम.
 अग्रिम (वि०)=मुप्य.
 अघ (न०)=पाप.
 अङ्कित (वि०)=लक्षित.
 अङ्कुश (पुं०)=हथीने ठीक बलाववानी आंकड़.
 अङ्ग (न०)=देह.
 अङ्घ्रि (पुं०)=चरण.
 अचर (वि०)=स्थावर, स्थिर रहनेवाला.
 अच्छुता (स्त्री०)=अच्छुता (विद्या-देवी).
 अज (वि०)=जन्म-रहित.
 अजित (पुं०)=जैनेना द्वितीय तीर्थंकर.
 अजित (वि०)=नहि हते.
 अजिन (न०)=आमं.
 अजेय (वि०)=नहि हताय भेदो.
 अञ्च (१०, उ० गतिपूजनयोः)=(१) जपुं; (२) पूजुं.
 अञ्जन (न०)=कण.
 अञ्जसा (अ०)=सत्वर, जलदी.
 अट्या (स्त्री०)=गमन.
 अति (अ०)=(१) अतिशयवाचक अव्यय; (२) विवक्षितवाचक अव्यय.
 अतिशय (पुं०)=अधिकपणुं.
 अतीव (अ०)=अत्यंत, घणुं.
 अतुल (वि०)=पुङ्गव.
 अत्र (अ०)=आहंआ.

अदस् (स०)=ये.
 अद्रि (पुं०)=पर्वत.
 अधम (वि०)=नीच.
 अधिक (वि०)=अधिक.
 अध्याम (वि०)=स्पष्ट.
 अनङ्ग (पुं०)=कामदेव.
 अनन्त (वि०)=पार विनाना.
 अनन्तजित् (पुं०)=जैनेना त्रैलोक्य तीर्थंकर.
 अनागस् (वि०)=अपराध विनाशुं.
 अनाविल (वि०)=निर्मल.
 अनिशम् (अ०)=सर्वदा.
 अनु (अ०)=योग्यतावाचक अव्यय.
 अनुत्तम (वि०)=सर्वोत्तम.
 अनुपम (वि०)=असाधारण, निरूपम.
 अनेक (वि०)=अनेक कर्ता वधारे.
 अन्त (पुं०)=(१) नाश; (२) छेदो.
 अन्तक (वि०)=विनाशक.
 अन्तर (वि०)=आन्तरिक.
 अन्ध (वि०)=आंधल्यो.
 अन्वय (पुं०)=संतति, प्रवाह.
 अप् (स्त्री०)=जप.
 अप (अ०)=दूरवाचक अव्यय.
 अपघन (पुं०)=अवयव.
 अपत्य (न०)=आणक.
 अपर (वि०)=अन्य.
 अपवर्ग (पुं०)=भोक्ष, निर्वाण.
 अपि (अ०)=पणुं.
 अप्रतिचक्रा (स्त्री०)=अप्रतिचक्रा (विद्या-देवी).
 अद्भ (न०)=कर्मण.
 अद्भि (पुं०)=समुद्र.
 अभिद्रोह (पुं०)=अपकार.
 अभिनन्दन (पुं०)=जैनेना त्रैलोक्य तीर्थंकर.
 अभिनन्दन (वि०)=आनंद आपनार.
 अभिषेक (पुं०)=अभिषेक.
 अभ्यधिक (वि०)=संपणुं.

अमत (वि०)=नहि मानेव.
 अमन्द (वि०)=रूपष्ट.
 अमर (पुं०)=देव.
 अमर्त्य (पुं०)=देव.
 अमल (वि०)=मेघ वगरजुं.
 अमृत (न०)=अमृत.
 अमेय (वि०)=नहि मापी शक्य तेवो.
 अम्बा (स्त्री०)=अम्बा (शासन-देवी).
 अम्बु (न०)=जल.
 अम्बुज (न०)=कमल.
 अम्बुद (पुं०)=मेघ.
 अम्बुधर (पुं०)=मेघ.
 अम्भोज (न०)=कमल.
 अर (पुं०)=गैनोना अदारमा तीर्थकर.
 अरम् (अ०)=जलटी.
 अराति (पुं०)=शत्रु, दुश्मन.
 अरि (पुं०)=(१) दुश्मनः (२) पैरुं.
 अर्क (पुं०)=सूर्य.
 अर्गल (न०)=भोगल.
 अर्च (१०, ऊ० पूजायाम्)=पूज्यं.
 अर्चन (न०)=पूज.
 अर्चा (स्त्री०)=(१) पूज; (२) शरीर.
 अर्ति (स्त्री०)=पीडा.
 अर्थ=पदार्थ.
 अर्पक (वि०)=आपनार.
 अर्यमन् (पुं०)=सूर्य.
 अलक (पुं०)=वाण, देश.
 अलम् (अ०)=अत्यन्ततावायक अन्यय.
 अलङ्घन (वि०)=नहि ओलंगवा लायक.
 अलिन् (पुं०)=लमरो.
 अलीक (वि०)=असत्य.
 अव् (१, प० रक्षण-गति-कान्ति-प्रीति-वृद्धिषु)=रक्षण
 करजुं.
 अवदात (वि०)=निर्भण.
 अवन (न०)=रक्षण, अथाव.
 अवम (न०)=पाप.
 अवान (वि०)=नहि करमाध गयेलुं, ताण्डुं.
 अव्याहत (वि०)=निर्भाषित.
 अशक्य (वि०)=असंभवित.
 अशुभ (वि०)=अशान्त.

अस् (२, प० भुवि)=क्षेपुं, थयुं.
 अस् (४, प० क्षेपणे)=क्षेपुं.
 अस (पुं०)=क्षेपुं ते.
 असत् (वि०)=अशान्त.
 असम (वि०)=निर्भण.
 असमान (वि०)=निर्भण.
 असङ्गता (स्त्री०)=निःसंगता.
 असि (पुं०)=तरेवार.
 असु (पुं०)=प्राणु.
 असुमत् (वि०)=प्राणु.
 अस्त्र (न०)=अस्त्र.
 अस्थि (न०)=हड्ड.
 अस्मद् (रा०)=प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम.
 अहित (पुं०)=शत्रु.
 अहो (अ०)=अहो.

आ

आ (अ०)=भयांदावाचक अन्यय.
 आगम (पुं०)=सिद्धान्त.
 आगस् (न०)=पाप.
 आजि (स्त्री०)=वडाध.
 आज्ञा (स्त्री०)=आदेश.
 आढ्य (वि०)=युक्त.
 आत्मन् (पुं०)=जव.
 आदर (पुं०)=भंत.
 आदि (वि०)=शर्यात.
 आधि (स्त्री०)=मानसिक पीडा.
 आनक (पुं०)=हुंहुलि, नगाई.
 आनन (न०)=मुण.
 आनन्द (पुं०)=आनन्द, हर्ष.
 आप् (५, प० व्याप्तौ)=भेगवजुं.
 आप (न०)=जलनो समूह.
 आपद् (स्त्री०)=कष्ट.
 आपस् (न०)=जल.
 आभा (स्त्री०)=(१) कान्ति; (२) भणतापणुं.
 आभोग (पुं०)=विस्तार.
 आमर (वि०)=देव-संधी.
 आमोद (पुं०)=सुगंध.
 आम्र (पुं०)=आंभो.
 आय (पुं०)=दास.

आयति (स्त्री०)=अविध्यकाण.
 आरम्भ (पुं०)=शरुआत.
 आरात् (अ०)=दूरती.
 आराम (पुं०)=भाग.
 आर्त (स्त्री०)=पीडित.
 आर्हती (स्त्री०)=तीर्थङ्करना संबन्धी.
 आलय (पुं०)=गृह.
 आलि (स्त्री०)=श्रेणि, डार.
 आवली (स्त्री०)=पंक्ति.
 आशय (पुं०)=आश्रय, आधार.
 आशु (अ०)=नलदी.
 आसु (२, आ० उपवेशने)=भेसपुं.
 आसन (न०)=आसन.
 आस्था (स्त्री०)=श्रद्धा, आशीना.
 आहव (न०)=वडाध.

इ

इ (२, प० गतौ)=नपुं; उदि=उगपुं.
 इति (अ०)=अभ.
 इन्दु (पुं०)=चन्द्र.
 इन्द्र (पुं०)=(१) सुरपति; (२) गुप्य.
 इव (अ०)=अभ.
 इह (अ०)=अहिआ.

ई

ईक्ष (१, आ० दर्शने)=अपुं.
 ईड (२, आ० स्तुतौ)=स्तुति करपी.
 ईति (स्त्री०)=उपद्रव.
 ईगिसत (वि०)=भेणववा धरुल.
 ईरण (न०)=प्रेरण.
 ईश (पुं०)=(१) स्वामी; (२) भडुदेव; (३) तीर्थकर.
 ईशिनी (स्त्री०)=स्वाभिनी.
 ईश्वर (पुं०)=नाथ.
 ईहित (न०)=येष्टित.

उ

उग्र (वि०)=तीव्र.
 उचित (वि०)=योग्य.
 उच्चैस् (अ०)=उच्च प्रकारे.
 उक्कवल (वि०)=उगपुं.
 उज्ज (६, प० उत्सर्गे)=छोटी देपुं.

उत्कर (पुं०)=गुह्यो.
 उत्तम (वि०)=श्रेष्ठ.
 उत्तारक (वि०)=तारनार.
 उदक (न०)=नल.
 उदधि (पुं०)=समुद्र.
 उदन्वत् (पुं०)=दरियो.
 उदय (पुं०)=उदय.
 उदर (न०)=मध्य भाग.
 उदित=(१) उगेल; (२) कथेल.
 उदार (वि०)=गुप्य.
 उद्भव (पुं०)=उत्पत्ति.
 उन्नति (स्त्री०)=समृद्धि.
 उपताप (पुं०)=संताप.
 उपमा (स्त्री०)=सरभामणी.
 उपमान (न०)=उपमा.
 उपरि (अ०)=उपर.
 उपलम्भ (पुं०)=आक्षेप.
 उपाय (पुं०)=उपाय.
 उरु (वि०)=विशाण.

ऋ

ऋजिम=सरलता.
 ऋण (न०)=देपुं.
 ऋत (न०)=सत्य.
 ऋत (वि०)=अभ्यास करवा लायक.
 ऋद्धि (स्त्री०)=संपत्ति, वैभव.

ए

एकधा (अ०)=अेक रीते.
 एधन (न०)=वृद्धि.
 एनस् (न०)=पाप.
 एव (अ०)=न.
 एवम् (अ०)=आधी रीते.

ओ

ओघ (पुं०)=समुद्र.
 ओजस् (न०)=भल.

क

क (न०)=(१) नल; (२) मस्तक.
 कज (न०)=कमल.
 कण (पुं०)=अंश.
 कथञ्चित् (अ०)=मडा भडेनते.

कनक (न०)=सोनुं.
 कमल (न०)=कमल.
 कम्प (वि०)=अस्थिर.
 कम्प (वि०)=मनोहर.
 कर (पुं०)=किरण.
 कर (वि०)=करनार.
 करण (न०)=छिद्रय.
 कराल (वि०)=उंघा.
 कल (वि०)=मनोहर.
 कलश (पुं०)=कलश.
 कलुष (न०)=पाप.
 कवि (पुं०)=(१) काव्य रचनार; (२) पंडित.
 कस् (१, प० गतौ)=जुनुं; विकस्=विकास पामनुं.
 कानन (न०)=वन.
 कान्त (वि०)=मनोहर.
 कान्ता (स्त्री०)=स्त्री.
 कान्तार (न०)=वन.
 कान्ति (स्त्री०)=प्रसा, तेज.
 काम (पुं०)=कंदर्प, मदन.
 कामित (वि०)=वांछित, धृष्टेष्टो.
 काय (पुं०, न०)=देह.
 कार (वि०)=करनार.
 कारिन् (वि०)=करनार.
 कार्मुक (न०)=धनुष्य.
 काल (पुं०)=यम.
 काली (स्त्री०)=काली (विद्या-देवी).
 किन्नर (पुं०)=अेक जलनो व्यंतर देव.
 किम् (अ०)=शा भाटे.
 किम् (स०)=कोषु.
 कीर्ति (स्त्री०)=आभर.
 कु (अ०)=अराजवायक शब्द.
 कुण्डिका (स्त्री०)=(१) कमण्डलु; (२) दाह करनारी.
 कुन्त (पुं०)=लावो.
 कुन्थ (पुं०)=जैनोना सत्तरमा तीर्थकर.
 कुन्द (न०)=मोगरानुं कुल.
 कुमत (न०)=दुष्ट सिद्धान्त.
 कुमुद (न०)=चन्द्रविकासी कमल.
 कुल (न०)=समुदाय.
 कुवादिन् (वि०)=भोटा तर्क उडावनार.
 कुश (न०)=जल.

कुशल (वि०)=यतुर.
 कुशेशय (न०)=कमल.
 कुसुम (न०)=पुष्प, इल.
 कुसुमवाण (पुं०)=कामदेव.
 कूप (पुं०)=कुपो.
 कृ (८, ऊ० करणे)=करनुं.
 कृच्छ्र (न०)=कष्ट.
 कृत् (वि०)=करनार.
 कृतान्त (पुं०)=(१) यम; (२) सिद्धान्त.
 कृति (स्त्री०)=कार्य.
 कृत्स्न (वि०)=संपूर्ण.
 कृश (वि०)=अल्प.
 कृशानु (पुं०)=अशि.
 केवल (न०)=केवलज्ञान.
 कोकनद (पुं०)=रक्त कमल, रानुं पोयणुं.
 कोप (पुं०)=कोप, गुरसो.
 कोमल (वि०)=कमल.
 क्रम (पुं०)=चरण.
 क्लेश (पुं०)=भेद.
 क्षण (पुं०)=(१) मल्लेखसव; (२) पण.
 क्षम (वि०)=समर्थ.
 क्षमा (स्त्री०)=माझी.
 क्षय (पुं०)=नाश.
 क्षामता (स्त्री०)=क्षीणपणुं.
 क्षिति (स्त्री०)=नाश.
 क्षीजन (न०)=अव्यक्त शब्द.

ख

ख (न०)=आकाश.
 खचित (वि०)=व्याप्त.
 खण्डिका (स्त्री०)=नाश करनारी.
 खनि (स्त्री०)=पणु.
 खर (वि०)=तीक्ष्ण.
 ख्याति (स्त्री०)=कीर्ति, आभर.

ग

गण (पुं०)=समुदाय.
 गद् (१, प० व्यक्तायां वाचि)=कडेनुं.
 गद (पुं०)=रोग.
 गदा (स्त्री०)=गदा.
 गभीर (वि०)=उडी.
 गम् (१, प० गतौ)=जुनुं.

ગમ (પું) = સમાન પાઠ, આધાપક.
 ગમ્ય (વિ) = મેળવી શકાય તેવો.
 ગરુડ (પું) = ગરુડ.
 ગર્ભ (પું) = મધ્ય ભાગ.
 ગલ્ (૧, ૫૦ મક્ષણે છાવે ચ) = પડતું.
 ગાન્ધારી (સ્ત્રી) = ગાન્ધારી (વિદ્યા-દેવી).
 ગિર્ (સ્ત્રી) = વાણી.
 ગિરિ (પું) = પર્વત.
 ગીર્વાણતા (સ્ત્રી) = દેવપણું.
 ગુણ (પું) = ગુણ.
 ગુપિલ (વિ) = ગહન.
 ગુરુ (વિ) = મોટું.
 ગૃહ (ન) = ઘર.
 ગો (સ્ત્રી) = વાણી.
 ગોધા (સ્ત્રી) = એક ભતનો સાપ, ઘો.
 ગૌર (વિ) = ધોળું.
 ગૌરી (સ્ત્રી) = ગૌરી (વિદ્યા-દેવી).
 ગ્રામ (પું) = ગામ.

ઘ

ઘણ્ટા (સ્ત્રી) = ઘંટ.
 ઘન (પું) = મેઘ.
 ઘન (વિ) = ગાઠ.
 ઘનાશની (સ્ત્રી) = વજ્ર.
 ઘર્મ (પું) = તાપ.
 ઘસર (વિ) = ભક્ષણશીલ.
 ઘાતક (વિ) = હણનાર.

ચ

ચ (અ) = અને.
 ચન્દ્ર (પું) = ચન્દ્ર.
 ચન્દ્રપ્રભ (પું) = જ્યોતના આકાશ તીર્થકર.
 ચમૂ (સ્ત્રી) = લશ્કર, શ્રેણ.
 ચર (વિ) = હાલતું આદતું.
 ચરણ (ન) = પગ.
 ચામર (પું, ન) = ચામર.
 ચાહ (વિ) = મનોહર.
 ચિ (૫, ૭૦ ચયને) = એકડું કરતું.
 ચિતિ (સ્ત્રી) = સમુદાય.
 ચિત્ત (ન) = મન.
 ચિર (વિ) = લાંબા કાળનું.

ચિરમ્ (અ) = લાંબા કાળ સુધી.
 ચેત્ (અ) = જ્ઞે.
 ચેતસ (ન) = મન.
 ચોર (પું) = ચોર.
 યુ (૧, આં ગતૌ) = પડતું.

છ

છદ (પું) = પત્ર, પાંદડું.
 છવિ (સ્ત્રી) = શોભા.
 છિદ્ (૭, ૭૦ દ્વેષીકરણે) = કાપતું.
 છુરિત (વિ) = યાસ.

જ

જગત્ (સ્ત્રી) = દુનિયા.
 જન્ (૪, આં પ્રાદુર્ભાવે) = ઉત્પન્ન થતું.
 જન (પું) = લોક.
 જનિતા (સ્ત્રી) = લોક.
 જનની (સ્ત્રી) = માતા.
 જન્મ (ન) = જન્મ.
 જન્મન્ (ન) = જન્મ.
 જન્તુ (પું) = જીવ.
 જય (પું) = જીત.
 જય્ય (વિ) = જીતી શકાય એવો.
 જલ (ન) = પાણી.
 જલદ (પું) = મેઘ.
 જલધિ (પું) = સમુદ્ર.
 જાત (ન) = સમૂહ.
 જાતિ (સ્ત્રી) = જાત.
 જાલ (ન) = સમૂહ.
 જિ (૧, ૫૦ જયે) = જીતતું.
 જિન (પું) = (૧) તીર્થકર; (૨) સામાન્યકેવલી.
 જીવ (પું) = જીવ, પ્રાણી.
 જુષ્ (૬, આં પ્રીતિસેવનયોઃ) = સેવતું.
 જેય (વિ) = જીતવા લાયક.
 જૈન (વિ) = જિન-સંબંધી.
 જ્યાયસ્ (વિ) = વધારે મોટું.
 જ્વલ્ (૧, ૫૦ દીપ્તૌ) = બળતું.
 જ્વલન (ન) = અગ્નિ.
 જ્ઞાનિતા (સ્ત્રી) = જ્ઞાનિપણું.

ત

તઢિત્ (સ્ત્રી) = વીજળી.

તત (વિ) = વિસ્તીર્ણ.

તત્ત્વ (ન) = સાર.

તદ્ (સ) = તે.

તન્ (ટ, ઝ) = વિસ્તાર કરવો.

તનિષ્ઠ (વિ) = અત્યંત અદ્ય.

તન્નુ (સ્ત્રી) = દેહ.

તન્નુ (વિ) = અદ્ય.

તમસ્ (ન) = (૧) અંધકાર; (૨) અજ્ઞાન.

તમાલ (ન) = તમાલ વૃક્ષ.

તરુ (પું) = વૃક્ષ, ઝાડ.

તરુણ (વિ) = નૂતન.

તલ (ન) = તળિયું.

તાન (ન) = વિસ્તાર.

તાપ (પું) = સંતાપ.

તાપનીય (ન) = સોનું.

તામરસ (ન) = કમળ.

તામસ (વિ) = અજ્ઞાન સંબંધી.

તાર (વિ) = તરી જનાર.

તિમિર (ન) = અંધકાર.

તીર્થ (ન) = (૧) ચતુર્વિંધ સંઘ; (૨) દ્વાદશાંગી;
(૩) પ્રથમ ગણધર.

તીર્થકૃત્ (પું) = તીર્થકર.

તુ (અ) = પણ; (૨) વિશેષનાસૂચક શબ્દ.

તુલ્ (૧૦, ઝ) = ઉન્માને = તેલવું.

તુલ્ય (વિ) = સમાન.

તૃષ્ (સ્ત્રી) = તરસ.

તૃષા (સ્ત્રી) = તરસ.

તૃ (૧, પ) = હવનતરણયો: = તરવું. પ્રવિતૃ = અર્પણુ કરવું.

તેજસ્ (ન) = પ્રભા, તેજ.

તેજિન્ (વિ) = તેજસ્વી.

તોષ (પું) = હર્ષ.

ત્યજ્ (૧, પ) = હાનૌ = તજ દેવું.

ત્રય (ન) = ત્રણનો સમુદાય.

ત્રસ (પું) = દ્વીન્દ્રિયાદિક ઓવો.

ત્રાણ (ન) = રક્ષણ.

ત્રિ (વિ) = ત્રણ.

ત્રિક (ન) = ત્રણનો સમુદાય.

ત્રિતય (ન) = ત્રણનો સમુદાય.

ત્રિદશ (પું) = ત્રણ.

ત્રિદશપ (પું) = ત્રણ-પતિ.

ત્રિભુવન (ન) = ત્રૈલોક્ય.

ત્રિલોકી (સ્ત્રી) = ત્રિભુવન.

ત્રૈ (૧, આ) = પાલને = રક્ષણ કરવું.

દ

દક્ષ (વિ) = ચતુર.

દદ્ (૧, આ) = દાને = આપવું.

દન્ત (પું) = દાંત.

દમ (પું) = ઉપશમ, ઇન્દ્રિય-સંયમ.

દયા (સ્ત્રી) = કરૂણા.

દર્પક (પું) = મદન.

દર્શન (ન) = દર્શન, અવલોકન.

દલ (ન) = પત્ર.

દવ (પું) = દાવાનલ.

દશા (સ્ત્રી) = સ્થિતિ, અવસ્થા.

દહ્ (૧, પ) = મસીકરણે = બળવું.

દહન (ન) = બાળવું તે.

દા (૧, પ) = દાને = આપવું.

દા (૨, ઝ) = દાને = આપવું.

દાન (ન) = દાન.

દાનવ (પું) = અસુર.

દામન્ (ન) = (૧) દોરવું; (૨) માલા.

દાર (પું) = નારી, સ્ત્રી.

દારિદ્ર્ય (ન) = દરિદ્રતા, ગરીબાઈ.

દારુ (ન) = કાષ્ઠ, લાકડું.

દિવિજ (પું) = દેવ.

દિવ્ (સ્ત્રી) = સ્વર્ગ.

દિવ્ય (વિ) = સ્વર્ગ સંબંધી, સ્વર્ગીય.

દિશ્ (૬, ઝ) = અતિસર્જને = આપવું.

દિશ્ (સ્ત્રી) = દિશા.

દીન (વિ) = ગરીબ.

દુ (૫, પ) = ઉપતાપે = પીડા કરવી.

દુઃખ (ન) = પીડા.

દુરિત (ન) = પાપ.

દુર્લભ (વિ) = દુર્લભ.

દુષ્કૃત (ન) = પાપ.

દૃઢ (વિ०)=મજબૂત.
 દૃશ (સ્ત્રી०)=(૧) દૃષ્ટિ; (૨) નેત્ર; (૩) મત.
 દૃષદ્ (સ્ત્રી०)=પતથર.
 દેવ (પું०)=(૧) અમર, સુર; (૨) પરમેશ્વર.
 દેવતા (સ્ત્રી०)=(૧) દેવી; (૨) દેવ.
 દેવી (સ્ત્રી०)=દેવી.
 દેહિન્ (પું०)=પ્રાણી.
 દ્વેષ (વિ०)=શત્રુ સંબંધી.
 દો (૪, પ૦ અવજ્ઞને)=ખાડન કરવું.
 દોસ્ (ન૦)=હાથ.
 દોષ (પું०)=દૂષણ.
 દ્યુતિ (સ્ત્રી०)=પ્રકાશ.
 દ્રાક્ (અ०)=ઝટ.
 દ્રુમ (પું०)=ઝાડ.
 દ્વિપ (પું०)=હાથી.
 દ્વિપ્ (પું०)=શત્રુ.

ધ

ધન (ન૦)=પૈસો.
 ધનુ (પું०)=ધનુષ્ય.
 ધરણ (પું०)=દક્ષિણ દિશામાં વસતા નાગકુમારોનો ઇન્દ્ર.
 ધર્મ (પું०)=જૈનોના પંદરમા તીર્થંકર.
 ધવ (પું०)=પતિ.
 ધા (૩, ક૦ ધારણપોષણયોર્દાને ચ)=ધારણ કરવું.
 ધાતુ (પું०)=ધાતુ.
 ધાન્ય (ન૦)=અનાજ.
 ધામન્ (ન૦)=ગૃહ.
 ધારા (સ્ત્રી०)=ધારા.
 ધી (સ્ત્રી०)=મતિ.
 ધીર (વિ०)=અળવાન.
 ધુ (૫, ક૦ કમ્પને)=હલાવવું.
 ધૃ (૧, ક૦ ધારણે)=ધારણ કરવું.
 ધૌત (વિ०)=ધોયલું.
 ધ્યાન (ન૦)=ધ્યાન.
 ધ્વંસ્ (૧, આ૦ અવસંસને ગતૌ ચ)=નાશ કરવો.
 ધ્વન્ (૧, પ૦ શબ્દે)=અવાજ થવો.
 ધ્વસ્તિ (સ્ત્રી०)=નાશ.

ન

ન (અ०)=નહિ.
 નલ (પું०, ન૦)=નખ.

નતિ (સ્ત્રી०)=પ્રણામ.
 નન્તુ (વિ०)=નમન કરનાર.
 નન્દ (૧, પ૦ સમૃદ્ધૌ)=ખુશી થવું.
 નન્દ (પું०)=(૧) હર્ષ; (૨) સમૃદ્ધિ.
 નભસ્ (ન૦)=આકાશ.
 નમ્ (૧, પ૦ પ્રહત્વે શબ્દે ચ)=પ્રણામ કરવો.
 નમન (ન૦)=નમાવી દેવું તે.
 નમસ્ (અ०)=નમસ્કાર.
 નમિ (પું०)=જૈનોના એકવીસમા તીર્થંકર.
 નમેઠ (પું०)=એક જાતનું દિવ્ય વૃક્ષ.
 નમ્ર (વિ०)=નમસ્કાર કરનાર.
 નય (પું०)=(૧) એકદેશીય યથાર્થ અભિપ્રાય; (૨) નીતિ.
 નર (પું०)=મનુષ્ય.
 નવ (વિ०)=નવીન.
 નવન્ (વિ०)=નવ.
 નશ્ (૪, પ૦ અદર્શને)=નાશ થવો.
 નહિ (અ०)=નહિ.
 નાક (પું०)=સ્વર્ગ.
 નાગ (પું०)=સાપ.
 નાના (વિ०)=વિવિધ.
 નામેય (પું०)=નાભિ (નરેશ)ના નન્દન, જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર.
 નામ (પું०)=પ્રણામ.
 નામન્ (ન૦)=નામ.
 નાશ (પું०)=અંત, વિનાશ.
 નાશન (વિ०)=નાશ કરનાર.
 નિ (અ०)=અત્યંતતાવાચક અવ્યય.
 નિઘ (વિ०)=સરખી ઊંચાઈ અને લંબાઈવાળું.
 નિજ (વિ०)=પોતાનું.
 નિત્યમ્ (અ०)=સર્વદા.
 નિધન (ન૦)=નાશ.
 નિધિ (પું०)=ભંડાર.
 નિમ (વિ०)=સમાન.
 નિયતમ્ (અ०)=ખરેખર.
 નિર્ (અ०)=અભાવવાચક અવ્યય.
 નિર્દારણ (ન૦)=ભેદવું તે.
 નિર્વાણ (ન૦)=(૧) મોક્ષ; (૨) વિનાશ.
 નિર્વૃત્તિ (સ્ત્રી०)=(૧) મુક્તિ, સિદ્ધિ; (૨) નાશ.
 નિર્વ્યાજ (વિ०)=નિષ્કપટી.

निषह (पुं०)=समुदाय.
 निशा (स्त्री०)=रात्रि.
 निशान्त (न०)=शुद्ध.
 निष्ठा (स्त्री०)=(१) छेवट; (२) क्लेश.
 नी (१, ऊ० प्रापणे)=दोरवतुं, धरुं.
 नीच (वि०)=अधम.
 नीति (स्त्री०)=नीति.
 नील (वि०)=श्याम.
 नीलता (स्त्री०)=कालाश.
 नु (२, प० स्तुतौ)=स्तुति करवी.
 नुति (स्त्री०)=स्तुति.
 नुद् (६, ऊ० प्रेरणे)=प्रेरणा करवी.
 नू (६, प० स्तुतौ)=स्तुति करवी.
 नृ (पुं०)=मनुष्य.
 नेमि (पुं०)=जैनोना आवीसमा तीर्थंकर.
 नो (अ०)=नहि.
 नौ (स्त्री०)=वडाणु.
 न्याय (पुं०)=नीति.
 प
 पटु (वि०)=आढाक.
 पट्ट (न०)=(१) पीड; (२) राज-सिंहासन; (३)
 ढाढ; (४) उत्तरीय वस्त्र.
 पण्डित (पुं०)=दोशेयीर.
 पत् (१, प० गतौ)=पडतुं.
 पत् (१०, ऊ० गतौ)=गतुं.
 पतन (न०)=पडतुं ते.
 पताका (स्त्री०)=ध्वज, वावटो.
 पति (पुं०)=स्वामी, नाथ.
 पतिता (स्त्री०)=स्वामीपणुं.
 पत्र (न०)=(१) पांभरी; (२) वाहन.
 पद (न०)=(१) स्थान; (२) वाक्यनो अेक भाग;
 (३) अरणु.
 पद्धति (स्त्री०)=मार्ग.
 पद्म (पुं० न०)=कमल.
 पद्मप्रभ (पुं०)=जैनोना छद्म तीर्थंकर.
 पर (वि०)=(१) तत्पर; (२) अन्य; (३) उत्तम.
 परम् (अ०)=अत्यंत.
 परम (वि०)=उत्तम.
 परमेश्वर (पुं०)=धश्वर.

पराग (पुं०)=धूल.
 पराङ्मुख्य (वि०)=उत्तम.
 परिचित (वि०)=परिचयवाणुं.
 परिदाहिन् (वि०)=आणनार.
 परिपूज्य (वि०)=पूजवा लायक.
 परिपूर्ण (वि०)=पूरी दीधेव.
 पर्वत (पुं०)=पहाड.
 पर्वन् (न०)=मंडोत्सव.
 पवि (पुं०)=वज्र.
 पवित्र (वि०)=पावन.
 पांसु (पुं०)=रज.
 पा (२, प० रक्षणे)=रक्षणुं करवुं.
 पात (पुं०)=पतन, पडतुं ते.
 पातक (न०)=पाप.
 पातक (वि०)=पतनशील.
 पातु (वि०)=पाणनार, रक्षक.
 पाद् (पुं०)=अरणु.
 पादप (पुं०)=आड.
 पाप (न०)=पाप.
 पार्श्व (पुं०)=जैनोना त्रेवीसमा तीर्थंकर.
 पावक (वि०)=पवित्र करनार.
 पारिजात (पुं०)=पारिजातक, अेक नतनुं कडपवृक्ष.
 पालन (न०)=रक्षणु.
 पावन (वि०)=पवित्र करनार.
 पीड (१०, ऊ० अवगाहने)=दुःखी थतुं.
 पीडा (स्त्री०)=दुःख.
 पुनर् (अ०)=वणी.
 पुरी (स्त्री०)=नगरी.
 पुरुषदत्ता (स्त्री०)=पु३५६त्ता (विद्या-देवी).
 पुस्तिका (स्त्री०)=(१) प्रतिमा; (२) पुस्तक.
 पुष् (४, प० पुष्टौ)=पोषणुं करवुं.
 पुष्प (न०)=कुल.
 पू (१, आ० पवने)=पवित्र करवुं.
 पूज (१०, ऊ० पूजायाम्)=पूजवुं.
 पूज्य (वि०)=पूजवा योग्य.
 पोत (पुं०)=नौका, ढोडी.
 प्रगुण (वि०)=सरणतावाणुं.
 प्रज्ञप्ति (स्त्री०)=प्रज्ञप्ति (विद्या-देवी).
 प्रतरण (न०)=तरवुं ते.

प्रति (अ०)=(१) प्रत्ये; (२) प्रतिश्लेषवाचक
अव्यय.

प्रतिभान (न०)=प्रतिष्ठा, नूतन विद्रास पामती
शुद्धि.

प्रतिभय (वि०)=भयंकर.

प्रथ् (१०, ऊ० प्रख्याने)=प्रसिद्ध थवुं, विस्तार
पामवो.

प्रथन (न०)=प्रसिद्ध करवुं ते.

प्रदान (न०)=त्याग.

प्रपञ्चित (वि०)=विस्तारेवुं.

प्रपा (स्त्री०)=जलाशय, परब.

प्रबल (वि०)=पराक्रमी.

प्रभञ्जन (पुं०)=पवन.

प्रभा (स्त्री०)=कान्ति.

प्रमद (पुं०)=आनन्द.

प्रमाण (न०)=प्रमाण, यथार्थ ज्ञान.

प्रलय (पुं०)=नाश.

प्रशम (पुं०)=नाश.

प्रहति (स्त्री०)=नाश.

प्रादुस् (अ०)=प्रकाशवाचक अव्यय.

प्रिय (वि०)=धृष्ट.

प्रियङ्गु (स्त्री०)=ऐक्य लतवुं आठ.

फ

फण (पुं०)=झण.

फल (न०)=फल.

फलक (न०)=ढाव.

ब

बत (अ०)=संतोषवाचक अव्यय.

बन्दिन् (पुं०)=बन्दी.

बन्धु (पुं०)=मित्र.

बन्धुजीव (पुं०)=ऐक्य लतवुं पुष्प, जपोरीयुं.

बल (न०)=(१) सैन्य; (२) पराक्रम.

बहु (वि०)=धन्य.

बहुधा (अ०)=धन्य रीते.

बाण (पुं०)=आण.

बाध (पुं०)=पीडा.

बाहु (पुं०)=हाथ.

बुध (पुं०)=पण्डित.

बुद्धि (स्त्री०)=मति.

बृहत् (वि०)=भोटुं.

बोध (पुं०)=विकास.

भ

भक्ति (स्त्री०)=सेवा.

भङ्ग (पुं०)=प्रकार.

भज् (१, ऊ० सेवयाम्)=भजवुं.

भद्र (न०)=उदयाणु.

भय (न०)=भीड.

भर (पुं०)=समृद्ध.

भव (पुं०)=(१) संसार; (२) उत्पत्ति.

भवत् (ग०)=आप.

भव्य (वि०)=भोक्षे जनार.

भस्मन् (न०)=राज.

भा (स्त्री०)=तेज.

भा (२, प० दीप्तौ)=प्रकाशवुं.

भाज् (वि०)=भोगवनार.

भाजन (न०)=पात्र.

भार (पुं०)=धारणु करनार.

भारती (स्त्री०)=वाणी.

भास् (स्त्री०)=प्रभा, कान्ति.

भास् (१, आ० दीप्तौ)=प्रकाशवुं.

भासक (पुं०)=प्रकाशक.

भासुर (वि०)=देदीप्यमान.

भिद् (७, ऊ० विदारणे)=भेदवुं.

भी (स्त्री०)=भय.

भीति (स्त्री०)=भय, भीड.

भुवन (न०)=जगत्.

भू (१, प० सत्तायाम्)=छोटुं, थवुं.

भू (स्त्री०)=पृथ्वी; (२) स्थान.

भूति (स्त्री०)=संपत्ति.

भूमि (स्त्री०)=(१) स्थल; (२) पृथ्वी.

भृ (३, ऊ० धारणपोषणयोः)=धारणु करवुं.

भृत् (वि०)=धारणु करनार.

भृशम् (अ०)=अत्यंत.

भोग (पुं०)=विषय.

भ्रम् (१, प० चलने)=भ्रमवुं.

म

मज्जन (न०)=ज्ञान, जलाक्षिपेक.

मणि (पुं०)=रत्न.

મળ્ડપ (પું, નં)=માંડવો.

મળ્ડલ (નં)=ચક્ર.

મત (નં)=(૧) દર્શન; (૨) સિદ્ધાન્ત.

મત (વિં)=અભીષ્ટ, ઇચ્છેલ.

મતિ (સ્ત્રી)=ચુદ્ધિ.

મદ (પું)=હાથીના કુમ્ભસ્થલમાંથી ઝરતો પ્રવાહી પદાર્થ.

મદન (પું)=કામદેવ.

મનસ્ (નં)=મન, ચિત્.

મનુજ (પું)=માનવ.

મન્ત્રિ (પું)=પ્રધાન.

મન્ત્રિન્ (પું)=પ્રધાન.

મન્દ (વિં)=મન્દ.

મન્દર (પું)=મેરૂ (પર્વત).

મય (વિં)=પ્રચુરતાવાચક પ્રત્યય.

મરુત્ (પું)=દેવ.

મર્ત્ય (પું)=માનવ.

મલ (પું)=મેલ.

મલિન (વિં)=મેલું.

મસ્જ (૬, પં શુદ્ધા)=દુઃખવું.

મહિ (પું)=ઝેનોના ઓગણીસમા તીર્થંકર.

મહ (પું)=ઉત્સવ.

મહત્ (વિં)=વિશાળ.

મહસ્ (નં)=પૂજ.

મહાકાલી (સ્ત્રી)=મહાકાલી (વિદ્યા-દેવી).

મહામાનસી (સ્ત્રી)=મહામાનસી (વિદ્યા-દેવી).

મહિમન્ (પું)=મહિમા.

મહિષી (સ્ત્રી)=ભેંસ.

મહી (સ્ત્રી)=પૃથ્વી.

મહીધ્ર (પું)=મહીધર, પર્વત.

મા (અં)=નહિ.

માન (પું)=(૧) અભિમાન, અહંકાર; (૨) પૂજ.

માનવી (સ્ત્રી)=માનવી (વિદ્યા-દેવી).

માનસ (નં)=(૧) મન; (૨)માનસ (સરોવર).

માનસી (સ્ત્રી)=માનસી (વિદ્યા-દેવી).

માયા (સ્ત્રી)=કપટ.

માર્ગ (પું)=રસ્તો.

માલા (સ્ત્રી)=(૧) માળા; (૨) હાર.

મુકુલ (પું, નં)=કળી, ખીલ્યા વિનાનું કુલ.

મુખર (વિં)=શબ્દાધિમાન.

મુચ્ (૬, ઝં મોક્ષણે)=છોડવું.

મુદ્ (૧, આં હર્ષે)=હર્ષ પામવો.

મુદ્ (સ્ત્રી)=હર્ષ, આનન્દ.

મુદિત (નં)=હર્ષ.

મુદિત (વિં)=ખુશી.

મુનિ (પું)=સાધુ.

મુશલ (નં)=મુસળું, સાંભેલું.

મૂર્ધન્ (નં)=મસ્તક.

મૃગ (પું)=હરણ.

મૃગપતિ (પું)=સિંહ.

મૃત્યુ (પું)=મરણ.

મેઘ (પું)=વાદળું.

મેરુ (પું)=મેરૂ (પર્વત).

મોક્ષ (પું)=નિર્વાણ.

મોદ (પું)=હર્ષ.

મોહ (પું)=અજ્ઞાન.

મૌલિ (પું)=(૧) મસ્તક; (૨) મુકુટ.

ય

યક્ષ (પું)=એક ભૂતનો વ્યંતર દેવ.

યક્ષી (સ્ત્રી)=યક્ષની પત્ની.

યત્ (૧, આં પ્રયત્ને)=પ્રયત્ન કરવો.

યતઃ (અં)=જેથી.

યત્ર (અં)=જ્યાં.

યથા (અં)=જેમ.

યદ્ (સં)=જે.

યદિ (અં)=જો.

યદીય (સં)=જેનું.

યમિન્ (વિં)=નિયમવાળું.

યશસ્ (નં)=કીર્તિ.

યશસ્ય (વિં)=કીર્તિવાળું.

યા (૨, પં પ્રાપ્તે)=જવું.

યાન (નં)=પ્રયાણ.

યામ (પું)=વ્રત.

યુગ (નં)=એનું બેડકું.

યુગલ (નં)=એનું બેડકું.

યુજ્ (૭, ઝં યોગે)=બેડકું.

યુષ્મદ્ (સં)=દ્વિતીય પુરુષવાચક સર્વનામ.

યોગિન્ (પું)=યોગી.

યોપિત્ (સ્ત્રી)=સ્ત્રી.

र

- रंहस् (न०)=वेग.
 रक्ष (१, प० पालने)=रक्षणे ३२तुं.
 रच् (१०, ऊ० प्रतियत्ने)=रच्युं.
 रञ्ज (१, ऊ० रागे)=रागी यत्तुं.
 रञ्जन (न०)=राग.
 रत (वि०)=आसक्त, रागी.
 रत (न०)=भुष.
 रति (स्त्री०)=(१) भुष; (२) कामदेवनी पत्नी.
 रत्न (न०)=रत्न.
 रम् (१, आ० क्रीडायाम्)=रभ्युं.
 रव (पुं०)=ध्वनि.
 रवि (पुं०)=सूर्य.
 रस (पुं०)=रस.
 रहित (वि०)=रहित.
 रा (२, प० दाने)=आपयुं.
 राग (पुं०)=राग.
 राज् (पुं०)=राज.
 राज (१, ऊ० वीर्ये)=प्रकाशयुं.
 राजन् (पुं०)=राज.
 राजि (स्त्री०)=श्रेणि.
 राजिन् (वि०)=दीपावनार.
 राजी (स्त्री०)=श्रेणि, डार.
 राजीव (न०)=कमल.
 राद्धि (स्त्री०)=निर्वाण.
 राशि (पुं०)=ढगशो.
 रिपु (पुं०)=दुश्मन.
 रुच् (स्त्री०)=कान्ति.
 रुचि (स्त्री०)=(१) शोभा; (२) अभिवापा, धृष्टा.
 रुच् (१, आ० वीर्यावसिप्रीतौ च)=प्रकाशयुं.
 रुज् (१, प० भङ्गे)=भांगयुं.
 रुज् (स्त्री०)=रोग.
 रुह् (१, प० बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च)=उगयुं. अधि-
 रुह्=आ३६ यत्तुं. आरुह्=आ३६ यत्तुं.
 रूप (न०)=स्वप्न.
 रूपता (स्त्री०)=सौन्दर्य.
 रै (पुं०)=(१) भुवर्ण; (२) धन.
 रोचिस् (न०)=तेज.

रोहिणी (स्त्री०)=रोहिणी (विद्या-देवी).
 रौद्र (वि०)=धोर.

ल

- लक्ष (१०, ऊ० दर्शनाङ्कनयोः)=(१) ज्ञेयुं; (२) नि-
 शान ३२तुं.
 लक्ष्मी (स्त्री०)=लक्ष्मी, धन.
 लङ् (१०, ऊ०, १, प० भाषायां वीर्ये स्त्रीमातिक्रमे च)
 =लङ्गयुं.
 लङ्घन (न०)=लङ्घनयुं ते.
 लता (स्त्री०)=वेद्य.
 लव (पुं०)=अंश.
 लस् (१, प० वीर्ये)=शोभयुं.
 लाघव (न०)=लघुता.
 लाभ (पुं०)=लाभ.
 लालसा (स्त्री०)=धृष्टा.
 लालित (वि०)=स्नेहपूर्वक पाण्डे.
 ली (१, प० श्लेषणे)=लौकिकी ज्युं.
 लोक (पुं०)=दुनिया.
 लोल (वि०)=लंपट.

व

- वचन (न०)=वचन.
 वचस् (न०)=वचन.
 वज्र (न०)=वज्र.
 वज्रशृङ्खला (स्त्री०)=वज्रशृङ्खला (विद्या-देवी).
 वज्राकुशी (स्त्री०)=वज्राकुशी (विद्या-देवी).
 वज्राशनी (स्त्री०)=वज्र.
 वद् (१, प० व्यक्तायां वाचि)=जोडयुं.
 वन (न०)=(१) जंगल; (२) जंगल.
 वनिता (स्त्री०)=नारी.
 वन्द् (१, आ० अभिवादनस्तुत्योः)=नमन ३२तुं.
 वन्द्य (वि०)=पूज्य वा लायक.
 वपुस् (न०)=देह.
 वप्र (पुं०)=कोट.
 वर (पुं०)=वरदान.
 वर (वि०)=श्रेष्ठ.
 वरद (वि०)=आदेवी स्त्री आपनार.
 वर्ग (पुं०)=समुदाय, समूह.
 वर्जित (वि०)=छोड़ी दीधे.
 वर्ण (पुं०)=रंग.

वर्य (वि०)=प्रधान, मुख्य.

वलक्ष (वि०)=धवल, सङ्केत.

वलय (न०)=मंडल.

वल्लरी (स्त्री०)=वेल.

वस् (१, प० निवासे)=रहेतुं.

वसु (न०)=निधान, धन.

वस्तु (न०)=पदार्थ.

वह् (१, ऊ० प्रापणे)=धारणुं करतुं.

वा (अ०)=अने.

वाच् (स्त्री०)=वाणी.

वाजिन् (पुं०)=घोडा.

वाणी (स्त्री०)=देशना.

वादिन् (वि०)=वादी.

वापी (स्त्री०)=वाव.

वार (पुं०)=समूह.

वारण (पुं०)=(१) छाती; (२) रोकतुं ते.

वारि (न०)=जल.

वास (पुं०)=रहेकाणु.

वासुपूज्य (पुं०)=जैनोना आरमा तीर्थकर.

वि (अ०)=वियोगसूचक अव्यय.

विकास (पुं०)=भीलवाणी.

विघात (पुं०)=नाश.

विग्रह (पुं०)=(१) देव, शरीर; (२) कवच, लडाव.

विजय (पुं०)=जित.

विद् (२, प० ज्ञाने)=आणुतुं;

विद् (७, आ० विचारणे)=विचारतुं.

विद्रुम (पुं०)=परवाणु.

विध (पुं०)=प्रकार.

विधा (स्त्री०)=विधान, कार्य.

विधि (पुं०)=कार्य.

विध्वंस (पुं०)=नाश.

विनय (पुं०)=विनय.

विनीत (वि०)=विनययुक्त.

विपद् (स्त्री०)=कष्ट.

विपुल (वि०)=विशाल.

विभेदन (न०)=नाश.

विमल (पुं०)=जैनोना तेरमा तीर्थकर.

विमल (वि०)=निर्मल.

विमलित (वि०)=निर्मल करेव.

विश (६, प० प्रवेशने)=प्रवेश करतुं.

विशद (वि०)=निर्मल.

विशाल (वि०)=विस्तीर्ण.

विसर (पुं०)=समूह.

विष्टप (न०)=भुवन.

विहग (पुं०)=पक्षी.

वीज (१०, ऊ० व्यजने)=पंभो नाभवो.

वीत (वि०)=गयेव.

वीर (पुं०)=(१) तीर्थकर; (२) जैनोना योवीसमा तीर्थकर.

वृ (५, ऊ० वरणे)=पसंद करतुं.

वृजिन (न०)=पाप.

वृद्धि (स्त्री०)=वधारी.

वृष्टि (स्त्री०)=बरसाव.

वै (अ०)=(१) निश्चयवाचक अव्यय; (२) पाद-
पूर्तिना अर्थमां वपरातो अव्यय.

वैबुध (वि०)=देवना संबन्धी.

वैभव (न०)=संपत्ति.

वैर (न०)=दुश्मनावट.

वैरोद्या (स्त्री०)=वैरोद्या (विद्या-देवी).

व्यजन (न०)=पंभो.

व्याज (पुं०)=कपट.

व्याप्त (वि०)=व्यापेव.

व्याहति (स्त्री०)=नाश.

व्रात (न०)=समूह.

श

शंस (१, प० स्तुतौ दुर्गतौ च)=वभाणुं करवा.

शकुन्त (पुं०)=पक्षी.

शक्ति (स्त्री०)=शेक नततुं आयुध.

शङ्ख (पुं०)=शंभ.

शची (स्त्री०)=छन्द्राणी.

शत (न०)=सो.

शतपत्र (न०)=सो पांण्डीवाणुं कमल.

शत्रु (पुं०)=दुश्मन.

शम् (अ०)=सुभवाचक अव्यय.

शम् (४, प० उपशमे)=शांत थनुं.

शम (पुं०)=शान्ति.

शमक (पुं०)=शांत करनार.

शमन (न०)=शान्ति.

शम्भव (पुं०)=जैनोना त्रील तीर्थकर.
 शय (पुं०)=छाय.
 शर (पुं०)=भाणु.
 शरण (न०)=शरण.
 शस्त्र (न०)=हथियार.
 शस्य (वि०)=प्रशंसा-पात्र.
 शान्त (वि०)=शान्त.
 शान्ति (पुं०)=जैनोना सोणभा तीर्थकर.
 शान्ति (स्त्री०)=भोक्ष.
 शासन (न०)=आज्ञा.
 शिखण्डिन् (पुं०)=मोर.
 शित (वि०)=तीक्ष्ण.
 शिरस् (न०)=मस्तक.
 शिव (पुं०)=भोक्ष.
 शिव (न०)=कल्याण.
 शिव (वि०)=कल्याणकारी.
 शिशिर (वि०)=शीतल.
 शी (२, आ० स्वप्ने)=भुवुं.
 शीतल (पुं०)=जैनोना दशभा तीर्थकर.
 शुक्ल (वि०)=श्वेत.
 शुक् (स्त्री०)=शोड.
 शुभ (वि०)=शुभ.
 शुक्ल (स्त्री०)=सांकेतिक.
 शेखर (पुं०)=मुगट.
 शोधन (पुं०)=शोध करनार.
 इयाम (वि०)=काणो.
 भ्रम (पुं०)=थाड.
 भ्रि (१, ऊ० सेवायाम्)=आश्रय लेवो.
 श्री (स्त्री०)=(१) मानवायक शब्द; (२) लक्ष्मी.
 श्रीमत् (वि०)=श्रीयुत, धनिक.
 श्रु (१, प० ध्रुवणे)=सांभणुं.
 श्रुत (न०)=श्रुत-ज्ञान.
 श्रेय (वि०)=आश्रय करवा लायक.
 श्रेयांस (पुं०)=जैनोना अग्यारभा तीर्थकर.

स

संघर (पुं०)=रोडाणु.
 संशय (पुं०)=संशय.
 संसर् (स्त्री०)=सखा.
 संसार (पुं०)=कर्मजड अवस्था.

२३

सकल (वि०)=समस्त.
 सङ्कुल (वि०)=व्याप्त.
 सङ्गता (स्त्री०)=सोभत.
 सङ्घ (पुं०)=समुदाय.
 सज्ज (वि०)=तैयार.
 सज्जन (पुं०)=सज्जन, सारो भाणुस.
 सञ्चय (पुं०)=समूह.
 सत् (वि०)=शोभनीय.
 सतत (वि०)=प्रतिक्षण.
 सततम् (अ०)=अछोनिश, सर्वदा.
 सत्य (वि०)=सायुं.
 सद् (१, प० विशरणगल्यवसादनेषु)=भांगुं.
 सदा (अ०)=हमेशां.
 सदृश (वि०)=समान, तुल्य.
 सहुण (पुं०)=सारो गुण.
 सद्गन् (न०)=शुद्ध.
 संतमस (न०)=गाढ अंधकार.
 सपदि (अ०)=अकृदम.
 सभा (स्त्री०)=सभा.
 सभाजन (पुं०)=सभ्य, सभानो भाणुस.
 सभाजन (न०)=परिगणित.
 सम (वि०)=(१) तुल्य; (२) साधारण.
 समग्र (वि०)=समस्त.
 समम् (अ०)=साथे.
 समय (पुं०)=सिद्धान्त.
 समवसरण (न०)=धर्म-देशनायुं स्थल.
 समस्त (वि०)=सकल.
 समाधि (स्त्री०)=समाधि.
 समान (वि०)=तुल्य.
 समुदाय (पुं०)=समूह.
 समृद्धि (स्त्री०)=संपत्ति, वैभव.
 सम्पद् (स्त्री०)= " "
 सम्पराय (पुं०)=वडाध.
 सम्यग् (अ०)=३री रीते.
 सरीसृप (पुं०)=सर्प.
 सरोज (न०)=कमल.
 सलिल (न०)=जल.
 सरू (१, ऊ० गतौ)=सज्जन धनुं.
 सह (अ०)=सहित.

साधू (५, प० संसिद्धौ)=साधयुं, सिद्ध करयुं.
 साधन (न०)=उपाय.
 सामन् (न०)=(१) एक जलनी नीति; (२) शान्ति.
 सामन्त (पुं०)=नाथक.
 सार (न०)=उत्कर्ष.
 सार (वि०)=सारभूत, श्रेष्ठ.
 सिंह (पुं०)=सिंह.
 सित (वि०)=श्वेत, धवण.
 सिद्धि (स्त्री०)=मोक्ष.
 सिन्धु (पुं०)=समुद्र.
 सिन्धु (स्त्री०)=नदी.
 सीता (स्त्री०)=क्षेत्र-देवता.
 सीमन् (स्त्री०)=उद.
 सु (अ०)=श्रेष्ठतावाचक शब्द.
 सुख (न०)=सुख.
 सुपात्र (न०)=योग्य पात्र.
 सुपार्श्व (पुं०)=जैनोना सातमा तीर्थकर.
 सुमति (पुं०)=जैनोना पांचमा तीर्थकर.
 सुमनस् (न०)=पुष्प.
 सुमनस् (वि०)=सुन्दर मनवाणा.
 सुमेरु (पुं०)=मेरु (पर्वत).
 सुर (पुं०)=देव.
 सुरप (पुं०)=धन्व.
 सुरभी (स्त्री०)=गाय.
 सुविधि (पुं०)=जैनोना नवमा तीर्थकर.
 सुव्रत (पुं०)=जैनोना वीसमा तीर्थकर.
 सुषम (न०)=सुख.
 सूनुत (न०)=सत्य.
 सौख्य (न०)=सुख.
 सौदामिनी (स्त्री०)=वीजगी.
 सौधर्म (पुं०)=सौधर्म (प्रथम देवदोष).
 सौवर्ण (वि०)=कनकभय.
 स्तव्य (पुं०)=स्तुति.
 स्तु (२, ऊ० स्तुतौ)=स्तुति करवी.
 स्तुति (स्त्री०)=स्तवन, प्रशंसा.
 स्था (१, प० गतिनिवृत्तौ)=रहेयुं.
 स्थान (न०)=पद.
 स्थाय (न०)=स्थान.

स्थिर (वि०)=स्थाय.
 स्ना (२, प० शौचे)=स्नान करयुं.
 स्मृति (स्त्री०)=अनुं ते.
 स्पृहा (स्त्री०)=धृष्टा.
 स्फुर (६, प० स्फुरणे)=स्फुरयुं.
 स्मृ (१, प० चिन्तायाम्)=याद करयुं.
 स्मर (पुं०)=कामदेव.
 स्यद (पुं०)=वेग.
 स्वर (न०)=स्वर्ग.
 स्वर (पुं०)=धन्वयुं वध.
 स्वरूप (न०)=स्वभाव.
 स्वर्ग (न०)=स्वर्ग.

ह

हति (स्त्री०)=नाश.
 हन् (१, प० हियागल्योः)=हिसा करवी, मारयुं.
 हरि (पुं०)=धन्व.
 हर्ष (पुं०)=हर्षण.
 हस् (१, प० हसने)=हसयुं.
 हस्त (पुं०)=हाथ.
 हस्तिन् (पुं०)=हाथी.
 हा (२, प० त्यागे)=त्याग देयुं.
 हानि (स्त्री०)=नाश.
 हास (पुं०)=हास्य.
 हिंसा (स्त्री०)=हिसा.
 हि (अ०)=(१) निश्चयात्मक अव्यय; (२) पाद-
 पूर्तिना अर्थमां वपरतो अव्यय.
 हित (न०)=कल्याण.
 हित (वि०)=कल्याणकारी.
 हिम (न०)=शीतल.
 ह (१, प० हरणे)=हरयुं.
 हे (अ०)=संशोधनवाचक अव्यय.
 हेठन (न०)=पतन.
 हेति (स्त्री०)=शस्त्र, हथियार.
 हेतु (पुं०)=कारण.
 हेम (न०)=सुवर्ण.
 हेमन् (न०)=सुवर्ण.
 हेला (स्त्री०)=तिरस्कार.
 हेलि (पुं०)=सूर्य.

चतुर्विंशतिकापद्यानामकारादिवर्णक्रमः

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

अ (१०)

- २४ अध्यास्त या कनकहक् सितवारणेशं
४७ अनादिनिधनाऽदीना
११ अपेतनिधनं धनं बुधजनस्य शान्तापदं
१३ अभयीकृतभीतिमज्जनः
३० अवन्तु भवतो भवात् कलुषवासकादर्पकाः
५५ अवन्त्यखिलविष्टपाश्रितसभाजनासृनुता
३५ अवमसंतमसं ततमानयत्
९१ अशक्यनुतिकं हरेरपि भवाद्विनिर्धा(र्दा)रणे
३२ अशिथ्रियत याऽम्बुजं धृतगदाक्षमालाऽपवान्
६० असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाहस्तिकाऽलं

आ (३)

- ४२ आनन्दितभयजनं
२८ आरुढा गरुडं हेमा-
२५ आशास्ते यः स्वयै युष्मा-

क (७)

- ७३ करोतु नो मल्लिजिनः
३४ कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कित-
१७ कुर्वन्तसुरप्रभं जनं
५ कुसुमबाणचमूभिरपीडित-
६ कृतवतोऽसुमतां शरणान्वयं
७ कृतसमस्तजगच्छुभवस्तुता
८७ कृतसुमतिबलर्द्धिध्वस्तरुमृत्युदोषं

घ (१)

- १८ घण्टेन्द्रशस्त्रं सफलक्षमालं

च (१)

- ८५ चिरपरिचितलक्ष्मीं प्रोज्झ्य सिद्धौ रतारा-

छ (१)

- १९ छिन्ते भववासदाम या

ज (११)

- ७९ जयति तत् समुदायमयं दृशा-
३६ जयति सायतिसामकृदन्विता
७७ जयति सुव्रत ! भव्यशिखण्डिना-
८८ जिनवचसि कृतास्था संश्रिता कप्रमात्रं

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

- ८३ जिनशासनं विजयते
७५ जिनस्य भारतीं तपो-
२६ जिनांही नौमि यौ जुष्टा-
९२ जिनार्चनरतः श्रितो मदकलं न तुल्यस्यदं
७४ जैनं जन्म श्रियं स्वर्ग-
४३ जैनमुपमानरहितं
७१ जैन्यव्याद् वाक् गतां दत्त-

त (२)

- १६ तन्वाऽञ्जमहादलभया
७० त्रिलोकीं फलयन् पातु

द (२)

- २ दारिद्र्यमद्रिमविग्रहतापनीय-
९५ दोषो दोषोरुमिन्नुप्रतरणविधिषु न्यायशस्या यशस्याः

ध (१)

- ६४ धने गदाक्षमिह द्युपतिताञ्जनस्य

न (७)

- ९३ न त्वा नलाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणप्रातमुद्भूतमुद्भू-
८९ नमामि जिनपार्श्व ! ते शमितविग्रहं विग्रहं
९ नमो भुवनशेखरं दधति देवि ! ते बन्दिता-
१ नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-
४९ निजमहिमविजितकमलं
५६ निजाश्लतयोज्ज्वला विशदबन्धुजीवाभया
५३ निरेति गदवह्नीरगुपिलजन्मकान्तारनः

प (५)

- ३९ पट्टरितिमिश्रोघव्याहतावर्गमेव
५९ परसमयरिपूणां संगदो दारहेनौ
५२ पविमुशलकरा लाभं
१८ पोतत्वं वै भवोद्घां
७८ प्रतिजिनं कमवारिह्वाणि नः

भ (४)

- ५४ भवन्ति न यदानता वरविधावलीकाननाः
२९ भवोद्भवतृपां शृशं कृनशिवप्रपं चामरैः
६१ भव्यैः कथयिदतिदुःखगभीरवापे-
४० भ्रमति भुवि महिष्या याऽऽमहासिन्धु नाना-

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

य (१२)

- ६३ यच्छृण्वतोऽत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽरं
 ५८ यदुदयमधिगम्य व्यापदानन्दमश्न-
 ३ यदोषदारुदहनेषु रतः कृशानुः
 ६२ यद्वाहवो वरपुरीपरमार्गलाभाः
 ३८ यमभिनवितुमुर्चैर्दिव्यराजीववार-
 २७ यशो धत्ते न जातारि-
 ४४ या द्युतिविजिततमाला
 ४ यां द्वाग् भवन्ति सुरमन्त्रिसमा नमन्तः
 २२ ये मज्जनोदकपवित्रितमन्दरागा-
 ९४ येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः
 ४६ ये स्नापिताः सुरुचितै-
 ८२ यैर्भव्यजनं त्रातुं

र (१)

१४ रक्षन्त्यचरं त्रसं च ये

व (१०)

- ६७ वज्राशनीं दुष्कृतपर्वतानां
 २१ वर्णेन तुल्यरुचिसम्पदि विदुमाणां
 ७६ वाग्देवी वरदीभूत-
 ५१ विजितवती सुरवं द्या-
 ८६ विदधदिह यदाज्ञां निर्वृत्तौ शंमणीनां
 ८१ विपदां शमनं शरणं
 ३३ विमलकोमलकोकनदच्छद-
 ४१ विमलितबहुतमसमलं

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

- ३७ विहरति भुवि यस्मिन् देवलोकोपमानः
 १५ व्याप्ताखिलविष्टपत्रया

श (६)

- २३ शच्यादिदिव्यवनिताघधवस्तुत ! त्व-
 ५० शमिताखिलरुजि नानां-
 १२ शराक्षधनुशङ्खभृन्निजयशोवलक्षा मता
 ७२ इयामा नागास्त्रपत्रा वो
 ४५ श्रीमते वासुपूज्याय
 ८० श्रुतनिधीशिनि ! बुद्धिवनावली-

स (११)

- ६६ संसाररूपः सुबृहन्नुदन्वा-
 २० संस्मरत रतां कुशेशये
 ५७ समवसरणभूमौ सज्जितार्चोदयायां
 ३१ समस्तभुवनत्रयप्रथमसज्जनानापदः
 ८४ साऽच्छुप्ताऽव्याद् गौरी-
 ९६ सिंहेऽसिं हेलयाऽलं जयति खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे
 ९० सुखौघजलमण्डपां दुरितघर्मभृज्यो हितां
 ८ सुफणरत्नसरीसृपराजितां
 १० सुमेरुगिरिमूर्धनि ध्वनदनेकदिव्यानके
 ४८ सौवर्णपट्टा श्रीगौरी
 ६९ स्तुत तं येन निर्वृत्या-

ह (१)

- ६५ हन्तुं महाभोहतमोऽक्षमाणा-

ક-પરિશિષ્ટમ્
શ્રીવપ્પભટ્ટિસૂરિભિર્વિરચિતં
॥ શારદા-સ્તોત્રમ્ ॥

કલમરાલવિહંગમવાહના
સિતદુકૂલવિભૂષણલેપના ।
પ્રણતભૂમિરુહામૃતસારિણી
પ્રવરદેહવિભાભરધારિણી ॥ —દ્રુતવિલમ્બિતમ્
અમૃતપૂર્ણકમણ્ડલુહારિણી
ત્રિદશદાનવમાનવસેવિતા ।
ભગવતી પરમૈવ સરસ્વતી

મમ પુનાતુ સદા નયનામ્બુજમ્ ॥૧-૨॥ ,, —યુગ્મમ્

“ મનોહર હંસ પક્ષીરૂપ વાહનવાળી, શ્વેત વસ્ત્ર, અલંકાર અને લેપ (મુગંધી દ્રવ્ય) થી યુક્ત, પ્રણામ કરેલા (પ્રાણીઓ) રૂપી વૃક્ષોનું (સિંચન કરવામાં) અમૃતની નીક જેવી, ઉત્તમ શરીરની કાન્તિના સમૂહને ધારણ કરનારી, અમૃતથી ભરેલા એવા કમણ્ડલુ વડે મનોહર તેમજ દેવ, દાનવ અને માનવો વડે સેવિત એવી ઉત્તમ ભગવતી સરસ્વતી મારા નેત્ર-કમલને સર્વદા પવિત્ર કરે (અર્થાત્ મને દર્શન આપે). ”—૧-૨

જિનપતિપ્રથિતાખિલવાઙ્મયી

ગણધરાનનમણ્ડપનર્તકી ।

ગુરુમુખામ્બુજખેલનહંસિકા

વિજયતે જગતિ શ્રુતદેવતા ॥ ૩ ॥ —દ્રુત૦

“ જિનેશ્વરે પ્રસિદ્ધ કરેલા સમસ્ત સાહિત્યરૂપ, વળી ગણધરોના મુખરૂપ મણ્ડપને વિષે નૃત્ય કરનારી તેમજ ગુરુના વદન-કમલને વિષે ક્રીડા કરનારી હંસિકા એવી શ્રુત-દેવતા (સરસ્વતી) વિશ્વમાં વિજયી વર્તે છે. ”—૩

અમૃતદીધિતિબિમ્બસમાનનાં
ત્રિજગતીજનનિર્મિતમાનનામ્ ।

નવરસામૃતવીચિસરસ્વતીં

પ્રેમુદિતઃ પ્રણમામિ સરસ્વતીમ્ ॥ ૪ ॥ -હૃત૦

“ચન્દ્ર-મણ્ડલના સમાન સુખવાળી, ત્રણ જગતના લોકો વડે સન્માન પામેલી તેમજ નવ રસરૂપી અમૃતના કલ્પોલોથી (મોઝાંઓથી) પરિપૂર્ણ એવી નદીના સમાન એવી સરસ્વતીને હું હર્ષપૂર્વક પ્રણામ કરું છું.”—૪

વિતૃતકેતકપત્રવિલોચને !

વિહિતસંસ્તૃતિદુષ્કૃતમોચને ! ।

ધવલપક્ષવિહંગમલાઞ્છિતે !

જય સરસ્વતિ ! પૂરિત્યાઞ્છિતે ! ॥ ૫ ॥ -હૃત૦

“હે વિસ્તૃત કેતક (કેવડા)ના પત્ર જેવાં નેત્રવાળી (શારદા) ! કરાવ્યો છે સંસારરૂપી પાપનો ત્યાગ જેણે એવી હે (વાગીશ્વરી) ! હે શ્વેત પાંખવાળા પક્ષીથી અંકિત (અર્થાત્ હે હંસરૂપ વાહનવાળી શ્રુત-દેવતા) ! પૂર્ણ કર્યો છે મનોરથોને જેણે એવી હે (ભારતી) ! હે સરસ્વતી તું ! જયવંતી વર્ત. ”—૫

ભવદનુગ્રહલેશતરક્ષિતા-

સ્તદુચિતં પ્રવદન્તિ વિષશ્રિતઃ ।

નૃપસૈમાસુ યતઃ કમલાબલા-

કુચકલાલંલનાનિ વિતન્વતે ॥ ૬ ॥ -હૃત૦

“આપની કૃપાના અંશથી ચંચળ બનેલા પહિડતો રાજ-સભામાં એવું ઉચિત બોલે છે કે જથી કરીને તેઓ લક્ષ્મીરૂપી લલનાના રતનની કલાની કીડાનો વિસ્તાર કરે છે (અર્થાત્ રાજ-સભામાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે છે). ”—૬

૧ આ પદ્ય શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે, કેમકે એનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ત્રણ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર અક્ષરો સમાન છે.

૨ ‘પ્રમદતઃ’ इति क-पाठः ।

૩ જેમ આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના બે અક્ષરોની સમાનતા નજરે પડે છે, તેવી વાત બાકીનાં બે ચરણોના સંબંધમાં પણ બોધ શકાય છે.

૪ ‘સંસ્કૃતદુઃ’ इति क-पाठः । ૫ ‘સમાપુરતઃ’ इति क-पाठः । ૬ ‘કલનાદિ’ इति क-पाठः ।

ગતધના અપિ હિ ત્વદનુગ્રહાત્
કલિતકોમલવાક્યસુધોર્મયઃ ।

ચકિતવાલકુરુઙ્ગવિલોચના

જનમનાંસિ હરન્તિતરાં નરાઃ ॥ ૭ ॥ -દ્રુત૦

“ (હે શારદા!) નિર્ઘન દેવા છતાં પણ તારી કૃપાથી મૃદુ (કામળ) વચનામૃતની ભર્મિએ (મોજાંએ) થી અલંકૃત (થયેલા) તેમજ વિસ્મય પામેલા મૃગના બાળકના જેવાં નેત્રવાળા (બનેલા) મનુષ્યો માનવોના મનને અત્યંત હરી લે છે. ”—૭

કરસરોરુહસ્વેલનચન્દ્રલા

તવ વિભાલિ વરા જપમાલિકા ।

શ્રુતપયોનિધિમધ્યવિક્સરો-

જ્વલતરઙ્ગકલાગ્રહસાગ્રહા ॥ ૮ ॥ -દ્રુત૦

“ હસ્તરૂપી કમલને વિષે કીટા કરવામાં ચપળ એવી, તથા શ્રુત-સાગરના મધ્યના વિક્સર તેમજ નિર્મલ એવા તરંગોની કલાને પ્રહણ કરવામાં આપ્રહવાળી તેમજ શ્રેષ્ઠ એવી તારી જપ-માલા વિશેષ શોભે છે. ”—૮

દ્વિરદ્કેસરિમારિભુજઙ્ગમા-

સૈહનતસ્કરરાજરુજાં ભયમ્ ।

તવ ગુણાવલિગાનતરઙ્ગિણાં

ન ભવિનાં ભવતિ શ્રુતદેવતે ! ॥ ૯ ॥ -દ્રુત૦

“ હે સરસ્વતી ! તારા ગુણોની શ્રેણિના ગાનને વિષે ચપળ એવા ભવ્ય (જનો)ને હાથી સિંહ, મરડી, સાપ, દુરમન, ચોર, રાજ તથા રોગનો ભય (લાગતો) નથી. ”—૯

ॐ હ્રીં ક્લીં બ્લીં તતઃ શ્રીં તદનુ હસકલહીમથો ઐં નમોઽન્તે

લક્ષં સાક્ષાજપેદ્ યઃ કરસમવિધિના સત્તપા બ્રહ્મચારી ।

નિર્યાન્તીં ચન્દ્રવિમ્બાત્ કલયતિ મનસા ત્વાં જગચ્ચન્દ્રિકાભાં

સોઽત્યર્થં વહ્નિકુળે વિહિતઘૃતહુતિઃ સ્યાદ્ દશાંશેન વિદ્વાન્ ॥૧૦॥

-સ્તવ૦

૧ ‘કલાગ્ર’ હિતિ ગ-પાઠઃ । ૨ ‘ઝ્વલનતસ્કરરાજરુજાં’ હિતિ ક-પાઠઃ । ૩ ‘ભવતે’ હિતિ ક-પાઠઃ । ૪ ‘બ્લીં’ હિતિ સ્વ-પાઠઃ । ૫ નિર્યાન્તીં’ હિતિ સ્વ-ગ-પાઠઃ । ૬ ‘વિમ્બા’ હિતિ ક-પાઠઃ ।

“ ૐ હ્રીં ક્લીં ત્યાર પછી શ્રીં અને વળી ત્યાર બાદ હ, સ, ક, લ અને હ્રીં તથા વળી ત્યાર બાદ ઈં અને અન્તમાં નમઃ (અર્થાત્ ૐ હ્રીં ક્લીં ત્યાર શ્રીં હસકલહ્રીં ઈં નમઃ) એવો બપ જે પ્રહાર્યપૂર્વક ઉત્તમ તપ કરીને હસ્ત-સમાન (અર્થાત્ નંદાવર્ત યા શંખાવર્ત) વિધિ વડે સાક્ષાત્ લાખ વાર બપે તેમજ ચન્દ્ર-મણ્ડલમાંથી બહાર નીકળી આવતી તથા વિશ્વને વિષે ચન્દ્ર-પ્રભા (ચાંદણી) જેવી એવી તને મનથી દેખે, તે મનુષ્ય દશાંશ (દશ હજાર બપ) પૂર્વક અગ્નિ-કુણ્ડમાં ધીનો હોમ કરીને પ્રખર પશ્ચિત અને. ”—૧૦

રે રે લક્ષણ-કાવ્ય-નાટક-કથા-ચમ્પૂસમાલોકને

કવાયાસં વિતનોપિ બાલિશ ! મુઘા કિં નમ્રવક્રામ્બુજઃ ? ।

મક્તયાઽઽરાધય મન્નરાજમહસાંઽનેનાનિશં ભારતી

યેન ત્વં કવિતાવિતાનસવિતાંઽદ્વૈતપ્રબુદ્ધાયસે ॥ ૧૧ ॥ -શાર્દૂલ૦

“ હે બાળક ! નમ્ર વદન-કમલવાળો થઈને તું લક્ષણ, કાવ્ય, નાટક, કથા અને ચમ્પૂ એવામાં શા માટે ફોગટ પ્રયાસ કરે છે ? આ મંત્રરાજરૂપ મહત્તી ભક્તિપૂર્વક તું પ્રતિદિન સરસ્વતીનું આરાધન કર કે જેથી તું કવિતા કરવામાં સૂર્યના સમાન પ્રતાપી થઈ અસાધારણ પશ્ચિત થાય. ”—૧૧

ચન્દ્રચન્દ્રમુખી પ્રસિદ્ધમહિમા સ્વાચ્છન્દ્યરાજ્યપ્રદા

નાયાસેન સુરાસુરેશ્વરગૈરભ્યર્ચિતા ભક્તિઃ ।

દેવી સંસ્તુતવૈભવા મલયજાલેપાદ્મરેન્નયુતિઃ

સા માં પાતુ સરસ્વતી ભગવતી ત્રૈલોક્યસંજીવિની ॥૧૨॥ -શાર્દૂલ૦

“ હાલતા ચન્દ્રના જેવા વદનવાળી, પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળી, સ્વતંત્રતારૂપી રાજ્ય અર્પણ કરનારી, દેવ અને દાનવોના સ્વામીઓના સમૂહો વડે ભક્તિપૂર્વક અનાયાસે સ્તુતિ કરાયેલી, પ્રશંસા પામેલી સંપત્તિવાળી, મલયજ (ચન્દ્રન)ના લેપરૂપી અંગના રંગની પ્રભાવાળી તેમજ (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલરૂપી) ત્રિલુપ્તને સજીવન કરનારી એવી સુપ્રસિદ્ધ તે ભગવતી દેવી સરસ્વતી માં રક્ષણ કરે. ”—૧૨

૧ ‘૦જમ્’ इति क-पाठः । २ ‘०सा तेना०’ इति ख-ग-पाठः । ३ ‘०ता चेतः प्रबु०’ इति क-पाठः ।

૪ ‘રન્નયુતિઃ’ इति ग-पाठः ।

ત્તવનમેતદનેકગુણાન્વિતં

પઠતિ યો ભવિકઃ પ્રમનાઃ પ્રગે ।

સ સૈહસા મધુરૈર્વચનામૃતૈ-

ર્નૃપગણાનપિ રજ્જયતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૩ ॥ -કૃત૦

“ જો ભવ્ય પ્રાણી પ્રકૃતિત ચિત્તપૂર્વકે આ અનેક ગુણોથી યુક્ત સ્તોત્ર સવારના પહોરમાં બાણે છે, તે મધુર વચનરૂપ અમૃત વડે નૃપતિઓના સમૂહોને પણ એકદમ સ્પષ્ટ રીતે ખુશી કરે છે. ”—૧૩

॥ ઇતિ શ્રીશારદાસ્તોત્રં વપ્પભદ્રિસૂરિભિર્વિરચિતમ્ ॥

ख-परिशिष्टम्

ॐ ॐ नमो जिनाय ।

॥ श्रीवप्पभट्टिसूरिचरितम् ॥

गुर्जरदेशे पाटलिपुरे जितशत्रुराजा राज्यं करोति स्म । तत्र श्रीसिद्धसेननामा सूरी-
श्वरोऽस्ति स्म । स मोढेरकपुरमहास्थाने श्रीमहावीरनमस्कारकरणाय आगतः, श्रीमहा-
वीरं नत्वा तीर्थोपवासं कृत्वा चात्मारामरतो योगनिद्रया स्थितः सन् स्वप्नं ददर्श, यथा-
केशरिकिशोरको देवगृहोपरि क्रीडति । स्वप्नं लब्ध्वाऽजागरीत् । मङ्गल्यस्तवनान्यपाठीत् ।
प्रभाते च चैत्यं गतः । तत्र षड्वार्षिको बाल एको बालांशुमालिसमद्युतिराजगाम ।

सूरिणा पृष्टः—भो अर्भक! कस्त्वम्? कुत आगतः? । तेनोक्तम्—पञ्चालदेशे द्रु(दु?)-
म्बाउधीग्रामे वप्पाख्यः क्षत्रियः, तस्य भट्टिर्नाम सधर्मचारिणी, तयोः सूरपालनामा
पुत्रोऽहम् । मत्तातस्य बहवो भुजबलगर्विताः सपरिच्छदाः शत्रवः सन्ति, तान् सर्वान् हन्तुं
सन्नह्य चलन्नासम्, पित्रा निषिद्धः—वत्स! बालस्त्वं नास्मै कर्मणे प्रगल्भसे, अलमुद्यो-
गेन । ततोऽहं क्रुद्धः—किमनेन निरभिमानेन पित्राऽपि, यः स्वयमरीन् न निहन्ति
मामपि घ्नन्तं निवारयति? अपमानेन मातापितरावनापृच्छयात्रागतः । सूरिणा चिन्तितम्—
अहो दिव्यं रत्नम्! न मानवमात्रोऽयम् । “तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते” इति विमृश्य
बाल आलापितः—वत्स! अस्माकं पार्श्वे तिष्ठ निजगृहाधिसुखेन । बालेनोक्तम्—महान्
प्रसादः, (स) स्वस्थानमानीतः, सङ्गो हृष्टः । तद्रूपविलोकनेन दृष्टयस्तुष्टिं न मन्यन्ते,
पाठयित्वा विलोकितः, एकाहेन श्लोकसहस्रमध्यगीष्ट । गुरवस्तुष्टुवुः । रत्नानि पुण्यप्र-
करप्राप्यानि । धन्या वयम् । तेन बालकेनाप्यल्पदिनैर्लक्षणसाहित्यादीनि भूयांसि
शास्त्राणि पर्यशीलिषत, ततो गुरवो द्रम्बाउधीग्रामे जग्मुः, बालस्य पितरौ आगतौ
वन्दितुं, गुरुभिरालापितौ—पुत्रा भवन्ति भूयांसोऽपि, किं तैः संसारावकरकृमिभिः? ।
अयं तु युवयोः पुत्रो व्रतमीहते । दीयतां नः, गृह्यतां धर्मम्(र्मः), नष्टं मृतं सहन्ति(स्ते)
हि पितरौ निजतनयम्, श्लाघ्योऽयं भवतितीर्षुः । पितृभ्यां उक्तम्—भगवन्! अयमेक एव
मत्कुलतन्तुः कथं दातुं शक्यते? । तावता सविधस्थेन सूरपालेन उदितम्—अहं चारित्रं
गृह्णाम्येव । यतः—

“सा बुद्धिः प्रलयं प्रयातु कुलिशं तस्मिन् श्रुते पात्यतां

वल्गन्तः प्रविशन्तु ते हुतभुजि ज्वालाकराले गुणाः ।

यैः सर्वैः शरदिन्दुकुन्दविशदैः प्राप्तेरपि प्राप्यते

भूयोऽप्यत्र पुरन्धिरन्ध्रनरकक्रोडाधिवासव्यथा ॥ १ ॥”—शार्दूल०

ततो ज्ञाततन्निश्चयाभ्यां मातापितृभ्यां जल्पितम्-भगवन्! गृहाण पात्रमेतत् । परं बप्पभट्टिरिति नाम अस्य कर्तव्यम् । गुरुभिर्भणितम्-अस्तु को दोषः?, पुण्यवन्तौ युवाम्, युवयोरयं लाभः सम्पन्नः । बप्पं भट्टिं च आपृच्छय सूरपालं गृहीत्वा सिद्धसेनाचार्याः मोढेरकं गताः ।

शताष्टके वत्सराणां, गते विक्रमकालतः ।

सप्ताधिके राधशुक्ल-तृतीयादिवसे गुरौ ॥ १ ॥-अनुष्टुप्

दीक्षा दत्ता । बप्पभट्टिरिति नाम विश्ववल्लभं जुषुषे । सङ्क्षप्रार्थनया तत्र चातुर्मासिकं कृतम् ॥

बहिर्भूमिगतस्य बप्पभट्टेर्महतीं वृष्टिमतनिष्ट घनः । कापि देवकुले स्थितः सः, तत्र देवकुले महाबौद्धः कोऽपि पुमानागतः । अत्र देवकुले प्रशस्तिकाव्यानि रसाढ्यानि गम्भीरार्थानि तेन बप्पभट्टिपार्श्वात् व्याख्यापितानि । ततः स बप्पभट्टिना समं वस-
तिमायातः, गुरुभिराशीर्भिरभिनन्दितः, आम्नायं पृष्टः । ततोऽसौ जगाद-भगवन्! कान्य-
कुब्जदेशे गोपालगिरिदुर्गनगरे यशोधर्मनृपतेः सुयशादेवीकुक्षिजन्मा नन्दनोऽहं, यौवने
निरर्गलो धनं लीलया व्ययन् पित्रा कुपितेन शिक्षितः-वत्स! धनार्जकस्य कृच्छ्रमस्था-
नव्ययी पुत्रो न वेत्ति, ततस्त्वं मितव्ययो भव । ततोऽहं कोपादिहागमम् । गुरवोऽप्यूचुः-
किं ते नाम? । खटिकया भुवि लिखित्वा दर्शितं आम इति ।

“महाजनाचारपरम्परेदृशी

स्वनामादि (म साक्षात्) ब्रुवते न साधवः ।

अतोऽभिधातुं न तदुत्सहे पुन-

र्जनः किलाचारमुचं विगायति ॥ १ ॥”-उपेन्द्रवज्रा

तस्याश्रितत्वेन गुरवो हृष्टाः । चिन्तितं च तैः—

पूर्वं श्रीरामसैन्येऽसौ, दृष्टः पाणमासिकः शिशुः ।

पीलुवृक्षमहाजाल्यां, वस्त्रान्दोलकमास्थितः ॥ १ ॥-अनु०

अचलच्छायया च पुण्यपुरुषो निर्णीतः । ततस्तज्जननी वन्यफलानि विचिन्वानाऽस्मा-
भिर्भणिता-वत्से! का त्वम्? किं वा तव कुलम्? । साऽवादीन्निजं कुलम्-अहं राजपुत्री
कन्यकुब्जेशयशोधर्मपत्नी सुयशानामाऽहं । अस्मिन् सुते गर्भस्थिते सति दृढकामंशव-
शीकृतधवया बकुलप्रमाणया कृत्ययेव क्रूरया सपत्न्या मिथ्या परपुरुषदोषमारोप्य गृहा-
न्निष्काशिता । अपमानेन श्वशुरकुलपितृकुले हित्वा भ्रमन्तीह समागता वनवृत्त्या जीवामि
बालं च पालयामि । इदं श्रुत्वाऽस्माभिः प्रोक्ता-वत्से! अस्मच्चैत्यं समागच्छ, वत्सं

१ इदं पद्यं प्रभावकचरित्रे (पृ० १२९) अपि दृश्यते ।

२ अस्योद्देशः प्रभावकचरित्रे (पृ० १३१) अपि, परन्तु तत्र शिशुस्थाने किलेति पाठः ।

प्रवर्धय । तथा तथा कृतम् । सपत्न्यपि बहुसपत्नीकृतमरणप्रयोगैर्ममार । ततो विशिष्ट-
पुरुषैः कन्यकुब्जे यशोधर्मा विज्ञप्तः—देव ! सुयशा राज्ञी निर्दोषाऽपि (त्वया निर्वा-
सिता, सपुत्रा समानीयतां, राज्ञा तुष्टाऽऽनीता) । कदाचिद् विहरन्तो वयं तस्या देशं
गताः । तथा पूर्वप्रतिपन्नं स्मरन्त्या वयं वन्दिताः, अनेनामनाम्ना तत्सुतेन भाव्यम् ।
एवं चिरं विभाव्य सूरयस्तुः—वत्स ! वस निश्चिन्तो निजेन सुहृदा वप्पभट्टिना समं
अस्मत्सन्निधौ त्वम् । गृहाण कलाः—लिखितं १ गणितं २ गीतं ३ नृत्यं ४ वाद्यं ५
पठितं ६ व्याकरणं ७ छन्दो ८ ज्योतिषं ९ शिक्षा १० निरुक्तं ११ कात्यायनं १२
निघण्टुः १३ पत्रच्छेद्यं १४ नखच्छेद्यं १५ रत्नपरीक्षा १६ आयुधाभ्यासः १७ गजारोहणं
१८ तुरगारोहणं १९ तयोः शिक्षा २० मन्त्रवादः २१ यन्त्रवादः २२ रसवादः २३
खन्यवादः २४ रसायनं २५ विज्ञानं २६ तर्कवादः २७ सिद्धान्तं २८ विषवादः २९ गारु-
डवादः ३० शकुनवादः ३१ वैद्यकवादः ३२ आचार्यविद्या ३३ आगमः ३४ प्रासाद-
लक्षणं ३५ सामुद्रिकं ३६ स्मृतिः ३७ पुराणं ३८ इतिहासः ३९ वेदः ४० विधिः ४१
विद्यानन्दवादः ४२ दर्शनसंस्कारः ४३ खेचरीकला ४४ अमरीकला ४५ इन्द्रजालं
४६ पातालसिद्धिः ४७ धूर्तशम्बलं ४८ गन्धर्ववादः ४९ वृक्षचिकित्सा ५० कृत्रिमम-
णिकर्म ५१ सर्वकरणी ५२ वशीकर्म ५३ पणकर्म ५४ चित्रकर्म ५५ काष्ठघटनं ५६
पाषाणकर्म ५७ लेप्यकर्म ५८ चर्मकर्म ५९ यन्त्रकरसवती ६० काव्यं ६१ अलंकारः
६२ हसितं ६३ संस्कृतं ६४ प्राकृतं ६५ पैशाचिकं ६६ अपभ्रंशः ६७ कपटं ६८ देश-
भाषा ६९ धातुकर्म ७० प्रयोगोपायः ७१ केवलीविधिः ७२ । एताः सकलाः कलाः
शिक्षितवान्, लक्षणतर्कादि परिचितवान्, वप्पभट्टिना साकमस्थिमज्जान्यायेन प्रीतिं
बद्धवान् । यतः—

“आपातगुर्वी क्षयिणी क्रमेण

ह्रस्वा पुरो वृद्धिमती च पश्चात् ।

दिनस्य पूर्वार्धपरार्धमिज्ञा

छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ १ ॥”—उपजातिः

कियत्यपि गते काले यशोधर्मनृपेणासाध्यव्याधिवाधितेन पट्टाभिषेकार्थं आमकुमारा-
ऽऽकारणाय प्रधानपुरुषाः प्रहिताः । अनिच्छन्नपि तैस्तत्र नीतः । पितुर्मिलितः, पित्राऽऽ-
लिङ्गितः, सबाष्पगद्गदं उपालब्धश्च—

“धिग् वृत्ततां समुचितां धिगनाविलत्वं

धिक् कुन्दसुन्दरगुणग्रहणाग्रहत्वम् ।

चक्रैकसीम्नि तव मौक्तिक ! येन वृद्धि-

वार्धेन तस्य कथमभ्युपयुज्यसे यत् ॥ १ ॥”—वसन्ततिलका

अभिषिक्तश्च राज्ये । शिक्षितश्च प्रजापालनादां । एतत् कृत्वा यशोधर्माऽऽर्हतं त्रिधा शुद्ध्या शरणं श्रयन् द्यां गतः । आमो राजा पितुरौर्ध्वदेहिकं कृतवान्, द्विजातिदीनलोकाय वित्तं दत्तवान् । लक्षद्वयमश्वानां, हस्तिनां रथानां च प्रत्येकं चतुर्दशशती, एका कोटी पदातीनां, एवं राज्यश्रीः श्रीआमस्य न्यायारामस्य । तथा(पि) बप्प(भट्टि)मित्रं विना पलालपूलप्रायं मन्यते स्म सः । ततो मित्रानयनाय प्रधानपुरुषानग्रंणीत् । तैस्तत्र गत्वा विज्ञप्तम्—श्रीबप्पभट्टे! आमराजः समुत्कण्ठयाऽऽह्वयति, आगम्यताम् । बप्पभट्टिना गुरुणां वदनकमलमवलोकितं, तैः सङ्खानुमत्या गीतार्थयतिभिः समं बप्प(भट्टि)मुनिः प्रहितः, आमस्य पुरं गोपालगिरिं प्राप । राजा सवलवाहनः सम्मुखमगात् । प्रविश्य(वेश?) महमकार्षीत्, सौधमनैषीत्, अवोचत्—भगवन्! अर्धराज्यं गृहाण । तेनोक्तम्—अस्माकं निर्ग्रन्थानां सावद्येन राज्येन किं प्रयोजनम्? । यतः—

“अनेकयोनिसम्पाता-नन्तबाधाविधायिनी ।

अभिमानफलैवेयं, राज्यश्रीः साऽपि नश्वरी ॥ १ ॥”—अनु०

ततो राज्ञाऽसौ तुङ्गगृहे स्थापितः । प्रातः समागताय बप्पभट्टये नृपेण सिंहासनं मण्डापितम् । तेन गदितम्—उर्वीपते! आचार्यपदं विना सिंहासनं न युक्तम् । गुर्वाशातना भवेत् । ततो राज्ञा बप्पभट्टिः प्रधानसचिवैः सह गुर्वन्तिके प्रहितः, विज्ञप्तिका च दत्ता—यदि प्राणैः कार्यं तदा प्रसद्य सद्योऽयं महर्षिः सूरिपदे स्थाप्यः, (यतः) “योग्यं सुतं च शिष्यं च, नयन्ति गुरवः श्रियम्”, स्थापितमात्रश्चात्र शीघ्रं प्रेषणीयः, अन्यथाऽहं न भवामि, मा विलम्बताम् । अखण्डप्रयाणकैर्मोढेरकं प्राप्तः । प्रभो! राज्ञो विज्ञप्त्यर्था अनुसार्याः, उचितज्ञा हि भवादृशाः ॥

अथ श्रीसिद्धसेनाचार्यैर्बप्पभट्टिः सूरिपदे स्थापितः । तदङ्गे श्रीः साक्षादिव सङ्क्रामन्ती दृष्टा । रहसि शिक्षा दत्ता—वत्स! तव राजसत्कारो भृशं भावी । ततश्च लक्ष्मीः प्रवत्स्यति । तत्र इन्द्रियजयो दुष्करः । त्वं ब्रह्मचारी महान् भवेः । “विकारहेतौ सति विक्रियन्ते, येषां न चेतांसि त एव धीराः ” अनेन महाव्रतेन महत्तरः स्फुरिष्यसि ।

“एकादशेऽधिके तत्र, जाते वर्षशताष्टके ।

विक्रमाख्येऽभवत् सूरिः, कृष्णचैत्राष्टमीदिने ॥ १ ॥”—अनु०

गुरुणा आमराजसमीपे प्रेषितः । तत्र प्राप्तः गोपालगिरेः प्रासुके वनोद्देशे स्थितः । राजा अभ्यागत्य महामहेन तं पुरीं प्रावीविशत् । श्रीबप्पभट्टिसूरिणा तत्र देशना क्लेशना-शिनी कृता—

१ तच्छ्रुत्वा श्रीबप्पभट्टिसूरिर्यदकरोत् तत् कथ्यते—

“भक्तं भक्तस्य लोकस्य, विकृतीश्चाखिला अपि ।

आजन्म नैव मोक्षयेऽह-ममुं नियममग्रहीत् ॥”—प्रभावक० (पृ० १३५)

२ ‘विक्रमात् सोऽभवत्’ इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० १३५) ।

“श्रीरियं प्रायशः पुंसा-मुपस्कृतैस्त्वत्प्रणमम् ।

तामुपस्कर्वते ये तु, रत्नसूतैरसौ रसा ॥ १ ॥”—अनु०

आमेन गुरूपदेशादेकोत्तरशतहस्तप्रमाणः प्रासादः कारितोः गोपगिरौ, अष्टादशभार-
प्रमाणं श्रीवर्धमानविम्बं तत्र निवेशयांवभूव, प्रतिष्ठां विभावयांचक्रे । तत्र चैत्ये मूलम-
ण्डपः सपादलक्षसौवर्णटङ्ककैर्निष्पन्नः इति वृद्धाः प्राहुः । आमः कुञ्जरारूढः सर्वद्व्या
चैत्यवन्दनाय याति, मिथ्यादृशां दृशौ सैन्धवेन पूर्यते, सम्यग्दृशाममृतेनैव । एवं प्रभाव-
वान् प्रातर्नृपोऽमूल्यमनर्थं सिंहासनं सूरये निवेशापयति । तद् दृष्ट्वा विप्रैः कुधा ज्वलद्भिः
भूपो विज्ञप्तः—देव ! श्वेताम्बरा अमी शूद्राः, एभ्यः सिंहासनं किम् ? अधस्तात् परं हसीयो
भवतु । मुहुर्मुहुस्तैरित्थं विज्ञप्त्या कदर्थ्यमानः पार्थिवो मूलसिंहासनं कोशगं कारयित्वाऽ-
न्यत् लघ्वारोपयत्, प्रत्यूपे सूरिन्द्रेण दृष्ट्वा रुष्टेनैव राज्ञोऽग्रे पठितम्—

“मर्दय मानमतङ्गजदर्पं, विनयशरीरविनाशनसर्पम् ।

क्षीणो दर्पाद् दशवदनोऽपि, यस्य न तुल्यो भुवने कोऽपि ॥ १ ॥”

इदं श्रुत्वा राज्ञा ह्रीणेन सदा भूयो मूलसिंहासनमनुज्ञातम् । अपराधः क्षामितः ॥

एकदा सपादकोटी हेम्नो दत्ता गुरुभ्यः । तैर्निरीहैः सा जीर्णोद्धारं ऋद्धियुक्तश्रावकपार्श्वे
व्ययिता ॥

अन्यदा शुद्धान्ते प्रम्लानवदनां वल्लभां दृष्ट्वा प्रभोः पुरो गाथार्धं राजा प्राह—

“अर्जवि सा परितप्पइ, कमलमुद्दी अप्पणो पमाएणं ।”

“सुत्तविउद्धेण तए, जीसे पच्छाड्यं अंगं ॥ १ ॥”—आर्या

उत्तरार्धेन प्रभुणा प्रत्युत्तरं दत्तम् । राजा आत्मसंवादात् चमत्कृतः ॥

अन्यदा प्रियां पदे पदे मन्दं सञ्चरन्तीं दृष्ट्वा गाथार्धं राजा जगाद—

“बाला चंक्रमंती, पए पए कीस कुणइ मुहभंगं ? ।”

“नूणं रमणपएसे, मेहलिया छिवइ नहपंती ॥ १ ॥”—आर्या

एतदूर्ध्वं समस्यया पूरितं गुरुणा । इदं श्रुत्वा राजा मुखं निश्वासाहतदर्पणसमं दधे
अमी मदन्तःपुरे कृतविप्लवा इति धिया, तच्चाचार्यैः क्षणार्धेनावगतम्, चिन्तितं च—अहो !
विधागुणोऽपि दोषतां गतः—

“जलधेरपि कल्लोला-श्चापलानि कपेरपि ।

शक्यन्ते यत्नतो रोद्धुं, न पुनः प्रभुचेतसः ॥ १ ॥”—अनु०

रात्रौ सूरिः सङ्गमनापृच्छय राजद्वारकपाटसम्पुटतटे काव्यमेकं लिखित्वा पुराद्
बहिर्ययौ । तद्यथा—

१ अद्यापि सा परितपति, कमलमुद्दी आत्मनः प्रसादेन ।

सुसविबुद्धेन त्वया, यस्याः प्रच्छादितमङ्गम् ॥ १ ॥

२ बाला चक्राम्यन्ती, पदे पदे कुतः कुस्ते मुखभङ्गम् ? ।

नूनं रमणप्रदेशे, मेखलया स्पृश्यते नखपङ्क्तिः ॥ १ ॥

“यामः स्वस्ति तवास्तु रोहणगिरे ! मत्तः स्थितिं प्रच्युता
वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वप्नेऽपि मैवं कृथाः ।
श्रीमंस्ते मणयो वयं यदि भवलब्धप्रतिष्ठास्तदा
ते^१ शृङ्गारपरायणाः क्षितिभुजो मौलां करिष्यन्ति नः ॥ १ ॥—शार्दूल०

रुचिरचरणारक्ताः सक्ताः सदैव हि सद्गतां
परमकवयः काम्याः सौम्या वयं धवलच्छदाः ।
गुणपरिचयोद्धर्षाः सम्यग् गुणातिशयस्पृशः
क्षितिप ! तव भोऽभ्यर्णं तूर्णं सुमानसमाश्रिताः ॥ २ ॥”—हरिणी

दिनैः कतिमयैर्गौडदेशान्तर्विहरन् लक्षणावतीनाम्न्याः पुरो बहिरारामे समवासार्षीत् ।
तत्र पुरे धर्मो नाम राजा । स च गुणज्ञः । तस्य सभायां वाक्पतिनामा कविराजोऽस्ति ।
तेन सूरीणामागमनं लोकादवगतम् । ज्ञापितश्च राजा । राज्ञा प्रवेशमहः कारितः । पूर्वमध्ये
सौधोपान्ते गुरुस्तुङ्गगृहे स्थितः । राजा नित्यं वन्दते । कवयो रञ्जिताश्च । प्रभावना प्रैध-
ते स्म यशश्च कुन्दशुभ्रम् ॥

इतश्च यदा बप्पभट्टिः कृतविहारः प्रातः श्रीआमपार्श्वं नायातः, तदा तेन सर्वत्राव-
लोकितः, न लब्धः । जातो विलक्षित आमः, ‘यामः स्वस्ति तव०’ इत्यादिकाव्यं दृष्टम् ।
वर्णा उपलक्षिताः । ध्रुवं स मां मुक्त्वाऽपगत एवेति निर्णीतम् ॥

अन्यदा बहिर्गतेन राज्ञा महाभुजङ्गमो दृष्टः । तं मुखे धृत्वा वाससाऽऽच्छाद्य सौधं
गतः, कविवृन्दाय समस्यामर्पितवान्—

“शस्त्रं शास्त्रं कृपिर्विद्या, अन्यो यो येन जीवति ।”

पूरिता सर्वैरपि, न तु नृपश्चमच्चकार हृदयाभिप्रायकथनात् । तदा बप्पभट्टिं बाढं स्मृ-
तवान् । सा हृदयसंवादिनी गीस्तत्रैव । अथ पटहमवीवदत् । तत्रेदमज्जघुषत्—यो मम
हृद्गतां समस्यां पूरयति तस्मै सुवर्णटङ्ककलशं ददामि । तदा गोपगिरेर्घृतकारः कश्चिद्
गौडदेशं गतः, स बप्पभट्टिसूरीणामग्रे तत्समस्यापादद्वयं कथितवान् । सूरीणा पश्चिमाधं
पेठे—

“सुगृहीतं च कर्तव्यं, कृष्णसर्पमुखं यथा ॥ १ ॥”—अनु०

स हि भगवान् षड्विकृतित्यागी सिद्धसारस्वतो गगनगमनशक्त्या विविधतीर्थवन्दन-
शक्तियुक्तः तस्य कियदेतत् ? । स द्यूतकारस्तस्य पादद्वयं गोपगिरौ श्रीआमाय निवेदित-

१ ‘भाम !’ इत्यपि पाठः । २ ‘के’ इति पाठान्तरम् ।

३ अस्य पद्यस्येदं स्थानं न समीचीनं, काव्यमेकं लिखित्वेत्युल्लेखात्, अस्य प्रस्तावस्तु धर्मनृपदेशनासमय इति
प्रभावकचरित्रात् (पृ० १३९) प्रतिभाति ।

४ ‘सुमानससंमिताः’ इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० १३९) ।

वान् । राजा दध्यौ-अहो ! सुघटितत्वमर्थस्य । तं पप्रच्छ-केन केयं पूरिता समस्या ? ।
द्यूतकृदाह-लक्षणावत्यां बप्पभट्टिसूरिणा ज्ञानभूरिणा प्रापूरि । तस्योचितं दानं चक्रे ॥

अन्यदा राजा नगर्या बहिर्निर्ययौ । न्यग्रोधद्रुमाधः पान्थं मृतं ददर्श, शाखायां लम्ब-
मानं करपत्रमेकं विपुषां व्यूहं स्रवन्तं गाथार्थं च विशिष्टे ग्राणि लिखितं खटिन्याऽ-
पश्यत्—

“तइया मह निगमणे, पियाइ थोरंसुएहिं जं रुन्नं ।”

तदपि समस्यापादद्वयं राज्ञा कविभ्यः कथितं, (किन्तु) न केनापि सुष्ठु प्रपूरितम् ।
राजा चिन्तयति स्म—

“वेद्यानामिव विद्यानां, मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् ? ।

हृदयग्राहिणस्तासां, द्वित्राः सन्ति न सन्ति वा ॥ १ ॥”—अनु०

हृदयग्राही स एव मम मित्रं सूरिवरः, स एव दारोदरिको नृपेण उपसूरि प्रैषि । सूरिणा
अक्षिनिमिषमात्रेण पूरिता समस्या—

“करपत्तयविंदू इय, निवडणेण तं अज्ज संभरियं ॥ १ ॥”

तत् पुनर्घूतकारात् श्रुत्वा राज्ञा दृढोत्कण्ठितेन सूरेराह्वानाय वाग्मिनः सचिवाः
प्रहिताः । उपालम्भसहिता विज्ञप्तिश्च ददे । प्राप्तास्ते तत्र । दृष्टास्तैस्तत्र सूरयः, उपलक्ष्य
वन्दिताः, राजविज्ञप्तिर्दत्ता । तत्र लिखितं वाचितं गुरुभिः—

“न गङ्गां गाङ्गेयं सुयुवतिकपोलस्थलगतं

न वा शुक्तिं मुक्तामणिरुरसिजस्यात्र रसिकः ।

न कोटीरारूढः स्मरति च सवित्रीं मणिचय—

स्ततो मन्ये विश्वं स्वमुखनिरतं स्नेहविरतम् ॥ १ ॥”—शिखरिणी

“छायाकारणि सिरि धरिय अज्जवि भूमि पडंति ।

पत्तं इह पत्तत्तण तरुवर ! काइं करंति ॥ २ ॥”

सचिवा अप्यूचुः-स्वामिन् ! आमराजा निर्व्याजप्रीतिर्विज्ञपयति-समागम्यतां शीघ्रम् ।
अयं देशो वसन्तवतंसितोद्यानलीलां लम्बनीयः, भगवद्वाग्रसलुब्धानामस्माकं इतरकवि-
वाग् न रोचते । (यतः)

१ तदा मम निर्गमने, प्रियया स्थूराश्रुमिर्यद् रुदितम् ।

२ करपत्रकविन्दूनामिति, निपतनेन तदद्य संस्मृतम् ॥ १ ॥

३ ‘जाखादरसिकः’ इति पाठान्तरं प्रभावकचरित्रे (पृ० १४१) ।

४ ‘रारूढं स्मरति च सवित्रीं च सुमुखं’ इति प्रभावक-चरित्र-पाठः ।

५ छायाकारणात् शिरसि धृतानि अद्यापि भूमौ पतन्ति ।

प्राप्तमिह पत्रत्वं तरुवर ! किमु करोषि ? ॥

६ ‘पत्तह एडु पत्तत्तणं, वरतरु ! काइं’ इति पाठः उपदेश-रत्नाकरे (५७ पत्राङ्के) ।

“कथासु ये लब्धरसाः कवीनां
ते नानुरज्यन्ति कथान्तरेषु ।
न ग्रन्थिपर्णप्रणयाश्चरन्ति
कस्तूरिकागन्धमृगास्तृणेषु ॥ १ ॥”—उपजातिः

तदाकर्ण्य स्नेहं दधौ, सूरिभिः सचिवाश्चोचिरे—श्रीआमो नृप उत्तमप्रज्ञ एवं
भाषणीयः—

“अस्माभिर्यदि वः कार्यं, तदा धर्मस्य भूपतेः ।
सभायां छन्नमागम्य, स्वयमापृच्छयतां द्रुतम् ॥ १ ॥”—अनु०

अस्माकमिति हि प्रतिज्ञाऽस्ति धर्मेण राज्ञा सह-स्वयमामः समेत्य त्वत्समक्षं यदा-
ऽस्मानाकारयति किल तदा तत्र यामः, नान्यथेति; प्रतिज्ञालोपश्च नोचितः सत्यवादिनां
प्रतिष्ठावताम् । ततो मन्त्रिण उपकन्यकुब्जेशमाजग्मुः । सूरिणा यदुक्तमुक्तम्, लेखश्चा-
दर्शि । तत्र लिखितं यथा—

“विन्ध्येण विणावि गया, नरिंदभवणेषु हुंति गारविया ।
विंज्ञो न होइ वंज्ञो, गएहि बहुएहिवि गएहिं ॥ १ ॥—आर्या
माणससरह सुहाइं, जइवि न लब्धंति रायहंसेहिं ।
तहवि न तस्स तेण विणा, तीरुच्छंगा न सोहंति ॥ २ ॥—,
परिसेसियहंसउलं—पि माणसं माणसं न सन्देहो ।
अन्नत्थवि जत्थ गया, हंसा विवया न भन्नंति ॥ ३ ॥—,
हंसा जहिं गया तहिं, गया महिमण्डणा हवंति ।
छेहउ ताह महासर—ह जे हंसेहिं मुच्चन्ति ॥ ४ ॥—,
मलयउ सचंदणुच्चिय, नइमुहहीरंतचंदणदुमोहो ।
पब्भट्टं पि हु मलया—उ चंदणं जाइ महयग्घं ॥ ५ ॥—,,

-
- १ विन्ध्येन विनाऽपि गजा नरेन्द्रभुवनेषु भवन्ति गौरविताः ।
विन्ध्यो न भवति वन्ध्यो गतेषु बहुकेष्वपि गजेषु ॥ १ ॥
मानससरोवरस्य सुखानि यद्यपि न लभ्यन्ते राजहंसैः ।
तथापि न तस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २ ॥
परिशेषितहंसकुलमपि मानसं मानसं न सन्देहः ।
अन्यत्रापि यत्र (कुत्र) गता हंसा विवयसो न भण्यन्ते ॥ ३ ॥
हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।
छेदस्तेषां महासरसां यानि हंसैर्मुच्यन्ते ॥ ४ ॥
मलयः सचन्दन एव नदीमुखद्वियमाणचन्दनद्रुमौघः ।
प्रभट्टमपि च मलयात् चन्दनं प्राप्नोति महाघैताम् ॥ ५ ॥

अग्घायंति महुयरा-ऽविक्कं कमलायराण भयरंदं ।
 कमलायरोवि दिट्ठो, सुओवि किं महुयरविहुणो ? ॥ ६ ॥
 इक्केण कुच्छुहेणं, विणावि रयणायरुच्चिय समुहो ।
 कुच्छुहरयणंपि उरे, जस्स ठियं सुच्चिय महग्घो ॥ ७ ॥^१
 तइ मुक्काणवि तरुवर !, फिट्ठइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
 तुह पुण छाया जइ होई कहवि ता तेहि पत्तेहिं ॥ ८ ॥^२
 जे केवि पहू महिमं-डलम्मि ते उच्छुदेहसारिच्छा ।
 सरसा जडाण मब्भे, विरसा पत्तेसु दीसंति ॥ ९ ॥
 संपैइ पहुणो पहुणो, पहुत्तणं किं चिरंतणपहूणं ? ।
 दोसगुणा गुणदोसा, एहिं कया न हु कया तेहिं ॥ १० ॥^३

एतद् वाचयित्वा सोत्कण्ठं नृपः सारकतिपयपुरुषावृतोऽचालीत्, गोदावरीतीरग्राम-
 मेकमगमत्, तत्र खण्डदेवकुले वासमकार्षीत् । देवकुलाधिष्ठात्री व्यन्तरी सौभाग्यमोहिता
 गङ्गेव भरतं भेजे । प्रभाते करभमारुह्य तां देवीमापृच्छय प्रभुपादान्तं प्राप, गाथार्धं पपाठ—

आघ्रायन्ति मधुकरा अप्येकं कमलाकराणां मकरन्दम् ।
 कमलाकरोऽपि दृष्टः श्रुतोऽपि किं मधुकरविहीनः ? ॥ ६ ॥
 एकेन कौस्तुभेन विनापि रत्नाकर एव समुद्रः ।
 कौस्तुभरत्नमपि उरसि यस्य स्थितं स एव महार्घः ॥ ७ ॥
 त्वया मुक्तानामपि तरुवर ! अश्रयति पत्राणां न पत्रत्वम् ।
 तव पुनश्छाया यदि भवति कथमपि तैः पत्रैः ॥ ८ ॥
 ये केऽपि प्रभवो महीमण्डले ते इक्षुदेहसदृक्षाः ।
 सरसा जटानां (जडानां) मध्ये विरसाः पत्रेषु (पात्रेषु) दृश्यन्ते ॥ ९ ॥
 सम्प्रति प्रभवः प्रभवः प्रभुत्वं किं चिरन्तनप्रभूणाम् ? ।
 दोषगुणा गुणदोषा एभिः कृता नैव कृतास्तैः ॥ १० ॥

१ प्रभावकचरित्रेऽपि इमाः सप्त गाथा दृश्यन्ते, परन्तु तत्राशुद्धत्वाद् बहुधा पाठभिन्नता इति प्रतिभाति; अयं
 तु विशेषो यद् निम्नलिखितां गाथा तत्राधिकाः । तत्रेयं तु प्राथमिका—

गमयमाणसुचंदणु भमहरयणायज सेरि खंडु !
 जडउच्छुयु वप्पभट्टि किउ सत्रुपगाहासंडु ॥
 खंडविणावि अखंड मंडलोच्चेव पुण्णिमाचंदो ।
 हरसिरिगयंपि सोहइ ननेइ विमलं ससिरकंडम् ॥
 जड सम्बच्छअहच्चिय उवरिं सुमणाणि सम्बरुक्खार्ण ।
 दावेविव उंति गुणा यहु पत्तिया पावए कोडिम् ॥
 अनयोगाथयोरेका तु 'तइ मुक्कावि०' इति गाथायाः पुरतः, अन्या तु तदुत्तरतः ।

२ एतस्थाने निम्न-लिखिता गाथा प्रभावकचरित्रे—

इय उज्जुयसीलालं कियाण यायपडियवयण सोहाणा ।
 गुणवंत ह्याण पहुणो पहुणो गुणवंतया दुलुहा ॥

“अञ्जवि सा सुमरिज्जइ को नेहो एगराईए ।”

सूरिहिं प्राह—

“गोलानइतीरे सुन्नदेउलंमि जंसि वासमिओ ॥ १ ॥”

इत्यन्योन्यं गाढमालिलिङ्गतुरुभौ । तत आम आह स्म—

“अद्य मे सफला प्रीति-रद्य मे सफला रतिः ।

अद्य मे सफलं जन्म, अद्य मे सफलं फलम् ॥ १ ॥”

रात्रौ इष्टगोष्ठी ववृते मधुमधुरा । ततः प्रभाते सूरि(णा) धर्माय आमस्य विशिष्टपुरुषा दर्शिताः । एते आमनृपनराः किलास्मानाह्वातुमायाता इति । सूरिभिरुक्तम्—आम ! आगम्य-ताम् । धर्मेण राज्ञा पृष्टं विशिष्टजनपार्श्वे—भो आमप्रधाननराः ! स भवतां स्वामी कीदृग्रूपः ? । तैर्निगदितम्—यादृगयं स्थगीधरस्तादृशोऽस्ति । प्रथमं मातुलिङ्गं करे धृत्वा आम आनीतोऽस्ति । सूरिणा पृष्टम्—भोः स्थगीधर ! तव करे किमेतत् ? । स्थगीधरभूतेन आमे-नोक्तम्—बीजउरा (द्वितीयो राट्) इति । क्षणार्धेन वार्तामध्ये सूरिभिः सूक्तशब्दवारितम्—
“तत्तीसीयलीमेलावा केहा, धणउत्तावली पिउमंदसिणेहा ।

विरहिं माणसु जेमरइ तसु कवण निहोरा कन्नि ए वत्तडी जणु जाणइ दोरा ॥१॥”

इत्यादि गोष्ठ्यां वर्तमानायां स्थगीधर श्रीआमराजश्चिद्रूपको मेलापकान्निःसृत्य पुराद् बहिः स्थाने स्थाने स्थापितैर्वाहनैः कियतीं भुवं प्रत्याक्रामत् तावता (सूरिभिर्धर्मेनृपो गोपगिरिगमनाय पृष्टः, धर्मेण प्रतिज्ञा स्मारिता, सूरिभिः तत्पूर्तिः स्थगीधररूपेणामागम-नेनोक्ता, प्रधानजनः) पृष्टः । तेनोक्तम्—सत्यं सूरिवचः । हस्तौ दर्शितौ, राजा तेन वाक्सं-वादेन प्रीतः, “अञ्जवि सा परितप्पइ” इत्यादि सर्वं सारस्वतविलसितमिति निरचैषीत् । शीघ्रं शीघ्रं गोपालगिरिं गतः, पताकातोरणमञ्चप्रतिमञ्चादिमहास्तत्रासन्, दिवसाः कल्पि अतिक्रान्ताः । ततः श्रीसिद्धसेनसूरयो वार्धकेन पीडिता अनशनं ग्रहीतुकामाः श्रीबप्प-भट्टिसूरीणामाकारणाय गीतार्थयुगलं प्रैषिषुः, तं गुरोर्लेखमदीदृशत् । तत्र लिखितं यथा—

“अध्यापितोऽसि पदवीमधिरोपितोऽसि

तत् किंचनापि कुरु बप्पभट्टे(टे) ! प्रयत्नात् ।

प्रायोपवेशनरथे विनिवेश्य येन

संप्रेषयस्यमरधाम नितान्तमस्मान् ॥ १ ॥”—वसन्त०

तद् दृष्ट्वा आमभूपतिमापृच्छय मोढेरकं पुरं ब्रह्मशान्तिस्थापितवीरजिनमहोत्स-
वाढ्यं प्रापुः, ते गुरून् ववन्दिरे । गुरवोऽपि तान् वाढमालिङ्ग्य आलापयांबभूवुः—
वत्स ! गाढमुत्कण्ठितमस्माकं हृदयं, मुखकमलकमपि विस्मृतं, राजानुगमनमस्माकं दुःखा-
यासीत्, कारय साधनं, अनृणीभव । ततोऽन्त्याराधनाचतुःशरणगमनदुष्कृतगर्हासुकृ-
तानुमोदिना तीर्थमालावन्दनादिविधिना विधापिता, देवलोकललनानयनत्रिभागपात्रता-
मानञ्चुः । शोक उच्छलितः । ततो बप्पभट्टिः श्रीमद्भोविन्दसूरये श्रीनन्नसूरये च गच्छ-
भारं समर्प्य श्रीआमपार्श्वं समागतः, पूर्ववत् समस्यादिगोष्ठयः स्फुरन्ति ।

एकदा सूरिर्नृपसभायां चिरं पुस्तकाक्षरदत्तदृक् तस्यां । तत्रैका नर्तकी नृत्यन्ती आसीद्
रूपदासीकृताप्सराः । सूरिर्दृग्नीलनिवारणाय तस्याः शुकपिच्छनीलवर्णायां नीलकञ्चु-
लिकायां दृशं निवेशयामास । आमस्तथा दृष्ट्वा मनसि पपाठ—

“सिद्धंततत्तत्पारं—गयाण जोगीण जोगजुत्ताणं ।

जइ ताणंपि मयच्छी, मणंमि ता सच्चिय पमाणं ॥ १ ॥”—आर्या

आमो रात्रौ पुंवेपितां नर्तकीं सूरिवसतौ प्रेपीत् । तया सूरीणां विश्रामणाऽऽरब्धौ ।
करस्पर्शेन ज्ञाता युवतिः । सूरिणाऽभिहिता—का त्वम् ? कस्मादिहागता ? अस्मासु
ब्रह्मव्रतनिविडेषु वराकि ! भवत्याः कोऽवकाशः ? वात्याभिर्न चलति काञ्चनाचलः ।
तयोक्तम्—भवद्भ्यः उपदेष्टुमागता—

“राष्ट्रे सारं वसुधा, वसुधायामपि पुरं पुरे सौधः ।

सौधे तल्पं तल्पे, वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम् ॥ १ ॥”—आर्या

इति । किञ्च—

“प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः ? ।

प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणापि चेतसा ॥ २ ॥”—अनु०

श्रीआमेन प्रेषिताऽहं भवतां प्राणवल्लभा शुश्रूषार्थम् । ततः सूरिशक्रौ वदति स्म—
अस्माकं ज्ञानद्वक्प्राप्तद्रव्याणां नैव व्यामोहाय प्रगल्भसे—

“मलमूत्रादिपात्रेषु, गात्रेषु मृगचक्षुषाम् ।

रतिं करोति को नाम, सुधीर्वर्चोगृहेष्विव ? ॥ १ ॥”—अनु०

साऽपि निर्विकारं सूरिवरं निश्चित्य ध्वनच्चेता प्रातर्नृपतिसमीपं गता । पृच्छते राज्ञे
रात्रीयः सूरिधृत्तान्तः कथितस्तथा । पाषाणघटिता इव तव गुरवः । नवनीतपिण्डमयोऽशेषो
वराको लोकः । यावन्तः कपटप्रपञ्चा हाव-भाव-कटाक्षक्षेप-भुजाक्षेप-चुम्बन-नखदन्तक्षता-
दिविलासास्ते सर्वे आजन्मशिक्षितास्तत्र प्रयुक्ताः, पुनस्तिलनुषत्रिभागमपि मनोऽस्य नाचा-
लीत् । अनुराग-बलात्कार-फूत्कार-भीदर्शन-हत्यादानादिभिर्विभीषिकाभिरपि नाक्षुभत् ।
तदेष मन्ये महावज्रमयो न देवकन्याभिर्न विद्याधरीभिर्मनागङ्गनाभिश्चाल्येत, मानुषीणां

१ सिद्धान्ततत्त्वपारगतानां योगिनां योगयुक्तानाम् ।

यदि तेषामपि मृगाक्षी मनसि ततः सैव प्रमाणम् ॥ १ ॥

“अञ्जवि सा सुमरिज्जइ को नेहो एगराईए ।”

सूरिहिं प्राह—

“गोलानइतीरे सुन्नदेउलंमि जंसि वासमिओ ॥ १ ॥”

इत्यन्योन्यं गाढमालिलिङ्गतुरुभौ । तत आम आह स्म—

“अद्य मे सफला प्रीति-रद्य मे सफला रतिः ।

अद्य मे सफलं जन्म, अद्य मे सफलं फलम् ॥ १ ॥”

रात्रौ इष्टगोष्ठी ववृते मधुमधुरा । ततः प्रभाते सूरि(णा) धर्माय आमस्य विशिष्टपुरुषा दर्शिताः । एते आमनृपनराः किलास्मानाह्वातुमायाता इति । सूरिभिरुक्तम्—आम ! आगम्य-ताम् । धर्मेण राज्ञा पृष्टं विशिष्टजनपार्श्वे—भो आमप्रधाननराः ! स भवतां स्वामी कीदृग्रूपः ? । तैर्निगदितम्—यादृगयं स्थगीधरस्तादृशोऽस्ति । प्रथमं मातुलिङ्गं करे धृत्वा आम आनीतोऽस्ति । सूरिणा पृष्टम्—भोः स्थगीधर ! तव करे किमेतत् ? । स्थगीधरभूतेन आमे-नोक्तम्—बीजउरा (द्वितीयो राट्) इति । क्षणार्धेन वार्तामध्ये सूरिभिः सूक्तमवतारितम्—^३“तत्तीसीयलीमेलावा केहा, धणउत्तावली पिउमंदसिणेहा ।

विरहिं माणसु जे मरइ तसु कवण निहोरा कन्नि ए वत्तडी जणु जाणइ दोरा ॥ १ ॥”^४

इत्यादि गोष्ठ्यां वर्तमानायां स्थगीधर श्रीआमराजश्चिद्रूपको मेलापकान्निःसृत्य पुरादू बहिः स्थाने स्थाने स्थापितैर्वाहनैः कियतीं भुवं प्रत्याक्रामत् तावता (सूरिभिर्धर्मनृपो गोपगिरिगमनाय पृष्टः, धर्मेण प्रतिज्ञा स्मारिता, सूरिभिः तत्पूर्तिः स्थगीधररूपेणामागम-नेनोक्ता, प्रधानजनः) पृष्टः । तेनोक्तम्—सत्यं सूरिवचः । हस्तौ दर्शितौ, राजा तेन वाक्सं-वादेन प्रीतः, “अञ्जवि सा परितप्पइ” इत्यादि सर्वं सारस्वतविलसितमिति निरचैषीत् । शीघ्रं शीघ्रं गोपालगिरिं गतः, पताकातोरणमञ्चप्रतिमञ्चादिमहास्तत्रासन्, दिवसाः कल्पपि अतिक्रान्ताः । ततः श्रीसिद्धसेनसूरयो वार्धकेन पीडिता अनशनं ग्रहीतुकामाः श्रीबप्प-भट्टिसूरीणामाकारणाय गीतार्थयुगलं प्रैषिषुः, तं गुरोर्लेखमदीदृशत् । तत्र लिखितं यथा—

“अध्यापितोऽसि पदवीमधिरोपितोऽसि

तत् किंचनापि कुरु बप्पभट्टे(टे) ! प्रयत्नात् ।

प्रायोपवेशनरथे विनिवेश्य येन

संप्रेषयस्यमरधाम नितान्तमस्मान् ॥ १ ॥”—वसन्त०

१ अद्यापि सा स्मर्यते कः स्नेह एकरात्र्या ।

२ गोदावरीनदीतीरे शून्यदेवकुले यदसि वासमितः ॥ १ ॥

३ तत्तीसीयलीमेलापकः कीदृशः ? धनपुत्रबलिनोः प्रियमन्दस्नेहयोः ।

विरहे मनुष्यो यो म्रियते तस्य किं निष्क्रयणं ? कर्णे एषा वार्ता जनो जानाति दुर्लभम् ॥ १ ॥

४ ‘तच्छीसी अलामेलावा केहा गण उत्तावली प्रियमंदसिणेहाविरहिहिं ।

माणसु जं मरइ तसु कवण निहोरा कलिपवित्तडी जणु जाणइ दोरा ॥’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (पृ० १४४) ।

५ एतद्वाधाया अर्थानां साष्टकं शतं व्याख्यातं बप्पभट्टिसूरिभिः, परन्तु न च सर्वेऽधुना लभ्यन्ते, अर्थचतुष्टयं तु प्रभावकचरित्रे दृश्यते ।

तद् दृष्ट्वा आमभूपतिमापृच्छय मोढेरकं पुरं ब्रह्मशान्तिस्थापितवीरजिनमहोत्स-
वाढ्यं प्रापुः, ते गुरुन् ववन्दिरे । गुरवोऽपि तान् वाढमालिङ्ग्य आलापयांबभूवुः—
वत्स ! गाढमुत्कण्ठितमस्माकं हृदयं, मुखकमलकमपि विस्मृतं, राजानुगमनमस्माकं दुःखा-
यासीत्, कारय साधनं, अनृणीभव । ततोऽन्त्याराधनाचतुःशरणगमनदुष्कृतगर्हासुकृ-
तानुमोदिना तीर्थमालावन्दनादिविधिना विधापिता, देवलोकललनानयनत्रिभागपात्रता-
मानञ्चुः । शोक उच्छलितः । ततो वप्पभट्टिः श्रीमद्भोविन्दसूरये श्रीनन्नसूरये च गच्छ-
भारं समर्प्य श्रीआमपार्श्वं समागतः, पूर्ववत् समस्यादिगोष्ठयः स्फुरन्ति ।

एकदा सूरिर्नृपसभायां चिरं पुस्तकाक्षरदत्तदृक् तस्थौ । तत्रैका नर्तकी नृत्यन्ती आसीद्
रूपदासीकृताप्सराः । सूरिर्दृग्नीलनिवारणाय तस्याः शुकपिच्छनीलवर्णायां नीलकञ्चु-
लिकायां दृशं निवेशयामास । आमस्तथा दृष्ट्वा मनसि पपाठ—

“सिद्धंततत्तपारं-गयाण जोगीण जोगजुत्ताणं ।

जइ ताणंपि मयच्छी, मणंमि ता सच्चिय पमाणं ॥ १ ॥”—आर्या

आमो रात्रौ पुंवेपितां नर्तकीं सूरिवसंतौ प्रेपीत् । तया सूरीणां विश्रामणाऽऽरब्धौ ।
करस्पर्शेन ज्ञाता युवतिः । सूरिणाऽभिहिता-का त्वम् ? कस्मादिहागता ? अस्मासु
ब्रह्मव्रतनिविडेषु वराकि ! भवत्याः कोऽवकाशः ? वाल्याभिर्न चलति काञ्चनाचलः ।
तयोक्तम्-भवद्भ्यः उपदेष्टुमागता—

“राष्ट्रे सारं वसुधा, वसुधायामपि पुरं पुरे सौधः ।

सौधे तल्पं तल्पे, वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम् ॥ १ ॥”—आर्या

इति । किञ्च—

“प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः ? ।

प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणापि चेतसा ॥ २ ॥”—अनु०

श्रीआमेन प्रेषिताऽहं भवतां प्राणवल्लभा शुश्रूपार्थम् । ततः सूरिशक्रौ वदति स्म—
अस्माकं ज्ञानद्वक्प्राप्तद्रव्याणां नैव व्यामोहाय प्रगल्भसे—

“मलमूत्रादिपात्रेषु, गात्रेषु मृगचक्षुषाम् ।

रतिं करोति को नाम, सुधीर्वर्चोगृहेष्विव ? ॥ १ ॥”—अनु०

साऽपि निर्विकारं सूरिवरं निश्चित्य ध्वनच्चेता प्रातर्नृपतिसमीपं गता । पृच्छते राज्ञे
रात्रीयः सूरिषूत्तान्तः कथितस्तया । पाषाणघटिता इव तव गुरवः । नवनीतपिण्डमयोऽशेषो
वराको लोकः । यावन्तः कपटप्रपञ्चा हाव-भाव-कटाक्षक्षेप-भुजाक्षेप-चुम्बन-नखदन्तक्षता-
दिविलासास्ते सर्वे आजन्मशिक्षितास्तत्र प्रयुक्ताः, पुनस्तिलतुषत्रिभागमपि मनोऽस्य नाचा-
लीत् । अनुराग-बलात्कार-फूत्कार-भीदर्शन-हत्यादानादिभिर्विभीषिकाभिरपि नाक्षुभत् ।
तदेष मन्ये महावज्रमयो न देवकन्याभिर्न विद्याधरीभिर्मनागङ्गनाभिश्चाल्येत, मानुषीणां

तु का कथा ? । अस्मिन् सूरौ धर्मस्थैर्ययुते नृवो विस्मयानन्दाभ्यां कदम्बमुकुलस्थूलरोमाञ्च-
कञ्जुकितगात्रः संवृत्तः । दध्यौ च गुरुं ध्याने प्रत्यक्षं कृत्वा—

“न्युञ्जने यामि वाक्यानां, दृशोर्याम्यवतारणम् ।

बलिक्रियेह सौहार्दं, हृदय हृदयाय ते ॥ १ ॥”—अनु०

प्रातर्गुरवः समाजग्मुः । राजा ह्रीणो न वदति किञ्चित् । सूरिभिर्वर्णितम्-राजन् !
मा लज्जिष्ठाः, महर्षीणां दूषणभूषणान्वेषणं राज्ञा कार्यम्, न दोषः । राज्ञोक्तम्-अलमतीत-
वृत्तान्तचर्यया । एतदहमुत्तम्भितभुजो ब्रुवे युष्मान् ब्रह्मधनान् समवलोक्य—

“धन्यास्त एव धवलायतलोचनानां

तारुण्यदर्पघनपीनपयोधराणाम् ।

क्षामोदरोपरि लसन्निवलीलतानां

दृष्ट्वाऽऽकृतिं विकृतिमेति मनो न येषाम् ॥ १ ॥”—वसन्त०

इत्युक्त्वा दण्डप्रणामेन प्रणनाम आमः ॥

अन्येद्युः राजा राजपथेन सञ्चरमाणो हालिकप्रियां एरण्डवृहत्पत्रसंवृत्तस्तनविस्तरां
एरण्डपत्राणि विचिन्वतीं गृहपार्श्वान्त्यभागे दृष्ट्वा गाथार्धं योजितवान्—

“तैद्वि वरनिर्गयदलो एरण्डो सोहृद् व तरुगणान् ।”

तत् सूरीणां पुरः समस्यात्वेन समर्थितवान् । सूरय ऊचुः—

“इत्थं घरे हलियवह इहृदमित्तत्थणी वसइ ।”

राजा विस्मितः—अहो सारं सारस्वतम् ॥

अन्यदा सायं प्रोषितभर्तृकां वासभवनं यान्तीं वक्रग्रीवां दीपकरां ददर्श । गाथार्धं प्रोचे—

“दिट्ठा वंकग्रीवा अदीवउपहियजायाए ।”

सूर्यग्रे पपाठ । सूरिर्गाथापूर्वार्धमुवाच—

“पिर्यसंभरणपलुटुअंसुधारानिवायभीयाए ॥ १ ॥”

इति । सूरिभूपौ सुखेन कालं गमयतां धर्मपरौ ॥

अन्यदा धर्मनृपेण प्रहितः आमनृपस्य पार्श्वे दूत एत्यावोचत्—राजन् ! तव विचक्ष-
णतया धर्मनृपः संतुष्टः, पुनः स आह—भवद्भिर्वयं छलिताः, यतो भवद्भ्यो गृहमागतेभ्यो
नास्माभिर्महानल्पोऽपि सत्कारः कृतः । अधुना शृणुत-अस्मद्राज्ये वर्धनकुञ्जरो नाम
महावादी बौद्धदर्शनो विदेशादागतस्तेन सह संवादं जिघृक्षुः यः कोऽपि वो राज्ये

१ ‘वाक्याय दृग्भ्यां याम्यवतारणे’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (पृ० १५२) ।

२ ‘बलिविधीये सौहार्दहृदयाय हृदयाय च’ इति पाठान्तरं प्रभावक-चरित्रे (पृ० १५२) ।

३ तदापि वरनिर्गतदल एरण्डः शोभते एव तरुगणेषु ।

४ अत्र (पश्चात्) गृहे हालिकवधूः एतावन्मात्रस्तना वसति ।

५ इष्टावक्रग्रीवा.....

६ प्रियस्मरणप्रलुठिताशुधारानिपातभीत्या ।

वादी भवति स आनीयताम् । अस्माकं भवद्भिः सह चिरं वैरम् । यः कोऽपि वादी जयी भविष्यति तत्प्रभुरपरस्य राज्यं ग्रहीष्यति । मम वादिना यदा जितं तदा त्वदीयं राज्यं मया ग्राह्यम् । यदि तव वादिना जितं तदा मदीयं राज्यं त्वया ग्राह्यम् । अयं पणः वाग्युद्धमेवास्तु, किं मानवकदर्थनेन ? । आमेनोक्तम्—दूत ! त्वया यदुक्तं तद् धर्मेण कथापितं अथवा स्वतुण्डकण्डनिमात्रेणोक्तम् ? । यदि मे तव प्रभुः सप्ताङ्गं राज्यं वादे जिते समर्पयिष्यति इदं सत्यं तदा वयं वादिनमामन्त्र्यागच्छामः । दूतेनोक्तम्—कारणवशात् युधिष्ठिरेणापि द्रोणपर्वण्यसत्यं भाषितम् । मत्प्रभुस्तु कारणेऽपि न मिथ्या भाषते । आमेन दूतः प्रैषि, उक्तदिनोपरि बप्पभट्टिं गृहीत्वा अर्धपथे उक्तस्थाने अगमत् । धर्मभूपतिरपि वर्धनकृञ्जरं वादीन्द्रमादाय तत्राजगाम । परमारवंशनरेन्द्रमहाकविवाक्पतिनामानं स्वसेवकं महादाय समानिन्ये । उचितप्रदेशे आवासान् दापयामास । ततो वादिप्रतिवादिनां पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेण वादमारेभाते । सभ्याः कौतुकाक्षिप्ताः पश्यन्ति । द्वावप्यसामान्यप्रतिभां ज्ञां च । वादे षण्मासा गताः । द्वयोर्मध्ये कोऽपि न हारयति, कोऽपि न जयते । आमेन सूरयः प्रोक्ताः—सर्वाङ्गराजकार्याणां प्रत्यूहः स्यात् (तस्मात्) निर्जीयतामस्मां शीघ्रम् । सूरिणा भणितम्—प्रभाते निग्रहीष्यामि, मा स्म वो भ्रान्तिरभूत् । रात्रौ सूरिश्वरेण मन्त्रशक्त्या मण्डले हारार्धहारमणिकुण्डलमण्डिताङ्गी दीप्ताङ्गरागवसना दिव्यकुसुमपरिमललुलितभवनोदरा भगवती भारती साक्षादागता चतुर्दशभिः काव्यैः साद्यस्कंदिव्यैः स्तुता । देव्या उक्तम्—वत्स ! केन कारणेन स्मृता ? । सूरिवरेण भणितम्—षण्मासा वादे लग्नाः, तथा कुरु यथा वादे निरुत्तरीभवति । वाग्देव्या गदितम्—वत्स ! अहं अनेन प्राक् सप्तभवानाराधिता, मयाऽत्र भवेऽस्मै अक्षयवचना गुटिका दत्ता । तत्प्रभावाच्चक्रिनिधिधनमिव नास्य वचो ज्ञायते । सूरिणोक्तम्—त्वं देवि ! जैनशासनविरोधिनी येन मे जयश्रियं न दत्से ? । भारत्यूचे—वत्स ! जयोपायं ब्रुवे, त्वया प्रातर्वादारम्भे सर्वे वदनशौचं कारणीयाः पार्षद्याः, गण्डूपं कुर्वतस्तस्य वदनाच्च गुटिका ममेच्छया पतिष्यति, तदा त्वया जेष्यति(ते), एकं तु याचे—मे स्तुतेः चतुर्दशं काव्यं कस्याप्यग्रे न प्रकाश्यम्, तत्पठने हि मया ध्रुवं प्रत्यक्षया भाव्यम्, कियतां प्रत्यक्षा भवामि ? क्लेशेनालम् । एवमुक्त्वा देवी विद्युज्झाङ्गारलीलया तिरोदधे । सूरिभिर्निशि परमाप्तः शिष्य एको वाक्पतिराजसमीपे प्रतिहित्योदितम्, यथा सूरयो वदन्ति—त्वं राजन् ! विद्यानिधिः, अस्माकं लक्षणावतीपुरीपरिचितचरः, तदाऽवादीः—भगवन् ! निरीहा भवन्तः, कां भवद्भक्तिं दर्शयामि ? । तदा वयं अवोचामः—अवमरे कामपि भक्तिं कारयिष्यामः । भवद्भिर्भणितं तथाऽस्तु । इदानीं सोऽवसरोऽत्र समायातः । वाक्पतिना सूरिशिष्यः (भणितः)—किं सूरयः समादिशन्ति मे ? आदिष्टं करवं ध्रुवम् । शिष्यो न्यवेदयत्—राजन् ! गुरवः समादिशन्ति—प्रातः धर्माभयोः सदःस्थयोः सतोस्त्वया वाच्यं यथा वदनशौचं विना भारती न प्रसीदति, तस्माद् वादिप्रतिवादिसभ्यसभ्येशाः सर्वे शौचं कुर्वन्तु, एतावति कृते

भवतां नः सर्वस्नेहः कृत एव । वाक्पतिना तदङ्गीकृतम् । शिष्येणोपगुरुं गत्वा तत् सत्प्र-
तिज्ञातं कथितम् । तुष्टा गुरवः । प्रत्यूषं उदयति भगवति गभस्तिमालिनि लाक्षालिप्त इव
प्राचीमुखे राजानां सभायामगाताम् । वाक्पतिना सर्वे वदनशौचं कारिताः, बौद्धवादी-
न्द्रोऽपि, तस्य वदनकमलाद् विगलिता गुटिका पतद्ब्रहे, बप्पभट्टिशिष्यैः पतद्ब्रह्मो जनैः
दूरे कारितः । गुटिका सूरीन्द्रसात् जाता । बौद्धो गुटिकाहीनः सूरिणा पार्थेन कर्ण इव
दिव्यशक्तिमुक्तो निःशङ्कं वाक्पृषक्तैर्हतोः निरुत्तरीकृतो राहुग्रस्तश्चन्द्र इव हिमानीविलुप्त-
रुषण्ड इव भृशं नैस्तेजसं भेजे । तदा श्रीबप्पभट्टेर्निर्विवादं वादिकुञ्जरकेसरीति विरुदं
स्वैः परैश्च दत्तम् । धर्मेण सप्ताङ्गं राज्यं आमाय दत्तम् । लाहीदं, धर्माद्धि राज्यं लभते, का
चर्चा ? आमेन गृहीतं, तदा सूरिणा आमः प्रोक्तः—राजन् ! पुना राज्यं धर्माय देहि ।
महीदानमिदं शोभते च ते । राजस्थापनाचार्याश्च यूयम् । पारम्पर्येण श्रीरामेण वनस्थे-
नापि सुग्रीवविभीषणौ राजीकृतौ । त्वमप्येदं युगीननृपेषु तत्तुल्यः । एतद्वचनसमकालमे-
आमेन गाम्भीर्यौदार्यधाम्ना धर्माय तद्राज्यं प्रत्यर्पि, स परिधापितः । मत्ता ये दन्तिनस्ते
शतं, तुङ्गास्तुरङ्गाः सहस्रं सद्रथा (स्रवाः) रथाः शतं वादित्राणि इति प्रादायि । ततः स्वं
स्वं स्थानं गताः सर्वे । सूरिभूपौ यशोधवलितसप्तभुवनौ गोपगिरौ महावीरमवन्दिषाताम् ;
तदा सूरिकृतं वीरस्तवनम्—“शान्तो वेषः शमसुखफली”त्यादिकाव्यैकदेशमयं, अद्यापि
सङ्गे पठ्यते । सङ्गेन प्रभुर्वचन्दे तुष्टुवे च—

“रवेरेवोदयः श्लाघ्यः, कोऽन्येषामुदयग्रहः ? ।

न तमांसि न तेजांसि, यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥”

अन्यदा स्वपरसमयसूक्तैः प्रबोध्य राजा प्रभुभिर्मद्यमांसादिसप्तव्यसननियमं ग्राहितः,
सम्यक्तवमूलैकादशव्रतनिरतश्च श्रावकः कृतः । द्वादशं व्रतं चातिथिसंविभागरूपं प्रथमचर-
मजिननृपाणां निषिद्धं सिद्धान्ते ॥

एकदा लक्षणावत्यां बौद्धो वर्धनकुञ्जरो धर्मनृपमाह सगद्गदम्—अहं बप्पभट्टिना
जितस्तन्मे न दूषणम् । बप्पभट्टिर्हि भारती नररूपा प्रज्ञामयपिण्डः गीःपुत्रः, तन्न
दुनोति, तत् तु दुनोति यत् तव सभ्येनासौ वाक्पतिराजेन सूरिकृतभेदात् मम मुखशौ-
चोपायेन गुटीं हारयामास । एतावदभिधाय स तारं तारं रुरोद, स निवारितः क्षमापेन
रोदनात् । उक्तं च येन नश्चिरसेवकोऽनेकसमराङ्गणलब्धजयप्रतिष्ठो महाप्रबन्धकविः
पराभवितुं न रोचते । क्षमस्वेदमस्यागः । ततो बौद्धो जोषं स्थितः ॥

इतरेद्युर्यशोधर्मनाम्ना समीपदेशस्थेन बलवता भूपेन लक्षणावतीमेत्य रणे धर्मनृपो व्या-
पादितः, राज्यं जगृहे । वाक्पतिरपि वन्दीकृतः । तेन कारागृहस्थेन गौडवधसंज्ञं प्राकृतं
महाकाव्यं रचयित्वा यशोधर्माय राजेन्द्राय दर्शितम् । तेन गुणविशेषविदा ससत्कारं
वन्दिर्मुक्तः क्षमितश्च (यतः) “विद्वान् सर्वत्र पूज्यते” । ततो वाक्पतिर्बप्पभट्टिसमीपं गतः ।

द्वयोस्तयोर्मैत्री पूर्वमेवासीत्, तदानीं विशेषतोऽवृधत् । तेन वाक्पतिना सह महवि-
जयाख्यं प्राकृतं महाकाव्यं बद्धम्, आमाय दर्शितम् । आमो हैमटङ्ककं लक्ष्मस्मै
व्य(शि)श्रियत् ।

“कियती पञ्चसहस्री, कियती लक्षा च कोटिरपि कियती ? ।

औदार्योन्नतमनसां, रत्नवती वसुमती कियती ? ॥ १ ॥”—आर्या

अपरेद्युः प्रभुः श्रीआमेन पृष्टः—भगवन् ! यूयं विद्यया तपसा च लोके लब्धपरमलेखाः,
किमन्योऽपि कोऽपि क्वाप्यास्ते यो भवतस्तुलालेशमवाप्नोति ? । बप्पभट्टिरभाणीत्—अव-
निपते ! मम गुरुबान्धवौ गोविन्दाचार्यनन्नसूरी सर्वैर्गुणैर्मदधिकौ गुर्जरधरायां, (श्रुत्वा
राजा तत्र सूरिपार्श्वे गतः प्रच्छन्नः, सूरिश्च प्रसंगागतान्) कामाक्तान् रागवादान् पल्लव-
यन्नासीत् । राज्ञा श्रुतं तत् सर्वं, अरुचिरुत्पन्ना । अहो ! वयं कामिनोऽपि नैतान्
भावान् विद्मः, अयं तु वेत्ति सम्यक्, तस्मादवश्यं नित्यं योषित्सङ्गी, किमस्य प्रणामेन ? ।
अकृतनतिरेव उत्थाय राजा गोपगिरिमगात् । चिराद् दृष्टः क्षमाप इति रणरणकाक्रान्त-
स्वान्ता गुरवो वन्दापयितुमैयरुः । राजा निरादरो न वन्दते तथा । एवं कतिपयानि
दिनानि गतानि । एकदा गुरुभिः पप्रच्छे—राजन् ! यथा पुराऽभूस्त्वं तथेदानीं भक्तो
नासि, किमस्माकं दोषः कोऽपि ? । राजा स्माह—सूरिवर ! भवादृशा अपि कुपात्रश्लाघां
कुर्वते, किमुच्यते ? । सूरिरुचे—कथम् ? आमः प्राह—यौ भवद्भिः स्वौ गुरुबान्धवौ स्तुतौ
तत्र गत्वा एको नन्नसूरिनामा दृष्टः शृङ्गारकथाव्याख्यानलम्पटस्तपोहीनो लोहतरण्डतुल्यो
मज्जयति च भवाब्धौ, तस्मान्न किञ्चिदेतत् । सूरयो मपीमलिनवदनाः स्वां वसतिमगुः ।
तत्रोपविश्य द्वौ साधू मोढेर(क)पुरं प्रहितौ तत्पार्श्वे, तत्र कथापितम्—आमः अकृत-
प्रणामो भवत्पार्श्वादागतः, एवमेवं युवां निन्दति, तत् कर्तव्यं येनासौ भवत्स्वन्येष्वपि
श्रवणेष्ववज्ञावान्न जायेत । सर्वं तत्रत्यं ज्ञात्वा तौ द्वावपि गुटिकया वर्णस्वरपरावर्तं कृत्वा
वेषधरौ गोपगिरिमीयतुः । श्रीऋषभध्वजप्रबन्धनाटकं नवं बबन्धतुः । नटान् शिक्षया-
मासतुः । आमराजं अवसरं ययाचतुः । राज्ञा अवसरो दत्तः । मिलिताः सामाजिकाः
तत्र तद्रसभावज्ञाः । ताभ्यां तन्नाटकं दर्शयितुमारेभे । भरतबाहुबलिसमरावसरोऽभि-
धीयते, तदा व्यूहरचनाशस्त्रड(ङ्ग?)लङ्कारवीरवर्णनाभट्टकोलाहलाश्वोत्थापनझलरिङ्गण-
त्कारादि ताभ्यां वर्णितुमारब्धं धारारूढश्च रसोऽवातारीत्, अत्रान्तरे नन्नसूरिगोविन्दा-
चार्यौ स्वरूपमुद्रे प्रकाश्य आहतुः—राजन् ! भट्टा भट्टाः ! शृणुत कथायुद्धमिदं, न तु
साक्षात्, अलं सम्भ्रमेण, इत्युक्त्वा लज्जिता विस्मिताश्च ते राजाद्याः संवृत्याकारमस्थुः ।

१ ‘मद्रमहीविज०’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (पृ० १६१) ।

२ तस्य वर्णनं प्रभावक-चरित्रे (पृ० १६२)—

“तद्यानैकमनीभूय, चकर्ष क्षुरिकां निजाम् ।

मारिमारीति शब्देन, नदन् सिंह इव कुधा ॥ १ ॥”

तदा गोविन्दाचार्यनन्नसूरिभ्यां भूयोऽप्यभाणि-किल शृङ्गारानुभविनो वयं इति तं सम्यक् व्याख्यातुं विद्मः, किं समराजिरमपि भवद्वत् प्रविष्टाः स्मः? कुरङ्गा इव शब्दे दृष्टेऽपि विभिन्नाः, आबाल्याद् गृहीतव्रताः परे भीरवः स्मः, परं भारतीप्रभाववचनशक्त्या रसान् सर्वान् जीवद्गुणानिव दर्शयामः। मोढेरके ये ते वात्स्यायनभावव्याख्याता(र): ते वयं नन्नसूरयः, इमे च गोविन्दाचार्याः, भवतां तदा मृषा विकल्पः समजनि। राजा सद्यो ललजे, तौ सूरौ क्षमयामास, आनर्चं बप्पभट्टिं च। तौ कतिचिद् दिनानि उपराजं स्थित्वा बप्पभट्टयनुज्ञया पुनर्मोढेरकपुरमगाताम्। गतः समयः कियानपि ॥

अन्यदा गाथकवृन्दमागतं तन्मध्ये बालिकैका सतालं नीलोत्पललोचना मृगाङ्गमुखी किन्नरस्वरा विदुषी गायति। तां दृष्ट्वा मदनशरजर्ज(रः स्म)रोत्कटज्वरो गलितविवेको गत-प्रायशौचधर्माभिनिवेशः कान्यकुब्जेशः पद्यद्वयं प्रभुप्रत्यक्षमपाठीत्—

“वक्त्रं पूर्णशशी सुधाऽधरलता दन्ता मणिश्रेणयः

कान्तिः श्रीर्गमनं गजः परिमलस्ते पारिजातद्रुमाः।

वाणी कामदुघा कटाक्षलहरी सा कालकूटच्छटा

तत् किं चन्द्रमुखि ! त्वदर्थममरैरामन्थि दुग्धाम्बुधिः ? ॥१॥—शार्दूल०

जन्मस्थानं न खलु विमलं वर्णनीयो न वर्णो

दूरे शोभा वपुषि निहिता पङ्कशङ्कां तनोति।

विश्वप्रार्थ्यः सकलसुरभिद्रव्यगर्वापहारी

नो जानीमः परिमलगुणो वैस्तुकस्तूरिकायाः ॥ २ ॥”—मन्दाक्रान्ता

सूरिभिश्चिन्तितम्—अहो ! महतामपि कीदृग् मतिविपर्यासः—

“भस्त्रा काचन भूरिरन्ध्रविगलत्तत्तन्मलक्लेदिनी

सा संस्कारशतैः क्षणार्धमधुरां बाह्यामुपैति द्युतिम्।

अन्तस्तत्त्वरसोर्मिधौतमतयोऽप्येतां तु कान्ताधियाऽऽ-

श्लिष्यन्ति स्तवने नमन्ति चतुराः कस्यात्र पूत्कुर्महे ? ॥ १ ॥”—शार्दूल०

उत्थिता च सभा। त्रिभिर्दिनैर्भूपेन पुर्या बहिः सौधं कारितं मातङ्गीसहितोऽत्र इति धिया। तदवगतं बप्पभट्टिसूरिभिः। ध्यानप्रत्यक्षं हि तेषां जगद्भूतम्। ततोऽसौ कुर्मणा नरकं मा यासीदिति कृपया तैर्निष्पद्यमाने सौधे भारपट्टे निशि खटिकया बोधि-दानि पद्यानि लिखितानि। यथा—

१ 'तत् कालकूटं विषं' इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (पृ० १६४)।

२ 'दुग्धोदधिः' इति प्रभावक-चरित्र-पाठः।

३ 'कस्तु कस्तू' इति पाठ उपदेश-रत्नाकरे (पृ० ५७)।

४ 'स्तुवते' इति उपदेश-रत्नाकर-पाठः।

“शौचं(शैल्यं) नाम गुणस्तवैव तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता
 किं ब्रूमः शुचितां भवन्त्य(न्ति)शुचयः सङ्गेन यस्यापरे ।
 किञ्चातः परमुच्यते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां
 त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ? ॥ १ ॥—शार्दूल०
 सद्गुत्तसद्गुणमहाधर्ममहार्हकान्त !
 कान्ताघन तनतरोऽस्ति चारुमूर्ते ! ।
 आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभग्न !
 हा हार ! हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ २ ॥—वसन्ततिलका
 मीयंगीसत्तमणसस्स मेयणी तहय भुज्जमाणस्स ।
 आभिडइ तुज्ज नायावलोक ! य को भट्ठधम्मस्स ? ॥ ३ ॥—आर्या
 उप्पहजायाइ असोहई य फलपुप्फपत्तरहियाए ।
 बोरीइ पयं दितो भो भो पामर ! हसिज्जहसे ॥ ४ ॥
 जीयं जलबिन्दुसमं, संपत्तीओ तरंगलोलाओ ।
 सुमिणयसमं च पिम्मं, जं जाणह तं करिज्जासु ॥ ५ ॥
 लज्जिज्जइ जेण जणे, मयलिज्जइ नियकुलक्कमो जेण ।
 कण्ठिणपि जीवे, न हु तं कारिंति सप्पुरिसा ॥ ६ ॥”^१

आतरभूनि पद्यानि स्वयं आमो ददर्श, वर्णान् कवित्वगतिं चोपलक्षयामास । अहो !
 गुरूणां मयि कृपा । अहो मम पापाभिमुखतेति ललज्ज, दध्यौ च सांकल्पिकं मद(ह)ज्जनं-
 गमीसंगमास्पदं पापं मयाऽऽचरितम् । भारितोऽहं, कं यामि ? करोमि किं ? कथं गुरोर्मुखं
 दर्शयामि ? किं किं तपः समाचरामि ? किं तीर्थं सेवे ? ऊर्ध्वमुखं गृहीत्वा गच्छामि, शस्त्रे-

१ ‘शैल्यं’ इति प्रभावक-चरित्रे । २ ‘व्रजन्ति शुचयः’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे, उपदेश-रत्नाकरे
 तु ‘भवन्ति शुचयस्त्वत्सङ्गताऽन्ये यतः’ इति पाठः । ३ ‘किं वाऽतः परमस्ति ते’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे ।
 ४ ‘निषेद्धुं’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे । ५ ‘मूर्तिः’ इति पाठस्तु प्रभावक-चरित्रे ।

६ छाया—

मातङ्गीसक्तमनसो मेदनीं तथा च भुज्जमानस्य ।
 आभ्रयते तव ‘नागावलोक !’ च को भ्रष्टधर्मस्य ? ॥ ३ ॥
 उरपथजाताया अशोभन्त्याश्च फलपुष्परहितायाः ।
 बदर्याः पदं ददानो भो भो पामर ! हसिष्यसे ॥ ४ ॥
 जीवितं जलबिन्दुसमं, सम्पत्तयस्तरङ्गलोलाः ।
 स्वप्नसमं च प्रेम, यत् जानासि तथा कुरु ॥ ५ ॥
 लज्जयते केन जने, मलिनीक्रियते निजकुलक्रमो येन ।
 कण्ठस्थितेऽपि जीवे, न हि तत् कुर्वन्ति सप्पुरुषाः ॥ ६ ॥

७ इदं पद्यपदकं प्रभावक-चरित्रे श्रीबप्पभट्टिप्रबन्धे दृश्यते, परन्तु तत्र तृतीयचतुर्थयोः पद्ययोर्विनिर्माण-
 बाधान्तरभिन्नता च ।

णात्मानं घातयामि । एवं ह्य(टल?)वलायमानोऽनुचरानादिदेश—अग्निं ! तुण्डयत् । प्रगुणित-
स्तैरग्निः । समागताः श्रीवप्पभट्टिसूरयः । मिलितं चातुर्वर्ण्यम्, उक्तं तदधम् । यावत् सहसा
कृशानुं प्रविशत्यामस्तावद् बाहू धृत्वा सूरिभिरुक्तः—राजन् ! शुद्धोऽसि, मा स्म खिद्येथाः ।
त्वया हि संकल्पमात्रेण तत् पापं कृतं न साक्षात्, संकल्पेनाग्निमपि प्रविष्टोऽसि, चिरं धर्मं कुरु ।

“मनसा मानसं कर्म, वचसा वाचिकं तथा ।

कायेन कायिकं कर्म, निस्तरन्ति मनीषिणः ॥ १ ॥”—अनु०

इति वचनात् । विसृष्टोऽग्निः । जीवितो राजा । तुष्टो लोकः । प्रीतः सूरिः ॥

समयान्तरे वाक्पतिराजो मथुरां ययौ । तत्र श्रीपादखिदण्डी जज्ञे, स तल्लोका-
दवगम्य आमः सूरीन् बभाषे—भवद्भिरहमपि श्रावकः कृतः । दिव्या वाणी वः प्रसन्नैव ।
जानामि वः शक्तिं परेषां(रमां?) यदि वाक्पतिमपि आर्हतीं दीक्षां ग्राह्यथाः । आचार्यैः प्र-
तिज्ञा चक्रे—तदा मे विद्या प्रमाणं यदि वाक्पतिं स्वशिष्यं श्वेताम्बरं कुर्वे । वाक्पतिस्तु क्वा-
स्तीत्युच्यताम्, राज्ञोक्तम्—मथुरायां विद्यते । सूरयो मथुरायां गता बहुभिः श्रीआमास-
नरैः सह, वराहमिहिराख्ये प्रासादे ध्यानस्थं वाक्पतिमद्राक्षुः । गत्वा तत्पृष्ठस्थैः सूरिभिः
भूरिस्वरेण आहोर्वाहः पठितुमारेभिरे—

“सन्ध्यां यत् प्रणिपत्य लोकपुरतो बद्धाञ्जलिर्याचसे

धत्से यच्च नदीं विलज्ज ! शिरसा तच्चापि सोढं मया ।

श्रीर्जाताऽम्बुधिमन्थने यदि हरेः कस्माद् विषं भक्षितं ?

मा स्त्रीलम्पट ! मा स्पृशेत्यभिहितो गौर्या हरः पातु वः ॥ १ ॥—शार्दूल०

एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः

पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम् ।

अन्यद् दूरविकृष्टकामदहनक्रोधानलोद्दीपितं

शम्भोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ २ ॥—शार्दूल०

रामो नाम बभूव हुं तदवला सीतेति हुं तां पितु-

र्वाचा पञ्चवटीवने विचरतस्तस्याहरद् रावणः ।

निद्रार्थं जननीकथामिति हरेर्हुंकारिणः शृण्वतः

पूर्वं स्मर्तुं वन्तु कोपकुटिलभ्रूभङ्गुरा दृष्टयः ॥ ३ ॥—शार्दूल०

उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन धृ(कृ)त्वा

कृ(धृ)त्वा चान्येन वासो विगलितकवरीभारमंसे वहन्त्याः ।

सद्यस्तकायकान्तिद्विगुणितसुखद्विगुणितौ शौरिणा वः

शय्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्बाहु लक्ष्म्याः पुनातु ॥ ४ ॥”—अग्रधरा

एवं बहु पेटे । वाक्पतिर्ध्यानं विसृज्य संमुखीभूय सूरिनाह—हे बप्पभट्टिमिश्राः ! यूयं किमस्मत्पुरः शृङ्गाररौद्राङ्गं पद्यपाठं कुरुध्वम् ? । बप्पभट्टयः प्राहुः । भवन्तः (सांख्याः)

“सांख्या निरीश्वराः केचित्, केचिदीश्वरदेवताः ।

सर्वेषामपि तेषां स्यात्, तत्त्वानां पञ्चविंशतिः ॥ १ ॥”—अनु०

इति ज्ञात्वा त्वदभिमतदेवाशिषः पठन्तः स्म, (अपरञ्च) बप्पभट्टयो जगदुः—किं तर्हि रुद्रादयो मुक्तिदातारो न भवन्तीति मनुध्वे ? वाक्पतिः प्राह—एवं संभाव्यते, बप्पभट्टयो बभाषिरे—यो मुक्तिदानक्षमस्तं शृणु पठामि—

“मदेन मानेन मनोभवेन

क्रोधेन लोभेन च संमदेन ।

पराजितानां प्रसभं सुराणां

वृथैव साम्राज्यरुजा परेषाम् ॥ १ ॥—उपजातिः

(अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकायां श्लो० २५)

जं दिट्ठी करुणातरंगियपु(फु)डा एयस्स सोमं(म्भं) मुहं

आयारो पसमायरो परियरो सन्तो पसन्ना तणू ।

तं मन्ने जरजम्मनिज्जरहरो (मच्चुहरणो) देवाहिदेवो जिणो

देवाणं अवराण दीसइ जओ नेयं सरुवं जए ॥ २ ॥”—शार्दूल०

इत्यादि बहु पेटे । वाक्पतिराह—स जिनः कास्ते ? । सूरिः—स्वरूपतो मुक्तौ, मूर्ति(त)स्तु जिनायतने । वाक्पतिर्ब्रूते—प्रभो ! दर्शय । ततः प्रभुरपि आमनरेन्द्रकारितप्रासादे तं निनाय, स्वयं प्रतिष्ठितं श्रीपार्श्वनाथमदीदृशत् । शान्तं कान्तं निरञ्जनरूपं दृष्ट्वा प्रबुद्धो बभाण—“अयं निरञ्जनो देव आकारेणैव लक्ष्यते” । तदा बप्पभट्टिसूरिभिर्देवगुरुधर्मतत्त्वान्युक्तानि । रञ्जितः स मिथ्यात्वविषमुत्सृज्य जैनर्षिः श्वेताम्बरोऽभवत्, जिनमवन्दिष्ट, अपाठीच्च—

“मयनाहिसुरहिणं, इमिणा किंकरफलं नडाले णं ।

इच्छामि अहं जिणवर !, पणाम किण कलुसियं काऊं ? ॥ १ ॥—आर्या

१ भवन्तः सांख्या इति भवदभिमतदेवाशिषः पठन्तः स्मः, यथारुचि हि श्रोतुः पुरः पठनीयं, वाक्पतिः—यद्यप्येवं तथापि सुमुक्षवो वयमासन्नं निधनं ज्ञात्वा इह परमब्रह्माध्यातुमायाताः स्म, इति उपदेशरत्नाकरे (पत्रं ५९)

२ छाया—

यद् इष्टिः करुणातरङ्गितपु(स्फु)टा एतस्य सौम्यं मुखम्

आकारः प्रशमाकरः परिकरः शान्तः प्रसन्ना तनूः ।

तद् मन्ये जराजन्मनिर्जरहरः (मस्युहरणः) देवाधिदेवो जिनो

देवानामपरेषां दृश्यते यतो नैतत् स्वरूपं जगति ॥

३ छाया—

भृगुनाभिसुरभितेन भनेन किङ्करफलं ललाटे ।

इच्छामि अहं जिनवर ! प्रणामं कथं कलुषितं कर्तुम् ? ॥

देवि गिहत्था धडहड, वच्चइ को किर कस्सवि पत्त भणिज्जइ ? ।

सारंभे सारंभं पुज्जइ, कद्दम कद्दमेण किमु सुब्भ(ज्झ)इ ? ॥ २ ॥”—आर्य

अत्यासन्ने आयुपि मथुराच्चातुर्वर्ण्यस्य आमनृपसचिवलोकस्य च प्रत्यक्षं अष्टादश पाप-
स्थानानि त्याजितो नमस्कारं पञ्चपरमेष्ठिमयं श्रावितो जीवेषु क्षामणां कारितो वाक्पतिः
मुखेन त्यक्तनुर्दिबमगमत् । तत् सर्वं प्रधानैरपि अन्यैरपि प्रथमं ज्ञापितो नृपः, पश्चाद्
वप्पभट्ठिर्गोपगिरिं गतः । राजा तुष्टुवे । सूरिभिरुक्तम्—

“आलोकवन्तः सन्त्येव, भूयांसो भास्करादयः ।

कलावानेव तुङ्गाद्रा-वर्ककर्मणि कर्मठः ॥ १ ॥”—अनु०

एकदा च राज्ञा सूरिः पृष्ठः—किं कारणं येनाहं ज्ञातजैनतत्त्वोऽप्यन्तरान्तरा तापसधर्मे
रतिं बभ्रामि । सूरिराह—प्रातर्वक्ष्यामः, प्रातरायाताः प्रोचुः—राजन् ! अस्माभिः भारतीव-
चसा प्राग्भवो ज्ञातः, त्वं कालिङ्गरगिरेस्तीरे शालिनामा तपस्वी शालद्रुमाधोभागे द्रव्युप-
वासाद्वास्तव्येनैकजनरूपो बहूनि वर्षाणि तस्थौ । स मृत्वा त्वमुत्पन्नः, तस्यातिदीर्घतरा जटा-
स्तत्रैव लतान्तरिता अद्यापि सन्ति । तदाकर्ण्य स्वनरास्तत्र ग्रहिता राज्ञा, तैर्जटा आ-
नीताः । सूरिवाक्संवादो दृष्टः, भूपतिः सूरिणां पादौ विलग्न्य तस्थौ, परमार्हतो बभूव ॥

अन्यदा सौधोपरितलस्थेनामेन कापि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टो मुनिर्दृष्टः । तत्र युवतिरेका
कामार्ता गृहागतं मुनिं परब्रह्मैकचित्तं रिरमयिषुः कपाटसंपुटं ददौ (बहुप्रार्थनेऽपि न क्षुब्ध-
स्तदा नूपुरे तत्पदोर्बन्ध, तद् दृष्ट्वा सूरये समस्या दत्ता)—

“कमलस्य (कामाउराएऽज्ज) वरंगणाए, अब्भत्थिओ जुवणगविया ।”

सूरि पुरः ग्राह—

“न मन्नियं तेण जिह्दिणं, सनेउरो पव्वइयस्स पाओ ॥ १ ॥”—उप०

अन्धदिने प्रोषितभर्तृकाया गृहे भिक्षुः कश्चिद् भिक्षार्थी प्रविष्टः । राज्ञा सौधाग्रस्थेन
दृष्टः, तया भिक्षोः पारणायाज्ञमानीतं उपरि काकैर्भक्षितम् । मुनिकस्य दृष्टिस्तस्या नाभौ
स्थिता, तस्यास्तु दृष्टिस्तन्मुखकमले स्थिता । आमः सूरये समस्यामार्पयत्—

“भिक्षारो पिच्छइ नाहिमण्डलं सावि तस्स मुहकमलं”

१ छाया—

द्वावपि गृहस्थौ निरपेक्षौ व्रजतः कः किल कस्यापि पात्रं भण्यते ? ।

सारंभः सारंभं पूजयति कर्दमः कर्दमेन किं शुच्यते ? ॥

२ छाया—

कामातुरयाऽथ घराङ्गनयाऽभ्यर्थितो यौवनगर्वितया ।

न मतं तेन जितेन्द्रियेण, सनूपुरः प्रव्रजितस्य पादः ॥

३ छाया—

भिक्षाचरः पश्यति नाभिमण्डलं साऽपि तस्य मुखकमलम् ।

सूरिराह—

“दुण्हंपि कवालचडुयं च काया विलुम्पति ॥ १ ॥”

इति । आमः श्रुत्वा चमत्कृतः । अहो ! सर्वज्ञपुत्रका एते ॥

अन्यदा कोऽपि चित्रकृद् भूपरूपं लिखित्वोपभूयं गतः । बप्पभट्टिना श्लाघिता तत्कला । नृपात् तेन टङ्ककलक्षं लेभे । लेप्यमयविम्बचतुष्टयं कारितम् । एकं मधुरायां एकं मोढेरकवसतिकायां [अणहिलपुरे] एकं गोपगिरौ एकं सतारकाख्यपुरे । तत्र तत्र प्रतिष्ठाभावनाः कारिताः । अन्यदपि बह्वकारि ॥

अथामगृहे पुत्रो जातः सुलक्षणः । सोत्सवं तस्य दुन्दुक इति नाम प्रतिष्ठितम् । सोऽपि युवत्वे तैस्तैर्गुणैः पप्रथे । एकदा समुद्रसेनभूपाधिष्ठितं राजगिरिनामकं दुर्गं आमो रुरोध । अमितं सैन्यं कुहालादिसामग्री भैरवादयो यन्त्रभेदाः कृताः । प्राकारोऽतिबलेन प्रपातयितुमारेभे, नापतत् । आमः खिन्नः, तेन सूरयः पृष्टाः । अयमभ्रंलिहः प्राकारः कदाऽस्माभिर्गृहीष्यते ? । सूरिर्वभाण—तव पुत्रपुत्रो भोजनामा अमुं प्राकारं दृक्पातमात्रेण पातयिष्यति, अन्यो नैव । आमस्त्यक्त्तारम्भः प्राकाराद् बहिर्द्वादशाब्दीमस्थात् । शत्रुदेशमात्मसाच्चक्रे । दुन्दुकगृहे पुत्रो जातस्तस्य भोज इति नाम ददौ । स जातमात्रो पर्यङ्किकान्यस्तो दुर्गद्वाराग्रमानीतः प्रधानैः, तद्दृक्प्रपातमात्रेण प्राकारः खण्डश्चो विशीर्णः । समुद्रसेनभूपो धर्मद्वारेण निःसृतः । आमो राजगिरिमविशत्, प्रजाभारो नारोपितः । अक्रूरा हि जैनराजर्षयः दयापरास्ते, रात्रौ आमाय राजगिर्यधिष्ठायकेन आभूषितम्—राजन् ! यदि त्वमत्र स्थास्यसि तदा तव लोकं हनिष्यामि । आमः प्रत्यूचे—लोकेन हृतेन किं ते फलं ? यदि हनिष्यसि तदा मामेव घातय । एतन्निर्भयमामवचः श्रुत्वा तुष्टो व्यन्तर उवाच—प्रीतोऽस्मि ते सत्त्वेन, याचस्व किञ्चित्, राज्ञोचे—न किमपि न्यूनं, केवलं कदा मे मृत्युः ? ब्रूहीदम् । व्यन्तर उवाच—वृणमासावशेषे आयुषि वक्ष्यामि, पुनराययौ सः, राज्ञोक्तं कियन्मे आयुः, व्यन्तरो वदति—देव !

“गङ्गान्तर्मागधे तीर्थे, नावा वै तरतः सतः ।

मकाराद्यक्षरग्रामो—पकण्ठे मृत्युरस्ति ते ॥ १ ॥”—अनु०

वृणमासान्त इति विद्याः, पानीयान्निर्गच्छन्तं धूमं यदा द्रक्ष्यसि तदा मृत्युर्ज्ञातव्यः । साधना च कार्या पारलौकिकी इति गदित्वा ततो देवो गतः । राजा प्रातः सूरिपार्श्वं गतः । सूरिरुवाच—राजन् ! यद् व्यन्तरेण तवाग्रे कथितं आयुःप्रमाणं तत् तथैव, धर्मपाथेयं गृहीयाः । तदाकर्ण्य भूपस्तुतोष विसिष्मिये च । अहो ज्ञानमथवा विस्मयः एष कः ? शूरः तेजस्वी, इन्दुराह्लादकः, गङ्गाम्भः पावनं, जैना ज्ञानिन इति ॥

दिनद्वये गते सूरिः श्रीआमस्य पुरः प्रसङ्गेन श्रीनेमिनाथस्याशीर्वादं पपाठ—

१/छाया—

द्वयोरपि कपालचाटुकं च काका विलुम्पति ॥

“लावण्यामृतसारसारणिसमा सा भोगभूः स्नेहला

सा लक्ष्मीः स नवोद्गमस्तरुणिमा सा द्वारिका तज्जलम् ।

ते गोविन्द-शिवा-समुद्रविजयप्रायाः प्रियाः प्रेरकाः

यो जीवेषु कृपानिधिर्व्यधित नोद्गाहः स नेमिः श्रियै ॥ १ ॥—शार्दूल०

भूयः—

मग्नैः कुटुम्बजम्बाले, यैर्मिथ्याकार्यजर्जरैः ।

नोज्जयन्ते नतो नेमि—स्ते चेज्जीवन्ति के मृताः ? ॥ २ ॥”—अनु०

रैवतकतीर्थमहिमा सूरिभिर्व्याख्याय तथा पलवितो यथा भूमिमाहत्योत्थाय परिकरं बद्ध्वा सरभसं भूपः प्रतिशुश्राव—रैवतके नेमिमवन्दित्वा मया न भोक्तव्यं इति, लोकैर्निषिद्धः, मा मा, दूरे रैवतको गिरिः, मृदवो भवादृशाः । राजाऽऽह—प्रतिज्ञातं मे न चलति । ततः सह सूरिणा आमः सारसैन्यो रैवतकायाचालीत् । स स्तम्भतीर्थं यावद् गतः तत्र हृत्तापेन व्याकुलितोऽपि प्राणसन्देहं प्राप्तोऽपि नाहारमग्रहीत् । भीतो लोकः खिन्नः सूरिः, मन्त्रशक्त्या कूष्माण्डीं शक्तिं साक्षादानिनाय, तदग्रे कथयामास—तत् कुरु येन राजा जेमति जीवति । तद्वचनात् कूष्माण्डी बिम्बमेकं महत् शिरसा बिभ्रती गगनेनामसविधं गता । ऊचे च—वत्स ! अहमम्बिका तव सत्त्वेन तुष्टा । गगने आगच्छन्तीं मां त्वं साक्षादद्राक्षीः, मयेदं रैवतकदेशभूतदेवलोकशिखराग्नेमिनाश्वबिम्बमानीतं, इदं वन्दस्व, अस्मिन् वन्दिते मूलनेमिः वन्दित एवेति कुरु पारणकम् । सूरिभिरपि तत् समर्थितम्, लोकेन स्थापितं तद् बिम्बं वन्दित्वा राज्ञा ग्रासग्रहणं (कृतम्) । अद्यापि तद् बिम्बं स्तम्भतीर्थे पूज्यते । उज्जयन्त इति प्रसिद्धं तत् तीर्थं, हृद्यातोद्यानि ध्वानयन्नामो विमलगिरिं ऋषभध्वजं सोत्साहो वन्दित्वा यावद् रैवताद्रिं गतः तावत् तीर्थं दिगम्बरै रुद्धम्, श्वेताम्बरसङ्घः प्रवेष्टुं न लभते । आमेन तत् ज्ञात्वा ऊचे—युद्धं कृत्वा निष्पटान् हत्वा नेमिं नमिष्यामि, तावत् तदिगम्बरभक्ता एकादश राजानस्तत्र मिलिताः, सर्वे युद्धैकतानाः । तदा बप्पभट्टिः—स्थिरैः स्थेयं, एवं भूपं प्रतिबोध्य बप्पभट्टिरुपदिगम्बरं उपतद्भूपं च नरं प्रहित्यावभाण—इदं तीर्थं सद्योऽम्बिका दत्ते यस्य तस्य पक्षस्य सत्कमिति मन्ये, तैरुक्तं—युक्तं युक्तमेतत् । ततो बप्पभट्टिना सुराष्ट्र-बास्तव्यानां श्वेताम्बरीयाणां दिगम्बरीयाणां च श्रावकाणां शतशः कन्या मेलिताः पञ्च-सप्तवार्षिकाः, मिलिताः सभ्याः, बप्पभट्टिना अम्बादेवीपार्श्वात् कथापितं—यदि सर्वाः श्वेताम्बरश्रावककन्यका “उज्जिन्तसेलसिहरे” इति गाथां पठिष्यन्ति तदा श्वेताम्बरीयं तीर्थं, पक्षान्तरे तु दैगम्बरीयं इति । तद् आनीता श्वेताम्बरबालिकाः, सर्वाभिः श्वेताम्बर-पक्षश्रावकबालिकाभिः पठिता सा गाथा, अपरासु तु नैकयाऽपि; ततो जातं श्वेताम्बरसाद् रैवतकं तीर्थम् । अम्बिकया खस्थया पुष्पवृष्टिः श्वेताम्बरेषु कृता । ततो दिक्पटा नष्ट्वा महाराष्ट्रादिदक्षिणदेशानगमन् । राज्ञाऽन्यैरपि सर्वसङ्घैश्चिरात् तत्र मिलितैर्नेमिस्तत्र नेमे,

वित्तं ददे, प्रभासे चन्द्रप्रभः प्रणेमे, बन्दिमोक्षः सर्वत्रापि कारितः, आमस्य भुक्तौ तदा गुर्जरादिदेशाः, तीर्थादीनां चिरं पूजोपयोगिनो हृदा(हृदा?)द्याघाटाः प्रहृष्टाः । एवं कार्याणि कृत्वा सूरिनृपौ गोपगिरिं प्राविशताम् । सङ्खपूजादिमहास्तत्र नवनवाः । प्राप्तप्राये काले दुन्दुको राज्ये प्रतिष्ठितः, आपृष्टः सः, लोकोऽपि क्षमितः, अनृणो देशः कृतः । सह सूरिणा नावारूढो गङ्गासरित्तीरे तीर्थं मागधं गतः । तत्र जले धूमं दृष्टवान् तदा सूरिन्द्रं क्षमयन् संसारमसारं विदन्ननशनमगृहीत समाधिस्थः । श्रीविक्रमकालाद् अष्टशतवर्षेषु नवत्यधि-
केषु व्यतीतेषु भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यां पञ्चपरमेष्ठिनः स्मरन् राजा दिवमध्यष्टात् । सूरयस्तत्त्वज्ञा अपि तदा रुरुदुः । चिरप्रीतिमोहो दुर्जय एव । सेवकास्तु चक्रन्दुः—हा शरणागतश्चावज्ज-
कुमार ! हा राजस्थापनादाशरथे ! हा अश्वदमननल ! हा सत्यवाग्युधिष्ठिर ! हा महा-
(हेम)दानकर्ण ! हा मज्जजैनतत्त्वश्रेणिक ! हा सूरिसेवासम्प्रते ! हा अनृणीकरणविक्र-
मादित्य ! हा वीरविद्यासातवाहन ! अस्मान् विहाय क्व गतोऽसि ? दर्शयैकदाऽस्मभ्यमा-
त्मानं, मैकाकिनो मुञ्च । एवं विलपन्तस्ते सूरिभिः प्रतिबोधिताः—भो भो सत्यं दैवेन पापेन

“आलब्धा कामधेनुः सरसकिसलयश्चानन्दनश्चूर्णितो हा

छिन्नो मन्दारशाखी फलकुसुमभृतः खण्डितः कल्पवृक्षः ।

दग्धः कर्पूरखण्डो घनहतिदलिता मेघमाणिक्यमाला

भिन्नः कुम्भः सुधायाः कमलकुवलयैः केलिहोमः कृतोऽयम् ॥ १॥”—सग०

तथा मा शोचत शोचत, यतः—

“पूर्वाह्णे प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सृज्य नैशं तमः

कृत्वा चन्द्रमसं प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा ।

मध्याह्ने सरितां जलं प्रसूमरैरापीय दीप्तैः करैः

सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत् ? ॥ १ ॥”—शार्दूल०

इति लोकं निःशोकं कृत्वा लोकेन सह सूरिगोपगिरिमगात् ।

सूरिभिः दुन्दुको नाम राजा आमशोकेन जात्यमुक्ताफलस्थूलानि अश्रूणि समुद्गिरन् हिमम्लानदीनयदनः समुलसच्चिन्ताचान्तस्वान्तो बभाषे—राजन् ! कोऽयं महतस्तव पितृशोकः ? स हि चतुर्वर्गं संसाध्य कृतकृत्यो बभूव, यशोमयेन देहेन च आचन्द्रार्कं जीवन्नेव(आस्ते) । सुपुण्यलक्ष्मीकीर्तिलक्ष्म्यां चेति द्वे नरस्योपकारिण्यौ बलभे ।

“पुण्यलक्ष्म्याश्च कीर्तेश्च, विचारयत चारुताम् ।

स्वामिना सह यात्येका, परा तिष्ठति पृष्ठतः ॥ १ ॥”—अनु०

अन्योऽपि कोऽप्येवंविधो भवतु इत्येवंविधाभिर्वाग्भिर्दुन्दुकराजं सूरिराजो निशोकम-
कार्षीत् । दुन्दुकः शनैः शनैः परमार्हतोऽभूत् । राजकार्याण्यकार्षीत् । त्रिवर्गं समासेविष्ट ।
एवं वर्तमाने काले दुन्दुकश्चतुष्पथेऽगच्छत्, कण्टिकां नाम गणिकाः दाररूपां [चिद्रूपां]

युवजनमृगवागुरां मदनमायामयीमालोकिष्ट, तां शुद्धान्तस्त्रीमकार्षीत् । तया दुन्दुकस्तथा वशीकृतो यथा यदेव सा वदति तत् सत्यम्, यदेव सा करोति तदेव हितं मनुते । सा तु कर्मणकारिणी वाक्पटुः सर्वं राज्यं ग्रसति हिमानीव चित्रं, भोजमातरं पद्मां नाम अन्या अपि राज्ञीरन्वयवतीर्विनयवतीर्लावण्यवतीस्तृणाय मनुते ॥

एकदा कलाकेलिनाम ज्योतिषिको निशि विसृष्टे सेवकजने दुन्दुकराज्यं विजनं दृष्ट्वाऽवादीत्-देव ! वयं भवत्सेवकत्वेन सुखिनः श्रीशाः, अतो यथातथं ब्रूमः । अयं ते भोजनामा तनयो भाग्याधिकस्त्वां हत्वा तव राज्ये निवेश्यते, यथाहं स्वयं कुर्वीथाः । राजा तदवधार्य वज्राहत इव क्षणं मौनी तस्मै । ज्योतिषिकं विससर्ज । सा वार्ता भोजजननीसहचर्या दास्यैकया विपुलस्तम्भान्तरितया श्रुता भोजमात्रे च उक्ता, सा पुत्रमारणाद् विभाय । राजाऽपि कण्टिकागृहमगात् । साऽपि राजानं सचिन्तमालोक्याभाषीत्-देव ! अद्य कथं म्लानवदनः ? । राजाऽऽह स्म-किं क्रियते ? विधिः कुपितः, पुत्रान्मे मृत्युर्ज्ञानिना दृष्टप्रत्ययशतेनोक्तः । कण्टिका वदति स्म-का चिन्ता ? मारय पुत्रम् । सुतमपि निर्दलयन्ति राज्यलुब्धाः, सुतो न सुतः, सुतरूपेण शत्रुरेव सः । तद्वचनात् दुन्दुकः सुतं जिघांसयामास । यावता घातयिष्यति तावता भोजमात्रा पाटलीपुरे स्वभ्रातृणां शूराणां राज्यश्रीस्वयंवरमण्डपानां स्नेहलानां धर्मज्ञानामग्रे प्रच्छन्न-लेखेन ज्ञापितं यथा-एवं एवं भवतां भागिनेयो विनक्ष्यति, राजा रुष्टः, आगत्य एनं गृहीत्वा गच्छत, रक्षत जीववत्, मा स्माहं भवत्सु जीवत्सु निष्पुत्राऽभूवमिति । तेऽप्यागच्छन्, दुन्दुकमनमन्, उत्सवमिषेण भागिनेयं भोजं गृहीत्वा पाटलिपुरमगमन्, तत्र समपीपठन्, अलीललन्, शस्त्राभ्यासमचीकरन् । यावन्नवमं वर्षं तत्र तस्य पञ्चाष्टदिनैः कतिभिरप्यूर्नमतिक्रामति स्म, कण्टिका दुन्दुकं विज्ञपयति स्म-देव ! पुत्ररूपः शत्रुस्ते मातृशाले वर्धते, नखच्छेद्यं परशुच्छेद्यं मा कुरु, अत्रानीय छन्नं यमसदनं नय । राजाऽऽह-सत्यमेतत् । ततो दूतमुखेन दुन्दुको भोजं तन्मातुलपार्श्वेऽयाचीत् । ते भोजं नार्पयन्ति । पुनः पुनः प्राह, दूतान् दुन्दुकः प्रहिणोति । भोजमातुलाः प्राहुः-राजन् ! वयं तव भावं विद्मः । नार्पयामः । विधर्मपात्रमसौ । अन्योऽपि शरणागतो रक्ष्यः क्षत्रियैः, किं पुनरीदृग् भगिनीपुत्रः ? बलात्कारं ब्रूषे चेद् युद्धाय प्रगुणीभूथाः । वयं भगिनीपतये चमत्कारं दर्शयिष्यामः । तद्वृत्तरागत्योक्तः दुन्दुकः कुपितोऽपि तान् हन्तुं न क्षमः । भोजोऽपि तैः पितुर्दुष्टत्वं ज्ञापितः कवचहर उपपितृ नैति । ततो दुन्दुकेन बप्पभट्टिसूरयः प्रार्थिताः-यूयं गत्वा भोजं सुतमनुनीयानयत, मानयत माम् । अनिच्छन्तोऽपि तत्सैनिकैः सह पाटलीपुत्रं चेलुः । अर्धमार्गं संप्राप्ताः । स्थित्वा विमृष्टं ज्ञानदृशा-भोजस्तावन्मम वचसा नृपसमीपं नैष्यति, आनीयते वा यथा तथा तदाऽऽनीतोऽपि पित्रा हन्येत, वाग्लङ्घने राजाऽपि क्रुद्धो मां हन्ति, तस्माद् 'इतो व्याघ्र इतो दुस्तटी'ति न्यायः प्राप्तः, साम्प्रतं च

ममायुः दिनद्वयमवशिष्यते, तस्मादनशनं शरणमिति विमृश्यासन्नस्था यतयो भाषिताः—
नन्नसूरिगोविन्दाचार्यौ प्रति हितं ब्रूयात् । श्रावकेभ्योऽपि मिथ्या दुष्कृतं ब्रूयात् ।
परस्परममत्सरतामाद्रियध्वम्, क्रियाः पालयत, बालवृद्धान् लालयत । न वयं युष्मदीयाः,
न रूपावलीयाः । सम्बन्धाः कृत्रिमाः सर्वे । इति शिक्षयित्वाऽनशनस्थाः शमताप्रपन्नाः ।

“अर्हतस्त्रिजगद्वन्द्यान्, सिद्धान् विध्वस्तबन्धनान् ।

साधूंश्च जैनधर्मं च, प्रपद्ये शरणं त्रिधा ॥ १ ॥—अनु०

महाव्रतानि पञ्चैव, पष्ठकं रात्रिभोजनम् ।

विराधितानि यत् तत्र, मिथ्यादुष्कृतमस्तु मे ॥ २ ॥”—अनु०

इति ब्रुवाणा आसीना अदीनाः कालमकार्षुः । श्रीबप्पभट्टिसूरीणां श्रीविक्रमादित्या-
दष्टशतवर्षेषु (सं० ८००) गतेषु भाद्रपदशुक्लतृतीयायां रविदिने हस्तक्षेपे जन्म, पञ्चन-
वत्यधिकेषु (सं० ८९५) गतेषु स्वर्गारोहणं, तदैव मोढेरके नन्नसूरीणामग्रे भारत्योक्तं—
भवद्गुरव (रुबान्धवा ?) ईशानदेवलोकां गताः । तत्र वाढं शोकः प्रससार ।

“शास्त्रज्ञाः सुवचोऽन्विता बहुजनस्याधारतामागताः

सद्गुत्ताः स्वपरोपकारनिरता दाक्षिण्यरत्नाकराः ।

सर्वस्याभिमता गुणैः परिवृता भूमण्डनाः सज्जनाः

धातः ! किं न कृतास्त्वया गतधिया कल्पान्तदीर्घायुपः ? ॥ १ ॥”—शार्दूल०

वृद्धैस्तु प्रबोधो दत्तः—

“हित्वा जीर्णं नवं देहं, लभते भो पुनर्नवम् ।

कृतपुण्यस्य मर्त्यस्य, मृत्युरेव रसायनम् ॥ १ ॥”—अनु०

इति ॥

दुन्दुकेन सूरिभिः सह प्रहिताः सैनिकास्ते व्यावृत्य दुन्दुकपार्श्वं गताः । सोऽपि पश्चा-
त्तापानलेन दन्दह्यते स्म । भोजेनापि समातुलेन सूरिशिष्याणामन्येषामपि लोकानां
मुखादवगतं यत् सूरय एवमर्थं तव पार्श्वं नाजग्मुः—मा स्मायमस्मदुपरोधशङ्काशुब्धचित्तः
पितुः पार्श्वगतो मर्तेति कृपां दधुः । तदेतदाकर्ण्य भोजस्तथा पीडितो यथा वज्रपातेना-
पीड्यते, पितुरन्तिकं नागादसौ । एकदा मालिकः कश्चित् पूर्वमामराजभृत्यो विदेशे
भ्रमित्वा भोजान्तिकमाययौ पाटलीपुरे । तेनोक्तम्—देव ! त्वमस्मत्स्वामिकुलप्रदीपः,
मया विदेशे सद्गुरोर्मुखाद् विद्यंका लब्धा मातुलिङ्गी नाम, ययाऽभिमन्त्रितेन मातुलिङ्गेन
हताः करिहरिप्राया अपि बलिनो म्रियन्ते, मानवानां तु का कथा ? देव ! गृहाण त्वम् ।
भोजेन सा तस्मादादत्ता, प्रमाणिता, सत्या, चिन्तितकृत् । मालिको दानमानाभ्यां
भोजेन रञ्जितः । मातुलाः सर्वे भोजेन विद्याशक्तिं प्रकाश्य तोषिताः । ते ऊचुः—यदीयं ते
शक्तिस्तदा प्राभृतमिषेण मातुलिङ्गानि गृहीत्वा अस्माभिः सह पितुः समीपं व्रज । पितरं
निपात्य राज्यं गृहाण । तद् रुरुचे भोजाय, चलितो बहुमातुलिङ्गशाली सन्, गतः पितु-

द्वारं, कथापितं च-तात ! त्वं पूज्योऽहं शिशुः, त्वत्तो मरणं वा राज्यं वा सर्वं रम्यं मे । राजा संतुष्टः, अहो विनीतः सुत आयातु इति विमृश्य आहूतो भोजः, सोऽपि ततो मध्यमागतः, एकासनस्थो कण्टिकाराजो मातुलिङ्गेन जघान, सम्यग् विद्या नान्यथा । उपविष्टो दुन्दुकराज्ये भोजः । तन्मातुला अतुल्यं तोषं दधुः । माता पद्मा प्रससाद । दुन्दुकेन धनहरणग्रासोद्दालादिना दूनचरा राजन्यकाः पुनर्जातमात्मानं मेनिरे । महाजनो जिजीव, वर्णाः सर्वे उन्मेदुः । संसारसरोऽम्भोजं भोजं कमला भेजे । दोर्बलात् परिच्छदबलाच्च जगज्जिगाय ॥

अथ कृतज्ञतया मोढेर(क)पुरे नन्नसूरये विज्ञप्तिं दत्त्वा उत्तमनरानप्रैषीत् । ते गतास्तत्र, विज्ञप्तिर्दर्शिता, तैस्तत्र वाचिता नन्नसूरिगोविन्दाचार्याद्यैर्यथा—स्वस्ति श्रीमोढेरे परमगुरुश्रीनन्नसूरिगोविन्दसूरिपादान् गोपगिरिदुर्गात् श्रीभोजः परमजैनो विज्ञापयति यथा—इह तावत् प्रज्ञागङ्गाहिमाद्रयः सामाचारीनारीसौभाग्यवर्धनमकरध्वजाः क्षितिपतिसदः-कुमुदिनीश्वेतदीधितयो भारतीधर्मपुत्राः श्रीवप्पभट्टिसूरयस्त्रिदिवलोकलोचनलेह्यललितपुण्यलावण्यतामादधिरे, तत्स्थाने सम्प्रति दीर्घायुषो यूयं स्थ । दृष्ट्वैतां विज्ञप्तिं प्रमाणेनात्र पादा अवधार्याः, (तद्) दृष्ट्वा भक्तिरहस्यं सूरयः ससङ्काः सुतरां जहर्षुः, सङ्खानुमत्या गोविन्दाचार्यं मोढेरके मुक्त्वा श्रीनन्नसूरयो गोपगिरिमसरन् । भोजः पादचारेण ससैन्यः संमुखमायातः, गुरोः पादोदकं पयो । उल्लसत्तृष्णो गिरं शुश्राव । स्थानस्थानमिलितजनहृदयसंघट्टचूरितहारिहारमौक्तिकधवलितराजपथं पुरं निनाय, सिंहासने निवेशयामास (तान्) । ततः मङ्गलं चकार नान्दीध्वनिः उत्सवाः नर्तनं आनन्दः तदानन्दमयो बभूव, तदादेशान् शुश्राव, तद्भक्तानात्मवद् अदर्शत्, मन्तुयुक्तान् विषवदीक्षांचक्रे । तदुपदेशाज्जिनमण्डितां मेदिनीं विदधे । दुन्दुकस्य तादृग् मरणं स्मृत्वा कुपथेषु न रेमे । मथुराशत्रुञ्जयादिषु यात्रां चकार । एकादशव्रतानुचरणपूर्वं राजर्षेयशांसि उद्धार, चिरं राज्यं चकार । इत्येवं गोपगिरौ भोजो धर्मं लालयामास, प्रजाः पालयामास, उदियाय च । अन्यैरपि पुण्यपुरुषैरेवं भाव्यम् ? ॥

॥ इति श्रीवप्पभट्टिसूरिचरित्रं समाप्तम् ॥

१ प्रतिप्रान्तेऽयमुल्लेखः—

महोपाध्यायश्रीसकलचन्द्रशिष्यमहोपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रशिष्यगणितचिन्त्रेण लिपीकृतं (उदपुरात् सार्धक्रोशे) देवालीनगरे । ग्रन्थाम् ५५९ बप्पभट्टिचरित्रम् ॥ ॥ शुभं भवतु ॥ संवत् १६५१ वृषे (वर्षे) ॥

२ इदं चरित्रं श्रीराजशेखरसूरिप्रणीतचतुर्विंशतिप्रबन्धस्यैकतमः प्रबन्ध इति मुद्रितपुस्तकदर्शनेन तदनुवादावलोकनेन च प्रतिभाति ।

पाठान्तराणि

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१	१४	तस्यामन्नणे	तस्यामन्नणम्
१	१४	कचित् डः	कचित् डप्रत्ययः
१	१६	०नान्त्यस्य लोपः	०नान्त्यस्वरलोपः
१	१६	०दिकः पापवर्गो	०दिकवर्गो
१	१७	तस्यामन्नणे	तस्यामन्नणम्
६	११	नवरै	नेन्द्रै
८	१२	रतः	रतः—सक्तः
९	३०	भवर्णात् पातु	भवर्णात् नुः—पुरुषस्य पातु
९	३१	मध्यवर्तिनं	मध्ये वर्तिनं
१२	५-६		तृतीयचतुर्थचरणयोः पूर्वापरीभावः
१२	९	स जिनाजितः	जिनाजितः सः
१२	१०	त्रिजगद्धिः	त्रिजगद्धिरपि
१३	२५	शरणा०	चरणा०
१४	२	किंविधान्	किंविशिष्टान्
१४	३	शेषाद्विभाषा	शेषाद्वा
१७	४	यया	यया सा
१८	१०	श्रमरहितया	अश्रमया—श्रमरहितया
२४	२	शान्ता	विद्वज्जनस्य धनं, शान्ता
२५	१५	कृताखिलजगज्जनाहित०	समस्तजगतां कृताऽहित०
२५	२०	सुरभिस्थिता	सुरभिस्थिता—गोस्थिता
२५	२१	बिभर्तीति	बिभ्रती
३४	१०	समीरम्	वायुम्
३५	१८	निवहः	निवहस्तीर्थकृताम्
३५	१८	भवोदधौ	भवोदधौ—संसारसमुद्रे
३५	२०	वितरतु	वितरतु—विस्तारयतु
३६	१८	अतीव शिवा	अतिशयेन शिवा—कल्याणी शिवहेतुत्वात्
३७	१०	कनकच्छविं	कनकरुचिं
४३	१७	अहिता—वैरिणः	अहिता एव वैरिणः

श्लोकम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
४३	१८	बहुप्रकारैः	बहुधा-बहुप्रकारैः
४५	७	नित्यं सौख्यं	अतिसौख्यं
४५	९	भवत्येव चेति	भवत्येवेति
५२	२३	यस्मिन्	यस्मिन्स्तम्
५४	४	घातका	घातुका
५४	१०	घातकानां	घातुकानां
६४	९	अतीष्टा	अभीष्टा
८७	७	पद्मं हस्ते यस्याः सा	अस्य स्थानं 'हस्तिकाय'पदस्य पूर्वं
९२	१६	यस्याः	यस्यां
९४	१३	घस्मरः	स एव विशिष्टो घस्मरः
९९	६	यया	यया सा
१००	१०	सा	०
१०३	२७	तुशब्दश्चार्थे	तुशब्दः पुनःशब्दार्थे
१०९	२१	जगता	बाहुभ्यो जगता
११७	३०	गुरुत्सवानां	उत्सवानां
१२९	९	अरहितापश्चासौ	अरहिता-अत्यक्ता आपो-जलं येन सोऽरहितापश्चासौ
१३१	१६	वर्धने	वर्धमाने
१३२	२५	टीकान्तरम्—श्रुतं-ज्ञानं तस्य निधिः तद्विषयं ईशितं शीलं यस्याः सा तथोक्ता	

तत्संबोधनं हे श्रुतनिधीशिनि स्वामिनि ! बुद्धिरेव वनावली तस्या दवो बुद्धि-
 वनावलीदवस्तं बुद्धिवनावलीदवं अज्ञानलक्षणम् । तथा भवः-संसारस्तस्माद्
 भियो-भयानि तासां पदं-स्थानं हे देवि ! आदरात्-प्रयत्नात् ममैतत् सर्वं हर-
 अपनयेति सम्बन्धः । तथा अवमं-पापं नुदति-प्रेरयति या सा तत्संबोधनं
 अवमनुत् । किंभूतं पदम् ? 'रचितापदं' रचिता-विहिता आपद् येन तत्
 तथोक्तम् । केन हेतुभूतेन ? तमसा-अज्ञानेन । किंविशिष्टेन तमसा ? 'अनु-
 त्तमसारचिता' अनुत्तमं-अनिकृष्टं पाराहिकं यद् वस्तु तस्य सारः अनुत्तमः
 सारस्तं चिनोति-वृद्धिं नयतीति अनुत्तमसारचित् तेन । कदाचिदिदं विशे-
 षणं भगवत्याः क्रियते । हे देवि ! किंविशिष्टा त्वम् ? । न विद्यते उत्तमा
 उत्कृष्टा यस्याः सा 'अनुत्तमा' । सारो-बलं तेन चिता-व्याप्ता सारचिता ।
 सा अनुत्तमा सारचितेति गतार्थम् ॥ ८० ॥

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१३७	८	अवत्	अवत्-रक्षत्
१४०	१०	तां	त्वं
१४१	२०	नुताः	नुताः-स्तुताः
१४२	३०	पात-रक्षत इति क्रिया	पात-अपितु पिबत
१५०	१०	यत्र तस्मिन्	यस्मिन्
१५०	१२	अवरा	अहानयो-हानिरहिता घना यत्र । अवरा
१५२	२०	निर्धा(दा)रणे	निर्दारणे
१६०		स्पष्टं	निर्मलम्
१६२	२३	काव्यान्तेऽयमुल्लेखः—	

इति श्रीचतुर्विंशतिजिनस्तुतयः कृता बप्पभट्टिसूरिभिः ॥

१८७	५	पाटलिपुरे	पाटलापुरनगरे
१८७	६	नमस्कारकरणाय	नमस्करणाय
„	७	मोढेरकपुर०	मोढेरपुर०
„	७	चात्माराम०	रात्रावात्माराम०
„	९	प्रभाते च	प्रातः
„	१०	द्र(द्रु)	डु
„	१२	सपरिच्छदाः	प्रचुरपरिच्छदाः
„	१२	हन्तुं	हन्तुमहं
„	१५	०त्रागतः	०त्र समागतः
„	१७	आलापितः-वत्स !	आलेपे-वत्सक !
„	१८	०यस्तुष्टिं न मन्यन्ते	०यस्तुष्टिं न तन्वते
„	१९	करप्राप्यानि	चयप्राप्यानि
„	१९	लक्षणसाहित्यादीनि	लक्षणतर्कसाहित्यादीनि
„	२०	आगतौ	वन्दितुमागतौ
„*	२३	भवतितीर्थुः	भवं तितीर्थुः
„	२४	मत्कुलतन्तुः	नः कुलतन्तुः
„	२४	उदितम्	गदितम्

* एकस्मिन्नेव पृष्ठे द्वयन्ति पाठान्तराणि मयोपलब्धानि श्रीहिमचन्द्राचार्यग्रन्थावल्यां विंशतितमाङ्के ग्रन्थे सुद्रिताद् श्रीराजशेखरसूरिकृतचतुर्विंशतिप्रबन्धात् । अत इदं कार्यं कियत्परिश्रमजन्यं तज्जानाति विद्वानेव । ततोऽतः परं प्रायः संदिग्धस्थलेषु पाठान्तराणि मया दीयन्ते ।

पृष्ठम् पङ्क्तिः मूलपाठः

पाठान्तरम्

१८७ २६ बुद्धिः प्रलयं

बुद्धिर्विलयं

१८८ १३ यशोधर्म

यशोवर्म

१८८ १८ स्वनामादि (म साक्षात्)
श्रुवते

स्वनाम नामाददते

१८९-९० (त्वया निर्वासिता, स-
पुत्रा समानीयतां, राज्ञा
तुष्टाऽऽनीता)तदा देवेन सपत्नीवचसा निष्कासिता सा प्रत्यानीयत ।
राज्ञा सा स्वसौधमानायिता सपुत्रा गौरविता च ।१९६ १६-१८ (सूरिभिर्धर्मनृपो गोप-
गिरिगमनाय पृष्टः, ध-
र्मेण प्रतिज्ञा स्मारिता,
सूरिभिस्तत्पूर्तिः स्थगीध-
ररूपेणामागमनेनोक्ता,
प्रधानजनः)

सूरीश्वरो विलम्बाय प्रहरद्वयं कामपि कथामचीकथत् ।
रसावतारः स कोऽपि जातो यो रम्भातिलोत्तमाप्रेक्षणीय-
केऽपि दुर्लभः । आमो राजाऽमूल्यं कङ्कणं ग्रहणके मुक्त्वा
वेश्यागृहे उषित आसीत् । सा तु लक्षणापतेर्वारखी ।
एकं कङ्कणमामो राजद्वारे मुञ्चन्नगात् । अपराह्णे राज्ञः
पार्श्वे वप्पभट्टिसूरिभिर्मुक्कलापितम्—देव ! गोपगिरावा-
मपार्श्वे यामः, अनुज्ञां दीयताम् । धर्मेण भणितम्—भव-
तामपि वाणी विघटते, भवद्विर्भणितमभूत्—यदा तव
दृष्टौ आमः समेत्यास्मानाह्वयति, तदा यामो नार्वाक् ।
तत् किं विस्मृतम् ? जिह्वे किं वो द्वे स्तः ? आचार्यो
जगदुः—श्रीधर्मदेव ! मम प्रतिज्ञा पूर्णा । राजाऽऽह—क-
थम् ? सूरिर्वदति—आमो राजाऽत्र स्वयमागतस्तव दृष्टौ ।
राजाऽऽह—कथं ज्ञायते ? सूरिः—यदा भवद्विः पृष्ट-
भवतां स्वामी कीदृशः ? विशिष्टैस्तदा भणितम्—स्थगिकाध-
ररूपः, तथा ‘बीजउरा’ शब्दोऽपि विमृश्यताम्, ‘दोरा’
शब्दोऽपि यो मयोक्तोऽभूत्, तस्मात् प्रतिज्ञा पूर्णा मे ।
अत्रान्तरे केनापि राजद्वारादामकङ्कणं नृपधर्महस्ते
दत्तमामनामाङ्कितम् । द्वितीयं वेश्याया दत्तम् । तद् दृष्ट्वा
नष्टसर्वस्वस्तद्व(?)न इव शुशोच—धिङ् मां यन्मया शत्रुः
स्वगृहमायातो नार्चितो न च साधितः । धर्मेण मुक्कलिज्ञाः
सूरयः पुरः कापि स्थितेनामेन सह जग्मुः । मार्गे ग-
च्छता आमेन पुलीन्द्र एको जलाशयमध्ये जलं छगलव-
न्मुखेन पिबन् दृष्टः । आमराजेन सूरीणाममे एत्योक्तम्—
“पसु जिम पुलिंदउ पउ पीयइ पंथिउ कवणिण कांरणिण”

पृष्ठम् पङ्क्तिः मूलपाठः

पाठान्तरम्

१९६ २४ बप्पभट्टे (टे) ! प्रयत्नात्

सूरिभिरभाणि—“कर वेवि करंबिय कज्जलिण मुद्धु-
अंसु निवारणिण” । राज्ञा प्रत्ययार्थं स समाकार्य० ।

१९९ २९ (भणितः)

वत्सक ! बप्पभट्टे !

१३ सद्रथा (पूवाः)

पृष्ठः

२०१ ३ व्यशि(श्रि)यत्

सवरूथा

२०१ ८-९ (श्रुत्वा० प्रसङ्गगतान्)

मोढेरकपुरे स्तः । गुणोत्कण्ठयाऽमितसैन्य आमस्तत्र गतः ।

कामाक्तान् रागवादान्

तदा नन्नसूरिव्याख्यानेऽवसरायातान् वात्स्यायनोक्तान्

कामाङ्गभावान्

२०१ २५ शस्त्रड(झ?)

शस्त्रज्ञा०

२०३ १८ सांकल्पिकं मद(ह)जनं—

सांकल्पिकमिदं जनं—

२०४ १ घातयामि । एवं प्ल(टल)

अथवा ज्ञातम्—सर्वजनसमक्षं पापमुद्गीर्य काष्ठानि भक्ष-

यामि । एवं टल०

२०४ १० परेषां(रमां)

परमरेखां

२०६ १६-१७ (बहुप्रार्थनेऽपि० दत्ता)

मुनिर्नेच्छति ताम् । तया मुनये पादतलप्रहारे दीयमाने

नूपुरं मुनिवरचरणे प्रविष्टं काकतालीयन्यायेन अन्धवर्त्त-

कीन्यायाञ्च । राजा तद् दृष्ट्वा सूरये समस्यां ददौ

२०६ १८ कमाडसासज

कवाडमासज

२०८ १८ (कृतम्)

चक्रे

साधनीभूतग्रन्थानां सूची

(१५६४२९५ साधन३५ ग्रन्थानी सूची)

जैनग्रन्थाः

सिद्धहेमशब्दानुशासनम्
अभिधानचिन्तामणिः
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रम्
अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका
स्तुतिचतुर्विंशतिका
श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः
स्तोत्ररत्नाकरस्य द्वितीयो विभागः
भक्ताभरस्तोत्रम्
न्यायकुसुमाञ्जलिः
अध्यात्मतत्त्वालोकः
स्थानाङ्गम्
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्
आचारदिनकरः
निर्वाणकलिका
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तिः
प्रवचनसारोद्धारः
विचारसारप्रकरणम्
नयरहस्यम्
ऐन्द्रस्तुतिः
मार्गद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका
प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारः
सप्तभङ्गीतरङ्गिणी
सप्तभङ्गीप्रकरणम्
धर्मकल्पद्रुमः

कर्तारः

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रः
”
”
”
श्रीशोभनमुनीश्वरः
मुनिवर्यश्रीमेरुविजयः
प्रकाशयित्री—श्रीयशोविजयजैनग्रन्थमाला
श्रीमानतुङ्गसूरिः
न्यायविशारद—न्यायतीर्थ—मुनिश्रीन्यायविजयः
”
गणधरः
वाचकवर्यश्रीउमास्वातिः
श्रीवर्धमानसूरिः
श्रीपादलितसूरिः
गणधरः
जगद्गुरुश्रीविजयहीरसूरिः
श्रीदेवदेवसूरिः
श्रीप्रद्युम्नसूरिः
न्यायविशारद—न्यायाचार्य—महामहोपाध्याय—
श्रीयशोविजयः
”
”
श्रीवादिदेवसूरिः
श्रीवेमलः
आगमिकश्रीउदयधर्मगणिः

जैनग्रन्थाः

सुबोधिका (कल्पसूत्रवृत्तिः)

शान्तसुधारसः

लोकप्रकाशः

इन्द्रियपराजयक्षतकम्

सिन्दूरप्रकरः

वीरभक्तामरम्

विशेषावश्यकम्

नन्दीसूत्रम्

उज्जयन्तस्तवः

गुणस्थानक्रमारोहः

योगदृष्टिसमुच्चयः

महानिशीथम्

षट्पुरुषचरित्रम्

प्रभावकचरित्रम्

उपदेशरत्नाकरः

श्रीपाद राजनो राज

अजैनसंस्कृतग्रन्थाः

वृत्तरत्नाकरः

श्रुतबोधः

सृच्छकटिकम्

वैराग्यक्षतकम्

कर्तारः

उपाध्यायश्रीविनयविजयः

”

”

श्रीसोमप्रभसूरिः

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः

क्षमाश्रमणश्रीजिनभद्रगणिः

क्षमाश्रमणश्रीदेववाचकसूरिः

श्रीरत्नशेखरसूरिः

श्रीहरिभद्रसूरिः

गणधरः

श्रीक्षेमङ्करसूरिः

श्रीचन्द्रप्रभसूरिः

श्रीः निसुन्दरसूरिः

उपाध्याय विनयविजय

कर्तारः

श्रीभट्टचरणः

महाकविश्रीकालिदासः

श्रीशूद्रककविः

महर्षिश्रीभर्तृहरिः

समासविग्रहः ।

१—नम्राश्च ते इन्द्राश्च नम्रेन्द्राः 'कर्मधारयः', नम्रेन्द्राणां मौलयः नम्रे० 'तत्पुरुषः', नम्रेन्द्रमौलिभ्यो गलिता नम्रे० 'तत्पुरुषः', पारिजातानां मालाः पारिजातमालाः 'तत्पुरुषः', उत्तमाश्च ताः पारिजातमालाश्च उत्तम० 'कर्मधारयः', नम्रेन्द्रमौलिगलिताश्च ता उत्तमपारिजातमालाश्च नम्रे० 'कर्मधारयः', नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजातमालाभिरर्चितौ क्रमौ यस्य स नम्रे० 'बहुव्रीहिः', तत्संबोधनं नम्रे० । अरीणां जातं अरिजातं 'तत्पुरुषः', अपगतं अरिजातं यस्य स अपारि० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० अपा० । नाभेरपत्यं पुमान् नाभेयः, तत्सं० नाभेयः । भुवनानां त्रिकं भुवन० 'तत्पुरुषः', भुवनत्रिकं पातीति भुवन० 'उपपद'समासः, तत्सं० भुवन० । अपवर्गं दत्ते इति अपवर्गदायी 'उपपद'समासः, तत्सं० अप० । जयतीति जिनः, तत्सं० जिनः । मदन आदौ यस्य स मदनादिकः 'बहुव्रीहिः', पापानां वर्गः पापवर्गः 'तत्पुरुषः', मदनादिकश्चासौ पापवर्गः मदना० 'कर्मधारयः', अस्तौ मदनादिकपापवर्गो येन सः अस्त० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० अस्त० ॥

२—अद्रिणा समः अद्रि०, 'तत्पुरुषः', अद्रिसमो विग्रहो यस्य सः अद्रि० 'बहुव्रीहिः', तापनीयस्य राशिः तापनीयराशिः 'तत्पुरुषः', अद्रिसमविग्रहश्चासौ तापनीयराशिः अद्रि० 'कर्मधारयः', प्रदानस्य विधिः प्रदानविधिः 'तत्पुरुषः', अद्रिसमविग्रहतापनीयराशेः प्रदानविधिः अद्रि० 'तत्पुरुषः', तेन अद्रि० । दुःखमेव शत्रुः दुःख० 'कर्मधारयः' । जन्मास्ति येषां ते जन्मवन्तः, तेषां जन्म० । जिनेषु वराः जिनवराः 'तत्पुरुषः' ॥

३—दोषा एव दारूणि दोषदारूणि 'कर्मधारयः', दोषदारूणां दहनानि दोष० 'तत्पुरुषः', तेषु दोष० । मेघाज्जायते इति मेघजा 'उपपद'समासः । जिनस्य इदं जैनं, तत् जैनम् । अधानां जालं अध० 'तत्पुरुषः', तत् अध० ॥

४—सुराणां मन्त्रिणः सुरमन्त्रिणः 'तत्पुरुषः', सुरमन्त्रिभिः समाः सुर० 'तत्पुरुषः' । नास्ति धीर्येषां ते अधियः 'बहुव्रीहिः' । नास्ति समानो यस्य सः असमानः 'बहुव्रीहिः', तं असमानम् । वाचो देवता वाग्देवता 'तत्पुरुषः' । कुत्सिता वादिनः कुवादिनः 'कर्मधारयः', कुवादिनां कुलं कुवादि० 'तत्पुरुषः', हतं कुवादि० यया सा हत० 'बहुव्रीहिः' । भव एव ऋणं भवर्णं 'कर्मधारयः', तस्माद् भवर्णात् । विकसन्ति च तानि मुकुलानि च विकसन्मुकुलानि 'कर्मधारयः', कुन्दानां विकसन्मुकुलानि कुन्द० 'तत्पुरुषः', कुन्दविकसन्मुकुलानां आभा यस्य स कुन्द० 'कर्मधारयः', कुन्दविकसन्मुकुलाभो वर्णो यस्याः सा कुन्द० 'बहुव्रीहिः' ॥

५—कुसुमं बाणो यस्य स कुसुम० 'बहुव्रीहिः', कुसुमबाणस्य चम्बः कुसुम० 'तत्पुरुषः', ताभिः कुसुम० । न पीडितः अपीडितः 'नञ्तत्पुरुषः' । सकलश्चासौ लोकः सकल० 'कर्मधारयः', तं सकल० । वृजिनं एव आजिः वृजिना० 'कर्मधारयः', तस्याः वृजिना० । न जितः अजितः, जिनश्चासौ अजितश्च जिनाजितः 'कर्मधारयः' ॥

६—शरणानामन्वयः शरणा० 'तत्पुरुषः', तं शरणा० । तीर्थं कुर्वन्तीति तीर्थकृतः 'उपपद'समासः, सकलाश्च ते तीर्थकृतश्च सकल० 'कर्मधारयः', तेषां सकल० । सुरैः कृतं सुरकृतं 'तत्पुरुषः', अम्बुजानि एव गर्भं अम्बुज० 'कर्मधारयः', सुरकृतं च तद् अम्बुजगर्भं च सुर० 'कर्मधारयः', सुरकृताम्बुजगर्भमेव निशान्तं येषां ते सुर० 'बहुव्रीहिः', तान् सुर० । रविणा समा रवि० 'तत्पुरुषः', तान् रवि० । अघं एव निशा अघ० 'कर्मधारयः', अघनिशाया अन्तकाः अघ० 'तत्पुरुषः', तान् अघ० ॥

७—समस्तं च तद् जगत् च समस्त० 'कर्मधारयः', शुभा चासौ वस्तुता च शुभ० 'कर्मधारयः', समस्तजगतः शुभवस्तुता समस्त० 'तत्पुरुषः', कृता समस्तजगच्छुभवस्तुता यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः' । कुवादिनां गणः कुवादि० 'तत्पुरुषः', जितः कुवादिगणो यया सा जित० 'बहुव्रीहिः' । अस्तो भवो यैस्ते अस्त० 'बहुव्रीहिः', अस्तभवैः स्तुता अस्त० 'तत्पुरुषः' । परिपूर्णं नभो यया सा परिपूर्णनभाः 'बहुव्रीहिः' । नरश्च मरुतश्च नृमरुत् 'समाहारद्वन्द्वः', तस्मै नृमरुते । जिनस्य भारती जिनभारती 'तत्पुरुषः' ॥

८—शुभाश्च ते फणाश्च सुफणाः 'प्रादि'समासः, सुफणेषु रत्नानि येषां ते सुफणरत्नाः 'बहुव्रीहिः', सुफणरत्नाश्च ते सरीसृपाश्च सुफण० 'कर्मधारयः', सुफणरत्नसरीसृपैः राजिता सुफण० 'तत्पुरुषः', तां सुफण० । रिपूणां बलं रिपुबलं 'तत्पुरुषः', रिपुबलस्य ग्रहतिः रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्यां रिपु० । न पराजिता अपराजिता 'नञ्तत्पुरुषः', तां अपरा०, अथवा अपरैः अजिता अपराजिता 'तत्पुरुषः', तां अपरा० । अग्रिमा चासौ योषिच्च अग्रिम० 'कर्मधारयः', धरणस्य अग्रिमयोपित् धरणा० 'तत्पुरुषः', तां धरणा० । जिनानां गृहाणि जिनगृहाणि 'तत्पुरुषः', तेषु जिन० । नास्ति श्रमो यस्याः सा अश्रमा 'बहुव्रीहिः', तया अश्रमया ॥

९—भुवनानां शेखरः भुवनशेखरः 'तत्पुरुषः', तं भुवन० । वन्देर्भावो वन्दिता, तां वन्दिताम् । इतिश्चासौ स्तुतिश्च इतिस्तुतिः 'कर्मधारयः', इतिस्तुत्यां परा इतिस्तुतिपरा 'तत्पुरुषः' । त्रिदशान् पान्तीति त्रिदश० 'उपपद'समासः, त्रिदशपानां आवली त्रिदश० 'तत्पुरुषः' । यस्यायं यदीयः, यदीयस्य जननी यदीयजननी 'तत्पुरुषः', तां यदीय० । जिनानां ईशः जिनेशः 'तत्पुरुषः', तं जिनेशम् । निहन्तुं मनो येषां ते निह-

न्तुमनसः 'बहुव्रीहिः' । नास्ति उपमा यस्य तद् अनुपमं 'बहुव्रीहिः', अनुपमं वैभवं यस्य सः अनुपमं 'बहुव्रीहिः', तं अनुपमं । शं भवति अनेनेति शम्भवः, तं शम्भवम् ॥

१०—शुभश्चासौ मेरुश्च सुमेरुः 'प्रादि'समासः, सुमेरुश्चासौ गिरिश्च सुमेरुः 'कर्मधारयः', सुमेरुगिरेर्मूर्धा सुमेरुः 'तत्पुरुषः', तस्मिन् सुमेरुः । दिव्याश्च ते आनकाश्च दिव्याः 'कर्मधारयः', अनेके च ते दिव्यानकाश्च अनेकः 'कर्मधारयः', ध्वनन्तः अनेकदिव्यानका यस्मिन् स ध्वनदः 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् ध्वनदः । अतिशयिता भव्या अतिभव्याः 'प्रादि'समासः । जगतां त्रितयं जगः 'तत्पुरुषः', जगत्रितयस्य पावनो जगः 'तत्पुरुषः' । जिनेषु वरा जिनवराः 'तत्पुरुषः', जिनवराणां अभिषेको जिनः । न कोमलं अकोमलं 'नञ्तत्पुरुषः', घनं च तद् अकोमलं च घनाकोमलं 'कर्मधारयः', तद् घनाः ॥

११—अपेतं निधनं यस्य सः अपेतः 'बहुव्रीहिः', तं अपेतः । बुधश्चासौ जनश्च बुधः 'कर्मधारयः', तस्य बुधः । शान्ता आपदो येन स शान्ताः 'बहुव्रीहिः', तं शान्ताः । प्रमाणानि च नयाश्च प्रमाणनयाः 'इतरेतरद्वन्द्वः', प्रमाणनयैः सङ्कुलः प्रमाणः 'तत्पुरुषः', तं प्रमाणः । न सत् असत् 'नञ्तत्पुरुषः', असद् दृश् येषां ते असद्दृशः 'बहुव्रीहिः', तेषां असः । तापं ददातीति तापदः 'उपपद'समासः, तं तापदम् । जिनेषु वरा जिनवराः 'तत्पुरुषः', जिनवराणां आगमः जिनवरागमः 'तत्पुरुषः', तं जिनः । महती सम्पद् यस्मिन् स महासम्पत् 'बहुव्रीहिः', तं महाः । सुखं आत्मा यस्य तत् सुखात्मकं 'बहुव्रीहिः', तत् सुखाः । कामश्च हासश्च कामहासौ 'इतरेतरद्वन्द्वः', विगतौ कामहासौ यस्मिन् तद् विगतः 'बहुव्रीहिः', तद् विगतः ॥

१२—शरश्च अक्षश्च धनुश्च शङ्खश्च शराः 'इतरेतरद्वन्द्वः', शराक्षधनुः शरान् विभर्तीति शराः 'उपपद'समासः । निजं च तद् यशश्च निजयशः 'कर्मधारयः', निजयश इव धलक्षा निजः 'मध्यमपदलोपि'समासः । अखिलं च तद् जगत् च अखिलः 'कर्मधारयः', अखिलजगतो जना अखिलः 'तत्पुरुषः', न हिताः अहिताः 'नञ्तत्पुरुषः', अखिलजगज्जनानां अहिता अखिलः 'तत्पुरुषः', महान्ति च तानि बलानि च महाबलानि 'कर्मधारयः', अखिलजगज्जनाहितानां महाबलानि अखिलः 'तत्पुरुषः', अखिलजगज्जनाहितमहाबलानां क्षामता अखिलः 'तत्पुरुषः', कृता अखिलजगज्जनाहितमहाबलक्षामता यथा सा कृताखिलः 'बहुव्रीहिः' । विनीता चासौ जनता च विनीतः 'कर्मधारयः', विपद एव द्विपाः विपद्द्विपाः 'कर्मधारयः' विनीतजनताया विपद्द्विपाः विनीतः 'तत्पुरुषः', विनीतजनताविपद्द्विपानां समृद्धिः विनीतः 'तत्पुरुषः', विनीतजनताविपद्द्विपसमृद्धिः अभिद्रोहिणी विनीतः 'तत्पुरुषः' । सुरभौ स्थिता सुरभिः 'तत्पुरुषः' । महीं धा खलतीति

महीध्राः 'उपपद'समासः, रिपव एव महीध्राः रिपु० 'कर्मधारयः', रिपुमहीध्रान् भिनत्तीति रिपु० 'उपपद'समासः ॥

१३—भीतिमांश्चासौ जनश्च भीति० 'कर्मधारयः', अभयीकृतो भीतिमज्जनो येन सः अभयी० 'बहुव्रीहिः' । सुरान् पान्तीति सुरपाः 'उपपद'समासः, सुरपैः कृतं सुर० 'तत्पुरुषः', न तुला अतुला 'नञ्तत्पुरुषः', अतुला चासौ भूतिश्च अतुल० 'कर्मधारयः', अतुलभूत्या मज्जनं अतुल० 'तत्पुरुषः', सुरपकृतं अतुलभूतिमज्जनं यस्य स सुरप० 'बहुव्रीहिः' । भव्यानां मनांसि भव्य० 'तत्पुरुषः', भव्यमनसां अभिनन्दनः भव्य० 'तत्पुरुषः' । शिवं ददातीति शिवदः 'उपपद'समासः ॥

१४—न चरतीति अचरः 'नञ्तत्पुरुषः', तं अचरम् । कृताः चरणा यैः ते कृत० 'बहुव्रीहिः' । शतपत्राणां सञ्चयः शत० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् शत० । अपवर्गस्य उपायः अप० 'तत्पुरुषः', अपवर्गोपायस्य शोधनाः अप० 'तत्पुरुषः' । यश एव धनं येषां ते यशोधनाः 'बहुव्रीहिः' ॥

१५—विष्टपानां त्रयं विष्टप० 'तत्पुरुषः', अखिलं च तद् विष्टपत्रयं च अखिल० 'कर्मधारयः', व्याप्तं अखिलविष्टपत्रयं यया सा व्याप्ता० 'बहुव्रीहिः' । पदानां चमूः पद० 'तत्पुरुषः', तथा पद० । पुष्टानि च तानि पत्राणि च पुष्ट० 'कर्मधारयः', नया एव पुष्टपत्राणि यस्याः सा नय० 'बहुव्रीहिः', तथा नय० । जिनैः उदिता जिनोदिता 'तत्पुरुषः' ॥

१६—महच्च तद् दलं च महादलं 'कर्मधारयः', अब्जस्य महादलं अब्ज० 'तत्पुरुषः', अब्जमहादलवद् आभा यस्याः सा अब्ज० 'बहुव्रीहिः', तथा अब्ज० । न तुलः अतुलः 'नञ्तत्पुरुषः', मोदस्य लाभो मोद० 'तत्पुरुषः', अतुलो मोदलाभो यया सा अतुल० 'बहुव्रीहिः', तथा अतुल० । महान् शिखण्डी यस्याः सा महा० 'बहुव्रीहिः' । रिपूणां राशिः रिपु० 'तत्पुरुषः', रिपुराशेः खण्डिका रिपु० 'तत्पुरुषः' ॥

१७—उरुः प्रभा यस्य स उरु० 'बहुव्रीहिः', तं उरु० । अनङ्ग एव तरुः अनङ्ग० 'कर्मधारयः', अनङ्गतरोः प्रभञ्जनः अनङ्ग० 'तत्पुरुषः', तं अनङ्ग० । महश्च दया च महोदये 'इतरेतरद्वन्द्वः', सत्यौ महोदये यस्य स सन्म० 'बहुव्रीहिः', तं सन्म० । शोभना मतिर्यस्य स सुमतिः, सुमतिश्चासौ जिनश्च सुमति० 'कर्मधारयः', तं सुमति० । महांश्चासौ उदयश्च महोदयः 'कर्मधारयः', विकसन् महोदयो यस्य स विकस० 'बहुव्रीहिः', तं विकस० ॥

१८—भव एव उदधिः भवोदधिः 'कर्मधारयः', तस्मिन् भवो० । गुरु वैभवं यस्य स गुरु० 'बहुव्रीहिः' । तमसोऽयं तामसः, न तामसः अतामसः 'नञ्तत्पुरुषः', तं अतामसम् । तीर्थं कुर्वन्तीति तीर्थ० 'उपपद'समासः, तेषां तीर्थ० । न संवरो यस्य सः असं० 'बहुव्रीहिः', तं असं० ॥

१९—भवे वासो भव० 'तत्पुरुषः', भववास एव दाम भव० 'कर्मधारयः', तद् भव० । जिनानां वाग् जिन० 'तत्पुरुषः' । अतिशायिनी शिवा अतिशिवा 'प्रादि'स-

मासः । न सङ्गता अस० 'नञ्त्तत्पुरुषः', तां अस० । कामस्य सङ्गता काम० 'तत्पुरुषः', च्युता कामसङ्गता यस्याः सा च्युत० 'बहुव्रीहिः', तां च्युत० ॥

२०—कुशे शेते इति कुशेशयं 'उपपद'समासः, तस्मिन् कुशे० । कनकवत् छवि-
र्यस्याः सा कनक० 'बहुव्रीहिः', तां कनक० । दुरितानां (अङ्कुश इव) अङ्कुशः दुरि०
'तत्पुरुषः', तस्मिन् दुरि० । अहिता एव अद्रयः अहिता० 'कर्मधारयः', अहिताद्रीन्
हन्तीति अहि० 'उपपद'समासः, वज्रस्य शृङ्खला वज्र० 'तत्पुरुषः', अहिताद्रीन् चासौ
वज्रशृङ्खला च अहिता० 'कर्मधारयः', तां अहिता० । वज्रमयी शृङ्खला यस्याः सा वज्र० ॥

२१—रुचीनां सम्पद् रुचि० 'तत्पुरुषः', तुल्या रुचिसम्पद् यस्य स तुल्य० 'बहु-
व्रीहिः', तस्मिन् तुल्य० । पुष्पाणां उत्कराः पुष्पो० 'तत्पुरुषः', तैः पुष्पो० । सुराणां गणः
सुर० 'तत्पुरुषः', तेन सुर० । प्रमदो गर्भं यथा स्यात् तथा प्रमद० 'अव्ययीभावः' । न
जायते इति अजः 'नञ्त्तत्पुरुषः', तस्मिन् अजे । यशसि हितो यशस्यः, तस्मिन् यशस्ये ।
पद्मस्येव प्रभा यस्य स पद्म० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् पद्म० । न जेयः अजेयः 'नञ्त्तत्पुरुषः',
अजेयश्चासौ शस्यश्च अजेयशस्यः 'कर्मधारयः', तस्मिन् अजेय० ॥

२२—मज्जनस्य उदकं मज्ज० 'तत्पुरुषः', मज्जनोदकेन पवित्रितः मज्ज० 'तत्पुरुषः',
मन्दरश्चासौ अगश्च मन्द० 'कर्मधारयः', मज्जनोदकपवित्रितः मन्दरागो यैस्ते मज्ज० 'बहु-
व्रीहिः' । मन्दो रागो येषां ते मन्द० 'बहुव्रीहिः' । घर्मस्य उदयः घर्मो० 'तत्पुरुषः', अब्धौ
पतनं अब्धि० 'तत्पुरुषः', घर्मोदयश्च अब्धिपतनं च घर्मो० 'समाहारद्वन्द्वः', तस्मिन्
घर्मो० । वनस्य राजिः वन० 'तत्पुरुषः', वनराजिश्च नावश्च वनराजिनावः 'इतरेतरद्वन्द्वः' ।
देवैः सहिताः सदेवाः 'बहुव्रीहिः', सदेवाश्च नराश्च सदेव० 'इतरेतरद्वन्द्वः' नन्दिताः
सदेवनरा यैस्ते नन्दित० 'बहुव्रीहिः' ॥

२३—शची आदौ यासां ताः शच्यादयः 'बहुव्रीहिः', दिव्याश्च ता वनिताश्च दिव्य०
'कर्मधारयः', शच्यादयश्च ता दिव्यवनिताश्च शच्या० 'कर्मधारयः', शच्यादिदिव्यवनितानां
ओघः शच्या० 'तत्पुरुषः', शच्यादिदिव्यवनितौघस्य धवाः शच्यादि० 'तत्पुरुषः',
शच्यादिदिव्यवनितौघधवैः स्तुतः शच्यादि० 'तत्पुरुषः', तत्सं० शच्यादि० । न व्याहतं
अव्या० 'नञ्त्तत्पुरुषः', अव्याहतं च तद् उदितं च अव्या० 'कर्मधारयः', विधां अन-
तिक्रम्य यथा० 'अव्ययीभावः', वस्तूनां तत्त्वं वस्तुतत्त्वं 'तत्पुरुषः', यथाविधं च तद्
वस्तुतत्त्वं यथाविध० 'कर्मधारयः', अव्याहतोदितं यथाविधवस्तुतत्त्वं येन तद् अव्या०
'बहुव्रीहिः', तत्सं० अव्या० । जिनेषु जिनानां वा इन्द्राः जिनेन्द्राः 'तत्पुरुषः', जिने-
न्द्राणां मतं जिने० 'तत्पुरुषः', तत्सं० जिने० । न कम्प्राः अकम्प्राः 'नञ्त्तत्पुरुषः', नित्यं
अकम्प्रा देहिनो यस्मिन् तत् नित्य० 'बहुव्रीहिः', तत् नित्य० । जन्म आदौ यासां ता
जन्मा० 'बहुव्रीहिः', अनन्ताश्च ता विपदश्च अनन्त० 'कर्मधारयः', जन्मादयश्च ता
अनन्तविपदश्च जन्मा० 'कर्मधारयः', तासां जन्मा० ॥

२४—कनकवद् रुग् यस्याः सा कनकरुक् 'बहुव्रीहिः' । वारणानां ईशः वारणेशः 'तत्पुरुषः', सितश्चासौ वारणेशश्च सित० 'कर्मधारयः', तं सित० । वज्रमयं अङ्कुशं यस्याः सा वज्राङ्कुशी । न हिताः अहिताः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अहितानां वारणं अहित० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् अहित० । वज्रं च अङ्कुशश्च वज्राङ्कुशं 'समाहारद्वन्द्वः', तद् वज्रा० ॥

२५—ख्यातेः भाजनं यः स ख्याति० 'बहुव्रीहिः' । शोभनौ पार्श्वौ यस्य स सुपार्श्वः, श्रिया युक्तः सुपार्श्वः श्रीसुपार्श्वः 'मध्यमपदलोपी' समासः, तत्सं० श्री० । नित्यं सौख्यं यस्य स नित्य० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० नित्य० । अतिशायिनी भा यस्य सः अतिभाः 'बहुव्रीहिः' ॥

२६—जिनानां अंही जिनांही 'तत्पुरुषः', तौ जिनांही । अमराणां संसद् अमर० 'तत्पुरुषः', आनता चासौ अमरसंसच्च आनता० 'कर्मधारयः', तथा आनता० । दिव्यं च तत् सौवर्णं च दिव्य० 'कर्मधारयः', अवानं च तत् तामरसं च अवान० 'कर्मधारयः', दिव्यसौवर्णं च तद् अवानतामरसं च दिव्य० 'कर्मधारयः', तद् दिव्य० ॥

२७—अरीणां शमनं अरि० 'तत्पुरुषः', जातं अरिशमनं यस्याः सा जाता० 'बहुव्रीहिः' । न आविलाः अनाविलाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', सन्तश्च ते नयाश्च सन्नयाः 'कर्मधारयः', अनाविलाः सन्नया यस्यां सा अना० 'बहुव्रीहिः' ॥

२८—हेम्न इव आभा यस्याः सा हेमाभा 'बहुव्रीहिः' । न समा असमा 'नञ्त्तत्पुरुषः' । नाशिता अरयो यैस्तानि नाशिता० 'बहुव्रीहिः', तैः नाशिता० । शितानि च तानि अरीणि च शिता० 'कर्मधारयः', तैः शिता० ॥

२९—भवाद् उद्भवा भवोद्भवा 'तत्पुरुषः', भवोद्भवा तृड् येषां ते भवो० 'बहुव्रीहिः', तेषां भवो० । शिवमेव प्रपा शिव० 'कर्मधारयः', कृता शिवप्रपा येन स कृत० 'बहुव्रीहिः', तं कृत० । हर्षेण सहितं यथा स्यात् तथा सहर्षं 'अव्ययीभावः' । वपुषः प्रपञ्चः वपुःप्रपञ्चः 'तत्पुरुषः', वरो वपुःप्रपञ्चो येषां ते वर० 'बहुव्रीहिः', वरवपुःप्रपञ्चाश्च ते अमराश्च वर० 'कर्मधारयः', तैः वर० । प्रभाया वलयं प्रभा० 'तत्पुरुषः', प्रभावलयस्य कान्तता प्रभा० 'तत्पुरुषः', प्रभावलयकान्ततया अपहसिता प्रभा० 'तत्पुरुषः', चन्द्रस्य प्रभा चन्द्र० 'तत्पुरुषः', उर्वी चासौ चन्द्रप्रभा च उरु० 'कर्मधारयः', प्रभावलयकान्ततापहसिता उरुचन्द्रप्रभा येन स प्रभा० 'बहुव्रीहिः', तं प्रभा० । परमश्चासौ ईश्वरश्च परमे० 'कर्मधारयः', तं परमे० । विनयेन चारु यथा स्यात् तथा विनय० 'अव्ययीभावः' । चन्द्रस्येव प्रभा यस्य स चन्द्रप्रभः, तं चन्द्र० ॥

३०—कलुषस्य वासो यस्मिन् स कलुषवासकः 'बहुव्रीहिः', तस्मात् कलुष० । सुखानां अतिशयः सुखा० 'तत्पुरुषः', सुखातिशय एव सम्पदः सुखा० 'कर्मधारयः', तासां सुखा० ।

भुवनानां भासकाः भुवन० 'तत्पुरुषः', न विद्यते दर्पको येषां ते अदर्पकाः 'बहुव्रीहिः', भुवनभासकाश्च ते अदर्पकाश्च भुवन० 'कर्मधारयः' । विलीनो मलो यस्मात् तद् विलीन० 'बहुव्रीहिः', विलीनमलं च तत् केवलं च विलीन० 'कर्मधारयः', न तुलः अतुलः 'नञ्-तत्पुरुषः', अतुलश्चासौ विकासश्च अतुल० 'कर्मधारयः', विलीनमलकेवलस्य अतुलविकासः विलीन० 'तत्पुरुषः', विलीनमलकेवलतुलविकासं विभ्रति ते विलीन० 'उपपद'-समासः । शोभनं च तद् वचश्च सुवचः 'कर्मधारयः', तेन सुवचसा । सभां राजितुं शीलं यस्य तत् सभा० 'बहुव्रीहिः', तेन सभा० ॥

३१—भुवनानां त्रयं भुवन० 'तत्पुरुषः', समस्तं च तद् भुवनत्रयं च समस्त० 'कर्मधारयः', समस्तभुवनत्रयस्य प्रथमं समस्त० 'तत्पुरुषः', समस्तभुवनत्रयप्रथमे सज्जानि समस्त० 'तत्पुरुषः', नाना च तानि पदानि च नानापदानि 'कर्मधारयः', समस्तभुवनत्रयप्रथमसज्जानि नानापदानि यस्मिन् स समस्त० 'बहुव्रीहिः' । सन्तश्च ते जनाश्च सज्जनाः 'कर्मधारयः', तान् सज्जनान् । समुल्लसिता भङ्गा यस्मिन् स समु० 'बहुव्रीहिः', तं समु० । न विद्यते मलो यस्मिन् सः अमलः 'बहुव्रीहिः', तं अमलम् । न गम्यते इति अगमः, तं अगमम् । स्फुरन्तश्च ते नयाश्च स्फुर० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयैः निवारिताः स्फुर० 'तत्पुरुषः', न सन्तः असन्तः 'नञ्-तत्पुरुषः', असन्तश्च ते उपलम्भाश्च असदु० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयनिवारिता असदुपालम्भा यस्य स स्फुर० 'बहुव्रीहिः', जैनश्चासौ आगमश्च जैना० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयनिवारितासदुपालम्भश्चासौ जैनागमश्च स्फुर० 'कर्मधारयः', तं स्फुर० ॥

३२—गदा च अक्षमाला च गदा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', धृते गदाक्षमाले यया सा धृत० 'बहुव्रीहिः' । भयानां शमः भय० 'तत्पुरुषः', भयशमे क्षमा भय० 'तत्पुरुषः' । न विद्यते लाघवं यस्याः सा अलाघवा 'बहुव्रीहिः' । धनं च तद् अञ्जनं च घना० 'कर्मधारयः', घनाञ्जनेन समा घना० 'तत्पुरुषः', घनाञ्जनसमा प्रभा यस्याः सा घना० । घातकानां आली घात० 'तत्पुरुषः', घातकाल्याः ईहितं घात० 'तत्पुरुषः', विहतं घातकालीहितं यस्मिन् तद् विहत० 'बहुव्रीहिः', तद् विहत० । न विद्यते तुला यस्य तद् अतुलं 'बहुव्रीहिः', तद् अतुलम् ॥

३३—विमलं च तत् कोमलं च विमल० 'कर्मधारयः', विमलकोमलं च तत् कोकनदं च विमल० 'कर्मधारयः', विमलकोमलकोकनदस्य च्छदः विमल० 'तत्पुरुषः', विमलकोमलकोकनदच्छदस्य च्छविः विमल० 'तत्पुरुषः', विमलकोमलकोकनदच्छदच्छविं हरतीति विमल० 'उपपद' समासः, तौ विमल० । अमराणां इमे आमराः, तैः आमरैः । सततं नूता सततनूता 'प्रादि'समासः, सततनूता तनुर्ययोः तौ सतत० 'बहुव्रीहिः', तौ सतत० । अमतस्य हेठनं अमत० 'तत्पुरुषः', अमतहेठने लालसाः अमत० 'तत्पुरुषः', तत्सं० अमत० ॥

३४—शकुन्तेषु वरः शकु० ‘तत्पुरुषः’, कलशश्च कुन्तश्च शकुन्तवरश्च कलश० ‘इतरद्वन्द्वः’, कलशकुन्तशकुन्तवरैः अङ्कितानि कलश० ‘तत्पुरुषः’, क्रमाणां तलानि क्रम० ‘तत्पुरुषः’, कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कितानि क्रमतलानि येषां ते कलश० ‘बहुव्रीहिः’ । मतस्य लाभः मत० ‘तत्पुरुषः’, मतलाभं कुर्वन्तीति मत० ‘उपपद’समासः । विशेषेण गतः विगतः ‘प्रादि’समासः, विगतो रागो येषां ते विगत० ‘बहुव्रीहिः’, अतिशयेन विगतरागाः विगत० । न विद्यते अन्तो यस्य तद् अनन्तं ‘बहुव्रीहिः’, तद् अनन्तम् । न विद्यते अङ्गं यस्य सः अनङ्गः ‘बहुव्रीहिः’, अनङ्गं जयन्तीति अनङ्ग० ‘उपपद’समासः ॥

३५—अवमानि एव सन्तमसं अव० ‘कर्मधारयः’, तद् अव० । आगमानां रोचिषः आगम० ‘तत्पुरुषः’, तेषां आगम० । पावनं च पालनं च पावन० ‘समाहारद्वन्द्वः’, भुवनस्य पावनपालनं भुवन० ‘तत्पुरुषः’, तद् भुवन० । जिनानां मतं जिन० ‘तत्पुरुषः’, तत् जिन० ॥

३६—आयत्या सहितं सायति ‘बहुव्रीहिः’, सायति च तत् साम च सायति० ‘कर्मधारयः’, सायतिसाम करोतीति सायति० ‘उपपद’समासः । शोभनश्चासौ तरुश्च सुतरुः ‘कर्मधारयः’, तेन सुतरुणा । तरुणं च तद् अब्जं च तरुणा० ‘कर्मधारयः’, तरुणाब्जेन समा तरुणा० ‘तत्पुरुषः’, तरुणाब्जसमा द्युतिर्यस्याः सा तरुणा० ‘बहुव्रीहिः’ । कजे गता कज० ‘तत्पुरुषः’ । मुदा सहितं समुद् ‘बहुव्रीहिः’ तेन समुदा । अतिशयेन मता अति० ‘प्रादि’समासः ॥

३७—देवानां लोकः देव० ‘तत्पुरुषः’, देवलोकस्य उपमानं यस्य स देव० ‘बहुव्रीहिः’ । नराणां लोकः नर० ‘तत्पुरुषः’ । कोपश्च मानश्च कोपमानौ ‘इतरेतरद्वन्द्वः’, न विद्येते कोपमानौ यस्य सः अकोप० ‘बहुव्रीहिः’ । सलिलानां धारा सलिल० ‘तत्पुरुषः’, ऋजिर्मेव सलिलधारा ऋजिम० ‘कर्मधारयः’, ऋजिमसलिलधारया धौतः ऋजिम० ‘तत्पुरुषः’, मायैव परागः माया० ‘कर्मधारयः’, ऋजिमसलिलधौतः मायापरागो यस्य स ऋजिम० ‘बहुव्रीहिः’ । भवस्य भीतिः भव० ‘तत्पुरुषः’, तस्याः भव० । अपगतो रागो यस्य सः अप० ‘बहुव्रीहिः’ ॥

३८—दिव्यानि च तानि राजीवानि च दिव्य० ‘कर्मधारयः’, दिव्यराजीवानां वारः दिव्य० ‘तत्पुरुषः’, चरणमेव सरोजं चरण० ‘कर्मधारयः’, दिव्यराजीववारे स्थितं दिव्य० ‘तत्पुरुषः’, दिव्यराजीववारस्थितं चरणसरोजं यस्य स दिव्य० ‘बहुव्रीहिः’, तं दिव्य० । भव्यानां राजी भव्य० ‘तत्पुरुषः’ । जिनेषु वरा जिन० ‘तत्पुरुषः’, जिनवराणां विसरः जिन० ‘तत्पुरुषः’, तं जिन० । पापानां विध्वंसः पाप० ‘तत्पुरुषः’, पापविध्वंसे दक्षः पाप० ‘तत्पुरुषः’, तं पाप० । सन्ति अक्षाणि यस्य स सदक्षः ‘बहुव्रीहिः’, तं सदक्षम् ॥

३९—अरय एव तिमिराणि अरि० ‘कर्मधारयः’, अरितिमिराणां ओघः अरि० ‘तत्पुरुषः’, अरितिमिरौघस्य व्याहतिः अरि० ‘तत्पुरुषः’, तस्यां अरि० । बहवो विधा येषां

तानि बहुविधानि 'बहुव्रीहिः', बहुविधानि च तानि जन्मानि च बहु० 'कर्मधारयः', बहु-
विधजन्मनां व्रातः बहु० 'तत्पुरुषः', बहुविधजन्मव्राताज्जायते इति बहु० 'उपपद'समासः,
बहुविधजन्मव्रातजं च तद् एनश्च बहु० 'कर्मधारयः', बहुविधजन्मव्रातजैनसः कृतोऽन्तो
येन स बहु० 'बहुव्रीहिः' । कुत्सितं च तद् मतं च कुमतं 'कर्मधारयः', कुमतस्य विधातः
कुमत० 'तत्पुरुषः', कृतः कुमतविधातो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः' ॥

४०—महांश्चासौ सिन्धुश्च महा० 'कर्मधारयः', महासिन्धुं मर्यादीकृत्य आमहा० 'अव्य-
यीभावः' । नाना च ते कृताश्च नाना० 'कर्मधारयः', जिनानां गृहाणि जिन० 'तत्पुरुषः',
जिनगृहाणां मालाः जिन० 'तत्पुरुषः', सन्तश्च महांश्च सन्महाः 'कर्मधारयः', जिनगृहमा-
लासु सन्महाः जिन० 'तत्पुरुषः', नानाकृता जिनगृहमालासन्महा यया सा नाना० 'बहु-
व्रीहिः' कनकस्येव निभा यस्याः सा कनक० 'बहुव्रीहिः', वपुषः श्रीः वपुःश्रीः 'तत्पुरुषः',
कनकनिभा वपुःश्रीर्यस्याः सा कनक० । साधिता आया यया सा साधि० 'बहुव्रीहिः' ।
पुरुषेषु दत्तं यस्याः सा पुरुषदत्ता । आधेर्भावः आधिता, आधितया सहिता साधिता 'बहु-
व्रीहिः', तस्याः साधि० ॥

४१—मलेन सहिताः समलाः 'बहुव्रीहिः', बहुतमाश्च समलाश्च बहु० 'कर्मधारयः',
विमलिता बहुतमसमला येन स विमलित० 'बहुव्रीहिः', तं विमलित० । प्रभाणां मण्डलं
प्रभा० 'तत्पुरुषः', स्फुरत् च तत् प्रभामण्डलं च स्फुर० 'कर्मधारयः', स्फुरत्प्रभामण्ड-
लेन अस्तं स्फुर० 'तत्पुरुषः', स्फुरत्प्रभामण्डलास्तं सन्तमसं येन स स्फुर० 'बहुव्रीहिः',
तं स्फुर० । सकला चासौ श्रीश्च सकल० 'कर्मधारयः', सकलश्रिया श्रेयौ सकल०
'तत्पुरुषः', सकलश्रीश्रेयौ असौ यस्य स सकल० 'बहुव्रीहिः', तं सकल० । जिनानां
ईश्वरः जिने० 'तत्पुरुषः', तं जिने० ॥

४२—भव्याश्च ते जनाः भव्य० 'कर्मधारयः', आनन्दिता भव्यजना येन तद् आन०
'बहुव्रीहिः', तद् आन० । घनं च तद् अघं च घना० 'कर्मधारयः', घनाघमेव घर्मः
घना० 'कर्मधारयः', घनाघघर्मेण आर्ताः घना० 'तत्पुरुषः', शिशिरं च तत् शुभं च
शिशिर० 'कर्मधारयः', शिशिरशुभं च तद् व्यजनं च शिशिर० 'कर्मधारयः', घनाघघर्मा-
र्तानां शिशिरशुभव्यजनं घना० 'तत्पुरुषः', तद् घना० । जिनाश्च ते देवाश्च जिन०
'कर्मधारयः', क्रमयोः युगलं क्रम० 'तत्पुरुषः', जिनदेवानां क्रमयुगलं जिन० 'तत्पुरुषः',
तत् जिन० । सन्तश्च ते गुणाश्च सद्० 'कर्मधारयः', तैः सद्गुणैः । न जिनत् अजिनत्
'नञ्त्तत्पुरुषः', तद् अजि० ॥

४३—जिन्नस्य इदं जैनं, तत् जैनम् । उपमानेन रहितं उपमान० 'तत्पुरुषः', तद् उप-
मान० । जगतः त्राणं जग० 'तत्पुरुषः', जगन्त्राणस्य कारि जग० 'तत्पुरुषः', तत् जग० ।
न हितं अहितं 'नञ्त्तत्पुरुषः', तद् अहितम् । सन् चासौ महिमा च सन्म० 'कर्मधारयः'
सन्महिमानं करोतीति सन्म० 'उपपद'समासः तत् सन्म० । महान्ति च तानि कुमुदानि

च महा० 'कर्मधारयः', भव्या एव महाकुमुदानि भव्य० 'कर्मधारयः', भव्यमहाकुमुदानां बोधः भव्य० 'तत्पुरुषः', भव्यमहाकुमुदबोधस्य जन्म भव्य० 'तत्पुरुषः', हिमाः करा यस्य स हिम० 'बहुव्रीहिः', भव्यमहाकुमुदबोधजन्मनि हिमकरः भव्य० 'तत्पुरुषः', तं भव्य० ॥

४४—द्युत्या विजितः द्युति० 'तत्पुरुषः', द्युतिविजितः तमालो यया सा द्युति० । पविश्च फलं च घण्टा च अक्षश्च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', पविफलघण्टाक्षान् विभर्तीति पवि० 'उपपद'समासः । लसन्ती चासौ तता च लस० 'कर्मधारयः', लसत्तता माला यस्याः सा लस० 'बहुव्रीहिः' । नरि तिष्ठतीति नृस्था 'उपपद'समासः । न मर्त्या अमर्त्याः 'नञ्तत्पुरुषः', अमर्त्यानां सामन्ता अमर्त्य० 'तत्पुरुषः', अमर्त्यसामन्तैः नृता अमर्त्य० 'तत्पुरुषः' ॥

४५—देवानां पूज्यः देव० तत्पुरुषः ॥

४६—सुष्ठु रुचितानि सुरुचितानि 'प्रादि'समासः, तैः सुरु० । दानवानां अरयः दान० 'तत्पुरुषः', तैः दान० ॥

४७—आदिश्च निधनं च आदि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', न विद्येते आदिनिधने यस्याः सा अनादि० 'बहुव्रीहिः' । न दीना अदीना 'नञ्तत्पुरुषः' । अतिशयेन प्रददातीति अति० 'उपपद'समासः । मतेः प्रदानं मति० 'तत्पुरुषः', तत् मति० । न नमतीति अनमा 'नञ्तत्पुरुषः' । जिनानां इन्द्राः जिनेन्द्राः 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्राणां वाक् जिने० ॥

४८—सुवर्णस्य अयं सौवर्णः, सौवर्णः पट्टो यस्याः सा सौवर्ण० 'बहुव्रीहिः' । श्रीवद् गौरी श्रीगौरी 'कर्मधारयः' । श्रिया सहिता गौरी श्रीगौरी 'मध्यमपदलोपी'समासः । पद्मं हस्ते यस्याः सा पद्महस्तिका, अथवा पद्मवद् हस्तौ यस्याः सा पद्म० 'बहुव्रीहिः' । हस्तिनः इव कायो यस्याः सा हस्ति० 'बहुव्रीहिः' । महती गोधा (वाहनं) यस्याः सा महागोधा 'बहुव्रीहिः' । आगसः धाम आगो० 'तत्पुरुषः', आगोधाम्नः ध्वस्तिः आगो० 'तत्पुरुषः', तस्यै आगो० ॥

४९—निजश्चासौ महिमा च निज० 'कर्मधारयः', निजमहिम्ना विजितं कमलं येन तत् निज० 'बहुव्रीहिः', तत् निज० । प्रमदस्य भरः प्रमद० 'तत्पुरुषः', प्रमदभरेण आनन्दाः प्रमद० 'तत्पुरुषः', प्रमदभरानन्दाश्च ते देवाश्च प्रमद० 'कर्मधारयः', प्रमदभरानन्दादेवैः पूजितकं प्रमद० 'तत्पुरुषः', तत् प्रमद० । धाम युनक्तीति धाम० 'उपपद'समासः, तत् धाम० । न लङ्घनीया अलङ्घ० 'नञ्तत्पुरुषः', गुणानां सम्पद् गुण० 'तत्पुरुषः', अलङ्घनीया गुणसम्पद् यस्य तत् अलङ्घ० 'बहुव्रीहिः', तत् अलङ्घ० । क्रमयोर्युगलं क्रम० 'तत्पुरुषः', तत् क्रम० ॥

५०—अखिलाश्च ता रुजश्च अखिल० 'कर्मधारयः', शमिता अखिलरुजो येन

तत् शमिता० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् शमिता० । नाना च तानि अम्भोजानि च नाना० 'कर्मधारयः', नानाम्भोजानां उदरं नाना० 'तत्पुरुषः', नानाम्भोजोदरे लालितं नाना० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् नाना० । अतिशयेन चारु यथा स्यात् तथा अति० 'अव्ययीभावः' । चरणयोर्युगं चरण० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् चरण० । दिवि जायन्ते इति दिवि० 'उपपद'-समासः, दिविजैः नतं दिवि० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् दिवि० । दुःखेन लभ्यते इति दुर्लभं, तस्मिन् दुर्लभे ॥

५१—शोभनो रवो यस्य स सुरवः 'बहुव्रीहिः', तं सु० । अम्बु ददातीति अम्बुदः 'उपपद'समासः तं अम्बु० । सुरैः वन्द्या सुर० 'तत्पुरुषः' ॥

५२—पविश्च मुशलं च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', पविमुशले करयोर्यस्याः सा पवि० 'बहुव्रीहिः', । अतिशयेन कराला अति० 'प्रादि'समासः, अतिकराला आभा यस्य तत् अति० 'बहुव्रीहिः', तत् अति० । रागेण अन्धाः रागा० 'तत्पुरुषः', रागान्धाश्च ते अरयश्च रागा० 'कर्मधारयः', रागान्धारीणां ईरणं रागा० 'तत्पुरुषः', रागान्धारीणं करोतीति रागा० 'उपपद'समासः । नीला चासौ प्रभा च नील० 'कर्मधारयः', नीलप्रभाणां उत्करो नील० 'तत्पुरुषः', नीलप्रभोत्करो यस्यां सा नील० 'बहुव्रीहिः' ॥

५३—गदा एव वल्लयः गदा० 'कर्मधारयः', गदावल्लरीभिः गुपिलं गदा० 'तत्पुरुषः', गदावल्लरीगुपिलं च तत् जन्म च गदा० 'कर्मधारयः', गदावल्लरीगुपिलजन्म एव कान्तारं गदा० 'कर्मधारयः', तस्माद् गदा० । न ईप्सितं अनी० 'नञ्जतत्पुरुषः', अनीप्सितं च तद् उपनतं च अनी० 'कर्मधारयः', दिव्याश्च ताः कान्ताश्च दिव्य० 'कर्मधारयः', दिव्यकान्तानां रतं दिव्य० 'तत्पुरुषः', अनीप्सितोपनतं दिव्यकान्तारतं यस्य स अनी० । अनन्तान् (कर्माशान्) जयतीति अनन्तजित् । अभिमतस्य आयः अभि० 'तत्पुरुषः', अभिमतायं ददातीति अभि० 'उपपद'समासः । समस्तानि च तानि जगन्ति च समस्त० 'कर्मधारयः', समस्तजगतां अंहांसि समस्त० 'तत्पुरुषः', तेषां समस्त० । आपदां ओघः आप० 'तत्पुरुषः', कृतः आपदोघो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः', कृतापदोघश्चासौ स्मरश्च कृता० 'कर्मधारयः', हतः कृतापदोघस्मरो येन स हत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५४—यान् आनताः यदानताः 'तत्पुरुषः' । वरश्चासौ विधिश्च वर० 'कर्मधारयः', तस्मिन् वर० । अलीकं आनने येषां ते अलीका० 'बहुव्रीहिः' । श्रुतं एव ज्वलनः श्रुत० 'कर्मधारयः', श्रुतज्वलनेन भस्मसात्कृतं श्रुत० 'तत्पुरुषः', भवानां आवली भवा० 'तत्पुरुषः', भवावली एव काननं भवा० 'कर्मधारयः', श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतं भवावलीकाननं यैः ते श्रुत० 'बहुव्रीहिः' । बृहन्ति च तानि दुरितानि च बृह० 'कर्मधारयः', जगति बृहद्दुरितानि जग० 'तत्पुरुषः', प्रपञ्चितानि च तानि जगद्बृहद्दुरितानि च प्रपञ्चित० 'कर्मधारयः', प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितानि एव कूपः प्रपञ्चित० 'कर्मधारयः', प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितकूपं तरन्तीति प्रपञ्चित० 'उपपद'समासः । न विद्यते उपमा यस्याः सा अनु० 'बहुव्रीहिः',

अनुपमा चासौ रूपता च अनु० 'कर्मधारयः', अनुपमरूपतया राजते इति अनु० 'उपपद'समासः, तेन अनु० ॥

५५—अखिलं च तद् विष्टपं च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपे आश्रिता अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रिता चासौ सभा च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपाश्रितसभायां जनाः अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रितसभाजनानां असवः अखिल० 'तत्पुरुषः', तान् अखिल० । अमराश्च योगिनश्च अमर० 'इतरेतरद्वन्द्वः', तैः अमर० । कृतं सभाजनं यस्याः सा कृत० 'बहुव्रीहिः' । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रैः गदिता जिने० 'तत्पुरुषः' । नयाः आदौ येषां ते नया० 'बहुव्रीहिः', नयादयः एव वसूनि नया० 'कर्मधारयः', नयादिवसूनि पातीति नया० 'उपपद'समासः । रिपूणां विभेदनं रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् रिपु० । शोभनानि च तानि पात्राणि सुपात्राणि 'कर्मधारयः', सुपात्राणां गीर्वाणता सुपात्र० 'तत्पुरुषः' कृता सुपात्रगीर्वाणता यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५६—निजं च तद् अङ्गं च निजा० 'कर्मधारयः', निजाङ्गं एव लता निजा० 'तत्पुरुषः', तया निजा० । विशदश्चासौ बन्धुजीवश्च विशद० 'कर्मधारयः', विशदबन्धुजीवस्येव आभा यस्याः सा विशद० 'बहुव्रीहिः', तया विशद० । सितं अङ्गं यस्य स सिता० 'बहुव्रीहिः', सिताङ्गो विहगो यस्याः सा सिता० 'बहुव्रीहिः' । न नमन्तः अनमन्तः 'नञ्तत्पुरुषः', अनमन्तश्च ते अबन्धुजीवाश्च अनम० 'कर्मधारयः', हताः अनमदबन्धुजीवाः यया सा हता० 'बहुव्रीहिः' । न विद्यते भयं यस्याः सा अभया 'बहुव्रीहिः' । ज्वलन् चासौ ज्वलनश्च ज्वल० 'कर्मधारयः', ज्वलज्वलन एव हेतिः यस्याः सा ज्वल० 'बहुव्रीहिः' । तापं ददातीति ताप० 'उपपद'समासः, तं ताप० । शुभश्चासौ अतिशयश्च शुभा० 'कर्मधारयः', शुभातिशय एव धान्यं शुभा० 'तत्पुरुषः', शुभातिशयधान्यस्य वृद्धिः शुभा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते उपमानं यस्याः सा अनु० 'बहुव्रीहिः', अनुपमाना चासौ सीता च अनु० 'कर्मधारयः', शुभातिशयधान्यवृद्धौ अनुपमानसीता शुभा० 'तत्पुरुषः' ॥

५७—समवसरणस्य भूमिः सम० 'तत्पुरुषः', तस्यां सम० । अर्चायाः उदयः अर्चो० 'तत्पुरुषः', सज्जितः अर्चोदयो यस्यां सा सज्जि० 'बहुव्रीहिः', तस्यां सज्जि० । सता जिता सज्जिता 'तत्पुरुषः', सज्जिता अर्चा यस्य स० सज्जि० 'बहुव्रीहिः' । उद्यद् रागो यस्मिन् स उद्य० 'बहुव्रीहिः', उद्यद्रागश्चासौ सौधर्मश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्रागसौधर्मस्य नामः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्रागसौधर्मनामेन अर्चितः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्रागसौधर्मनामार्चितश्चासौ हरिश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्रागसौधर्मनामार्चितहरेः परिपूज्यः उद्य० 'तत्पुरुषः' ॥

५८—येषां उदयः यदु० 'तत्पुरुषः', तं यदु० । विगता आपद् यस्मात् तत् व्या० 'बहुव्रीहिः' । उपरता हिंसा यस्मात् तत् उप० । उरुश्चासौ श्रीश्च उरु० 'कर्मधारयः',

उरुश्रिया तेजि उरु० 'तत्पुरुषः', तत् उरु० । नाना आशया यस्मिन् तत् नाना० 'बहु-
ब्रीहिः', तत् नाना० । प्रतिगतं भयं यस्मात् स प्रति० 'बहुब्रीहिः', तं प्रति० ॥

५९—पराश्च समयाश्च पर० 'कर्मधारयः', परसमया एव रिपवः पर० 'तत्पुरुषः',
तेषां पर० । दारे हेतुः दार० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् दार० । विततश्चासौ मोहश्च वितत०
'कर्मधारयः', विततमोहस्य असः वितत० 'तत्पुरुषः', विहितो विततमोहासो यस्मिन्
तत् यथा स्यात् तथा विहित० 'अव्ययीभावः' । उदारा हेतवो यस्मिन् तत् उदार०
'बहुब्रीहिः', तस्मिन् उदार० । जिनानां वचः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् जिन० । आपदां
हतिः आप० 'तत्पुरुषः', तस्यां आप० । सत्या नीतिर्यस्य तत् सत्य० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन्
सत्य० । दिविजाश्च मनुजाश्च दिविजमनुजाः 'इतरेतरद्वन्द्वः', दिविजमनुजानां लक्ष्मीः
दिविज० 'तत्पुरुषः', दिविजमनुजलक्ष्म्याः पद्धतिर्यस्मिन् तद् दिविज० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन्
दिविज० । न विद्यन्ते ईतयो यस्मिन् तत् अनीति 'बहुब्रीहिः', तस्मिन् अनीतौ ॥

६०—श्रिया युक्ता कुण्डिका श्री० 'मध्यमपदलोपी'समासः, असिश्च फलकं च
मणिश्च श्रीकुण्डिका च असि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाः हस्तेषु
यस्याः सा असि० 'बहुब्रीहिः' । प्रवलाश्च ते रिपवश्च प्रवल० 'कर्मधारयः', प्रवलरिपव एव
वनानि प्रवल० 'तत्पुरुषः', तेषां प्रवल० । हस्तिनां कालः हस्ति० 'तत्पुरुषः', तं हस्ति० ।
शोभना तडित् सुतडित् 'प्रादि'समासः, सुतडितः इव आभा यस्याः सा सुतडि० 'बहु-
ब्रीहिः', न विद्यते साम येषां ते असामानः 'बहुब्रीहिः', असाम्नः हन्तीति असामहा
'उपपद'समासः । मानस्य सीमा मान० 'तत्पुरुषः' ॥

६१—अतिशायीनि दुःखानि अति० 'प्रादि'समासः, गभीरा चासौ वापिश्च गभीर०
'कर्मधारयः', अति दुःखानि एव गभीरवापिः अति० 'तत्पुरुषः', अतिदुःखगभीरवाप्याः
उत्तारकः अति० 'तत्पुरुषः' । न विद्यते भीर्यस्य सः अभीः 'बहुब्रीहिः' । अवमस्य हानिः
अवम० 'तत्पुरुषः', विहिता अवमहानिर्येन स विहितावम० 'बहुब्रीहिः', विहितावमहानि-
श्चासौ शान्तश्च विहिता० 'कर्मधारयः', तं विहिता० । परमा चासौ शान्तिश्च परम०
'कर्मधारयः', महच्च तत् निशान्तं च महा० 'कर्मधारयः', परमशान्तौ महानिशान्तं यस्य
स परम० 'बहुब्रीहिः', तं परम० ॥

६२—येषां बाहवो यद्वा० 'तत्पुरुषः' । वरा चासौ पुरी च वर० 'कर्मधारयः',
परमं च तद् अर्गलं च परमा० 'कर्मधारयः', वरपुर्याः परमार्गलं वर० 'तत्पुरुषः',
वरपुरीपरमार्गलेन आभाः वर० 'तत्पुरुषः' । परश्चासौ मार्गश्च पर० 'कर्मधारयः', परमा-
र्गस्य लाभाः पर० 'तत्पुरुषः' । विबुधस्य अयं वैबुधः, वैबुधश्चासौ राट् च वैबुध० 'कर्म-
धारयः', तुलितो वैबुधराट् यया सा तुलित० 'बहुब्रीहिः', तस्यां तुलित० । अघं एव दधः
अघ० 'तत्पुरुषः', अम्बु धरन्तीति अम्बु० 'उपपद'समासः, अघदवे अम्बुधराः अघ०
'तत्पुरुषः' ॥

६३—न उपतापि अनु० 'नञ्त्तत्पुरुषः' । समाधिं करोतीति समाधि० 'उपपद'-
समासः । जिनस्य इदं जैनं, जैनं च तद् वचः जैन० 'कर्मधारयः' । रसा आदौ येषां ते
रसा० 'बहुव्रीहिः', रसादयश्च ते भोगाश्च रसा० 'कर्मधारयः', अतिशायितानि लोलानि
अति० 'प्रादि'समासः, रसादिभोगेषु अतिलोलानि रसा० 'तत्पुरुषः', रसादिभोगातिलोलानि
च तानि करणानि च रसा० 'कर्मधारयः', न नवा अनवाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अनवाश्च
ते चोराश्च अनव० 'कर्मधारयः', रसादिभोगातिलोलकरणानि एव अनवचोराः रसा०
'कर्मधारयः', रसादिभोगातिलोलकरणानां सादि रसा० 'तत्पुरुषः' ॥

६४—गदा च अक्षश्च गदा० 'समाहारद्वन्द्वः', तद् गदा० । दृशि पतितं दृक्०
'तत्पुरुषः', दृक्पतितं च तद् अञ्जनं च दृक्० 'कर्मधारयः', तस्य दृक्० । आमोदेन
लोलाः आमोद० 'तत्पुरुषः', मुखराश्च ते उपरिपातुकाश्च मुखरो० 'कर्मधारयः', आमोद-
लोलाश्च ते मुखरोपरिपातुकाश्च आमोद० 'कर्मधारयः', आमोदलोलमुखरोपरिपातुका
अलिनो यस्मिन् स आमोद० । यस्याः आसनं यदा० 'तत्पुरुषः' ॥

६५—महान् चासौ मोहश्च महा० 'कर्मधारयः', महामोह एव तमः महा० 'कर्म-
धारयः', तत् महा० । न क्षमाः अक्षमाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', तेषां अक्ष० । अतिशायि कृच्छ्रं
अति० 'प्रादि'समासः, तस्मात् अति० । शिवतायाः पदं शिवता० 'तत्पुरुषः', तस्मिन्
शिवता० ॥

६६—संसारो रूपं यस्य स संसार० 'बहुव्रीहिः' । सुष्ठु बृहन् सुबृहन् 'प्रादि'समासः ।
पीडानां निवहः पीडा० 'तत्पुरुषः', तं पीडा० । येषां दर्शनं यद्० 'तत्पुरुषः', तस्माद् यद्० ॥

६७—दुष्कृतानि एव पर्वताः दुष्कृत० 'कर्मधारयः', तेषां दुष्कृत० । निर्वाणस्य
दानं निर्वाण० 'तत्पुरुषः', तस्मात् निर्वाण० । पर्वणां तानः पर्व० 'तत्पुरुषः', कृतः पर्व-
तानो यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः', तां कृत० । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिने-
न्द्राणां वाणी जिने० 'तत्पुरुषः', तां जिने० । न वदन्ति (परवादिनः) यस्यां सा अवदा
'बहुव्रीहिः', न तनिष्ठा अतनिष्ठा 'नञ्त्तत्पुरुषः', अवदा चासौ अतनिष्ठा च अवदा०
'कर्मधारयः', तां अवदा० । सुष्ठु अवदाता स्वव० 'प्रादिसमासः', स्ववदातो निष्ठो यस्याः
सा स्वव० 'बहुव्रीहिः' ॥

६८—इन्द्रस्य शस्त्रं इन्द्र० 'तत्पुरुषः', घण्टा च इन्द्रशस्त्रं च घण्टे० 'समाहारद्वन्द्वः',
तद् घण्टे० । फलं च अक्षमाला च फला० 'इतरेतरद्वन्द्वः', फलाक्षमालाभ्यां सहितं
संफला० 'बहुव्रीहिः', तत् संफला० । नरि तिष्ठतीति नृस्था 'उपपद'समासः । तमालस्य
इव कान्ता तमाल० 'मध्यमपदलोपि'समासः । न समाः असमाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अल-
कानां अन्ताः अलका० 'तत्पुरुषः', असमा अलकान्ता यस्याः सा असमा० 'बहुव्रीहिः' ॥

६९—नवं रञ्जनं यासां ताः नव० 'बहुव्रीहिः', ताः नव० । जिनेषु वरः जिन०
'तत्पुरुषः', तं जिन० ॥

७०—सन्ति मनांसि येषां ते सद्मनसः 'बहुव्रीहिः', सद्मनसः एव पादपा यस्यां सा

सङ्ग० 'बहुव्रीहिः', तां सङ्ग० । जिनानां ओघो जिनौघः 'तत्पुरुषः' । श्रीः सङ्ग यस्य स श्री० 'बहुव्रीहिः', तस्य श्री० । पादानां पांसवः पाद० 'तत्पुरुषः' ॥

७१—मानश्च नन्दश्च मान० 'इतरेतरद्वन्द्वः', दत्तौ माननन्दौ ययां सा दत्त० 'बहुव्रीहिः' । दानवा आदौ येषां ते दानवा० 'बहुव्रीहिः', तैः दान० ॥

७२—अस्त्रं च पत्रं च अस्त्र० 'इतरेतरद्वन्द्वः', नागा एव अस्त्रपत्रे यस्याः सा नागा० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयेन उग्रं अत्युग्रं 'प्रादि'समासः, अत्युग्रं वैरं यस्य सः अत्यु० 'बहुव्रीहिः' । अद्यायाः आरम्भः अद्या० 'तत्पुरुषः', तस्यां अद्या० ॥

७३—मल्लिश्चासौ जिनश्च मल्लि० 'कर्मधारयः' । प्रियङ्गोरिव रुचिर्यस्य स प्रियङ्गु० 'बहुव्रीहिः' ॥

७४—स्वर्गस्य समाः स्वर्ग० 'तत्पुरुषः', स्वर्गसमा ग्रामा यस्मिन् तत् स्वर्ग० 'बहुव्रीहिः' । क्षणान् ददातीति क्षणदं 'उपपद'समासः । मेरोः शिरः मेरु० 'तत्पुरुषः', तस्य मेरु० । न मन्दा अमन्दाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', समग्राश्च अमन्दाश्च समग्रा० 'कर्मधारयः', समग्रामन्दा धातवो यस्मिन् तत् समग्रा० 'बहुव्रीहिः', तस्य समग्रा० ॥

७५—तम एव वनं तमो० 'कर्मधारयः', तमोवनं एव अगाः तमो० 'कर्मधारयः', तमोवनागानां सङ्घः तमो० 'तत्पुरुषः', तमोवनागसङ्घस्य नाशनी तमो० 'तत्पुरुषः', तां तमो० । न विद्यते आगः यस्याः सा अनागाः 'बहुव्रीहिः', तां अना० ॥

७६—वाचः (अधिष्ठायिका) देवी वाग्० 'तत्पुरुषः' । वरदीभूता पुस्तिका यस्याः सा वरदी० 'बहुव्रीहिः' । आपद् एव मलं आप० 'कर्मधारयः', आपद्मलस्य क्षितिः आप० 'तत्पुरुषः', तस्यां आप० । पुस्तिका च पद्मं च पुस्तिकापद्मे 'इतरेतरद्वन्द्वः', पुस्तिकापद्माभ्यां लक्षितौ पुस्तिका० 'तत्पुरुषः', तौ पुस्तिका० ॥

७७—शोभनं व्रतं यस्य स सुव्रतः 'बहुव्रीहिः', तत्सं० सुव्रत ! । भव्या एव शिखण्डिनः भव्य० 'कर्मधारयः', तेषां भव्य० । न रहितं अरहितं 'नञ्त्तत्पुरुषः', अरहितं आपं यस्मिन् सः अरहिता० 'बहुव्रीहिः', अरहितापश्चासौ घनश्च अरहिता० 'कर्मधारयः', तत्सं० अरहिता० । अञ्जनस्य इव नीलता अञ्जन० 'मध्यमपदलोपि'समासः, तां अञ्जन० । अमरेभ्यो हितानि अमर० 'तत्पुरुषः', अमरहितानि अपघनानि यस्याः सा अमर० 'बहुव्रीहिः', तां अमर० । जननी एव लता जननी० 'कर्मधारयः' । तां जननी० ॥

७८—जिने जिने प्रतिजिने 'अव्ययीभावः' । वारिणि रुहन्तीति वारिरुहाणि 'उपपद'समासः, क्रमाणां अधो वारिरुहाणि क्रमवारि० 'मध्यमपदलोपि'समासः । सुखेन चित्तानि सुख० 'तत्पुरुषः' । नखानां प्रभा नख० 'तत्पुरुषः', सुष्ठु खचित्तानि सुख० 'प्रादि'समासः, नखप्रभया सुखचित्तानि नख० 'तत्पुरुषः', ॥

७९—अतिक्रान्तः कविं अतिकविः 'प्रादि'समासः । बलं च प्रभा च मतिश्च बल-

प्रभा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', विशाला बलप्रभामतयो यस्य स विशाल० 'बहुव्रीहिः', विशाल-बलप्रभामतिकश्चासौ वीरश्च विशाल० 'कर्मधारयः', विशालबलमतिकवीरस्य मतं विशाल-ल० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् विशाल० ॥

८०—श्रुतानां निधिः श्रुत० 'तत्पुरुषः', श्रुतनिधेः ईशिनी श्रुत० 'तत्पुरुषः', तत्सं० श्रुत० । बुद्धय एव वनानि बुद्धि० 'कर्मधारयः', बुद्धिवनानां आवली बुद्धि० 'तत्पुरुषः', बुद्धिवनावल्यां दव इव बुद्धि० 'कर्मधारयः', तद् बुद्धि० । न विद्यते उत्तमं यस्मात् तत् अनु० 'बहुव्रीहिः', अनुत्तमं च तत् सारं च अनु० 'कर्मधारयः', अनुत्तमसारेण चिता अनु० 'तत्पुरुषः' । भवानां भियः भव० 'तत्पुरुषः', तासां भव० । अवमं नुदतीति अवम० 'उपपद'समासः । रचिता आपदो येन तद् रचिता० 'बहुव्रीहिः', तद् रचिता० ॥

८१—दूयमानाश्च ते मनुजाश्च दूय० 'कर्मधारयः', दूयमानमनुजैः नतः दूय० 'तत्पुरुषः', तं दूय० । सुखानि एव कुमुदानि सुख० 'कर्मधारयः', सुखकुमुदानां ओघः सुख० 'तत्पुरुषः', सुखकुमुदौघस्य विकाशः सुख० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् सुख० । जनतायाः अनु अनुजनतम् 'अव्ययीभावः' ॥

८२—भव्यश्चासौ जनश्च भव्य० 'कर्मधारयः', तं भव्य० । अजिनं च अस्थि च अजिना० 'इतरेतरद्वन्द्वः', अजिनास्थिभ्यां रहिताः अजिना० 'बहुव्रीहिः' । शोभनः स्थायः (?) सुस्थायः 'प्रादि'समासः तस्मिन् सुस्थाये । स्थिरं हितं यस्मिन् स स्थिर० 'बहुव्रीहिः' स्थिरहित आयो यस्मिन् स स्थिर० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् स्थिर० ॥

८३—जिनस्य शासनं जिन० 'तत्पुरुषः' । विशदानि च तानि प्रतिभानानि च विशद० 'कर्मधारयः', वप्राश्च भङ्गाश्च वप्र० 'इतरेतरद्वन्द्वः', विशदप्रतिभानानां वप्रभङ्गा यस्मिन् तद् विशद० 'बहुव्रीहिः' । त्रयाणां जगतां समाहारः त्रिजगत् 'द्विगु'समासः, तत् त्रिजगत् । भव एव कान्तारं भव० 'कर्मधारयः', तद् भव० । नवा चासौ प्रभा च नव० 'कर्मधारयः', भा च नवप्रभा च भानवप्रभं 'समाहारद्वन्द्वः', अप्रतिस्पर्द्धिं भानव-प्रभं यस्य तद् अप्रति० 'बहुव्रीहिः' ॥

८४—असिश्च कार्मुकं च असि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', असिकार्मुकाभ्यां जितं असि० 'तत्पुरुषः', असिकार्मुकजितं आहवं यया सा असि० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयितं यानं अति० 'प्रादि'समासः, तद् अति० ॥

८५—चिरं परिचिता चिर० 'प्रादि'समासः, चिरपरिचिता चासौ लक्ष्मीश्च चिर० 'कर्मधारयः', तां चिर० । अमरैः सदृशाः अमर० 'तत्पुरुषः', अमरसदृशाश्च ते मर्त्याश्च अमर० 'कर्मधारयः', अमरसदृशमर्त्या आवर्जिता यया सा अमर० 'बहुव्रीहिः', तां अमर० । भव एव जलधिः भव० 'कर्मधारयः', भवजलधौ निमज्जन्तः भव० 'तत्पुरुषः', भवजलधि-निमज्जन्तश्च ते जन्तवश्च भव० 'कर्मधारयः', निर्गतो व्याजो यस्मात् स निर्व्याजः 'बहु-

ब्रीहिः', निर्व्याजश्चासौ बन्धुश्च निर्व्याजः 'कर्मधारयः', अज्जन्नेनिमज्जन्नां निर्व्याजबन्धुः भवः 'तत्पुरुषः', तत्सं० भवः । रसा चासौ दृक् च रसः 'कर्मधारयः', दमे रसदृग् दमः 'तत्पुरुषः', तां दमः ॥

८६—येषां आज्ञा यदा० 'तत्पुरुषः', तां यदा० । शं एव मणयः शंमः 'कर्मधारयः', तेषां शंमः । शोभना खनिः सु० 'प्रादि'समासः । न तनुः अतनुः 'नञ्'तत्पुरुषः', अतनुः तानो यस्य सः अतनुः 'बहुब्रीहिः' । न नुत्तं यथा स्यात् तथा अनुत्तं 'अव्ययीभावः' । महानां अन्तो महा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते महान्तो यस्य सः अमहा० 'बहुब्रीहिः' । विपुलं भद्रं यस्मिन् सा विपुलः 'बहुब्रीहिः', तां विपुलः । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः' । स्वरः सुखानि स्वःसु० 'तत्पुरुषः', स्वःसुखेषु निरताः स्वःसु० 'तत्पुरुषः', स्वःसुखनिरतैः नुताः स्वःसु० 'तत्पुरुषः' । न उत्तमा येभ्यः ते अनु० 'बहुब्रीहिः' ॥

८७—मतिश्च बलं च ऋद्धिश्च मतिः 'इतरेतरद्वन्द्वः', शोभना मतिबलर्द्धयः सुमतिः 'प्रादि'समासः, कृताः सुमतिबलर्द्धयः येन तत् कृतः 'बहुब्रीहिः', मृत्योः दोषः मृत्युः 'तत्पुरुषः', रुक् च मृत्युदोषश्च रुग् 'इतरेतरद्वन्द्वः', ध्वस्तौ रुग्मृत्युदोषौ येन तद् ध्वस्तः 'बहुब्रीहिः', कृतसुमतिबलर्द्धिं च ध्वस्तरुग्मृत्युदोषं च कृतः 'कर्मधारयः', तत् कृतः । अमृतेन समानं अमृतः 'तत्पुरुषः', तद् अमृतः । पातकानां अन्तो यस्मिन् तत् पातकाः 'बहुब्रीहिः', तत् पातकाः । दृढा रुचिर्यस्य तद् दृढः 'बहुब्रीहिः', तद् दृढः । जिनेषु चन्द्रः जिनः 'तत्पुरुषः', जिनचन्द्रस्य इदं जैनः, तत् जैनः । मानेन सहितं समानं 'बहुब्रीहिः', ऋतं च तत् समानं च ऋतः 'कर्मधारयः', तद् ऋतः ॥

८८—जिनानां वचः जिनः 'तत्पुरुषः', तस्मिन् जिनः । कृता आस्था यया सा कृता 'बहुब्रीहिः' । समुदितानि सुमनांसि यस्मिन् तत् समु० 'बहुब्रीहिः', तत् समु० । दिव्या चासौ सौदामनी च दिव्यः 'कर्मधारयः', दिव्यसौदामन्या इव रुग् यस्याः सा दिव्यः 'बहुब्रीहिः' । भूतय एव पुष्पाणि भूतिः 'कर्मधारयः', भूतिपुष्पाणि आत्मा यस्य तद् भूतिः 'बहुब्रीहिः', तद् भूतिः । शोभनं मनो येषां ते सुमनसः 'बहुब्रीहिः', समुदिताः सुमनसो यस्मिन् तद् यथा स्यात् तथा समुदितः 'अव्ययीभावः' । निर्गता रुग् यस्मात् तत् नीरुक् 'बहुब्रीहिः', तत् नीरुक् ॥

८९—जिनश्चासौ पार्श्वश्च जिनः 'कर्मधारयः', तत्सं० जिनः । शमिता विग्रहा येन स शमितः 'बहुब्रीहिः', तं शमितः । महान्तश्च निघाश्च महा० 'कर्मधारयः', महानिघा नमेरवा यस्मिन् तत् महा० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन् महा० । वरं ददातीति वरदः 'उपपद'समासः, तत्सं० वरः । त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनं 'द्विगु'समासः, त्रिभुवनस्य श्रीः त्रिभु० 'तत्पुरुषः', तस्याः त्रिभु० । सुरेषु वराः सुरः 'तत्पुरुषः', तैः सुरः । न विद्यते हानिर्येषु ते अहा० 'बहुब्रीहिः', अहानयो घना यस्मिन् तत् अहानिः 'बहुब्रीहिः', मेरोः

कं मेरु० 'तत्पुरुषः', अहानिघनं च तद् मेरुकं च अहानि० 'कर्मधारयः', तस्मिन् अहानि० । न वरा अवरा 'नञ्त्तत्पुरुषः', अवरा चासौ दशा च अवर० 'कर्मधारयः', अवर-दशायाः अन्तः अवर० 'तत्पुरुषः', करोतीति कृत्, अवरदशान्तस्य कृत् अवर० 'तत्पुरुषः', तत्सं० अवर० ॥

९०—सुखानां ओघः सुखौघः 'तत्पुरुषः', जलानां मण्डपः जल० 'तत्पुरुषः', सुखौघ एव जलमण्डपो यस्याः सा सुखौ० 'बहुव्रीहिः', तां सुखौ० । दुरितानि एव घर्मः दुरित० 'कर्मधारयः', दुरितघर्मं बिभ्रतीति दुरित० 'उपपद'समासः, तेभ्यो दुरित० । शुभं व्यजनं यस्याः सा शुभ० 'बहुव्रीहिः', तां शुभ० । लसन्ती चासौ पताका च लसत्० 'कर्मधारयः', अङ्कुशश्च लसत्पताका च अरि च अङ्कुश० 'इतरेतरद्वन्द्वः', इतानि अङ्कुशलसत्पताकारीणि यैः ते इता० 'बहुव्रीहिः' । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्राणां चरणा जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रचरणा एव इन्द्रवः जिने० 'कर्मधारयः' । भव्याश्च ते जनाश्च भव्य० 'कर्मधारयः', भव्यजनैः कामिता भव्य० 'तत्पुरुषः', तां भव्य० । सता पातीति सत्पः 'उपपद'समासः, सत्पस्य भावः सत्पता 'तत्पुरुषः', कुशलानां सत्पता कुशल० 'तत्पुरुषः', कुशलसत्पतां कुर्वन्तीति कुशल० 'उपपद'समासः ॥

९१—न शक्या अश० 'नञ्त्तत्पुरुषः', अशक्या नुतिर्यस्य तद् अश० 'बहुव्रीहिः', तद् अश० । भव एव अद्रिः भवा० 'कर्मधारयः', भवाद्रेः निर्दारणं भवा० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् भवा० । स्वरोः उपमा यस्य तत् स्वरू० 'बहुव्रीहिः', तत् स्वरू० । न विद्यते लङ्घनं यस्य तद् अल० 'बहुव्रीहिः', तद् अल० । जिनानां पतिः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्य जिन० । शिवस्य स्पृहा यस्यास्ति स शिव० 'बहुव्रीहिः' । इति स्वरूपं यस्य तद् इति० 'बहुव्रीहिः', तद् इति० । न विद्यते मलो यस्मिन् तद् अमलं 'बहुव्रीहिः', तद् अमलम् । रायं ददातीति रैरं 'उपपद'समासः, तद् रैरम् ॥

९२—जिनानां अर्चनं जिना० 'तत्पुरुषः', जिनार्चने रतः जिना० 'तत्पुरुषः' । मदेन कलः मद० 'तत्पुरुषः', तं मद० । तुल्यः स्यदो यस्य स तुल्य० 'बहुव्रीहिः', तं तुल्य० । रतिना समानो रति० 'तत्पुरुषः', यक्षीणां जनः यक्षी० 'तत्पुरुषः', रतिसमानो यक्षीजनो यस्य स रति० 'बहुव्रीहिः' । अखिलाश्च ते यक्षाश्च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलयक्षाणां राट् अखिल० 'तत्पुरुषः' । प्रथिता कीर्तिर्यस्य स प्रथित० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयेन उन्नमन्त्यः अत्यु० 'प्रादि'समासः, अत्युन्नमन्त्यश्च ता विपदश्च अत्यु० 'कर्मधारयः', अत्युन्नमद्विपदां नमनं अत्यु० 'तत्पुरुषः', अत्युन्नमद्विपन्नमने साधनानि अत्यु० 'तत्पुरुषः', तैः अत्यु० । न विद्यन्ते नया येषु ते अनयाः 'बहुव्रीहिः', समाश्च अनयाश्च क्षीजनानि च समा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', अतिक्रान्तानि समानयक्षीजनानि येन सः अति० 'बहुव्रीहिः' ॥

९३—प्रगुणाश्च गुरवश्च प्रगुण० ‘कर्मधारयः’, प्रगुणगुरवश्च ते गुणाश्च प्रगुण० ‘कर्मधारयः’, प्रगुणगुरुगुणानां व्रातः प्रगुण० ‘तत्पुरुषः’, अपवर्गं प्रति प्रगुणगुरुगुण-व्रातो यस्य सः अप० ‘बहुव्रीहिः’, तं अप० । उद्भूता मुद् यस्य स उद्भूत० ‘बहुव्रीहिः’ । अंहसो रंहः अंहो० ‘तत्पुरुषः’, अंहोरंहसि भवाः अंहो० ‘तत्पुरुषः’, तेषां अंहो० । घनं च तद् भयं च घन० ‘कर्मधारयः’, घनभयस्य आभोगः घन० ‘तत्पुरुषः’, घनभयाभोगं ददतीति घन० ‘उपपद’समासः, तेषां घन० । अनन्ता आज्ञा यस्य सः अनन्त० ‘बहुव्रीहिः’, तं अनन्ता० । न विद्यते अघो यस्य सः अनघः ‘बहुव्रीहिः’, तं अन० । तता चासौ मलिना च तत० ‘कर्मधारयः’, ततमलिना चासौ ज्ञानिता च तत० ‘कर्मधारयः’, ततमलिनज्ञानिताया अन्तः तत० ‘तत्पुरुषः’, कृतः ततमलिनज्ञानितान्तो यस्मिन् तद् यथा स्यात् तथा कृत० ‘अव्ययीभावः’ ॥

९४—न मेयः अमेयः ‘नञ्त्तत्पुरुषः’, तस्मिन् अमेये । मेरोः मूर्धा मेरु० ‘तत्पुरुषः’, तस्मिन् मेरु० । न विद्यते तुला येषां तानि अतुलानि ‘बहुव्रीहिः’, अतुलानि च फलानि च अतुल० ‘कर्मधारयः’, अतुलफलानां विधा अतुल० ‘तत्पुरुषः’, सन्तश्च ते तर-वश्च सत्तरवः ‘कर्मधारयः’, सत्तरूणां उपात्तं रूपं यैस्ते सत्तरू० ‘बहुव्रीहिः’, अतुलफलवि-धायां सत्तरूपात्तरूपाः अतुल० ‘बहुव्रीहिः’ । स्त्रुत्या सहिताः सस्त्रु० ‘बहुव्रीहिः’, न जी-र्यन्त्यः अजी० ‘नञ्त्तत्पुरुषः’, सस्त्रुत्यश्च अजीर्यन्त्यश्च सस्त्रु० ‘कर्मधारयः’, सस्त्रुत्यजी-र्यन्त्यो दृषदो यस्मिन् स सस्त्रु० ‘बहुव्रीहिः’, तस्मिन् । सुराणां जलानि सुर० ‘तत्पुरुषः’, तै० सुर० । प्रास्ता मोहा यैस्ते प्रास्त० ‘बहुव्रीहिः’ । तमो घ्नन्तीति तमो० ‘उपपद’-समासः । जातं ओजः येषु ते जातौ० ‘बहुव्रीहिः’ । द्युतेः चितिः द्युति० ‘तत्पुरुषः’, सत् च तत् कुन्दं च सत्कुन्दं ‘कर्मधारयः’, द्युतिचित्या जितं सत्कुन्दं यैः ते द्युति० ‘बहुव्रीहिः’, द्युतिचितिजितसत्कुन्दा दन्ता येषां ते द्युति० ‘बहुव्रीहिः’ । अध्यामं च तद् ध्यानं च अध्याम० ‘कर्मधारयः’, अध्यामध्यानेन गम्या अध्याम० ‘बहुव्रीहिः’ । पापं ददतीति पाप० ‘उपपद’समासः, तेषां पाप० ॥

९५—उरुश्चासौ सिन्धुश्च उरु० ‘कर्मधारयः’, दोषा एव उरुसिन्धुः दोषो० ‘कर्म-धारयः’, दोषोरुसिन्धोः प्रतरणं दोषो० ‘तत्पुरुषः’, दोषोरुसिन्धुप्रतरणस्य विधयः दोषो० ‘तत्पुरुषः’, तेषु दोषो० । न्यायेन शस्याः न्याय० ‘तत्पुरुषः’ । प्रादुष्कृताः अर्थाः यैस्ते प्रादु० । कृता नतिर्यैस्ते कृत० ‘बहुव्रीहिः’, तेषु कृत० । शान्ता ईशा यस्यां सा शान्ते० ‘बहुव्रीहिः’, तां शान्ते० । नखानां अंशवः नखां० ‘तत्पुरुषः’, नखांशुभिः छुरिताः नखां० ‘तत्पुरुषः’ । सुराणां शिरांसि सुर० ‘तत्पुरुषः’, सुरशिरसां राजयः सुर० ‘तत्पुरुषः’, नखांशुच्छुरिताः सुरशिरोराजयः यैस्ते नखां० ‘बहुव्रीहिः’, नाना च जिनाश्च नाना० ‘कर्म-धारयः’, नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजयश्च नानाजिनाश्च नखां० ‘कर्मधारयः’, तेषां नखां० । राज्ञेः लक्ष्मीः राज्ञि० ‘तत्पुरुषः’, तस्याः राज्ञि० । वचनानां विधयः वचन० ‘तत्पुरुषः’, वचनविधीनां लवाः वचन० ‘तत्पुरुषः’ ॥

९६—खराश्च ते नखाश्च खर० 'कर्मधारयः', तैः खर० । वीता निष्ठा यस्य स वीत० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् वीत० । न तनिष्ठः अत० 'नञ्त्तत्पुरुषः', तस्मिन् अत० । शुचश्च क्लेशाश्च शुक्० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शुक्क्लेशानां नाशः शुक्० 'तत्पुरुषः', तं शुक्० । शुभा चासौ कृतिश्च शुभ० 'कर्मधारयः', तस्यां शुभ० । अतीव धीरे अति० 'प्रादि'समासः, अतिधीरे अपत्ये यस्याः सा अति० 'बहुव्रीहिः' । समाश्च पराङ्म्याश्च अधमाश्च सम० 'इतरेतरद्वन्द्वः', मुदिताः समपराङ्म्याधमा यथा स्यात् तथा 'अव्ययीभावः' ॥

શુદ્ધિપત્રમ્

પૃષ્ઠમ્	પક્ષી:	અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્
૪	૭	શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિકૃત	શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિકૃત
૧૨	૨૩	બગા	વકા
૧૩	૧૨	ઝેક	ઝેક (માનસ સરોવરથી દૂર રહેલા)
૧૪	૮-૯	હાલ સ્વામીઓ છે તે (પણ) સ- મર્થ છે, તો પછી ઘણા કાળના સ્વા- મીઓની પ્રભુતા (ની વાતજ) શી !	હાલના રાજાઓ જે સ્વામી છે તો પૂર્વના રાજાઓનું સ્વામીપણું ક્યાં ?
૧૫	૨૭	શત્રુ પ્રાપ્ત થયો છે	શત્રુનાં પત્રો છે.
૧૭	૩	પચટ્ઠઈ	પચટ્ઠઈ
૧૮	૨૩	એમ	૦
૧૯	૫	વિશાળ	દીર્ઘ
૨૨	૨૭	આયુષ્ય	ગતિનામ
૨૩	૨૫	સોનેયા	સોનેયા
૨૩	૩૨	શ્રીહેમચન્દ્રચાર્ય	શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય
૨૬	૫	શિખરિણી	મન્દાકાન્તા
૨૬ ૧૭-૧૮		એમ જાણનારા તેમજ	એવી છતાં
૨૭	૧૩	તારો ગુણજ	તારોજ ગુણ
૨૭	૧૫	(અપવિત્ર વસ્તુઓ)	અપવિત્ર (વસ્તુઓ)
૨૮	૨	ન્યાય-દર્શનનું આ ઠેવું આચરણ છે ?	ન્યાયને જોનારો અભડાય છે-બ્રહ્ થાય છે
૩૦	૧	તું	૦
૩૦	૩	પરંતુ જે	વળી
૩૦	૩	તો	અને
૩૩	૧૭	તુઝાદ્રાવર્કકર્મણિ	તુ માવદ્રાવર્કકર્મણિ
૩૩	૧૮	ઊંચા ગિરિ ઉપર	૦
૩૬	૨૦	અને જીવોને વિષે કંઈણાનિધિ હતા એવા	તોપણ જીવોને વિષે કંઈણાનિધિ એવા
૩૭	૨૦	સૌરાષ્ટ્ર	સૌરાષ્ટ્ર
૩૮	૧	ગિર	ગિરિ

૪૪મ્	પક્કિ:	અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્
૩૮	૧૭	સાક્કાન્તિર્યા	સક્કાન્તિર્યા
૩૮	૨૨	સુવર્ણનું	સુવર્ણનું
૩૯	૧૮	પ્રકાશ વિનાના	૦
૩૯	૧૯	(બનેલા એવા) ચન્દ્રને (પોતાના) તેજ વડે પ્રકાશ	ચન્દ્રને પોતાના તેજ વડે પ્રકાશ
		તેજ વડે	વિનાનો નિસ્તેજ બનાવી
૪૨	૨	છ	સાત
૪૨	૧૩	કૌટિક	કોટિક
૪૭	૧	અપ્પભટ્ટિસૂરિજનું જીવન-	કાવ્ય-મીમાંસા
		વૃત્તાન્ત	
૪૭	૧૫	તેમની માતાએજ	તેમનીજ માતાએ
<hr/>			
૩	૨૫	નિર્ણય	નિર્ણય
૪	૩૦	ચાર ગણો છે	ચાર ગણો છે અને છેલ્લા બે વર્ણો ગુરુ છે.
૮	૧૩	ચત્ ।	ચત્
૧૮	૧૦	શ્રમ-રહિતયા	શ્રમરહિતયા
૧૯	૧૮	કુમારરાજઃ	કુમારરાજસ્ય
૨૩	૬	ધા૦ ધા	ધા૦ ધૂ
૨૩	૭	શબ્દ	શબ્દ, તદ્વિતનો પ્રત્યય.
૨૪	૯	વર	વર
૨૫	૪	સંપત્તિયુક્ત	સંપત્તિરૂપ
૨૫	૧૯	૦પ્યસ્તિ	૦પ્યસ્તિ ।
૨૬	૨૩	માનવોના	માનવોના શત્રુઓના
૨૯	૧૭	સંખ્યાવાલી	સંખ્યાવાળી
૩૦	૮	શત્રુપત્ર	શત્રુપત્ર
૪૦	૩૦	ધર્મ	ધર્મ
૪૧	૩૨	મન્દાર	મન્દર
૫૬	૨૦	હરહ (ધા૦)	હર (ધા૦ હ)
૫૭	૨૯	જિતા:	જિત:
૬૦	૧૯	કાસો	કાસી
૬૦	૩૩	રાજીમતીરાગમતિ: કષ્ટ(?)	રાજીમત્યાં રાગમતિરકાર્ષીત્
૬૨	૧૫	ભાગમપિ	ભાગં પિ
	૩૧		

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
६३	२	नयत्—	नयत्
८०	१६	भूण इपे	भूण विमानभां येसीने
१०६	१९	हा । सा	हा सा ।
११२	५	पद्ये	पद्ये
१३६	१७	ऊरीने शुं	ऊरीने
१४९	१७	' ठाहुएडी '	' ठाहुएड '
१५१	१२	हिता	हितां
१५७	३५	२८४	२८५
१६५	३७	संपूर्ण	संपूर्ण
१८७	५	जितशत्रुराजा	जितशत्रू राजा
१९०	४	भट्टि	भट्टि
१९३	२२	पत्तत्तण	पतत्तण
१९३	३०	पतन्ति	पतति
१९३	३१	प्राप्तमिहपत्रत्वं	पत्रमिह पतनशीलं
१९४	३२	प्राप्नोति महार्घताम्	याति महार्घ्यम्
१९५	१८	पत्राणां न पत्रत्वम्	पत्रत्वं न पत्राणाम्
१९५	१९	कथमपि	कथमपि तावत्
१९७	३	राधनाचतुः	राधना चतुः
१९७	४	मोदिना	मो(दना)दिना
१९८	१०	०दरोपरि लस०	०दरोपरिलस०
१९९	२०	झायते	हीयते (?)
२००	२६	च	च—
२०३	२७	फलपुष्परहितायाः	फलपुष्पपत्ररहितायाः
२१०	९	सहचर्या	सहचर्या

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	૩. આ. પા.
૨૪	*સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૩-૮-૦
૨૫	*જ્ઞાતધર્મોગકથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૬	*પ્રશ્નવ્યાકરણ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨-૦
૨૭	*સાધુસામાચારીપ્રકરણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮	*ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨.	(૧) અષ્ટક પ્રકરણ તથા (૨) પદ્દર્શનસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને અન્ય મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦
૩૩	નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યકગાથાનો અકારાદિકમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયના શ્રીવાનરઋષિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મખિંદુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીજિનભદ્રગણિકૃત, ભાષાન્તરકર્તા મી. ચુનીલાલ હકમચંદ	૨-૦-૦
૩૯	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) મી. વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ ફિલોસોફી ,, ,,	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ ફિલોસોફી ,, ,,	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર સ્થવિરકૃત.	૨-૪-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (ખીજ વાર)	૨-૪-૦
૪૫	વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા નેમિ-ભક્તામર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૩-૦-૦
૪૬	અતુર્વિંશતિકા શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦
૪૭	સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીધનપાલ કવીશ્વરકૃત ટીકા તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦

છપાય છે.

- ૧ પંચસંગ્રહ.
- ૨ વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨.
- ૩ આચારપ્રદીપ.
- ૪ આવશ્યક શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.
- ૫ નન્દીઆદિનો અકારાદિક્રમ.
- ૬ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૭ શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતીભક્તામર સદીક, શ્રીલક્ષ્મીવિમલમુનિરાજકૃત
શાન્તિ-ભક્તામર સદીક તથા શ્રીલાભવિનયગણિકૃત પાશ્વેભક્તામર,
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૮ ધનપાલ-પંચાશિકા શ્રીપ્રભાનન્દસૂરિ તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રગણિકૃત ટીકા
સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૯. ભક્તામર-સ્તોત્ર શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ, ઉપાધ્યાય શ્રીમેધ-
વિજય તેમજ શ્રીકનકકુશલગણિકૃત ટીકા સાથે
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૦ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૧ લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
- ૧૨ લોકપ્રકાશ ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત.
- ૧૩ જીવસમાસ.
- ૧૪ પ્રવ્રજ્યાદિ કુલકો.
- ૧૫ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ
ચાર મુનીશ્વરોની ટીકા સાથે. (સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૬ ભવભાવના.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—લાયબ્રેરીઅન,

શ્રીઆગમોદય સમિતિ,

દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા.

બરેખા ચકલો, ગોપીપુરા.

સુરત (હિન્દુસ્તાન).

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથોની યાદી.

ગ્રંથાંક	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૧	*શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૨	*અમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૧-૬
૩	*સ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦-૧-૦
૪	*શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણા અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત ટીકા સહિત.	૦-૬-૦
૫	*અક્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૬	*શ્રીષોડક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૭	*શ્રીકલ્પદ્રુમ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮	*વંદાસ્વૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦-૮-૦
૯	*દાનકલ્પદ્રુમ (ધના-ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦-૬-૦
૧૦	*યોગ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૧	*જલ્પકલ્પલતા મુનિશ્રીરત્નમંડલકૃત.	૦-૩-૦
૧૨	*યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૩-૦
૧૩	*કર્મ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૪	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૧ લું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫	*શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦-૫-૦
૧૬	*શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૨-૦
૧૭	*કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૪-૦
૧૮	*કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦-૮-૦
૧૯	*પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦

અન્યથાંક	અન્યથાં નામ, તેના કર્તા વિગરે.	૩. આ. પા.
૨૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૨ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૧	*ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૨૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૩ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૩	*ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેદ્વિજયગણિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૨૪	*ષટ્પુરુષચરિત મુનિશ્રીક્ષેમંકરગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૫	*સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૬	*શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૦-૦
૨૭	*સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૨૮	*સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ શતક) શ્રીવિષ્ણુધર્મભક્તસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૯	*લલિતવિસ્તરા (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૩૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૪ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦
૩૧	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીદેવચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૩૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૫ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૩૩	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૫-૦
૩૪	*મલયસુંદરીચરિત્ર શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત,	૦-૭-૦
૩૫	*સમ્યક્ત્વસપ્તતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંઘતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૦-૦
૩૬	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૨-૦
૩૭	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીદેવચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૦-૦
૩૮	*ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૩૯	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૦	*ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત.	૧-૦-૦
૪૧	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાન્તિ-સૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૪-૦
૪૨	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિ આચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૪-૦
૪૩	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૬ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૨-૦

અન્યાંક	અન્યનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	૩. આં. પા.
૪૪	*પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિ આચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૫	*ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭	*દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશયંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮	*શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦	*જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રલાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨	*જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩	આવશ્યકવૃત્તિ ટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪	*જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૫૫	*દેવસીરાઘપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૩-૦
૫૬	શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭	સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૨-૦-૦
૫૮	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૦-૦
૫૯	તંદુલવૈયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦	વિંશતિસ્થાનકચરિત્ર શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૬૪	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સંટીક.	૪-૦-૦
૬૫	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો, દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનય- વિજયકૃત.	૨-૦-૦
૬૬	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ મું.	
૬૭	શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વામિકૃત, સિદ્ધસેનગણિકૃતની ટીકા સહિત.	૬-૦-૦

છપાય છે.

- ૧ પંચવસ્તુક.
- ૨ ચૌસરણુપયના.
- ૩ કથાક્રેશી શ્રીરાજશેખરકૃત.
- ૪ અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત,
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૫ જિનમલસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્ર લોક વગેરે).
- ૭ નવપદમકરણ.
- ૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
- ૯ વિચારરત્નાકર.
- ૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, બીજો ભાગ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૧ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
- ૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
- ૧૩ નવસ્મરણ સદીક, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.

